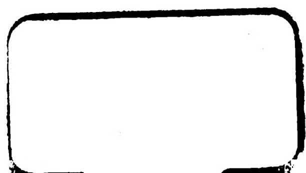

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08231906 6

Richard Cowling

M. T. CICERONIS ORATIONES QUÆDAM SELECTÆ,

CUM

INTERPRETATIONE & NOTIS

QUAS IN USUM

SERENISSIMI DELPHINI

EDIDIT

P. CAROLUS MEROUILLE, S. J.

QUIBUS PRÆFIGITUR

VITA CICERONIS

PER ANNOS CONSULARES DIGESTA.

His adjiciuntur in Tres ORATIONES

NOTÆ quædam non inutiles ex ASCONIO, P. MANUTIO, &c. decerptæ. Unà cum variantibus aliquot per singulas Orationes Lectionibus.

HUIC EDITIONI ACCESSERUNT DIALOGI

DE SENECTUTE & DE AMICITIA.

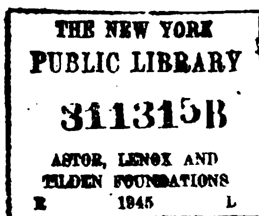
EDITIO DUODECIMA EMENDATIOR.

LONDINI:

EXCUDEBAT M. BROWN.

IMPENSIS T. LONGMAN, B. LAW, T. POTE, G. & G. GINGER, J. JOHNSON, G. G. J. & J. ROBINSON, R. BALDWIN, H. L. GARDNER, S. HAYES, G. & T. WILKIE, T. VERNOR, et C. D. PIGUENIT.

MDCCXCIII.

AD

LECTOREM.

CUM Ciceronis ORATIONES universæ in Serenissimi Delphini usum illustratæ, non nisi ingenti pecuniâ comparandæ fuerint; non ingratum fortassis videatur, frugi Lector, selectas quasdam, easque præclaras, in usus etiam tuos, leviori impensâ accommodâsse. Quid præter cæteros, Gallicus hic Interpres præstiterit, scire si velis, pro me respondeant Montauserii Dux, Episcopus Condomiensis, atque Huetius, Operis hujus fautores adjutoresque eximii. Hoc proculdubio egregie præstitit; quod, cum plerique aut variis Lectionibus, non raro ineptis, quandoque etiam confictis; aut perexiguis, iisque sæpè frivolis, Logicorum Rhetorumque topicis atque tropis laboriosissimè insudaverint; Gallicus hic

Asconium Pedianum, Paulum Manutium, aliosque melioris notæ Interpretes secutus, utilissima, ut plurimum, rerum ipsarum verborumque Expositione, Lectoribus prodesse maluit [plus tamen profuturus, si ab istis Interpretibus doctioribus rarius discessisset.] Quid autem à nobis præstitum fuerit paucis accipe. Habes imprimis, Lector, Librum hunc nostrum, licèt non emendatissimum, Parisiensi tamen longè emendatiorem. Habes etiam Divinationem, C. Rabirium, Muræenam, Cœlium, atque Pisonem, Orationes admodùm jucundas, & semper & multùm laudatas, quæ tamen nunquam antehac inter selectas positæ fuerant. Cæterùm, cum in Divinatione, Pisone, atque Milone pulcherrima multa, quædam autem paulò difficiliora occurrant, in iisque explicandis felicissime elaboraverit Asconius, Interpretum omnium antiquissimus longe, clarissimusque; non inconsultum fore putavimus, ex eodem potissimum Asconio Notas quasdam per breves in loca illa obscuriora adjunxisse, de quibus à Gallico Interprete aut nihil prorsus est dictum, aut saltem vix satis dilucidè. Denique Milonis Argumentum Asconianum, cum plurima contineat, quæ alibi frustra quæsiveris, non minùs tamen ad universam eorum temporum Historiam, quam ad Orationem istam illustrandam necessaria, integrum hìc, prælongum licet, apponendum curavimus. Nihil restat, Lector, nisi forte Analysin Parisiensem tibi deesse conquestus

fueris;

fueris: Nos quidem ſumma rerum Capita perſtrinxiſſe contenti, Analyſin ipſam conſulto omiſimus, cum multo longior eſſet quam inſtituti noſtri Ratio ferebat.

Huic denique alteri Editioni, quorundam amicorum rogatu, Dialogos de Senectute & de Amicitia, in uſum Scholarum adjecimus; in quibus Editionem Cl. Grævii ſecuti ſumus. Notas omnes, ne moles libri nimium creſceret, prorſus omiſimus: jucunda enim eorum Dialogorum utilitas *eos*, abſque ope alienâ, ſtudioſæ Juventuti facillimos intellectu præſtabit.

De

De Noviſſima hac Editione.

MOnendus es, Amice Lector, nos hallucinationes quaſdam manifeſtiores, quæ in notis occurrebant, ne ſtudioſæ juventuti (cui aliorum Commentarios intuendi copia forſan non detur) amplius fraudi eſſent, levi interdum verborum immutatione è medio ſuſtuliſſe; alias fortaſſe minoris momenti ſublaturos, niſi verendum eſſet, ne in opere alieno nimium curioſi aut invidi forte videremur.

Variantium etiam Lectionum Specimen è Commentariis Cl. Grævii prolixioribus, & Editione Victoriana Roberti Stephani, ut & editione Caroli Stephani (quæ plurimas Hieronymi Ferrarii è Cod. Colotiano emendationes in ſe recepit) adjunximus; ut, ubi à vulgatis libris diſceſſimus, ratio noſtra conſtaret; & ut etiam provectioribus paulo adoleſcentulis judicium ſuum in hac rei Criticæ parte experiendi, locum daremus. Hoc autem, quantum fieri potuit, breviſſime perfecimus; ne vel iis, qui hujuſmodi ſpernunt, tædio eſſemus; vel iis, qui eas pluris æſtimant, ulterius quærendi, & ad ipſos fontes pergendi, moram injiceremus.

Breviarium

Breviarium Vitæ *Ciceronis*, ex *Aurelio Victore*, five ex ejus additamento, desumptum.

MArcus Tullius Cicero, genere Arpinas, Patre Equite Romano natus, genus à Tito Tatio rege duxit. Adolescens Rosciano judicio Eloquentiam & Libertatem suam adversùs Syllanos ostendit: ex quo veritus invidiam, Athenas studiorum gratiâ petivit: ubi Antiochum Academicum Philosophum studiosè audivit. Inde Eloquentiæ gratiâ Asiam, pòst Rhodum petivit: ubi Molonem Græcum Rhetorem tum disertissimum Magistrum habuit; qui flêsse dicitur quòd per hunc Græcia eloquentiæ laude privaretur. Quæstor Siciliam habuit: Ædilis C. Verrem repetundarum damnavit: Prætor Siciliam latrociniis liberavit: Consul conjuratos Capite punivit. Mox invidiâ Publii Clodii, instinctuque Cæsaris & Pompeii, quos dominationis suspectos, eâdem, quâ quondam Syllanos, libertate perstrinxerat, sollicitatis Pisone & Gabinio Consulibus, qui Macedoniam Syriamque provincias in stipendium operæ hujus acceperant, in Exilium actus; mox, ipso referente Pompeio, rediit: eumque civili bello secutus est. Quo victo, veniam à Cæsare ultrò accepit; quo interfecto, Augustum fovit, Antonium hostem judicavit. Et cum III. Viros se fecissent Cæsar, Lepidus, Antoniusque, Concordia non aliter visa est inter eos jungi posse, nisi Tullius necaretur: qui, immissis ab Antonio percussoribus, cùm forte Formiis quiesceret, imminens exilium Corvi auspicio didicit: & fugiens occisus est: Caput ad Antonium relatum.

MARCI

MARCI TULLII CICERONIS VITA

PER

ANNOS CONSULARES DIGESTA,

Partim ex Plutarcho, partim ex Fabricio, Pigbio, aliisque Scriptoribus collecta.

ANNUS URBIS CONDITÆ 647.

Coss. Q. Servilio Cæpione, C. Attilio Serrano, ante Christum natum 105.

CICERO Romanæ eloquentiæ princeps hoc anno Arpini, tertio Januarii natus est matre Helviâ, patre M. Tullio ex equestri ordine, quem ex regio Volscorum sanguine originem traxisse scribunt Plutarchus, & Silius Italicus lib. 8. et genus illius ad Tullium Atticum Volscorum regem referunt. At id ne cogitavisse quidem Cicero videtur, nedum credidisse. Non enim ita laudum suarum abstinens fuit, ut id de se præterierit. Ex nomine avi, qui M. Tullius Cicero nuncupabatur vocatus est, quo vivo, se, lib. 2. de Legibus, natum ait. Pater ejus nullis dignitatum ornamentis domum suam illustravit.; cùm enim infirmâ valetudine esset, vitam privatam domi in literis egit, ubi fulloniam exercuisse dicitur: his ipsis Coss. & se natum esse, & L. Crassum legem Serviliam suasisse, in Bruto dicit, quâ de communicandis cum Senatu & equitibus judiciis agebatur. Eodem anno, novem mensibus post Ciceronem, natus est Pompeius magnus, si D. Hieronymo apud Eusebium, & Velleio credamus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 648.

Coss. Pub. Rutilio Rufo, Cn. Mallio, ante Christum 104. *Ciceronis secundus.*

Hoc anno duplex bellum Romanis contigit, funestum utrumque, alterum in Lusitaniâ, ubi cæsus est eorum exercitus: alterum Cimbricum,

quod

quod nec Consules sustinere potuêrunt. Hinc magna Romæ exorta trepidatio, & seditiones, tum propter imminens periculum, tum propter imperium Q. Servilio Cæpioni abrogatum rogatione Norbani tribuni plebis.

ANNUS URBIS CONDITÆ 649.

Coss. C. Mario II. C Flavio Fimbriâ, ante Christum 103. *Ciceronis tertius.*

Marius deportatis ex Africâ legionibus, ipsis Kal. Januariis Consulatum iniit, & magnificentissimè triumphavit: quo in triumpho vinctum Jugurtham exhibuit. Longinus tribunus plebis leges contrarias nobilitati tulit, hanc præsertim, ne esset in Senatu, qui damnatus esset à populo, aut cui imperium esset abrogatum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 650.

Coss. C. Mario III. Aurelio Oreste, ante Christum 102. *Ciceronis quartus.*

Hic annus consumptus est in belli apparatu, quod à Mario contra Cimbros susceptum est, & duce Athenione servile exortum fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 651.

Coss. C. Mario IV. Q. Lutatio Catulo, ante Christum 101. *Ciceronis quintus.*

Ad Aquas Sextias Marius contra Teutones pugnavit, quo in certamine hostium ducenta millia trucidâsse, ac nonaginta cepisse, dicitur. His Consulibus Archias poëta Romam venit, quem in Oratione pro eodem dicit Cicero à primâ pueritiâ principem & ad suscipiendam, & ad ingrediendam rationem suorum studiorum se habuisse.

ANNUS URBIS CONDITÆ 652.

Coss. C. Mario V. M. Aquilio, ante Christum 100. *Ciceronis sextus.*

Clarus hic annus fuit C. Marii & Catuli triumpho, nam utrique simul decretus est, cùm ab eis centum quadraginta Cimbrorum millia aut in pugnâ, aut in fugâ cæsa essent, & sexaginta capta millia: eodem anno M. Aquilius bellum servile confecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 653.

Coss. C. Mario VI. L. Valerio Flacco, ante Christum 99. *Ciceronis septimus.*

Apuleius Saturninus iterùm tribunus plebis legem Agrariam per vim tulit, & Q. Metello Numidico, qui in eam jurare noluit, diem dixit. At ille maluit urbe cedere, quàm de sententiâ dimoveri: cùm idem Saturninus Memmium candidatum Consulatûs occidisset, efficeretque ut C. Servilius Glaucia Consul fieret, Senatusconsultum factum est, ut viderent Consules, nè quid detrimenti caperet Respub. Statim Saturninus

&

& Glaucia interfecti sunt. Saturnini caput Rabirius Senator per contiriia circumtulit. Verùm posteà, Cicerone Consule, Rabirius perduellionis accusatus fuit à Labieno, cujus patruus Q. Labienus cum Saturnino occisus fuerat. Hoc eodem anno natus est Julius Cæsar, mense Julio, die duodecimâ.

ANNUS URBIS CONDITÆ 654.

Coss. M. Antonio, A. Posthumio Albino, ante Christum 98. *Ciceronis octavus.*

Summâ totius populi consensione perhonorificè Metellus Numidicus revocatus est; & Furius, qui pertinaciter hujus reditui obsistebat, nè exspectato quidem judicio, in quod à Canuleio tribuno plebis vocatus erat, à furente multitudine discerptus est: his Consulibus à Dolabellâ Lusitani subacti sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 655.

Coss. Q. Cæcilio Metello Nepote, T. Didio, ante Christum 97. *Ciceronis nonus.*

Ab his Consulibus lata lex Cæcilia Didia, & ab his sic nuncupata, quâ sancitum èst, nè diversis rebus lex ferretur, ut leges trinundino promulgarentur. Hic porrò Metellus pater illius Metelli fuit, qui cum Cicerone inimicitias habuit; & qui Consul cum eo rediit in gratiam.

ANNUS URBIS CONDITÆ 656.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo, P. Licinio Crasso, ante Christum 96. *Ciceronis decimus.*

Hoc anno Antonius Censor imperatoriis manubiis rostra ornavit, ut scribit Cicero lib. 3. de Oratore; & superstitiosæ illæ religiones S. C. sublatæ sunt, cum sacrificiis, in quibus homines immolabantur.

ANNUS URBIS CONDITÆ 657.

Coss. Cn. Domitio Ænobarbo, Cassio Longino, ante Christum 95. *Ciceronis undecimus.*

Cicero pro Domo ait Cn. Domitium Consulem, Censorem, & Pontificem maximum se puerum vidisse: his Coss. Ptolemæus Cyrenarum rex, cognomento Apio, moriens populum Romanum hæredem reliquit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 658.

Coss. L. Licinio Crasso, Q. Mutio Scævola, ante Christum 94. *Ciceronis duodecimus.*

Duo illi Consules legem Mutiam Liciniam tulêrunt de redigendis in suas civitates sociis, qui se passim pro civibus Romanis gerebant quæ

lex fomes fuit illius incendii civilis, quod post triennium exortum est. Gallia provincia Crasso obtigit, Asia Scævolæ, quam tantâ abstinentiâ rexit, ut à Senatu in Exemplum deinceps cæteris magistratibus proponeretur. At, quia publicanis regere Asiam non permiserat, eorum conspiratione in judicium vocatus est, & ab equitibus, qui tum judicabant, condemnatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 659.

Coss. Cælio Caldo, L. Domitio Ænobarbo, ante Christum 93. *Ciceronis decimus tertius.*

Hoc anno nihil memorabile apud Romanos gestum est. Huic Consuli Caldi seu Calidi cognomen à ferventiori indole datum fuisse, ait Cicero, lib. 2. de Inventione.

ANNUS URBIS CONDITÆ 660.

Coss. C. Valerio Flacco, M. Herennio, ante Christum 92. *Ciceronis decimus quartus.*

Hic M. Herennius Philippum summâ virum eloquentiâ & nobilitate in petitione Consulatûs superavit. T. Didius de Celtiberis, P. Licinius Crassus de Lusitanis triumphavit. P. Rutilius vir summæ innocentiæ, qui à publicanorum insidiis Asiam liberaverat, invisus equestri ordini, repetundarum damnatus est, & in exilium ejectus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 661.

Coss. C. Claudio Pulchro, M. Perpenna, ante Christum 91. *Ciceronis decimus quintus.*

His Coss. nobilissima M. Curii, & M. Coponii causa apud centumviros à duobus Consularibus atque æqualibus L. Crasso, & Q. Scævolâ defensa est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 662.

Coss. L. Martio Philippo, Sexto Julio Cæsare, ante Christum 90. *Ciceronis decimus sextus.*

Hoc anno ætatis decimo-sexto Cicero excessit è pueritiâ, in quâ mirâ animi felicitate iis omnibus artibus instructus est, quibus per illam ætatem pueri ad humanitatem informari solent: incredibile est quantum ejus ingenium eluxerit, quantâque esset apud æquales in veneratione. Nam eum euntem ad ludum, & redeuntem, honoris gratiâ, medium deducebant. Delectabatur in primis poësi.. Plutarchus scribit, Pontium Glaucum tetrametris composuisse, atque eum suâ ætate

adhuc

adhuc extitisse. Juxta antiquum morem sumptâ virili togâ à parentibus in forum deductus est, ut esset auditor, & sectator judiciorum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 663.

Coss. L. Julio Cæsare, P. Rutilio Lupo, ante Christum 89. *Ciceronis decimus septimus.*

Hoc anno acriter bellum Italicum gestum est, in quo plures clades accepêre, quàm intulêre Romani: cum itaque tota tumultibus repleta esset Italia, Senatûs decreto judicia intermissa sunt. Quo tempore totum se eloquentiæ studio dedit. Nam quotidie & scribebat, & legebat, & commentabatur quæ legerat aliis verbis, & quæ fuerat commentatus pronunciabat. Græcas summorum oratorum orationes Latinè reddebat. Arati carmina de cœlo, stellisque lib. 2. de Nat. Deor. refert se convertisse, & lib. 1. de Leg. & 1. de Divin. Marium scripsisse. Quoniam verò sumptâ virili toga adolescentes ad aliquem virum præstantem à parentibus deducebantur, à patre Q. Mutio Scævolæ Auguri traditus est, cujus à latere nunquam se discessisse in Lælio asseverat. Huic igitur Mutio operam dedit, à quo tantum juris civilis accepisse se in Bruto ait, quantum satis esset oratori.

ANNUS URBIS CONDITÆ 664.

Coss. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone, ante Christum 88. *Ciceronis decimus octavus.*

L. Cæsar, occisis octo millibus hostium ad Asculum, morbo periit. Hoc in bello Marsico Cicero aliquandiu sub Syllâ militavit, apud quem se legatum fuisse lib. 1. de Divinat. scribit, cùm ante oppidum Nolam, Samnitum castra diripuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 665.

Coss. L. Cornelio Syllâ, Q. Pompeio Rufo, ante Christum 87. *Ciceronis decimus nonus.*

Confectum est bellum Italicum seu Marsicum; cúmque Sylla rebus proximè in Italiâ, nuper in Asiâ, & jamdudum in Galliâ, Africâque gestis clareret, omnium suffragiis Consulatum obtinuit, eique bellum Mithridaticum cum Asiâ provinciâ sorte obtigit. Verum ei à Sulpicio tribuno plebis abrogatum est in gratiam Marii, quod cùm Sylla intellexisset, cum sex legionibus ad urbem venit, quam initâ cum Marianis pugnâ victor occupavit, ac Marium profugere in oras Africæ extremas coëgit, Sulpicio occiso, cujus caput pro rostris expositum est, veluti fatale quoddam futuræ proscriptionis omen. Dum hæc in Italiâ geruntur, Mithridates rex Ponti Asiam intravit, ubi unâ die in urbibus uno nuncio & unâ significatione literarum cives Rom. omnes necandos imperavit.

Cùm autem princeps Academiæ Philo cum Atheniensium optimatibus propter bellum Mithridaticum Romam profugisset, tum ei se Cicero tradidit, admirabili quodam ad Philosophiam studio incitatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 666.

Coss. Cn. Octavio, L. Cornelio Cinna, ante Christum 86. *Ciceronis vigesimus.*

Cùm Cinna perniciosas leges per vim ferret, urbe à Cn. Octavio collegâ pulsus, corrupit exercitum Appii Claudii, quem in suam potestatem redegit. Redux statim ex Africâ ei Marius se adjunxit cum sex Hetruscorum millibus: atque ita isto agmine urbem obsident, & invadunt; quam captam cædibus & rapinis vastavêre. Octavius Consul capite truncatur. Catulus, M. Antonius, C. Julius, Oratores præstantissimi interficiuntur: M. Antonii caput in iis ipsis rostris exponitur, à quo erant multorum civium capita conservata. Hoc anno Cicero Moloni Rhodio Romæ operam dedit, & actori summo causarum, & magistro, ut ait in Bruto. Cùm ille videret Ciceronem natum ad eloquentiam, mirum est quantùm vir tantus ejus studia acuerit. Circa hoc tempus Cicero adolescens commentarios Rhetoricos de Inventione inchoatos & rudes edidit, ut ipse initio libri 1. de Orat. significat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 667.

Coss. C. Mario VII. L. Cornelio Cinna, ante Christum 85. *Ciceronis vigesimus primus.*

Romæ Cinna & Marius sine comitiis semetipsos in sequentem annum Consules designârunt. Marius post multa crudeliter acta in civitate decimo sexto sui consulatûs die mortuus est. Cinna Valerium sibi collegam substituit, quem misit in Asiam, ut pro Syllâ jam hoste declarato provinciæ præesset, ac bellum contra Mithridatem gereret. Verùm ei clausa est Asia, & à Fimbriâ suo legato anno sequente interfectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 668.

Coss. L. Cornelio Cinna, Cn. Papirio Carbone, ante Christum 84. *Ciceronis vigesimus secundus.*

Cùm Cinna Romæ summum haberet imperium, se tertiùm Consulem creavit, assumpto sibi collegâ Carbone pro Valerio, qui occisus est. Fimbria crudelissimè sæviit in Asiâ contra Ilienses, qui ad Syllam confugerant: nam eorum urbem cædibus replevit. Sylla, deficientibus rebus omnibus ad bellum, hostis à populo Romano judicatus, pacem cum Mithridate facere coactus est: atque ita primo bello Mithridatico finis impositus, in quo à Syllâ centum sexaginta hostium millia interfecta sunt: initâ hâc pace, contra Fimbriam Sylla profectus est, qui desertus à suis militibus sibimet violentas manus in templo Æsculapii intulit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 669.

Coss. iisdem, ante Christum 83. *Ciceronis vigesimus tertius.*

Sylla, rebus compositis in Asiâ, civitates ejus in provincias descripsit, atque, ibi Murænâ relicto cum duabus Fimbriæ legionibus, ipse in Græciam, ac inde in Italiam trajecit, extortis anteà per vim publicè privatimque pecuniis, quas partim sibi ad bellum assumpsit, partim militibus distribuit. Cùm autem hostiliter ad urbem veniret, missos à senatu legatos non audivit: ac, cùm ei Cinna vellet occurrere, à suis confossus est. Reliquo anno solus Carbo consulatum gessit. Totum autem hoc triennium, quo ab armis cessavit civitas, noctes & dies in omni doctrinarum meditatione versatus est Cicero, ut ait in Bruto: erat cum Stoico Diodoro, qui apud eum habitavit, & apud eum mortuus est. Ejus artibus variis ita erat deditus, ut ab oratoriis exercitationibus nullus dies vacuus esset. Commentabatur declamitans sæpe cum Pisone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie, idque faciebat multùm etiam Latinè, sed Græcè sæpiùs, tum quia Græca oratio plura ornamenta suppeditabat, & similiter dicendi consuetudinem afferebat: tum quia arbitrabatur quòd à Græcis summis Doctoribus, nisi Græcè diceret, neque corrigi posset, neque doceri. Aratum versibus hexametris edidit, Xenophontis œconomicum è Græco sermone in Latinum, ut scribit Hieronymus in præfatione in Eusebii Chronica, Platonis libros aliquos, & Protagoram convertit.

ANNUS URBIS CONDITÆ. 670.

Coss. L. Cornelio Scipione Asiatico, C. Norbano Flacco, ante Christum 82. *Ciceronis vigesimus quartus.*

Consules unáque Carbo contra Syllam cum suis copiis profecti sunt: ac, licèt ipse se æquis conditionibus descensurum ad pacem testaretur, contra Consules pugnavit, & utrumque profligavit. Carbo ad urbem rediit, effecitque, ut Sylla, & qui ejus à partibus stabant, hostes à Senatu judicarentur. Hoc eodem tempore Capitolium incensum fuit annis ferè viginti ante Catilinæ conjurationem.

ANNUS URBIS CONDITÆ 671.

Coss. Cn. Papirio Carbone, Cn. Mario Gratidiano, ante Christum 81. *Ciceronis vigesimus quintus.*

Carbo tertiùm factus est Consul cum Mario Gratidiano, quem Marius septies Consul adoptavit. Is parùm feliciter cum Syllâ pugnavit, rebúsque desperatis, sibi ipsi manus intulit. Inde ad urbem Sylla contendit, ubi commisso prælio octoginta hominum millia cecidit, & duodecim millia se victori dedêrunt. Fuso Carbonis exercitu, victor

urbem ingreditur, advocatâ ſtatim concione, multa de ſe magnificè dixit, ac populi ſtatum in melius ſe mutaturum. Tantam autem civium carnificinam edidit, ut nulla unquam major extiterit. Cn. Pompeius cum imperio miſſus in Siciliam, Carbonem interfecit. His peractis, Dictator creatus eſt ab interrege Flacco, qui tulit, ut quæcunque ille feciſſet, eſſent rata, ut quem vellet civium, indictâ causâ, impunè poſſet occidere.

ANNUS URBIS CONDITÆ 672.

Coſſ. M. Tullio Decula, Cn. Cornelio Dolabellâ, ante Chriſtum 80. *Ciceronis vigeſimus ſextus.*

Licèt ſummum Reipublicæ teneret imperium Sylla, tamen ad ſpeciem aliquam Reipublicæ retinendam permiſit illos Conſules creari: ei ut Dictatori viginti quatuor ſecures præferebantur, legibus aliis pro arbitrio latis, aliis antiquatis: denique de Mithridate jamdudum victo tertio Kalend. Febr. & Pompeius bello in Africâ maximo confecto de Domitio & Hiertâ præter legitimam ætatem triumphavit. Hoc anno Sertoriani belli in Hiſpaniâ initium fuit: cauſas etiam Cicero agere cœpit: nam pro Quinctio cauſam privatam apud Aquilium Gallum judicem dixit, & iterùm ſe Moloni, qui legatus ad Senatum de Rhodiorum præmiis venerat, operam dediſſe, in Bruto ait.

ANNUS URBIS CONDITÆ 673.

Coſſ. L. Cornelio Sylla II. *Q. Cæcilio Metello Pio, ante Chriſtum* 79. *Ciceronis vigeſimus ſeptimus.*

Sextum Roſcium Amerinum parricidii reum defendit Cicero, quâ in causâ Chryſogonum Syllæ libertum præpotentem invidiosè inſectatus eſt. Hæc actio prima illius publica fuit, in quâ victor tantam commendationis habuit, ut nulla jam deinceps fuerit, quæ non ejus digna patronicio videretur. Statim poſt hanc defenſionem metu Syllæ, quem perſtrinxerat, Athenas ſeceſſit, unde tantùm poſt triennium Romam redivit. Hoc anno M. Thermus Mitylenas expugnavit, & imperio Romano addidit. Depoſuit quoque Sylla Dictaturam, & in Cumanum ſeceſſit.

Coſſ. P. Servilio Vatia Iſaurico, Appio Claudio Pulchro, ante Chriſtum 78. *Ciceronis vigeſimus octavus.*

Cicero cauſatus valetudinem hujus anni æſtate Athenas profectus eſt. Erat certè eo tempore in Cicerone ſumma gracilitas, & infirmitas corporis, procerum & tenue collum, qui habitus non procul abeſſe putatur à vitæ periculo, ſi accedit labor, & laterum contentio. Itaque, cùm eum amici & medici hortarentur, ut è cauſis agendis abſtineret,

ipſe

ipse autem quodvis periculum adire, quam à speratâ dicendi gloriâ discedere mallet, Athenas profectus est, ubi commutato genere dicendi vitavit periculum; nam temperantiùs sine illâ summâ vocis ac totius corporis contentione dixit: antequàm discederet, Aretinæ mulieris causam defendit. Athenis sex menses cum Antiocho, clarissimo Philosopho, studium Philosophiæ nunquam intermissum ab adolescentiâ renovavit: Epicureos Phædrum & Zenonem frequenter cum Attico audivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 675.

Coss. M. Æmilio Lepido, Q. Lutatio Catulo, ante Christum 77. Ciceronis vigesimus nonus.

Hoc anno pediculari morbo in agro Cumano mortuus est Sylla, cujus cùm mors Ciceroni renuntiata est, confirmatâ jam valetudine, & precibus amicorum, & Antiochi cohortatione Romam redire statuit, ut Rempublicam capesseret. Athenis apud Demetrium non ignobilem dicendi magistrum exercebatur: post totam Asiam lustravit cum summis oratoribus. Audivit Menippum cognomento Catocam, nobilem oratorem; Xenoclem Adramyttenum, Æschylum, Cnidium; assiduè autem fuit cum Cicerone Dionysius Magnes. Venit Rhodum, ubi iterùm, quem jam Romæ Molonem audiverat, frequentavit, qui actor in veris causis, scriptorque nobilis, & in notandis corrigendísque vitiis, & instituendo, docendoque prudentissimus fuit. Is effecit ut Cicero redundantem nimis illam dicendi copiam reprimeret. Hic fertur rogâsse Ciceronem Græcæ linguæ rudem, ut Græcè declamaret: paruit, ut ab eo emendaretur. Cùm autem cæteri multa de Cicerone gloriosè prædicarent, nihil lætitiæ præ se tulit Molo: quod cùm ægrè Ciceronem ferre sensisset, exclamavit: *Te miror Cicero, & laudo, sed me Græcorum fortunæ miseret, cùm videam, doctrinæ & eloquentiæ laudem, quæ sola nobis restabat, per te ad Romanos translatam iri.*

ANNUS URBIS CONDITÆ 676.

Coss. D. Junio Bruto, Æmilio Lepido Liviano, ante Christum 76. Ciceronis trigesimus.

Hoc anno se Cicero recipit è Græciâ, biennio postquàm huc profectus erat, totus penè mutatus. Cùm autem summo studio raperetur ad gloriam, ardor ejus oraculo quodam repressus est: nam cùm Delphis illud consuluisset, respondit, suam ut naturam, non multitudinis opinionem, ducem vitæ sequeretur: quare Romam reversus timidè vixit, & per contemptum Græculus appellatus est: sed partim patris, partim amicorum adhortationibus, se totum patrociniis dedit, tantâ porrò felicitate, ut dicendi gloriâ reliquos oratores superârit. Hoc anno Pompeius privatus, & adhuc Eques pro Consule contra Sertorium missus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 677.

Coss. Cn. Octavio, C. Scribonio Curione, ante Christum 75. Ciceronis trigesimus primus.

Reversus è Græciâ, cum annum in causis posuisset, ac maximè pro Roscio Comœdo dixisset, quæsturam petiit (cùm Cotta Consulatum peteret) quam omnibus suffragiis consecutus est. In Hispaniâ adversus Sertorium acerrima illa prælia & maxima Sucronense & Duriense commissa sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 678.

Coss. L. Octavio, C. Aurelio Cotta, ante Christum 74. Ciceronis trigesimus secundus.

Quæstor Cicero designatus Siciliam, Sex. Peducæo Prætore, sortitus est. Cùm autem duo Quæstores essent in eâ provinciâ, Lilybætanus alter, alter Syracusanus, prior factus est. Verùm cùm in difficultate annonæ magnus frumenti numerus Romam mittendus esset, Siculos initio offendit: at postquam novêrunt quam negotiatoribus comis, mercatoribus justus, municipibus liberalis, sociis abstinens, & in omni officio diligentissimus esset, majores illi honores quàm ulli Prætori reddidêrunt. Eo tempore multi adolescentes Romani nobiles cùm apud prætorem intemperantiæ & neglectæ disciplinæ militaris essent accusati, magnâ eos commendatione Cicero defendit, & conservavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 679.

Coss. L. Licinio Lucullo, M. Aurelio Cotta, ante Christum 73. Ciceronis trigesimus tertius.

Cicero rediit à Siciliâ, ac decedens habuit orationem Lilybæi, in quâ omne genus officii Siculis promisit se præstiturum. Tum videbatur facultas illa sua dicendi esse perfecta, & maturitatem quandam suam habere. Antonius, qui pater fuit M. Antonii Triumviri, re malè gestâ contra Cretenses, morbo periit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 680.

Coss. M. Terentio Varrone Lucullo, C. Cassio Varo, ante Christum 72. Ciceronis trigesimus quartus.

L. Lucullus, qui anno superiori Consul contra Mithridatem profectus erat, ad Cyzicum urbem exercitum ejus ferro & fame delevit: bellum quoque à gladiatoribus, duce Spartaco, excitatum est; quod Cicero Servile vocat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 681.

Coss. L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Clodiano, ante Christum 71. Ciceronis trigesimus quintus.

Hoc anno Lucullus Mithridatem in Pontum persecutus est, & eum legio-

legionibus Romanis patefecit, qui antè populo Romano ex omni aditu clausus fuerat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 682.

Coss. Cn. Aufidio Oreste, P. Cornelio Lentulo Surâ, ante Christum 70. Ciceronis trigesimus sextus.

Hoc anno Servile bellum à Crasso Prætore sex mensibus confectum est, eique permissum, ut ovans urbem ingrederetur. Eodem tempore ex Hispaniâ in Italiam Pompeius exercitum reduxit, & quinque millia fugitivorum, qui prælio fugerant, interfecit. Ultimo hujus anni die, pridie quam consulatum iniret, Eques Romanus de Hispaniâ præter morem triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 683.

Coss. M. Licinio Crasso, Cn. Pompeio Magno, ante Christum 69. Ciceronis trigesimus septimus.

Defunctus Quæsturâ Cicero, quinquennium ferè in causis agendis versatus est summâ cum admiratione, sed præcipuè, quod ab iis, quos defendebat, nulla dona accipiebat. Hoc anno dixit pro M. Tullio & L. Vareno. Orationem utramque in lucem edidisse Ciceronem Quintiliani & Prisciani testimonio certum est: at utraque periit. Verrem quoque in judicium vocavit in gratiam Siculorum. Eodem anno tulit legem ad populum L. Aurelius Cotta Prætor, ut Senatores cum Equitibus & Tribunis ærariis judicarent.

ANNUS URBIS CONDITÆ 684.

Coss. Q. Hortensio, Q. Cæcilio Metello Cretico, ante Christum 68. Ciceronis trigesimus octavus.

Hoc anno Ædilis fuit Cicero, ipsique ludi sanctissimi maximâ cum cæremoniâ Cereri, Libero, Liberæque faciendi fuêrunt. Multa Siculi ex insulâ suâ ad eum Ædilem attulêrunt, quorum ille nihil ad suum quæstum contulit, tantùm hominum liberalitate ad annonam levandam usus est. Lucullus Tigranocertam urbem ex imperio Tigranis cepit exiguâ manu, magno hostium numero profligato. M. Pupius Piso de Hispanis triumphavit, Cicero pro Fonteio dixit; fortasse etiam pro Cæcinâ: nam tempus incertum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 685.

Coss. L. Cæcilio Metello, Q. Martio Rege, ante Christum 67. Ciceronis trigesimus nonus.

Luculli exercitum Clodius solicitavit, dum Nisibim oppugnabat, quam

quam frustrà totâ æstate oppugnatam hieme cepit. Bellum Creticum publicâ auctoritate à Q. Metello Proconsule renovatum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 686.

Coss. Calpurnio Pisone, M. Acilio Glabrione, ante Christum 66. *Ciceronis quadragesimus.*

Triarius legatus Luculli à Mithridate victus est, & capta Romanorum castra. Pompeius bellum Piraticum confecit. Hoc anno licitum fuit Ciceroni præturam petere, nempe biennio post ædilitatem; licèt multos haberet competitores, eosque viros illustres; tamen primus ex octo, qui tum fiebant, incredibili totius populi voluntate renunciatus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 687.

Coss. M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo, ante Christum 65. *Ciceronis quadragesimus primus.*

Ad Kalendas Januarias præturam iniit Cicero, & quæstioni de pecuniis repetundis præfuit. Judicia castè integréque exercuit: cùm enim Licinius Macer, qui multùm in civitate poterat, apud eum esset accusatus de pecuniis repetundis, & Crasso patrono ille uteretur, omnium sententiis damnatus est. Quo ex judicio multò majorem fructum ex populi existimatione cepit, quàm ex ipsius, si absolutus esset, gratiâ percepisset. Cùm verò Manilius tribunus plebis legem promulgasset, ut bellum Mithridaticum Pompeio committeretur, eique adversarentur Q. Hortensius & Catulus, viri Consulares; Cicero Prætor eam suasit hâc oratione, quæ pro lege Maniliâ inscribitur. Defendit quoque Avitum Cluentium veneficii apud Volcatium prætorem. Dixit pro M. Fundanio, & Gallio. Licèt verò præturâ fungeretur, tamen scholam M. Antonii Gniphonis frequentavit. Extremo mense hujus anni, cùm Ciceroni jam biduum aut triduum præturæ superesset, Manilium quidam furti apud ipsum postulavit. Studebat Manilio populus, quod propter Pompeium accusari videretur. Cùm igitur Manilius unum diem petiisset, ac Cicero tantùm insequentem dedisset, populus indignè tulit: quòd mos esset, ut decem minimum dies Prætores reis darent. Quare productus in concionem à tribunis plebis, ibique accusatus, cùm rogàsset ut audirent, dixit, se, qui in reos semper, quantùm leges permitterent, comis & humanus fuisset, indignum judicasse, non eundem se Manilio præstare. Itaque ei diem, quem unum Prætor in suâ potestate haberet, deditâ operâ præfinivisse: cùm non sit ejus qui rei causam adjuvare velit, ad alium magistratum judicium rejicere. Hàc oratione animi populi ita commutati sunt, ut Ciceronem totis acclamationibus prosecuti rogarent, ut Manilii patrocinium susciperet; quod ille præsertim ob Pompeium absentem cupidè recepit,

mag-

magnâque vi orationis in studiosos potentiæ paucorum, & Pompeii invidos invectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 688.

Coss. L. Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato, ante Christum 64. *Ciceronis quadragesimus secundus.*

Hoc anno plura contigêre prodigia, quæ versibus descripsit Cicero. Ex præturâ in provinciam abire noluit; quia in annum sequentem de consulatu petendò cogitabat. Cornelium de majestate apud Q. Gallium Prætorem quatriduo defendit: sed illarum orationum reliquiæ quædam tantùm extant apud Asconium.

ANNUS URBIS CONDITÆ 689.

Coss. L. Julio Cæsare, C. Marcio Figulo, ante Christum 63. *Ciceronis quadragesimus tertius.*

Cùm annum quadragesimum tertium, qui consularis est, Cicero attigisset, consulatum petivit: in quo petendo cum sex competitores haberet, unâ voce populi Romani primus Consul renunciatus est. Cùm autem in dies licentia ambitûs augeretur propter præcipuam Catilinæ & Antonii audaciam, censuerat Senatus, ut ad legem ambitûs pœna gravior adderetur. Cui rei cùm Q. Mucius Orestinus Tribunus plebis intercessisset, graviter Senatu intercessionem ferente, Cicero surrexit, atque in coitionem Catilinæ & Antonii invectus est, habitâ in oratione in togâ candidâ, quâ utebantur qui magistratus petebant. Hoc eodem anno Q. Gallium de ambitu defendit, quod Præturæ candidatus gladiatorum munus dedisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 690.

Coss. M. Tullio Cicerone, C. Antonio, ante Christum 62. *Ciceronis quadragesimus quartus.*

Cùm Kal. Januariis de more Consulatum Cicero iniisset, vidit nihil esse mali, quod non boni metuerent, & improbi exspectarent. Eo enim tempore multa multi moliebantur, ac in primis Tribuni plebis Antonio freti, proscriptorum à Syllâ liberos, qui petitione honorum privati erant, ad magistratus adducebant. Rullus legem ferebat de agris per Italiam dividendis: Labienus contra Rabirium tabulas proponebat: tumultus in Theatro contra Othonem & equites excitabatur, quibus latâ lege fas erat, ut in quatuordecim gradibus in Theatro sederent: Catilina de evertendâ Repub. cogitabat. At his omnibus tum mirâ animi fortitudine, tum admirabili eloquentiâ Cicero occurrit. Nam Antonium patientiâ & obsequio mitigavit, eique Macedoniam, quam sortitus erat, provinciam detulit, sibique Galliam assumpsit, quæ Antonio obvenerat: proscriptorum liberos suis inimicitiis, nulla Senatus malâ gratiâ, magistratuum honore privavit, ne, si capesserent,

capesserent, Reip. status ab eis convelleretur: Rullo obstitit, ac primam in eum, secundam, & tertiam orationem Consularem habuit tum in Senatu, tum ad populum, effecitque ut Respub. magno largitionum metu liberaretur: Othonem populo conciliavit: nam ille veniens in Theatrum, cùm partim ab equitibus summo plausu, partim à plebe sibilis & conviciis exciperetur, ac nihil propè abesset, quin cædes utrinque maximâ fieret, Ciceró Consul, cujus erat saluti civium prospicere, populum in concionem, ad ædem Bellonæ convocavit, effecitque & reprehendendo, & paternè admonendo, ut universi ad Theatrum reversi magno plausu Othonem exciperent: apud populum verò Rabirium defendit, cui, instigante Julio Cæsare, dies perduellionis à Labieno dictus erat.

At præsertim Catilinæ perniciosissimè omnium de Repub. cogitantis fregit audaciam, & compressit impetus. Cùm enim ille vix ferret antepositum sibi fuisse in Consulatu petendo Ciceronem, arma per Italiam locis opportunis paraverat; quò, ac præsertim Fæsulas, pecuniam suâ aut amicorum fide sumptam, ad C. Manlium Centurionem portabat, multósque sibi cujusvis generis homines adjungebat, quibus juvantibus Consul in sequentem annum aut designaretur, aut Rempub. perderet; id ubi compertum habuit Cicero, retulit ad Senatum, placuítque, ut ad pœnam, quæ ambitûs crimini constituta erat, decem annorum exilium lege latâ ad populum adderetur. Ferebatur eâdem lege, ne biennio, quo quis peteret magistratum, petiturúsve esset, gladiatores daret, nisi ex testamento præstitutâ die. Cùm hâc lege peti se Catilina arbitraretur, adjunctâ sibi sceleratorum hominum manu, interficere Ciceronem in campo conatus est, ut eo interfecto statim Consul designaretur. Sed cùm pridie illius diei Catilinæ consilia Cicero ad Senatum detulisset, factum est Senatusconsultum, ne postero die comitia haberentur, ut de iis rebus agi posset in Senatu: itaque postridie frequenti Senatu Catilinam excitavit, jussitque iis de rebus dicere, quæ ad se allatæ essent. Nihil dissimulavit Catilina, dixitque duo corpora esse in Repub. unum debile infirmo capite, alterum firmum sine capite; huic, cum ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Eo interim die, id est, decimo-octavo, antequàm primam orationem Cicero contra Catilinam dixit, factum est Senatusconsultum, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub. itaque Cicero res externas Q. Metello commisit; ipse verò urbis curam suscepit. Cùm autem sciret homines conjuratos in campum ad comitia deduci, ipse descendit ingenti loricâ tectus, firmissimo hominum præsidio stipatus. Cæteri qui videbant Consulem periclitari, ad ejus defensionem concurrêrunt: quare Catilinæ & Autronii copias, & conatum compressit, nullo tumultu excitato. His comitiis iterùm Catilina repulsum tulit. Nam D. Junius Silanus, & L. Licinius Muræna Consules designati sunt. Verùm cùm videret Catilina suos conatus omnes inutiles fuisse, conjuratos nocte in M. Porcii Leccæ domum convocavit, eâ videlicet, quæ posterum diem Nonarum Novemb. consecuta est. Hic Catilinæ dies exeundi, tum cæteris manendi conditio,

ditio, tum descriptio per totam urbem caedis atque incendiorum constituta est: quin etiam ibi dixit Catilina paululùm sibi esse etiam tum morae, quòd Cicero viveret: reperti sunt duo equites Romani, qui sese illâ ipsâ nocte paulò antè lucem Ciceronem in suo lectulo interfacturos polliciti sunt. Cùm autem Cicero de dolo malo, qui parabatur, vix coetu dimisso, per Fulviam certior factus esset, domum suam majoribus praesidiis munivit, nec eos admisit, quos Catilina salutationis causâ miserat. VI. Idus Novemb. Senatum in Jovis Statoris aedem convocavit, quò etiam Catilina cum caeteris venire ausus est, sed ei assidere nemo voluit: eo viso, sive ejus aspectum Consul formidaret, sive irâ commoveretur, hanc habuit in eum orationem, quae prima ejus in Catilinam extat: perculsus hâc oratione Catilina nocte cum trecentis armatis hominibus, lictoribus & fascibus, imperii insignibus, ex urbe in Manliana castra profectus est. Eo profecto, ad populum orationem habuit, in quâ ei, & Reipub. gratulatus est, quòd Catilina abiisset. Ubi Romae cognitum est Catilinam ad Manliana castra profectum esse, eum cum Manlio Senatus hostem patriae judicavit, edixitque Consulibus uti delectum haberent, Antonius cum exercitu Catilinam insequeretur, Cicero urbis praesidium susciperet. Cùm autem in urbe de sociis Catilinae nondum compertum esset, Cicero interim Murenam accusatum ambitûs cum Hortensio defendit. Quâ in defensione ei fuit inferior, tum propter vigilias noctis, cujus nullam partem quieverat, tum propter curas, quibus continuis premebatur.

Fortè illis temporibus legati Allobrogum Romam venêrunt, ut de suorum Magistratuum avaritiâ quererentur. Illi à Pub. Lentulo Surâ solicitati sunt, & ad suos remissi cum literis. Re cognitâ per Q. Fabium Sangam, qui Allobrogibus Romae patrocinabatur, Cicero L. Valerio Flacco, & C. Pomptino Praetoribus imperavit, ut in Ponte Milvio legatos illos comprehenderent, quos summo mane ad Consulem cum literis deduxêrunt. III. Nonas Cicero principes conjurationis ad se venire jussit, convocato in aedem Concordiae Senatu, ubi T. Vulturcii, & Allobrogum indiciis omnis patefacta est conjuratio. Introducti sunt in Senatum, constitutique quatuor viri graves, qui omnia indicum dicta, interrogata, & responsa perscriberent. Tum Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius, ex Senatusconsulto in custodiam traditi sunt. Eo die Senatus testimonium conservatae Reip. Ciceroni dedit, quod nemini hactenus concessum erat, & supplicationis genere singulari deorum templa patefecit. Sub noctem concionem habuit ad populum, qui frequens aderat, eique, quod in Senatu gestum erat, exposuit: à concione in domum suae vicinam à populo deductus est, quia tunc in ejus aedibus matronae & Vestales Bonae Deae sacra faciebant. Nonis Decembribus Consul admonitus est cogitare nonnullos de Lentulo & Cethego eripiendis è carcere. De iis statim ad Senatum retulit. Rogati sunt sententiam Senatores. Silanus decrevit in eos ultimum supplicium. Plures ejus sententiae acquievêre. Censuit T. Nero, ut in vinculis tenerentur; C. Caesar,

C. Cæsar, ut bonis eorum publicatis per municipia circumferrentur. Cicero in utramque partem disseruit, ac ita dixit, ut favere potiùs Silani quàm aliorum sententiæ videretur. Et hæc quarta ejus in Catilinam oratio fuit. Reliqui Senatores Cæsari quidem assentiebantur; sed cùm Cato Tribunus plebis sententiam rogatus esset, tantâ contentione dixit, ut qui eos à morte eximerent, suspectos conjurationis redderet: tot laudibus sedulitatem, & virtutem Consulis extulit, ut ejus sententiam universi secuti sint. Itaque factum est Senatusconsultum in Catonis sententiam, quo Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius rei conjurationis morte multati sunt: atque ita Cicero sine tumultu, sine armis, sine exercitu, sublatis illis hominibus, internecione cives, urbem flammis, Rempub. perditione liberavit. Mirum autem fuit quo plausu sub vesperam in domum Cicero reductus est: nam alii eum patriæ liberatorem, alii conservatorem, alii conditorem vocabant. Crassus palàm dixit, se, quòd esset Senator, quòd cives, quòd liber, Ciceroni acceptum referre. E Syria decedens Pompeius pronunciavit se Ciceronis beneficio patriam visurum esse, ac frustrà se tertium triumphum deportaturum, nisi ejus beneficio Rempub. ubi triumpharet, esset habiturus. Q. Catulus, Senatûs Princeps, aliique cum eo plurimi eum parentem patriæ nominârunt.

Non dèfuêre qui gloriosissimum Ciceronis facinus in invidiam traxêre, in primis Metellus & Bestia novi Tribuni plebis, sed Metellus præsertim, qui pridie Kal. Januarii eum abeuntem magistratu concionis habendæ potestate privavit. At id non modò non obfuit Ciceroni, ut etiam summæ ejus laudi cesserit. Nam, cùm ille tantùm eum jurare permitteret, Rempublicam & urbem suâ unius operâ esse salvam juravit. Huic populus assensit. Nam magnâ voce eum verè jurâsse juravit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 691.

Coss. Junio Silano, L. Licinio Murænâ, ante Christum 61. *Ciceronis quadragesimus quintus.*

L. Catilina post detectam atque punitam in urbe conjurationem, cum exercitu, quem collegerat C. Manlius in Etruriâ, profugus, desciscentibus multis, dum per tramites atque invia conatur se proripere in Galliam Transalpinam, in agro Pistoriensi à C. Antonio, & Q. Metello Celere clausis itineribus obsessus, C. Antonii Procon. auspiciis à M. Petreio ejus legato uno conflictu victus, ipse cum suis omnibus fortissimè dimicans cecidit. Metellus, Tribunus plebis, ad populum egit, tertio quoque suæ orationis verbo Ciceronem appellans, & arguens ei non licuisse Lentulum, Cethegum, & reliquos cives indictâ causâ necasse. Cicero forti animo ei restitit, & contra concionem Metelli scripsit, cùm ille prior scripsisset. Defendit circa idem tempus P. Cornelium Sullam, qui à L. Torquato de duplici conjuratione accusabatur. De priore dixit Hortensius, de posteriore

dictâ causâ necâsse. Cicero forti animo ei restitit, & contra concionem Metelli scripsit, cùm ille prior scripsisset. Defendit circa idem tempus P. Cornelium Sullam, qui à L. Torquato de duplici conjuratione accusabatur. De priore dixit Hortensius, de posteriore Cicero Pompeius bellum Mithridaticum confecit. Clodius, adolescens ad audendum projectissimus, extremo hoc anno in operta Bonæ Deæ muliebri habitu irrepsit, & agnitus, foràs ejectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 692.

Coss. M. Pupio Pisone, M. Valerio Messalâ, ante Christum 60. *Ciceronis quadragesimus sextus.*

Cùm Clodius ab optimatibus propter violatam Bonæ Deæ religionem vocatus esset in judicium, contenderetque idem Clodius, se eâ nocte non Romæ, sed Interamnæ apud Cassinium Scholam fuisse, productus testis est Cicero, qui dixit Clodium ad se domum venisse, & quibusdam de rebus unà egisse. Et id quidem verum erat. Verùm pecuniâ corruptis judicibus judicium Clodius evasit. Hinc fons odiorum Clodii in Ciceronem. Eodem anno pro Archiâ dixit Cicero, Pompeius de Mithridate triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 693.

Coss. Q. Cæcinio Metello Celere, L. Africano ante Christum 59. *Ciceronis quadragesimus septimus.*

Primis hujus anni mensibus Cicero in urbe fuit, effecitque ne Q. fratri in Asiâ succederetur. Clodius, ut Tribunus plebis fieret, patriciatum ejuravit, & ad plebem transivit, statimque tribunatum petivit, sed ejus petitioni Metellus propinquus ejus obstitit. Cicero commentarium Consulatûs sui Græcè compositum ad Atticum misit, & Rhodum ad Posidonium: scripsit quoquè de Consulatu suo versibus tres libros. Post Idus Martii cùm aliquando ruri fuisset, Romam è Pompeiano se recepit ad 4 Id. Maii. Kal. Junii Antium ivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 694.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo, ante Christum 58. *Ciceronis quadragesimus octavus.*

Antonium Collegam suum à Cœlio accusatum defendit Cicero, qui condemnatus in Cephaleniâ exulavit. Clodius verò beneficio Cæsaris ad plebem transivit, seque adoptari à Fonteio effecit, ut Tribunus plebis creatus certiùs Ciceroni noceret: licétque Pompeius eum omni cautione & fœdere devinxisset, nihil in tribunatu contra Ciceronem facturum esse, in fide tamen non mansit. Tullius porrò mense Aprili & Maio extra urbem Antii, in Pompeiano, Formiano, & Arpinati in literis vixit, & Attico in Epirum profecto. se Romam recepit, ubi relictis omnibus consiliis publicis, totum se ad Forensem

operam contulit: nam bis Thermum defendit, semel Valerium Fla
cum, qui repetundarum accusabatur. Invitatus circa illud temp
fuit à Cæsare Cicero, ut sibi esset legatus in Galliâ, & mortuo Co
conio, esse vellet inter viginti viros agro Campano dividendo præp
sitos: sed utrumque, molestè id ferente Cæsare, repudiavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 695.

Coss. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio, ante Christum 57. *C ceronis quadragesimus nonus.*

Hoc anno Cicero à Clodio perditissimo Tribuno plebis in exiliu actus est: atque ut citra populi offensionem eum opprimeret, mult leges populares quidem, sed Reipub. perniciosas tulit. Consules ver mercede provinciarum sibi devinxit. Nam Gabinio Syriam, *Baby lonem*, Persas: Pisoni Achaiam, Thessaliam, Græciam, Macedoni am, omnemque Bœotiam dedit. Tum tulit legem, ut, qui civem *in* demnatum, interemisset, ei aquâ & igni interdiceretur. Licèt Cicer non nominaretur, solus tamen petebatur. Igitur Cicero reus vestem mutavit, & sordidatus populo supplicavit. Ei ubique Clodius nefarii stipatus hominibus occurrens, mutationem vestis objiciebat, ac luto & lapidibus in eum conjectis, ejus supplicationes impediebat. Cum Cicerone universus equester ordo vestem mutavit, quem adolescente nobilissimi numero ad 20 millia ejus salutis deprecatores *sordidati comitati* sunt. Senatus verò frequens convenit, & tanquam in luctu publico vestem mutandam censuit, sed vetuêre Consules. Equites *in* Capitolio adfuêre, qui ad Consules, & ad Senatum legatos non solùm ex suo ordine, verùm etiam ex Senatorio Q. Hortensium, & C. Curionem miserunt, qui pro Cicerone deprecarentur; sed eos respuêre Consules; imò L. Ælius Lamia equestris ordinis princeps à Gabinio relegatus est, Itaque Cicero à Consulibus *derelictus*, proditus à Pompeio, cui toties faverat, urbe potiùs cedere, quàm eam armatis hominibus objicere maluit: abeuntem omnes cum lacrymis prosecuti sunt cum publicâ ad reges principesque Senatûs commendatione. Cæsar qui in Gallias proficisci cum imperio debebat, non priùs ad exercitum abîit, quàm Ciceronem per Clodium Italiâ expulisset. Nihil non in eum crudeliter egit Clodius; nam edictum proposuit, ut ei aquâ & igni interdiceretur, & ne intra quingenta millia passuum ab Italiâ tecto reciperetur, & qui eum reciperent, impunè interficerentur. At pœnam illam omnes neglexêre, nam eum & comitèr omnes & benevolè accipiebant, & prosequebantur. Clodius villas ejus incendit cum domo quæ erat in *Palatio*, aream in ædem Libertatis consecravit, reliqua bona hastæ subjecit: nemo tamen ad hastam accessit. Summo suo dolore profectus Cicero per Lucaniam, Siciliam versùs venit: hinc Vibonem, Brundusium; & inde Dyrrhachio Thessalonicam ad Plancium profectus, ubi ab eo septem menses detentus est: Interim Senatus frequens referente

L. Mummio,

L. Mummio, nullo dissentiente, de Ciceronis reditu decrevit. Pompeius, sive quòd eum suæ perfidiæ puduisset, sive quòd à Clodio offensus esset, quia Tigranem Armeniæ regis filium captivum invito Pompeio muneribus corruptus liberâsset, de illius reditu operâ amicorum agere cœpit. Resistente frustrà Clodio, placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nullâ de re agere, nisi priùs Cicero ab exilio revocaretur. Quarto Kal. Novembris octo tribuni plebis de Ciceronis reditu legem promulgârunt: iisdemque referentibus P. Lentulus Consul designatus præstantissimam sententiam de Cicerone dixit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 696.

Coss. P. Cornelio Lentulo, Q. Cæcilio Metello Nepote, ante Christum 56. *Ciceronis quinquagesimus.*

Non priùs Lentulus cum Metello Consulatum inivit, quàm de Cicerone revocando agendum putavit. Itaque de illius reditu Senatores sententiam rogati sunt. Cotta dixit nihil jure actum esse de Cicerone, nihil more majorum, nihil legibus, ideòque lege non opus esset ut revocaretur; ut censuit Pompeius, ut Senatûs auctoritas beneficio populi firmaretur; res subitò confecta esset, nisi Sextus Attilius è factione Clodii, vir turbulentus, non ausus quidem intercedere, noctem sibi ad deliberandum postulâsset. Sed cùm perspecta esset Senatûs voluntas, causa ad populum VIII Kal. Feb. delata fuit. Nihil non effecêre Clodiani, ut Ciceronis reditum prohiberent. Ipse Clodius acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos in funere Marci propinqui sui daturus erat, in multitudinem impetum fecit. Multi cives cum Tribunis plebis vulnerati sunt, multi occisi. Q. Cicero inter cadavera tanquam occisus jacuit: crudelissimæ in foro cædes factæ sunt. Milo, qui summo studio Ciceronem prosequebatur, Clodium de vi postulavit. Verùm in judicium non adductus est, quia creati nondum Quæstores erant, per quos sortitio judicum fieri debebat. Quare cùm Milo videret judicio locum non esse, ne omnia interim Clodius perturbaret, emptis gladiatoribus, ejus furores & conatus repressit.

Antequàm autem de Ciceronis reditu sententia ferretur, iis civitatibus gratias agendas esse Senatus censuit, quæ M. Tullium receperant: decrevit etiam, ut qui provincias cum imperio obtinebant, salutem & vitam Ciceronis custodirent, & cunctam in Italiam literæ Consulares mitterentur, ut qui Remp. salvam esse vellent convocarentur, ut de Cicerone ageretur. Cùm igitur ex omnibus Italiæ partibus tanta multitudo, quanta nunquam, Romam confluxisset, Lentulus Senatum in Capitolium convocavit. Adfuerunt Senatores quadringenti & ampliùs. Q. Nepos Consul alter, qui Ciceroni erat inimicus, tum Senatûs auctoritate, tum Pub. Servilii gravitate dicendi permotus, cum M. Tullio absens rediit in gratiam, ac pro eo mitissimam habuit orationem. Pompeius de scripto sententiam dixit,

unique Ciceroni Reipublicæ conſervatæ teſtimonium dedit : omn Pompeii ſententiam ſecuti, excepto uno Clodio, ab exilio Cicerone revocârunt. Senatûs illud Conſultum ſummo totius populi plau & clamore comprobatum eſt. Poſtridie in curiâ decretum fuit pc puli admonitu, ne quis de cœlo ſervaret, ne quis moram ullam affei ret, ſi quis aliter feciſſet, is everſor Reipub. haberetur. Legem ma giſtratus promulgârunt, cui ſolus Appius Prætor, duoque Tribu plebis Quinctius & Sex. Attilius adverſati ſunt, ſed fruſtrà. Nar pridie Non. Sext. cùm comitia centuriata Lentulus Conſul in camp Martio haberet, diſſuadente Clodio, legem hanc ſuaſit Pompeius, cu populus univerſus aſſenſit. Statim autem atque cognovit Cicero e literis Q. fratris mirifico omnium ſtudio de reditu legem perlatan eſſe, Dyrrhachio Brunduſium venit, ubi ab honeſtiſſimis civibus or natus eſt. Iter Appiâ viâ Romam versùs fecit. Toto autem illc itinere incredibilis ad eum ex omnibus oppidis & coloniis concurſu factus eſt, ut illi reditum gratularentur. Veniebant undique legati, & patres-familias cum conjugibus è domibus : totâ paſſim Italiâ feſti dies celebrabantur. Porro ad urbem ut venit, ad eum Senatus univerſus egreſſus eſt cum populo, ut conſervatorem ſuum videret. Cùm ad portam Capenam adveniſſet, qua Appia via ad urbem ducit, gradus templorum ab infimâ multitudine completi ſunt, à quâ maximus plauſus datus eſt, & ſumma Ciceroni facta gratulatio : ita populo eum deducente ad Capitolium pervenit, unde inter acclamationes populi ad domum per forum reductus eſt.

Poſtridie in Senatum venit, ubi & Senatui, & populo gratias agit eâ oratione, quæ poſt reditum in Senatu, & altera, quæ ad Quirites inſcribitur. Hoc biduo cùm ſumma eſſet annonæ caritas, tumultus à plebe concitatus eſt, quæ cædem & flammam Senatui, qui in Capitolio habebatur, minitata eſt. Cicerone ſuadente lex promulgata eſt, ut per quinquennium Cn. Pompeio rei frumentariæ poteſtas toto orbe terrarum decerneretur. Secuta eſt deinde magna contentio de Ciceronis domo, quæ à Clodio conſecrata fuerat. Populus enim comitiis centuriatis eam eodem jure eſſe juſſerat, quo fuiſſet. Senatus, ut de ejus religione ad Pontificum Collegium referretur, edixit. Egit cauſam ſuam tantâ vi dicendi Cicero, ut vacuam omni religione domum ejus Pontifices judicârint : ea ſumptibus publicis reſtituta eſt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 697.

Coſſ. Cn. Cornelio Lentulo Marcellino, L. Marcio Philippo, ante Chriſtum 55. *Ciceronis quadrageſimus primus.*

Initio hujus anni Cicero omni ſtudio in id incubuit, ut Pub. Lentulo qui Ciciliam pro Conſule obtinebat, Ptolemæi Regis reductio decerneretur. Pub. Sextius à M. Tullio Albinovano lege Lutatiâ de vi poſtulatus fuit, propter cædem quæ anno ſuperiore, cùm de Ciceronis reditu ageretur, in foro facta eſt ; ſed defenſus fuit tum ab

Hortenſio,

Hortensio, tum à Cicerone: cujus oratio pro Sextio erat. Cùmque Vatinius maximè Sextium oppugnavisset, atque in illum testimonium dixisset, Cicero Vatinium testem perpetuâ interrogatione accusavit. Dixit eodem anno pro Bestiâ, de ambitu, apud Prætorem, Cn. Domitium in foro medio, maximo conventu. Nonis April. factum fuit senatusconsultum in Ciceronis sententiam, ut de ágro Campano frequenti Senatu Idibus Maii referretur. Hoc eodem anno multa prodigia facta sunt, de quibus consulti haruspices respondêrunt, quòd loca sacra & religiosa profana haberentur. Hinc occasionem nactus Clodius Ædilis vexandi Ciceronem, de sacris & religionibus concionem habuit; atque Ciceronis domum inter ea loca esse dixit, quæ consecrata profana haberentur. Itaque postridie Cicero defendens se in senatu qui ex haruspicum responso decreverat ut de locis sacris & religiosis Consules ad Senatum referrent, orationem habuit de haruspicum responsis; in quâ omnia illa prodigia contra Clodium interpretatus est. Hoc tempore actum fuit in Senatu de stipendio Cæsaris exercitûs, quod non solùm Cicero decrevit, sed etiam ut & alli decernerent, laboravit. Decrevit quoque de decem legatis Cæsari dandis. Habuit etiam orationem in Senatu de provinciis consularibus, in quâ suadet ut Macedonia & Syria futuris Consulibus decernantur, & Galliæ Cæsari non adimantur. Cornelium Balbum, & Cœlium de vi accusatos defendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 698.

Coss. Cn. Pompeio Magno secundùm, M. Licinio secundùm, antè Christum 54. *Ciceronis quinquagesimus secundus.*

Hoc anno dixit contra Pisonem; cùm enim ille, suadente Cicerone, è Macedoniâ revocatus esset, graviter de eo conquestus est in senatu. Cicero ei respondit. Hoc etiam tempore scripsit tres libros de Oratore.

ANNUS URBIS CONDITÆ. 699.

Coss. L. Domitio Ænobarbo, Ap. Claudio Pulchro, ante Christum 53. *Ciceronis quinquagesimus tertius.*

Cicero absentis Crassi causam in Senatu defendit: & Româ profectus, in Cumano & Pompeiano fuit: atque in Cumano scribere instituit de optimo statu civitatis, & optimo cive. Eductus à Reatinis in eorum agrum, apud Ap. Claudium cos. & decem legatos, eorum causas contra Interamnates egit. Hinc Romam rediit, ubi totus fuit in causis agendis; nam defendit Messium & Drusum; Vatinium dignitati suæ semper infestum duobus publicis judiciis tutatus est. Pro M. Æmilio Scauro, qui à Triario repetundarum postulatus est apud M. Catonem Prætorem dixit: Item pro Planco; extremis anni mensibus, Pompeii rogatu, pro Gabinio, à quo Consule expulsus est, & pro Rabirio Posthumo.

ANNUS URBIS CONDITÆ 700.

Coss. Cn. Domitio Calvino, M. Valerio Messalâ, ante Christum 52. Ciceronis quinquagesimus quartus.

Hoc anno Cicero Augur factus est, quem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius, & Q. Hortensius nominârunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 701.

Coss. Cn. Pompeio magno tertiùm sine collegâ, ante Christum 51. Ciceronis quinquagesimus quintus.

Cùm Clodium Milo interfecisset, postulatus in judicium, à solo Cicerone defensus est: at cùm dicere inciperet, ita importunis Clodianorum clamoribus exceptus est, ut eâ quâ solitus erat constantiâ, non dixerit; quare eam quam habemus orationem Cicero postea scripsit cùm Milo Massiliæ esset, quò, statim post judicium, profectus fuerat in exilium. M. Saufeius, Cicerone defendente, absolutus est; & Sex. Clodius summo omnium consensu damnatus. Hoc anno fingitur habitus sermo de Finibus bonorum & malorum, quem Cicero libris quinque postea perscripsit. T. Munacius Plancus Bursa à Cicerone accusatus est, & Pompeio defendente damnatus, quòd curiam incendisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 702.

Coss. Ser. Sulpicio Rufo, M. Claudio Marcello, ante Christum 50. Ciceronis quinquagesimus sextus.

Post Clodii cædem Cicero de Legibus scripsit: quâ de re cùm plures libros scripsisset, tres tantùm ad nos, iique mutili pervenêre. Cùm anno superiore factum esset senatusconsultum, ne quis Prætorius aut Consularis intra quinquennium in provinciam ire posset, hoc senatusconsulto ire in provincias coacti sunt, qui in eas ex præturâ aut consulatu non iverant. In his fuit M. Tullius, cui Cilicia provincia Consularis obtigit cum exercitu peditum XII. mill. equitum duorum mill. & 600. Tenuit etiam Proconsul Cyprum insulam Ciliciæ oppositam, cum tribus diœcesibus Asiaticis, Cybariticâ, Synnadensi, & Apamensi. Maio ex urbe profectus est, & Brundusii aliquot diebus commoratus, Athenas 7. Kal. Sextil. ad castra venit ad 7 Kal. Sept. ad tertium verò apud Iconium exercitum lustravit. Ex his castris cùm graves de Parthis nuncii venirent, perrexit in Ciliciam, per eam Cappadociæ partem, quæ provinciam illam attingit: eo consilio, ut Armenius Artavasdes & ipsi Parthi Cappadociâ se excludi putarent: at certior factus, Parthos procul hinc abesse, & magis Ciliciæ imminere, confestim iter in eam fecit per Tauripylas. Tarsum venit ad 3 Non. Octob. inde ad Amanum montem plenum hostium contendit, ubi ad 3 Idus Octob. magnum eorum numerum

cæcidit,

cecidit, castella munitissima nocturno Pomptinii legati sui adventu, & suo matutino cepit, atque incendit; moxque Imperator est appellatus. Inde Pindenissum oppidum munitissimum, modis omnibus oppugnatum, post septimum & quinquagesimum diem deditione accepit. Tum in hyberna exercitum dimisit, eique Q. fratrem præfecit, qui & ipse in ejus legatis fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 703.

Coss. L. Æmilio Paulo, C. Claudio Marcello, ante Christum 49. *Ciceronis quinquagesimus septimus.*

Ad hos Consules è Cilicia scripsit Cicero, petiitque ut quàm honorificentissimum senatusconsultum de rebus à se gestis faciendum curarent. Ei reverà pro re benè gestâ supplicationes decretæ sunt. Nonis Januarii Tarso profectus fuit in Asiam, ut in suis diœcesibus jus diceret. Ex Asiâ in Ciliciam Nonis Maii perrexit: provinciâ decedens, C. Cœlium Quæstorem suum ei præfecit: Athenas venit, inde *Brundusium*, unde Romam reversus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 704.

Coss. C. Claudio Marcello, L. Cornelio Lentulo Crure, ante Christum 48. *Ciceronis quinquagesimus octavus.*

M. Tullio Ciceroni pridie Non. Januar. ad urbem accedenti, sic est obviàm proditum, ut nihil fuerit magnificentiùs: at invenit plenam motibus internis rempublicam, dissentientibus Pompeio & Cæsare. Dixit omnia, & fecit quæ ad concordiam pertinerent. Ad Cæsarem & Pompeium scripsit, ut utrumque placaret, attestatus nihil civili bello miserabiliùs esse in republicâ. Cùm itaque varias in partes Italia descripta esset ut quisque suam partem defendendam susciperet, Capuam Cicero sumpsit. Româ igitur Capuam profectus est 14 Kal. Feb. lustratisque Formiis, iterùm Capuam rediit, ubi triduum fuit. In Apuliam à Pompeio advocatus est. Sed cùm in via Cæsar esset, Theani Sidicini mansit, unde Leptam cum literis ad Pompeium misit, reversusque Formias est. Pompeius verò Brundusium iter fecit, quò Ciceronem vocavit, sed mansit in Formiano. Cæsar interim Brundusio, quò ingressus erat postero die, quo Pompeius oppidum deseruerat, Romam reversus est. Eo in itinere Cicero illum convenit: deinde Arpinum profectus, ibi Tullio filio suo togam puram dedit, mansitque in villis mense Aprili, & Maio, & 7 Idus Junii ad Pompeium in Græciam navigavit. Ejus adventus multis gratus fuit, sed non Catoni, è quo reprehensus est, quod Pompeium secutus esset, neque mansisset in Italiâ, rebus prospecturus. Catonis verbis non mediocriter commotus est, eoque graviùs, quòd nullâ ejus operâ Pompeius utebatur: quare eum facti pœnituit non tàm propter suum periculum, quàm propter vitia multa, quæ ibi offendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 705.

Coss. C. Julio Cæsare secundùm, P. Servilio Vatiâ Isaurico, ante Christum 47. Ciceronis quinquagesimus nonus.

Vicit Cæsar Pompeium ad Pharsaliam: in acie Cicero non fuit sed in castris, propter valetudinem. Erant cum Cicerone M. Varro & M. Cato: nam Cato Dyrrhachii relictus est à Pompeio cum 15 cohortibus, ut impedimentis præsidio esset. Victo Pompeio, Cato qui copias magnas, & classem ingentem Dyrrhachii habebat, ad M. Tullium, qui Consularis erat, imperium deferre voluit: at cùm illud recusaret, propiùs factum est nihil, quàm ut occideretur, cùm & Pompeius filius, & amici eum proditorem appellarent, gladiosque stringerent; sed Cato resistens vix letho eum eripuit: quare Cicero cum multis aliis Senatoribus continuò Romam profectus est, & Brundusii moratus, Cæsarem exspectavit. Brundusium quoquè M. Antonius post victoriam, cum legionibus venit, & Ciceroni pepercit. Scripsit tum Cæsar ad Antonium, prohibere omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset: quare cùm Antonius petiisset à Cicerone per literas, ut sibi ignosceret: facere se non posse, quin Cæsaris literis pareret: misit ad eum Cicero L Lamiam, qui demonstraret, Cæsarem Dolabellæ dixisse, ut ad Ciceronem scriberet, ut in Italiam quamprimùm veniret: Itaque Antonius edixit ita, ut M. Tullium exciperet nominatim. Vide epist. 7. lib. 11. ad Att.

ANNUS URBIS CONDITÆ 706.

Coss. Julio Cæsare secundùm, Dictatore, M. Antonio Equitum Magistro ante Christum 46. Ciceronis sexagesimus.

Constituerat Cicero filium suum Ciceronèm cum Cn. Sallustio obviàm Cæsari mittere; sed cùm de ejus adventu nihil afferretur, consilium mutavit. Cicero literas à Cæsare accepit, quas ille ei ex Ægypto miserat, quibus petebat ut esset idem qui fuisset. Sed opinione citiùs Cæsar venit in Italiam; quod ubi Ciceroni perlatum est, & eum Tarentum navibus appulisse, atque inde Brundusium pedibus contendere, obviàm illi processit. Cæsar, ut eum longè ante alios occurrere vidit, descendit, & cum eo solo colloquens, multa stadia processit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 707.

Coss. Julio Cæsare tertium, Dictatore, M. Æmilio Lepido, ante Christum 45. Ciceronis sexagesimus primus.

Toto hoc anno bellum Africanum gestum est, ac ferè semper Romæ commoratus est Cicero, vel in villis; nec ferè exibat, propter varias hominum suspiciones. Totus fuit in studiis: eo enim tempore putatur scripsisse Partitiones oratorias & librum qui *Brutus* inscribitur

tur, qui de claris oratoribus est. Cato sibi Uticæ mortem conscivit. Cæsar Africano bello confecto, Romam rediit, ubi ab eo honore Cicero afficiebatur. Scripsit vitam Catonis. Pepercit Marcello Cæsar rogante Senatu. Cicero, qui silere in posterum statuerat, rogantes sententiam, amplissimis verbis Cæsari gratias egit: quæ oratio pro Marcello extat. Dixit quoque apud Cæsarem Ligario, quem crimine liberavit. Tullius cum Terentiâ divortium fecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 708.

Coss. C. Julio Cæsare quartùm, Dictatore sine collegâ, ante Christum 44. *Ciceronis sexagesimus secundus.*

Dimissâ Terentiâ, Cicero virginem quandam, nomine Publiliam, uxorem duxit, eamque divitem, ut æs alienum dissolveret. Non ita multò pòst Tullia ejus filia pariens apud Lentulum obiit. Mirum est quanto ejus desiderio exarserit. Plures viri graves eum literis consolati *sunt*; M. Brutus, Lucceius, & Cæsar, qui tum erat Hispali; *sed* cùm omnem consolationem dolor vinceret, scripsit librum, quem *Consolationem* inscripsit. Dicitur paulò pòst Publiliam conjugem dimisisse, quòd morte Tulliæ visa est lætari. Post illius mortem Cicero domo abfuit, atque in cæteris villis maximam anni partem in Philosophiæ studiis posuit. Hortensium scripsit; quo in libro Philosophiam ab Hortensio vituperatam defendit. Meminit hujus libri D. Augustinus, aitque, illius lectione ad Christianæ Philosophiæ contemplationem se incensum fuisse. Duobus libris Academicis posteriores duos adjecit: scripsit quoque libros de Finibus & Laudationem Porciæ, sororis M. Catonis, & uxoris L. Domitii Ænobarbi. Cæsar ex Hispaniâ victor mense Octobri in urbem rediit, apud quem Cicero pro rege Dejotaro orationem habuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 709.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Antonio, ante Christum 43. *Ciceronis sexagesimus tertius.*

Cicero, post quinque libros de Finibus, quinque alios Tusculanarum quæstionum edidit. Initio hujus anni Romæ fuit, & Kal. Jan. in Senatu adfuit, cùm Cæsar, resistente Antonio, Dolabellam subrogare sibi voluit. Idibus Martiis à conjuratis in Pompeii curiâ confossus est: sed quia eo interfecto Brutus pugionem extollens, Ciceronem exclamavit, illius conjurationis particeps creditus est: sed reverà non fuit, ut Plutarchus scribit. Dio refert lib. 44. percussores Cæsaris, cùm è curiâ in forum se conferrent, crebrò Ciceronem exclamâsse: cum illis Cicero se recepit in Capitolium, neque adduci potuit ut ad Antonium iret. Post diem tertium in ædem Telluris venit, ubi Senatus habebatur, & ad pacem cives hortatus est, Atheniensium exemplo; habuit quoque Antonius Orationem de Concordiâ.

cordiâ. Cicero initio Aprilis ex urbe rus profectus est, villas suas lustraturus. In hac rusticatione tres libros de Naturâ Deorum scripsit: duos de Divinatione, & dialogum de Senectute, aut sanè jam scriptum ad Atticum misit. Eodem tempore, cùm omnes cogitationes suas defixas in concordiâ civium haberet, atque omnium, etiam Antonii amicitiam retinere vellet, scripsit Lælium, sive librum de Amicitiâ. Circa illud tempus Octavius, qui Augustus dictus est, auditâ morte Cæsaris, qui magnus ejus avunculus erat, Apolloniâ in Italiam venit, & Neapolim transivit, ubi honorificè cum Cicerone fuit, & amicè. Hic posteà mense Maio cum Hirtio cos. designato in Puteolano commoratus est, ubi de Fato sermonem habuit. Extremo mense Maio Romam versùs profectus est, ut Kal. Junii in Senatu, sicut Antonius edixerat, adesset. Sed cùm ille se Romam stipatus armis retulisset, Senatores metu perterriti repentè diffugêrunt. IV. Nonas igitur Cicero ab urbe abfuit, nec in urbem rediisse, nisi pridie Kal. Septemb. videtur. Eo tempore de Officiis scribere aggressus est; & cùm haberet jus legationis liberæ, iter in Græciam suscepit, ut Romæ adesset Kal. Januariis, quibus Hirtius & Pansa consulatum erant inituri. Veliam venit XIII Kal. Sextil. ibique diem constitit. Veliâ proficiscens Topica ad Trebatium, in ipsâ navigatione, conscripsit. Miserat etiam paulò antè ad Atticum duos libros de Gloriâ, quorum meminit lib. 2. de Officiis. Inde venit in Siciliam, Syracusas, & Leucopetram, ubi navim conscendit transmissurus in Græciam. Stadia trecenta circiter provectus, rejectus Austro vehementi est ad Leucopetram. Sed cùm in villâ P. Valerii maneret, ibique ventum commodum exspectaret, Rhegini quidam viri illustres Româ huc rediêrunt, qui nunciabant spem esse, fore ut Antonius cederet, res conveniret, Cæsaris interfectores redirent. Addebant etiam Ciceronem desiderari. Nihil moratus ille statim Veliam adductus est. Convenit Brutum, qui apud Hebetem fluvium circa Veliam cum navibus erat, atque inde in patriam omni festinatione properavit. Accedenti ad urbem tanta multitudo obviàm venit, ut dum ad portas cives Romam ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies ferè consumptus fuerit. Kalendis Sept. Antonius Senatum habuit de supplicationibus Cæsari decernendis: Ciceronem in curiam vocavit; sed cùm è viâ langueret, non adfuit, causatus valetudinem. Antonius id ægrè ferens palam in Senatu, nisi veniret, fabros se missurum, & domum ejus disturbaturum dixit. Adfuit postridiè in Senatu Cicero, sed Antonius abfuit. Cicero minùs quidem liberè de republicâ dixit, quàm sua consuetudo; liberiùs tamen, quàm pericula minæque postulabant. Habuit in Senatu primam Philippicam, quâ sic Antonius offensus est, ut inimicitias Ciceroni denunciaverit. Itaque in Senatu eum adesse jussit XIII Kal. Octob. ubi orationem contra Ciceronem absentem non tam dixit, quàm furiosè evomuit. Ciceroni cupienti adesse in Senatu, per amicos non

ficuit, eò quod Antonius à Cicerone cædis initium facturus putaretur. Antonio Tullius respondit nobili & divinâ suâ Philippicâ, in quâ totam Antonii vitam excussit egregiè. Verùm non adfuit Antonius, quem tamen quasi præsentem alloquitur: obviàm nempè iverat legionibus quatuor, quæ in Macedoniam à Cæsare missæ, post ejus cædem in Italiam redierant, ut eas sibi pecuniâ conciliaret, & in urbem adduceret. Brundusium itaque venit VII Idus Octob. Profecto Antonio, Octavianus primùm à Calatiâ, mox à Casilino veteranos milites excivit, quorum alii secuti exemplum brevì exercitum conflavêrunt. Cicero tum rusticabatur, & libros de Officiis absolvebat. Sunt qui putent eo tempore Paradoxa scripsisse. Cùm rediisset Romam Antonius, atque adesse jussisset Senatum in Capitolio, audivit legionem Martiam & quartam ad Octavianum transivisse: quare mente concidit, & statim in Galliam citeriorem paludatus properare decrevit, quam acceperat à populo: sed Brutus eum provinciâ exclusit, & edictum proposuit, quo promittebat se provinciam Galliam in Senatûs populique Romani potestate retenturum. Cicero Romam reversus, cùm audivisset decretum à Bruto propositum, venit in Senatum, quo plures cum eo Senatores convenêre. Retulêrunt Tribuni-plebis ad Senatum, de præsidio Consulum designatorum Pansæ & Hirtii, ut Senatus Kal. Jan. tutò haberi, & sententiæ de summâ Repub. dici possent. Cicero suam rogatus censuit, ut præsidium decerneretur, & quæ Octavius Cæsar egisset, publicâ auctoritate confirmarentur, &c. De his vide Philippicam tertiam. Factum est igitur in ejus sententiam senatusconsultum; & progressus in concionem, quid actum esset in Senatu Philippicâ quartâ exponit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 710.

Coss. C. Vibio Pansâ, A. Hirtio ante Christum 42. Ciceronis sexagesimus quartus.

Kalendis Januariis Consules Senatum habuêrunt in Capitolio de Antonio, qui Mutinam obsidebat, & D. Brutum oppugnabat. Cicero id egit ut hostis Antonius judicaretur, alii ut legati ad eum mitterentur. Habuit igitur quintam Philippicam, in quâ legationem dissuadet, contendit bello Antonium esse persequendum, honores esse decernendos iis, qui adversus eum Rempublicam defensuri essent. Judicatus fuisset hostis Antonius, nisi Salvius Tribunus-plebis intercessisset, Decrevit tamen Senatus ut Brutus laudaretur, quòd Antonio Galliam non concessisset; ut Cæsar Octavianus cum Pansâ bellum gereret, sententiam loco consulari diceret, consulatum peteret decem annis priùs quàm lege fas esset. Decreti sunt itaque legati ad Antonium cum iis verbis quæ Cicero perscriberet. Quæ ad eam rem pertinent sextâ Philippicâ populo exposuit. Cùm interim legati ex-

spectarentur,

ſpectarentur, veritus Cicero, ne ad pacem Senatus inclinaret, Philippicâ ſeptimâ pacem diſſuaſit : at cùm plena ſuperbiæ reſponſa retuliſſent, tumultus à Senatu decretus eſt, cùm belli nomen quibuſdam non placeret : quod à Cicerone Philippicâ octavâ reprehenſum eſt. Deinde cùm in ſenatu ageretur de ornando Ser. Sulpicio, qui in legatione obiêrat, Philippicam nonam habuit.

M. Brutus anno ſuperiore ex Italiâ in Græciam profectus, Athenas venit, ubi multos nobiles adoleſcentes ſibi adjunxit. In his fuit M. Ciceronis filius, quem ſummis laudibus propter multas virtutes, ut ſcribit Plutarchus, Brutus efferebat. Hunc ille ſecum in Macedoniam duxit, quo legato uſus multa feliciter geſſit. Venit igitur Brutus in Macedoniam cùm C. Antonius Marci frater Q. Hortenſio decedenti ſuccederet. Sed Hortenſius exercitum Bruto dedit. Legio verò, quam L. Piſo Legatus Antonii ducebat, Ciceroni filio ſe tradidit ; pars equitatûs, qui in Syriam ducebatur, ad Brutum ſe contulit : partem alteram ad ſe Cn. Domitius abduxit : P. Vatinius, qui Dyrrhachium occupaverat, portas Bruto aperuit, & exercitum tradidit. His de rebus Brutus literas publicè miſit, quas Panſa Conſul, laudato Bruto, in Senatu recitavit. Q. Fuſius rogatus ſententiam, Brutum oppugnavit : contra quem Cicero Philippicam decimam dixit. C. Antonius qui ſe Apolloniam receperat cum ſeptem cohortibus, Buthrotum contendens, tres amiſit, quæ à Bruto conciſæ ſunt : verùm prælio cum Cicerone filio ad Byllidem commiſſo, victus in Bruti poteſtatem venit. Cùm Antonius Apolloniam teneret, ante Kal. Apr. allatum fuit de morte Trebonii, quem Dolabella Smyrnæ verberibus in quæſtione interfecit. Hoſtis Dolabella à Senatu judicatus eſt, & actum de imperatore deligendo. Cicero rogatus ſententiam Philippicam undecimam dixit, cenſuitque ut Caſſius bello Dolabellam perſequeretur : cum autem pacis ſermo ab amicis Antonii ſpargeretur, Senatus legatos ad eum, Ciceronem & P. Servilium decrevit : ſed habuit Cicero duodecimam Philippicam, quâ inutilem illam eſſe legationem, ſeque minùs idoneum eſſe legatum oſtendit. Panſâ, initio menſis Aprilis, ad bellum profecto, M. Æmilius Lepidus Romam ad Senatum miſit, quem ad pacem cum Antonio faciendam cohortatus eſt. Multi pacem ſuaſêrunt, quòd incertus belli exitus videretur. Tullius rogatus ſententiam, Philippicam decimam tertiam dixit, cum Antonio, & Antonianis pacem eſſe non poſſe docens. Cùm multi de Mutinâ deſperarent, optatiſſimi nuncii, & literæ de victoriâ Mutinenſi venêrunt, quo tempore maximo concurſu ad Ciceronem multitudo venit, à quâ in Capitolium quaſi triumphans deductus eſt, indéque in Roſtris collocatus, domum reductus eſt. Hæc exponit Cicero Philippicâ decimâ quartâ, in quâ ſupplicationes Conſulibus, & Cæſari decernit. Interim Antonius fugâ tranſgreſſus Alpes ſpe primùm colloquii, repulſus eſt à Lepido ; mox ſæpiùs in conſpectum militum veniens, à militibus receptus eſt.

Sed

2

Sed tandem Lepidus se conjunxit cum Antonio, quâ de causâ Lepidus à Senatu hostis judicatus est, & cæteri qui cum eo à Repub. defecerunt. Illis tamen redeundi ad mentem ante Kal. Septemb. potestas fuit. Octavianus verò Cæsar, ut cognovit Antonium à Lepido receptum esse, atque ab ipso stare cæteros exercitûs duces, causam optimatum statim deseruit: tum inter eum & Antonium commercia epistolarum fuêre, & conditionum facta mentio, ut milites inter se jurarent, cum nullo exercitu, qui Caii Cæsaris fuisset, bellum se gesturos. Quadringentos igitur milites Romam ad Senatum misit, qui Consulatum pro se nomine exercitûs peterent. Cùm Senatus cunctari videretur, unus Centurio, Cornelius nomine, dicere non dubitavit, ostendens gladii capulum, *Hic faciet, vos si non feceritis.* Ferunt responsum dedisse Ciceronem, *Si ita petitis Consulatum, eum accipiet.* Cùm re infectâ milites illi abîissent ad Octavianum, ille Antonium & Lepidum in Italiam accersivit, & legiones ad urbem hostiliter admovit. Cicero tunc ad Octavianum venit, & paulò post ex urbe fugit. Statim verò Octavianus Cæsar anno ætatis vigesimo cum Q. Pedio Consul factus est. In Consulatu Octavianus tulit legem de quæstione in eos habendâ, quorum operâ pater occisus est: Pedius, ut, qui C. Cæsarem interfecerant, eis aquâ & igni interdictum esset. Octavianus parùm gratus in Ciceronem, eum valere jussit. Factâ cum Antonio & Lepido pace, in unum locum copias contraxerunt, & provincias imperii Romani tres illi inter se partiti sunt. Cæsar utramque Africam cum Siciliâ & Sardiniâ, Lepidus Hispanias & Galliam Narbonensem, Antonius reliquas Gallias habuit. Addidêre, ut ipsi triumviri per quinque annos essent, ut suos quisque inimicos proscriberet. Proscribendis quidem civibus primùm Cæsar restitit; sed cùm incepisset, duobus collegis acerbiùs egit: nam Ciceronem, qui de eo benè meritus fuerat, per summam perfidiam Antonii furori permisit. Fugerat interim Cicero ex urbe, cùm illi triumviri Romam venêrunt, primò in Tusculanum, inde transversis itineribus in Formianum; cognitàque proscriptione, cum Quinto fratre Asturam in maritimum suum fundum proficisci statuit, atque inde in Macedoniam ad M. Brutum, de cujus victoriâ audîerat, transire. Ferebantur lecticis confecti mœrore & inter se casum suum lamentabantur. Quintus magìs angebatur animo propter inopiam, quia nihil secum domo extulerat. Marco perexiguum viaticum erat. Satiùs igitur affirmabat Marcum fugâ antecedere, se convasatum domum recurrere. Complexi inter se, multisque lacrymis profusis digressi sunt. Quintus non ita multis pòst diebus à servis proditus unà cum filio à percussoribus interfectus est. De utriusque morte loquitur Dio, lib. 47. Marcus Asturam delatus navem statim conscendit, & oram legens, Circæum usque vento pervenit. Inde solvere cùm pararet, vel maris motu permotus, vel de Cæsaris fide non planè desperans, in terram regressus est, habens in animo Romam, &

domum

domum Cæſaris clam ingredi, ſibique ante lares ejus manus inferre, ut in patriâ quam ſervaverat moreretur, & Cæſaris perfidiam argueret, à quo tam ignavè prodebatur. Sed cruciatuum metu depulſus, ſervis ſe ad Cajetam deportandum navigio commiſit, ubi prædia habebat. Ad Ciceronis navem, quæ ad littus appellebatur, corvi confertim advolârunt, atque ex utrâque parte antennæ inſidentes partim crocitârunt, partim rudentum capita roſtris tutudêrunt: quod ſignum infauſtum omnibus viſum eſt. Cicero tamen egreſſus in villam ſe recepit, & quieti ſe dedit: ibi corvorum magna pars triſti voce ad feneſtram aſſedit, unus in lectum devolavit, & roſtro veſtem, quâ Cicero tectus erat, paulatim ab ore ipſius removit. Servi cùm id prodigii viderent, ſuam ignaviam ipſi damnavêrunt, ſi herilis cædis ſpectatores eſſe ſuſtinerent, neque ipſum defenderent: partim igturi precibus, partim vi impoſitum lecticæ ad mare detulêrunt: interim percuſſores advenêre Herennius Centurio, & Popilius Tribunus militum, quem parricidii reum defenderat: qui nec unquam re, nec verbo à Cicerone læſus, hoc ſibi crudele liberatoris ſui interficiendi munus Antonium rogaverat.

Percuſſores cùm fores clauſas inveniſſent, eas effregêrunt; cúmque Cicero non appareret, & ii, qui intùs erant, ubi eſſet, ſcire ſe negâſſent, fertur Philologum quemdam Quinti fratris libertum, quem bonis artibus & diſciplinis ipſe Cicero inſtituerat, Tribuno dixiſſe, lecticam per ſylveſtres & opacas ambulationes ad mare deferri. Tribunus rectà per eaſdem accurrens, Ciceronem eſt aſſequutus; at ubi illum vidit, Cicero ſervos lecticam ibi deponere juſſit, & paratos fortiter & fideliter ad dimicandum, quietos pati quod ſors iniqua cogeret. Cùm obſideri ſe armatis hominibus circumſpexit: Ego verò conſiſto, inquit: & mentum, ut conſueverat, tangens, in percuſſoribus oculos conſtanter fixit, & extra lecticam cervicem immotam præbenti, caput à Popilio præciſum eſt, cum manibus, quibus Philippicas in Antonium ſcripſerat. Caput ſtatim ad Antonium Romam delatum eſt, quod poſt multa probra inter duas manus, in roſtris poſuit, ubi ille Conſul, ubi ſæpè Conſularis, ubi defenſor bonorum omnium, patriæ parens, urbis liberator, & conſervator civium, eâ eloquentiæ admiratione, quâ nulla unquam major ante eum, nulla poſt eum, auditus eſt.

IN

IN
Q. CÆCILIUM,

De Accusatore in C. Verrem constituendo, Oratio quæ Divinatio dicitur.

ARGUMENTUM.

C. Verres per triennium Siciliæ præfuit; ubi cum avarè multa, crudeliter, & libidinosè gessisset; repetundarum à Siculis, exceptis Syracusanis & Mamertinis, postulatus est. Illi sibi patronum ob eas causas, quæ in hâc oratione exponuntur, Ciceronem delegêrunt. Sed cùm accusandi munus ad se potiùs pertinere Q. Cæcilius, qui Verris Quæstor fuerat, contenderet: ortâ contentione, Cicero hanc orationem habuit; quæ Divinatio dicitur, quòd judices, remotis testibus & tabulis, sola argumenta sequantur, & quasi divinent uter debeat accusare.

DE GENERE CAUSÆ.

Publica causa est, agitur enim de accusatore constituendo in publico crimine, quale est de repetundis. Genus est quidem judiciale, sed mixtum demonstrativo, & deliberativo, quia versatur in vituperatione Cæcilii, & quæritur uter accusator eligendus sit, Cicero an Cæcilius.

PERSONÆ IN JUDICIO.

Actores Siculi, reus Caius Verres. Accusatoris munus sibì deposcunt Cicero & Q. Cæcilius natione Siculus, & Judaicæ superstitioni obnoxius, Verris anteà Quæstor in Siciliâ.

JUDICES. M. Glabrio Prætor: aderant ei tunc in consilio iidem qui in causâ Verris adsuêrunt ex ordine Senatorio lectissimi quique viri, penès quos tunc judicandi potestas erat ex lege Syllæ.

PAR-

PARTES.

Partes quinque sunt. Exordium, Constitutio causæ, Confirmatio, Confutatio.

TEMPUS.

Habita est anno Urbis conditæ 685. Marco Licinio Crasso, & Cn. Pompeio Consulibus, anno Ciceronis 37. cum ædilitatem peteret, tribus & ampliùs mensibus antequàm à Cicerone Verres accusari cœperit.

LOCUS.

Habita est hæc Oratio in foro, audiente ac spectante populo, quia est causa publica.

EVENTUS.

Victus est Cæcilius, & accusatio ad Ciceronem delata.

EXORDIUM.

In quo, causas affert quare nunc petit accusare Verrem, qui hactenùs plures defendit.

I. SI quis vestrûm, Judices, aut eorum qui adsunt, fortè miretur, me, qui tot annos in causis judiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, læserim neminem, subitò nunc mutatâ voluntate ad accusandum descendere: si mei consilii causam rationemque cognoverit, unà & id quod facio probabit, & in hâc causâ profectò neminem præponendum esse mihi [a] actorem putabit. Cum Quæstor in Siciliâ fuissem, Judices, itaque ex eâ provinciâ decessissem, ut Siculis omnibus jucundam, diuturnamque memoriam Quæsturæ, nominisque mei relinquerem: factum est, utì cùm summum

INTERPRETATIO.

[a] *accusatorem.*

NOTÆ.

1. *Eorum qui adsunt.*] Aderant aut assessores, aut auditores ex Senatorio ordine sine potestate. Quia ad Magistratus non pertinebat judicare, sed tantùm judices constituere.

2. *In causis judiciisque publicis.*] Causæ aliæ fuerunt privatæ, quæ de controversiis, & quæ privatas tantùm personas attingebant: aliæ publicæ, quæ de criminibus, & ad totam Rempub. pertinebant: unde Cic. pro Cecinnâ, *Omnia judicia aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum causâ reperta sunt.*

4. *Ad accusandum descendere.*] Excusat se quòd illud accusandi munus suscipiat, quod erat tantùm adolescentum. Certè illam ætatem sine ullâ accusatione transegerat.

6. *Unà & id.*] Id est, ille *simul* cum omnibus.

7. *Cùm Quæstor.*] Quæstor fuit Cicero ante annos abhinc quatuor, Prætore Sexto Pæduceo, qui successorem habuit C. Sacerdotem, & ille Verrem. Duo autem fuerunt in Siciliâ Quæstores, Lilybætanus alter, alter Syracusanus. Cicero Lilybætanus fuit.

in

in veteribus patronis multis, tum nonnullum etiam in me præsidium suis fortunis constitutum esse arbitrarentur: qui nunc populati atqui vexati, cuncti ad me [b] publicè sæpè venêrunt, ut suarum fortunarum omnium caussam, defensionémque susciperem; me sæpè esse pollicitum, sæpè ostendisse dicebant, si quod tempus accidisset, quo tempore aliquid à me requirerent, commodis eorum me non defuturum; venisse tempus aiebant, non jam ut commoda sua, sed ut vitam, salutémque totius provinciæ defenderem: sese jam ne Deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent, habere: quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis, efficere potuisset, eas omneis sese hoc uno Prætore per triennium pertulisse: rogare & orare, ne illos supplices aspernarer, quos, me incolumi, nemini supplices esse oporteret. Tuli graviter & acerbè, Judices, in eum me locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, qui opem à me atque auxilium petîssent, aut ego, qui me ad defendendos homines ab ineunte adolescentiâ dedissem, tempore atque officio coactus ad accusandum traducerer. Dicebam, habere eos actorem Q. Cæcilium, qui præsertim Quæstor in eâdem provinciâ post me Quæstorem fuisset. Quo ego [c] adjumento sperabam hanc à me molestiam posse dimoveri, id mihi erat [d] adversarium maximè: nam illi multò mihi hoc facilius [e] remisissent, si istum non nôssent, aut si iste apud eos Quæstor non fuisset.

[b] *publico* consilio. [c] *excusatione.* [d] *contrarium.* [e] *concessissent.*

10. *In veteribus patronis.*] Siculi veteres patronos habebant, Marcellum, qui à primo illo Marcello natus est qui Syracusas cepit; Scipiones, propter Scipionem Africanum, qui excisâ Carthagine rapta quondam à Pœnis sua ornamenta Siciliam retulit: Metellos, qui Lepidum Quæstorem in illâ Provinciâ accusârunt.

11. *Populati atque vexati.*] Avaritiâ Verris & crudelitate non mediocriter Siculi vexati sunt, ut patebit ex hâc, & sequentibus orationibus.

12. *Ad me publicè.*] Oratoriè omnes venisse dicit; nam neque Mamertini venerant, neque Syracusani.

18. *Ne Deos quidem.*] Per Oxymoron odium in Verrem excitat, qui ita omnia depopulatus est, ut vel ipsa Deorum simulacra abstulerit.

19. *Ex delubris.*] Inter delubra & templa Asconius id ponit discriminis, quod *templa sunt singulorum diis attributorum locorum: delubra multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluviæ munitarum.*

22. *Per triennium pertulisse.*] Per tres annos Siculi Arrium quendam Verri successorem exspectabant. Nota autem Prætorias Provincias annuas quidem fuisse, sed, si neque primo, neque secundo anno revocarentur Prætores, triennium eas administrâsse.

23. *Rogare & orare.*] *Rogantur homines, orantur dii,* inquit Pedianus.

24. *Nemini.*] Omisit *alteri*, ne hæc laus sibi usurpata superbissima videretur.

Ib. *Graviter & acerbè.*] Graviter tulit Cicero, quod præter consuetudinem suam accusare cogeretur: *acerbè*, quod Siculorum calamitas eum moveret, qui pessimè à Verre tractabantur.

28. *Habere eos.*] Indicat quod munus accusandi Verrem à se rejecerit.

30. *Post me.*] Non proximè, nam Sext. Peduceo Prætore, Quæstor tantùm fuit Cicero, ut Cæcilius Verre. Inter Peduceum autem & Verrem, Prætor in eâ fuit Sacerdos.

33. *Non nôssent.*] Noverant Siculi Cæcilium, cum genere Siculus esset, & quia noverant eum ignarum & improbum, ei causam suam confidere ausi non sunt.

II. Adductus sum, Judices, officio, fide, misericordiâ, multorum bonorum exemplo, veteri consuetudine, institutoque majorum, ut onus hoc laboris atque officii, non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. Quo in negotio tamen illa me res, Judices, consolatur, quod hæc, quæ videtur esse accusatio mea, non potiùs accusatio quàm defensio est existimanda. Defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam. Quamobrem si mihi unus est accusandus, propemodùm manere in instituto meo videor, & non omninò à defendendis hominibus, sublevandisque discedere. Quod si hanc causam tam idoneam, tam illustrem, tam gravem non haberem: si aut hoc à me Siculi non petiissent, aut mihi cum Siculis causa tantæ necessitudinis non intercederet, & hoc, quod facio, me reipub. causâ facere profiterer, ut homo singulari cupiditate, audaciâ, scelere præditus, cujus furta atque flagitia non in Siciliâ solum, sed in Achaiâ, Asiâ, Ciliciâ, Pamphyliâ, Romæ denique ante oculos omnium maxima turpissimaque nôssemus, me [a] agente in judicium vocaretur: quis tandem esset, qui meum factum aut consilium posset reprehendere? Quid est, proh Deûm hominumque fidem! in quo ego reipub. plus hoc tempore prodesse possim? Quid est, quod

[a] *accusante.*

1. *Officio.*] Cùm Quæstor in Siciliâ fuisset Cicero, petentibus Siculis officium denegare non debuit.

Ib. *Fide.*] Cum promisisset se commodis eorum non defuturum, fidem præstare debuit.

Ib. *Misericordiâ.*] Cùm crudeliter Siculi vexarentur, debuit eos sublevare.

2. *Exemplo.*] Pub. Sulpitius C. Norbanum civem seditiosum in jus vocavit. L. Fusius M. Aquilium accusavit. Vide lib. 2. Offic.

Ib. *Consuetudine.*] Non adolescentes ut tunc temporibus; sed ipsi viri graves accusare consueverant, cum de Repub. & patrocinio agebatur, nunc autem agitur de patrocinio Siculorum.

3. *Non ex meo, sed, &c.*] Hotomannus docet hîc tempus pro ratione negotiorum poni, id est, commodo, vel incommodo recenti, cui ex tempore prospiciendum est.

4. *Necessariorum.*] Cum Siculis amicitiam junxerat Cicero, in quos præter cæteros necessaria officia conferre debuit.

8. *Si mihi unus.*] Is sensus est, etsi unum accusem, tamen hæc actio non est dicenda accusatio, sed defensio, quia Siculos cum eorum civitatibus contra unum Verrem defendo.

9. *In instituto meo.*] Gloriatur Cicero sæpe multos defendisse, neminem accusâsse, vel paucos.

11. *Causam tam idoneam.*] Oratori idonea est causa unde sibi multam laudem comparare potest.

Ib. *Tam illustrem.*] Illustris est propter Quæstoris munus, quod in eâ gessit.

Ib. *Tam gravem.*] Propter res momenti quas continet, gravis est.

14. *Reipub. causâ.*] Cicero *Nullis inimicitiis, nullis injuriis, nullo præmio, nullâ denique aliâ re, quam utilitate communi adductus,* Verrem in judicium vocat. Nec quemquam alium advocâsse ait, Ver. 5.

16. *Achaiâ, Asiâ.*] Dolabellæ legatus Verres, & proquæstor multa in his provinciis flagitia commisit. *Achaia* verò Regio est Græciæ, undique mari septa, præterquàm à Septentrione, cujus Metropolis Corinthus. Plin. lib. 4. cap. 4.

Ib. *Ciliciâ.*] Regio minoris Asiæ, Syriæ proxima. Vide Plin. lib. 5. cap. 26. hanc posteà regendam Cicero sortitus est.

Ib. *Pamphyliâ.*] Pamphylia Asiæ minoris Regio ad mare Mediterraneum sita.

Ib. *Romæ.*] Romæ Prætor Urbanus fuit Verres.

aut populo Rom. gratius esse debeat, aut sociis, exterisque nationibus optatius esse possit, aut saluti, fortunisque omnium magis accommodatum sit? Populatæ, vexatæ, funditus eversæ provinciæ: socii stipendiariique populi Romani afflicti, miseri, jam non salutis spem, sed exitii solatium quærunt. Qui judicia manere apud ordinem Senatorium volunt, queruntur accusatores se idoneos non habere, qui accusare possunt, judiciorumq; severitatem desiderant. Populus Rom. intereà, tametsi multis incommodis, difficultatibusque affectus est, tamen nihil æquè in repub. atque illam veterem judiciorum vim, gravitatemque requirit. Judiciorum desiderio, tribunitia potestas efflagitata est: judiciorum [b] levitate, ordo quoque alius ad res judicandas postulatur. Judicum culpâ atque dedecore etiam censorium nomen, quod asperius anteà populo videri solebat, id nunc poscitur: id jam populare, atque plausibile factum est. In hâc libidine hominum nocentissimorum in populi Rom. quotidianâ querimoniâ, judiciorum infamiâ, totius ordinis offensione, cùm hoc

unum

[b] *improbitate.*

21. *Aut sociis.*] Tria erant sociorum genera: alii victi bello, quibus leges imponebantur: alii qui bello pares æquo fœdere in amicitiam venerant: alii, qui nunquam hostes fuerant, sed sociali fœdere amicitiam junxerant.

24. *Stipendiarii.*] Stipendiarii illi populi dicebantur, qui certum vectigal Pop. Rom. aut in pecuniâ, aut in frumento pendebant.

25. *Qui judicia.*] Ab Equitibus ad Senatores judicia Sylla transtulit, quòd Cinnam contra se adjuvissent. Sed cum infamiâ judicârunt, nam apud omnes invaluit hæc de iis opinio, hominem divitem quantumvis sit nocens, damnari non posse.

26. *Accusatores idoneos.*] Idonei non erant accusatores, aut quia rudes erant propter juniorem ætatem, aut quia pecuniâ corrupti. Unde metu accusationis audacia improborum civium non continebatur.

27. *Judiciorum severitatem.*] Severitas judiciorum patet maximè in damnandis improbis, & bonis vindicandis.

29. *Multis incommodis, difficultatibusque.*] Incommoda sunt rerum præteritarum quæ maxima Reipub. Sylla intulit, quia ab ipso Populus Rom. agris suis & jure Civitatis spoliatus est: difficultates verò sunt rerum præsentium; nulla autem jam integra judicia sunt.

30. *Judiciorum vim.*] Equester ordo judicavit annos ferè quinquaginta sine ullâ, ne tenuissimâ quidem acceptæ pecuniæ suspicione; sed posteà, non minore infamiâ quàm Senatores, judicia exercuit.

31. *Tribunitia potestas.*] Ante Syllæ dictaturam potestatem habebant Tribuni vocandi ad populi judicium quemlibet, non modò Senatorem, sed etiam Magistratum, qui pecuniam ob rem judicandam accepisset. Vide Orat. pro Cluentio: hanc autem potestatem paucis post mensibus Coss. Pompeius, & Crassus restituêrunt, quam Sylla abstulerat.

32. *Ordo alius.*] Equester nempè.

33. *Censorium nomen*] Censores quinto quoque anno creabantur, illi porrò corrigendis civium moribus invigilabant. Si Senatorem notâssent, è Senatu ejiciebatur: si equitem, equum amittebat: si Plebeium, in Cæritum tabulas referebatur, ut esset tantùm capite census, neque esset in albo Centuriæ suæ.

34. *Id nunc poscitur.*] Petitur ut illa Censoria dignitas, quæ tam odiosa populo erat, restituatur. Enimvero restituta fuit illo tempore: nam Gellius & Lentulus facti Censores quatuor & sexaginta à Senatu removêrunt.

37. *Ordinis.*] Senatorius ordo graviter offensus est, quod nihil propius esset, quam ut Aurelius Cotta legem ferret, ut iterum Equites cum Senatoribus, & Tri-

buna

unum his tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homin idonei, atque integri causam reipub. legumque susciperent: f teor me salutis omnium causâ ad eam partem accessisse reipul sublevandæ, utpotæ quæ maximè laboraret.

bunis ærariis unà judicarent, quam reverà tulit aliquot post mensibus. Unde Verr. 7. *Itaque cum primo agere cœpimus, lex non erat promulgata.*

39. *Idonei.*] Idonei sunt qui & auctoritate & gravitate præstant adolescentibus.

Ib. *Integri.*] Integri sunt qui pecun non corrumpuntur, & possunt iis opponere sese quorum vitio judicia perdita sunt.

PARTITIO sive CONSTITUTIO CAUSÆ.

III. Nunc, quoniam quibus rebus adductus ad causam accesserim, demonstravi, dicendum necessariò est de contentione nostra, ut in constituendo accusatore, quod sequi possitis, habeatis. Ego sic intelligo, Judices, cùm de pecuniis repetundis nomen cujuspiam deferatur, si certamen inter aliquos sit, cui potissimum [a] delatio detur, hæc duo in primis spectari oportere: quem maximè velint actorem esse ii, quibus factæ esse dicantur injuriæ: & quem minimè velit is, qui eas injurias fecisse arguatur.

[a] *accusatio.*

4. *De pecuniis repetundis.*] De repetundis, seu repetundarum judicium inde dictum est, quod eo judicio socii pecunias sibi contra leges ereptas repetebant.

Ib. *Nomen cujuspiam deferatur.*] Deferre nomen non est tam accusare, quam apud Magistratum, vel judicem aliquem alicujus criminis reum denunciare. Factâ autem hâc nominis delatione, sequebatur accusatio.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS.

Quòd Siculi accusatorem Ciceronem, minimè Cæcilium velint.

IV. In hâc causâ, Judices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum; tamen de utroque dicam, & de eo priùs, quid apud vos plurimùm debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus injuriæ factæ sunt: quorum causâ judicium de pecuniis repetundis est constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastâsse, domos exinanîsse, fana spoliâsse dicitur. Adsunt, queruntur Siculi universi: ad meam fidem, quam habent spectatam jam & diu cognitam, confugiunt: auxilium sibi per me à vobis, atque à populo Romano legibus petunt: me defensorem calamitatum suarum, me ultorem injuriarum, me cognitorem juris sui, me actorem causæ totius esse voluêrunt. Utrum,

6. *Fanâ spoliâsse.*] Alii fanum dictum putant à Faunis, alii à fando, quia divina oracula ibi edere solebant; alii à Fauno qui, Probo Auctore, primus illorum locorum conditor fuit.

8. *Spectatam fidem.*] Fides quæ publicè cognita est, spectata dicitur.

11. *Me cognitorem.*[*Cognitor* olim est,

trum, Q. Cæcili! hoc dices, me non Siculorum rogatu ad caussam accedere? an optimorum fideliſſimorumque ſociorum voluntatem apud hos gravem eſſe non oportere? Si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum eſſe ſimulas, maximè exiſtimari vult, Siculos hoc à me non petîiſſe: primùm cauſam inimici tui [a] ſublevabis, de quo non præjudicium, ſed planè judicium jam factum putatur: quod ita percrebuit, Siculos omneis actorem ſuæ cauſæ contra illius injurias quæſiiſſe. Hoc, ſi tu inimicus ejus factum negabis quod ipſe, cui maximè hæc res obſtat, negare non audet; videto, ne nimiùm familiariter inimicitias exercere videare. Deinde ſunt teſtes viri clariſſimi noſtræ civitatis, quos omneis à me nominari non eſt neceſſe: eos qui adſunt, appellabo, quos, ſi mentirer, teſteis eſſe impudentiæ meæ minimè vellem. Scit is qui eſt in [b] conſilio, C. Marcellus: Scit is, quem adeſſe video, Cn. Lentulus Marcellinus: quorum fide, atque præſidio Siculi maximè nituntur, quod omninò Marcellorum nomini tota illa provincia adjuncta eſt. Hi ſciunt, hoc non modo à me petitum eſſe, ſed ita ſæpè, & ita vehementer eſſe petitum, ut aut cauſa mihi ſuſcipienda fuerit, aut officium neceſſitudinis repudiandum. Sed quid ego his teſtibus utor, quaſi res dubia, aut obſcura ſit? Adſunt homines ex totâ provinciâ nobiliſſimi, qui præſentes vos orant, atque obſecrant, Judices, ut in actore cauſæ ſuæ deligendo, veſtrum judicium à ſuo judicio ne diſcrepet. Omnium civitatum totius Siciliæ legationes adſunt, præter duas civitates; quarum duarum, ſi adeſſent, duo crimina vel maxima minuerentur, quæ cum his civitatibus C. Verri communicata ſunt. At enim cur à me potiſſimùm hoc præſidium petivêrunt? Si eſſet dubium, petiſſent à me præſi-

[a] *defendes.* [b] *in cætu.*

tur, inquit Briſſonius, *qui præſentis alterius cauſam tuebatur ut ſuam.* Nunc verò inquit idem, *ſumitur pro eo judice, qui de negotio, cauſâve diſceptat, eamque cognoſcit.*

17. *Non præjudicium.*] Præjudicium, inquit Aſconius, *dicitur res, quæ cùm ſtatuta fuerit, affert judicaturis exemplum, quod ſequantur; judicium autem res, quæ cauſam, litemque determinat.*

22. *Ne nimiùm familiariter, &c.*] Ironia, id eſt, videto ne te inimicum fingas, ut poſſis prævaricari.

23. *Sunt teſtes.*] Sunt teſtes quorum teſtimoniis probatur Ciceronem à Siculis eſſe delectum accuſatorem.

26. *C. Marcellus.*] Judex ſedebat ille Marcellus.

27. *Lentulus Marcellinus.*] L. Marcellinus aderat advocatus, & Marcelli Gentilis: de quo ita loquitur in lib. de Clar. Orat. *Lent. Marcellinus nec unquam indiſertus, & in Conſulatu pereloquens viſus eſt*, &c.

28. *Marcellorum nomini.*] Propter Marcellum, qui Syracuſas cepit, & conſervavit; tota Marcellorum familia Siculis addicta fuit.

31. *Officium neceſſitudinis.*] Officium neceſſitudinis non ſolùm ſanguine & affinitate, ſed etiam beneficiis & benevolentiâ æſtimatur.

37. *Præter duas civitates.*] Syracuſæ & Mamercum Verrem non accuſabant, quia Mamercum erat illius furtorum receptaculum, Syracuſæ libidinis domicilium.

dium nec-ne, dicerem cur petîissent. Nunc verò cùm id ita pe spicuum sit, ut oculis judicare possitis, nescio cur hoc mihi det mento esse debeat, si id mihi objiciatur, me potissimùm esse dele tum. Verùm id mihi non sumo, Judices, & hoc non modò oratione meâ non pono, sed ne in opinione quidem cujusquam r linquo, me omnibus patronis esse præpositum. Non ita est, s uniuscujusque temporis, valetudinis, facultatis ad agendum [a] duc ratio est. Mea fuit semper hæc in hâc re voluntas, & sententi quemvis ut hoc mallem de iis, qui essent idonei, suscipere, quà me: me, ut mallem, quam neminem.

V. [b] Reliquum est jam, ut illud quæramus, cùm hoc conste Siculos à me petîisse, ecquid hanc rem apud vos, animosqu vestros valere oporteat: ecquid auctoritatis apud vos in su jure repetundo socii populi Rom. supplices vestri habere de beant. De quo quid ego plura commemorem? quasi ver dubium sit, quin tota lex de pecuniis repetundis sociorum caus constituta sit. Nam civibus cùm sunt ereptæ pecuniæ, civil ferè actione, & privato jure repetuntur. Hæc lex socialis est hoc jus nationum exterarum est: hanc habent arcem minus ali quantò nunc quidem munitam, quam anteà: verumtamen, siqua reliqua spes est, quæ sociorum animos consolari possit, ea tota in hâc lege posita est: cujus legis non modò à populo Romano, sed etiam ab ultimis nationibus jampridem severi custodes requiruntur. Quis igitur est, qui neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum causa lex sit constituta? Sicilia tota, si unâ voce loqueretur, hoc diceret: Quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, sedibus, delubris fuit; quod in

[a] *habita*. [b] *restat*.

46. *Non ita.*] Removet causam à se & rejicit in circumstantias temporis, valetudinis, & facultatis.

47. *Temporis.*] Affert rationes quare ad Marcellos non hæc sit delata accusatio: 1. Quia Marcellus judicabat. 2. Quia Marcellinus infirmâ erat valetudine. 3. Quia Marcellus alter non tam eloquens erat, quam juris civilis peritus.

50. *Quam neminem.*] Maluêrunt Siculi Ciceronem actorem habere, quam Cæcilium.

4. *Supplices vestri.*] Id est, Siculi, qui vobis supplices sunt.

6. *Lex de pecuniis repetundis.*] Lex illa à L. Pisone Tribuno plebis, qui frugi dictus est, ut Cic. lib. de Clar. Orat. ait, lata est primùm L. Martio, & Manilio Coss. anno 604.

7. *Nam civibus.*] Discrimen ponit inter legem civium & socialem: hæc erat nempè publica, illa privata.

Ib. *Civili actione.*] Actio civilis seu forensis civium est propria, quâ præcipuè cives utuntur. Jus autem privatum illud est, cui urbis Prætor præerat, qui inter privatos jus dicebat.

8. *Socialis.*] Instituta est ad tutandas sociorum fortunas lex de repetundis pecuniis, contra eos qui exteras nationes opprimebant. Qui enim in provinciis magistratus populi Rom. eorumve comites pecunias contra leges cepissent, earum provinciarum homines, judicio Romæ constituto, suas pecunias repetebant.

13. *Severi custodes.*] Severi custodes dicuntur judices, quia leges vindicant, & tutantur.

15. *Lege agi.*] Agere lege, est judicio secundùm legem contendere: id lege autem repetundarum Siculi agere volebant contra Verrem.

unaquâque

unaquâque re beneficio Senatûs populique Romani juris habui; id mihi tu, C. Verres, eripuisti, atque abstulisti: quo nomine abs te sestertiûm millies ex lege repeto. Si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hâc voce uteretur. Quoniam id non poterat, harum rerum actorem, quem idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. In hujusmodi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam, invitis iis, quorum negotium est, accedere aut aspirare audeat? Si tibi, Q. Cæcili, hoc Siculi dicerent; Te non novimus: nescimus quis sis: Nunquam te anteà vidimus: sine nos per eum nostras fortunas defendere, cujus fides est nobis cognita: non-ne id dicerent, quod cuivis probare deberent? nunc hoc dicunt: utrumque se nôsse: alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum: alterum planè nolle. Cur nolint: etiamsi taceant, satis dicunt: verum non tacent; tamen his invitissimis te offeres? tamen in alienâ causâ loquêre; tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potiùs, quam abs te defensos esse malunt? tamen his operam tuam pollicebere, qui te neque velle suâ causâ, nec, si cupias, posse arbitrantur? Cur eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis & judicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis, invitissimis eis, quibus maximè lex consultum esse vult? cur de quibus in provinciâ non optime es meritus, a

18. *Beneficio Senatûs.*] Devictis nationibus vel novæ leges imponebantur à victoribus, vel antiquæ permittebantur. Senatus autem permiserat Siculis ut suis uterentur.

20. *Sestertiûm millies.*] Concisum genus orationis, inquit Hotomannus, *quo veteres millies centena millia significabant*, id est, duos milliones & quinquaginta sestertios, qui efficiunt 250000 libras Gallicas. Ad plenam sestertiorum cognitionem quædam adnotanda sont: 1. de pretio; nam sestertius apud Romanos nummus erat, qui duos asses & semissem valebat. 2. Observandum est, quòd sestertia in numero plurali neutro enunciata millenos sestertios continebant: quod tamen ab omnibus Auctoribus non admittitur. 3. Quòd cùm reperitur ista nota H-S, eam de nummis tantùm sestertiis intelligi. 4. Quod, ut à nummis sestertiis ad sestertia transeundo numerus millies multiplicatur, ita, cùm ad eam locutionem ventum est, quæ per adverbia numeralia nunciatur, crescunt sestertia singula conduplicata: v. g. si centum sestertia dicam, intelligi debere centena millia sestertiûm: sic, ubi centies sestertiûm dicitur, intelligenda sunt centies centena sestertia, sive centies centena millia sestertiûm. Hæc annotavit Balduinus in Comm. Inst. de Success. Libert. et Cujacius lib. 10. Observ. 37. Plures Auctores sestertios ad nostram monetam Gallicam revocare conati sunt; imprimis Budæus, Abrahamus, Petavius, &c. quorum omnium una non est æstimatio, quia ab eorum temporibus argenti pretium auctum est. Omnium recentissimus Pater Harduinus Societatis Jesu, sestertium ex pondere æstimavit; probatque in Commentariis, quos eruditissimos in Plinium scripsit, duobus nostris Gallicis assibus æquivalere; hunc consule in lib. 33. cap. 3. non ejus supputationi acquiescimus.

34. *Accedere aut aspirare.*] Aspirare ad rem dicitur, qui tam prope accedit, ut halitum in eam immittere possit.

35. *Velle suâ causâ.*] In plerisque Codicibus legitur, *causam suam*, subaudiendo inquiunt Interpretes nonnulli, *defendere*. Sed nihil mutandum videtur. *Velle enim suâ causâ*, perinde est, ac alteri studere, vel favere. Sic ipse Cic. Epist. ad Lent, *Regis causâ si qui sint, qui velint*, &c.

eos nunc planè fortunis omnibus conaris evertere? cur his non modò persequendi juris sui, sed etiam deplorandæ calamitatis adimis potestatem? Nam, te actore, quem eorum affuturum putas, quos intelligis, non, ut per te alium, sed ut per aliquem teipsum ulciscantur, laborare?

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Quod Verres minimè velit Ciceronem accusatorem, maximè Cæcilium.

VI. At enim solùm id est, ut me Siculi maximè velint: alterum illud credo obscurum est, à quo Verres minimè se accusari velit. Ecquis unquam tam palàm de honore, tam vehementer de salute suâ contendit, quàm ille, atque illius amici, ut ne hæc mihi [a] delatio detur? Sunt multa, quæ Verres in me esse arbitratur, quæ scit in te, Q. Cæcili, non esse: quæ cujusmodi in utroque nostrûm sint, paulò post commemorabo. Nunc tantum id dicam, quod tacitus tu mihi assentiare, nullam rem in me esse, quam ille contemnat: nullam in te, quam pertimescat. Itaque magnus ille defensor, et amicus ejus, tibi Hortensius suffragatur, me oppugnat: apertè ab Judicibus petit, ut tu mihi anteponare: & ait hoc se honestè sine ullâ invidiâ, ac sine ullâ [b] offensione contendere. Non enim, inquit, illud peto, quod soleo, cùm vehementiùs contendi, impetrare; reus ut absolvatur, non peto: sed, ut ab hoc potiùs quàm ab illo accusetur, id peto. Da mihi hoc: concede, quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod cùm dederis, sine ullo tibi periculo, sine infimiâ illud dederis, ut his absolvatur, cujus ego causâ laboro. Et ait idem, ut aliquis metus adjunctus sit ad gratiam, certos esse in consilio, quibus ostendi tabellas velit: id esse perfacile; non enim singulos ferre sententias, sed universos constituere: cera-

[a] *accusatio*. [b] *infamiâ postulare*.

10. *Magnus defensor.*] Hortensius magnus defensor à Cicerone appellatur, non quia multos defendit, sed quia hunc præcipuè Verrem omni operâ defendere conatur.

13. *Non enim, inquit, illud peto.*] Ethiopœia Hortensii ad illius improbitatem in judiciis corrumpendis ostendendam.

15. *Da mihi.*] Fingit Cicero Hortensium id dicere, corruptis pecuniâ judicibus.

19. *Metus adjunctus sit.*] Id agit, corruptor, ut gratiosus judex non solùm velit servare fidem suo corruptori, verùm etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactionem promissæ à se gratiæ.

20. *Ostendi tabellas velit.*] Hortensius voluit, ut illi judices corrupti tabulas priùs ostenderent, quam in urnas mitterent. Erat autem duplex ratio ferendæ sententiæ. Quando parva erat causa, ex tabulis suum judicium pronunciabant, v. g. Si absolverent, imprimebant ceræ literam A: si damnarent, C. si ampliabant, N. L. nempè quod parùm liqueret, & iterùm agi causam optarent. Si verò magna esset causa & invidiosa, scribebant suas sententias, & cumulatim præconi dabant, qui in urnam eos conjiciebat.

tam

tam unicuique tabellam dari cerâ legitimâ, non illâ infami ac nefariâ. Atque is non tam propter Verrem laborat, quàm quòd eum minimè res tota delectat. Videt enim si à pueris nobilibus, quos adhuc elusit, si à quadruplatoribus, quos non sine causâ contempsit semper, ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros forteis, spectatosque homines translata sit, se in judiciis dominari non posse.

VII. Huic ego homini jam antè denuncio, si à me causam hanc vos agi volueritis, rationem ilii defendendi totam esse mutandam; & ita tamen mutandam, ut meliore & honestiore conditione sit, quàm quâ ipse esse vult: ut imitetur homines eos, quos ipse vidit amplissimos, L. Crassum, & M. Antonium; qui nihil se arbitrabantur ad judicia, causasque amicorum præter fidem, & ingenium afferre oportere. Nihil erit, quod, [a] me agente arbitretur judicium sine magno multorum periculo posse corrumpi. Ego in hoc judicio mihi Siculorum causam receptam, populi Rom. susceptam esse arbitror: ut mihi non unus homo improbus opprimendus sit, id quod Siculi petivêrunt; sed omninò omnis improbitas, id quod populus Rom. jam diu flagitat, extinguenda, atque delenda sit. In quo ego quid [b] eniti, aut quid efficere possim, malo in aliorum [c] spe relinquere, quàm in oratione meâ ponere. Tu verò, Cæcili! quid potes? quo tempore, aut quâ in [d] re non modo specimen cæteris aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? in mentem tibi non

[a] *me accusante.* [b] *suscipere,* [c] *cogitatione.* [d] *causâ.*

22. *Cerâ legitimâ.*] Cera legitima erat in qua A, litera absolutionis, scripta erat, & quæ erat unius coloris.

Ib. *Non illâ infami.*] Per infamem, discolorem intelligit; in qua litera C scripta erat, alludit autem ad judicium quod contra Varronem constitutum est; qui ab Hortensio defensus est, qui tabulas infames, varii nempè coloris protulit, cum judicum metueret corruptionem.

24. *A Pueris nobilibus.*] Appium Claudium, & Cæsarem adhuc adolescentes significat, quorum alter Terentium Varronem, alter Dolabellam accusavit. At Hortensii fraude, qui discoloribus ceris usus est, liberati sunt.

25. *A quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in quâ re quartam partem bonorum ex suâ delatione referebant.

27. *Spectatos.*] Pungit Hortensium, cui dicit, non ei rem esse cum pueris & quadruplatoribus, sed cum viris generosis, qui virtutem amant.

28. *Dominari non posse.*] Hortensius Rex fori dicebatur, iisque judiciis dominari, per judices, quos corrumpebat.

2. *Totam esse mutandam.*] Acriter pungit Hortensium, ait enim ita corruptam ejus esse defendendi rationem, ut tota res mutanda sit.

3. *Meliore conditione sit.*] Optat ut melior sit Hortensius, cum possit, ut debeat honestè agere, quod facilius est, quàm judices corrumpere.

5. *Ipse vidit.*] Superior erat ætate Tullio Hortensius, ideò vidit Crassum & M. Antonium, qui soli Oratores Romani à Cicerone laudati sunt, quosque ipse in lib. de Orat. introduxit: & quos majores Hortensio videtur indicare.

9. *Causam receptam.*] Suscipimus nostrâ sponte, recipimus rogati.

17. *Periculum fecisti.*] Id est, tute ipse tentâsti, quando te exercuisti, secretò, & remotus ab arbitris.

venit,

venit, quid negotii sit causam publicam sustinere? vitam alterius totam explicare, atque eam non modò in animis Judicum, sed etiam in oculis, conspectuque omnium exponere? sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem judiciorum defendere? Cognosce ex me, quoniam hoc primum tempus discendi nactus es, quam multa esse oporteat in eo, qui alterum accuset: ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego jam tibi ipse istuc, quod expetis, meâ voluntate concedam. Primùm integritatem, atque innocentiam singularem: nihil est enim quod minus ferendum sit, quàm rationem ab altero vitæ reposcere eum, qui non possit suæ reddere.

VIII. Hîc ego de te plura non dicam: unum illud credo omneis animadvertere, te adhuc ab nullis nisi à Siculis potuisse cognosci: Siculos hoc dicere, cum eidem sint irati, cui tu te inimicum esse dicis, sese tamen, te actore, ad judicium non affuturos. Quare negent, ex me non audies: hos patere id suspicari, quod necesse est. Illi quidem (ut est hominum genus nimis acutum & suspiciosum) non te ex Siciliâ literas in Verrem deportare velle arbitrantur, sed cùm iisdem literis illius prætura & tua quæstura consignata sit, asportare te velle ex Siciliâ literas suspicantur. Deinde accusatorem [a] firmum verumque esse oportet. Eum ego si te putem cupere esse facilè intelligo esse, non posse. Nec ea dico, quæ si dicam, tamen [b] infirmare non possis, te, antequàm de Siciliâ decesseris, in gratiam rediisse cum Verre: Potamonem scribam, & familiarem tuum retentum esse à Verre in provinciâ, cùm tu decederes: M. Cæcilium fratrem tuum lectissimum, atque ornatissimum adolescentem non modò non adesse, neque tecum tuas injurias persequi, sed esse cum Verre, cum illo familiarissimè atque amicissimè vivere. Sunt

[a] *constantem & liberum.* [b] *negare.*

18. *Totam explicare.*] Est accusatoris totam illius, quem accusat, vitam explicare, at Verris crimina, quorum Cæcilius socius est, non aperiet.

24. *Ipse istuc.*] *Istuc* pro *istud* ponitur, nam sæpe Romani, D. in C. mutabant.

2. *A Siculis.*] Nulli certius Siculos nôrunt quàm ipse Cæcilius, qui Siculus est, & Verris Quæstor in Siciliâ.

6. *Acutum.*] Acuto ingenio Siculos extitisse Cicero ait in Bruto: idque ipsius Aristotelis testimonio.

7. *Literas in Verrem.*] Per literas intelligit testimonia quæ in Verrem conscripta sunt.

9. *Asportare.*] Cùm quis accusator erat constitutus, huic à Prætore potestas dabatur omnia obsignandi, et deportandi Romam, quæ ad accusationem pertinebant. Cùm autem furtorum Verris Cæcilius conscius sit & particeps, non asportabit è Siciliâ testimonia, quæ Verri nocere possunt.

11. *Eum ego.*] Probat Cic. Cæcilium furem & prevaricatorem esse à multis signis, 1. Rediit in gratiam cum Verre, antequam discederet ex Siciliâ.

14. *Patamonem scribam.*] Secundum signum, quia quasi communis amicus remansit in Siciliâ, ubi non remansisset, si reverà cognovisset intercedere Cæcilium inter & Verrem simultates. Nam decedente Quæstore discedebat etiam ejus scriba.

15. *Fratrem tuum.*] Tertium signum, quod frater lectissimus propter judicium hominum, & ornatissimus propter dignitatem rei familiaris, remaneat cum Verre.

haec

hæc & alia in te falsi accusatoris signa permulta: quibus ego nunc non utor. Hoc dico, te, si maximè cupias, tamen verum accusatorem esse non posse. Video enim permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre ejusmodi est, ut ea in accusando attingere non audeas. Queritur Sicilia tota, C. Verrem ab aratoribus, cùm frumentum sibi in cellam imperavisset, & cùm esset tritici modius H-S. ii pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse. Magnum crimen! ingens pecunia! furtum impudens! injuria non ferenda! ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est.

IX. Tu, Cæcili, quid facies? Utrum hoc tantum crimen prætermittes? an objicies? Si objicies, idne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eâdem provinciâ tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum, ut quominus tute condemnere, recusare non possis? Sin prætermittes; qualis erit ista tua accusatio, quæ domestici periculi metu, certissimi, & maximi criminis non modò *suspicionem*, verùm etiam mentionem ipsam pertimescat? *Emptum est* ex S. C. frumentum ab Siculis prætore Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. Grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente: te accusante nullum. Eras enim tu Quæstor: pecuniam publicam tu tractabas: ex quâ etiamsi cuperet Prætor, tamen ne qua deductio fieret, magnâ ex parte tua potestas erat. Hujus quoque igitur criminis, te accusante, mentio nulla fiet. Silebitur toto judicio de maximis & notissimis illius furtis & injuriis. Mihi crede, Cæcili, non potest in accusando socios verè defendere is, qui cum reo criminum societate conjunctus est. Mancipes à civitatibus pro frumento pecuniam exegêrunt. Quid? hoc; Verre Prætore, factum est solum? non: sed etiam Quæstore Cæcilio. Quid igitur? [a] daturus es huic crimini, quod & potuisti prohibere ne fieret, & debuisti? an totum id relinques? Ergò id omninò Verres in judicio suo

[a] *objicies crimen huic* Verri.

21. *Video permulta.*] Quartum signum, quod, cum sit conjunctus cum reo affinitate criminum, non potest defendere socios, à quibus accusatur.

23. *Ab aratoribus.*] Aratores erant, qui pop. Rom. agros conduxerant ad arandum.

24. *Cellam.*] Cella vocatur quodlibet receptaculum rei domesticæ. Hîc verò intelligit annonam Prætoris, quæ in frumenti certo numero præbebatur à Siculis, à quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos per singulos modios exigeret, sexies plusquam merebatur. De sestertiis dictum est supra.

7. *Emptum est.*] Siciliâ dabat decumanum fructum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio: præter id emebatur aliud à Siculis, pro quo ex Senatusconsulto pecunia solvebatur.

10. *Nullum.*] Illius criminis nullam mentionem fecisset, si accusator constitutus fuisset Cæcilius.

12. *Deductio fieret.*] Deductio est debitæ pecuniæ compensatio, cùm pro re aliquâ aliud compensatur, & detrahitur.

17. *Mancipes.*] Mancipes erant publicanorum principes, qui vectigalia à populo redimebant.

non

non audiet, quod cùm faciebat, quemadmodum defensurus esset, non reperiebat. Atque ego hæc, [b] quæ in medio posita sunt, commemoro. Sunt alia magis occulta furta, quæ ille, ut istius, credo, animos atque impetus retardaret, cum quæstore suo benignissimè communicavit. Hæc tu scis ad me esse delata: quæ si velim proferre, facilè omnes intelligent, vobis inter vos non modò voluntatem fuisse conjunctam, sed ne prædam quidem adhuc esse divisam. Quapropter si tibi judicium postulas dari, quod tecum una fecerit; concedo, si id lege permittitur: sin autem de accusatione dicimus; concedas oportet iis, qui nullo suo peccato impediuntur, quo minùs alterius peccata demonstrare possint. Ac vide, quantum interfuturum sit inter meam atque tuam accusationem. Ego, etiam quæ tu sine Verre commisisti, Verri crimini daturus sum, quod te non prohibuerit, cùm summam *ipse* haberet potestatem: tu contrà, ne quæ ille quidem fecit objicies, ne quâ ex parte conjunctus cum eo reperiare. Quid illa, Cæcili? contemnenda-ne tibi videntur esse, sine quibus causa sustineri, præsertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua dicendi consuetudo, aliqua in foro, judiciis, legibus, aut ratio, aut exercitatio?

X. Intelligo quam [c] scopuloso, difficilique in loco verser: nam cùm omnis arrogantia odiosa est, tum illa ingenii, atque eloquentiæ multò molestissima. Quamobrem nihil dico de meo ingenio, neque est quod possim dicere, neque si esset, dicerem: aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est; aut si id parum est, ego magis id commemorando facere non possum. De te, Cæcili! jam mehercule, hoc extra hanc contentionem, certamenque nostrum familiariter tecum loquar. Tu ipse quemadmodum existimes, vide etiam atque etiam, & tu te collige, & qui sis, & quid facere possis considera. Putas-ne te posse de maximis, acerbissimisque rebus, cùm causam sociorum fortunasque provinciæ, jus populi Rom. gravitatem judicii legumque susceperis, tot res, tam graveis, tam varias, voce, memoriâ, concilio, ingenio, sustinere? Putas-ne te posse, quæ C. Verres in quæsturâ, quæ in legatione, quæ in præturâ, quæ Romæ, quæ in Italiâ, quæ in Achaiâ, Asiâ, Pamphyliâque patrârit, ea quemadmodum locis temporibusque divisa

[b] *quæ omnes sciunt.* [c] *periculoso.*

25. *Benignissimè communicavit.*] Cæcilium & Verrem fures esse designat, quasi tota ista Quæstura ad societatem furtorum, non ad accusationem valeret.

1. *Scopuloso.*] Metaphora sumpta à navigantibus, cùm naufragium timent.

9. *Tu te collige.*] Id est, ad te redi, & tanquam dispersum animum revoca, ut rectius cogites, & fortius agas.

15. *In quæsturâ.*] Quæstor fuit Verres Carbonis in provinciâ Consulari.

Ib. *In legatione.*] Idem legatus fuit Cn. Dolabellæ in Asiâ.

16. *Quæ Romæ.*] Prætor Urbanus Romæ.

Ib. *In Italiâ.*] Præturam exercuit Verres in Italiâ & Romæ.

Ibid. *In Achaiâ,* &c.] Ubi legatione functus est.

sint,

ſint, ſic criminibus, & oratione diſtinguere? Putaſ-ne te poſſe, id quod in ejuſmodi reo maximè neceſſarium eſt, facere, ut quæ ille libidinosè, quæ nefariè, quæ crudeliter fecerit, ea æquè acerba, & indigna videantur eſſe iis, qui audient, atque illis viſa ſunt, qui ſenſêrunt? magna ſunt ea, quæ dico, mihi crede; noli hæc contemnere: dicenda, demonſtranda, explicanda ſunt omnia: cauſa non ſolùm exponenda, ſed etiam graviter, copioſèque agenda eſt: perficiendum eſt, ſi quid agere aut perficere vis, ut homines te non ſolùm audiant, verùm etiam libenter ſtudioſèque audiant. In quo ſi te multùm natura adjuvaret, ſi optimis à pueritiâ diſciplinis, atque artibus ſtuduiſſes, & in his elaborâſſes, ſi literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinas Romæ, non in Siciliâ didiciſſes: tamen eſſet magnum, tantam cauſam, tam exſpectatam, ex diligentiâ conſequi, & memoriâ complecti, & oratione exponere, & voce & viribus ſuſtinere. Fortaſſe dices, Quid? ergo hæc in te ſunt omnia? Utinam quidem eſſent: verumtamen ut eſſe poſſent, magno ſtudio mihi à pueritiâ eſt elaboratum. Quod ſi ego hæc propter magnitudinem rerum, ac difficultatem aſſequi non potui, qui in omni vitâ nihil aliud egi, quàm longè tu te ab his rebus abeſſe arbitrare, quas non modò anteà nunquam cogitâſti, ſed ne nunc quidem, cum [b] in eas ingrederis, quæ & quantæ ſint, ſuſpicari potes? Ego, qui, ſicut omnes ſciunt, in foro judiciiſque ita verſer, ut ejuſdem ætatis aut nemo, aut pauci plureis cauſas defenderint, & qui omne tempus quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his ſtudiis [c] laboribuſque conſumam, quo paratior ad uſum forenſem promptiorque eſſe poſſim; tamen, ita Deos mihi velim propitios, ut cùm illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum ſit, non ſolùm commoveor animo, ſed etiam toto corpore perhorreſco. Jam nunc mente, & cogitatione proſpicio, quæ tum ſtudia hominum, qui concurſus futuri ſint, quantam exſpectationem magnitudo judicii ſit allatura, quantam auditorum multitudinem C. Verris infamia concitatura, quantam deinque audientiam orationi meæ improbitas illius

[b] *accedis ad eas.* [c] *defenſionibus.*

29. *Athenis.*] Athenis florebat ſermonis puritas, & artium doctrina.

Ib. *Non Lilybæi.*] Lilybæus ex tribus Siciliæ promontoriis unum in Libyam ſpectans, ut ait Polybius lib. 1. de Bello Punico primo.

30. *Non in Siciliâ.*] Imperitiam Cæcilii ridet; qui literas tam Græcas, quam Latinas in Siciliâ didicit, ubi utraque lingua planè inculta erat.

40. *Ejuſdem ætatis.*] Juvenis licet Cicero jam ſibi dicendi gloriam in foro fecerat, ad quam nemo ſuæ ætatis pervenerat.

44. *Ita Deos mihi.*] Genus jurisjurandi, id eſt, tantum mihi faveat Deus, quantum verum eſt quod dico.

46. *Citato reo.*] Vocato reo in judicium dicere incipiens timebat Cicero, ut de ſe confitetur in Cluentianâ: Semper cum metu incipio dicere.

51. *Audientiam.*] Audientia novum tum fuit vocabulum, & à Cicerone inventum, per quod attentionem ſignificat.

factura sit. Quæ cum cogito, jam nunc timeo, quidnam pro offensione hominum, qui illi inimici, infensique sunt, & exspectatione omnium, & magnitudine rerum dignum eloqui possim. Tu horum nihil metuis, nihil cogitas, nihil laboras: & si quid ex vetere aliquâ oratione, JOVEM EGO OPTIMUM MAXIMUM; aut VELLEM, SI FIERI POTUISSET, JUDICES, aut aliquid ejusmodi ediscere potueris, præclarè te paratum in judicium venturum arbitraris. Ac si tibi nemo responsurus esset, tamen ipsam causam, ut ego arbitror, demonstrare non posses. Nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homine disertissimo, & ad dicendum paratissimo futurum esse certamen, [d] quîcum modò disserendum, modò omni oratione pugnandum, certandumque sit? Cujus ego ingenium ita laudo, ut non pertimescam; ita probo, ut me ab eo delectari facilius, quam decipi putem posse. Nunquam ille me opprimet consilio: nunquam ullo artificio pervertet: nunquam ingenio me suo labefactare, atque infirmare conabitur: novi omneis hominis petitiones, rationesque dicendi: sæpè in iisdem, sæpè in contrariis causis versati sumus. Ita contra me ille dicet, quamvis sit ingeniosus, ut nonnullum etiam de suo ingenio judicium fieri arbitretur.

XI. Te verò, Cæcili, quemadmodum sit elusurus, quàm omni ratione jactaturus, videre jam videor: quoties ille tibi potestatem optionemque facturus sit, ut eligas utrum velis factum esse, nec-ne; verum esse, an falsum: utrum dixeris, id contra te futurum, [a] qui tibi æstus, qui error, quæ tenebræ, Dii immortales, erunt, homini minimè [b] malo? Quid? cùm accusationis tuæ membra dividere cœperit, & in digitis suis singulas parteis causæ constituere? quid, cum unumquodque transigere, expedire, absolvere; ipse profectò metuere incipies, [c] ne innocenti periculum facesseris. Quid, cùm

[d] *cum quo.* [a] *quæ conturbatio.* [b] *callido.* [c] *ne vocaveris innocentem in periculum* capitis.

56. *Jovem ego optimum.*] Festivè ridet Cæcilium; qui tam imperitus est Orator, ut aliquod tritum & vulgare Causidicis sit allaturus exordium, aut ab invocatione, aut à superioris reprehensione.

61. *Disertissimo.*] Disertus est, qui naturâ, arte, usu, atque exercitatione paratus est ad dicendum.

62. *Modò differendum, modò pugnandum.*] Differere est acutè ac subtiliter dicere & argumentari; pugnare verò, vim & copiam Orationis exercere. Hoc utrumque munus Orationi convenit maximè.

63. *Cujus ingenium.*] Se parem hîc Hortensio Cicero significat, cum quo sæpè vel in contrariis causis versatus est, vel in iisdem: cum uterque defendit & accusavit.

1. *Elusurus.*] Metaphora à gladiatoribus sumpta, qui tela & ictus motu corporis evitant.

2. *Optionem facturus.*] Pergit in Metaphorâ, nam qui prævalebant in prælio, quærebant ab adversariis, ut suprà, vel infrà, &c. feriri vellent.

7. *Et in digitis.*] Ita insequitur Cæcilii imperitiam, ut rideat etiam Hortensium, qui orationis divisionem in digitos deductam habebat.

8. *Transigere.*] In principio orationis transigimus cum adversario distinguendo & explicando ejus argumenta.

Ib. *Expedire.*] *Expedimus* in medium afferendo nostras argumentationes.

Ib. *Absolvere.*] Absolvimus in fine amplificando & concludendo orationem.

commiserari, conqueri & ex illius invidiâ [d] deonerare aliquid, & in te trajicere cœperit? commemorare Quæstoris cum Prætore necessitudinem constitutam? morem majorum? sortis religionem? poteris-ne ejus orationis [e] subire invidiam? Vide modo, etiam atque etiam considera; mihi enim videtur periculum fore, ne ille non modò verbis te obruat, sed gestu ipso, ac motu corporis [f] præstringat aciem ingenii tui, teque ab institutis tuis, cognationibusque abducat. Atque hujusce rei judicium jam continuò video futurum.

XII. Si enim mihi hodie respondere ad hæc, quæ dico potueris: si [a] ab isto libro, quem tibi magister ludi, nescio quis, ex alienis orationibus compositum dedit, verbo uno discesseris: posse te, & illi quoque judicio non deesse, & causæ atque officio tuo satisfacere arbitrabor. Sin mecum in hâc prolusione nihil fueris: quem te in ipsâ pugnâ cum acerrimo adversario fore putemus? Esto: ipse nihil est, nihil potest: at venit paratus cum subscriptoribus exercitatis & disertis. Est tamen hoc aliquid: tametsi non est satis. Omnibus enim rebus is, qui princeps in agendo est, ornatissimus & paratissimus esse debet. Verumtamen L. Apuleium esse video proximum subscriptorem, hominem non ætate, sed usu forensi, atque exercitatione tyronem. Deinde, ut opinor, habet Allienum: hunc tamen à subselliis: quid in decendo posset, nunquam satis attendi: in clamando quidem video eum esse bene robustum, atque exercitatum. In hoc spes tuæ sunt omnes: hic, si tu eris actor constitutus, totum judicium sustinebit. Ac ne is quidem tantum contendet in dicendo, quantum potest: sed consulet laudi & existimationi tuæ, & ex eo quod ipse potest in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tandem ali-

[d] *cœperit diminuere aliquid, & in te deducere.* [e] *sustinere.* [f] *obtenebret.* [a] *ab istâ oratione* compositâ.

12. *Morem majorum.*] Majores vetabant à Quæstore Prætorem accusari.

10. *Sortis religionem.*] Religio sortis sanctissima esse debebat, quia sorte ducebantur Magistratus.

15 *Gestu ac motu.*] Ita laudat Hortensium, ut pungat etiam: cujus gestus plus habebat artis, quàm erat satis Oratori.

2. *Isto libro.*] Continens posuit pro contento, liber enim continet quod scriptum est.

Ibid. *Magister ludi*] Ludi magister dicitur qui primas literas docet. Ergo libellum aliquem obsoletum significat attulisse Cæcilium, unde Magister dictata pueris argumenta præbere solitus esset.

5. *In hâc prolusione.*] Nempe de constituendo Verris accusatore.

7. *Cum subscriptoribus.*] Subscriptores erant, qui accusatori subscribebant. Nulli autem fas erat subscribere, nisi accepta à judicibus potestate.

9 *Qui princeps.*] Id est, qui primas egit, & qui accusator dictus est. Quatuor autem fuêre ut plurimùm.

11. *Apuleium.*] Apuleius secundo loco accusator est, senex ille quidem, sed imperitus Orator.

13. *Allienum.*] Allienus minoribus tantum judiciis interfuit. Nam teste Nonnio, subsellia sunt Tribunorum, Quæstorum, & minorum Judicum, qui non in sellis curulibus, sed subselliis considebant.

14. *In clamando.*] Habebat ille quidem naturam, sed non facultatem, ideoque erat imperitus Orator.

19. *Remittet.*] Remittere est non agere eâ diligentiâ, & studio, quo par est.

quid

quid esse videare. Ut in actoribus Græcis fieri videmus, sæpe illum qui est secundarum, aut tertiarum partium, cum possit aliquantò clariùs dicere, quam ipse primarum, multùm summittere, ut illo princeps quàm maximè excellat: sic faciet Allienus: tibi serviet, tibi lenocinabitur, minùs aliquantò contendet, quàm potest.

XIII. Jam hoc considerate, cujusmodi accusatores in tanto judicio simus habituri: cum & ipse Allienus ex eâ facultate, si quam habet, aliquantùm detracturus sit, & Cæcilius tum denique se aliquid futurum putet, si Allienus minùs vehemens fuerit, & sibi primas in dicendo parteis concesserit. Quartum quem sit habiturus, non video, nisi quem forte ex illo grege Oratorum, qui subscriptionem sibi postulârunt, [a] cuicumque vos delationem dedissetis. Ex quibus alienissimis hominibus, ita paratus venis, ut ubi [b] hospes aliquis sit recipiendus. Quibus ego non sum tantum honorem habiturus, ut ad ea quæ dixerint, certo loco, aut singulatim unicuique respondeam. Sic breviter, quoniam non consultò, sed casu, in eorum mentionem incidi, quasi præteriens satisfaciam universis. Tantâ-ne vobis inopiâ videor esse amicorum, ut mihi non ex his, quos mecum adduxerim, sed de populo subscriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi causam præripere conemini potiùs, quam aliquos à columnâ Mœniâ vestri ordinis reos reperiatis? Custodem, inquit, Tullio me apponite. Quid? mihi? quam multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero? qui non

[a] *quemcunque vos constituissetis accusatorem.* [b] *ignotus.*

20. *In actoribus.*] Histrionibus nempè.

21. *Secundarum.*] In fabulis primarum partium persona erat, quæ sæpiùs prodibat in scenam; secundarum, quæ minus, &c.

24 *Lenocinabitur.*] Lenocinari est gratiam sibi conciliare, nam lenonum est conciliare gratiam inter amatores.

6. *Ex illo grege.*] Ad contemptum vocat gregem, nempè sordidum & abjectum genus causidicorum, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores reperirentur.

8. *Ex quibus alienissimis.*] Id est, Oratores isti, sic explicat Hotomannus qui subscriptionem sibi postulârunt, nihilo magis versati sunt in judiciis, quam tu aut Apuleius, adeoque à foro alieni sunt & ignari disciplinæ, consuetudinisque forensis, ut, cum tu speres posse ab iis usum rationemque forensem addiscere, contra ipsi tibi docendi sint tanquam hospites & peregrini, qui nunquam in forum venêrunt.

13. *Tantâ ne vobis inopiâ.*] Id est, ita destitutus gratiâ apud judices,

14. *Sed de populo subscriptor.*] Amarulentè id dicit, quasi subscriptores ejusmodi in vulgo numerandi sint.

17. *Columnâ Mœniâ.*] Columna Mœnia erat in foro, ad quam fures, & servi nequam puniebantur à Triumviris, & minoris notæ rei accusabantur, ad quam denique magnus vilissimorum hominum concursus fiebat. Porrò cùm Mœnius suam domum Catoni venderet, ut ibi Basilica ædificaretur, excepit jus sibi unius Columnæ, ut inde ludos ipse & posteri spectarent.

Ib. *Custodem.*] Accusatoribus custodes apponebantur; ne ipsi corrumperentur. Reis etiam fas fuit accusatoribus apponere, qui cuncta nôssent, quæ accusator attentaret, ut nihil fraudis subesset in judicio.

19. *Ad meas capsas.*] Capsa à capiendo dicitur: in iis capsis literas, & tabulas ait se repositurum, quæ ex Siciliâ afferentur, si Verrem accuset.

solum

ſolum nè quid enuncies, ſed etiam nè quid auferas, cuſtodiendus ſis. Sed de iſto cuſtode toto ſic vobis breviſſimè reſpondebo: non eſſe hos tales viros commiſſuros, ut ad cauſam tantam à me ſuſceptam, mihi creditam, quiſquam ſubſcriptor, me invito [c] aſpirare poſſit. Etenim fides mea cuſtodem repudiat, diligentia ſpeculatorum reformidat.

[c] *pervenire.*

40. *Nè quid enuncies.*] Ex Conſiliis, & ſecretis meis in Verrem.

45. *Speculatorem.*] Id eſt, non opus habet ſpeculatore, cum fides nunquam in me defuerit.

CONFUTATIO.

XIV. Verùm ut ad te, Cæcili, redeam, quam multa te deficiant, vides: quam multa ſint in te, quæ reus nocens in accuſatore ſuo cupiat eſſe, profectò jam intelligis. Quid ad hæc dici poteſt? non enim quæro quid tu dicturus ſis. Video mihi non te, ſed hunc librum eſſe reſponſurum, quem monitor tuus hic tenet: qui, ſi te rectè monere volet, ſuadebit tibi, ut hinc diſcedas, neque mihi verbum ullum reſpondeas. Quid enim dices? an id quod dictitas injuriam tibi feciſſe Verrem? Arbitror; neque enim eſſet veriſimile, cum omnibus Siculis faceret injurias, te illi unum eximium, cui conſuleret, fuiſſe. Sed cæteri Siculi ultorem ſuarum injuriarum invenêrunt: tu, dum tuas injurias per te, id quod non potes, perſequi conaris, id agis, ut cæterorum quoque injuriæ ſint impunitæ, atque inultæ: & hoc te prætериit, non id ſolum ſpectari ſolere, qui debeat, ſed etiam illud, qui poſſit ulciſci; in quo utrumque ſit, eum ſuperiorem eſſe: in quo alterum, in eo non quid is velit, ſed quid facere poſſit, quæri ſolere. Quod ſi ei potiſſimum cenſes permitti oportere accuſandi poteſtatem, cui maximam C. Verres injuriam fecerit: utrum tandem cenſes hos Judices graviùs ferre oportere, te ab illo eſſe læſum, an provinciam Siciliam eſſe vexatam, ac perditam? Opinor, concedis, multo hoc & eſſe graviùs & ab omnibus ferri graviùs oportere. Concede igitur, ut tibi anteponatur in accuſando provincia; nam provincia accuſat, cùm is agit cauſam, quem ſibi illa defenſorem ſui juris, ultorem injuriarum, actorem totius cauſæ adoptavit. At eam tibi C. Verres fecit injuriam, quæ cæterorum quoque animos poſſet alieno incommodo commovere. Minimè; nam id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis injuria dicatur; quæ cauſa inimicitiarum proferatur. Cognoſcite ex me: nam iſte eam profectò, [a] niſi planè nihil ſapit, nunquam proferet.

[a] *niſi ſit ſtultus.*

5. *Monitor tuus.*] Subſcriptor tuus Allenus.

10. *Eximium.*] Eximius dicitur, qui à reliquis ſegregatus eſt, propter dignitatis excellentiam.

15. *Utrumque.*] Ut debeat & poſſit.

Agonis est quædam, Lilybætana, liberta Veneris Erycinæ: quæ mulier ante hunc quæstorem copiosa planè & locuples fuit. Ab hâc præfectus Antonii quidam symphoniacos servos abducebat per injuriam, quibus se in classe uti velle dicebat. Tum illa, ut mos in Siciliâ est omnium Venereorum, & eorum qui à Venere se liberaverunt, ut præfecto illi religionem Veneris, nomenque objiceret, dixit, & se, & omnia sua Veneris esse. Ubi hoc Quæstori Cæcilio, viro optimo, & homini æquissimo, nunciatum est; vocari ad se Agonidem jubet: judicium dat statim, SI PARERET, eam se, & sua Veneris esse dixisse. Judicant recuperatores id, quod necesse erat; neque enim erat cuiquam dubium, quin illa dixisset. Iste in possessionem bonorum mulieris mittit: ipsam Veneri in servitutem adjudicabat: deinde bona vendit, pecuniam redigit. Ita dum pauca mancipia, Veneris nomine, Agonis, ac religione retinere vult, fortunas omneis, libertatemque suam istius injuria perdidit. Lilybæum Verres venit posteà; rem cognoscit: factum improbat: cogit Quæstorem suum pecuniam, quam ex Agonidis bonis redegisset, eam mulieri omnem annumerare, & reddere.

XV. Est adhuc, id quod vos omneis admirari video, non Verres, sed Q. Mucius; quid enim facere potuit elegantiùs ad hominum existimationem? æquiùs ad levandam mulieris calamitatem? vehementiùs ad Quæstoris libidinem coërcendam? Summè hæc omnia mihi videntur esse laudanda. Sed repentè, è vestigio, ex homine

30. *Liberta.*] Liberta dicitur, quæ defuncta erat sacerdotio Veneris, & se ejus religione liberaverat: *ut enim domini servos*; ita dii homines religione sibi obstrictos habebant.

Ib. *Veneris Erycinæ.*] Eryx collis Siciliæ est excelsus, in quo Veneri sacrum est Templum; ubi illius ministerio dicatæ sunt mulieres plurimæ. Vide Strabonem, lib. 6. Geographiæ.

32. *Præfectus Antonii.*] Hic Antonius Curator fuerat oræ maritimæ ante Piraticum bellum; sed bello Cretensibus indicto, re malè gestâ, infeliciter periit.

Ib. *Symphoniacos servos.*] Symphoniaci musici sunt, qui erant in classe, ut vel modulis remiges excitarent, vel ut pugnantibus classicum canerent, unde ipsi tubæ classis, est nomen positum Classicum. Vide Budæum in Annot. Pandect. Juris Civil.

34. *Omnium Venereorum.*] Qui quæve consecrati erant Veneri, ii Venerei, &. Venereæ dicebantur. Strabo enim scribit lib. Geogr. 6. quod non tantùm mulieres, sed etiam viri Veneri consecrati essent.

37. *Viro optimo.*] Ironicè.

38. *Judicium dat statim.*] Prætores & Quæstores in provinciis judices in privatis causis constituebant.

39. *Judicant recuperatores.*] Recuperatores judices erant ex Equestri aut Publicanorum ordine. Illi autem à recuperando recuperatores dicti sunt, quod per eos jus suum quisque recuperare posset.

41. *In possessionem bonorum.*] Id est, possessione bonorum mulierem privat, alteri datâ possessione.

43. *Mancipia.*] Pueros symphoniacos intelligit.

1. *Non Verres, sed Q. Mucius.*] Verres non provinciæ Prætor; sed Mucius singularis vir probitatis & innocentiæ factus est. Novem menses ille Consul Asiam tam sanctè administravit, ut Asiani Diem festum in ejus honorem instituerint, quem Mucia nominaverunt.

5. *E vestigio.*] Id est, breviffimè, quantum tempus est in uno vestigio faciendo.

tanquam aliquo Circæo poculo, factus est Verres: redit ad se, atque ad mores suos: nam ex illâ pecuniâ magnam partem ad se vertit, mulieri reddidit quantulum visum est. Hîc tu, si læsum te à Verre esse dices; patiar, & concedam: si injuriam tibi factam quereris; defendam & negabo. Deinde de injuriâ, quæ tibi facta sit, neminem nostrûm graviorem vindicem esse oportet, quàm teipsum, cui facta dicitur. Si tu cum illo posteà in gratiam redîsti, si domi illius aliquoties fuisti, si ille apud te posteà cœnavit, utrum te perfidiosum, an prævaricatorem existimari mavis? Video esse necesse alterutrum. Sed ego tecum in eo non pugnabo, quo minùs, utrum velis, eligas. [a] Quid, si ne injuriæ quidem, quæ tibi ab illo facta sit, causa remanet? Quid habes, quod possis dicere, quamobrem non modò mihi, sed cuiquam anteponare? nisi fortè illud, quod dicturum te esse audio, Quæstorem illius fuisse. Quæ causa gravis esset, si certares mecum, uter nostrûm illi amicior esse deberet. In contentione suscipiendarum inimicitiarum, ridiculum est putare, causam necessitudinis [b] ad inferendum periculum justam videri oportere. Etenim si plurimas à tuo Prætore injurias accepisses; tamen eas ferendo majorem laudem, quam ulciscendo mererere. Cùm verò nullum illius in vitâ rectius factum sit, quam id quod tu injuriam appellas; hi statuent hanc causam, quam nè in alio quidem probarent, in te, justam ad necessitudinem violandam videri? qui summam injuriam ab illo accepisti, tamen quoniam Quæstor ejus fuisti, non potes eum sine ullâ vituperatione accusare; si verò nulla tibi facta est injuria, sine scelere eum accusare non potes. Quare cùm incertum sit de injuriâ, quemquam esse horum putas, qui non malit te sine vituperatione, quam cum scelere discedere? At vide, quid [c] differat inter meam opinionem ac tuam. Tu, cum omnibus rebus inferior sis hâc unâ in re te mihi anteferri putas oportere, quòd Quæstor illius fueris: ego, si superior cæteris rebus esses, te hanc unam ob causam accusatorem repudiari putarem oportere. Sic enim à majoribus nostris accepimus, Prætorem Quæstori suo parentis loco esse oportere: nullam neque justiorem, neque graviorem causam necessitudinis posse reperiri, quàm conjunctionem sortis, quàm provinciæ, quam officii, quàm publicam muneris societatem.

[a] *quid si ne ratio quidem remanet* conquerendi? [b] *ad accusandum.* [c] *distet.*

6. *Circæo poculo.*] Poculum pro potione ponitur. Nempe alludit ad illum poculum, quod hospitibus suis Circe offerebat, quo hausto, virgâ percussi statim in sues mutabantur; & alio uncti medicamento ad pristinam formam redibant. Vide Homer. lib. 10. Odyss.

Ib. *Factus est Verres.*] Ludit in nomine, nam Verres porcum non sectum significat.

14. *Perfidiosum, an prævaricatorem.*] Perfidiosus est, qui amicum se simulat, cùm sit inimicus. Si talis est Cæcilius, igitur non est ipsi credendum. Prævaricator est, qui se inimicum fingit, cùm sit amicus. Si talis est Cæcilius, non est ei causa committenda.

22. *Necessitudinis.*] Per necessitudinem sortem intelligit: quia Prætores, cæterique magistratus, qui in provincias mitte-

XVI. Quamobrem, si jure eum possis accusare, tamen, cùm is tibi parentis [a] numero fuisset, id piè facere non posses: cùm verò neque injuriam acceperis, & [b] Prætori tuo periculum crees, fatearis necesse est, te illi injustum impiumque bellum inferre conari. Etenim ista Quæstura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddenda sit, quamobrem eum, cui Quæstor fueris, accuses: non, ut ob eam ipsam caussam postulandum sit, ut tibi potissimùm accusatio detur. Neque ferè unquam venit in contentionem de accusando, qui Quæstor fuisset, quin repudiaretur. Itaque neque L. Philoni in C. Servilium nominis deferendi potestas est data, neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum, neque Cn. Pompeio in T. Albucium: quorum nemo propter indignitatem repudiatus est; sed nè libido violandæ necessitudinis auctoritate judicum comprobaretur. Atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Julio contendit, ut tu mecum. Quæstor enim Albucii fuerat, ut tu Verris. Julius hoc secum auctoritatis ad accusandum afferebat, quòd ut hoc tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad causam accesserat. Semper hæc causa plurimùm valuit: semper hæc ratio accusandi fuit honestissima pro sociis, pro salute provinciæ, pro exterarum nationum commodis inimicitias suscipere, ad periculum accedere, operam, studium, laborem interponere. Etenim si probabilis est eorum causa, qui injurias suas persequi volunt, quâ in re dolori suo, non reipub. commodis serviunt: quantò illa causa honestior, quæ non solùm probabilis videri, sed etiam grata esse debet, nullâ privatim acceptâ injuriâ, sociorum atque amicorum populi Romani dolore atque injuriis commoveri? Nuper, cùm in P. Gabinium vir fortissimus & innocentissimus L. Piso [c] delationem nominis postularet, & contrà Q. Cæcilius peteret, isque se veteres inimicitias jamdiu susceptas persequi diceret; cùm auctoritas & dignitas Pisonis valebat plurimùm, tum illa erat causa justissima, quòd eum sibi Achæi patronum adoptârant.

[a] *loco.* [b] *accuses tuum prætorem.* [c] *peteret accusationem ejus.*

bantur, sorte eligebantur. Unde necessitudo illa sortis fuit, non sanguinis.

4. *Injustum impiumque bellum.*] Attingit hîc veterum Rom. consuetudinem, qui bellum nullum inferebant, quin priùs à fecialium Collegio justum declaratum esset.

10. *Itaque neque.*] Exempla Quæstorum affert, qui suos Prætores non permissi sunt accusare.

Ib. *Lucio Philoni.*] Lucio Philo Quæstor fuit, alter Prætor.

12. *Pompeio.*] Strabo ille Pompeius Pompeii magni parens fuit.

Ib. *T. Albucium.*] Albucius post Præturam Sardiniæ præfuit: de quo in Pis. & lib. 3. Offic.

14. *Cum. Julio.*] Julium hunc lepore & facetiis excelluisse, lib. 1. de Offic. ait, Accusavit pro Sardis Albucium.

23. *Dolori suo serviunt.*] Dolorem suum mitigant, quia homo affectus injuriâ facilè hominis inimici supplicio lenitur.

27. *Pub. Gabinium.*] Qui Achaiam administravit.

28. *L. Piso.*] L. Piso causas egit, & Tribunus plebis legem tulit de repetundis. Cic. de Clar. Orator.

29. *Q. Cæcilius.*] Non is, qui Verris accusationem postulat.

31. *Achæi.*] Qui repetundarum Gabinium accusabant.

XVI. Etenim, cùm lex ipſa de pecuniis repetundis, ſociorum atque amicorum populi Romani cauſâ, comparata ſit; iniquum eſt, non eum legis judiciique actorem idoneum maximè putari, quem actorem cauſæ ſuæ ſocii defenſoremque fortunarum ſuarum potiſſimùm eſſe voluerunt. An quod ad commemorandum eſt honeſtius, id ad probandum non multò videri debet æquius? Utra igitur eſt ſplendidior, utra illuſtrior commemoratio? Accuſavi eum, quîcum Quæſtor fueram, quîcum me ſors, conſuetudoque majorum, quicum me Deorum hominumque judicium conjunxerat. An accuſavi rogatu ſociorum, atque amicorum? delectus ſum ab univerſâ provinciâ, qui ejus jura, fortunaſque defenderem? Dubitare quiſquam poteſt, quin honeſtius ſit, eorum causâ, apud quos Quæſtor fueris, quàm eum cujus Quæſtor fueris, accuſare? Clariſſimi viri noſtræ civitatis temporibus optimis, hoc ſibi ampliſſimum, pulcherrimumque ducebant, ab hoſpitibus clientibuſque ſuis, ab exteris nationibus, quæ in amicitiam populi Rom. ditionemque eſſent, injurias propulſare, eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum ſapientem, clariſſimum virum, & prudentiſſimum, cum multis graveis inimicitias geſſiſſe accepimus propter Hiſpanorum, apud quos Conſul fuerat, injurias. Nuper Cn. Domitium ſcimus M. Silano diem dixiſſe propter unius hominis Egritomari, paterni amici, atque hoſpitis injurias. Neque enim magis animos hominum nocentium res unquam ulla commovit, quam hæc majorum conſuetudo, [a] longo intervallo repetita atque relata: ſociorum querimoniæ delatæ ad hominem [b] non inertiſſimum, ſuſceptæ ab eo, qui videbatur eorum fortunas fide, diligentiâque ſuâ poſſe defendere. Hoc timent homines, hoc laborant: hoc inſtitui, atque adeò inſtitutum referri, ac renovari moleſtè ferunt, putant fore, uti ſi paulatim hæc conſuetudo ſerpere, ac [c] prodire cœperit, per homines honeſtiſſimos, viroſque fortiſſimos, non imperitos adoleſcentulos, aut illiuſmodi quadruplatores, leges judiciaque adminiſtrentur. Cujus conſuetudinis, atque inſtituti patres majoreſque

[a] *petita longo tempore* retrorſum. [b] *non imperitiſſimum.* [c] *progredi.*

9. *Sors.*] Sorte obveniebant provinciæ.
Ib. *Deorum hominumque judicium.*] Propter ſortem hoc dicit, quæ quaſi quoddam eſt decorum judicium: hominum vero, nempè Conſulum, quia licet ſorte, & divinitùs obvenirent, tamen à Conſulibus & à populo provinciæ decernebantur.

15. *Temporibus optimis.*] Heroica illa tempora indicat, quibus vigebat fides in Repub. & nulla lex erat adhuc inſtituta de repetundis.

18. *Marcum Catonem.*] M. Cato accuſavit Servium Galbam pro direptis Luſitanis, & Pub. Furium pro iiſdem propter iniquam æſtimationem frumenti.

21. *Cn. Domitium.*] Domitius Marcum Silanum Conſularem accuſavit propter Egritomari Tranſalpini hoſpitis injurias.

22. *Diem dixiſſe.*] Diem dicere, & accuſare in hoc differunt, quod accuſare privatorum hominum fit; diem dicere Magiſtratuum, ut videre licet ubique apud Cicer.

nostros non pœnitebat tum, cùm P. Lentulus, is qui princeps Senatûs fuit, accusabat M. Aquilium, subscriptore C. Rutilio Rufo, aut cùm P. Africanus homo virtute, fortunâ, gloriâ, rebus gestis amplissimus, posteaquam bis Consul & Censor fuerat, L. Cottam in judicium vocabat. Jure tum florebat populi Romani nomen: jure auctoritas hujus imperii, civitatisque majestas gravis habebatur. Nemo mirabatur in Africano illo, quod in me nunc homine parvis opibus, ac facultatibus prædito, simulant sese mirari, cùm molestè ferant. Quod sibi iste vult? accusatorem-ne se existimari, qui anteà defendere consueverat? nunc præsertim, eâ jam ætate, cùm Ædilitatem petat? Ego verò, & ætatis non modò meæ, sed multò etiam superioris, & honoris amplissimi puto esse, & accusare improbos, & miseros calamitosósque defendere. Et profectò aut hoc remedium est ægrotæ, ac propè desperatæ reipub. judiciisque corruptis, ac contaminatis paucorum vitio ac turpitudine, homines ad legum defensionem, judiciorumque auctoritatem, quàm honestissimos & integerrimos diligentissimosque accedere: aut si ne hoc quidem prodesse poterit, profectò nulla unquam medicina his tot incommodis reperietur. Nulla salus reipubl. major est, quàm eos, qui alterum accusant, non minùs de laude, de honore, de famâ suâ quàm illos, qui accusantur, de capite ac fortunis suis pertimescere. Itaque semper ii diligentissimè, laboriosissiméque accusârunt, qui se ipsos in discrimen existimationis venire arbitrati sint.

PERORATIO.

XVIII. Quamobrem hoc statuere, Judices, debetis, Q. Cæcilium, de quo nulla unquam [a] opinio fuerit, nullaque in hoc ipsô judicio [b] exspectatio futura sit, qui neque ut ante [c] collectam famam

[a] *existimatio* bona. [b] *nullatenus*. [c] *acquisitam*.

34. *Cùm Pub. Lentulus.*] Lentulus Lentuli Suræ pater, qui in carcere propter Catilinæ conjurationem strangulatus est.

Ib. *Princeps Senatûs.*] Princeps Senatûs à Censoribus is legebatur, qui eorum vetustissimus erat.

35. *M. Aquilium.*] Aquilius à Marco Antonio defensus est apertâ tunicâ ut ejus cicatrices apparerent.

38. *L. Cottam.*] Cotta à P. Africano post secundum Consulatum, & Censuram accusatus est: qui tamen (teste Cicer.) in Orat. pro Murænâ absolutus est, ne tanti adversarii potentiâ oppressus videretur.

42. *Quid sibi ipse vult?*] Calumniam improborum contra se exponit, qui molestè ferunt à Cicerone Verrem accusari, veriti nè deinceps ad homines probos accusandi consuetudo deveniat.

44. *Cùm Ædilitatem petat?*] Ædilitas secundus erat magistratus, qui gerebatur in Repub. natus autem erat tum Cicero annos 36. hæc autem ætas Ædilitati legitima fuit.

45. *Sed multò etiam superioris.*] Ostendit hìc non solùm ad adolescentes, sed etiam ad viros pertinere munus accusandi, cùm sublevandis miseris agitur, cùm illud præsertim usurpârint viri ætate provecti, & Consulares.

Ib. *Honoris amplissimi.*] Per honorem amplissimum Consulatum intelligit, qui omnium magistratuum erat maximus.

47. *Ægrotæ.*] Ægrota est Respub. cùm malis civibus scatet: desperata est, cùm ab iis opprimitur.

conſervet, neque ut reliqui temporis ſpem confirmet, laborat, non nimis hanc cauſam ſeverè, non nimis accuratè, non nimis diligenter acturum. Habet enim nihil, quod in offenſione [d] deperdat: ut turpiſſimè, flagitioſiſſiméque diſcedat, nihil de ſuis veteribus ornamentis requiret. A nobis multos obſides habet populus Rom. quos ut incolumes conſervare, tueri, confirmare, ac recuperare poſſimus, omni ratione erit dimicandum; habet honorem quem petimus: habet ſpem, quam propoſitam nobis habemus; habet exiſtimationem multo ſudore, labore, vigiliiſque collectam: ut, ſi in hâc causâ noſtrum officium, ac diligentiam probaverimus, hæc, quæ dixi, retinere per pop. Rom. incolumia ac ſalva poſſimus: ſi [e] tantulum offenſum, titubatumque ſit, ut ea, quæ ſingulatim, ac diu collecta ſunt, uno tempore univerſa perdamus. Quapropter, Judices, veſtrûm eſt deligere, quem exiſtimetis facillimè poſſe magnitudinem cauſæ, ac judicii ſuſtinere fide, diligentiâ, conſilio, auctoritate. Vos ſi mihi Q. Cæcilium antepoſueritis, ego me dignitate ſuperatum non arbitrabor: populus Romanus ne tàm honeſtam, tàm ſeveram, diligentemque accuſationem, neque vobis placuiſſe, neque ordini veſtro placere arbitretur, providete.

[d] *id amittat.* [e] *aliquantulum peccatum eſt.*

5. *In offenſione.*] Oſtendit qui ab officio ſuo accuſatoris diſcedit, minus rectè & ſincerè accuſare.

7. *Veteribus ornamentis.*] Vetera ornamenta dignitates ſunt quibus aliquis defunctus eſt, quas nullas obtinuit Cæcilius.

Ib. *Multos obſides.*] Habet vel uxorem, liberos, & amicos Cicero: vel potius Ædilitatem, quam tum temporis petebat. Unde dicit, *habet honorem quem petimus.*

10. *Habet ſpem.*] Aſpirabat ad Præturam & Conſulatum.

11. *Exiſtimationem.*] Exiſtimationem maximam ſibi jam Cicero comparaverat in dicendo, quæ nulla erat in Cæcilio.

13. *Per pop. Rom.*] Suis ſuffragiis Magiſtratus populus Rom. decernebat.

18. *Vos ſi.*] Comminatur modeſtè judicibus indignationem pop. Rom. ſi ſibi Cæcilium præferant, qui in omnibus Cicerone inferior eſt.

PRO

LEGE MANILIA.

ARGUMENTUM.

DIUTURNUM & grave bellum cum Mithridate rege Ponti, Romani gessêre. Contra hunc primùm missi sunt cum imperio Sylla, & post hunc L. Lucullus: hi duo quanquam magnis cladibus regem afficerant, stantem tamen, neque victum relinquere cogebantur. Sylla enim, Marianâ factione Romæ sæviente, coactus est pacem facere cum Mithridate, & domum reverti, ut hanc compesceret. L. Lucullus cùm bello ita regem fatigâsset, ut jam prope ad angustias redactus videretur; exortâ inter milites seditione, delere eam prohibitus est. Adde quòd Romæ nonnulli Lucullo infensi efficiebant, ut Lucullus Senatusconsulto à bello revocaretur; at eo revocato, ejusque exercitu dissipato, Mithridates hostis impunè grassabatur: quare C. Manilius tribunus plebis legem tulit, ut Pompeius in Provincias, quotquot Lucullus tenebat, succederet, & belli gerendi adversus Mithridatem & Tigranem, Imperator extra ordinem mitteretur. Ut hâc lege Maniliâ potentia Pompeii crescere, & Lucullus rerum gestarum gloriâ privari videbatur, ita optimi quoque rogationi huic obsistere statuebant, ne omnia ad unum Pompeium deferrentur. Verum nemo intercessit metu plebis, quæ Pompeio favebat. Solus Catulus & Hortensius legem dissuadebant, quibus, hâc oratione Cicero respondet, ostenditque bellum esse necessarium, ac difficile, nec alium imperatorem præter Pompeium inveniri, qui huic bello gerendo sit idoneus.

TEMPUS ET LOCUS.

Habita est hæc Oratio in rostris anno urbis conditæ 687. Ciceronis 41. cum Prætor esset, Coss. M. Æmilio Lepido, & Volcatio Tullo.

GENUS CAUSÆ.

Duobus generibus constat, deliberativo scilicet, & demonstrativo: deliberativum est, quia deliberatur an mittendus sit Pompeius Imperator: demonstrativum est, quia Cn. Pompeium summis laudibus extollit, ut illi bello præficiatur.

PAR.

PARTES.

Ejus quinque sunt, Exordium, Narratio, Propositio, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Missus est Pompeius Imperator.

EXORDIUM.

I. QUanquam mihi semper frequens conspectus vester multò jucundissimus; hic autem locus [a] ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites! [b] tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maximè patuit, non mea me volun-

INTERPRETATIO.

[a] *Commodissimus ad tractanda negotia, pulcherrimus ad habendas orationes.*

[b] *Tamen non mea voluntas, sed meum institutum vivendi inceptum ab adolescentiâ impedivit me, quo minus aspirarem ad hanc gloriam dicendi apud vos.*

NOTÆ.

2. *Hic autem locus.*] Rostra intelligit quæ L. Furio Camillo & C. Mœnio Coss. ex rostris navium Antiatium condita fuerunt, de quibus Livius lib. 8. *Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ; rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum.* In Rostris ferebantur leges, agebantur causæ, & conciones habebantur ad populum.

Ib. *Amplissimus.*] In rostris nullis nisi viris amplissimis, & Magistratum gerentibus agere cum populo licebat. Legitur quòd Antonius occisi Ciceronis caput præcisum in Rostris poni curaverit, ubi ille Consul, ubi sæpe Consulibus auditus erat.

3. *Ornatissimus ad dicendum.*] In Rostris tantum agebatur apud Populum. Neque autem eadem est dicendi apud ea, & apud judices ratio: cùm populus delectari, & doceri vellet, ornatior & elegantior oratio esse debebat; cùm judices doceri tantùm, simplicior & severior. Observabis autem quod diversa sunt *agere* & *dicere*. *Dicere* enim est simpliciter orationem habere ad populum. Sic apud Suetonium Cæsar dicitur adhuc junior defunctam uxorem Corneliam laudasse de more, pro Rostris. *Agere* autem ex Gellio l. 13. c. 15. est rogare aliquid *populum* quod *suffragiis suis aut jubeat, aut vetet.* Ex Festo, Agere *est populum ad concilium aut comitia vocare.* Quare agere auctoritatem continet, & publicorum negotiorum tractationem quæ non potest absque auctoritate haberi; tamen aliquando utrumque conjungitur, & sæpe actio significat Orationem, ut actiones in Verrem; sæpe *agere* significat etiam *dicere*, præsertim si cum auctoritate dicatur, ut mox infra *& ad agendum facultatis tantum, quantum, &c.*

Ib. *Quirites.*] Quirites populi Romani appellatio est à Curibus Sabinis populis: qui cùm ex fœdere Romulum inter ac Tatium eorum Regem constituto, post asperrima prælia Romam commigrarent; ita Rempublicam temperârunt, ut commune regnum esset Romulo ac Tatio, & urbs à Romulo Roma vocaretur; cives à Curibus, *Quirites*. Porrò Cures ipsi nomen inde habuerunt, quòd bello ut plurimum hastati essent, hasta autem Sabinis, Festo teste, dicta est Curis sive Quiris. Hinc & Romulus *Quirinus* dicitur; vel quia pariter hastâ seu curi armatus erat, vel quia Cures sibi adjunxerat; vel quia *Quiritum*, id est, Rex Romanorum erat: quæ triplex sententia proponitur ab Ovidio Fast.

4. *Optimo cuique.*] Fas erat unicuique

tas, ſed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate ſuſceptæ prohibuerunt. Nam, cùm, anteà per ætatem [c] nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem; ſtatueremque, nihil huc, niſi perfectum ingenio, elaboratum induſtriâ, afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus [d] tranſmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis qui [e] veſtram cauſam defenderent; & meus labor in privatorum periculis [f] caſtè integréque verſatus, ex veſtro judicio fructum eſt ampliſſimum conſecutus. Nam cùm propter dilationem comitiorum ter Prætor primus cen-

[c] *nondum auderem accedere ad dignitatem hujus loci propter ætatem juniorem.* [d] *tribuendum neceſſitatibus amicorum meorum.* [e] *tuerentur veſtra commoda publica.* [f] *verſatus ſine ullo accepto munere, ſine ullâ proditione in periculis propulſandis.*

que Magiſtratum gerenti in ſuperiorem locum aſcendere, indeque concionari ad populum, non autem privato homini, niſi acceptâ ab aliquo magiſtratu poteſtate. Cic. ad Att. lib. 4. 2. de Clodio adhuc privato: *Cum ſubito ille in concionem aſcendit, quam Appius ei dedit.*

5. *Prohibuerunt.*] Licèt Quæſtor & Ædilis fuiſſet Cicero, & annos natus viginti ſex Quinctium in privato judicio & Amerinum in publico defendiſſet, nondum tamen in Roſtris egerat, quo tantum Magiſtratibus licebat aſcendere, ut nihil huc niſi perfectum ingenio & dignum amplitudine loci afferretur, quod hâc minore ætate dicit ſe præſtare non potuiſſe.

9. *Temporibus.*] Cùm non poſſet adhuc per ætatem hanc juniorem vacare Reipub. amicis ſuis periclitantibus dedit operam; familiare enim eſt apud Ciceronem pro periculis uſurpare tempora. Sic pro Mil. *Bona, fortunas meas, ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli.*

11. *Caſtè integrèque.*] Inegritatem ſuam & abſtinentiam in cauſis defendendis profert: nam lege Ciciâ jam inde latâ ab anno U. C. 550. cautum erat, ne quis munus, aut pecuniam ob cauſam orandam acciperet.

13. *Propter dilationem.*] Abrumpebantur, & in alium diem differebantur comitia vel obnunciatione, vel interceſſione paris & majoris magiſtratus: obnunciatione, cùm quis Magiſtratus, dum comitia habebant, nunciabat, ſe cœli, vel avium ſigna deprehendiſſe. Sic Cic. lib. 3. ad Quintum fratrem, *Comitiorum quotidiè ſinguli dies tolluntur obnunciationibus magnâ voluntate bonorum omnium.* Credebant videlicet dato à Jove ſigno fas non eſſe agere cum populo; interceſſione verò, cùm differebantur per Magiſtratus, & maximè per Tribunos. Sic in lib. epiſt. ad Att. 4. ſcribit comitia quibus Pub. Clodius Præturam, & Milo Conſulatum petebant, ſæpius eſſe dilata; ea autem vel obnunciatio vel interceſſio fiebat in candidatorum gratiam: cum aliquis parari ſibi repulſam videbat.

Ib. *Ter Prætor.*] Plures fuêre creati Prætores, unus tantùm primis urbis temporibus; tum duo, ac tandem Sullæ dictatoris octo, deinde decem, creſcente in dies imperii Romani magnitudine, ac civium numero, à populo juriſdictionem accipiebant, ſed incertam: deſignati enim conjectis in ſortem juriſdictionibus, quam quiſque ſortiebatur, hanc exercebat. Ex illis Prætoribus duo præerant privatis judiciis, urbanus alter qui civibus, peregrinus alter qui ſociis & externis jus dicebat: ex octo aliis, duo de ſiccariis decernebant, unus de repetundis quærebat, alius de peculatu, alius de ambitu, alius de falſo, alius de majeſtate, alius de vi, ac tandem ſub imperatoribus duo Cereales additi ſunt qui de fidei commiſſo jus dicebant, & ultimus tutelaris, cujus munus fuit cogere tutores & ſatiſ-dare rem pupilli ſalvam fore, & delatam tutelam accipere.

Ib. *Primus.*] Non aliquem populus dignitatis gradum inter Prætores ponebat, ſed qui omnium primus ab eo renunciatus erat, pro cæteris populo placuiſſe videbatur. Certe Plutarchus in Ciceronis vitâ ſcribit multos maximæ dignitatis viros Præturæ competitores habu-

centuriis cunctis [g] renunciatus sum, facile intellexi, Quirites & quid de me judicaretis, [h] & quid aliis præscriberetis. Nunc cum & auctoritatis in me tantum sit, [i] quantum vos honoribus mandandum esse voluistis; & ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre, certè, & si quid auctoritatis in me est, eâ apud eos utor, qui eam mihi dederunt; & si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, [k] qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi lætandum jure esse video, quòd in hâc insolitâ mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in quâ oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiâque virtute: hujus autem orationis difficilius est exitum, quàm principium invenire. Itaque non mihi tàm copia, quàm modus in dicendo quærendus est.

[g] *declaratus sum.* [h] *& quid desideraretis in aliis.* [i] *quantum voluistis attribui Præturæ & Ædilitati.* [k] *qui suo suffragio judicaverunt præmium dandum esse huic etiam eloquentiæ.*

habuisse, hisque omnibus antepositum fuisse. Unde in lib. de claris Oratoribus de seipso ait, *Atque ut multa omittam, in hoc spatio, & in his post Ædilitatem annis, & Prætor primus, & incredibili populari voluntate sum factus.*

14. *Centuriis cunctis.*] Centuriatis comitiis creabantur Consules, Prætores, Censores; Proconsules interdum, Reges sacrorum, Tribuni militares consulari potestate, & decemviri legibus scribendis; Ædiles vero, tribuni plebis, & minores aliqui tantum tributis comitiis. Erant autem centuriata comitia quibus populus per classes et centurias divisus suffragium ferebat; ita ut suffragia colligerentur centuriatim. Tributa vero sunt in quibus populus per curias divisus suffragium dicebat.

16. *Honoribus.*] Familiare est Romanis auctoribus honores vocare Magistratus, ut hîc: Sic & apud Hor. lib. 1. Od. 1.

Hunc, si nobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus, &c.

NARRATIO.

II. Atque ut inde Oratio mea [a] proficiscatur, unde hæc omnis causa [b] ducitur; bellum grave, & periculosum vestris vectigalibus [c] atque sociis à duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate,

[a] *incipiat.* [b] *incipit.* [c] *tributariis.*

3. *Potentissimis regibus.*] Reges isti sunt Mithridates & Tigranes: primum in Lucullo Cicero post Alexandrum Regum maximum nominavit. Nicomedem ille è Bithyniâ, Ariobarzanem è Cappadociâ expulit: alterum Regem Regum Plutarchus appellavit; qui tantâ potentiâ vigebat, ut ab Asia Parthos arcens Græcas in ipsam Mediam civitates traduceret, & Syriæ & Palestinæ imperaret.

& Tigrane: quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asiâ quotidie literæ [d] quorum magnæ res aguntur, vestris vectigalibus exercendis occupatæ, qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo Ordine, caussam reipublicæ, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complureis: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui [e] succurrerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis, & civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, [f] præterea neminem.

[d] *quorum de magnis opibus agitur, quæ collocatæ fuerunt in colligendis vestris tributis.* [e] *successerit.* [f] *præter hunc.*

4. *Alter relictus.*] Mithridates ingenti clade acceptâ, cùm nihil propius esset, quàm ut caperetur à Lucullo, desertus est; causa fuit militum avaritia, qui fugientem insequi noluerunt, sed avidè se projecerunt in thesauros, quos de industriâ effundi per vias jusserat, ut dum prædæ vacarent, ad Tigranem socerum suum confugiendi sibi tempus esset.

Ib. *Alter lacessitus.*] Tigranem Lucullus provocavit, cùm tradere Mithridatem recusâsset; & ita provocavit, ut Tigranocertâ urbe ejus regiâ occupatâ, ingentes ejus copias parvâ manu bis profligaverit, quare rerum suarum desperatione coactus, relicto Mithridate, fugere in extremam Armeniam compulsus est.

5. *Occupandam Asiam.*] Provinciam illam ab anno 137. Cornelius Scipio Romano imperio adjunxerat, Antiocho Rege debellato.

Ib. *Equitibus Romanis.*] Publicanos intelligit, qui ex generi Equestri erant, ut ex testimonio Ciceronis patet in Oratione pro Posthumo. *Curius Princeps Equestris ordinis fortissimus & Maximus Publicanus.* Conducebant autem illi quæstûs sui causâ publica vectigalia populi Romani à Censoribus in foro, certâ se obligantes pecuniâ, quam Quæstoribus urbanis repræsentabant. Societatem illi conficiebant, cui qui præerat, Magister societatis dicebatur; penes quoque eum erat, quasi sociorum reliquorum Senatum cogere, ad eos referre de societatis negotiis, curamque omnem tabularum & rationum suscipere, quæ undique ab aliis, qui publicanorum societati operam dabant, Romam mitterentur. Hic porro quondam habuit pro Magistro in provinciâ quasi sui muneris vicarium & societatis præfectum, ad quem alii literas darent.

8. *Cum illo Ordine.*] Ex genere equestri Cicero fuit, quem ille Consul, ut Plinius lib. 33. scribit, senatui conciliando, & ex eo Ordine ortum se prædicando, maxime stabilivit.

9. *Bithyniæ.*] Bithynia Asiæ minoris est regio ad Pontum sita, Thraciæ adversa & Troadi finitima.

10. *Quæ nunc vestra.*] Illius Bithyniæ Rex fuit Nicomedes, à quâ, cum pulsus fuisset à Mithridate, in idem suum regnum à Syllâ restitutus est. Sed demum ille paulo post moriens populum Romanum sui regni hæredem reliquit, quòd à Republicâ in provinciæ formam redactum est.

Ib. *Provincia est.*] Provincia sumitur quandoque pro regione, quam aut armis devictam, aut quocumque modo in potestatem adductam, ipse populi Romani imperator administravit.

11. *Regnum. Ariobarzanis.*] Cappadociæ Rex ille fuit pop. Rom. amicus, qui ter à Mithridate regno cedere coactus, à Lucullo bis, & tertiùm, devictis Mithridate & Tigrane, in idem suum à Pompeio restitutus est.

PRO-

PROPOSITIO & DISTRIBUTIO.

III. [a] Causa quæ sit, videtis; nunc quid agendum sit considerate. Primùm mihi videtur de genere belli; deinde de magnitudine, tùm de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maximè vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis à Majoribus cùm magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: [b] agitur salus sociorum, atque amicorum, pro quâ multa Majores vestri magna & gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia, & maxima; quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia belli [c] requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est à vobis & ab [d] imperatoribus reipublicæ consulendum.

[a] *quæstio ea de quâ debetis ferre suffragium.* [b] *agitur de salute.* [c] *desiderabitis.* [d] *moderatoribus.*

6. *In re militari.*] Ita Romanum Imperium à Romulo ad Augustum usque Cæsarem gloriâ militari floruit, ut de eo ita loquatur Florus in Prologo Hist. *Ita latè per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res ejus legunt, non unius populi, sed generis humani facta discant,* & lib. 4. cap. 10. vel Parthorum testimonio victores gentium tos fama loquitur.

9. *Certissima vectigalia.*] Duo erant genera tributorum, unum certum, seu ordinarium, & stipendiarium, quod in caput, atque in solum impositum quotannis exigebatur; qui porro hoc pendebant, tributarii seu stipendiarii nominati sunt. Aliud incertum sive extraordinarium, quod aut ex lege, aut Senatusconsulto pro usu provinciæ vel imperii, aliquando imperabatur, nec locare usquam nisi Romæ per Censores licebat.

10. *Pacis ornamenta.*] Contra Rullum in Senatu, vectigalia subsidia belli, & ornamenta pacis appellat.

11. *Imperatoribus reipublicæ.*] Non tàm de iis qui ducebant exercitus Romanos hîc loquitur, quàm de iis, penès quos est Reipub. administratio, quos etiam lib. 2. de Nat. Deor. *Rectores & moderatores & tanquam architectos tanti operis, tantique muneris vocat.*

CONFIRMATIONIS

PRIMUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum genere suo grave & necessarium esse.

PARS PRIMA Argumenti primi.

Quia agitur gloria populi Rom.

IV. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæteras genteis,

1. *Appetentes gloriæ.*] Gloria militaris tanta fuit apud Romanos in commendatione, ut ab urbe ferè conditâ ad usque incensam à Gallis, id est, per annos circiter trecentos quinquaginta, nullo sumptu publico, sed solâ gloriæ cupiditate stipendia fecerint.

atque

atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa [a] macula, Mithridatico bello superiore [b] suscepta, quæ penitus jam [c] insedit, atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, totâ Asiâ, tot in civitatibus, uno nuncio, atque unâ literarum significatione cives Roman. necandos trucidandosque denotavit, non modò adhuc pœnam nullam suo dignam scelere [d] suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium & vicesimum regnat; & ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit; sed emergere è patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, id Asiæ luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia [e] victoriæ, non victoriam reportârint. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Muræna de Mithridate, duo fortissimi viri, & summi imperatores: sed ita triumphârunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod [f] egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respub. Murænam Sulla, revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui, posteaquam maximas ædificâsset, [g] ornâssetque classeis, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, [h] comparâsset, & se Bosphoranis, [i] finitimis suis, bellum in-

[a] *ignominiæ labes.* [b] *contracta.* [c] *adhæreſcit.* [d] *dedit.* [e] *decora.* [f] *de eo quod egerunt.* [g] *instruxisset.* [h] *collegisset.* [i] *vicinis suis.*

3. *Bello superiore.*] Illud bellum superius instauratum est à Quinto Pompeio, & Lucio Sylla Coss. nam initio illus belli Q. Oppius sive Proconsul, sive Proprætor fuerit, in manus Mithridatis venit, à quo in vincula conjectus est. Ejusdem jussu Manius Attilius asino insidens Pergamum deductus est, ubi in os aurum liquefactum infundi per summam crudelitatem jussit.

5. *Uno die, &c.*] Mithridates ad omnes urbium Asiæ præfectos literas dedit, quibus imperabat ut trigesimo ab acceptis literis die, omnes tùm Romani tùm Itali cum liberis & uxoribus trucidarentur, atque insepulti feris relinquerentur. Tanta fuit strages edita, ut uno die centum quinquaginta millia interfecta sint. De iis vide Appianum in libro, qui Mithridaticus inscribitur, & Plutarchum in vitâ Syllæ.

8 *Annum jam.*] Totum bellum Mithridaticum per annos 40. gestum est, ut ex Floro lib. 3. patet.

12. *Insignia victoriæ.*] Per insignia victoriæ triumphum intelligit, quem magnificentissimum duxit Lucullus: qualis antea nullus Romæ visus erat.

18 *Sullam in Italiam.*] Cum iterum Romæ seditiones à Cinnâ, Carbone, Sertorio, & Mario excitarentur, multique è Primoribus Reipublicæ trucidarentur, Sulla, factâ pace cum Mithridate, Romam, ad motus illos comprimendos revertitur jussu Senatûs, relicto Murænâ, ut reliqua Asiæ negotia componeret. Sed pacis conditiones vix ille tenuit; nam ductus triumphi cupiditate, statim leves contra Mithridaticos, deinde graviores expeditiones suscepit. Sulla verò arbitratus indignum esse Romanâ fide non stare pacis conditionibus, Murænam ab Asiâ revocavit.

22. *Quibuscumque ex gentibus.*] Tam ingentem exercitum ex omnibus nationibus Mithridates comparavit, ut Romani peti se arbitrarentur; persuaserat sibi videlicet rex ille, à se Romanos frangi posse, si contra eos varios ex variis partibus hostes suscitaret.

23. *Bosphoranis.*] Bosphorani populi sunt, qui Bosphorum Thracium incolunt, cui ab-

inferre simulâsset; usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cùm duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio, à binis hostium copiis bellum terrâ marique gereretur, vos ancipiti contentione distracti, de [k] imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniensis, quæ multò plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est; in alterâ parte ita res à L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti: hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, & ita dicam, Quirites! ut neque vera laus ei detracta oratione nostrâ, neque falsa afficta esse videatur. Sed pro vestri imperii dignitate, atque gloriâ, quoniam [l] is est exorsus orationis meæ, videte quem vobis animum suscipiendum putetis. Majores vestri sæpe mercatoribus, ac naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civum Rom. millibus, uno nuncio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quòd erant appellati superbiùs, Corinthum patres vestri,

[k] *veniretis in discrimen amittendi imperii.* [l] *feci inde initium orationis meæ.*

ab Occasu Pontus finitimus este. His autem cùm Sylla in Italiam reversus esset, bellum intulit Mithridates, quibus devictis Macharem filium suum Regem dedit.

23. *Legatos.*] L. Magium, & L. Fannium indicat, qui à Mario ad Mithridatem confugerant, ut in tertiâ Verrinâ ait Cicero.

Ib. *Ecbatanis.*] Ecbatana caput erat Mediæ, qui urbs ex Plinio, lib. 6. à Seleuco condita est.

24. *Ad eos duces.*] Sertorium designat, & alios duces, quos Senatum ipse Sertorius appellat.

25. *In locis disjunctissimis.*] In Asia cum Mithridate, in Hispania cum Sertorio bellum gerebat.

Ib. *Uno consilio.*] Consilio Mithridatis & Sertorii, qui inter se fœdus inierant, adeo ut facile sibi persuaderent, quòd conjuratos simul & irruentes Respublica non sustineret.

27. *Dimicaretis.*] Romani in discrimen totius imperii veniebant, deliberando vel de ducibus, quos adversus tantos hostes mittendos judicarent, vel ancipites hærendo, an Mithridates vel Sertorius imperaret.

28. *Sertorianæ atque.*] Sertorius Marianas partes sequutus, cum Cinna, Syllâ redeunte, fugerat in Hispaniam, ubi cùm Hispanos sibi devinxisset, multas clades exercitibus Romanis intulit; sed à Syllâ proscriptus, à M. Antonio & M. Perpennâ, aliisque conjuratis proditus, in convivio interfectus est anno urbis 681. Ita Florus, Plutarchus, & Appianus.

31. *Initia.*] Lucullus Consul cum Mithridate congressus suprà sexaginta hostium millia interfecit, ac Regem usque in Armeniam fugavit.

33. *Extrema.*] Cùm Lucullus reliquit Mithridatem, nec fugientem eum insequutus est, detrectantibus ducis imperium militibus, quod non culpâ suâ, sed fortunæ casu accidit, quæ vel præstantissimis ducibus non semper favit.

39. *Naviculatoribus.*] Naviculatores sunt qui per mare merces transvehunt.

42. *Appellati superbiùs.*] Corinthus urbs Achaiæ ad Isthmum sita est, Peloponnesum inter & Græciam, illis temporibus ditissima & potentissima, quæ à Leptine alter Græciæ oculus, & Athenæ alteræ appellata est: hæc anno ab urbe conditâ 607. post bellum Punicum tertium, & ante bellum Numantinum, à Ro-

stri, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt: vos eum Regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Rom. Consularem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum populi Rom. omni supplicio interfectum, inultum relinquetis? Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud quod accepistis, tueri & conservare non posse.

à Romanis, duce Mummio, eversa est. Causa fuit Strabone teste, lib. 3. quòd Corinthii sordes è tectis in legatos pop. Rom. conjecerint: Livio & Ascanio, quòd pulsaverint eos & violaverint: Cicerone, quòd eos superbius appellarint. Id dicit fortasse, ut factum imminuat, & invidiam augeat in Mithridatem, qui tam crudeliter in virum Consularem desæviit. Tam sancta autem habebantur legatorum corpora, ut Sagmina seu Verbenas, quod herbæ sacræ genus est, gestarent, ne quis ea violare auderet.

45. *Legatum populi Rom.*] Legatus ille Manius Attilius fuit, qui & illius legationis & belli hujus auctor fuerat. De ejus supplicio jam superiùs, not. ad. l. 3. Livius scribit Aquilium, fuisse. Certe cum Cicero Consularem eum appellet, crediderim eum esse M. Aquilium, qui C. Marii collega in sexto illius Consulatu fuit, à quo servile bellum in Italiâ confectum est.

50. *Videte.*] Complexio seu conclusio argumentationis: igitur bellum suscipiendum est in Asiâ.

Primi Argumenti SECUNDA PARS.

Quia agitur salus sociorum.

V. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? regno expulsus est Ariobarzanes Rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo Reges toti Asiæ non solùm vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia, atque Græcia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur: Imperatorem à vobis certum deposcere, cùm præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine periculo posse arbitrantur: vident, & sentiunt hoc idem, quod & vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, & eum prope [a] esse (quo [b] etiam carent ægrius)

[a] *non abesse longè.* [b] *quem magis desiderant cum summâ auctoritate.*

2. *Ariobarzanes.*] De quo jam in narratione.

Ib. *Socius.*] Tanto in honore habebatur inita à Pop. Rom. cum exteris Regibus & populis societas, ut bene meritis plurimum de Repub. concederetur: in signum nam societatis aurea corona cum aureâ paterâ, sellâ curuli, quam proximam Imperatori Romano habere poterant, & scipione eburneo, togâ pictâ, & palmata cum equitum turmâ, custodiæ causâ mittebantur.

3. *Duo Reges.*] Mithridates & Tigranes.

6. *Imperatorem certum.*] Pompeium intelligit.

7. *Alium.*] Acilium Glabrionem.

Ib. *Neque audent.*] Veriti ne qui populum Rom offendant.

9. *Unum virum.*] Indicat quod ab omnibus Pompeius Imperator expetatur.

cujus

cujus adventu ipſo, atque nomine, tametſi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hoſtium repreſſos eſſe intelligunt, ac retardatos. Hi vos, quoniam liberè loqui non licet, tacitè rogant, ut ſe quoque, ſicut cæterarum provinciarum ſocios dignos exiſtimetis, quorum ſalutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis quam cæteros, quòd ejuſmodi in provinciam homines cum imperio miſimus, ut, etiam ſi ab hoſte defendant, tamen ipſorum adventus in urbeis ſociorum non multùm ab hoſtili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præſentem vident, tantâ temperantiâ, tantâ manſuetudine, tantâ humanitate [c], ut ii beatiſſimi eſſe videantur, apud quos ille diutiſſimè commoratur. Quare ſi propter ſocios, nullâ ipſi injuriâ laceſſiti, Majores veſtri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella geſſerunt: quanto vos ſtudio convenit injuriis provocatos, ſociorum ſalutem unà cum imperii veſtri dignitate defendere, præſertim cùm de veſtris maximis vectigalibus agatur?

[c] ſupple *præditum.*

11. *Ad maritimum bellum.*] Ingens piratarum multitudo effuſa per mare commercium omne prohibebat: lege Gábiniâ miſſus eſt contra eos Pompeius, quos omnes trigeſimo poſt bellum ſuſceptum die, toto mari perſecutus, nè unâ quidem ex ſuis navibus amiſſâ, expulit De hoc bello Plutarchus in vita Pompeii.

12. *Repreſſos.*] Hoſtes in Aſia metu Pompeii repreſſi ſunt.

13. *Liberè loqui non licet.*] Propter metum Proconſulis Acilii.

18. *Hoſtili expugnatione differant.*] Avaritiam carpit aliorum qui miſſi ſunt, quia non tam provinciam illam defendêrunt, quàm expoliârunt.

23. *Cum Antiocho.*] Cum Antiochus Rex Syriæ feciſſet ſocietatem cum Ætolis, quibuſcum fœderatas Græciæ civitates bello perſequebatur, & maximè Lyſimachiam urbem, quam repetebat; populus Rom. contra eos Glabrionem miſit.

Ib. *Cum Philippo.*] Philippus ille Macedoniæ Rex fuit, non quidem Alexandri pater; ſed alter, qui multò pòſt regnavit. Cauſa belli fuit, quòd Athenienſes ſocios obſideret.

Ib. *Cum Pœnis.*] Cum Pœni Meſſanam civitatem fœderatam, factâ cum Hierone Syracuſarum Tyranno ſocietate, oppugnarent, eis, Appio Claudio duce, bellum à Romanis illatum eſt; unde primùm bellum Punicum ortum duxit. Obſervabis autem quòd hic ordo temporum à Cicerone non ſervetur. 1. enim bellum geſtum fuit cum Pœnis, 2. cum Philippo, 3. cum Antiocho.

24. *Quanto vos.*] Complexio hujus ſecundæ partis, cum tranſitione ad tertiam.

TERTIA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur vectigalia maxima.

VI. Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites! [a] tantâ ſunt, ut iis, ad ipſas provincias tutandas, vix contenti eſſe poſſimus:

[a] *tam exigua ſunt.*

ſimus: Aſia verò tam opima eſt & fertilis, ut & ubertante a rum, & varietate fructuum, & magnitudine paſtionis, & mul dine earum rerum quæ exportantur, facilè omnibus terris a cellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, ſi ad belli uti tem, & pacis dignitatem retinere vultis, non modò à calami ſed etiam à metu calamitatis eſt defendenda. Nam cæter rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: a vectigalibus non ſolùm adventus mali, ſed etiam metus ipſe a calamitatem. Nam cùm hoſtium copiæ non longè abſunt, eti irruptio facta nulla ſit, tamen pecora relinquuntur, agricul deſeritur, mercatorum navigatio conquieſcit. Ita neque ex p tu, neque ex decumis, neque ex ſcripturâ vectigal conſervari teſt; quare ſæpè totius anni fructus uno rumore periculi, at uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo eſſe exiſtima aut eos qui vectigalia vobis [b] penſitant, aut eos qui exercent que exigunt, cùm duo Reges cum maximis copiis propè adſin cùm una excurſio equitatûs perbrevi tempore totius anni vecti auferre poſſit? cùm publicani familias maximas, quas in ſali habent, quas in agris, quas in portubus atque cuſtodiis, mag periculo ſe habere arbitrentur? Putatiſ-ne vos illis rebus fr [c] poſſe, niſi eos, qui vobis fructui ſunt, conſervaveritis, non ſo lùm (ut antè dixi) calamitate, ſed etiam calamitatis formidi liberatos?

[b] *qui ſolvunt.* [c] *fructum capere.*

3. *Ubertate agrorum.*] Tria ſunt vectigalium genera, ex quibus magnas opes colligebant Romani.

Primum *decumæ, ſive decimæ*; exigebantur autem illæ ab civibus Romanis, vel Latini nominis ſociis, qui in Italiâ, aut extra Italiam, publicum agrum arabant, ut frumenti decumas ſolverent: illæ verò potiſſimum colligebantur ex frumento, vino, oleo, & frugibus minutis.

Secundum *ſcriptura*, & erat illud vectigal quod pendebatur ab iis qui ſylvis & paſcuis publicis fruebantur, inde autem ſcriptura vectigal illud dictum eſt, quòd de certo ære Publicanus conveniret cum Paſtore, illudque deſcriberet.

Tertium vectigal, *portoria*. Pecuniæ erant, quæ portitoribus pendebantur, id eſt, iis qui mercedes ex mercibus in portum devehendis exigebant.

14. *Ex ſcripturâ.*] Qui paſcua publica locabant, pecuarii, eorumque rationes ſcripturæ dicebantur, unde ſcripturarius ager

20 *In ſalinis habent.*] Multi dubitant de hac voce *ſalinis*; nam certum eſt quò ab Anco Martio, ut Plinius refert lib. 31 cap. 7. ſalinæ Romæ inſtitutæ fuerint. Sed illud vectigal, ejectis Regibus, Senatuſconſulto ſublatum eſt, quod tandem Romæ iterum Cenſor Marcus Livius retulit, qui ob id Salinator dictus eſt. Certe *nuſquam* legitur in Aſiâ, aut ullâ aliâ provinciâ impoſitum eſſe; adde quod Cicero de tribus tantum Tributorum generibus *loquitur*, de ſalinis *nuſquam*; itaque mallem, ſicut in multis codicibus legi, *ſalictis*; cum ſalicta ad paſcua poſſent pertinere, *quæ plerum*que ſalicibus conſita ſunt [*Salinis* exhibent omnes libri MSS. tuetur etiam eandem lectionem *Cujacius* ad l. 17. *D. de Verb.* Signif. & meritò retinet *Grævius*.]

23. *Conſervaveritis.*] Argumentationis brevis concluſio cum *adhortatione ad eos* conſervandos.

QUAR-

QUARTA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur fortunæ multorum civium.

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum eſt, quod mihi ego extremum propoſueram, cùm eſſem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis pro veſtrâ ſapientiâ, Quirites, habenda eſt ratio diligenter. Nam & publicani, homines & honeſtiſſimi & ornatiſſimi, ſuas [a] rationes & copias in illam provinciam contulêrunt: quorum ipſorum per ſe res & fortunæ curæ vobis eſſe debent: etenim ſi vectigalia nervos eſſe reipublicæ ſemper [b] duximus; eum certè ordinem, qui [c] exercet illa, firmamentum cæterorum ordinum rectè eſſe dicemus. Deinde cæteris ex ordinibus homines [d] gnavi & induſtrii partim ipſi in Aſiâ negotiantur, quibus vos abſentibus conſulere debetis partim ſuas, & ſuorum in eâ provinciâ pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis veſtræ magnum eorum civium [e] numerum calamitate [f] prohibere; ſapientiæ, videre multorum civium calamitatem à [g] republicâ ſejunctam eſſe non poſſe. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amiſſa vectigalia poſtea victoriâ recuperare; neque enim iiſdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque alii voluntas propter timorem. Deinde quod nos eadem Aſia, atque idem iſte Mithridates initio belli Aſiatici docuit, id quidem certè calamitate docti memoriâ retinere debemus. Nam tum, cùm in Aſiâ res magnas permulti amiſêrunt, ſcimus Romæ, ſolutione impeditâ, fidem [h] concidiſſe. Non enim poſſunt unâ in civitate multi [i] rem atque fortunas amittere, ut [k] non plureis ſecum in can-

[a] *qui detulêrunt fortunas & pecunias.* [b] *exiſtimavimus.* [c] *colligit.* [d] *diligentes & laborioſi.* [e] *multitudinem.* [f] *liberare.* [g] *à calamitate. Reipub.* [h] *periiſſe.* [i] *divitias.* [k] *quin.*

5. *Suas rationes.*] Id eſt, tanti vectigalia conducunt, ut omnes eorum fortunæ in vectigalibus collocatæ ſint: non enim intelligit literas & tabulas rationum, cum omnes eſſent Romæ, quò ad Magiſtrum ſocietatis mittebantur.

13. *Collocatas babent.*] Cives quamplurimi ſuas fortunas collocatas habebant in ratione negotiatorum, quibus malè cederet, ſi res ſuæ à negotiatoribus amitterentur. Scribit Plutarchus, in Lucullo, infinitam in Aſiâ Publicanorum ac negotiatorum multitudinem fuiſſe, qui miſerè provinciam illam vexârunt, eoſque, excepto Senatorio, ex omni ordinum genere, ſed potiſſimum equeſtri fuiſſe; ex eo enim decumani, aratores, publicani, paſcuarii, aliique quamplurimi extitêre.

14. *Civium.*] Qui etiam Romæ degebant, ſuas rationes cum iiſdem negotiatoribus communicatas habebant.

18. *Redimendi facultas.*] Publicani dicuntur redimere vectigalia, cum ex pacto certæ pecuniæ ea à Cenſoribus conducunt, quæ poſtea ſuo, vel bono, vel incommodo ſunt exacturi; redimere enim & conducere idem ſunt.

20. *Initio belli.*] Tempus illud intelligit, quo Mithridates per ſummam crudelitatem annis ante viginti tribus tot civium Romanorum millia trucidavit. Vide parag. 4. l. 4.

22. *Solutione impeditâ.*] Cum illi Publicani, qui occiſi ſunt in Aſia, ſolvere non po-

eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempu licam; & mihi credite, id quod ipsi videtis, hæc fides, atque ha ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita e [l] cum illis pecuniis Asiaticis, & cohæret; ruere illa non possun ut hæc non eodem labefactata motu concidant. Quare videt num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum [m] incumben in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxim fortunæ plurimorum civium cum republicâ defenduntur.

[l] *pecuniæ Asiaticæ.* [m] *applicare totos animos vestros.*

potuissent suis creditoribus, etiam vicissim accidit ut illi Romæ, quibus pecúniam debebant, facere satis non potuerint: & ita fides periit, quæ nihil est aliud quàm dictorum conventorumque constantia, & veritas, quam Cicero lib. 2. de Offic. ait maximè in solutione rerum creditarum consistere.

27. *In foro versatur.*] Qui argentaria exercebant, suas circa forum tabernas ha bebant.

29. *Quare videte.*] Conclusio generali primæ propositionis de genere belli pe brevem argumentorum repetitionem.

SECUNDUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum esse magnitudine periculosum.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum; in quo maximè laborandum est, ne fortè à vobis quæ diligentissimè providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum [a] impertiri laudis, quantum forti viro, sapientissimo homini, & magno Imperatori debeatur; dico ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas, atque instructas fuisse, urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso Rege maximâ multitudine, & oppugnatam vehementissimè: quam L. Lucullus [b] virtute, [c] assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem Imperatore classem magnam, & ornatam, quæ ducibus

[a] *tribuere.* [b] *magnitudine animi.* [c] *perseverantiâ.*

8 *Maximas Mithridatis copias.*] Habuit ille Rex in armis peditum centum viginti millia, equitum decem & sex millia. Ita Plutarchus.

10. *Cyzicenorum.*] Cyzicum, urbs Asiæ nobilissima, terrâ marique obsessa fuit à Mithridate cum variis machinamentis, tum ligneâ turri centum cubitorum altitudinis; sed omni commeatu à Lucullo interclusus, recedere ab obsidione coactus est.

13. *Classem magnam.*] Classem habuit quinquaginta navium, ut volunt alii, alii quadraginta, quam ad Lemnum Lucullus superavit; ei præfuisse Varum Sertorii Legatum Appianus, Plutarchus Marium scribit cum Alexandro Paphlagonio, & Dionysio Eunucho, quos ei comites Mithridates adjunxerat, neuter tamen illorum auctorem in Italiam missam esse ait.

Sertorianis ad Italiam [d] ſtudio inflammato raperetur, ſuperatam eſſe, atque depreſſam: magnas hoſtium præterea copias multis præliis eſſe deletas, patefactumque noſtris legionibus eſſe Pontum, qui antè populo Rom. ex omni aditu clauſus eſſet: Sinopen atque Amiſum, quibus in oppidis erant domicilia Regis, omnibus rebus ornata atque referta, cæteraſque urbeis Ponti & Cappadociæ permultas uno aditu, atque adventu eſſe captas: Regem ſpoliatum regno patrio atque avito, ad alios ſe Reges, atque alias gentes ſupplicem contuliſſe: atque hæc omnia, ſalvis populi Romani ſociis, atque integris vectigalibus, eſſe geſta. Satis opinor hoc eſſe laudis, atque ita reputo, ut hoc vos intelligatis, è nullo iſtorum qui huic obtrectant legi atque cauſæ, L. Lucullum ſimiliter ex hoc loco eſſe laudatum. Requiretur fortaſſe nunc, quemadmodum, cùm hæc ita ſint, reliquum poſſit eſſe magnum bellum; cognoſcite, Quirites: non enim ſine cauſâ quæri videtur. Primùm ex ſuo regno ſic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam

[d] *odio maximo,*

16. *Multis præliis eſſe deletas.*] In pugnâ ad Rhyndacum fluvium, multis hoſtium trucidatis, ſex equitum, quindecim virorum millia cepit; in alterâ pugnâ ad Granicum flumen, captis plurimis, viginti hoſtium millia occidit. In tertia pugnâ navali multi Barbari cecidêrunt, & inter captivos Marius, qui miſſus fuerat à Sertorio, captus eſt, & poſtea necatus.

Ib. *Patefactum Pontum.*] Cum ſe in fugam Rex dediſſet, in Pontum ingreſſus eſt Lucullus, ubi, paucis exceptis, omnes urbes ſibi ſubjecit.

17. *Sinopen.*] Sinope urbs eſt ad Pontum Euxinum ſita, quæ Romanis primùm cedidit, ſed cum ad anguſtias redacta eſſet, cives, navibus majoribus incenſis, in leviores conſcendêrunt, ut fugâ ſaluti conſulerent; ſed captam tandem Lucullus liberam civitatem fecit, quòd per ſomnum, dum illam obſideret, viſus eſt ab Antigono vocari, qui comes olim Herculis contra Amazonas hanc ſibi delegerat.

18. *Amiſum.*] Amiſum oppidum in confinio Paphlagoniæ & Cappadociæ, diſtans à Sinope 130 m. paſſus. Primâ hâc devictâ, ad iſtam caſtra poſuit: quâ, ſtatim fugientibus civibus, potitus eſt; hanc tamen ſuis legibus Lucullus vivere permiſit, quia olim Colonia ab Athenienſibus condita fuerat.

19. *Cappadociæ.*] Cappadociam, pulſo Nicomede, Mithridates occupavit.

21. *Regno patrio atque avito.*] Mithridates primus, fuit ortus è regio Perſarum ſanguine, qui cum paucis Equitibus fugiens Antigonum Syriæ regem, à quo morti fuerat deſtinatus, venit in Cappadociam, ubi locum ſibi munivit: ad eum multis convenientibus, Cappadociam tandem & finitimas Ponto nationes occupavit, & ampliſſimum liberis ſuis Imperium reliquit, quod ad hunc Mithridatem qui ab primo ſextus fuit, illi conſervârunt.

Ib. *Ad alios Reges.*] Ad Tigranem generum ſuum: & eo victo, ad Regem Parthorum, ad quem legatos miſit auxilia petiturus, profugit.

22. *Salvis pop. Rom.*] Multis Regibus & populis pecuniam conferentibus Lucullo, nullâ, ex ærario publico ſumptu ſuâ, ut Plutarchus refert, bellum gerebat.

25. *Qui obtrectant.*] Perſtringit Q. Hortenſium & Q. Catulum, qui hanc legem diſſuadebant, quam Manilius de mittendo Pompeio tulit.

29. *Medea illa.*] Medea Æetem patrem, Colchorum Regem, ob proditionem, & raptum vellus aureum fugiens, ut ejus iram devitaret, Abſyrti fratris, quem fugæ ſocium habebat, diſcerptum corpus & divulſa membra adventanti patri objecit, ejus perſequendi celeritatem, filii luctu, ac lacerati corporis aſpectu retardans. Vide Ovidii Eleg. 9. Triſt. lib. 3.

profugisse dicitur: quam prædicant in fugâ fratris sui meml in iis locis, [e] qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eoru collectio dispersa, mœrorque patrius celeritatem persequendi i tardaret; si Mithridates fugiens maximam vim auri atque a genti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas à Majoribus a ceperat, & ipse bello superiore ex totâ Asiâ direptas in suum re num congesserat, in Ponto omnem reliquit; hæc dum nostri co ligunt omnia diligentius, Rex ipse è manibus effugit; ita illum i persequendi studio mœror, hos lætitia retardavit. Hunc in ill timore & fugâ Tigranes rex Armenius excepit; diffidentemqu rebus suis confirmavit, afflictum erexit, perditumque recreavit cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu veni plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatæ sun Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populu Romanus neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Era etiam alia gravis, atque vehemens opinio, quæ per animos gen tium barbararum pervaserat, fani locupletissimi & religiosissimi diripiendi causâ, in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ, atque magnæ novo quodam terrore, ac me tu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigra nis regno ceperat, & præliis usus erat secundis, tamen nimi longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur Hîc jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut e iis locis à militibus nostris reditus magis maturus, quam *pro-cessio* longior quæreretur. Mithridates autem & suam manum jam confirmârat, & eorum, qui se ex ejus regno [f] collegerant, &

[e] *per quæ loca.* [f] *congregaverant.*

33. *Sic Mithridates.*] Similitudo, nam sicut Medea patrem, sic Mithridates Lucullum retardavit, dum thesauros ejus exercitui diripiendos objecit post cladem ad Cyzicum, ubi tanta hominum pecorumque strages facta est, ut Granicus & Asopus amnes cruenti sanguine fluxerint.

46. *Fani locupletissimi.*] Fanum Cumanum significat, quòd à Muræna spoliatum est, suadente quodam Archelao, qui à Mithridate defecerat, de quo Appianus in Mithrid. quid sit fanum, dictum est in Div. par. 4. l. 6.

49. *Urbem.*] Tigranocertam intelligit, quam Tigranes condidit, & suo nomine appellavit. Ejus muros quinquaginta cubitis altos fecit, in quam totius sui Regni ditissimi quique, ut Regi gratificarentur, suos thesauros deportavêrunt. In hac, inquit Plutarchus, præter multas opes, talentorum octo millia Lucullus reperit; ad hanc urbem Mithridatis & Tigranis copias, in quibus erant ducenta quinquaginta peditum, & equitum quinquaginta millia. Lucullus parvo suorum numero *superavit.* Post hanc cladem, duo illi Reges alium parârunt exercitum, in quo septuaginta peditum millia, equitum triginta quinque numerabantur, hunc iterum Lucullus profligavit. Quare Tigranes in Armeniam interiorem, Mithridates *in Pontum* fugit.

51. *Longinquitate.*] Occultat hic Luculli turpitudinem, qui hostem *fugientem* reliquit, & factum ejus excusat longinquitate locorum, aut potius seditione militum. Nam Valerianæ *legiones de*trectârunt imperia; quod sua stipendia implevissent. Plutarchus ait Luculli superbiâ & avaritiâ offensos fuisse *milites,* qui ad defectionem à Pub. Clodio solicitati sunt.

magnis adventitiis multorum regum & nationum copiis juvabatur. Hoc jam ferè sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facilè multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum & sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut eam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum clarum atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (sicut poëtæ solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuncius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimâque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliquâ ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum, veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confecti erant, dimisit, partem Glabrioni

56. *Adventitiis.*] Mithridates novum in Ponto exercitum collegit.

Ib. *Regum & nationum.*] Medorum, Adiabenorum, Gordyenorum, Arabum, Albanorum, Iberorum auxilium sibi comparavit,

60. *Sanctum.*] Ulpianus sanctum illud esse dicit, quod non sacrum est, nec profanum, sed sanctione quâdam confirmatum.

64. *In exercitum vestrum.*] Mithridates cum rediisset in Pontum, Fabium superavit, quem ibi Lucullus reliquerat. Deinde temeritate Triarii legati, supra septem Romanorum millia, centuriones centum, & tribuni militum viginti quatuor occisi sunt.

65. *Sinite.*] Occupatione utitur, qua simulat nolle se dicere quæ acciderunt, quo majora videantur, quam ille efficere dicendo possit: nam ait calamitatem istam tantam esse, ut eam ad aures Luculli non ex prælio nuncius, sed ex sermone rumor afferret.

66. *Sicut poëtæ.*] Poëtæ res non quales gestæ sunt exponunt; sed fingunt ad ingenii ostentationem.

68. *Ex prælio nuncius.*] Elatè id dicit: nam ex prælio Triarius evasit cum aliquot militibus, hanc tamen omnium cladem maximam in hoc bello Romani passi sunt.

71. *Vestro jussu.*] Populus jubebat, censebat Senatus: nam non penès Senatum, sed Populum summa erat auctoritas, unde hæc formula, *velitis, jubeatis Quirites.* Populus igitur imperium dabat aut adimebat; jubebat & abrogabat leges: bella denunciabat, aut dissolvebat.

Ib. *Diuturnitati imperii.*] Lucullus Consul provinciam Asiam sortitus, bellum contra Mithridatem gerendum suscepit, quod omnino septem annos continuavit.

72. *Veteri exemplo.*] Post ejectos Reges imperium Consulum annuum erat; quo finito, semper novi Consules creabantur; aliquando tamen ad tres annos, vel plures etiam pro rerum occasione concedebatur. Unde Livius lib. 4. *Maximam libertatis pop. Rom. custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent, & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset.*

73. *Stipendiis.*] Confecisse stipendia veterani censebantur, cum novem annos militaverant. Hoc autem tempus ponere in castris, ab anno decimo sexto ad quadragesimum quintum, si Respub. postulabat, tenebantur.

Ib. *Dimisit.*] Lucullus Valerianos dimisit, qui sequi eum noluerunt, qui Fimbriani tunc dicebantur, quod duce Fimbria legato in ducem assumpto, Valerium Consulem ob avaritiam invisum occidêrunt.

Ib. *Glabrioni tradidit.*] Glabrio Bithyniæ in provinciam redactæ præerat, & jubente populo, Lucullo successit.

tradidit. Multa prætereo consultò: sed ea vos conjecturâ persp cite, quantum illud bellum futurum putetis, quod conjungan reges potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiunt integr gentes, novus imperator vester accipiat, vetere [g] expulso exercit Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset ge nere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat ut d imperatore ad illud bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.

[g] *dimisso.*

74. *Multa prætereo.*] Conclusio partis est, per repetitionem eorum quæ bellum illud grave, & periculosum reddunt. 1. quod Mithridates & Tigranes bellum conjunctum gerunt. 2. quod Ponti & Armeniæ nationes utrique Regi parent. 3. quod integræ gentes nondum à Romanis lacessitæ bellum suscipiunt, quibus juvari Reges poterunt.

77. *Novus imperator.*] Auget denique periculum à novo Imperatore, qui ad hoc bellum mittendus est, qui novum exercitum accepturus est; expulso vetere, qui exercitus & ad parendum longè promptissimus est, & ad pugnandum fortissimus.

79. *Restat.*] Transitio ad aliam Orationis partem, in quâ de Imperatore dicendum est.

TERTIUM ARGUMENTUM.

Cneius Pompeius est bonus Imperator, quia in eo sunt quatuor virtutes, quæ bonum Imperatorem commendant, scientia rei militaris, virtus, auctoritas, felicitas.

PRIMA PARS.

IX. Utinam, Quirites, virorum fortium, atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimùm tantis rebus ac tanto bello præficiendum putetis. Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superârit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causâ dubium [a] facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui è [b] ludo atque pueritiæ disciplinâ, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exer-

[a] *reddere.* [b] *schola.*

10. *E ludo.*] Per ludum scholas intelligit, quas communi nomine *ludum* Romani dixere, & *Ludi Magistros*, qui eas docebant. Statim à Scholis causas egit in foro de cujus eloquentiâ Cicero loquitur in lib. de Claris Orationibus.

11. *Ad patris exercitum.*] Magni Pompeii pater Cn. Pompeius Strabo exercitum

exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est: qui [c] extremâ pueritiâ miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentiâ maximi ipse exercitûs imperator: qui sæpiùs cum hoste conflixit, quàm quisquam cum inimico concertavit; plura bella gessit, quàm cæteri legerunt; plureis [d] provincias confecit, quàm alii concupiverunt: cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis; non [e] offensionibus belli, sed victoriis; non [f] stipendiis, sed triumphis est traducta. Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicæ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mistum ex civitatibus atque

[c] *extremâ parte pueritiæ.* [d] *subjugavit plures nationes.* [e] *jacturis.* [f] *non annis quos posuit in bello.*

citum contra Cinnam patriæ rebellantem duxit, quem filius in castra secutus est anno ætatis suæ decimo septimo. Hic autem cùm Cinnam urbis mœnibus expelleret, cum pluribus aliis fulmine periit.

13. *Extremâ pueritiâ.*] In tres partes ait A. Gellius lib. 10. sic à Servio Tullio Romanorum rege ætatem divisam esse, adeo ut pueri essent usque ad annum decimum septimum, ad quadragesimum sextum juvenes, & ætate reliquâ senes; hâc primâ ætate Syllæ imperatoris miles fuit Pompeius.

14. *Maximi exercitus.*] Cùm Cinna Consul occisus esset, qui bellum in Repub. concitaret, Carbo ejus collega contra Syllam profectus est, qui ex Asiâ victorem exercitum reduxerat. Pompeius vix annos natus viginti tres privatus adhuc tres legiones in agro Piceno conscripsit, totâ sibi additâ nobilitate; itaque florentissimum exercitum ad Syllam adduxit, in itinere multas Italiæ civitates confirmavit, multos ad suas, qui inimicorum Scipionis & Carbonis partes secuti fuerant, adduxit, & utrumque prælio lacessivit. Cùm ad Syllam Pompeius pervenisset, equo desiliens eum imperatorem salutavit, & à Sylla vicissim Pompeius imperator salutatus est, antequam admissus esset in Senatum: cum Sylla mox in Celtiberiam misit cum exercitu.

14. *Qui sæpiùs, &c.*] Hostes propriè tantum dicebantur, quibus per Feciales à populo Romano bellum indicebantur: inimici vero quibuscum privatæ simultates habebantur; utitur autem his verbis eleganti hyperbole ad extollendas Pompeii laudes.

16. *Plureis provincias confecit.*] Nationes plures, & populos subjecit, qui in Provincias pop. Rom. redacti sunt.

17. *Quàm alii.*] Sive Imperatores, sive alii Magistratus subjici Reip. concupiverunt.

18. *Suis imperiis.*] Pompeio nemo ferè sæpius imperator fuit; ideoque non tam præceptis, & lectione bellorum scientiam militarem, quàm usu proprio, & experientiâ assecutus est.

19. *Triumphis.*] Ter Pompeius triumphavit, nempe ut ait Velleius Paterculus, de Africa, Europa, & Asia, propter victorias, quas in illis tribus orbis patibus retulit, de quibus infra.

21. *Civile.*] De civili bello loquitur quod in Republica cum Cinna & Carbone gestum; de quo infra.

Ib. *Africanum.*] Africanum bellum cum Cn. Domitio, quem proscripti plerique ex Italia secuti fuerant, & Hierica Numidiæ rege, qui & à Plutarcho Hiarba nominatur, gestum est: quos omnes adversus Syllam molientes uno prælio interemit. Hoc autem bellum intra dies quadraginta confecit, ac postea Romam rediit, ubi Magnus à Sylla salutatus est, ipsique contigit, quod nulli antea, ut annos viginti quatuor natus, & tantùm eques Rom. victor triumpharet.

22. *Transalpinum.*] Quod gessit contra Gallos qui transeunti in Hispaniam exercitui Rom. iter prohibebant.

Ib. *Hispaniense.*] In quo Sertorium jam ab annis octo contra Rempub. bellum agentem superavit.

Ib. *Mistum.*] Dum bellum in Asiâ gereretur, exortum est civile ex gladiatoribus conflatum, qui Capuæ è Ludo Lentuli

que ex bellicosissimis nationibus servile, navale bellum. Varia & diversa genera & bellorum, & hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam [g] fugere possit.

[g] *quæ possit ignorari ab hoc viro.*

Lentuli 74. eruperant, ex servis & ergastulis tanto numero, ut sexaginta millia numerarentur. Ducem illi Spartacum habuerunt cum Chryso & Granico. Sedem belli fecerunt Vesuvium montem, Claudium Pullchrum Legatum, & P. Vatinium Prætorem prælio vicerunt, sed demum à M. Crasso superati sunt, cæsis hostium duodecim millibus & trecentis; tribus vero millibus, ut Florus ait, à Pompeio qui è pugnâ evaserant. Idem bellum mistum appellatur, quod è Gallis & Germanis bellicosissimis nationibus plurimi ad hunc fugitivorum exercitum confluxerant, quos ducem habuisse Granicum T. Livius lib. 97. commemorat.

23. *Navale.*] Navale bellum cum Piratis gestum est, & post quatuor menses à Pompeio confectum.

Ib. *Varia genera.*] Alia terrestria, alia maritima confecit.

24. *Et hostium.*] Gessit bellum cum Regibus, cum exulibus, cum proscriptis, cum piratis & servis.

SECUNDA PARS.

In quâ probatur Pomp. virtus militaris.

X. Jam vero virtuti Cn. Pompeii quæ potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut illo dignum, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Non enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, [a] industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla hujus virtute & consilio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii [b] explicavit: testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per quam

[a] *perseverantia, vel assiduitas.* [b] *liberavit.*

8. *Testis est Italia.*] Cùm Carbo & Perpenna multas clades accepissent à Sylla, & pulsi ex Italia in Siciliam confugissent, Senatusconsulto Pompeius cum exercitu in eam missus est. Fugit statim Perpenna, Carbo venit in Pompeii potestatem, à quo mori jussus est. Inde omnes ab ipsis occupatas civitates amicè recepit præter Messanam: de his vide T. Livium lib. 89. Plutarchum in Pomp. Flor. Appian.

11. *Testis est Africa.*] De qua jam superius paragr. ix. 21. ibi autem viginti hominum millia delevit, quorum tria tantum millia Pompeium effugerunt, omnes reliqui cum Domitio interfecti sunt, de quo Plutarchus in Pomp.

12 *Testis est Gallia.*] De itinere suo in Galliam sic loquitur Pompeius, &c. in epistolâ suâ ad Senatum apud Sallustium: *Equidem fateor, me ad hoc bellum majore studio quàm concilio præfectum, quippe qui nomine modo imperii à vobis accepto, diebus XL. exercitum para-*

quam legionibus noſtris in Hiſpaniam iter, Gallorum interneci-one, patefactum eſt: teſtis eſt Hiſpania, quæ ſæpiſſimè plurimos hoſteis ab hoc ſuperatos proſtratoſque conſpexit: teſtis eſt iterum & ſæpius Italia, quæ, cum ſervili bello tetro periculoſoque premeretur, ab hoc auxilium abſente expetivit: quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque imminutum eſt, adventu ſublatum ac ſepultum; teſtes vero jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes ac nationes: denique maria omnia, tum univerſa, tum in ſingulis oris omnes ſinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit præſidium, ut tutus eſſet? aut tam fuit abditus, ut lateret? quis navigavit, qui non ſe, aut mortis, aut ſervitutis periculo [c] committeret? cùm aut hieme, aut referto prædonum mari navigaretur. Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam latè diviſum, atque diſperſum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici poſſe? Quam provinciam tenuiſtis à prædonibus liberam per hoſce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem ſocium defendiſtis? cui præſidio claſſibus veſtris fuiſtis? quàm multas exiſtimatis inſulas eſſe deſertas? quàm multas aut metu relictas, aut à prædonibus captas urbeis eſſe ſociorum? Sed quid ego longinqua commemoro? fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longè à domo bellare, & [d] propugnaculis imperii ſociorum fortunas, non ſua tecta defendere. Sociis veſtris ego mare clauſum

[c] *exponeret.* [d] *viribus.*

paravi: hoſteſque in cervicibus jam Italiæ agentes, ab Alpibus in Hiſpaniam ſubmovi, per eas iter aliud atque Annibal nobis opportunius pateſeci; recepi Galliam, Pyrenæum (Jacetaniam) indigetes; & primum impetum Sertorii Victoris, novis quidem militibus, & multò paucioribus ſuſtinui; biennumque in caſtris inter ſæviſſimos hoſtes, non per oppida, neque ex ambitione meâ egi. Appianus iter ab eo patefactum in Alpibus inter Padi & Rhodani fontes fuiſſe ait. Unde Lucanus lib. 8.

Adde truces Lepidi motus, Alpinaque bella,
Armaque Sertorii revocato conſule victa.

14. *Teſtis eſt Hiſpania.*] Plinius lib. 3. de Pompeio victore in Hiſpania ſic loquitur: *Statim ad Solis occaſum congreſſus, excitatis in Pyrenæo trophæis, oppida Dccclxxvi. ab Alpibus ad fines Hiſpaniæ ulterioris in ditionem redacta victoriæ ſuæ adſcribit.*

19. *Teſtes omnes oræ.*] Mithridates naves quaſdam inſtituerat cum paucis hominibus in eis, ut Romanis navigantibus in Aſiam iter clauderet; his ita ſe prædones & piratæ cum exulibus ut ſervis fugitivis adjunxerunt, ut mare non ſolum & inſulas & urbes omnes maritimas, ſed etiam Italiam infeſtarent. Tanta autem facta eſt eorum multitudo, ut naves mille haberent. Cilices porro dicti ſunt, ſive Cilices illi fuerunt plerique, ſive quod ſe in Ciliciam reciperent. Contra eos miſſus Pompeius imperator lege Gabiniâ ſtatim bellum illud confecit; de hoc bello ſcripsêre Appianus, Florus, &c.

25 *Hoc tantum bellum, &c.*] Bello hoc infeſtabatur totum mare Mediterraneum, quod *turpe* appellat, quia in dedecus populi Rom. ſuſceptum eſt: *vetus*, quia annis viginti tribus duravit, ab Octavii ſcilicet & Cinnæ Conſulatu, ad Lepidi & Tullii Conſu'atum.

28. *Omnibus annis.*] Florus tradit intra diem quadrageſimum confectum fuiſſe à Pompeio.

33. *Captas urbeis.*] Plutarchus numerat quadringentas.

per

per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri Brundusio nunquam, nisi summâ hieme, [e] transmiserint? Quid, ad nos cùm ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim [f] secures in prædonum potestatem pervenerint? Quid aut Colophonem aut Samum nobilissimas urbeis, innumerabilesque alias captas esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus, [g] quibus vitam & spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis, portum Caietæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante Prætore, à prædonibus esse direptum? Ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, à prædonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense [h] incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipublicæ querar, cum propè inspectantibus vobis, classis ea, cui Consul populi Romani præpositus esset, à prædonibus capta, atque oppressa est? Pro dii immortales! tantam-ne unius hominis incredibilis, ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modò ante [i] ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse audiatis? Atque hæc quâ celeritate gesta sint quanquam videtis, tamen à me in

[e] *transierint mare.* [f] *duo Prætores cum insignibus suis.* [g] *eas res quibus vita & spiritus continetur.* [h] *direptionem.* [i] *ante portum Ostiæ, qui est in ostio Tibris.*

37. *Brandusio.*] Brundusium civitas Italiæ in Calabriæ portu nobilis, unde in Græciam trajicitur, & unde solvit Pompeius contra piratas ducturus exercitum, hanc oram circa Brundusium invaserant piratæ.

41. *Duodecim secures.*] Insignia dignitatis pro ipsis Prætoribus ponit; illi fuerunt Sextilius & Bilinus, qui cum suis insignibus & lictoribus abducti sunt à Piratis, ut ait Plutarchus; quilibet autem Prætor sex Lictores habebat extra urbem qui præirent, in urbe vero tantum fasces præferebantur.

42. *Colophonem.*] Colophon urbs Ioniæ celeberrima suis equitibus.

Ib. *Aut Samum.*] Urbs ejusdem provinciæ.

44. *Spiritum.*] Nulla jam frumenti ex Asia, Africa, Sicilia, & Sardinia Romam afferebantur: sicut & alia id genus quæ ad vitam pertinent conservandam.

45. *Caietæ.*] Caieta portus est in Campania à nutrice Æneæ sic dictus, quia ibi sepulta est, de qua Virg. 7. Æneid.

Tu quoque littoribus nostris, Æneia nutrix,
Æternam moriens famam Caieta dedisti.

46. *Inspectante Prætore.*] Quis fuerit ille Prætor non constat ex auctoribus, nisi fortasse sit M. Antonius, qui ante Pompeium ad hoc bellum missus, pessimè rem gessit, & ibidem periit. Certe Florus in Epist. scribit filiam ejus à prædonibus raptam fuisse.

46. *Miseno.*] Misenum Italiæ promontorium est ab Æneæ Comite sic appellatum Virg. 6. Æneid.

49. *Ostiense incommodum.*] Ostia urbs fuit condita ab Anco Martio rege in Ostiis Tiberinis. Tanta fuit piratarum audacia, ut ad eam urbem appulerint, ibique Romanorum naves incenderint, omniaque diripuerint, imo quasi de reditu non cogitarent, ibi morabantur, & omnes quos non occiderant, prædamque universam tanquam in suâ civitate deposuerunt; de his vide Dionem lib. 26.

51. *Consul pop. Rom.*] Nihil de illo Consule reperitur, ne nomen quidem.

55. *Ante ostium.*] Oceani ostium appellat,

in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstûs studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos [k] cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli [l] impetus navigavit? qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit: atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præsidiis classibusque munivit. Inde se cùm in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, & Gallia Cisalpina præsidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris & in Achaiam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus, firmissimisque præsidiis adornavit: ipse autem, ut à Brundusio profectus est, unde quinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cùm ad eum usque in Pamphyliam legatos [m] deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque [n] imperavit. Ita tantum bellum, tantum diuturnum, tam longè latèque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur Cn.

[k] *navigationes.* [l] *classis Pompeii.* [m] *intercessores.* [n] *imperavit ut darent obsides.*

pellat quà Oceanus in mare, quod alii Interius, alii Mediterraneum vocant, influit.

61. *Belli impetus.*] Pompeii classis, in qua totius belli impetus consistebat.

62. *Siciliam adiit, &c.*] Siciliæ maximè prædones infesti erant, & frumenta Romam ex eâ afferre prohibebant; unde porro illa provincia vulgo Reipub. horreum appellabatur teste Livio.

65. *Inde cùm in Italiam se recepisset.*] Gabiniâ lege imperium exercitûs in piratas Pompeio datum est; quare nihil habuit prius quàm ut statim eas suis legatis singulis maris partes assignaret, quas quique eorum defenderent.

Ib. *Duabus Hispaniis.*] Hispaniarum altera cis est, altera ultra Iberum flumen; mari autem Hispanico Tiberium Neronem, & Manilium Torquatum præfecit.

Ib. *Gallia Cisalpina.*] Gallia Cisalpina est pars Italiæ ab Alpibus ad Rubiconem fluvium, quæ ab iis Gallis dicta est, qui Alpes transgressi, dimidiam prope Italiam occupaverunt. Hæc à Romanis Cisalpina, altera, unde venerant, Transalpina dicta est. Mari Gallico M. Pomponium præfecit.

67. *Illyrici maris.*] Illyricum mare ab Illyrico denominatum est: pars est autem Europæ Pannoniam inter & mare Adriaticum. Huic præfecit, sicut & Tyrrheno, L. Gellium & Cn. Lentulum.

Ib. *Omnemque Græciam.*] Græciæ diversis oris præfecit Cinnam, L. Gellium & Pisonem.

68. *Italiæ duo maria.*] Adriaticum & Tyrrhenum.

69. *Ipse autem, à Brundusio.*] Cum sexaginta navibus profectus, piratas insecutus est, quos in Ciliciam redire compulit, suis autem omnibus legatis jusserat suâ in statione remanere, nec hostes insequi, sed mutuis auxiliis se juvare, ut eos intercluderent.

73. *Idem Cretensibus.*] Creta illud fuit cum Cilicia piratarum receptaculum, quos ibi Metellus oppugnabat, quorum multos interemit.

Ib. *In Pamphyliam.*] Pamphylia regio minoris Asiæ fuit, Ciliciam inter & Lyciam.

Ib. *Legatos deprecatoresque.*] Territi Cretenses ne reliquos interficeret Metellus, miserunt legatos ad Pompeium, ut ei se potius quàm Metello dederent, rati videlicet quod ab illo mitius secum ageretur; quare Pompeius, ut hanc laudem Metello præriperet, Octavium

Cn. Pompeius extremâ hieme [o] apparavit, ineunte vere suscepit, mediâ æstate confecit. Est hæc divina atque incredibilis virtus Imperatoris. Quid cæteræ, quas paulo ante commemorare cœperam, quantæ, atque quàm multæ sunt? non enim solùm bellandi virtus in summo atque perfecto Imperatore quærenda est: sed multæ sunt [p] artes eximiæ, hujus administræ, comitesque virtutis. Ac primum quantâ innocentiâ debent esse Imperatores? quantâ deinde omnibus in rebus temperantiâ? quantâ fide? quantâ facilitate? quanto ingenio? quantâ humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompeio consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites! sed ea magis ex aliorum [q] contentione, quàm ipsa per sese cognosci, atque intelligi possunt. Quem enim possumus Imperatorem aliquo [r] in numero putare, cujus in exercitu [s] veneant centuriatus, atque venierint? quid hunc hominem magnum aut plurimum de republicâ cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum [t] administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ Magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego

[o] *præparavit*, [p] *virtutes quæ sunt famulæ & comites hujus virtutis militaris.* [q] *comparatione.* [r] *numerare in aliquo ordine Imperatorum.* [s] *vendantur.* [t] *gerendum.*

vium legatum suum Metello misit, ut ab obsidione cessaret: ipseque legatus præsidium contra Metellum Cretensibus tulit, quos tamen ad deditionem compulit Metellus, sumpto de iis supplicio; quod etsi turpe fuit Pompeio, tamen ejus laudi Cicero vertit.

77. *Ineunte vere.*] Docent hoc bellum intra quatuor menses apparatum fuisse, susceptum, & confectum. Livius lib. 99. prædones intra quadragesimum diem toto mari pulsos fuisse: Plutarchus intra tres menses, Appianus intra septuaginta dies omnes Piratarum naves, id est, trecentas & amplius in Pompeii potestatem venisse: centum autem & viginti diebus cunctas illorum urbes, arces, perfugia & castella, pop. Rom. cæsis ipsorum decem millibus subjecta fuisse.

79. *Quid cæteræ.*] Illustris amplificatio per quam extollit egregiam & divinam Pompeii virtutem militarem, enumeratis aliis, quibus hæc prima maximè illustratur.

82. *Artes eximiæ.*] Bellicas virtutes intelligit, quas lib. 2. de Finibus, *maximas artes appellat.*

84. *Facilitate.*] Non *felicitate*, ut in pluribus codicibus legitur, nam postea aget de ejus felicitate; adde quod hæc facilitas maximè ad imperatoris humanitatem pertineat.

90. *Centuriatus.*] Centuriatûs munus est Centurionis, qui centum præest militibus; carpit autem hic Imperatorum avaritiam, qui officia militaria vendebant, quæ virtuti militum concedi debent.

92. *Ex ærario depromptam.*] Imperatoribus, qui mittebantur, concedebatur ex ærario publico pecunia, quæ vulgo attributa dicebatur, ut Varro probat.

93. *Propter cupiditatem provinciæ.*] Seligebantur provinciæ à Senatu, quæ Consulibus, quæ Prætoribus darentur, quas postea vel sortitione obtinebant, vel à Senatu, vel aliquando à Tribunis plebis, quas illi per vim pecuniâ corrupti concedebant, ut avaritiæ vel Consulum, vel Prætorum satisfacerent.

94. *Admurmuratio.*] Præmunitio, quâ removet à se calumniæ suspicionem, quam ingeniosè detorquet, aut in ipsos auditores, qui Lucullum notare, aut in eos ipsos, qui irasci poterant. Consuetudo autem populi erat, ut, cum, quod sibi placeret, in concione audivisset summissâ voce, alius alii bene dictum insusurraret: quod admurmuratio dicebatur.

autem

autem neminem nomino; quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam Imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus [a] ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italiâ, per agros atque oppida civium Romanorum nostri Imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis; utrùm plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbeis, an hibernis sociorum civitates esse deletas? neque enim potest exercitum is continere Imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in judicando, qui alios in se severos esse judices non vult. Hìc miramur, hunc hominem tantum excellere cæteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modò manus tanti exercitûs, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam verò quemadmodum milites hibernent, quotidiè sermones ac literæ perferuntur; non modò ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur; hiemis enim non avaritiæ perfugium Majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age verò, cæteris in rebus qualis sit temperantia, considerate; unde illam tantam celeritatem, & tam incredibilem cursum initum putatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; sed hæ res, quæ cæteros remorari solent, non retardârunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam revocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad

[a] *afferant.*

99. *Per hosce annos.*] Tempus significat, quod ducti sunt exercitus contra Mithridatem, Piratas, Sertorium, & Spartacum.

103. *Hibernis.*] Hiberna dicuntur loca, ubi per hiemem exercitus manent.

108. *Manus tanti exercitûs.*] Ita pervenerunt in Asiam legiones Pompeii, ut non modò nihil rapuerint per viam; sed ne pedem quidem tulerint apud eum qui hostis non esset.

111. *Ut sumptum faciat.*] Nemini vis infertur ut sumptus fiant erga milites, subministrando, v. g. vestes, pecuniam, &c. Sed ne permittitur quidem, ut eos sumptus vel ipsi Asiani sponte faciant.

113. *Majores nostri.*] Censuerunt socios in hibernis non esse gravandos sumptibus. Itaque cum innocentia virtus sit, quæ nulli nocet, colligere facilè licet, quanta Pompeii sit, non modo quia nemini nocuit sua avaritia, sed ne nocere quidem vel leviter suis permisit.

114. *Age verò.*] Nunc de temperantiâ Pompeii; est autem temperantia virtus, quæ ex rectâ ratione libidini, voluptati, & aliis parvis affectionibus dominatur.

119. *Remorari solent.*] Avaritia Lucullum à persequendo Mithridate retardavit.

121. *Non libido.*] Eâ continentiâ fuisse Pompeium narrat Plutarchus, ut captis Mithridatis pellicibus omnes salvas ad parentes remiserit.

122. *Nobilitas urbis.*] Cum solvisset Brundusio, multas urbes pulcherrimas prætermisit, tantùm Athenas lustravit, ubi sacra fecit, habitâ oratione ad populum.

quie-

quietem: postremò signa & tabulas, cæteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri [x] tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cœlo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hâc quondam abstinentiâ; quod jam nationibus exteris incredibile, ac falsò memoriæ proditum videbatur: nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causâ Majores suos, tum, cùm hac temperantiâ Magistratus habebamus, servire populo Romano, quàm imperare aliis maluisse. Jam verò ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis esse dicuntur; ut is qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Jam quantum consilio, quantum dicendi gravitate, & copiâ valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoris, vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognôstis. Fidem verò ejus inter socios quantum existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam esse judicârint? Humanitate jam tantâ est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitavit, quin huic tantum bellum hoc [y] transmittendum sit, qui ad omnia vestræ memoriæ bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur?

[x] *auferenda.* [y] *decernendum.*

123. *Signa & tabulas.*] Si quæ statuæ & picturæ essent in urbibus devictis, ab Imperatoribus assumebantur, quas Romam mittebant; eorum autem usus immodicus fuit apud Romanos veteres, ex quo Asia devicta fuit. Certe M. Scaurus Ædilis, tria signorum millia in scenam produxit.

128. *Fuisse Romanos.*] Tantâ abstinentiâ quondam apud veteres Romanos fuêre Curius Dentatus, Fabricius, ut oblata sibi munera repudiarent. Vide Valerium Max. lib. 4. cap. 3.

135. *Facilitate.*] Facilitas virtus est, quâ quis aliis intempestivè accedentibus, aut imprudenter interrogantibus obsequentem & blandum se exhibet.

142 *Et quisquam.*] Conclusio quâ concludit locum de virtute Pompeii.

TERTIA PARS.

In quâ probatur Pompeii auctoritas in bellis administrandis.

XI. Et, quoniam auctoritas multùm in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin eâ in re idem ille Imperator plurimum possit; vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de Imperatoribus vestris existiment, quis ignorat? cùm sciamus homines in tantis rebus, [a] ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut a-

[a] *moveri opinione famæ, & certâ aliquâ ratione, ut aliquem contemnant aut metuant.*

ment,

nent, opinione non minus famæ, quàm aliquâ certâ ratione commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestæ pares? de quo homine vos, id quod maximè facit auctoritatem, tanta & tam præclara judicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quò non illius diei fama pervaserit, cùm universus populus Romanus, referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium Imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui, quo die à vobis maritimo bello præpositus est Imperator, tanta repentè vilitas annonæ ex summâ inopiâ & caritate [b] rei frumentariæ consecuta est, unius hominis spe & nomine, quantam vix ex summâ ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam vero acceptâ in Ponto calamitate ex eo prælio, de quo vos paulò antè invitus admonui, cùm socii pertimuissent; hostium opes animique crevissent; cùm satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ipsum [c] id temporis divinitùs Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus & Mithridatem insolitâ inflammatum victoriâ continuit, & Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecerit? aut quàm facilè imperio atque exercitu socios & vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age verò, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hosteis populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes huic uni se dediderunt? quod Cretensium legati, cùm in eorum insulâ noster Imperator exercitusque esset, ad

[b] *frumenti.* [c] *eo ipso tempore.*

10. *Præclara judicia.*] Præclara judicia de Pompeio fecit populus Romanus, cum adhuc Equiti triumphus decretus est, & Quæstor tantum, cum imperio Proconsulis contra Sertorium missus est, & ante omnes gestos Magistratus, Consul declaratus est.

12. *Referto foro.*] Locum Comitiorum pro foro ponit, quia ita foro propinquus erat, ut sæpe pro eo nominetur.

13. *Repletisque.*] Circa forum templa fuisse quamplurima Asconius scribit.

14. *Commune gentium.*] Bellum illud contra piratas commune idcirco fuit gentium omnium, quia illi omnibus nationibus erant infesti.

21. *Acceptâ calamitate.*] Cùm Triarius à Mithridate victus est, de quo supra.

26. *Ad eas regiones.*] Pamphyliam & Ciliciam Asiæ minoris, aptissimas provincias ad bellum Piraticum gerendum, Pompeius adventu suo confirmavit.

27. *Insolitâ.*] Vinci, non vincere solitus fuit Mithridates.

Ib. *Tigranem.*] Tigranes secutus est redeuntem in Pontum Mithridatem, adversus quem, cum Lucullus duceret exercitum, à Senatu revocatus est in Italiam.

32. *Age verò.*] Comprobationem amplificat ab exemplis, ut certius Pompeii ostendat auctoritatem.

36. *Noster Imperator.*] Metellus intelligitur, qui contra Cretenses bellum gerebat.

Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eiqueſe omn Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem ipse Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper judicavit: i quibus semper erat molestum, ad eum potissimùm esse missun [d] speculatorem, quàm legatum judicare maluerunt. Potestis igitu jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebu gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos Reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

[d] *exploratorem.*

37. *Eique omnes.*] Non solùm illi Piratæ qui obsidebantur à Metello; sed omnes reliquæ totius insulæ civitates dedere se venienti Pompeio voluerunt. Legimus enimvero apud Livium, lib. 100. quòd Cretenses legatos miserint ad Pompeium, ut eorum civitates deditione reciperet.

41. *Ii quibus erat molestum.*] Probabile est Metellum & Perpennam designari, quibus molestum erat, cum haberent exercitum in Hispaniâ, non ad se, sed ad Pompeium legatos mitti.

42. *Speculatorem.*] Credibile admodum est, potius speculatorem quàm legatum ad Metellum & Perpennam misisse, quia fœdus cum Sertorio Mithridates inierat.

Ib. *Potestis constituere.*] Complexio, quâ concludit ad illud bellum mittendum esse Pompeium, cùm tanta sit illius auctoritas.

QUARTA PARS.

In quâ probatur Felicitas Pompeii.

XII. Reliquum est, ut de felicitate, quam [a] præstare de seipso nemo potest, meminisse, & commemorare de altero possumus; sicut æquum est homini de potestate deorum, timidè & pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, & cæteris magnis Imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profectò quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem, & gloriam, & ad res magnas benè gerendas divinitùs adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate de quo

[a] *prædicare certam fore.*

1. *Quam præstare.*] Nihil humanâ felicitate inconstantius est. Unde Seneca in Agamem. *Nulla longi temporis felicitas.*

4. *Maximo.*] Fabius Maximus cunctando Annibalem superavit. Is Dictator, & quinquies Consul fuit.

Ib. *Marcello.*] Marcellus quinquies Consul fuit, Gallos vicit, Insubres Reipub. subjecit, Annibalis exercitum ad Nolam fudit, Syracusas expugnavit.

Ib. *Scipioni.*] Africanus annos natus viginti quatuor, in Hispaniam cum imperio Consulari missus est. Africam vicit, & relatâ insigni victoriâ, redire in Africam Annibalem coëgit; bis Consul fuit.

Ib. *Mario.*] Marius Jugurtham Regem vicit, de quo triumphavit. Teutones, Ambrones, Cimbros funditùs delevit, septies Consul fuit.

quo

quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam; sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur: ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terrâ marique, quantâque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modò cives assenserint, socii obtemperârint, hostes obedîerint, sed etiam venti,[b] tempestatesque[c] obsecundârint. Hoc brevissimè dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui à diis immortalibus tot & tantas res tacitus auderet optare, quot & quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cùm communis salutis atque Imperii, tum ipsius hominis causâ, sicuti facitis, velle & optare debetis. Quare cum & bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit; ita magnum, ut accuratissimè sit administrandum: & cum ei Imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna; dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis à diis immortalibus oblatum & datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis? Quod si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus, atque mittendus; nunc cum ad cæteras summas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit: quid expectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem cui cætera summâ cum salute reipublicæ commissa sunt, hoc quoque bellum Regium committimus?

[b] *serenitates.* [c] *secundæ fuerint.*

12. *Aut invisa.*] Oratio invisa diis esset, si fortunam in potestate Pompeii fuisse diceretur.

13. *Ingrata.*] Si omitterentur beneficia quibus nos affecit.

17. *Venti.*] Tam facilè Piratas non ejecisset Pompeius, nec tam pauco tempore, nisi ventos secundos habuisset.

Ib. *Tempestates.*] Sæpe pro serenitate tempestas usurpatur. Sic Virgilius, Æneid. 7.

Unde hæc tam clara repente Tempestas.

23. *Quare cum.*] Brevis velut peroratio, quâ tum ex iis omnibus quæ attulit hactenus, tum ex Pompeii virtutibus concludit lege Maniliâ ad bellum Mithridaticum Imperatorem mittendum esse.

32. *In iis ipsis locis.*] Erat tum Pompeius in Asia contra prædones, ubi vicinus erat Mithridati.

Ib. *Ut habeat exercitum.*] Integrum & florentem exercitum habebat.

33. *Ut ab iis.*] Poterat habere exercitum, tum à Glabrione, cui Lucullus partem sui dederat, tum ab aliis Romanis qui in vicinis provinciis erant cum imperio.

CONFUTATIONIS,

PRIMA PARS.

In quâ confutat Hortensium, qui omnia tribuenda uni non censeba

XIII. At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, & valere oportere confiteor: sed in hac causâ, tametsi cognoscitis auctoritate contrarias fortissimorum virorum & clarissimorum; tamen omissis auctoritatibus, ipsâ re & ratione exquirere possumus veritatem: atque hóc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc à me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, & necessarium bellum esse & magnum, & in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferri *non oportere*. [a] Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tuâ *summâ* copiâ ac singulari facultate dicendi, & in senatu contrà virum fortem A. Gabinium gravitèr ornatequè dixisti, cum is de uno impera-

[a] *jam non valet.*

1 *At enim.*] Sic hanc refutationem aggreditur, ut incipiat à laude Hortensii & Catuli, quorum auctoritatem & dignitatem amplificat, quo se facilius in animos audientium insinuet, & causæ suæ probet æquitatem.

2. *Beneficiis amplissimis.*] Beneficiis amplissimis Catulus ornatus est, quia, populo suffragante, factus est Consul cum M. Lepido.

Ib. *Summis ornamentis.*] Per summa ornamenta Consulatûs dignitatem, quâ non major erat in urbe, intelligit. Hortensius autem Consul cum C. Cæcilio Metello Consulatum gessit.

13. *Ad unum omnia.*] Si Plutarcho credimus, Manilius legem ferebat, ut provincia tota, cui Lucullus præfuerat, omneque illius imperium Pompeio transmitteretur, adjungereturque etiam Bithynia, quæ Glabrioni obvenerat: totum bellum adversus Reges Mithridatem & Tigranem administraret; classem quoque, & copias omnes navales haberet, quas initio belli maritimi habuerat cum Phrygiâ, Lycaoniâ, Galatiâ, Cappadociâ, Ciliciâ, Colchide superiore, Armenia, unà cum exercitu cui Lucullus præerat.

15. *Summa copia.*] Idem Cicero scribit in Bruto Hortensium magnâ eloquentiæ laude floruisse, atque Asiaticæ dictionis studio in primis fuisse delectatum, eoque factum, ut adolescens in causis agendis magis, quam senior videtur.

16. *Contra virum fortem.*] Cum Gabinius tribunus-plebis legem tulit de belli administratione Pompeio dandâ, L. Trebellius alter tribunus-plebis fortiter intercessit, & senatui promisit moriturum se potius, quàm illa lex ferretur: cum autem sic perseveraret, Gabinius tribus intro vocare cœpit, ut Trebellio Magistratum abrogaret. Aliquandiu Trebellius eâ re perterritus non adfuit; persistebat tamen in intercessione, sed posteaquam 7. & 10. tribus rogationem acceperunt, & una mens esset totius populi qui supererat, ut jussum

peratore contra prædones constituendo legem promulgâsset: & ex hoc ipso loco permulta idem contra legem verba fecisti. Quid? tum, per deos immortaleis, si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, & [b] vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ imperium teneremus? an tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Romani legati, Prætores, Quæstoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu, & privato & publico prohibebamur? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam jam obire possemus? Quæ civitas anteà unquam fuit, non dico Atheniensium, quæ satis latè quondam mare tenuisse dicitur: non Carthaginiensium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis, & gloria remansit: quæ civitas anteà unquam tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos & agros, & aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At, hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Roman. cujus usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magnâ, & multo maximâ parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit. Nos quorum majores Antiochum regem classe, Persenque superârunt,

[b] *bona.*

sem conficeret, remisit intercessionem Trebellius, atque ita lex à Gabinio de piratis persequendis lata est: ita Asconius. Vocat autem virum fortem Gabinium, quia contra Senatûs voluntatem & collegæ intercessionem hanc legem talit.

19. *Ex hoc ipso loco.*] In rostris tum orabat Cicero.

24. *Prætores.*] Jam de his superiùs, paragr. iv. l. 43.

45. *Commeatu, & privato.*] Intelliguntur omnia cibaria, quæ ad victum sive exercitûs, sive populi necessaria sunt. Appianus autem refert, antequam imperium belli piratici Pompeio decerneretur, summam fuisse rei frumentariæ caritatem, & inopiam.

26. *Clausa maria.*] Clausum mare dicitur, cum aut propter tempestates, & frigus sæviens, aut propter Piratarum pericula tutò navigare non licet.

27. *Privatam rem, neque publicam.*] Neque mercatores navigare, neque Magistratus in provincias proficisci audebant.

29. *Mare tenuisse.*] Dionysius Hal. lib. 2. Antiquit. refert ita viribus navalibus valuisse Athenienses, ut per annos duodeseptuaginta maris imperium tenuerint.

Ib. *Carthaginiensium.*] Appianus de iis in Libyco scribit magnam sibi maris partem subjecisse, & in Siciliâ, Sardiniâ, aliisque insulis, quæ in illo mari sunt, ac in ipsâ Hispaniâ bellum gessisse, multa in loca colonias misisse, æquavisseque Græcorum potentiam.

30. *Non Rhodiorum.*] Strabo lib. xi. de Rhodiis refert, res maritimas in primis curavisse, quare diu maris imperium tenuerunt, Piratas profligando.

37. *In navalibus pugnis.*] Antiochi Regis legati à Romanis victi sunt, Livii testimonio, lib. 36. Carthaginienses in primo bello Punico, à Cneo Duellio, deinde ab Attilio Regulo.

38. *Utilitatis.*] Quia vectigalia intercepta sunt.

Ib. *Dignitatis.*] Captis legatis & duodecim securibus, de quibus tertiùm loquitur.

39. *Persenque superârunt.*] Patet de Antiocho, ut jam diximus, sed non de Perse, quod superatus sit: quare aut erra-

perârunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque vicerunt, i nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque qui anteà non modò Italiam tutam habebamus, sed omneis socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus, tum, cùm insula Delos tam procul à nobis in Ægeo mari [c] posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Appiâ jam viâ carebamus: & his temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum ascendere, cum eum vobis majores vestri exuviis nauticis & classium spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, & cæteros, qui erant in eâdem sententiâ dicere existimavit ea, quæ sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestræ obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modò nos illâ miseriâ, ac turpitudine liberavit; sed etiam effecit ut aliquando verè videremur omnibus gentibus ac nationibus terrâ marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur [d] obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, an-ne Pompeio, an utrique (id quod est verius) ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti? Utrum ille qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est qui impetret, cum cæteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt legatos eduxerint? an ipse, cújus lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse de-

[c] *sita.* [d] *contradictum.*

erravit Cicero, aut de illâ victoriâ omiserunt historici, apud quos nulla illius mentio fit. [Sic quidem *Hottomannus*] & alii censent; sed *Cn. Octavium de rege Perse navalem triumphum egisse*, scribit Livius lib. 45. c. 42.

40. *mnibus navalibus pugnis.*] 1. Siciliam Carthaginiensibus Romani ademerunt. 2. Sardiniam. 3. Secundo bello Punico Hispaniam, atque per id tempus, dum Annibal Italiam, P. Scipio Libyam populabatur, adeo ut Romani stipendium Carthaginiensibus imperârint; tandem post annos quinquaginta postremum bellum exortum est, in quo Scipio minor Carthaginem evertit.

45. *Delos.*] Delos mercibus celebris fuerit, & commoda in Asiam ex Italiâ & Græciâ navigantibus, ut Strabo scribit lib. Geog. 10.

49. *Appia via.*] Appia via ab Appio Claudio Censore dicta est, qui Cæcus nuncupatus est, à portâ autem Capena usque ad urbem Capuam, ut ait Frontinus in libro de aquæ ductu, tum Brundusium usque lapidibus strata est; hac autem caruisse pop. Rom. dicit. quia ea pars quæ ad mare vergebat prædonibus infestabatur.

50. *Hunc ipsum locum.*] Id est, in rostra; de quibus jam in Exordio. Porrò Oratores ex rostris illis navium dicebant ad populum. Livius lib. 8. docet sub rostris partem inferiorem fuisse, unde privatis loqui fas erat.

61. *Ne legaretur Gabinius.*] Postulavit sibi legatum Gabinium Pompeius, qui ipsi denegatus est; mittebantur autem legati vel à Senatu, vel à populo; quia sumptibus publicis mittebantur.

64. *Ad expilandos socios.*] Eos designat, qui dividunt Magistratibus pecuniam, ut idonei sibi legati seligantur; nisi etiam Lucullum indicet, quem hîc sæpe pungit.

bet

bet gloriæ ejus Imperatoris, atque ejus exercitûs, qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus? an Cn. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cœlius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omneis honoris causâ nomino, cum Tribuni-pleb. fuissent, anno proximo legati esse potuerunt? in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabiniâ geritur, in hoc Imperatore, atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? de quo legando spero Consules ad Senatum relaturos: qui si dubitabunt, aut [e] gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus vobis, vestrum jus, beneficiumque defendam: neque præter intercessionem, quidquam audiam: de quâ (ut arbitror) isti ipsi qui minantur, etiam atque etiam [f] quî id liceat considerabunt. Meâ quidem sententiâ, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi, rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur, propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, susceptumque confecit.

[e] *faciant molesta.* [f] *quomodo.*

70. *Anno proximo.*] Qui Tribuni fuerant, non poterant esse legati, nisi post annum iis Imperatoribus qui per eorum Tribunatum delecti fuerant. Probat tamen multorum exemplo, qui aliquando legati anno proximo iis Imperatoribus missi sunt, quos ipsi lege latâ mittendos esse censuerant.

75. *Ego me relaturum.*] Non cuilibet jus erat habendi Senatum; sed tantum Dictatoribus, Consulibus, Prætoribus, Tribunis-plebis, urbis Præfecto; quanquam nec fas fuit illis minoribus Magistratibus petere, quando in urbe Consules aderant. Vide A. Gellium, c. 7. l. 14.

77. *Vestrum jus, &c.*] Nam Tribuni plebis, qui tulerant legem de imperio alicui committendo, postquam Magistratu suo defuncti erant, legati dari illi Imperatori solebant, qui populi beneficio ad hanc dignitatem evectus fuisset.

Ib. *Præter intercessionem.*] Varro lib. 14. apud A. Gellium docet intercedendi, ne Senatusconsultum fieret, jus fuisse iis solis qui eâdem potestate, quâ ii qui Senatusconsultum facere vellent, aut majore essent.

CONFUTATIONIS
SECUNDA PARS,

In quâ confutat jam Cicero Q. Catulum, qui 1. dicebat niti in Pompeio totam Reip. spem. 2. esse contra instituta Majorum, ut uni omnia concederentur.

XIV. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate & sententiâ dicendum esse videatur: qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si [a] quid de eo factum esset, in quo spem essetis

[a] *si contingeret eum mori.*

3. *Si quid de eo factum.*] Refert Plutarchus, cum Catulus multa honorificè de Pompeio apud populum, atque conservandum, nec temperè periculis objiciendum esse talem virum diceret: quia neminem alium habebat quem mit-

ſetis habituri: cepit magnum ſuæ virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes prope unâ voce in eo ipſo vos ſpem habituros eſſe [b] dixiſtis. Etenim talis eſt vir, ut nulla res tanta ſit, ac tam difficilis, quam ille non & conſilio regere, & integritate tueri, & virtute conficere poſſit; ſed in hoc ipſo ab eo vehementiſſimè diſſentio, quod, quo minus certa eſt hominum ac minus diuturna vita, hoc magis reſpub. dum [c] per deos immortaleis licet, frui debet ſummi hominis vitâ atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla, atque inſtituta Majorum. Non dico hoc loco Majores noſtros ſemper in pace conſuetudini, in bello utilitati paruiſſe ſemper ad novos caſus temporum, novorum conſiliorum rationes accommodâſſe: non dicam duo bella maxima, Punicum, & Hiſpanienſe ab uno Imperatore eſſe confecta: duas urbes potentiſſimas, quæ huic imperio maximè minabantur, Carthaginem atque Numantiam ab eodem Scipione eſſe deletas: non commemorabo, nuper ita vobis, patribuſque veſtris eſſe viſum, ut in uno C. Mario ſpes imperii poneretur: ut idem cum Jugurthâ, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum adminiſtraret; in ipſo Cn. Pompeio, in quo novi conſtitui nihil vult Q. Catulus, quàm multa ſint nova ſummâ Q. Catuli voluntate conſtituta, recordamini. Quid enim tam novum, quàm adoleſcentulum privatum, [d] exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit: huic præeſſe? præfuit: rem optimè ductu ſuo gerere? geſſit. Quid tam præter conſuetudinem, quàm homini peradoleſcenti, cujus à Senatorio gradu ætas longè abeſſet, imperium atque exercitum dari? Sici-

[b] *reſpondiſtis.* [c] *dum immortales dii permittunt.* [d] *cogere exercitum tempore bellorum civilium Reipub.*

mitteret, ſi ſimul eſſet amiſſus, unâ voce reſpondiſſe, *teipſum*: quare deſtitiſſe Catulum.

13. *Semper in pace.*] Refert de Mario Valerius Max. quòd, &c. cum præter fœderis leges duas cohortes civitate donâſſet, atque propterea argueretur, reſponderet, ſe inter armorum ſtrepitum verba juris civilis audire non potuiſſe.

15. *Punicum & Hiſpan.*] Pub. Scipio Æmilianus, cum tantùm Ædilitatem peteret, & ante decem annos fieri Conſul non poſſet, extra leges Conſul factus eſt, & in Africam miſſus, ubi Carthaginem delevit: deinde à Senatu, populoque Rom. præter leges, quibus cautum erat, ne quis ante decem annos poſt geſtum Conſulatum fieret Conſul, iterùm vel invitus creatus eſt, & anno quarto decimo poſt exciſam Carthaginem, Numantiam cepit.

19. *Ut in uno Mario.*] Mario per plures annos prorogatus eſt Conſulatus, natum ſeptimùm Conſul fuit.

20. *Cum Jugurtha.*] Jugurtham vicit Marius, & duxit in triumphum cum duobus filiis, qui omnes in carcere poſteà necati ſunt.

Ib. *Cum Cimbris.*] Cimbri ſæpiſſimè Romanos exercitus vicerunt, captis eorum ducibus; at illos Marius tandem duobus præliis fudit, in quibus cæſa ſunt hoſtium ducenta millia & capta nonaginta.

21. *Cum Theutonis.*] Theutonis poſt victoriam Cimbri ſe junxerunt; ſed tam glorioſè eos Marius ſuperavit, ut cæſa tradantur centum quadraginta millia, capta ſexaginta.

24. *Adoleſcentulum.*] Viginti tantum tres annos natus erat, cùm in agro Piceno tres comparavit legiones, de quo jam ſuprà.

28. *Ætas longe abeſſet.*] De eo ſcribit Plutarchus, facilè in Senatum potuiſſe

Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in eâ administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentiâ, gravitate, virtute: bellum in Africâ maximum confecit, victorem exercitum [e] deportavit. Quid verò tam inauditum, quàm equitem Rom. triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modò vidit, sed etiam studio omni visendam putavit. Quid tam inusitatum quàm ut, cùm duo Consules clarissimi fortissimique essent, Eques Rom. ad bellum maximum, formidolosissimumque pro Consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cùm esset non nemo in Senatu, qui diceret, Non oportere mitti hominem privatum pro Consule: L. Philippus dixisse dicitur, Non se illum suâ sententiâ pro Consule, sed pro Consulibus mittere. Tanta in eo reipublicæ benè gerendæ spes constituebatur, ut duorum Consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quàm ut ex Senatusconsulto legibus [f] solutus, Consul ante fieret, quam ullum alium Magistratum per leges [g] capere licuisset; quid tam incredibile, quàm ut iterùm Eques Rom. ex s. c. triumpharet? quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quàm hæc quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova profecta sunt in eundem hominem à Q. Catulo, atque à cæterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. Quare videant, ne sit periniquum, & non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate à vobis comprobatam semper esse: vestrum ab illis de eodem homine judicium, populique Rom. auctoritatem improbari: præsertim cùm jam

[e] *deduxit.* [f] *dispensatus.* [g] *suscipere Magistratum gerendum.*

tuisse adscribi ante ætatem; sed sibi gloriosius duxisse, si tantum Eques triumpharet.

28. *Siciliam & Africam.*] De his jam superius parag. x. l. 9.

33. *Triumphare.*] Triumphavit idcircò, ut ex Floro patet, quòd in Africa Domitium proscriptum, & Hiericam Regem Numidarum victor interfecit.

Ib. *Non modò vidit*] Vidit rem in Pompeio novam prorsùs, quod Eques eâ ætate triumpharet, cum id gloriæ tantum aut Consuli, aut saltem Senatori deferretur.

35 *Duo Consules.*] Appianus Lepidum & Catulum Consules nominat.

39. *Pro Consule.*] Proconsules non ii tantùm dicebantur, qui post gestum Consulatum in provincias summo cum imperio; sed etiam ii qui pro Consulibus mittebantur, unde illæ provinciæ Consulares appellatæ sunt, sive Prætoriæ, quandò in easdem Prætores mittebantur.

16. *L. Philippus.*] Philippus Senator fuit magnæ auctoritatis.

44. *Ullum Magistratum.*] Primus Magistratus Quæstura fuit; nam adolescentuli Quæstores fiebant, quare Cic. in lib. 2. Epist. *Quæstorem Cæcilium præposui provinciæ, puerum, inquis? at Quæstorem,* &c.

45. *Iterum triumpharet.*] De Sertorio triumphavit, cum priùs jam de Domitio & Hiericâ triumphâsset.

49. *A Q. Catulo.*] Catulus cum aliis Senatoribus Pompeium tantis his honoribus decorandum censuerat.

52. *A vobis comprobatam.*] Comprobavit populus Rom. Senatusconsulta, quibus triumphus Pompeio decernebatur. Populus autem Rom. suos habebat Magistratus, nempe Tribunos, ad quos decreta Senatûs examinanda deferre

jam ſuo jure populus Romanus in hoc homine ſuam auctoritatem vel contra omneis qui diſſentiunt poſſit defendere: propterea quod iſtis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegiſtis quem bello prædonum præponeretis. Hoc ſi vos temerè feciſtis, & reipublicæ parùm conſuluiſtis; rectè iſti ſtudia veſtra ſuis conſiliis regere conantur; ſin autem vos plus tum in republicâ vidiſtis, vos, his repugnantibus, per voſmetipſos dignitatem huic imperio, ſalutem orbi terrarum attuliſtis: aliquando iſti principes, & ſibi, & cæteris, populi Romani univerſi auctoritate parendum eſſe fateantur. Atque in bello Aſiatico, & Regio, non ſolùm militaris illa virtus quæ eſt in Cn. Pompeio ſingularis, ſed aliæ quoque virtutes animi multæ & magnæ requiruntur. Difficile eſt in Aſiâ, Ciliciâ, Syriâ, regniſque interiorum nationum ita verſari veſtrum Imperatorem, ut nihil aliud quàm de hoſte ac de laude cogitet: deinde etiam ſi qui ſunt pudore ac temperantiâ moderatiores, tamen eos eſſe taleis propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile eſt dictu, Quirites, quanto in odio ſimus apud exteras nationes propter eorum quos ad eas per hos annos cum imperio miſimus injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris noſtris Magiſtratibus religioſum, quam civitatem ſanctam, quam domum ſatis clauſam ac munitam fuiſſe? urbes jam locupletes ac copioſæ [h] requiruntur, quibus cauſa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coràm cum Q. Catulo & Hortenſio diſputarem, ſummis & clariſſimis viris; noverunt enim ſociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro ſociis vos contra hoſtes exercitum mittere putatis, an hoſtium ſimulatione contra ſocios atque amicos? quæ civitas eſt in Aſia, quæ non modò unius Imperatoris, aut Legati, ſed unius Tribuni militum animos ac ſpiritus [i] caperè poſſit? Quare, etiamſi quem habetis, qui [k] collatis ſignis, exercitus Regios ſuperare poſſe videatur; tamen niſi erit idem, qui ſe à pecuniis ſociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab auro gazâque regiâ manus, oculos, animum cohibere

[h] *inquiruntur*, [i] *continere & ſatiare*. [k] *pugnâ datâ*.

ferrebantur: quæ ſi improbâſſent, rata non habebantur: ſin autem aliter, admittebantur.

57. *Iſtis reclamantibus.*] Cum invito Senatu, lege Gabiniâ imperium belli contra prædones Pompeio delatum eſt, Hortenſius, Catulus, aliique reclamârunt.

59. *Suis conſiliis.*] Jus ſuffragii Senatores non habebant, ſed tantùm orationes ad populum habere poterant, ut aliquid vel ſuaderent, vel diſſuaderent; quare ſtudia populi ſuis ſtudiis regebant.

64. *Regio.*] Geſtum cum Mithridate & Tigrane bellum *regium* appellat.

72. *Quos ad eas.*] Forte Glabrionem deſignat, qui Lucullo ſucceſſit.

75. *Sanctam.*] Sacræ res apud Juriſconſultos dicuntur, quæ ritè per Pontifices Deo conſecratæ ſunt, veluti ædes ſacræ, donaria templis dicata, muri & portæ civitatis.

76. *Urbes jam locupletes.*] Urbes ab avaris Magiſtratibus inquirebantur, ut belli occaſionem haberent, & eas hoſtilitè diriperent.

87. *Gazâ regiâ.*] Mithridatis & Tigranis pecunias intelligit, monetque Impe-

bere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum Regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solùm propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam [l] requisivit; videbat enim populus Romanus non locupletari quotannis pecuniâ publicâ, præter paucos: neque nos quidquam aliud assequi [m] classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc quâ cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur; quasi verò Cn. Pompeium non cùm suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui [n] inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbeis suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus P. Servilius: cujus tantæ res gestæ terrâ marique exstiterunt, ut, cùm de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio & prudentiâ præditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius integritate, virtute, constantiâ singulari. Quare videte, ut [o] horum auctoritatibus, illorum orationi qui dissentiunt, respondere posse videamur.

[l] *quæsivit studiosè.* [m] *quòd præfecti sint exercitui navali.* [n] *à tot annis.* [o] *per auctoritates eorum.*

Imperatorem, qui ab iis animum avocare possit, seligendum esse, qualis est Pompeius.

93. *Non locupletari.*] Pecunia ab hostibus detracta ab Imperatoribus in ærarium publicum deferebatur Romam: quare cum illis Quæstores mittebantur, ut rem pecuniariam administrarent, & prædam in publicas rationes referrent.

94. *Præter paucos.*] Imperatores prædas illas & pecuniam sibi per summam rapinam vindicabant, cum in illas exteras regiones mittebantur.

99. *Tum alienis vitiis.*] Summa laus Pompeii, qui continens est & innocens, ubi omnes alii, & avaritiâ, & incontinentiâ famosi sunt.

105. *P. Servilius.*] Servilius post Antonium ab bellum Piraticum missus est contra Prædones, quos non incruentâ victoriâ superavit: sed nec eos mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, & diutinâ prædâ abundantes Phaselim, & Olyropum, Isauronque ipsam arcem Ciliciæ evertit. Conscius sibi tam magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. Vide Flor. in Epit. Justin. lib. 40.

106. *Est C. Curio.*] Curio fuit Consul cum Cn. Octavio, qui Proconsul Dardanos superavit.

109. *Cn. Lentulus.*] Lentulus Luculli Collega in Consulatu cum Spartaco conflixit.

111. *Est C. Cassius.*] Ad hunc Cassium Ciceronis Epistolæ sunt lib. 15.

PERORATIO.

XV. Quæ cum ita ſint, C. Manili, primùm iſtam tuam & legem, & voluntatem, & ſententiam laudo, vehementiſſimèque comprobo: deinde te hortor ut auctore populo Romano maneas in ſententiâ, neve cujuſvis vim, aut minas pertimeſcas. Primùm in te ſatis eſſe animi, conſtantiæque arbitror: deinde cum tantam multitudinem cum tanto ſtudio adeſſe videamus, quantam nunc iterùm in eodem homine præficiendo videmus; quid eſt, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me eſt ſtudii, conſilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hâc poteſtate prætoriâ, quidquid auctoritate, fide, conſtantiâ poſſum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi & populo Romano polliceor & defero; teſtorque omnes deos, & eos maximè, qui huic loco, temploque præſident, qui omnium menteis eorum, qui ad Rempubl. adeunt, maximè perſpiciunt, me hoc neque rogatu facere cujuſquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc cauſam conciliari putem, neque quo mihi ex cujuſquam amplitudine, aut præſidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram; propterea quòd pericula facilè, [a] ut hominem præſtare oportet, innocentiâ tecti pellemus; honores autem, neque ab uno, neque ex hoc loco, ſed eâdem noſtrâ illâ laborioſiſſimâ ratione vitæ, ſi veſtra voluntas feret, conſequemur. Quamobrem quidquid in hac cauſâ mihi ſuſceptum eſt, Quirites, id omne me reipublicæ causâ ſuſcepiſſe [b] confirmo: tantumque abeſt ut aliquam bonam gratiam mihi quæſiſſe videar, ut multas etiam ſimultates partìm obſcuras, partìm apertas, intelligam mihi non neceſſarias, vobis non inutiles ſuſcepiſſe. Sed ego me hoc honore præditum, tantis veſtris beneficiis affectum, ſtatui, Quirites, veſtram voluntatem, & reipublicæ dignitatem, & ſalutem provinciarum, atque ſociorum, meis omnibus commodis & rationibus præferre oportere.

[a] *quatenus.* [b] *affirmo.*

1. *Manil.*] Lex illa non parùm diſplicuit viris bonis, tum quia publica libertas lædi videbatur, ſi uni totum imperium belli concederetur; tum quia Lucullus rerum geſtarum ſuarum gloriâ privabatur. Multi quidem obſiſtere huic legi conabantur, ſed plebis metu nemo præter Catulum interceſſit. Plutarch. in vita Pomp.

12. *Huic loco.*] Circa forum erant templa Jovis Caſtoris, & Concordiæ.

Ib. *Temploque.*] Quamvis templum ſæpe pro curia dicatur, tamen aliquando pro foro nominatur. Sic Livius lib. 8. *Roſtraque id templum appellatum.*

17. *Adjumenta honoribus.*] Teſtatur Cicero hac defenſione legis Maniliæ ſe non ad Conſulatum, qui inter maximos honores habebatur, adjumenta & gratiam: ſed Reipub. bonum quærere.

20. *Laborioſiſſimâ vitæ ratione.*] In defenſione privatorum multus labor inſumendus eſt.

24. *Mihi non neceſſarias.*] Facere ſibi invidiam facilè potuit apud Lucullum, & alios, qui ad hoc bellum Aſiaticum ſummo cum imperio miſſi fuerant.

25. *Vobis non inutiles.*] Tacitè hic inſinuat, quod earum ſimultatum cauſâ, ſit aperturus plurimas res ab iis minus honeſtè geſtas, quarum cognitio fortaſſe Reipub. utilis erit.

PRO

C. RABIRIO,

PERDUELLIONIS REO:

AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

L. APULEIUS Saturninus factus Tribunus plebis, Glaucam suum satellitem, ut Plinius refert in vitâ Saturnini, Prætorem; Consulem, ut narrat Livius lib. 69. facere volebat: C. Memmius ejus competitor obstabat; quare jubente & impellente Saturnino, Memmius in Comitiis Consularibus fustibus necatus est; & Comitia, non ferente tantum facinus populo, dissoluta sunt. Postridie, Senatusconsulto, Mario, & L. Val. Flacco Consulibus mandatum est, ut viderent Consules, nè quid detrimenti caperet Respub. Consules verò, qui salvam Rempub. esse vellent, arma capere, & se sequi jubent: Obsidetur Capitolium, quò se Saturninus cum Glauciâ, Saufeio. Æquitio, & Labieno receperat. Illi aquâ defecti, in Marii fidem se dederunt, quos inclusit in curiâ, ubi furente multitudine, Saturninus lapidibus obrutus est, Glauciæ fracta cervix, Labienus interfectus. Dicitur Rabirius caput Saturnini in ludibrium per convivia circumtulisse.

PERSONÆ.

Accusator fuit T. Labienus, quem Cæsar subornavit, ut scribit Suetonius, ad Rabirium perduellionis accusandum, & cui sorte datus est judex, & à quo damnatus provocavit ad populum.

Reus Rabirius, qui perduellionis accusatur, quod summum est imminutæ Majestatis crimen.

Patroni, Q. Hortensius, qui contendit Saturninum ab Rabirio occisum non esse: Cicero Consul, qui legitimè sumpta esse arma à Rabiro, interficiendi Saturnini causâ disputavit, cùm omnes boni cives id fecerint.

LOCUS.

Acta fuit hæc causa in Comitio, de quo jam in Oratione pro lege Manilia.

QUÆ-

QUÆSTO.

Est in genere judiciali, an Rabirius, perduellionis reus, sit absolvendus.

PARTES.

Sunt quinque; Exordium, Distributio, Confutatio, Digressio, Confirmatio.

TEMPUS.

Quartam hanc Orationem Consul Cicero anno urbis Conditæ 690. *habuit à morte Saturnini* 37, *ætatis suæ* 44.

EVENTUS.

Narrat Dio nihil absuisse quin à populo Rabirius damnaretur; sed Metellum Celerem Prætorem & Augurem militare signum de Janiculo pretulisse; quod cùm fieret, dissolvi Comitia antiquo more oportuisse: ac noluisse iterùm Labienum restaurari Comitia, atque ita Rabirium servatum fuisse.

EXORDIUM.

In quo proponit causas, quibus adducitur ad Rabirium defendendum.

I. ETSI, Quirites, non est meæ consuetudinis, initio dicendi rationem reddere, quâ de causâ quemque defendam, propterea quòd cum omnibus civibus in eorum periculis semper satis justam mihi causam necessitudinis esse duxi: tamen in hac defensione [a] capitis, famæ, fortunarum omnium C. Rabirii, proponenda ratio videtur esse [b] officii mei: propterea quòd, quæ justissima mihi causa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum de-

INTERPRETATIO.

[a] *vitæ.* [b] *defensionis hujus.*

NOTÆ.

1. *Quirites.*] Vide Orationem pro lege Maniliâ, ubi fusè, de Quiritibus dictum est par. 1. l. 3. Nota porro in Comitiis, ubi judex erat populus, Oratores hac appellatione usos esse.

Ib. *Meæ consuetudinis.*] Etsi dicat non esse consuetudinis suæ rationem reddere cur aliquem defendat: tamen aliquando reddidit, ut patet in Oratione pro Syllâ & Archiâ Poëta.

4. *Necessitudinis.*] Tenetur necessitudine defendere Rabirium, quos enim æquius est defendere, quàm quos amicos habemus?

bet

-et videri. Nam me cùm amicitiæ vetustas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meæ vitæ perpetua consuetudo, ad C. Rabirium defendendum est adhortata: tum vero, ut id studiosissimè facerem, salus reipl., consulare officium, consulatus denique ipse mihi unà vobiscum cum salute reipubl. commendatus, coëgit. Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia, vitæque turpitudo, non denique veteres, justæ, gravesque inimicitiæ civium in discrimen capitis vocaverunt: sed ut illud summum auxilium Majestatis, atque imperii, quod nobis à Majoribus est traditum, de repub. tolleretur; ut nihil posthàc auctoritas senatûs, nihil consulare imperium, nihil consensio bonorum contra pestem ac perniciem civitatis valeret: idcircò in his rebus evertendis unius hominis senectus, infirmitas, [c] solitudoque tentata est. Quamobrem, si est boni consulis, cùm cuncta auxilia reipub. labefactari, convellique videat, ferre opem patriæ, succurrere saluti fortunisque communibus, implorare civium fidem, [d] suam salutem posteriorem salute communi ducere; est etiam bonorum et fortium civium, quales vos omnibus reip. tem-

[c] *desertio.* [d] *pluris facere salutem civium quàm suam.*

8. *Amicitiæ vetustas.*] Vetustâ amicitiâ nulla certior est, quam ipse Cicero violaret, si periclitanti amico non adesset.

Ib. *Dignitas hominis.*] Auctore Dione, erat Rabirius Senator.

9. *Ratio humanitatis.*] Humanitate inducimur ad sublevandam hominum calamitatem.

Ib. *Perpetua consuetudo.*] Gloriatur sæpè Cicero se quamplurimos defendisse, & accusavisse neminem; quare Verrem accusaturus, professus est id se fecisse potius, ut Siculis subveniret, quam ut eum accusaret.

11. *Salus Reipub.*] Agitur in hac causâ de Reipub. salute, quam convellere seditiosi cives conati sunt olim in Saturnini tumultu, ut patet ex argumento Orationis.

Ib. *Consulare officium.*] Cicero Consul hanc habuit Orationem; illius autem est tueri consulare imperium, quo Saturninus interfectus est.

Ib. *Consulatus denique.*] Senatusconsulto Ciceroni & Quiritibus mandatum fuerat ut Consulatûs dignitatem in Rabirio defendendo tuerentur, quæ labefactaretur, si fas non esset Consulibus in seditiosos cives animadvertere.

13. *Culpa delicti.*] Rabirius non ob crimina vocatur in judicium, sed quod Consuli paruerit, cùm ad arma cives vocaret, cui tum non obedire mali civis est.

16. *Summum auxilium.*] Per summum auxilium intelligit illud Senatusconsultum, quod periclitante Repub. fieri solebat cum exortâ aliquâ seditione aut tumultu mandabatur ut viderent Consules *ne quid detrimenti caperet Respub.* tum enim penès eos erat summum imperium cogendi exercitus, bellum gerendi, &c.

Ib. *Majestatis.*] Majestas est amplitudo ac dignitas Reipub.

17. *Tolleretur.*] Innuit quod nisi summum illud imperium penès esset Consules, brevi Reipubl. dignitas à seditiosis civibus tolleretur.

18. *Consensio bonorum.*] Per bonorum consensionem Senatum intelligit, & qui partes & jussum Senatûs secuti sunt, cum Saturninus egressus è Capitolio oppressus est.

19. *Contra pestem.*] Scelerati & seditiosi cives Reipub. pestes sunt.

20. *Hominis senectus.*] Senex tum necessariò Rabirius erat, cum à Cicerone defensus est: nam annis abhinc triginta sex Saturninum interfecerat, jam inter Senatores adscriptus, ideoque trigesimum annum agens.

Ib. *Solitudo.*] Solitudo propriè de iis dicebatur, qui ab omnibus deserti erant, qualis sanè non fuit Rabirius, cum à principibus civitatis defenderetur: sed Ora-

temporibus exstitistis, intercludere omnes seditionum vias, munire præsidia reipubl., summum in consulibus imperium, summu in senatu consilium, putare; eâ qui secutus sit, laude potius honore, quàm pœnâ & supplicio dignum judicare. Quamobre labor in hoc defendendo præcipuè meus est: studium vero conservandi hominis commune mihi vobiscum esse debebit. Sic enin existimare debetis, Quirites, [e] post hominum memoriam rem nullam majorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque à tribuno pleb. susceptam, neque à consule defensam, neque ad populum Rom. esse delatam. Agitur enin nihil aliud in hac causâ, Quirites, quàm ut nullum sit posthà in repub. publicum consilium, nulla bonorum consensio contr improborum furorem & audaciam; nullum extremis reip. temporibus perfugium & præsidium salutis. Quæ cum ita sint, primùm quod in tantâ dimicatione capitis, famæ, fortunarumque omniu fieri necesse est, ab Jove Optimo Max. cæterisque diis deabusqu immortalibus, quorum ope & auxilio multò magis hæc resp quàm ratione hominum & consilio gubernatur, pacem ac venian peto: precorque ab iis, ut hodiernum diem & ad hujus saluten conservandam, & ad rempubl. [f] constituendam, illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proximè ad deorun immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam un tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi salus reip. vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reip. salute sapientiam, quan soletis.

[e] *unquam ullam rem.*   [f] *stabiliendam.*

Oratoriè id dixit, ut commiserationem in eum populi excitaret.

26. *Seditionem vias.*] Indicat seditionem quam Saturninus ante annos triginta sex excitavit: & quibus viis, si quæ novæ excitarentur, toto conatu Senatus populusque debet obsistere.

27. *Summum in Consulibus imperium.*] Magna & quasi regia fuit Consulum auctoritas, si cum reliquis aliis magistratibus conferatur: at auctoritate populi inferior, penès quem summa fuit.

28. *In Senatu consilium.*] Pertinebat ad Senatum deliberare de Repub. sine cujus consilio nulla ejus est auctoritas.

30. *Labor in defendendo.*] Ait sæpe Cicero defendendi laborem, quàm accusandi majorem esse.

34. *A Tribuno plebis.*] Loquitur de Labieno. Vide Orat. argum.

38. *Extremis Reipub. temporibus.*] Extrema sunt Reipub. tempora, quibus periclitatur & consulibus præscribitur ut videant *ne quid detrimenti capiat Respub.*

41. *Ab Jove.*] Non solis Oratoribu Græcis, sed Romanis etiam familiare fui deorum numen initio dicendi implorare Jupiter autem quasi juvans pater dictus est; *maximus* propter summam rerum omniun potestatem; *optimus*, quia omnibus prodesse potest.

43. *Pacem ac veniam.*] Profitetur se deorum opem, & auxilium implorare. Propriè autem venia à diis petitur, cum iratos metuimus, & propitios nobis postulamus.

47. *Numen accedit.*] Per numen deorum, vulgò potestas intelligitur: unde in lib. de nat. Deor. *Omnes naturæ numini divino parent.*

49. *Suffragiisque permittitur.*] Agebatur hæc causa apud Populum, de quâ suis suffragiis ferre sententiam decebat.

CONFUTATIO.

Quam inchoat per apostrophen ad Labienum, conquerendo de semihoræ tantum spatio ad Rabirium defendendum, ac objecta ipsi crimina breviter diluit.

Deinde duo sibi ipsi objecta crimina diluit.

II. Nunc quoniam, T. Labiene, diligentiæ meæ, temporis angustiis obstitisti, meque ex comparato & constituto spatio defensionis in semihoræ curriculum coegisti, parebitur, & quod iniquissimum est, accusationis conditioni, & quod miserrimum, inimici potestati. Quanquam in hac [a] præscriptione semihoræ [b] patroni mihi parteis reliquisti, consulis, ademisti: propterea quod ad defendendum propemodum satis erit hoc mihi temporis, verum ad conquerendum parum. Nisi fortè de locis religiosis, ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas. Quo in crimine nihil est unquam abs te dictum, nisi à C. Macro objectum esse crimen id C. Rabirio: in quo ego demiror, meminisse te, quid objecerit C. Rabirio Macer inimicus; oblitum esse, quid æqui, & jurati Judices judicarint. An de peculatu facto, an de tabulario incenso longa oratio est expromenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii judicio clarissimo C. Curtius pro virtute suâ est honestissime liberatus: ipse verò Rabirius non modò in judicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem verbo

[a] *definitione.* [b] *defensoris.*

1. *T. Labiene.*] Tribunus plebis erat Labienus, qui à Cæsare desecit ad Pompeium.

3. *Semihoræ.*] Vox illa semel hic apud Ciceronem reperitur. Queritur autem hic quod tam breve temporis spatium sibi ad dicendum concedatur: cum accusatori vulgo horæ duæ, defensori tres permittantur.

8. *De locis religiosis.*] Loca religiosa habebantur quò mortui fuerant illati, ita Marianus Jurisconf. lib. Digest. vel etiam loci in fundi, villæque conspectu, in quibus lares certis diebus à dominis, & famulis colebantur.

9. *De lucis.*] Luci nemora erant religiosis locis, aut delubris vicina, quæ alicui numini consecrabantur. Ita Virg. lib. 6. Æneid. *Unde etiam Triviæ templo, lucisque sacratis, Cornipedes arcentur equi,* possunt etiam intelligi arbores, quos ad tumulos soliti fuerant serere, quo pro lucis habebantur.

11. *A Macro.*] Macer in aliâ causâ ejusdem criminis Rabirium insimulaverat, à quo judicum sententiâ liberatus est. Macer ille vir Prætorius fuit Calvi Oratoris pater: de eo meminit Cicero in Bruto.

13. *Jurati.*] Solebant judices, antequam sententiam ferrent, se sincerè judicaturos jurare.

14. *An de peculatu.*] Peculatus furtum est pecuniæ publicæ aut sacræ: cujus fur dicitur peculator.

Ib. *Tabulario incenso.*] Tabularium locus est, ubi tabulæ, & civitatis scripta reponuntur; tale fuit Saturni, ac Libertatis templum; cum autem objiceretur Rabirio ab eo fuisse tabularium incensum, nondum id patebat; nam postea, id se fecisse Q. Sosius Eques Rom. confessus est.

18. *Verbo.*] Id est, ne uno quidem verbo.

est unquam vocatus. An de sororis filio diligentius responden dum est, quem ab hoc necatum esse dixisti, cum ad judicii [c] mo ram familiaris funeris excusatio quæreretur? Quid enim est tai verisimile, quam cariorem huic sororis maritum, quam soror filium fuisse? atque ita cariorem, ut alter vitâ crudelissimè pr varetur, cum alteri ad prolationem judicii biduum quæreretur An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civ bus Rom. contra legem Porciam verberatis, aut necatis, plu dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apuliæ, sir gulari voluntate Campaniæ vicinitatis ornetur? cumque ad e jus propulsandum periculum non modo homines, sed prope re giones ipsæ convenerint, aliquanto etiam latius excitatæ, quà ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant? Nam quid eg ad id longam Orationem comparem, quod est in eadem multæ ir rogatione præscriptum, hunc nec suæ, nec alienæ pudicitiæ peper cisse? Quinetiam suspicor, eo mihi semi-horam à Labieno præst tutam esse, ut ne plura de pudicitiâ dicerem. Ergo ad hæc cri mina, quæ patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semi horam istam nimium longam fuisse. Illam alteram partem de nec Saturnini nimis exiguam atque angustam esse voluisti: quæ no Orationis ingenium, sed consulis auxilium implorat & flagita Nam de perduellionis judicio, quod à me sublatum esse crimina soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites ego id aut primus, aut solus ex hac repub. sustulissem! ut

[c] *prolationem.*

21. *Familiaris funeris.*] Ulpianus Digest. lib. 2. ait non licuisse in jus eum vocari, qui funus duceret, aut justa mortuis faceret.

25. *Legem Fabiam.*] Hac lege cavebatur, ne quis hominem liberum pro servo, aut servum alienum pro suo venderet. Putant aliqui legendum esse legem Flaviam; cum illa de plagio agat: is autem qui servos alienos solicitat, vendit, emit, aut liberos pro servis, Plagiarius dicitur.

26. *Legem Porciam.*] Hæc lex à Porcio Catone Trib. pleb. lata est, Valerio & Apuleio Coss. anno urbis conditæ CDLIV. ne quis Magistratus civem Rom. virgis cæderet necaretve; sed damnatis exilium permitteretur, cum antea nudorum cervix insereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur.

27. *Totius Apuliæ.*] Credibile est ex Apulia fuisse Rabirium, aut in ea magistratum gessisse. Veniebant enim ex provinciis vel urbibus legati, qui reum publicâ Oratione commendarent, cum periclitaretur in judicio.

28. *Campaniæ.*] Rabirius fundos habu in Campania, & domum Neapoli, ut e Ep. ad Attic. patet. Illic etiam homine liberos verberasse & decidisse ipsi objicie batur.

32. *Multæ irrogatione.*] Irrogatio lex e in aliquem lata. Multa porro à Mulge mulctum dicta est, quod mulgeat, id est exhauriat, in ea autem hæc observabantur reo Magistratus diem dicebat: ter eum accusabat, tum rogabat populum ut cert bonorum parte mulctaretur; hæc irrogati per trinundinum durabat, tum reus accusa batur.

40. *Nam de perduellionis judicio.*] Hi rejicit quædam crimina quæ in eum Le bienus jecerat primum, quod summi sup plicium de perduellionis condemnatis pro hibuerat: alterum, Ciceronem crudelem esse, neque favere populo; perduelles vero dicebantur, qui nunc hostes à nobis appel lantur.

nam,

nam, quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meæ laudis esset! Quid enim optari potest, quod ego mallem, quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisse! Sed ista laus primum est majorum nostrorum, Quirites, qui expulsis regibus, nullum in libero populo vestigium crudelitatis regiæ retinuerunt: deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum [d] infestam, sed lenitate legum munitam esse voluerunt. Quamobrem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tu-ne, qui civibus Roman. in concione ipsâ carnificem, & vincula adhiberi putas oportere? qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad civium supplicium defigi & constitui jubes? an ego, qui funestari concionem contagione carnificis veto? qui expiandum forum pop. Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico; qui castam concionem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Rom. integrum jus libertatis defendo servari oportere? Popularis vero tribunus pleb. custos, defensorque juris, & libertatis. Porcia lex virgas ab omnium civium Rom. corpore amovit; hic misericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium lictori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Rom. injussu vestro judicaretur: hic popularis à Duumviris in-

[d] *vexatam.*

45. *Carnificem de foro.*] Labienus carnificem in forum duxerat, cum Rabirii causa agebatur, ut damnatum eum inde in campum Martium abduceret, ut ibi in crucem paratam ageretur.

51. *Popularis est.*] Popularis dicitur qui & verbis, & factis placere populo studet.

53. *In Campo Martio.*] Campus Martius ager fuit Tarquiniorum Marti consecratus, quem Livius lib. 1. Martium appellatum fuisse narrat.

Ib. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata omnium maxima habebantur, tum quia fiebant ex censu & ætate per centurias, in quibus singulis centum cives erant; tum quia in eis Consules & majores Magistratus creabantur; tum quia in his de maximis solum criminibus agebatur.

Ib. *Auspicato in loco.*] Auspicatus locus ille dicitur, qui auspiciis Consularibus consecratur, neque enim illa comitia sine auspice, nec nisi in loco inaugurato haberi licuit.

54. *Funestari.*] Existimabant pollui eum non modo qui attrectasset, sed etiam qui vidisset cadaver hominis mortui.

55. *Contagione carnificis.*] Lex fuit, ne carnifex impurus in concione quemquam attingeret, nec civis verberaretur.

56. *Nefarii sceleris.*] Nefarium scelus erat, si caperetur civis Romanus, & ad patibulum duceretur, quod tanquam funestum aliquod piaculum expiandum erat.

57. *Castam.*] Castum id dicitur quod purum est, nec violatum; violabatur autem campus Martius & carnificis & crucis contagione.

59. *Popularis vero tribunus.*] Ironice hic ludit Labienum dissimili collatione civium popularium, quorum meminerat in Oratione suâ Labienus.

64. *Injussu vestro.*] Populus jubebat, censebat Senatus.

Ib. *A Duumviris.*] Suetonius in vitâ Cæsaris refert Duumviros à Tullio Hostilio rege in causâ Horatiorum fuisse primum constitutos, cum potestate tamen ad populum provocandi; acta vero primum hæc Rabirii causa apud Duumviros fuit, & ab iis condemnatus ad populum appellavit.

jussu vestro, non judicari de cive Rom. sed indictâ causâ cive Roman. capitis condemnari coegit. Tu mihi etiam legis Porcia tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cujusquam denique ho minis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis in usitatis, sed etiam verborum inauditâ crudelitate violare liber tatem hujus populi, [e] tentare mansuetudinem, commutare disci plinam conatus es? Namque hæc tua, quæ te hominem cle mentem popularemque delectant: I, LICTOR, [f] COLLIGA MANUS: quæ non modo hujus libertatis, mansuetudinisqu non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii: se Tarquinii superbissimi atque crudelissimi regis isti sunt crucia tûs carmina: quæ tu homo lenis, ac popularis, libentissim commemoras, CAPUT OBNUBITO, ARBORI INFELIC SUSPENDITO. Quæ verba, Quirites, jam pridem in hæc repub non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressi sunt.

III. An vero, si actio ista popularis esset, & si ullam partem æquitatis haberet aut juris, C. Gracchus eam reliquisset? scilicet tibi graviorem dolorem patrui tui mors attulit, quàm C. Graccho fratris: & tibi acerbior ejus patrui mors est quem nunquam vidisti, quàm illi ejus fratris, quîcum concordissimè vixerat: & similis viri

[e] *tollere*. [f] *liga*.

65. *Indicta causa.*] Nulla est audita Rabirii defensio: nam non dicunt causam qui contra leges damnantur.

72. *I, Lictor, &c.*] Formula fuit judicii, quod ferebatur à Duumviris in reos perduellionis.

74. *Romulus quidem, aut Numa.*] Hi primi omnium Regum Romanorum fuerunt, iique clementissimi Principes.

Ib. *Sed Tarquinii.*] Auctor illius sententiæ fuit Tullus Hostilius in judicio Horatianorum, non Tarquinius; sed eam ei attribuit, quod eam per summam tyrannidem erga cives Rom. sæpe usurparat.

75. *Cruciatus carmina.*] Id est, sunt voces, formulæ & cantus. Carmen enim à canendo dictum est, imo leges & judicum sententiæ quæ per præconem denunciabantur, carmen appellatæ sunt. Vide Livium lib. 1.

77. *Caput obnubito.*] Id est vela, ne videlicet aspectu patibuli reus terreretur, aut in voces irrumperet: vel ut significarent luce indignum esse.

Ib. *Arbori infelici.*] Per arborem crucem intelligit, quæ ex aliquo ligno vel arbore infelici componebatur; porrò arbores infelices, auctore Plinio cap. 27. lib. 16. illæ censebantur, & damnatæ religione, quæ neque seruntur unquam, neque fructum ferunt, vel quæ Diis inferorum sacratæ sunt.

78. *Suspendito.*] Funibus religabantur, qui in crucem suspendebantur.

79. *Tenebris vetustatis, luce libertatis.*] Translata verba, illud à nocte, istud à die; vult autem indicare illas durissimas perduellionis leges, latis novis & m.lt.oribus, antiquatas esse.

1. *Actio ista.*] Actionem intelligit quâ Rabirii civis Rom. mortem persequitur Labienus.

4. *Fratris.*] Ex his verbis fas est conjicere Q. Labienum Titi patruum, tum Tribunum plebis fuisse, quando cum Saturnino occisus est; duo autem Gracchi fuêrunt fratres, Tiberius & Caius uterque seditiosus, uterque Tribunus-plebis, primus cùm iterum Tribunus creari vellet, Nasica auctore, alter à Lucio Opimio Consule interfectus est.

5. *Et similis.*] Vox ista, *Et*, interrogativè ponitur. Sic apud Virg. *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?*

tu

tu ulcisceres patrui mortem, atque ille persequeretur fratris sui, si istâ ratione agere voluisset? & par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Tib. Gracchus reliquerat? An pietas tua major, quàm Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quæ si in illo minima fuissent, tamen [a] præ tuis facultatibus maxima putarentur. Cum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te, atque illum interjectum putas? Sed moreretur priùs acerbissimâ morte millies Gracchus, quàm in ejus concione carnifex consisteret; quem non modo foro, sed etiam [b] cœlo hoc ac spiritu censoriæ leges, atque urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum à commodis vestris: cum iste omnes & suppliciorum, & verberum acerbitates, non ex memoriâ vestrâ ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis, atque ex regum commentariis conquisierit: ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarim & restiterim crudelitati? Nisi forte hanc [c] conditionem vobis esse vultis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent. Misera est ignominia judiciorum publicorum, misera [d] multatio bonorum, miserum exilium: sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis; mors denique si proponitur, libertate moriamur; carnifex vero & obductio capitis, & nomen ipsum crucis, absit, non modo à corpore civium Roman. sed etiam à cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solùm eventus, atque perpessio, sed etiam conditio, expectatio, [e] mentio ipsa denique, indigna cive Romano atque homine libero est. An vero servos nostros ho-

[a] *in comparatione facultatum tuarum.* [b] *aere.* [c] *hanc sortem.* [d] *publicatio.* [e] *cogitatio.*

7. *Desiderium.*] Tanto dolore affectus est de morte Gracchorum pop. Rom. ut Plutarchus afferat in eorum vitâ, erectas ipsis fuisse statuas in eodem loco ubi interfecti sunt.

11. *Eloquentia.*] Cicero in Claris Oratoribus ait, *C. Gracchum pleniorem & uberiorem ad dicendum Oratorem ante eum nullum fuisse.* Laudat vero Gracchum, quia libenter ejus laudes populus audiebat.

16. *Censoriæ leges.*] Quibus cavebatur ne carnifex civis Rom. esset, ne in foro conspiceretur, neve in urbe domicilium haberet.

20. *Annalium monumentis.*] Ex Cic. lib. 2. de Orat. erat Historia nihil, aliud nisi Annalium confectio, rei memoriæque publicæ retinendæ causâ, ab initio rerum Rom. usque ad P. Mucium Pontificem Max. Pontifex enim Max. res omnes singulorum annorum mandabat literis.

20. *Ex regum commentariis.*] Constat ex Livio, lib. 1. Reges Romanos de suis rebus gestis, aut constitutis Commentarios scripsisse, in quo probabile est eos fuisse imitatum Cæsarem.

25. *Judiciorum publicorum.*] In judiciis publicis de capite civium agebatur, & eorum executio cuique ex populo committebatur.

32. *Conditio.* Misera illa est conditio in quâ aliquis ita vivit, ut in eum cadere supplicii servilis nota possit.

rum suppliciorum omnium metu, dominorum benignitas unâ vindictâ liberabit: nos à verberibus, ab unco, à crucis denique terrore, neque res gestæ, neque acta ætas, neque nostri [f] honores vindicabunt? Quamobrem fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor & [g] præ me fero, te ex illâ crudeli, importunâ, non tribunitiâ actione, sed Regiâ, meo consilio, [h] virtute, auctoritate esse depulsum. Quâ tu in actione, quanquam omnia exempla Majorum, omnes leges, omnem auctoritatem Senatûs, omnes religiones atque auspiciorum publica jura neglexisti; tamen à me hæc in hoc tam exiguo meo tempore non audies; liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem, Nunc de Saturnini crimine ac de clarissimi patrui tui morte dicemus.

[f] *magistratus.* [g] *non dissimulo.* [h] *fortitudine.*

34. *Una vindicta.*] Vindicta erat virga quam Prætor vel Lictor servi capiti imponens, eundem servum in libertatem, verba quædam solemnia proferens, vindicabat.

35. *Ab unco.*] Unco recurvo quorumdam criminum damnati ad supplicium trahebantur.

40. *Exempla Majorum.*] Majores nunquam carnifices & crucem adhibuerunt in concione.

41. *Omnes leges.*] Intelligit leges Censorias, quæ voluerunt carere foro carnifices.

Ib. *Omnes religiones.*] Cum in Campo Martio crucem defigi voluit, religiones & auspicia neglexit, quia observatum erat de cœlo, & Labieno obnunciatum, quod mala erant auspicia, non tamen ab actione destitit.

CONFIRMATIO.

In quâ duas affert rationes Cicero; primam, Rabirius non occidit Saturninum: secundam, Rabirius jure sumpsit arma contra Saturninum.

IV. Arguis occisum esse à C. Rabirio L. Saturninum: & id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissimè defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc prædicare, C. Rabirii manu L. Saturninum hostem populi Romani interfectum. Nihil me clamor iste commovet, sed consolatur; cum indicat esse quosdam cives imperitos, sed non multos. Nunquam, mihi credite, pop. Rom. hic, qui silet, Consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum

4. *Susciperem hoc crimen.*] Crimen hoc licet à Rabirio non sit commissum, tamen ultrò commissum ab eo esse libenter ait se confessurum, & suum prædicaturum, quia crimen non est appellandum, quod reipublicæ causâ committitur.

5. *Causa.*] Rabirius nolebat interfector Saturnini appellari.

7. *Clamor iste.*] Si quid in concionibus dictum esset, quod populo placeret, acclamabatur; si quid verò displiceret, admurmurabat & obstrepebat.

ri arbitraretur. Quanto jam levior est acclamatio! quin conticetis vocem, indicem stultitiæ vestræ, testem paucitatis? Libenter, inquam, confiterer, si verè possem, aut etiam si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum: & id facinus pulcherrimum esse arbitrarer: sed quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen non minus. Confiteor interficiendi Saturnini causâ C. Rabirium arma cepisse, quid est, Labiene? quam à me graviorem confessionem, aut quod in hunc majus crimen expectas; nisi vero interesse aliquid putas inter eum qui hominem occidit, & eum qui cum telo occidendi hominis causâ fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt; arma jure sumpta concedis, interfectum jure concedas necesse est.

Paucula quædam deesse videntur.

V. FIT S. C. ut C. Marius, L. Valerius Consules adhiberent Tribunos-plebis & Prætores, [a] quos eis videretur: operamque darent, ut imperium populi Rom. majestasque conservaretur: adhibent omnes Tribunos-plebis, præter Saturninum, Prætores præter Glauciam: qui rempublicam salvam esse vellent, arma capere, & se sequi jubent. Parent omnes: ex ædificiis armamentariisque publicis arma populo Romano, C. Mario Consule distribuente, dantur. Hîc jam, ut omittam cætera, de te ipso, Labiene, quæro: cum Saturninus Capitolium teneret armatus, esset una C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergastulo, Gracchus: addam (quoniam ita vis) [b] eodem Q. Labienum patruum tuum: in foro autem C. Marius,

[a] *quos placeret sibi*, [b] *ad hos*.

11. *Libenter inquam.*] Acclamatione & admurmuratione sedatâ, repetit suam propositionem.

15. *Ad laudem minus valebit.*] Nam minor Rabirii laus est, quod arma ceperit Saturnini occidendi causâ, quàm fuisset, si eum occidisset.

22. *Concedas necesse est.*] Desiderantur hîc omnia quæ de seditione Saturnini, & tumultu populi ad eam reprimendam dicta sunt.

1. *Fit S. C.*] Loquitur de Senatusconsulto, quo probat arma jure sumpta esse. Illud autem Senatusconsultum fuit, ut Consules viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

2. *Tribunos-plebis.*] Decem tum erant Tribuni-plebis.

5. *Glauciam.*] Glaucia turpissimus vir fuit & levissimus, de quo Cicero lib. 3. de Oratore loquitur; & quem tum Prætorem fuisse Livius lib. 69. refert.

6. *Armamentariis.*] Armamentarium locus est, ubi omnia armorum genera; armarium vero, ubi libri reponuntur.

8. *De te, Labiene.*] Ostendit Rabirium arma debuisse sumere, non domi latere, non cum Saturnino Capitolium occupare: nam foro pulsus illud Saturninum occuparat.

10. *C. Saufeius.*] Is esse videtur Saufeius, quem C. Saffinium appellat Appianus. lib. 1. qui tum Censor fuit.

11. *Ergastulo.*] Ergastulum locus est, in quo vincti nequiores servi opus faciunt.

Ib. *Gracchus.*] Equitibus quidam se Gracchi filium finxit, ut sibi populum demereretur, apud quem valebat plurimum Gracchorum familia. Is cum Saturnino, Glaucia,

rius, & L. Valerius Flaccus Coss. pòst cunctus Senatus, atque Senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos P. conscriptos, qui nu sunt, in invidiam vocatis, quò faciliùs de hoc Senatu detrah possitis, laudare consuevistis: tum equester ordo: at quor equitum Roman. dii immortales! patrum nostrorum atq ejus ætatis, quæ tunc magnam partem reipub. atque omn dignitatem judiciorum tenebat: cùm omnes omnium ordinu homines, qui in salute reipub. salutem suam repositam esse ar trabantur, arma cepissent: quid tandem C. Rabirio faciendu fuit? De te ipso, inquam, Labiene, quæro: cùm ad arma Co sules ex S. C. vocavissent: cùm armatus M. Æmilius, prince Senatûs, in comitio constitisset, qui, cùm ingredi vix posse non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendu impedimento fore putabat: cùm denique Q. Scævola confectus se nectute, præpeditus morbo, mancus & membris omnibus captus debilis, hastili nixus, & animi vim & infirmitatem corporis osten deret: cùm L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C Fimbria, Q. Catulus, omnesque qui tum erant Consulares, pro sa lute communi arma cepissent; cùm omnes Prætores, cuncta nobilitas, ac juventus accurreret, Cn. & L. Domitius, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus: cùm omnes Octavii,

Glaucia, & Saufeio arma cepit. Vide Valerium lib. 9.

18. *Omnem dignitatem judiciorum.*] Lege Gracchi Equester Ordo judicia administrabat, quorum auctoritas à Sylla devoluta est ad Senatores: sed tandem legem tulit Aurelius Cotta, ut cum Senatoribus Equites & Tribuni Ærarii judicarent.

23. *M. Æmilius.*] M. Æmilius Scaurus, cujus constantiam & gravitatem sæpe Cicero laudat, cum videret concitatum à Saturnino aliisque populum, Marium Sextum Consulem hortatus est, ut libertatem Reipub. tueretur, atque ipse in summa senectute armatus, & innixus spiculo constitit ante Curiæ fores. Vide Val. lib. 3.

24. *In Comitio.*] Comitium erat Curiæ proximum.

Ib. *Ingredi.*] Ambulare propter summam senectutem vix poterat.

25. *Ad insequendum.*] Putabat videlicet illam pedum tarditatem fore sibi impedimento, non ut fugeret; sed quominus seditiosos cives insequeretur.

26. *Q. Scævola.*] Is Scævola cum L. Metello Dalmatico Consul fuerat, nam alter quinquennio post Marium & Flaccum Consules, qui Saturninum oppresserunt Consulatum gessit.

27. *Præpeditus morbo.*] Morbo pedum, seu podagrâ laborabat.

29. *L. Metellus.*] Dalmaticus dictus est, & Consulatu functus anno urbis 636. censurâ, & triumpho de Dalmatis illustris fuit.

Ib. *Galba.*] Galba Consul fuit cum M. Æmilio Scauro, cujus ex familiâ sex aut septem Consulares extitere.

Ib. *Serranus.*] Serranus cum Q. Cæpione, Rutilius cum Cn. Manlio, Fimbria cum C. Mario, Q. Catulus cum eodem Mario Consulatum gesserunt.

32. *Cn. & L. Domitius.*] Uterque Domitius Ænobarbus, ut opinor, fratres, quorum primus cum Cassio Longino, alter cum Cœlio Caldo Consul fuit.

Ib. *L. Crassus.*] Crassus orator fuit, Mucius verò Pontifex Max.

33. *Claudius.*] Claudius fuit Consul cum Perpenna.

Ib. *M. Drusus.*] Drusus tribunus-plebis domi suæ interfectus est.

Ib. *Octavii.*] Octavii tres Consulatum gesserunt.

Metelli, Julii, Cassii, Catones, Pompeii: cùm L. Philippus, L. Scipiō; cùm M. Lepidus, cùm D. Brutus; cùm hic ipse P. Servilius quo tu imperatore, Labiene, [c] meruisti; cum hic Q. Catulus admodum tum adolescens; cùm hic C. Curio; cùm denique omnes clarissimi viri cum Consulibus essent: quid tandem C. Rabirium facere convenit? utrum inclusum atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere? an in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo & cæteris ad mortem propter vitæ turpitudinem confugientibus congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scævola, cum bonis denique omnibus coire non modò salutis, verum etiam periculi societatem? Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? cùm ignaviæ ratio te in fugam, atque in latebras impelleret: improbitas & furor Lucii Saturnini in Capitolium [d] arcesseret: Consules ad patriæ salutem ac libertatem vocarent: quam tandem auctoritatem, quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere potissimùm velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid? pater quicum? quid? propinqui vestri, Equites Romani? quid? omnis præfectura, regio, vicinitas vestra? quid? ager Picenus universus, utrùm Tribunitium furorem, an Consularem auctoritatem secutus est?

VI. Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, neminem unquam adhuc de sese confessum. Nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modò ho-

c *militâsti.* d *vocaret.*

34. *Metelli.*] Q. Metellus Nepos Consul anno 655. fuit cum T. Didio; ob dissipatam rem domesticam, Nepos dictus est.

Ib. *Julii.*] Sex. Julius Cæsar Consul cum Philippo, & L. Cæsar cum P. Rutilio Lupo.

Ib. *Cassii.*] C. Cassius Varus Consul cum L. Gellio.

Ib. *Catones.*] L. Porcius Cato Consul cum Cn. Pompeio Strabone.

Ib. *Pompeii.*] Cn. Strabo Pompeius Consul fuit cum Porcio Catone, Q. Pompeius Rufus cum L. Sylla.

Ib. *Philippus.*] Consul cum Sexto Julio Cæsare.

35. *L. Scipio.*] Consul cum Norbano.

Ib. *M. Lepidus.*] Lepidus cum Q. Catulo, Brutus cum Æmilio Lepido Liviano.

36. *P. Servilius.*] Servilius, qui Isauricus postea dictus est ab Isauria urbe Ciliciæ captâ, cum Appio Pulchro Consul fuit.

Ib. *Imperatore.*] Cùm bellum gereret in Cilicia, is primus omnium in Isauriam ingressus est; & triumphum, & Isaurici nomen adeptus est.

37. *C. Curio.*] Curio pater ejus Curionis fuit, qui bello Civili, pro Cæsare pugnans, periit in Africa.

46. *Ac tempore*] Quo Saturninus cum suis excitabat seditionem.

51. *Quid? pater.*] Videtur hic significare Labieni patrem non cum seditiosis, sed cum Consulibus fuisse.

52. *Omnis præfectura.*] Præfecturæ in Italia eæ urbes dicebantur, quibus & jus dicebatur, & nundinæ agebantur; in eas legibus Præfecti quotannis jus dictare mittebantur. De his Festus.

53. *Ager Picenus.*] Ager Picenus est Italiæ quinta regio trans Appeninum, ab ipsis montibus ad mare Adriaticum usque extensus. Vide Strabonem lib. 5. Hodie Marchia Anconitana dicitur ab Ancona emporio celeberrimo.

1. *Patruo prædicas.*] Nemo est qui prædicet se cum Saturnino fuisse; & tamen eâ est impudentiâ Labienus, ut id de patruo suo jactet.

nestate, sed etiam simulatione honestatis relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus, fuerit; & fuerit nullà desperatione rerum suarum, nullis domesticis [a] vulneribus coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriæ præponeret: idcirco-ne oportuit C. Rabirium desciscere à republicâ; non comparere in illà armatâ multitudine bonorum? Consulum voci atque imperio non obedire? Atqui videmus, hæc in rerum natura tria fuisse, ut aut cum Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere, mortis erat [b] instar turpissimæ: cum Saturnino esse, furoris & sceleris: virtus & honestas, & pudor cum Consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocàs, quòd cum iis fuerit C. Rabirius, quos, amentissimus fuisset, si oppugnasset; turpissimus, si reliquisset? At C. Decianus, de quo tu sæpe commemoras, quia, cùm hominem omnibus insignem notis turpitudinis P. Furium accusaret, summo studio bonorum omnium, queri est ausus in concione de morte Saturnini, condemnatus est: & Sextus Titius quòd habuit imaginem L. Saturnini domi suæ, condemnatus est. Statuerunt Equites Romani illo [c] judicio, improbum civem esse, & non retinendum in civitate, qui hominis hostilem in modum seditiosi imagine aut mortem ejus honestaret, aut desideria imperitorum misericordiâ commoveret, aut suam significaret imitandæ improbitatis voluntatem. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam habes, inveneris: nam Sex. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus est nemo. Quod tu si audisses, aut si per ætatem scire potuisses, nunquam profectò istam imaginem, quæ domi posita [d] pestem atque exilium Sex. Titio attulisset, in rostra, atque in concionem attulisses, nec tuas unquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii afflictam navem, & in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. Sed

[a] *incommodis.* [b] *imago.* [c] *consensu.* [d] *calamitatem & condemnationem.*

6. *Nullâ desperatione rerum.*] Qui enim ære alieno tenebantur adstricti, ut plurimum seditiosos cives sequebantur.

16. *At C. Decianus.*] Hìc ostendit à præjudiciis sive judicatis, Labienum potius quàm Rabirium perduellionis accusandum esse. Nam Decianus tantum damnatus est, quia de Saturnino quæstus est, cum Furium defendebat. Vide Val. Max. lib. 8. cap. 1.

20. *Sextus Titius.*] Titius homo loquax & acutus, ut ait Cicero, licet innocens esset, & lege Agraria gratiosus populo, tamen condemnatus est, quia domi Saturnini imaginem habebat.

21. *Equites Rom.*] Qui soli tum judicabant.

24. *Imperitorum.*] Id est, imperitæ multitudinis, quæ facilè rebus ejusmodi ducitur.

29. *Istam imaginem.*] Labienus produxerat imaginem L. Saturnini in concione, aut quam apud se Titius habebat, aut aliam huic certe similem.

31. *In rostra.*] Ubi hæc causa acta est.

Ib. *Tuas rationes.*] Quibus voluisti impellere pop. Rom. ad perdendum Rabirium.

32. *Afflictam navem.*] Per navem intelligit fami iam & domum, metaphora à nave sumpta, & naufragio.

in

in his rebus omnibus imprudentiâ [e] laberis: causam enim suscepisti antiquiorem memoriâ tuâ: quæ causa ante mortua est, quàm tu natus esses; quâ in causâ tute profectò fuisses, si per ætatem esse potuisses, eam causam in judicium vocas. An non intelligis, primùm quos homines, & quales viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot ex iis qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas? Nam si C. Rabirius [f] fraudem capitalem admisit, quòd arma contra L. Saturninum tulit; huic quidem afferret aliquam deprecationem periculi ætas illa, quâ tum fuit: Q. verò Catulum patrem hujus, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit; M. Scaurum, illâ gravitate, illo consilio, illâ prudentiâ, duos Mucios, L. Crassum, M. Antonium, qui tum extra urbem cum præsidio fuit; quorum in hac civitate longe maximè consilia atque ingenia fuerunt; cæteros pari dignitate præditos, custodes, gubernatoresque reipub. quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris, atque optimis civibus, equitibus Rom. dicemus, qui tum unà cum Senatu salutem reipub. defenderunt? quid de tribunis ærariis, cæterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? Sed quid ego de iis omnibus, qui Consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum Coss. famâ quid futurum est? L. Flaccum hominem cùm semper in repub. tum in Magistratibus gerendis, in sacerdotio cæremoniisque quibus præerat diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adjungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem verè patrem patriæ, parentem, inquam, vestræ libertatis atque hujusce reip, possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? Etenim si C. Rabirio, quòd iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit; quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? Ac, si fides Saturnino

[e] *cadis sensim.* [f] *crimen.*

35. *Antiquiorem memoriâ tuâ.*] Quia occisus est Saturninus annis sex & triginta ante hanc Rabirii accusationem. Labienus autem juvenis erat; nam Tribunatus anno ætatis vigesimo gerebatur.

42. *Ætas quæ tum fuit.*] Tunc enim erat adolescens Rabirius.

45. *Duos Mucios.*] Scævolam utrumque Pontificem & Augurem.

Ib. *L. Crassum & Antonium.*] Oratores, de quibus sæpe in libris Oratoriis.

51. *Tribunis ærariis.*] Tribunis ærariis pecunia militaris erat credita.

55. *L. Flaccum.*] Lib. 1. de Divinatione Flaccum Martialem Flaminem fuisse ait.

59. *Marium.*] Appellat Marium hunc popularem suum Cicero patrem patriæ propter relatam de Cimbris victoriam: Quam laudem Q. Catulus Ciceroni omnium primo detulit.

60. *Vestræ libertatis.*] Ille Marius contra Syllam patriæ libertatem defendit.

64. *Qui vocavit.*] Ad arma.

Ib. *Si fides Saturnino.*] Cum in Capitolio Saturninus obsideretur, jussit Marius aquæductus rescindi: quare oppressus siti, coactus est se Mario in fidem dare, hunc occlusit in Curia, ubi irruptione factâ, à multitudine cum sociis occisus est.

data

data est, quod abs te sæpissimè dicitur; non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit, idemque violavit, si in fide non stetit. Quæ fides, Labiene, quî potuit sine Senatusconsulto dari? adeo-ne hospes hujusce urbis, adeo-ne ignarus es disciplinæ consuetudinisque nostræ, ut hæc nescias? ut peregrinari in alienâ civitate; non in tuâ Magistratum gerere videare? Quid jam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu & vitâ caret? Itane verò? tantis in laboribus C. Marius, periculisque vixisset, si nihil longius, quàm vitæ termini postulabant, spe atque animo de se & gloriâ suâ cogitasset? At credo, cum innumerabiles hostium copias in Italia fudisset, atque obsidione rempub. liberasset, omnia sua secum una moritura arbitrabatur. Non est ita, Quirites; neque quisquam nostrûm in reipub. periculis cum laude virtute versatur, quin [g] spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque cùm multis aliis de causis, virorum bonorum mentes divinæ mihi, atque æternæ videntur esse, tum maximè quòd optimi & sapientissimi cujusque animus ita præsentit in posterum, ut nihil, nisi sempiternum spectare videatur. Quapropter equidem & C. Marii, & cæterorum virorum sapientissimorum, ac fortissimorum civium mentes, quæ mihi videntur ex hominum vitâ ad deorum [h] religionem & sanctimoniam demigrasse, testor, me pro illorum famâ, gloriâ, memoriâ, non secus ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare: ac, si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenuè caperem, quàm illi pro communi salute ceperunt. Etenim Quirites, exiguum nobis vitæ curriculum natura circumscripsit, immensum gloriæ. Quare si eos, qui jam de vitâ decesserunt, [i] ornabimus; justiorem nobis mortis conditionem relinquemus. Sed si illos, Labiene, quos jam videre non possumus, negligis; ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? neminem esse dico ex iis omnibus qui illo die Romæ fuerint, quem tu diem in judicium vocas, pubesque tum fuerit, quin

[g] *tangatur sensu posteritatis.* [h] *accessisse ad numerum deorum.* [i] *laudabimus.*

67. *Sine Senatusconsulto dare.*] Arguit Labienus Marium, quòd fidem Saturnino datam non servaverit. Respondet Cicero publicam non fuisse, nec valuisse sine Senatûs auctoritate.

68. *Consuetudinisque nostræ.*] Consuetudo non patitur fidem publicam valere sine Senatûs auctoritate.

70. *Magistratum gerere.*] Tribunatum plebis Magistratum appellat, quem Plutarchus non fuisse tradit, quia tribunis ejusmodi nulla erant insignia dignitatis.

74. *Innumerabiles.*] Refert Eutropius lib. 5. trecenta quadraginta millia Cimbrorum, Teutonum, & Ambronum occidisse Marium.

81. *Præsentit.*] Posteritatis præsentione & spe ducitur animus.

84. *Ad deorum religionem.*] Colebant Romani non solum deos qui cœlites dicebantur, verum etiam eos quos virtus ad cœlum extulerat. Unde ait Cicero omnium animos immortales esse, sed fortium bonorumque divinos.

91. *Mortis conditionem.*] Contendit, si à nobis vivis celebrentur ii, qui priores nobis mortui sunt, quod, & qui vivent post mortem nostram, nos etiam honoribus prosecuturi sint; secus autem, si eorum memoriæ injuriam facimus.

95. *Pubes.*] Quando hoc verbum pubes substantive sumitur, significat propriè

quin arma ceperit, quin Consules secutus sit; omnes ii, quorum tu ex ætate conjecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine citantur. At occîdit Saturninum Rabirius; utinam fecisset; non [k] supplicium deprecarer, sed præmium postularem. Etenim si Scævæ, servo Q. Crotonis 102
qui occîdit L. Saturninum, libertas data est; quod Equiti Rom. præmium dari par fuisset? &, si C. Marius, quod fistulas, quibus aqua suppeditabatur Jovis Optimi Maximi templis ac sedibus, præcidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum civium

— — — —

Desunt, ut videtur, non pauca.

[k] *precarer ut parceretur ei.*

priè imaginem illam, quæ anno 14. genas vestit; quando adjective, eum designat, qui hanc ætatem attigit, ita pro Milone *omnem Italiæ pubem commiserat.*

102. *Fistulas.*] Per fistulas plumbeas aqua è fontibus in loca quælibet ducitur.

103. *Aqua suppeditabatur.*] Anio fons primo in Capitolium deductus est anno urbis conditæ 627. à Cneo Servilio Cæpione, & L. Cassio Longino censoribus. Vide Frontinum de aquæductibus.

ORA-

ORATIO PRIMA

IN

L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM multa de hac conjuratione apud Sallustium, Plutarchum in vitâ Ciceronis, Appianum in lib. 2. de bell. civil. & Florum lib 4. legi possunt: afferam duntaxat, quæ ad rem nostram pertinent Catilina & conjurati reliqui in domum M. Leccæ vii. Id. Novemb nocte consequente convenerant, quâ constitutum est ut Catilina ex urb exiret, alii remanerent cædis atque incendiorum causâ; moræ paululum sibi Catilina deposcit, quòd Cicero Consul viveret; ad quem C Cornelium, & L. Varunteium, Equites, Romanos paulo ante lucem præmisit, qui simulatâ honoris salutatione, in lecto eum occiderent; hujus consilii per Fulviam, vilissimum scortum, factus certior, præsidii domum munivit; quare ab ingressu prohibiti sunt. Eodem ipso di Cicero Consul in Jovis Statoris ædem Senatum convocavit, ut ad eum de totâ conjuratione, & imminenti Reipub. periculo referret. Adfuit ipse Catilina, quem venientem nemo salutavit, cui nemo assedit, relictâ subselliorum parte, quam occupaverat. Cicero verò seu Catilinæ præsentiâ, seu irâ commoveretur, hanc habuit Orationem quâ eum exhortatur vehementissimè, ut cum sociis ex urbe exeat in exilium, cùm jam nihil eos in urbe delectare possit, quem omnes boni cives metuunt & oderunt.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio in Senatu 6 Idus Novemb. in æde Jovis Statoris, anno urbis conditæ 690. ætatis suæ quadragesimo quarto.

PARTES.

PARTES.

Tres sunt, Exordium, Contentio, & Peroratio.

EVENTUS.

Commovit totum Senatum, & Equites qui aderant; necnon Catilinam furiosum licet & audacem perterruit.

GENUS.

Assentior Mureto, qui contra alios bene multos Ciceronis Interpretes negat vel esse in genere judiciali, quia in Senatu judicia non exercebantur: vel in genere deliberativo; non enim deliberat Cicero, neque sententiam dicit, aut suadet quicquam, aut dissuadet; sed Catilinam exagitat, estque potius increpatio vehemens, quàm deliberatio, aut accusatio.

EXORDIUM.

Abruptum est & inflammatum à Catilinæ præsentiâ & audaciâ.

CONTENTIO.

Hanc facit quasi propositionem. Catilina debet ex urbe discedere vel in exilium, vel in castra Manlii, non jam interfici: 1. quia patet conjuratio, & totius vitæ ratio: 2. quia Catilinæ optandum esse debet ad castra Manlii proficisci: 3. quia Reipublicæ utile est eum non interfici.

I. QUOUSQUE tandem abutêre, Catilina, [a] patientiâ nostrâ? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? [b] quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? nihilne te nocturnum præ-

INTERPRETATIO.

[a] *tolerantia.* [b] *quo usque.*

NOTÆ.

1. *Quousque.*] Incitatum & abruptum est hujus Orationis principium, ut suum in Rempub. amorem, & indignationem in Catilinam ostendat, quòd tam nefariè de patriâ cogitans ausus sit præter spem venire in Senatum.

2. *Furor.*] Furor est in patriam conspirare, quam vitæ periculo tueri debemus.

Ib. *Eludet.*] Id est, ludo finem imponet, quæ vox propriè gladiatorum est, cum vicerunt, ut notat Donatus in Eunuch. Terent. Dicuntur etiam *eludere* ii, qui per ridiculum alios contemnunt. Unde & perinde est ac si dicat, Furiose nos contemnes, aut nobis quasi prostratis insultabis.

3. *Effrenata.*] Translatio ab equis, qui cum sine freno sunt, retineri non possunt.

sidium

sidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatûs locus, nihil horum ora vultusque moverunt? patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum [c] conscientiâ teneri conjurationem tuam non vides? quid proximâ, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, [quid] consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! ô mores! Senatus hæc intelligit, consul videt: hic tamen vivit. Vivit? imo verò etiam in Senatum venit: fit publici consilii particeps: notat, & designat oculis ad cædem unumquemque nostrum. Nos autem viri fortes satisfacere reipublicæ videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis jampridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An verò

[c] *scientiâ*.

4. *Palatii.*] Palatium à Palatino monte dictum est, ubi Evander & Romulus habitârunt. Palatium autem erat quasi arx civitatis, in quâ, cum quis tumultus oriebatur, statim presidium collocabatur, quia inde facile erat toti urbi dominari.

Ib. *Urbis vigiliæ.*] Sallustius refert, auditâ conjuratione, decrevisse Senatum, ut totâ civitate vigiliæ haberentur, quibus minores Magistratus præessent.

Ib. *Nihil consensus.*] In multis condicibus legitur *conventus*. Sed quoad sensum, eodem recidit utrumque verbum. Nam omnes boni & consentiunt & conveniunt ad rempubl. contra Catilinæ furorem defendendam.

5. *Munitissimus.*] Munitissimus nempe ad habendum Senatum; quia in Capitolio, in æde Jovis Statoris, non in curiâ, habebatur.

6. *Horum ora vultusque moverunt?*] Vereri debuerat Senatores, neque se tam temerè in eorum conspectum Senatorum, quos vereri debuerat, dare; tantâ enim indignatione commoti sunt in Catilinam, ut venientem in Senatum nemo salutaverit; imo omnia subsellia omnes deseruerint, ne hosti patriæ assiderent.

7. *Constrictam.*] Id est, tuam ab omnibus conjurationem ita cognosci, ut neminem prorsus fugiat. Metaphora à belluis deprehensis & in vincula conjectis.

8. *Quid proxima nocte.*] In domo M. Porcii Leccæ fuerat Catilina, cum aliis suæ conjurationis hominibus.

9. *Superiore nocte.*] Quæ proximam præcedebat.

Ib. *Convocaveris.*] Suæ seditionis participes & socios advocaverat, ut de interficiendo Consule Cicerone, & bello patriæ inferendo deliberarent.

10. *O tempora.*] Teste Prisc. lib. 16. &, Particula ibi indignantis est.

12. *Vivit.*] Vivit Catilina cum ab eo jam repetere pœnas Respub. debuisset, ut qui hostis patriæ judicatus sit.

12. *Fit publici consilii particeps.*] Auget indignationem Cicero, quod non venerit in Senatum Catilina, ut rogaret & aliquid peteret, ut multi; sed ut ipse particeps esset consiliorum, quæ à Senatu caperentur.

14. *Nos autem viri fortes.*] Ironia, nam jam à nobis interfici Catilina debuerat.

15. *Tela.*] Omne genus armorum intelligit, quibus meditabatur civitatem evertere.

Ib. *Ad mortem.*] Propositio quia proponit interficiendum esse Catilinam, exemplo aliorum.

17. *Machinaris.*] Metaphora ab Architectis desumpta.

Ib. *An verò.*] Argumentum à minore ad majus per comparationem.

vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum mediocriter labefactantem statum reipublicæ privatus interfecit: Catilinam verò orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua prætereo, quòd Q. Servilius Ahala Sp. Melium [a] novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quàm acerbissimum hostem coërcerent. Habemus enim senatusconsultum in te, Catilina, [b] vehemens & grave: non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico apertè, consules desumus. Decrevit quondam Senatus, ut L. Opimius Cos. videret, nequid respublica detrimenti caperet: [c] nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre natus, avis, Majoribus: occisus est cum liberis

[a] *affectantem regnum.* [b] *urgens & severum.* [c] *eodem ipso die.*

19. *P. Scipio.*] Scipio Nasica qui Livio referente, lib. 49. vir optimus à Senatu judicatus est; filius Scipionis censoris, qui porticum in Capitolio exstruxit.

Ib. *Tib. Gracchum.*] Tiberius Gracchus largitione frumenti venit in regni affectati suspicionem, & à Scipione interfectus est.

20. *Privatus.*] Privatus is dicitur, qui sine imperio est, quales erant Sacerdotes Præcones, aliique minimi Magistratus. Vide Arist. 4. Polit.

23. *Servilius Ahala.*] Cum pop. Rom. fame premeretur, & Sp. Melius frumentum daret, venit ille in suspicionem regni affectandi. Servilius Magister equitum eum imperio Dictatoris non obtemperantem interfecit anno urbis conditæ 315. Vide Livium lib. 4.

26. *Coërcerent.*] Magistratuum est, & eorum qui sunt in imperio, coërcere eos qui Reipub. perniciosi sunt.

27. *Senatusconsultum.*] De hoc ita Sallustius: *Hæc cum Ciceroni nunciarentur, consistutus in dubio neque expedire potuit quod esset faciendum Cicero, tamen ad Senatum retulit, qui decrevit ut Consules viderent; ne quid Respub. detrimenti caperet*, scilicet C. Antonius & Cicero Consules. *Permittitur cohibere milites, & socios, & summum jus tenere*; quæ potestas aliter à solo populo concedebantur. Plutarchus invita Ciceronis ait, ait; hoc Senatusconsultum datum esse postquam C. Cornelius & L. Varguntejus opprimere Ciceronem Consulem domi conati sunt, ut ipse postea declarabit.

28. *Reipub. Consilium.* Quo consilio hæc auctoritas Senatusconsulti faciendi? senatui data est.

29. *Nos, nos.*] Distinguit auctoritatem à persona, quia si officio suo esset functus, jussisset Catilinam ad mortem rapi; sed noluit, tum ut fugâ Catilinæ pateret ejus conjuratio, tum ut urbe periculo liberaretur.

30. *L. Opimius.*] Consul fuit L. Opimius cum Q. Fabio Maximo, urbis conditæ anno 633.

32. *C. Gracchus.*] C. Gracchus filius fuit T. Sempronii Gracchi, qui bis Consul fuit, & de Celtiberis triumphavit.

33. *Avis, Majoribus.*] Gracchi multa rerum gestarum gloria in Repub. claruerunt. Primus exstitit ejus nominis cæterorum auctor Tiberius Gracchus, à quo prodiere Tiberii duo consulatuum & victoriarum gloria illustres: quorum postremus ex Cornelia Africani majores filia Tiberium & Caium suscepit, in quibus summum fuit ingenium, & summa eloquentia; at cum uterque leges agrarias Tribunus plebis promulgasset, interfectus est; Tiberius à Scipione Nasica in Capitolio, Caius ab Opimio in Aventino.

M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario & Valerio Coss. permissa est respub. num unum diem postea L. turninum tribunum-pleb. & C. Servilium Prætorem [b] mors reipub. pœna remorata est? At nos vigesimum jam diem patin hebescere aciem horum auctoritatis; habemus enim hujusm senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tanqu gladium in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confes interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, & vivis non deponendam, sed ad confirmandam audaciam.

II. Cupio, P. C. me esse clementem: cupio in tantis reipu licæ periculis non [a] dissolutum videri: sed jam me ipsum in tiæ nequitiæque condemno. Castra sunt in Italia contra re publ. in Etruriæ [b] faucibus collocata: crescit in dies singu hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum cemque hostium intra mœnia, atque adeo in Senatu videm intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ [c] moliente Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero, cre erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius me, quàm quisquam crudelius factum esse dicant. Verum go hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certâ de ca sâ nondum adducor, ut faciam; tum denique interficiere, cu jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inv niri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamd quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: & vives i ut nunc vivis, multis meis & firmis præsidiis obsessus,

[b] *nunquid interfecti sunt in eodem die?* [a] *negligentem.* [b] *adi*
[c] *parantem.*

34. *M. Fulvius.*] M. Fulvius socius erat & particeps seditionis cum Caio Graccho, quare Senatûs sententia ab Opimianis cum duobus filiis cæsus est, ejus domus eversa & publicata est, in qua porticum postea Catulus exstruxit.

Ib. *Mario & Vario.*] Servilium Glauciam & Saturninum C. Marius sextum Consul in Curia Hostilia interfecit. Vide fusius in oratione pro Rab. perduel. reo.

37. *Vigesimum jam diem.*] Conqueritur Cicero, quod illi eodem ipso die interfecti sunt, quo Senatusconsultum datum est, & jam à viginti diebus, simile contra Catilinam datum est, neque tamen contra Catilinam usi sunt.

38. *Hebescere.*] Metaphora à gladiis sumpta, quorum ut acies habescit, & rubiginem contrahit, si diutius reconditur, ita vim amittet illud Senatusconsultum, nisi statim contra Catilinam exeratur.

3. *Castra sunt.*] Cn. Manilios habat tum exercitum Fæsulis prope Flor tiam, quem collegerat ex Veteranis S læ militibus, in cujus castris ille mili verat.

5. *Eorum imperatorem.*] Catalina im rator erat illuis exercitûs, cujus Man Prætor fuit in castris.

8. *Credo, erit.*] Ironia est, & sæpe lud verbum usurpatur à Cicerone.

9. *Omnes boni.*] Per bonos designat, salutis Reipub. studiosi sont. Itaq torius illius sententiæ senatus est, si interfici jussero, nemo bonorum civi me id crudelius fecisse dicet; sed poti omnes dicent prius me id facere d buisse.

16. *Præsidiis obsessus.*] Id est, circund tus; habebat enim Cicero multa cum Italiæ municipiis, tum ex urbe firmissin præsidia, quæ in ea erant contra Catilin impetus collocata.

commo

commovere te contra rempublicam possis; multorum te etiam oculi & aures [d] sentientem, sicut adhuc fecerunt, [e] speculabuntur atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere voces conjurationis tuæ potest? si [f] illustrantur, si erumpunt omnia? muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiorum; teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministi-ne, me ante diem XII. Kalend. Novemb. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset in ante diem Kal. Novembris, C. Manlium audaciæ satellitem atque administrum tuæ? num me fefellit, Catilina, non modò res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in Senatu, cædem te optimatum [g] contulisse in ante diem v. Kal. Novembris, tum, cum multi principes civitatis Româ, non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causâ, profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die meis præsidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, cum tu discessu cæterorum, nostra tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse di-

[d] *cogitantem.* [e] *observabunt.* [f] *declarantur & patefiunt.* [g] *destinasse.*

17. *Commovere.*] Hyberbole, significat enim Catilinam ita observari in Repub. ut nihil contra possit.

24. *Teneris undique.*] Declarat quod omnia consilia Catilinæ patefacta sint.

25. *Licet recognoscas.*] Ait quod si ipsi è memoria exciderent, ea illi omnia revocabit.

Ib. *Ante diem* XII. *Kal.*] Ex Prisciano lib. 18. dicitur, tertium, & tertio Kal. vel Kalendarum; quod ad illum diem pertinet, primum scias in hunc edicta fuisse comitia consularia. Sed cum pridie ejus diei Cicero Catilinæ consilia ad Senatum detulisset, factum est S. C. ne postremo die comitia haberentur, ut de iis rebus in Senatu agi posset. Nam alter comitiali die Senatus haberi non poterat. Postridie igitur, id est, ut ait Plutarchus, ipso comitiorum die, Cicero frequenti Senatu Catilinam excitavit. Tum Senatus decrevit, ut viderent Consules, ne quid detrimenti Resp. caperet. Cum igitur Asconius dicat, diem quo hæc habita est Oratio, à commissa Consulibus Repub. duodevigesimum fuisse, videbit profecto habitam fuisse VI. Id. Novemb.

29. *Num me fefellit.*] Indicat Cicero Catilinæ, se ejus omnia acta rescire. Rescivit autem, teste, Sallustio, ex Fulvia quam Curius quidam flagitiosus Senator conjurationis particeps adamabat, & cui ejusdem conjurationis omnia consilia patefecerat.

32. *In ante diem.*] Id est, in die qui esset ante diem, in quem dilata fuerant comitia, tamen ait Sallustius *C. Mallium arma cepisse cum multitudine ante sextum diem.*

34. *Reprimendorum causâ*] Roma multi principes civitatis discesserant, ne à Catilina optimates, ut statuerat, cum Consule occiderentur: ex his dicitur fuisse M. Crassus, quem per literas Catilina monuerat ut abiret, sed ille lateras ad Ciceronem detulit.

Ib. *Illo ipso die.*] Id est ante diem quintum Calend. Novemb.

37. *Remansissemus.*] *Nam alios*, ait Sallustius, *in alia loca Catilina misit, qui initium facerent, seque ad exercitum profecturum, si Ciceronem oppressissent.*

cebas. Quid? cùm te Præneste Kalend. ipsis Novemb. occup turum nocturno impetu esse consideres; sensisti-ne illam color am meo jussu, meis præsidiis, custodiis, vigiliisque esse munitan nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo a diam, sed etiam videam, planeque sentiam. Recognosce ta dem mecum illam superiorem noctem; jam intelliges multo n vigilare acrius ad salutem, quàm te ad perniciem reipublic Dico te priori nocte venisse inter Falcarios (non agam obscur in M. Leccæ domum: convenisse eodem complures ejusdem mentiæ scelerisque socios; num negare audes? quid taces? co vincam, si negas; video enim esse hîc in Senatu quosdam, qui t cum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium sumus quam rempub. habemus? in qua urbe vivimus? hic, hic sunt, nostro numero, P. C. in hoc orbis terræ sanctissimo, gravissim que concilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent; hosce eg video Consul, & de rep. sententiam rogo: & quos ferro trucida oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccan ea nocte, Catilina: distribuisti partes Italiæ: statuisti quo quem que proficisci placeret: delegisti quos Romæ relinqueres, qu tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: [h] con firmasti te ipsum jam esse exiturum: dixisti [i] paululum ti bi esse etiam tum moræ, quòd ego viverem. Reperti sunt du equites Romani, qui te ista cura liberarent, & sese illa ip

noct

[h] *affirmasti.* [i] *nihil te morari, nisi.*

38. *Præneste.*] Oppidum fuit in Italia, quod occupare Catilina conatus est, unde imminere urbi commodius posset.

39. *Illam coloniam.*] Gellius lib. 16. cap. 13. refert Prænestinos à Tiberio imperatore petiisse, ut ex Colonia in municipii statum redigerentur; est autem Præneste urbs Latii 24. mil. Roma distans.

43. *Superiorem noctem.*] Noctem dicit, qua convenit iste in domum Porcii Leccæ Senatoris cum cæteris conjuratis.

45. *Priori nocte.*] Nempe superiore, ea videlicet, quæ illum diem cum nocte proxima antecesserat, quo die hæc habita est Oratio.

Ib. *Inter Falcarios.*] Falcarii milites fuerunt, qui falcibus eran armati. Vide Priscianum lib. 8. forte etiam hîc translate loquitur appellando participes conjurationis *Falcarios*, qui ferro & flamma demetere civitatem volebant, nisi forte vicus sit Romæ ita appellatus, in quo M. Leccæ domus sita erat.

46. *Complures.*] Sallustius nominat un decim Senatores.

51. *Gravissimo consilio.*] Per conciliun Senatum intelligit, cujus dignitatem ex tollit.

53. *Urbis, atque adeo orbis.*] Agno minatio seu allusio, literæ unius muta tione.

55. *Voce vulnero.*] Translatio à telo.

56. *Distribuisti partes Italiæ.*] Sallusti us narrat Cn. Manlium Fæsulas, Septimun in agrum Picenum, C. Julium in Apulian dimisisse.

57. *Romæ relinqueres.*] Constituit Catilina, cum ab urbe discederet, ut Lentulus in urbe relinqueretur cum Cassio, qui incendiis, & Cethego, qui cædibu præesset.

58. *Urbis partes.*] In duodecim partes urbis dividebatur, quorum incendiis Statilius & Gabinius præfecti erant.

60. *Duo equites.*] Ex Sallustio C. Cor nelius

ncte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præsidiis munivi, atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego jam multis viris ad me venturos id temporis esse prædixeram. Quæ cum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ, proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra deciderant; educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quamplurimos: purga urbem: magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit: nobiscum versari jam diutius non potes non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, Consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privatâ diligentiâ defendi; cum proximis Comitiis Consularibus me Consulem in campo, & competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio & copiis, nullo tumultu publicè concitato: denique quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti: quanquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam apertè rempublicam universam petis; tem-

aelius & L. Vargunteius fuere: at VarguntEium Senatorem nominat: Dio quidem duos affirmat, sed ut Cicero, nullum nominat.

63. *Comperi,*] Per Fulviam vile scortum omnium certior factus fuerat Cicero.

65 *Exclusi*] Eos equites, qui salutationis causâ Ciceronem convenire debebant, domum suam non recepit: illi autem exclusi ita clamaverunt, ut rem prope proderent, ut ait Plutarchus.

72. *Murus intersit.*] Muri & mœnia publica sunt, parietes privati.

74. *Jovi Statori.*] In Jovis Statoris templo Senatus habebatur. Stator autem dictus est, quod precibus Romuli iectam Romanorum à Sabinis profligatorum fugam stetisset. Vide Livium lib. 1.

75. *Tam infestam reip. pestem.*] Pestis vulgò à Cicerone appellatur quodcumque damnum maximum infert.

77. *In uno homine.*] Id est, non est ferendus diutius ille homo, qui sæpius Rempub. perdere voluit; aliam enim jam conjurationem Catilina molitus fuerat.

79. *Privatâ diligentiâ.*] Cum toties Ciceroni designato Consuli Catilina pararet insidias, noluit unquam publico se præsidio, Cicero defendere, ne tyrannidem affectare in Repub. videretur.

Ib. *Proximis Comitiis.*] Quibus, Cicerone Consule, D. Silanus & L. Muræna Consules designati sunt: anno superiore repulsam passus Catilina in hunc annum Consulatum petebat cum L. Antonio; quærebat autem Catilina Ciceronem ad necem, quia consiliis suis obsistebat.

80. *In campo.*] Martio in campo, ubi Comitia habebantur.

81. *Amicorum præsidio.*] Venit in campum stipatus amicorum præsidio, & loricâ tectus, ut boni videntes Consulis periculum, ad ejus defensionem excitarentur.

82. *Nullo tumultu.*] Sine ullo bellico apparatu.

83. *Me petisti.*] Metaphora à Gladiatoribus, quorum impetus petitiones dicebantur.

pla decrum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civiu Italiam denique totam, ad exitium & vastitatem vocas.

III. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus impe discipliuæque Majorum proprium est, facere non audeo; faci: id quod est ad [a] severitatem lenius, & ad communem salute utilius; nam si te interfici jussero, residebit in republica reliq onjuratorum manus: sin tu, quod te jamdudum hortor, exier exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna & perniciosa senti reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperan facere, quod jam tuâ sponte faciebas? exire ex urbe Consul h stem jubet; interrogas me, num in exilium? non jubeo: sed, me consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est, quod te ja in hac urbe delectare possit, in qua nemo est [b] extra istam co jurationem perditorum hominum, qui te non metuat, ner qui te non oderit? quæ nota domesticæ turpitudinis non [c] inu ta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non [d] hær infamiæ; quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus u quam tuis, quod flagitium à toto corpore abfuit? cui tu adol scentulo, quem corruptelarum illecebris [e] irretivisses, non aut audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti? quid v ro? nuper, cum morte [f] superioris uxoris, novis nuptiis domu vacuam fecisses, non-ne etiam alio incredibili scelere hoc scel cumulasti? quod ego prætermitto, & facile patior sileri, ne hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitisse, aut non vind cata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, qu omnes impendere tibi proximis Idibus senties; ad illa venio, qu

[a] *minus severum.* [b] *exceptis tuis conjuratis.* [c] *infixa.* [d] *man* [e] *illexisses.* [f] *prioris.*

6. *Sentina.*] Metaphora à navi ex quâ quidquid aquæ & sordium est, in sentinam influit, ita quotquot improbi & scelerati fuerunt in civitate ad Catilinam profecti sunt. Quint. lib. 8. laudat hanc Ciceronis metaphoram ad fœditatem hominum significandum.

9. *Non jubeo.*] Non jubet ut abeat Catilina in exilium, sed suadet tantùm; id autem dicit, ut removeat à se invidiam; nam regium imperium præ se ferret, si juberet ire in exilium.

13. *Domesticæ turpitudinis.*] Si Sallustio, Plutarcho, & Asconio credamus, Catilina fratrem occidit, & filium, ut Aureliam Orestillam uxorem duceret; & filiam denique suam violavit.

17. *Ad audaciam ferrum.*] Id est, quos corruperat nefariè Catilina, eos vel ad arma, vel ad vim faciendam excitabat.

18. *Ad libidinem.*] Scribit de eo Sa lustius, quòd juvenes sibi devinciebat, qu secundum cujusque studium, accendet ad vitia.

20. *Vacuam fecisses.*] Domum vacua fecit, necando filium quem ex superi uxore habuerat.

Ib. *Incredibili. scelere.*] Filiam quam adulterio susceperat, uxorem duxit.

24. *Proximis Idibus.*] Idus Novemb notat, quo tempore usuram creditæ pec niæ fœneratori solvere oportebat; un Horatius, *Fœnerator Alpheus, &c. omn relegit Idibus pecuniam, quærit Kalendis p nere.* Cùm autem eodem illo temp multi ære alieno tenerentur, & in prim Catilina, & nemo debita solveret, eoru bona proscribenda censuit Cicero, ut Cred toribus fieret satis; quare Catilina fortunarum ruinam impendere sentiebat.

on ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesti-am tuam difficultatem ac turpitudinem: sed ad summam Rem-pub. atque omnium nostrûm vitam salutemque pertinent. Po-test-ne tibi hæc lux, Catilina, aut hujus [g] cœli spiritus esse ju-cundus, cùm scias horum esse neminem, qui nesciat te pridie Calendas Januar. Lepido & Tullo Coss. stetisse in Comitio cum telo? [h] manum, Consulum & principum civitatis interficiendo-rum causâ, paravisse? sceleri, ac furori tuo non mentem ali-quam, aut timorem tuum, sed fortunam Reipublicæ obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multò postea commissa; quoties tu me [illegible]tum, quoties Consulem in-terficere conatus es? quot eg[illegible]tiones ita conjectas, ut vitari posse non viderentur, [illegible]â quadam declinatione, &, ut aiunt, corpore effugi? nihil agis, nihil assequeris, nihil mo-liris, quod mihi [k] latere valeat in tempore: neque tamen co-nari, ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties verò excidit casu aliquo, & elapsa est? tamen ea carere diutiùs non potes: quæ quidem quibus abs te [l] initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse pu-tas esse Consulis in corpore defigere. Nunc verò, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo; sed ut misericordia, quæ tibi nulla debe-tur. Venisti paulò antè in Senatum; quis te ex hac tanta fre-quentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? si hoc post

[g] *respiratio aëris.* [h] *turbam* hominum. [i] *ictus.* [k] *incognitum esse.* [l] *dicata.*

30. *Lepido & Tullo Coss.*] Annò ur-bis conditæ 607. Catilina repetundarum reus factus à Clodio, à Consulatu peten-do prohibitus est, quare odio incensus, de novis Consulibus interficiendis cogi-tavit.

Ib. *In Comitio cum telo.*] Neque in Co-mitium, neque Forum, neque in Curiam ferre telum fas fuit.

31. *Manum.*] Socios conspirationis sibi Syllam & Antonium cum Crasso & Julio Cæsare adjunxerat.

32. *Non mentem.*] Mens aliqua di-vina hoc consilium deterruit: neque enim Crassus adfuit, neque ipse Catilina sig-num, quod convenerat, dedit, quare res effecta non est, sed in Nonas Februarius dilata.

34. *Non multa postea.*] Cùm Antonius & Cornelius Sylla, Consules designati, ambitus pœnas dedissent; Consules Tor-quatus & Cotta in eum locum suffecti sunt, quos interficere conatus est Cati-lina. Post hos facti sunt L. Cæsar & C. Figulus, eis verò Coss. designati sunt An-tonius & Cicero.

36. *Ego tuas petitiones.*] Metaphora à Gladiatoribus qui gladio corpus hominis petunt, ut illud vulnerent.

37. *Ut aiunt.*] Proverbium tunc tem-poris usitatum; totâ hâc metaphorâ signi-ficat se petitum fuisse sæpe à Catilina, & vitasse semper ejus insidias.

39. *In tempore.*] Quo illud scire mihi utile fuit.

40. *Sica ista.*] Sica à secando; genus est gladii parvi, quod facilè occultari po-test.

43. *Initiata sacris.*] Id est, dicata, nam cultri quibus utebantur ad victi-mas jugulandas, sacri habebantur; neque iis uti in re profana fas erat. Vide Ser-vium in lib. 6. Æneid. Objicit Cati-linæ, ita se gerere illam solere, ut vi-deatur divis vovisse se sica Consules inter-fecturum.

hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cùm sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? Quid quòd adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quid, quòd omnes consulares, qui [n] tibi persæpe ad cædem constituti fuerun simulatque assedisti, partem istam subselliorum nudam, atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas servi, mehercule, mei, si me isto pacto metuerent, ut te metuun omnes cives tui, domum meam reliquendam putarem: tu tib urbem non arbitraris? &, si me meis civibus injuriâ suspectun tam graviter atque infensum viderem; carere me aspectu civium quam infestis oculis omnium conspici mallem: tu cùm conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, & jam tib diu debitum, dubitas, quorum mentes, sensusque vulneras, eorun aspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent, atqu odissent tui, neque eos ullâ ratione placare posses; ut opinor, al eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quæ communi est omnium nostrûm parens, odit ac metuit; & jamdiu de te nihil judicat, nisi de [o] parricidio suo, cogitare: hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequere, neque vim pertimesces? quæ tecum, Catilina, sic [p] agit, & quodammodo tacita loquitur: Nullum jam tot annos facinus exstitit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solùm ad negligendas leges & [q] quæstiones, verum etiam ad evertendas, perfringendasque valuisti. Superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero, me totam esse in metu propter te unum: quidquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum videri contra me consilium iniri posse, quod

[n] *à te.* [o] *interitu.* [p] *loquitur.* [q] *judicia,*

50. *Judicio taciturnitatis.*] Silentium omnium, cum nemo Catilinam venientem in Senatum salutavit, tacitum quoddam fuit indicium, quantum ab illo abhorrent universi.

52. *Consulares.*] Consulares, ut cæteris honoratiores ætate & dignitate, subsellia sua vacua reliquerunt, ne huic scelerato & conjurato assiderent.

57. *Urbem.*] Ait quòd, si servi sui tanto se odio persequerentur, quanto cives Catilinam, domum suum statim relinqueret; quare infert ab eo sibi relinquendam esse patriam.

67. *Auctoritatem verebere.*] Penes Magistratum est auctoritas, videlicet, qui leges ferre potest, & cujus sanctitatem vereri quisque debet.

Ib. *Judicium sequere.*] Magistratui obedire par est, jubet ut abeat è patria Catilina.

67. *Neque vim pertimesces.*] Magistratum, qui gladium potest adhibere in rebelles & sceleratos cives, pertimescere debet Catilina, si in urbe remoneat.

69. *Nullum jam tot annos.*] Illustris Prosopopæia patriæ alloquentis & objurgantis Catilinam.

70. *Nullum flagitium sine te.*] Syllam in crudeli illa proscriptione secutus est, in qua multos cives interfecit, ut Dio lib. 37. testatur.

71. *Direptio.*] Catilina Prætor Africam obtinuerat, à qua cum Roman rediisset, Coss. Cotta & Torquato, à P. Clodio repetundarum accusatus est, & absolutus à Judicibus, quos pecuniâ corruperat.

à tuo

à tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quòd tu te & ipse in custodiam dedisti? quid, quòd vitandæ suspicionis causâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire ausus es; atque, ut domi meæ te asservarem, rogasti? Cùm à me quoque id responsum [1] tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum Prætorem venisti: à quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, demigrasti: quem tu videlicet, & ad custodiendum te diligentissimum, & ad suspicandum sagacissimum, & ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quàm longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui seipsum jam dignum custodia judicaverit?

IV. Quæ cùm ita sint, Catilina, dubitas, si hic emori [a] æquo animo non potes, abire in aliquas terras, & vitam istam multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare? Refer, inquis, ad Senatum (id enim postulas) &, si hic ordo sibi placere decreverit, te ire in exilium, optemperaturum te esse dicis. Non referam id quod abhorret à meis moribus: & tamen faciam, ut intelligas quod hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rempub. metu: in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. Quid expectas [b] auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello

[1] [illegible] [a] *quieto.* [b] *sententiam.*

88. *Sodalem tuum.*] Sodalitates Romæ fuerunt, quæ legibus concedebantur, hinc autem sodales dicti sunt, teste Festo, quòd *una sederent, essentque:* Marcus autem Marcellus unus ex sociis Catilinæ fuit, pro quo Cicero postea apud Cæsarem dixit.

3. *Fugæ solitudinique mandare.*] Mandare se fugæ, id est, profugere: & *mandare se solitudini* est se occultare, & fugere hominum societatem.

4. *Refer, inquis, ad Senatum.*] Nullum unquam fiebat Senatusconsultum, quin priùs à Consule referretur.

6. *Abhorret à meis moribus.*] Cùm ab omni severitate & duritia Cicero alienus esset, videbatur contra suam naturam agere, si de Catilina referret ad Senatum, à quo proculdubio damnandus erat, quare nihil de eo retulit: igitur falsum est quod ait Dio, Senatusconsulto ex urbe abiisse Catilinam, quia nullum fieri potuit, nisi referente Cicerone Consule.

11. *Patiuntur.*] Catilinam ire in exilium patientur facilè Senatores.

Ib. *Tacent.*] Tacendo approbant ejus profectionem.

12. *Tacitorum.*] Id est, etsi taceant, tamen hoc suo silentio voluntatem illi suam satis aperiunt.

13. *Pub. Sextio.*] Sextius hoc anno Quæstor Antonii Consulis erat, pro quo Cicero orationem habuit.

Ib. *M. Marcello.*] Is M. Marcellus fuit, quem Cicero defendit.

dixis-

dixissem, jam mihi consuli hoc ipso in templo, jure optimo, Senatus vim & manus intulisset; de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant; neque hi solùm, quorum tibi auctoritas est videlicet chara, vita vilissima; sed etiam illi equites Rom. honestissimi, atque optimi viri, cæterique fortissimi cives, qui circumstant Senatum: quorum tu & frequentiam videre, & studia perspicere, & voces paulo antè exaudire potuisti; quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela contineo; eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem vastare studes, relinquentem usque ad portas prosequantur. Quanquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam [c] meditere? tu ullum ut exilium cogites? utinam tibi istam mentem dii immortales darent! tametsi video, si meâ voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minùs in præsens tempus, recenti memoriâ scelerum tuorum, at in [d] posteritatem impendeat. [e] Sed est mihi tanti, dummodo ista sit privata sit calamitas, & à reipub. periculis sejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipub. [f] cedas, non est postulandum; neque enim, Catilina, is es, ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocarit. Quamobrem, ut sæpe jam dixi, proficiscere: ac si mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam, rectà perge in exilium: vix feram [g] sermones hominum, si id feceris: vix [h] molem istius invidiæ, si in exilium ieris jussu Consulis, sustinebo; sin autem servire meæ laudi & gloriæ mavis, egredere cum [i] importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium, concita perditos cives; secerne te à bonis; infer patriæ bellum; exulta impio latrocinio; ut à me non ejectus ad alienos, sed

[c] *cogites.* [d] *in futurum.* [e] *sed non tanti facio* eam. [f] *accommodes te.* [g] *famam.* [h] *onus.* [i] *crudeli.*

15. *Cùm quiescunt.*] Distributio elegans, ubi tribuitur unicuique quod proprium est.

17. *Videlicet chara.*] Ironia: nam de morte eorum cogitaverat.

20. *Voces.*] Quibus favebant Ciceroni contra Catilinam.

22. *Quæ jampridem vastare studes.*] Rempublicam & totam Italiam vastare cupiebat Catilina.

26. *Istam mentem.*] Ut eundi in exilium mentem immittant dii, Cicero apprecatur: arbitrabantur enimvero illi veteres omnium consiliorum auctores deos existere.

28. *Tempestas invidiæ.*] Translatio, nam invidiâ sæpius homines, non secus ac tempestate, ac vi ventorum ingruente obruuntur.

28. *In præsens tempus.*] Id est, in præsenti tempore: nam, ut notavit Priscianus lib. 18. Latini præpositionem *in* Accusativo sæpè adjungunt, loco Ablativi.

Ib. *Recenti memoriâ scelerum.*] Id est, cùm adhuc erit recens scelerum memoriâ, quæ à Catilinâ patrata sunt.

30. *Est mihi tanti.*] Id est, tanti Reipub. interesse duco, te ex urbe exire, ut dum id fiat, non recusem omnem invidiam.

33. *Ut te pudor, &c.*] Figura quæ adjunctio dicitur.

42. *Latrocinio.*] Bellum contra patriam susceptum latrocinium vocat.

invi-

invitatus ad tuos iſſe videaris. Quanquam quid ego te invitem, à quo jam ſciam eſſe promiſſos, qui tibi ad Forum Aurelium præſtolarentur armati? cum ſciam pactam & conſtitutam eſſe cum Manlio diem? à quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam eſſe confido & funeſtam futuram, cui domi tuæ ſacrarium ſcelerum tuorum conſtitutum fuit, ſciam eſſe præmiſſam? Tu [l] ut illa diutius carere poſſis, quam venerari ad cædem proficiſcens ſolebas? à cujus altaribus ſæpe iſtam dextram impiam ad necem civium tranſtuliſti? Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua iſta cupiditas effrenata ac furioſa rapiebat; neque enim tibi hæc res affert dolorem, ſed quandam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna ſervavit; nunquam tu non modò otium; ſed ne bellum quidem, niſi nefarium, concupiſti; nactus es ex perditis atque ab omni non modò fortuna, verum etiam ſpe derelictis, conflatam improborum [m] manum; hîc tu quâ lætitia perfruere? quibus gaudiis exultabis? quanta in voluptate bacchabere, cùm in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitæ ſtudium [n] meditati illi ſunt, [o] qui feruntur, labores tui: jacere humi non modò ad obſidendum ſtuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare non ſolùm ad inſidiandum ſomno maritorum, verum etiam bonis occiſorum. Habes ubi oſtentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te breve tempore confectum eſſe ſenties. Tantum profeci tum, cum te à Conſulatu repuli, ut exul potius [p] tentare, quam Conſul vexare

[l] *quomodo.* [m] *multitudinem.* [n] *exercitati.* [o] *dicuntur* vulgo. [p] *laceſſere.*

44. *Ad Forum Aurelium.*] Tribunal fuit Romæ, ubi milites conſcribebantur; fuit etiam oppidum haud procul ab urbe, unde Aurelia via dicta eſt: quâ profectus eſt Catilina in caſtra Manlii.

46. *Aquilam argenteam.*] Aquila argentea ſignum fuit legionis, quod Marius bello Cimbrico in exercitu habuit. Vegetius autem refert Aquilam proprium ſignum fuiſſe Romanorum: cùm autem legio quælibet in decem divideretur cohortes, primam cujuſque legionis cohortem pro ſigno ſumpſiſſe Aquilam.

48. *Sacrarium.*] Sacrarium ſeu ſacellum idem eſt; erat autem Aquila illa parvum quiddam ſacellum, ſeu ſacrarium, in quo inerat Aquilæ effigies aurea vel argentea, quæ haſtæ erat impoſita, quam qui portabat Aquilifer dicebatur.

49. *Tu ut illa diutius carere poſſis.*] Facilè accidit, ut qui ſpes ſuas in aliquâ re collocarunt, ab eâ difficilè dimoveantur.

52. *Cupiditas effrenata.*] Metaphora ab equis indomitis.

54. *Natura peperit.*] Compar ſeu diſſolutum affert, cùm membra paria ſunt, nec juncta conjunctionibus.

59. *Bacchabere.*] Bacchari verbum eſt voluptatis longè graviſſimum, & eſt *furere.*

63. *Obſidendum ſtuprum.*] Obſidere ſtuprum eſt expectare ut mariti dormiant, ne uxoribus eorum quis potiatur: quod tam familiare fuit Catilinæ, quam inſidiari divitum vitæ, ut eos occiſos ſpoliaret.

68. *A Conſulatu repuli.*] Cicero Catilinam ambitûs accuſavit, & effecit ne Conſul eſſet; ejus quidem accuſationis Oratio deſideratur: at in eam tamen aliqui Aſconii Commentarii ſunt.

rem-

rempub. posses: atqui ut id, quod esset a te sceleratè susceptum, latrocinium potiùs quam bellum nominaretur.

V. Nunc ut à me, P. C. quandam prope justam patriæ querimoniam detester ac [a] deprecer; percipite, quæso, diligenter quæ dicam, & ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quæ mihi vitâ meâ multo est charior, si cuncta Italia, si omnis respub. loquatur: M. Tulli, quid agis? tu-ne eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari Imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum & civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? non-ne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? mos-ne Majorum? at persæpe etiam privati in hac repub. perniciosos cives morte multarunt; an leges, quæ civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui à repub. defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclaram verò populo Rom. refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nullâ commendatione Majorum, tam maturè ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, ut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed si quis est invidiæ metus, num est vehementiùs seve-
ritatis

[a] *depellam.*

70. *Latrocinium potiùs quam bellum.*] Pertinent bellum ad Magistratus denunciare, non ad privatum; quare nominari debet, cum à privato declaratur, latrocinium; quia invadit in potestatem Magistratuum populi Rom.

3. *Etenim si mecum patria.*] Elegans patriæ Prosopopœia, cum frequentatione & agnominatione.

8. *Evocatorem.*] Is dicitur evocator, qui ad militiam per conquisitores servos advocat apertis ergastulis ut iis contra patriam utatur, quos idcirco pileo seu libertate donat; quod tantum Spartiatis & seditiosis civibus usitatum legitur.

9. *Non emissus, sed immissus.*] Annominatio quæ fit vel literæ diminutione, vel transpositione.

12. *Mactari.*] Mactare verbum est sacrificiorum, cum sacrificatur pro avertendis malis; significat ergo sacrum hominem Catilinam, id est, execrabilem, in quem totius urbis maledicta conjici debent.

Ib. *Mos-ne Majorum.*] Majores nolebant civem interfici sine jussu pop. Rom.

13. *Etiam privati.*] Sæpe privati de malis civibus vindictam sumpsêre, sic P. Scipio Nasica Gracchum novis rebus studentem interfecit.

14. *An leges, &c.*] Lex Sempronia tulit, ne de civis capite injussu populi judicaretur: qui indictâ causâ in civem Rom. animadvertisset, de eo populi quæstio constitueretur.

17 *Hominem per te cognitum.*] Id est, novum hominem qui Majores tuos illustrasti; in quo majus eluxit pop. Rom. beneficium in Ciceronem, pro quo jam invidiam improborum civium timere non debet.

18. *Tam maturè.*] Eodem anno quo per ætatem licitum erat Consulatum gerere, hunc obtinuit; quod novo homini nunquam antè contigerat.

19. *Per omnes honorum gradus.*] Per Quæsturam, Ædilitatem, Præturam, quos omnes Magistratus Cicero gesserat cum laude, ad Consulatum pervenit.

21. *Invidiæ metus.*] In 4. Tuscul. Quæst.

ritatis ac fortitudinis invidia, quàm inertiæ, ac nequitiæ pertimescenda? at cùm bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt: tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum? His ergo sanctissimis reipub. vocibus, & eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu judicarem, P. C. Catilinam morte multari, unius [b] usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem; etenim si summi viri, & clarissimi cives, Saturnini, & Gracchorum, & Flacci, & superiorum complurium sanguine non modò se non contaminarunt, sed etiam honestarunt; certè verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maximè impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam [c] virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. Quanquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant; aut ea, quæ vident, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi, non solùm improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter & regiè factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factum: neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reip. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, & eodem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit; extinguetur, atque delebitur, non modo hæc tam [d] adulta reipubl. pestis verum

[b] *tempus.* [c] *fortitudine.* [d] *matura.*

Quæst. lib. sic describit invidiam, *eam esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil nocent invidenti.*

28. *Gladiatori.*] Gladiator seu sicarius hic dicitur, qui audax est, & assuefactus ad cædem hominum.

29. *Saturnini Gracchorum, &c.*] Vide Orat. pro Rabirio.

31. *Hoc parricidâ.*] Cum patria sit communis omnium parens, fratres cives habendi sunt; quare qui unum interficit, parricida dicendus est. Inde Festus Pompeius ait, quod prisci Latini interfectorem quemlibet, parricidam vocabant.

33. *Redundaret.*] Translatio à fluminibus, quæ aquis & imbribus redundant.

35. *In hoc ordine.*] De Senatorio ordine loquitur.

37. *Quem spem Catilinæ.*] De occupando Consulatu semper cogitaverat Catilina.

Ib. *Mollibus sententiis*] Blandiebantur Catilinæ quidem Senatores; dicebant enim fortasse veram non esse conjurationem istam, expectanda esse certiora illius signa.

45. *Reprimi, non comprimi.*] Quintilianus lib. 9. hoc inter utrumque verbum discrimen ponit, quod *reprimi* dicitur ad tempus: *comprimi* verò, omninò & in perpetuum.

46. *Quod si se ejecerit.*] Id est, suâ sponte abierit ad castra Manliana; verbum translatum à naufragiis.

47. *Collectos naufragos.*] Per naufragos eos notat, qui scelera & flagitia quasi in altum navigantes, sua omni[illegible]coxerunt, &, quasi patriâ amissâ, eje[illegible] ad littus. Egregia translatio.

Ib. *Extinguetur, atque del*[illegible]*cre*-bras

verum etiam ſtirps, ac ſemen malorum omnium. Etenim jamdiu, P. C. in his periculis conjurationis inſidiiſque verſamur: ſed neſcio quo pacto omnium ſcelerum, ac veteris furoris & audaciæ maturitas in noſtri Conſulatûs tempus erupit. Quod ſi ex tanto latrocinio iſte unus tolletur, videbimur fortaſſe ad breve quoddam tempus curâ & metu eſſe relevati: periculum autem reſidebit, & erit incluſum penitus in venis, atque in viceribus reipublicæ. Ut ſæpè homines ægri morbi gravi [e] cùm æſtu febriquè jactantur, ſi aquam gelidam biberint, primo [f] relivari videntur; deindè multò gravius vehementiuſque [g] afflictantur: ſic hic morbus qui eſt in republica, relevatus iſtius pœnâ, vehementiùs, vivis [h] reliquis ingraveſcet.

[e] *æſtuante febri.* [f] *convaleſcere.* [g] *ægrotant.* [h] *conjuratis.*

bras hic metaphoras affert, qualia ſunt iſta, peſtis, ſtirps, ſemen malorum omnium, &c.

51. *Veteris furoris.*] Jam à duobus annis conceptam hanc conjurationem in ſuo Conſulatu dicit erupiſſe.

52. *Ex tanto latrocinio.*] Per latrocinium conjuratorum & ſceleratorum civium turbam intelligit.

PERORATIO.

VI. Quare, P. C. ſecedant improbi, ſecernant ſe à bonis, unum in locum congregentur; muro denique, id quod ſæpe jam dixi, ſecernantur à nobis: deſignant inſidiari domi ſuæ Conſuli, circumſtare tribunal Prætoris urbani, obſidere cum gladiis curiam, malleolos & faces ad incendendam urbem comparare: ſit denique inſcriptum id fronte uniuſcujuſque civis, quid de repub. ſentiat. Polliceor vobis hoc, P. C. tantam in nobis Coſſ. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis conſenſionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illuſtrata, oppreſſa, vindicata eſſe videatis. Hiſce ominibus, Catilina, cum ſumma reip. ſalute, & cum tua peſte ac pernici, cumque eorum exitio, qui ſe tecum omni ſcelere, parricidioque junxerunt, proficiſcere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iiſdem, quibus hæc urbs, auſpiciis à Romulo es conſtitutus, quem Statorem hujus urbis, atque imperii vere nominamus, hunc, &

4. *Prætoris urbani.*] L. Valerius Flaccus tum erat Prætor urbanus, pro quo Cicero perôravit.

5. *Malleolos.*] Malleoli ſunt jaculares ignes ad incendendas hoſtium munitiones comparati, ſparto & pice conflati.

6. *Inſcriptum in fronte.*] Videatur in frontibus cujuſque, quid ſentiat; frons enim ſic dicta eſt, quod præ ſe ferat animi affectiones.

15. *Quem Statorem hujus urbis.*] Jupiter Stator per quem ſtat hæc urbe & imperium. Vide ſuperius.

hujus

hujus ſocios à tuis aris, cæteriſque templis, à tectis urbis ac mœnibus, à vita fortuniſque civium omnium [a] arcebis: & omnes inimicos bonorum, hoſtes patriæ, latrones Italiæ, ſcelerum fœdere inter ſe, ac nefaria ſocietate conjunctos, æternis ſuppliciis vivos, mortuoſque mactabis.

[a] *repelles.*

17. *Aris.*] Aras pro templis, ſive partem pro toto poſuit.

ORATIO SECUNDA

IN

L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

PRIMA Ciceronis Oratione commotus Catilina ſuppliciter à Patribus petiit, ne quid de ſe temerè crederent, ſe ex ea natum eſſe familia, è qua multa in Rempub. beneficia profecta eſſent: ſed tum obſtrepere omnes dicenti, & hoſtem patriæ vocare. Quare omni ſpe abjecta, cum trecentis delectis hominibus ad Manliana Caſtra profectus eſt, relictis in urbe Cethego & Lentulo ad factionem confirmandam. Cicero poſtridie illius diei advocata concione, hanc habuit Orationem ad Quirites, quos monet de fuga Catilinæ, à quo jam nihil timendum eſt; reſiduos verò in urbe conjuratos monet, ut ducem ſequantur ſuum, & tandem de tota conjuratione opprimenda conſilium ſuum aperit.

GENUS.

In eodem eſt genere quo ſuperior, cùm nihil aliud agat, quam ut exponat populo quæ ſunt, quem bene ſperare jubet.

PARTES.

PARTES.

Non tam habet Exordium hæc Oratio, quam propositionem, à qua statim incipit, tum Confirmationem, & Perorationem.

PROPOSITIO.

Sic incipit Cicero; Abiit Catilina, liberati sumus. Hanc Propositionem amplificat à scelere Catilinæ, & periculi magnitudine, qua liberata est Respub. Parag. 1.

CONFIRMATIO.

Propositio totius confirmationis hæc est: Utile est non interfici Catilinam, & ejus socios discedere: *Quia magis in urbe timendi sunt quam foris.*

I. TANDEM aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefariè molientem, vobis atque huic urbi [a] ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit; nulla jam pernicies à monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem

INTERPRETATIO.

[a] *Cædem & incendium.*

NOTÆ.

1. *Tandem.*] Particula est tarditatem significans, cum aliquid tardius dicitur, quod jam factum esse oportuit.

2. *Scelus anhelantem.*] Scelus anhelat Catilina, quia cupit conjurationem suam per scelera perficere, & omnes perdere.

4. *Ejecimus.*] Ejicitur Catilina imperio Consulis, & minis ejus resistere non potuit, quem opprimere volebat.

Ib. *Vel emisimus.*] Emittitur, quia jam fugam suam meditans exire permittitur.

Ib. *Egredientem prosecuti.*] Nulla vi adhibita volens exivit; cum nihil haberet optatius, quam ut esset in Manlii castris.

5. *Abiit, excessit, evasit, erupit.*] Verborum congregatione crescit velut per gradus Oratio: *abiit & excessit* ejectus, *evasit* emissus quasi ex loco, ubi non erat in *tuto*; *erupit* ita coactus, ut, cum impetu quodam, & alacritate animi gestientis ad Manlium abiret.

6. *A monstro illo.*] Monstrum seu monstrosum civem appellat, qui cum natura esset homo, & ortu civis Romanus, bellua erat animo, & revera hostis patriæ, & parricida, ut dixit superiori Oratione; talis figura appellatur Hypallage.

hac[b] controversia vicimus; non jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus; loco ille motus est, cùm est ex urbe depulsus; palam jam cum hoste, nullo impediente, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quòd vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quòd vivis nobis egressus est, quòd ei ferrum de manibus extorsimus, quòd incolumes cives, quòd stantem urbem reliquit, quanto tandem illum mœrore afflictum esse & profligatum putatis? Jacet ille nunc, prostratusque est, Quirites, & se perculsum, atque adjectum esse sentit; & retorquet oculos profectò sæpe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quæ quidem lætari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit, forasque projecerit.

II. At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui hoc in ipso, in quo exultat & triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius, quam emiserim: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemptum esse L. Catilinam, & gravissimo supplicio affectum jampridem oportebat: idque à me & mos Majorum, & hujus imperii severitas, & respub. postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui,

[b] *dubio.*

8. *Sica illa.*] De hac superiori Oratione, Pag. 111. not ad lin. 39.

9. *In campo.*] In campum Martium in Consularibus comitiis venit loricâ tectus Cicero, quia sibi à Catilinâ timebat.

Ib. *In foro.*] Catilinâ præsente, non tuto exerceri judicia & quæstiones potuerunt.

Ib. *In curia.*] Cùm ipso veniente vacua subsellia facta sunt, nemoque ei assidere voluit.

10. *Intra domesticos parietes.*] Intra domesticos parietes voluit Consulem Ciceronem interficere in lectulo, præmissis ad cædem duobus sicariis.

Ib. *Loco motus.*] Metaphora à bello, ubi hostis loco motus facilius superatur.

12. *Bellum justum.*] Bellum justum cum hoste & patriæ proditore Catilina geretur.

13. *Ex occultis insidiis.*] Nocturno tempore de sua proditione agebat cum conjuratis, quorum consilia Cicero in lucem protulit.

14. *Non cruentum mucronem.*] Indicat se non interfectum fuisse à Catilina; ut habebat in animo.

15. *Vivis nobis.*] Dixerat in Leccæ domo se non prius ad exercitum profecturum, quam Ciceronem interfecisset.

16. *Quòd stantem urbem.*] Urbem ferro & flamma perdere statuerat.

19. *Perculsum.*] Percellere est ad humum dejicere.

20. *Suis faucibus.*] Metaphora à belluis immanibus.

22. *Evomuerit.*] Metaphora ab ægrotis, qui sæpe vomitu recreantur.

1. *Quales esse omnes oportebat.*] Omnes interficiendum esse Catilinam debebant judicare.

2. *Triumphat oratio.*] Metaphora à triumphis, in quibus omnes lætantur, hoste devicto.

6. *Hujus imperii severitas.*] Tanta autem fuit severitas Consularis imperii, ut eo ipso die, quo decretum fuerat à Senatu, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub. interempti sint C. Gracchus, M. Fulvius, L. Saturninus seditiosi cives.

7. *Sed quam multos.*] Multi non credebant Ciceroni, cùm de illa conjuratione

qui, quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui prop ter [a] ſtultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defende rent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? A ſi, ſublato illo, depelli à vobis omne periculum judicarem, jampri dem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ, verum etiam vit periculo ſuſtuliſſem; ſed cum viderem, ne vobis quidem omnibu re etiam tum probata, ſi illum, ut erat meritus, morte multaſſem fore, ut ejus ſocios invidia oppreſſus perſequi non poſſem; rem huc deduxi, ut tum palàm pugnare poſſetis, cùm hoſtem apert videretis. Quem quidem ego hoſtem, Quirites, quàm vehementer fors eſſe timendum putem, licet hinc intelligatis quòd illum etiam moleſtè fero, quòd ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes ſecum ſuas copias eduxiſſet. Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætexta cœperat Publicium & Munatium, quorum æs alienum contractum in popina nullum reip. motum afferre poterat. Reliquit quos viros? quanto alieno ære? quam valentes? quam nobiles? Itaque ego illum exercitum, & Gallicanis legionibus, & hoc de-

[a] *ſimplicitatem.*

tione referret. 1. Quia putabant eum inimicum Catilinæ, quia Competitorem cum habuerat in petendo Conſulatu. 2. Quia alii pericula non proſpiciebant imminentia. 3. Quia multi Catilinæ favebant, quare illa pericula diſſimulabant. Unde multi Ciceronem crudelitatis accuſaſſent, ſi eum interfeciſſet.

13. *Ne vobis quidem omnibus.*] Id eſt, ſed cum viderem ex vobis omnibus non paucos, qui non crederent, tota conjuratione patefacta, ſi illum interficerem, ut meritus erat, fore ut non poſſem perſequi alios ejuſdem conjurationis particeps, propter invidiam quæ mihi ſubeùnda erat, & cui mihi fuiſſet cedendum.

19. *Parum comitatus.*] Trecenti duntaxat ſatellites eum ad Manlii caſtra ſecuti ſunt.

21. *Tongillum mibi eduxit.*] Iſta vox *mibi* ad ſenſum nihil, ſed plurimum ad orationis venuſtatem facit, quæ dicendi ratio ſatis Ciceroni familiaris eſt. Tongillus, Publicius, & Munatius, abjecti homines, ſecuti ſunt Catilinam, nobiles cum illo conjurati in urbe manſerunt.

Ib. *In prætexta.*] Pueri prætexta utebantur ad annum ætatis 17.

22. *Æs alienum.*] Mutuam acceperat à Publicio & Munatio pecuniam, ſed eam Catilina in popina & ganeis conſumpſit. Nota autem, quod ſubauditur iterum *eduxit* Publicium & Munatium. Quare ex ea pecunia nihil mali Reipub. impendere poteſt.

23. *Reliquit quos viros?*] Oſtendit longè magis eſſe ab eis pertimeſcendum, quos in civitate reliquit: quia nobiles ſunt, quia ære alieno gravantur, & prompti manu ſunt & audaces; putat hic aliquid omiſſum eſſe Muretus; crediderim vero enumerationem bonorum civium deſiderari, qui opponere ſe Catilinariis poſſunt; quod ex ſequenti oratione facile cognoſcitur, ubi comparat utrumque exercitum.

25. *Itaque ego illum exercitum.*] Oſtendit contemnendum eſſe exercitum Catilinæ. 1. Quia Reſp. habet in ſuo legiones Gallicas quas quotidie comparat. 2. Delectum, quem Metellus habuit in Piceno agro & Gallico. 3. Copias quæ quotidie colliguntur per Italiam.

Ib. *Et Gallicanis legionibus.*] Legunt aliqui *Præ*; illæ vero ſunt, legiones quæ in Gallia Tranſalpina comparatæ ſunt, ubi tum erant Boii.

lectu quem in agro Piceno & Gallico Q. Metellus habuit, & his copiis quæ à nobis quotidie comparantur, [a] magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex [b] agresti luxuria, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus : ex iis qui vadimonia deserere, quam illum exercitum, maluerunt : quibus ego non modo si [c] aciem exercitûs nostri, verum etiamsi edictum Prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in Senatum venire ; qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset ; qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quàm hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

III. Atque hoc etiam magis sunt timendi, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit [a] attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit : omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt ; patefeci in Senatu hesterno die : Catilina ipse pertimuit, profugit ; hi quid expectant ? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod expecta-

[a] *nihil metuo.* [b] *agrestibus luxuriosis.* [c] *arma.* [a] *assignata.*

26. *Agro Piceno.*] Picenum agrum vulgò nominant Marchiam Anconitanam ab urbe Ancona.

Ib. *Et Gallico.*] Ager Gallicus is est, quem Lombardiam vulgò dicimus.

Ib. *Et his copiis quæ à nobis.*] Decretum fuerat à Senatu, ut delectum haberent Consules.

28. *Senibus desperatis.*] Desperati senes sunt à quibus nihil sperari potest propter debilem ætatem, quam luxus & voluptas corrupit.

29. *Decoctoribus.*] Decoctores ii dicuntur, qui in libidinibus & ganeis patrimonia consumunt.

Ib. *Vadimonia deserere.*] Vadimonium sponsio est sistendi se comparendique in judicio : qui porro vadimonium deserebat, infamis habebatur, & in ejus bona creditores à Prætore mittebantur.

31. *Edictum Prætoris.*] Ex edicto Prætoris cognoscent se periclitari de fortunis omnibus amittendis ob deserta à se vadimonia.

32. *Concident.*] Id est, metu perterriti animum amittent.

Ib. *Volitare in foro.*] Hîc volitare in foro intelliguntur qui nihil aliud cogitant, quam ut acquirant pecuniam, quam in popinis consumant.

32. *Stare ad curiam.*] Stant videlicet, ut cognoscant, quid agatur novi.

33. *In Senatum venire.*] Senatores undecim inter conjuratos reperti sunt.

Ib. *Nitent unguentis.*] Parabant sibi certa medicamenta ad leniendam cutem, & faciem cohonestandam, quæ ab eis *unguenta* nominabantur.

34. *Fulgent purpura.*] Solis Senatoribus purpurea tunica uti fas fuit.

2. *Cui Apulia.*] Catilina distribuerat urbis partes & provincias, Apuliam C. Julio, Etruriam Manlio, agrum Picenum Septimio.

5. *Superioris noctis.*] Non ait ultimam superiorem, sed illam noctem quæ superiorem illam antecessit, quod probant verba quæ proxime sequuntur, *patefeci hesterno die.*

7. *Hi.*] Conjuratos indicat, qui in urbe remanserunt.

8. *Lenitatem perpetuam.*] Cum vehemens & grave Senatusconsultum contra conjuratos habuisset, tamen usus est erga Catilinam lenitate, ei fugam suadendo, non ipsum interficiendo.

Ib. *Quod expectavi.*] Expectabat ut fugeret & sic omnibus pateret conjuratio.

vi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse aperte conjurationem contra rempub. videretis: nisi [b] vero si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus, severitatem rès ipsa flagitat; unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere: demonstrabo iter: Aureliâ viâ profectus est: si accelerare volunt, ad vesperam consequentur. O fortunatam remp. si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi & recreata resp. videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille [c] conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis, [d] circumscriptor quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam vero quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissimè serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verùm etiam adjuvando pollicebatur. Nunc vero quàm subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo, non modo Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit. Atque ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ

[b] *nisi quis est.* [c] *commiserit.* [d] *deceptor.*

14. *Tabescere.*] Metaphora à tabidis, qui, cum phthisi consumuntur, proprie dicuntur tabescere.

Ib. *Aureliâ viâ.*] Vide primam Orat. Parag. iv. not. ad I. 42.

17. *Relevata mihi & recreata.*] Hæret in sentinæ metaphora, qua navis premitur, quæ cum exhauritur recreatur.

19. *Veneficus.*] Qui veneno homines tollit, veneficus dicitur.

Ib. *Gladiator.*] Gladiator exhibet pugnæ simulacrum, & alios gladiatoriam docet.

20. *Parricida.*] Non hic sumitur parricida pro eo qui parentem interficit, sed qui adolescentes inducit ad interficiendos parentes.

Ib. *Testamentorum subjector.*] Subjector testamentorum est sive testamentarius, qui pro veris falsa testamenta subjicit.

21. *Circumscriptor.*] Circumscriptor dicitur qui inducendi aut circumveniendi homines artem docet.

Ib. *Quis ganeo.*] Ganeo à ganeis dictus. Ganeæ vero loca sunt rei vinariæ & libidinibus apta.

Ib. *Quis nepos.*] Nepos luxuriosus & prodigus est, qui abliguriendo patrimonium dissipat. Vide Sallustium, à quo enumerantur omnes flagitiosi quos socios habebat.

26. *Jam vero quæ.*] Enumerat omnia vitia, quæ singularia fuerunt in Catilina.

35. *In ludo gladiatorio.*] Ludus gladiatorius ubi se exercent gladiatores.

esse fateatur: nemo in scena levior & nequior, qui se non ejusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum & scelerum exercitatione assuefactus, frigore & fame, & siti ac vigiliis perferendis, fortis ab istis suis sociis prædicabatur, cum industriæ subsidia, atque instrumenta [e] virtutis in libidine audaciaque consumeret. Hunc vero si sui fuerint comites secuti, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, ô nos beatos! ô rempubl. fortunatam! ô præclaram laudem consulatûs mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, nisi cædem, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligurierunt: res eos jampridèm, fides deficere nuper cœpit; eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino & alea comissationes solùm & scorta quærerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexii mulieres impudicas, vino languidi, [f] confecti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atque urbis incendia; quibus ego confido impendere fatum aliquod: & pœnas jamdiu improbitati, nequitiæ, sceleri, libidini debitas, aut instare jam pla-

[e] *fortitudinis.* [f] *conferti.*

37. *Levior.*] Gellius dicit hoc verbum non differre à nepote, & nequam.

38. *Sodalem.*] Sodalis hic dici videtur pro socio in rebus levioribus & voluptuariis.

40. *For[...] ab istis suis sociis.*] Interdum abusione nomina commutantur, ita ut fortis audax: crudelis severus vocetur.

41. *Industriæ subsidia.*] Habebat multa virtutis instrumenta, nobilitatem videa licit, vim corporiis & animi: sed hi omnibus ad libidines & audaciam abusus est.

42. *Audacia.*] Ad facinus obeundum, ad insidiandum occisorum bonis, & ad obsidenda stupra audax fuit.

48. *Obligurierunt.*] Legunt aliqui *abligurierunt*, quæ vox frequentius reperitur; id est, bona sua suavibus mensis & cupidiis consumpserunt.

Ib. *Fides deficere.*] Id est, fefellerunt creditores, quare nemo eis amplius pecuniam credit.

49. *Libido permanet.*] Hæc libido omnium pessima est, quæ eadem post dilapidata bona permanet.

50. *Comissationes.*] Ante prandium jentacula, post cœnam comissationes dicebantur.

52. *Inertes homines.*] Contentio elegantissima. Per inertes exprimit molles & languidos.

53. *Ebriosos.*] Ebriosi sunt qui ad ebrietatem proclives sunt, ebrii vero qui vino madent.

54. *Qui mihi accubantes.*] Subjectionis exemplum nobilissimum.

55. *Vino languidi.*] Metaphora ab herbis, quas languere dicimus, cum flavescere incipiunt.

56. *Sertis redimiti.*] In conviviis maxime luxuriosis coronas & unguenta adhibere soliti erant veteres: ut videre sæpius est apud Horatium.

Ib. *Eructant sermonibus.*] Translatum verbum ad hominibus vino languidis, & cibo confectis.

58. *Fatum aliquod.*] Fatum prosperum, & adversum generaliter dicitur.

59. *Instare.*] Instat quod quasi præsens est,

 ne,

ne, aut certe jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula propagarit reipublicæ; nulla est enim natio, quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo Romano inferre possit; omnia sunt externa, unius virtute, terra marique pacata; domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum; quæ sanari poterunt, quacunque ratione sanabo: quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si & in urbe, & in eadem mente permanent; ea quæ merentur expectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant à me in exilium ejectum esse Catilinam: quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur; homo enim videlicet timidus, & permodestus, vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exilium jussus est, paruit. Quid, quòd hesterno die cum domi meæ pene interfectus essem, Senatum in ædem Jovis Statoris convocavi? rem omnem ad patres conscriptos detuli? quò cùm Catilina venisset, quis eum Senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit, ut perditum civem, ac non potius, ut [g] importunissimum hostem? quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam, atque inanem reliquerunt.

IV. Hic ego, vehemens ille Consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsivi à Catilina, an nocturno conventu apud M. Leccam

[g] *perniciosissimum.*

60. *Appropinquare.*] Appropinquat id, quod si non præsens est, at paulo post aderit. Vide igitur discrimen inter utrumque verbum, *instare* & *appropinquare*.

64. *Omnia sunt externa.*] Nulla in Europa tunc temporis bella gerebat populus Rom.

Ib. *Terra marique.*] Ubique vicit Pompeius: nam ejus virtute terrâ Mithridates victus est: & mari bellum piraticum confectum. Vide pro lege Man.

69. *Quæ sanari poterunt, &c.*] Sumpta translatio à Medicis, & Chirurgis, qui quæ membra sanari non possunt, resecant, ne reliqua inficiantur.

71. *In eadem mente.*] Id est, in eodem animo conjurationis.

72. *Expectent.*] Debitas suis sceleribus pœnas expectent.

73. *Quod ego si verbo assequi possem.*] Quod si verbo tantum valerem, ut eo possem civem ejicere, eos ipsos ejicerem, qui hæc de me loquuntur.

75. *Homo videlicet timidus.*] Ironice Catilinam timidum vocat, quem jam toties ad omne scelus patrandum audacissimum, appellavit.

77. *Hesterno.*] Id est, tertio ab hinc die.

78. *Convocavi.*] Pertinebat tantum ad Consules Senatum convocare.

79. *Catilina venisset.*] Senator erat Catilina, ideoque venit in Senatum, licet contra patriam conjuraret. Vide super. Orat.

82. *Principes ejus ordinis.*] Per principes viros Consulares intelligit, qui primi omnium sententiam rogabantur.

1. *Vehemens ille Consul.*] Se vehementem Consulem appellat, quemadmodum à conjuratis appellabatur.

2. *Apud M. Leccam.*] De Lecca superiori Oratione dixit Paragr. II. l. 43.

fuisset, necne; cum ille homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset; patefeci cætera: quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui; cum hæsitaret, cum teneretur; quæsivi quid dubitaret eo proficisci, quo jam pridem pararat: cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cum ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste, centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: & illa castra nunc non Catilinam ducem expectant: & ille ejectus in exilium, se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram non modo administrandæ, verum etiam conservandæ reipublicæ! nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium bellum faciundi abjecerit, ex hoc cursu sceleris & belli iter ad fugam atque exilium converterit; non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exilium ejectus à consule, vi & minis esse dicetur: & erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum; me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. [a] Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo à vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse à me, dummodo eat in exilium; sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego à Diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis [b] volitare au-

[a] *non recuso.* [b] *exultare.*

5. *Quid in proximam.*] Legit *proximam* Muretus, eam nempe, qua exire constituerat Catilina.

6. *Descripta.*] Sic descripserat totam belli rationem, ut alios cædibus, alios incendiis, alios variis urbis partibus præfecerit.

Ib. *Cum teneretur.*] Sic convictus est manifestis signis, quæ à Cicerone prolata sunt, ut nihil contra proferre ausus sit Catilina.

8. *Secures, cum fasces.*] Secures & fasces insignia sunt Consulem, quæ sibi sumpsit Catilina ad castra Manlii proficiscens.

9. *Aquilam argenteam.*] Vide superiorem Orationem, parag. iv. l. 44.

10. *In exilium ejiciebam.*] Purgat se Cicero, quod ejecerit in exilium Catilinam, ut vulgò à fautoribus conjuratorum dicebatur cum in patriam bellum suscepturus, ad castra profectus esset.

12. *Etenim, credo.*] Ironia.

15. *Massiliam, ut aiunt.*] Sallustius refert, optimo cuique literas dedisse Catilinam, se falsis criminibus circumventum, quoniam eorum factionibus resistere non potuerat, Massiliam in exilium proficisci; non quòd se tanti sceleris conscium reputaret, sed ne qua ex sua contentione seditio oriretur. Est autem Massilia Galliæ Narbonensis urbs præclara & nobilis, in qua cives literis & moribus præcellebant, de quorum fidelitate lege Cic. lib. 2. de Officiis.

diatis: sed [c] triduo tamen audietis: multoque magis illud timeo ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant; iidem, si interfectus esset, qui dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si, mehercule, hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere; nunc vero, cum ei nihil adhuc [d] præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est; optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, & de eo hoste qui jam fatetur se esse hostem, & quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam [e] ulcisci studeo, quam sanare, & ipsos placare reipub. neque, id quare fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui [f] magno in ære alieno majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima; sunt enim locupletes: voluntas vero, & causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus & copiosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidem acquirere? quid enim expectas? bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas à Catilina exspectant; meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ.

[c] intra *tres dies*. [d] *contra*. [e] *punire*. [f] *debentes multa*.

40. *Hoc, quod agit.*] Nempe patriæ bellum inferre.

41. *Latrocinantem.*] Id est, patriæ bellum inferentem.

55. *Dissolvi.*] Dissolvitur æs alienum, cum creditoribus fit satis.

59. *Detrahere.*] Detrahitur aliquid de possessionibus, cum quis vendit aliquid ex eis, ut ære alieno liberetur.

60. *Fidem acquirere.*] Fidem amittit debitor, qui æs alienum non dissolvit.

61. *Sacrosanctas.*] Sacrosanctum est quod nemo violare audet. Sic sacrosancti Tribuni plebis dicebantur. Vide Livium, lib. 2.

62. *Tabulas novas.*] Cum quis ære alieno oppressus erat, aut Senatusconsulto, aut Imperatoris decreto, tabulæ novæ in foro proponebantur, quibus credita debitoribus pecunia condonabatur; pollicebatur autem Catilina se publice incensurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo, quod æris alieni antea contraxisset, persolvere cogeretur. Sallust.

63. *Auctionariæ.*] Tabulæ auctionariæ sunt; quæ in auctione proferuntur, cum nempe publica bonorum venditio fit, & res ei addicitur, qui majus pretium obtulerit.

Neque

Neque enim isti qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si [g] maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus prædiorum; locupletioribus his, & melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt, aut, si permanebunt, magis mihi videntur tota facturi contra remp. quam arma laturi. Alterum genus est eorum, qui, quanquam premuntur ære alieno, dominationem tamen exspectant: rerum potiri volunt: honores, quos, quieta reipub. desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet & idem, quod cæteris omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipub. deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem: magnas præterea copias militum: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentes auxilium esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti; num illi in cinere urbis, & sanguine civium, quæ mente consceleratа ac nefaria concupierunt, se consules ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse?

V. Tertium genus est ætate jam confectum, exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit. Hi sunt homines ex his coloniis, quas Fesulis Sylla constituit: quas ego universas civium esse optimorum, & fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumptuosius insolentiusque jactarunt; hi dum ædificant tanquam beati, dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis, ap-

[g] *citius*,

64. *Salvi.*] Non possunt aliter ære alieno liberari.

66. *Certare cum usuris fructibus.*] Id est, putare fructus prædiorum usuris majores esse.

72. *Rerum potiri volunt.*] Discrimen est inter illa verba, *potiri rebus*, & *rerum potiri*. *Potiri rerum* de iis dicitur, qui dominantur, & principatum tenent: *potiri rebus* de iis qui fruuntur voluptate, pecunia, &c.

1. *Ætate confectum.*] In conjuratione Catilinæ multi erant Syllani milites fugitivi per Italiam, & bellicosi, quos spe prædæ & rapinarum ad se Catilina adduxerat.

2. *Ipse Manlius.*] Manlius in castris Syllæ militaverat.

3. *Ex his coloniis.*] 47 Colonias deduxit Sylla post victoriam, suisque militibus civium domos & agros largitus est.

Ib. *Fesulis.*] Politianus lib. 1. epist. ait Fesulas ab Atlante conditas, easque Fesulas à filia sua Fesula appellasse.

6. *Jactarunt.*] Hi milites deducti in Colonias, divitias suas ostentabant, sumptuose eas profundendo.

7. *Lecticis.*] Lecticis utebantur ægroti & senes, mulieres, & homines delicatuli.

paratibus delectantur, in tantum æs alienum, [a] inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sylla sit iis [b] ab inferis excitandus, qui etiam nonnullos agrestes homines tenues atque [c] egentes in eandem istam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, & proscriptiones, & dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor [d] inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sane varium & mistum, & turbulentum, qui jampridem premuntur; qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus in vetere ære alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti & ex urbe, & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quàm insidiatores lentos esse arbitror; qui homines primum, si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant; nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quàm si soli pereant, arbitrentur? Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego à Catilina non revoco; nam neque divelli ab eo possunt: & pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso, atque vitâ, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immo verò de [e] complexu ejus ac sinu: quos

[a] *contraxerunt tantum æs alienum.* [b] *revocandus ad vitam.* [c] *mendiculos.* [d] *allatus.* [e] *de familiarissimis ipsi & intimis.*

11. *Rapinarum veterum.*] Spe rapinarum attraxerunt, quales factæ sunt temporibus Syllæ.

13. *Proscriptiones.*] Homines ejusmodi tenues & egeni non debent sperare fore ut Dictatorem se constituat Catilina, & similis sit Syllæ, qui eorum omnium bona proscripsit, quos suis partibus contrarios habuit.

17. *Et turbulentum.*] Aliud hominis genus, qui Catilinam sequuntur, turbulentum est & seditiosum, ex turba & multitudine, & velut colluvione hominum conflatum.

Ib. *Nunquam emergent*] Translatio sumpta ab aquis, ex quibus dicitur quis emergere tanquam ex naufragio. Significat verò homines ejusmodi nunquam liberabuntur.

19. *Vadimoniis.*] Vadimonia sunt sponsiones sistendi se in judicio, quibus si quis deest, adversus eum judicium datur, & creditor in ejus possessiones mittitur.

21. *In illa castra.*] Fæx illa hominum ad castra Manlii confluebat.

22. *Insidiatores lentos.*] Multi legunt *inficiatores*, id est, homines exercitatos ad negandum quibus debent. Ita *Muretus.*

23. *Corruant.*] Si in suis bonis stare illi non possunt, semetipsos interficiant; nam ipsis honestius est pacifice, quam tumultuose, & cum Reipublicæ periculo mori.

30. *In latrocinio.*] Bellum id contra patriam latrocinium semper nominavit, quia conjuratis non indictum fuerat.

nexo capillo, nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis; manicatis & talaribus tunicis; velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor, in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes [f] impuri, impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare, & amari, neque cantare, & saltare, sed etiam sicas vibrare, & spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in repub. seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia, vestrosque exercitus: & primum gladiatori illi confecto & saucio, consules, imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam

[f] *improbi.*

34. *Pexo capillo.*] Jam eorum mollitiem describit, qui Catilinam sequuntur.

Ib. *Aut imberbes.*] Imberbes, vel pueri & adolescentes, vel molles & effeminati sunt.

Ib. *Aut bene barbatos.*] Bene barbati sunt qui comptam & delibutam unguentis barbulam fovent. Romanis mos fuit, ut barbam alerent; sed anno urbis conditæ quadringentesimo quinquagesimo quarto, adductis è Sicilia à P. Lucino Mena in urbem tonsoribus, radi barba cœpta est. Vide Plinium, lib. 8.

35. *Manicatis.*] Tunica vestis Romanorum interior fuit: quam habere talarem ac manicatam, flagitium veteres existimabant, solis enim mulieribus permissum id erat.

Ib. *Velis amictos.*] Vel tenuitatem togarum, vel laxitatem arguit.

36. *Antelucanis.*] Cœnas eorum arguit, quæ à prima nocte usque ad auroram producebantur.

38. *Tam lepidi.*] Ironia.

40. *Sicas vibrare.*] Sciunt sicas in civium corpore adigere.

Ib. *Spargere venena.*] Veneno homines tollere.

42. *Seminarium.*] Seminarium est solus subactus, in quo cum semina fruticum arborumve excreverunt, in viretum aut arbustum transferuntur. Est autem translatum quod pro principio & origine sumitur.

45. *His noctibus.*] Cum ad Sextum Idus Novembris hanc Orationem haberet frigidiores jam & longiores noctes erant.

46. *Apenninum.*] Mons Apenninus mediam Italiam dividit, quem Livius ait vento & frigore biduum Annibali obstitisse.

48. *O bellum magnopere.*] Ironia egregia, & comparatio exercitus Catilinarii cum præsidiis pop. Rom.

49. *Cohortem Prætoriam.*] Dicitur Prætoria cohors, quæ nunquam discedit à Prætore vel Consule; hanc primum instituit Scipio Africanus, in eam autem assumpsit ex toto exercitu fortissimum quemque militem.

51. *Gladiatori confecto.*] Gladiator confectus idem est ac graviter vulneratus. Sic lib. Tuscul. 3. confectos vocat gravissime vulneratos Gladiatores, ad quos maxime videtur verbum *conficere* pertinere.

53. *Naufragorum.*] Naufragos conjuratos

tam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam verò urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis silvestribus; neque vero cæteras copias, ornamenta, præsidia vestra, cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. Sed si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille Senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus; si, inquam, his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se confligunt, [g] contendere velimus, ex eo ipso, quàm valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido: hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In hujusmodi certamine ac prælio, nonne, etiamsi hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus tot & tanta vitia superari?

[g] *comparari.*

tos vocat, quia cum fortunarum omnium naufragium fecissent, & eversi funditus essent, ad Manlii castra confugerunt. Translatio à naufragantibus.

55. *Urbes coloniarum, &c.*] Id est, Coloni & municipes resistent multitudini rusticorum & sylvestrium hominum, à quibus ordo nullus in pugna servatur.

56. *Cæteras copias, ornamenta.*] Per copias & ornamenta intelligit Senatum, Equites Rom. ærarium, eaque omnia quibus munitur, ornatur, & corroboratur Respublica.

58. *Suppeditamus.*] Abundamus. *Manut.*

73. *Dii ipsi.*] Dii justis causis favere solent.

VI. Quæ cum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea dixi, [a] vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum ac provisum est. Coloni, omnes, municipesque vestri, certiores à me facti he hac nocturna excursione Catilinæ, facile urbes suas, finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum, & certissimam fore putavit, quanquam meliore animo sunt,

[a] *vestras domos.*

quam

quam pars Patriciorum, poteſtate tamen noſtra continebuntur. Q. Metellus, quem ego proſpiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmiſi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatuſque prohibebit; reliquis autem de rebus conſtituendis, [b] maturandis, agendis, jam ad Senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos qui in urbe remanſerunt, atque adeo qui contra urbis ſalutem, omniumque veſtrum, in urbe à Catilina relicti ſunt, quanquam ſunt hoſtes, tamen quia nati ſunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc ſi cui [c] ſolutior viſa eſt, hoc expectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quòd reliquum eſt, jam non poſſum obliviſci, meam hanc eſſe patriam, me horum eſſe conſulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his eſſe moriendum; nullus eſt portæ cuſtos, nullus inſidiator viæ: ſi qui exire volunt, conſulere ſibi poſſunt: qui vero in urbe ſe commoverit, cujus ego non modo factum, ſed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, ſentiet in hac urbe eſſe conſules vigilantes, eſſe egregios magiſtratus, eſſe fortem Senatum, eſſe arma, eſſe carcerem: quem vindicem nefariorum, ac manifeſtorum ſcelerum majores noſtri eſſe voluerunt. Atque hæc omnia ſic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula ſumma nullo tumultu, bellum inteſtinum ac domeſticum, poſt hominum memoriam crudeliſſimum ac maximum, me uno togato duce & imperatore, ſedetur; quod ego ſic adminiſtrabo, Quirites, ut, ſi ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quiſquam in hac urbe pœnam ſui ſceleris ſufferat. Sed ſi vis manifeſtæ audaciæ, ſi impendens patriæ periculum me neceſſariò de hac animi lenitate deduxerint, illud profecto perficiam, quod in tanto & tam inſidioſo bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœna vos omnes jam ſalvi eſſe poſſitis. Quæ quidem ego neque mea prudentia, neque humanis conſiliis fretus polliceor vobis, Quirites; ſed multis, & non dubiis

[b] *accelerandis*. [c] *major*.

8. *Quam pars.*] E patricio genere quidam ſecuti ſunt Catilinam. Certe multos è Senatoribus Salluſtius nominat, qui in conjuratione fuerunt.

9. *Q. Metellus.*] Is Metellus Celer fuit, cui ſe dare voluit in cuſtodiam Catilina, ſed quem repudiavit.

16. *Nati ſunt cives.*] Inter conjuratos alii erant nati cives, alii civitate donati.

18. *Latebat.*] Conjuratio latebat, ſed à Cicerone aperta eſt.

21. *Inſidiator.*] Nullus eſt, qui in via illos, qui ad Catilinam proficiſcuntur, ad mortem rapiat.

25. *Carcerem.*] Ulpianus ait, carcerem ædificatum fuiſſe non ad plectendos cives improbos, ſed reprimendos; tamen hic Cicero manifeſte indicat ad eos etiam puniendos fuiſſe inſtitutum, refert autem Livius, lib. 1. media in urbe foro imminentem fuiſſe.

30. *Togato.*] Toga Romani in pace, in bello ſagis: ſed togâ ſemper Conſules utebantur.

deorum immortalium [d] significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui jam non procul ut quondam solebant, ab extero hoste atque longinquo sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis: ut quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis à perditissimorum civium nefario scelere defendant.

[d] *indiciis.*

40. *Deorum immortalium significationibus.*] Plutarchus narrat in vita Ciceronis, cùm in ejus domo Virgines Vestales pro salute populi sacra facerent, ex ara flammam erupisse.

41. *Ut quondam.*] Abesse quondam dii videbantur à Romanis, cum videlicet bello Senonico, & bello Punico secundo superati sunt.

ORATIO

ORATIO TERTIA
IN
L. CATILINAM,
AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

Detectâ totâ conjuratione, comprehensis conjuratis, & convictis in Senatu, quem ad ædem Concordiæ Cicero Consul convocaverat, prodit eodem ipso die in concionem, & populum Rom. docet ea, quæ acta & comperta sunt: excitatque omnes ad celebrandam cum uxoribus & liberis supplicationem; deinde declarat in quanto urbs periculo fuerit: ac tandem conservatæ à se Reipub. memoriam postulat sempiternam.

TEMPUS.

Constat hanc habitam Orationem fuisse III. *Non. Decemb. anno Urbis conditæ* 693.

PARTES.

Tres habet, quarum prima non tam Exordium quam Propositio dicenda est: secunda est Narratio, tertio Peroratio.

PROPOSITIO.

Continet beneficii commemorationem, & dei consecrationem, quia hodiè Cicero Rempub. servavit parag. 1.

REMPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium vestrûm, bonâ, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque

NOTÆ.

2. *Bona.*] Bona sunt genera rerum, *fortunæ* verò pecuniæ sunt.

3. *Domicilium imperii.*] Roma domicilium imperii dicitur, quia dominabatur toti imperio, quod ab ea Romanum dictum est.

urbem

urbem, hodierno die, deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis periculisque meis, ex flamma atque ferro, ac pene ex faucibus fati ereptam, & vobis conservatam, ac restitutam videtis. [a] Et, si non minus nobis jucundi atque illustres sunt iis dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur; quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio; & quod sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benevolentia, famaque sustulimus; esse apud vos, posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit; nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac mœnibus subjectos prope jam ignes, circundatosque restinximus: iidemque gladios in rempub. districtos retudimus, mucronesque eorum à jugulis vestris decimus. Quæ quoniam in Senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut & quanta, & quam manifesta, & qua ratione investigata & comprehensa sint, vos, qui & ignoratis, & exspectatis, scire possitis.

[a] *quod si.*

6. *Ex faucibus fati.*] Metaphora à belluis ferocibus. Fatum sumebatur à Stoicis pro serie quadam immutabili rerum omnium, quæ homini cuilibet evenire ita necessario debebant, ut ne quidem à Deo possent immutari. Quod autem fatum pro interitu sæpe ab iis sumeretur, hinc factum est, ut crederent illi veteres, quo temporis momento quis nasceretur, eo ipso fataliter de illius morte, atque de interitu constitui. Quod Seneca satis indicat his verbis, *Primusque Dies dedit extremum.*

8. *Quibus nascimur.*] Celebrabant Romani diem suum natalem, & amicorum.

9. *Quod salutis certa lætitia est.*] Cum conservamur, de salute nostra dubitare non possumus, ideoque dies ille nobis felix est & lætus; at cum nascimur, incertum est an bona, malane sit futura vitæ nostræ conditio. Etenim quotocuique vita misera & infelix contingit? certe existitêre populi, qui, cum quis nasceretur, miseram illius conditionem lamentabantur.

11. *Romulum ad deos.*] Sic refert de eo Aurelius Victor. cap. 2. de Viris Illust. *Cum ad Capreæ paludem exercitum lustraret, nusquam comparuit, unde inter patres & populum seditione orta, Julius Proculus, vir nobilis, in concionem processit, & jurejurando firmavit, Romulum à se in colle Quirinali visum augustiore forma, cum ad deos abiret; eundemque præcipere ut seditionibus abstinerent, virtutem colerent; futurum ut omnium gentium domini existerent. Hujus auctoritati creditum est, ædes in colle Quirinali Romulo constituta, ipse pro deo cultus, & Quirinus est appellatus.*

13. *Debebit is.*] Significat se tum apud cives, tum apud posteros in honore debere esse, quod Consul hanc urbem ab incendio servavit: unde se tacite cum Romulo confert.

14. *Templis, delubris.*] *Templa dicuntur singulorum locorum diis attributorum.* Delubra, *vero multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluviæ munitarum, &c.* Ita Festus.

NARRATIO.

Narratio hæc, seu expositio, duas veluti partes complectitur, quorum

est

est hæc prima? Consilio ac diligentia mea Catilinæ conjurationem comperi & extinxi.

Secunda. Non sine singulari mea prudentia, ac Deorum beneficio sine civium sanguine extinxi.

II. Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cùm sceleris sui sociis, & hujusce nefarii belli acerrimos duces Romæ reliquisset; semper vigilavi, & providi, Quirites, quemadmodum in tantis & tam absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, cum ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quòd vivus exierit) sed tum, cum illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum [a] manum simul exituram, aut eos qui restitissent, infirmos sine illo, ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore & scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, & Romæ remansisse: in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demùm animis saluti vestræ provideretis, cùm oculis [b] maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum, belli Transalpini, & tumultûs Gallici excitandi causa, à P. Lentulo esse solicitatos, eosque in Galliam ad suos cives eodem itinere cum literis mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas: [c] facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam à diis immortalibus, tota res non solum à me, sed etiam à Senatu, & à vobis manifestè deprehenderetur. I-

[a] *turbam.* [b] *conjurationem.* [c] *occasionem.*

17. *Comperi.*] Per Sangam amicum Allobrogum totam conjurationem comperit.

Ib. *Allobrogum.*] Allobroges populi Galliæ fuerunt juxta Rhodanum, nunc Sabaudi & Delphinates, tunc autem socii pop. Rom. populi fortes & generosi, qui à conjuratis vocati sunt.

Ib. *Transalpini.*] In ulteriore Gallia bellum dicebatur, & tumultus in citeriore: in eo verò differt tumultus à bello, quòd bellum latius nomen, nec tam grave quam tumultus. Tumultus enim perturbatio tanta est, ut timorem longe maximum excitet quia vel in Italiæ sinu, vel in Galliis Italiæ proximis excitabatur. De utroque Cicero in Philippica 8. *Potest enim esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim aliud tumultus, nisi perturbatio tanta ut major timor oriatur? unde etiam nomen dictum est tumultus; itaque majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus: tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus præterea nullum tumultum nominabant*, &c.

19. *Cum literis mandatisque.*] Legati Allobrogum ad Catilinam cum literis & mandatis missi sunt, quibus videlicet significabatur, ut fides eis haberetur; Gallicè dicimus *des lettres de creance.*

taque hesterno die L. Flaccum, & C. Pomtinum Prætores, fortis simos, atque amantissimos reipublicæ viros ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem qui omnia de republ. præclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt, & cum advesperasceret occulte ad pontem Milvium pervenerunt: atque ibi in proximi villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, & pons interesset [d] eodem autem & ipsi, sine cujusquam suspicione, multos fortes viros eduxerunt; & ego de præfectura Reatina complures de lectos adolescentes, quorum opera utor assiduè in reipublicæ præsidio, cum gladiis miseram. Interim tertiâ fere vigiliâ exactâ cùm jam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unàque Vulturcius; fit in eos impetus: educuntur ab illis gladii, & à nostris: res erat Prætoribus not solis: ignorabatur à cæteris. Tum interventu Pomptini, atqu Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur: literæ quæcunqu erant in eo comitatu, [e] integris signis, Prætoribus traduntur: ipsi comprehensi, ad me, cum jam dilucesceret, deducuntur. Atqu horum omnium scelerum improbissimum [f] machinatorem Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihil tum suspicantem vocavi Deinde item arcessitur P. Statiluis, & post eum Cethegus: tardissi me autem Lentulus venit, credo, quod literis dandis præter consuetudinem proxima nocte vigilârat. Cùm verò summis ac clarissimi hujus civitatis viris, qui, audita re, frequenter ad me mane convenerant, literas à me prius aperiri, quam ad Senatum referri placeret, ne, sè nihil esset inventum, [g] temeri à me tantus tumultu injectus civitati videretur, negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad concilium publicum rem integram deferrem Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent; tamen ego non arbitrabar in tantis reip. periculis esse mih nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi: atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium Prætorem, fortem virum misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, afferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum, & gladiorum extulit. Introduxi Vul-

[d] *huc.* [e] *non apertis.* [f] *auctorem.* [g] *imprudenter.*

25. *L. Flaccum.*] L. Flaccum postea Cicero repetundarum reum in judicio defendit.

30. *Pontem Milvium.*] Pons Milvius extra urbem est, versus Hetruriam, supra Tiberim, sexdecim stadiis ab urbe Roma.

33. *Præfectura Reatina.*] Reate Sabinorum est oppidum, Varronis patria; hic nundinæ habebantur, & ibi Magistratus Rom. jus dicebat.

35. *Tertia vigilia.*] Nox in quatuor vigilias divisa erat, & vigilia quælibet in tres horas.

46. *Lentulus venit.*] Is erat Prætor, vir pinguis, & obesus, & somnolentus.

56. *Admonitu Allobrogum.*] Ex hoc loco patet Allobrogum legatos conscios fuisse conjurationis.

59. *Sicarum.*] De his 1. Orat. Parag. III. l. 39.

turcium

turcium sine Gallis: fidem ei publicam jussu Senatûs dedi: hortatus sum, ut ea quæ sciret sine timore indicaret. Tùm ille dixit, cùm vix se ex magno timore recreâsset, à P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata & literas, ut servorum præsidio uteretur, & ad urbem quamprimùm cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, cum urbem omnibus ex partibus, quemadmodum [h] descriptum distributumque erat, incendissent, cædemque infinitam civium fecissent, præsto esset ille, qui & fugientes [i] exciperet, & se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli jusjurandum sibi & literas à P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt: atque ita sibi ab his & à L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum in Italiam quamprimùm mitterent, pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum urbis hujus atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se, & Syllam fuisse: eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus; hanc autem Cethego cum cæteris controversiam fuisse dixerunt, quòd, cum Lentulo & cæteris Satur-

[h] *partitum & divisum.* [i] *reciperet &* occideret.

60. *Fidem publicam.*] Id est, impunitatem ex fide publica pollicitus est Vulturcio, nam sine auctoritate Senatûs, etiam à Consule data non valebat.

63. *Mandata.*] Vulturcius habebat mandata, quæ à P. Lentulo ore proferret ad Catilinam.

68. *Ducibus.*] Conjuratos, qui in urbe relicti fuerant à Catilina, duces urbanos nominat.

Ib. *Introducti Galli.*] Profert jam Allobrogum indicium, quod actis & scriptis primùm exponit.

73. *Ex fatis Sibyllinis.*] Fata Sibyllina vaticinia sunt Sibyllarum, quæ, quia fata comprehendunt, fata, & casus, & interitus fatales vulgò vocabantur.

Ib. *Haruspicumque responsis.*] Haruspex, seu Aruspex, hinc dici putatur, quia in ara exta animalium inspicit. Aliter censet Donatus, quod nempe *Haruspex ab haruga nominatur; nam Haruga dicitur bostia ab hara, in qua concluditur & servatur. Hara autem est in qua pecora includuntur.*

74. *Tertium Cornelium.*] Dicebat Lentulus ex libris Sibyllinis tertium se esse Cornelium cui regnum portendebatur. Scriptum enim erat in illis carminibus, tria K. K. K. pessima; quod Græci ad Cappadoces, Cilices, & Cretenses referebant; Romani vero ad tres Cornelios, Cinnam, Syllam, & Lentulum.

76. *Fatalem hunc.*] Ut ipse accepisse se dicebat ab Haruspicibus, hunc fatalem annum advenisse, qui cruentus Reipub. portendebatur.

78. *Post virginum absolutionem.*] Fabia Vestalis virgo non multo ante hanc conjurationem incesti causam dixit: ei Catilina objectus est. Fuit autem absoluta, quia soror erat Terentiæ Ciceronis uxoris, ut scribit Asconius.

Ib. *Capitolii incensionem.*] L. Scipione & C. Narbone Coss. custodum negligentiâ Capitolium conflagravit, paulo ante Syllæ tempora, quod à Q. Catulo postea, Hortensio & Metello Coss. restitutum est.

80. *Saturnalibus.*] Diem Saturnaliorum, qui in diem decimum quartum Februarii incidebat, seligere volebant, ad cædem faciendam; quo tempore tota civitas omni generi lætitiæ & voluptatibus dedita erat.

nalibus cædem fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego n mium id longum videretur. Ac, ne longum sit, Quirites, [l] ta bellas preferri jussimus, quæ à quoque dicebantur datæ; pr mum ostendimus Cethego signum; cognovit; nos linum incid mus: legimus; erat scriptum ipsius manu, Allobrogum Sen tui & populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, esse fact rum; orare, ut idem illi facerent, quæ sibi legati eorum [m] præc pissent. Tum Cethegus, qui paulo antè aliquid tamen de gladi ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset dixissetq se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis l teris debilitatus atque abjectus, conscientia convictus repen conticuit. Introductus Statilius, cognovit & signum & manu suam; recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam: confess est; tum ostendi tabellas Lentulo, & quæsivi cognosceretne signum; annuit; est vero, inquam, signum quidem notum, imag avi tui, clarissimi viri, qui amavit unicè patriam, & cives suos quæ quidem te à tanto scelere etiam muta revocare debuit.

III. Leguntur eadem ratione ad Senatum Allobrogum po pulumque literæ; si quid de his rebus dicere vellet, feci po testatem. Atque ille quidem primò negavit: post autem a liquantò, toto indicio exposito atque edito, surrexit: quæsi vit à Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suan venissent: itemque à Vulturcio; qui cùm illi breviter constan terque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent quæsissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllini locutus: tum ille subitò, scelere [a] demens, quanta vis conscien tiæ esset, ostendit; nam cum id posset inficiari, repent præter opinionem omnium confessus est: ita eum non modo ingenium illud, & dicendi exercitatio, que semper valuit, sed

[l] *literas.* [m] *exposuissent.* [a] *imaginem.* [a] *attonitus.*

84. *[illegible]bego signum.*] Antequam literæ resferarentur, cum quis ex eis convincendus erat, signum quo signatæ erant cognoscere jubebatur.

Ib. *Cognovit.*] Id est, agnovit signum suum, sive sigillum, & confessus est.

Ib. *Linum incidimus.*] Lineo filo literæ vinciebantur, ne apertæ essent omnibus.

85. *Legimus.*] Præsente Senatu & Cethego lectæ sunt illæ literæ.

90. *Ferramentorum.*] Ferramenta dicuntur ferrea instrumenta. Posuit hic per Metonymiam *ferramenta* pro quolibet armorum genere.

93. *In eandem fere sententiam.*] Id est, quæ fere conveniebat cum illis rebus, quæ in Cethegi tabulis continebantur.

96. *Avi.*] Avus illius fuit P. Lentulus qui Gracchum seditiosum interfecit, & grave vulnus accepit, ne quid de *summa* Reipub. dignitate minueretur. Notum autem quod sæpe in annulis sculpta clarorum virorum capita haberent.

4. *Surrexit.*] Lentulus sedebat, quia Senator.

Ib. *Quæsivit à Galliis.*] Ab Allobrogibus quæsivit, quos non credebat fore se prodituros.

7. *Respondissent.*] Semper asserendo Allobroges responsum dedere, Vulturcium cum eis egisse.

Ib. *Per quem.*] Per P. Umbrenum.

8. *Ab eo.*] A Lentulo scilicet.

12. *Ingenium illud.*] Acutum & excellens fuit ejus ingenium, sed statim defecit.

etiam

etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero subitò proferri literas, atque aperiri jussit, quas sibi à Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissimè perturbatus Lentulus, tamen & signum & manum suam cognovit; erant autem scriptæ sine nomine, sed ita: QUI SIM, EX EO, QUEM AD TE MISI, COGNOSCES. CURA UT VIR SIS, ET COGITA, QUEM IN LOCUM SIS PROGRESSUS: ET VIDE, QUID JAM TIBI SIT NECESSE. CURA UT OMNIUM TIBI AUXILIA ADJUNGAS, ETIAM [b] INFIMORUM. Gabinius deinde introductus, cùm primò impudenter respondere cœpisset, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique, uniuscujusque confessio: tum multò illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas; sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam [c] inter se aspiciebant, ut non jam ad alios indicari, sed indicare se ipsi viderentur. Indiciis expositis atque editis, Quirites, Senatum consului de summa reipub. quid fieri placeret; dictæ sunt à principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas Senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum S. C. ex memoria vobis, Quirites, quid Senatus censuerit, exponam Primum mihi gratiæ verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, prudentia mea respub. periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus & C. Pomtinus Prætores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, C. Antonio laus impertitur, quòd eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, à suis & à reipub. consiliis removîsset; atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se Prætura abdicâsset, tum in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes præsentes erant, in custodiam trade-

[b] *servorum.* [c] *aspiciebant se mutuo.*

15 *Aperiri jussit.*] Nihil renuit ille Vulturcius, quia impunitas ei promissa erat.

32. *A principibus.*] Primus dicèbat sententiam, quem Censores Senatûs principem legerant; tum sequebantur viri Consulares, deinque reliqui Senatores. Vide lib. 14. cap. 7. quid de ea rescripserit Gellius auctore Varrone.

34. *Ex memoria.*] Id est, exponam, quantum meminisse potero.

40. *C. Antonio.*] Is Antonius collega fuit in Consulatu Ciceronis, sive Consul secundus, qui primò quidem Catilinæ studuerat, sed per Ciceronem à conjuratione revocatus est. Vide Sallust.

42. *Se Prætura abdicasset*] Privabantur suis honoribus scelerati cives, antequam Reipub. pœnas darent, quia sacrosancti habebantur Magistratus.

44. *In custodiam.*] Non in publicam custodiam dati sunt, sed apud aliquos è civibus; ubi laterent incogniti detenti, ne aliquo plebis tumultu educerentur.

rentur: atque idem hoc decretum eſt in L. Caſſium, qui ſ procurationem incendendæ urbis depopoſcerat: in M. Cæp rium, cui ad ſolicitandos paſtores Apuliam eſſe attributa erat indicatum: in P. Furium, qui eſt ex his colonis qu Feſulas L. Sylla deduxit: in Q. Magium Chilonem, qui u cum hoc Furio ſemper erat in hac Allobrogum ſolicitatio verſatus: in P. Umbrenum libertinum hominem, à quo p mum Gallos ad Gabinium perductos eſſe conſtabat. Atq ea lenitate Senatus eſt uſus, Quirites, ut ex tanta conjura one, tantaque vi ac multitudine domeſticorum hoſtium nov hominum perditiſſimorum pœnâ, republ. conſervata, reliqu rum mentes ſanari poſſe arbitraretur. Atque etiam ſupplic tio diis immortalibus pro ſingulari eorum merito, meo n mine decreta eſt, Quirites: quod mihi primùm poſt hanc u bem conditam togato contigit: & his decreta verbis e QUOD URBEM INCENDIIS, CÆDE CIVES, ITALIA BELLO LIBERASSEM. Quæ ſupplicatio ſi cum cæte conferatur, Quirites, hoc interest, quod cætera bene geſta, h una conſervata repub. conſtituta eſt. Atque illud, quod f ciendum primum fuit, factum atque tranſactum eſt: nam Lentulus, quanquam patefactus indiciis, & confeſſionibus ſu judicio Senatûs, non modo Prætoris jus, verum etiam ci amiſerat; tamen magiſtratu ſe abdicavit: ut quæ religio Mario, clariſſimo viro, non fuerat, quo minus C. Glaucia de quo nihil nominatim erat decretum, Prætorem occid ret, ea nos religione, in privato P. Lentulo puniendo liber remur.

IV. Nunc, quoniam, Quirites, ſceleratiſſimi periculoſiſſimiq belli nefarios duces captos jam, & comprehenſos tenetis; exiſtim

56. *Supplicatio.*] Supplicatio ex Senatûs decreto tum decernebatur, cum quis imperator rem feliciter in bello geſſerat; ibant ad templa, ad omnia deorum pulvinaria gratias acturi.

59. *Togato contigit*] Hic honos maximus habebatur, & nulli antea *togato* & in urbe manenti decretus erat.

62. *Quod cætera bene geſta.*] Id eſt, cæteris ſupplicatio decernebatur, qui feliciter pugnaverant in bello: at Ciceroni, quod ſua induſtria à Repub. bellum propulſarit, & hoſtes ſine armis expulerit, Cotta vir ſummo ingenio, & bene de Repub. meritus, aſſentientibus omnibus hujus decernendæ ſupplicationis auctor fuit.

67. *Magiſtratu ſe abdicavit.*] Plutarchus de eo ait, poſuiſſe veſtem purpuream in medio Senatu qua indutus erat, & aſſumpſiſſe ſuæ fortunæ congruam.

Ib. *Quæ religio.*] Commendat ſuum lud factum comparatione illius quod à M rio factum eſt; nam nihil moratus eſt il quo minus Glauciam interficeret, qui S turninum tribunum plebis contra Ren moliientem ſecutus fuerat. Nulla aut religione tenebatur ſic agere: at ipſe C cero religione obſtringebatur: quia dec tum non ſolum fuit à Senatu, ut vi rent Conſules, nequid Reſpub detrime caperet, verum etiam, ut Lentulum cuſtodiam traderent At Marius tant juſſus eſt à Senatu Rempub conſerva neque ei quicquam de Glaucia demandat fuerat.

70 *In privato Lentulo.*] Cum Magiſt tum depoſuiſſet, privatus cenſebatur; autem argumentum à minore ad majus.

re debetis, omnes Catilinæ copias, omnes ſpes, atque opes, his depulſis urbis periculis, concidiſſe. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi eſſe P. Lentuli ſomnum, nec L. Caſſii adipem, nec C. Cethegi furioſam temeritatem pertimeſcendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, ſed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur; omnia norat: omnium aditus tenebat: [a] appellare, tentare, ſolicitare poterat, audebat: erat ei conſilium ad facinus aptum: conſilio autem neque lingua, neque manus deerat; jam ad cæteras res conficiendas certos homines delectos ac [b] deſcriptos habebat: neque vero cum aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipſe obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, ſitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in ſcelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, niſi ex domeſticis inſidiis in [c] caſtrenſe latrocinium compuliſſem (dicam id, quod ſentio, Quirites) non facile hanc tantam [d] molem mali à cervicibus veſtris depuliſſem; non ille vobis Saturnalia conſtituiſſet, neque tanto antè exitium, ac fati diem reipubl. denunciaſſet; neque commiſiſſet, ut ſignum, ut literæ ſuæ, teſtes denique manifeſti ſceleris deprehenderentur; quæ nunc, illo abſente, ſic geſta ſunt, ut nullum in privata domo furtum unquam ſit tam palam inventum, quàm hæc tanta in repub. conjuratio manifeſtò inventa atque deprehenſa eſt. Quòd ſi Catilina in urbe ad hanc diem remanſiſſet: quanquam, quoad fuit, omnibus ejus conſiliis occurri atque obſtiti, tamen, ut leviſſimè dicam, dimicandum nobis cum illo fuiſſet: neque nos unquam, dum ille in urbe hoſtis fuiſſet, tantis periculis rempublicam tanta pace, tanto otio, tanto ſilentio liberâſſemus. Quanquam hæc omnia, Quirites, ita ſunt à me adminiſtrata, ut deorum immortalium nutu atque conſilio & geſta & proviſa eſſe videantur; idque cum conjectura conſequi poſſumus, quòd vix videtur humani conſilii tantarum rerum gubernatio eſſe potuiſſe: tum vero ita præſentes his temporibus opem

[a] *ſalutare.* [b] *diſpoſitos.* [c] *bellum & caſtra.* [d] *magnitudinem.*

6. *Lentuli ſomnum.*] Adducit in contemptum conjurationis ſocios. De Lentulo paulo ante dictum eſt.

Ib. *Caſſii adipem.*] Caſſius erat obeſo corpore, ac animo ſtolido.

7. *Cethegi furioſam temeritatem*] Cethegus cædi præpoſitus fuerat, & damnarat ſæpe ſociorum ignaviam, & tarditatem ad facinus obeundum.

Ib. *Ille erat.*] Catilina maxime omnium formidandus erat, utpote qui norat rationem alloquendi omnes, & ſolicitandi.

10. *Tentare.*] Tentabat & explorabat Catilina, qui cujuſque eſſet animus, vel pro Republ. vel contra Rempub.

Ib. *Ad facinus.*] Seu bonum, ſeu malum obeundum.

20. *Saturnalia conſtituiſſet.*] Saturnaliorum diebus urbem incendere, & occidere cives ſtatuerat.

28. *Ut leviſſime dicam.*] Id eſt, ne gravioribus & atrocioribus verbis utar; nam bellum civile cum ipſo gerendum fuiſſet.

& auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab Occidente faces, ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus, cæteraque, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt ut hæc, quæ nunc fiunt, [e] canere dii immortales viderentur hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum est, Nam profectò memoria tenetis, Cotta & Torquato COSS. complures in Capitolio turres de cœlo esse percussas, cum & simulacra deorum immortalium depulsa sunt, & statuæ veterum hominum dejectæ, & legum æra liquefacta. Tactus est etiam ille qui hanc urbem condidit, Romulus; Quem inauratum in Capitolio parvum atque lactantem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum haruspices ex tota Etruria convenissent, cædes atque incendia, & legum interritum, & bellum civile ac domesticum, & totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati [f] suo numine propè fata ipsa flexissent. Itaque ex illorum responsis tunc & ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla quæ ad placandum deos pertineret, prætermissa est; iidemque jusserunt simulacrum Jovis facere majus, & in excelso collocare, & contra atque ante fuerat, ad Orientem convertere: ac se spera-

[e] *prænunciare.* [f] *sua potestate.*

36. *Ut eos.*] Id est, deos videre possemus, licet videri non possint. Id dicit per prodigia quæ his diebus visa sunt, quæ portendere aliquid Reipub. videbantur.

37. *Ab Occidente faces.*] Apparuerunt stellæ crinitæ, quæ cometæ vulgò dicuntur; stellæ autem ejusmodi aliud nihil sunt quam aër accensus, qui varias figuras exhibet.

38. *Fulminum jactus.*] Vargunteius Pompeius de cœlo exanimatus est.

Ib. *Terræ motus.*] Terræ motu Spoletum totum concussum est, & quædam ædificia corruerunt. Vide lib. 1. de Divinatione ubi omnia hæc prodigia versibus Cicero persecutus est.

43. *Cotta & Torquato Coss.*] Anno urbis conditæ 688. quo tempore prior conjuratio facta est; de qua Sallustius.

Ib. *Complures in Capitolio.*] Arx munitissima erat in saxo Tarpeio, in qua arce plures erant turres.

45. *Statuæ.*] Statuæ olim ad æternam posteritatis memoriam ibi erectæ fuerant.

45. *Legum æra.*] Legum æra significant duodecim tabularum leges, quas in ære descriptas fuisse narrat T. Livius lib. 3.

47. *Romulus.*] Per Romulum, Romuli statuam intellige.

Ib. *Lactantem.*] Romulus sugens lac Lupæ, & aperto ore captans repræsentabatur.

49. *Haruspices ex tota Etruria.*] Aruspicinæ præ cæteris dediti fuerunt Hetrusci, apud quos Tages ejus disciplinæ inventor exstitit; imo ex Senatûs auctoritate quondam decretum est, ut sex filii principum singulis Etruriæ populis hac disciplina instituendi traderentur, ne ars illa vilesceret.

53. *Prope fata.*] Decreta divina, seu fata, immutari non possunt: at secundum Tagem, tantum decem annos differri potuerunt.

54. *Ludi decem per dies.*] O cæcitatem hominum! quasi ludis ejusmodi dii placarentur.

re

re dixerunt, si illud signum quod videtis, solis ortum, & forum curiamque conspiceret, fore, ut ea concilia quæ clàm essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut à S. P. Q. R. perspici possent. Atque illud ita collocandum Consules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque à superioribus consulibus, neque à nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hîc quis potest esse, Quirites, tam [g] aversus à vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia quæ videmus, præcipuèque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, cædes, incendia, interitumque reipublicæ comparari, & ea à perditis civibus; quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur; ea non modo cogitata à nefariis civibus, verùm etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita præsens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cùm hodierno die manè per forum meo jussu & conjurati, & eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato, atque ad vos Senatumque converso, omnia & Senatus, & vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata & patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solùm vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi [h] sumam, & non sim ferendus: ille, ille Jupiter restitit; ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum solicitatio à Lentulo cæterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita & ignotis & barbaris, commissæque literæ nunquam essent profectò, nisi à diis immortalibus [i] huic tantæ audaciæ con-

[g] *perversus.* [h] *arrogabo.* [i] *tam audacibus.*

62. *Consules illi.*] Cotta & Torquatus.

63. *Superioribus consulibus.*] L. Cæsar & C. Figulus Consules ante Ciceronem fuêre.

75. *In ædem Concordiæ.*] In æde Concordiæ Cicero Senatum habiturus erat. Tria fuerunt Romæ templa Concordiæ; unum in area Vulcani, aliud in arce, tertium in foro.

Ib. *Signum statueretur.*] Jovis simulacrum,

82. *Non sim ferendus.*] Prædicat summum deorum beneficium, quo ab incendio templa & urbs liberata est, quod sibi arrogare sine summa impietate non posset.

88. *Tanta res, tam dementer.*] Tanta conjuratio & bellum tam perniciosum excogitatum, sine summa dementia non potuit committi ignotis & barbaris hominibus, id est, Allobrogibus: nota autem quòd *Barbaros* externos omnes appellabant Romani.

filium

silium esset eruptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitat male pacatâ, quæ gens una restat quæ populo Rom. bellum fa cere & posse, & non nolle videatur, spem imperii, & rerum am plissimarum ultro sibi à patriciis hominibus oblatam negligeren vestramque salutem suis opibus anteponerent: id nonne diviniti factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed ta cendo superare potuerunt.

91. *Ex civitate male pacata.*] Videntur habuisse civitatem, quæ Allobrogum diceretur; quæ male pacata appellatur, quòd molestissimè ferrent imperium pop. Rom. ex quo victi sunt à Q. Fabio, qui All brogicus dictus est.

49. *A patriciis.*] Quidam erant è co juratis patricii.

PERORATIO.

V. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinari supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibu ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores diis immortalibus justi habiti sunt ac debiti, sed profectò justiores nunquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati me uno togato duce & imperatore vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solùm eas quas audistis, sed & has, quas vosmetipsi meministis & vidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit; ex urbe ejecit C. Marium custodem hujus urbis; multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit; Cn. Octavius Cos. armis ex urbe collegam suum expulit: omnis hic locus

1. *Ad omnia pulvinaria.*] Pulvinaria erant lecti qui sternebantur in templis, cum diis convivium apponebatur, quod sacrificii genus lectisternium dicebatur, aut epulum.

2. *Celebratote illos dies.*] Ibant per urbem redimiti pueri, matronæ, virgines, canebantque hymnos compositos in laudem deorum.

4. *Justi.*] Justi sunt honores qui rependuntur diis immortalibus, pro acceptis ab ipsis beneficiis.

10. *Sulpicium oppressit.*] Cum Syllæ decretum esset à Senatu bellum Mithridaticum, egit Marius cum Sulpicio Tribuno plebis, ut ea sibi provincia pop. Rom. suffragiis decerneretur. Sylla interim simulans profectionem ad bellum, exercitum Romam convertit; pugnat in urbe cum Mario & Sulpicio; Sulpicius occiditur, & Marius fugit in Africam. Appianus lib. 1. bell. civil.

11. *Custodem hujus urbis.*] Vere Marius urbis Romæ custos fuit, propter confectum à se bellum Cimbricum. Is Arpinas & Ciceronis popularis fuit, quem semper laudat.

12. *Cn. Octavius.*] Cn. Octavius habuit collegam Cornelium Cinnam, Octavius partes Syllæ secutus est. Expulit autem Cinnam propter leges quasdam Reipub. perniciosas, quas Octavius ferri noluit. Sic expulsus, consulatu abdicatus est, & hostis patriæ judicatus. Marius rediens ex Africa, cum Cinna se conjungit: Romam obsident, capiunt, eamque civium nobilissimorum sanguine & cædibus replent.

acervis

acervis corporum & civium ſanguine redundavit. Superavit poſtea Cinna cum Mario, tum vero clariſſimis viris interfectis, lumina civitatis extincta ſunt. Ultus eſt hujus victoriæ crudelitatem poſtea Sylla: nec dici quidem opus eſt, quanta diminutione civium, & quanta calamitate reipub. Diſſenſit M. Lepidus à clariſſimo & fortiſſimo viro Q. Catulo; attulit non tam ipſius interitus reipub luctum, quam cæterorum. Atque illæ diſſenſiones erant hujuſmodi, Quirites, quæ non ad delendam, ſed ad commutandam rempub. pertinerent; non illi nullam eſſe rempub. ſed in ea quæ eſſet, ſe eſſe principes; neque hanc urbem conflagrare, ſed ſe in hac urbe florere, voluerunt. Atque illæ tamen omnes diſſenſiones, quarum nulla exitium reipub. quæſivit, ejuſmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, ſed internecione civium [a] dijudicatæ ſint. In hoc autem uno poſt hominum memoriam maximo crudeliſſimoque bello (quale bellum nulla unquam barbaria cum ſua gente geſſit; quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilina, Caſſio, Cethego conſtituta, (ut omnes qui ſalva urbe ſalvi eſſe poſſent, in hoſtium numero [b] ducerentur) ita me geſſi, Quirites, ut omnes ſalvi conſervaremini; & cùm hoſtes veſtri tantum civium ſuperfuturum putâſſent, [c] quantum infinitæ cædi reſtitiſſet: tantum autem urbis, quantum flamma [d] obire non potuiſſet: & urbem & cives integros incolumeſque ſervavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego à vobis præmium virtutis, nullum [e] inſigne honoris, nullum monumentum laudis poſtulo, præterquam hujus diei memoriam ſempiternam. In animis ego veſtris omnes triumphos me-

[a] *terminatæ.* [b] *haberentur.* [c] *reliquum fuiſſet* facta *cæde infinita* [d] *attingere.* [e] *nullum triumphum.*

16. *Lumina.*] Interfecti ſunt Q. Catulus, Merula, Craſſus, Scævola, M. Antonius, & C. Cæſar, præſtantiſſimi Oratores, Vide Livium lib. 79.

17. *Quanta diminutione civium.*] Appianus refert, ex equeſtri ordine duo millia & ſexcentos, Senatores nonaginta, Conſulares quindecim occidiſſe; & Tit. Livius lib. 88. Italiam univerſam cædibus repleviſſe; unde à Furfidio admonitus dicitur, ut aliquos vivere ſineret, ut eſſent quibus imperaret.

18. *Diſſenſit M. Lepidus.*] Diſſenſit in eo M. Lepidus, tum quia impediebat ne Syllæ demortui corpus in campo Martio ſepeliretur, qui honos antea tantum Regibus conceſſus fuit, tum quia ejus acta reſcindere conabatur.

19. *Q. Catulo.*] Hic Catulus Ciceronem patrem patriæ nominavit.

Ib. *Ipſius interitus.*] Pugnavit Lepidus cum Catulo in campo Martio, ubi multa ſuorum clade victus, fugit in Sardiniam, ibique morbo periit.

20. *Cæterorum.*] Multi cum eo cæſi ſunt.

23. *Neque hanc urbem conflagrare.*] Ii omnes, quibus dixit, volebant aut commutare Reipub. ſtatum, aut in ea dominari tantum; ſed Catilina funditùs flammis illam delere voluit.

38. *Nullum monumentum.*] Hominibus de patria bene meritis ſtatuæ in roſtris collocabantur.

os,

5

os, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia, condi & collocari volo; nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoriâ vestrâ, Quirites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, [f] literarum monumentis inveterascent & corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, & ad salutem urbis, & ad memoriam consulatûs mei propagatam: unoque tempore in hac republica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terræ, sed cœli regionibus terminaret; alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret. Sed quoniam earum rerum quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum qui externa bella gesserunt: quod mihi vivendum sit cum illis, quos vici ac subegi: isti hostes aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: vestrûm est, Quirites, si cæteris recta sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere; mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrûm est providere. Quanquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest; magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republica dignitas, quæ me semper tacita defendet; magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quòd si omnis impetus domesticorum hostium depulsus à vobis se in me unum converterit; vobis erit providendum, Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiæ, periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quò quidem mihi libeat ascendere? Illud perficiam profectò, Quirites, ut ea quæ gessi in consulatu privatus tuear, atque ornem: ut, siqua est invidia in conservandâ republica suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republica [g] tractabo; ut me-

[f] *historiis*. [g] *geram*.

42. *Me mutum.*] Testatur se rebus mutis non delectari, quales sunt statuæ; nec tacitis, quales sunt triumphi.

49. *Duos cives.*] Se & Pompeium notat: Pompeius enim eodem fere tempore piraticum bellum & Mithridaticum confecit: ipse vero civitatem incendio, cives cæde liberavit.

56. *Mea obsint.*] Poterat obesse Ciceroni invidia, quam subibat à conjuratis qui supererant.

62. *Magna vis est conscientiæ.*] Locus communis de conscientia, qui nulla major vis est.

72. *Videam altius.*] Populi beneficio Consul erat, qua dignitate nulla fuit illustrior in Repub.

mine-

minerim semper quæ gesserim, curemque ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam jam nox est, veneramini illum Jovem, custodem hujus urbis ac vestrûm; atque in vestra tecta discedite; & ea, quanquam jam periculum est de- 80
pulsum, tamen, æque ac priori nocte, custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo, Quirites.

78. *Jam nox est.*] Patet sub noctem habitam hanc fuisse orationem: quod & Plutarchus testatur.

79. *Illum Jovem.*] Hortatur ad venerationem Jovis Statoris, cujus in templo primam Orationem in Catilinam habuit.

83. *Providebo.*] De senatusconsulto pro puniendis conjuratis habendo, provisurum se hoc ac executurum quamprimum pollicetur.

ORATIO QUARTA

IN

L. CATILINAM,

IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM Cicero audivisset opifices, aliosque è fæce populi à conjuratorum clientibus & amicis solicitari, ad eos per vim ex carcere extrahendos, dispositis undequaque præsidiis, Nonis Decembris Senatum in curiam convocavit, retulitque, quid fieri de iis placeret, qui traditi erant in carcerem. Silanus Consul designatus, prior rogatus sententiam, morte eos multandos esse pronunciavit. Cæsar verò, remota mortis sententia, cæteras omnium suppliciorum acerbitates amplexus est. Cicero in utramque sententiam ita disseruit, ut inclinaret potius in Silani severiorem. Itaque totam hujus Orationis argumentum in duabus illis excutiendis sententiis versatur: quare ad genus deliberativum pertinet

tinet hæc Oratio; suadet enim ut Silani potius quam Cæsaris sententiam Patres Conscripti sequantur.

PARTES.

Sunt quatuor, Exordium, Propositio, Contentio, & Peroratio

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio Nonis Decembribus ut ipse lib. 2. ad Atticum scribit.

EVENTUS.

Morte puniti sunt in carcere Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Cæparius conjurati.

EXORDIUM.

Sic hortatur Senatum Cicero de conjuratorum pœna ferre sententiam fortiter, ut tacite eos occidendos esse suadat.

I. VIDEO, P. C. in me omnium vestrûm [a] ora atque oculos esse conversos: video vos non solùm de vestro ac reipublicæ, verùm etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse solicitos. Est mihi jucunda in [b] malis, & grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales, quæso, deponite; atque obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatûs data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem; feram non solùm fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque pariatur. Ego sum ille Consul, P. C. cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non campus consularibus auspi-

INTERPRETATIO.

[a] *vultus.* [b] *periculis.*

NOTÆ.

8. *Data est.*] Quasi fato & deorum decreto, datum sibi esse consulatum dicit, ut multa perferat.

11. *Non forum.*] In foro creatum est ei periculum à Catilina.

Ib. *In quo omnis æquitas.*] In foro judicia exercebantur, ubi regnare debet æquitas.

12. *Non campus.*] In campo Martio, captatis auguriis, Magistratus creabantur, nam huc se conferre debuit lorica tectus, ut in priore oratione dictum est.

ciis

iis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus: non denique hæc sedes honoris, sella curulis, unquam vacua mortis periculo, atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum Consulatûs mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, P. C. populumque Romanum ex cæde misera, conjuges liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrûm ex fœdissima flamma; totam Italiam ex bello & vastitate eriperem; quæcunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen, inductus à vatibus, fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit; cur ego non læter, meum consulatum ad salutem reipublicæ prope fatalem exstitisse. Quare, P. C. consulite vobis, prospicite patriæ; conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras: populi Romani nomen salutemque defendite: [c] mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes de-

[c] *miseri mei.*

13. *Non curia.*] In curia Ciceroni minatus est Catilina: refert enim Plutarchus tum dixisse Catilinam, duo esse in Repub. corpora, quorum alterum caput haberet, sed ægrum; alterum sine capite, sed potens & validum, cui se ipse caput adjungeret.

14. *Commune perfugium.*] Plutarchus in vita Gracchorum refert, quod apud Romanos veteres, ne in capitali quidem causa reum domi licebat facere, sed ante domum consistens præco, tuba eum citabat.

Ib. *Non lectus ad quietem.*] Equites duo præmissi fuerant à conjuratis, ut mane Ciceronem in lecto suo interficerent, quare ne in lecto quidem quietus fuit.

15. *Sella curulis.*] Curules Magistratus erant Consules, Censores, Prætores, & Ædiles; hinc autem appellati, ut Festus ait, quia curru vehebantur, in quo erat sella eburnea, vel saltem ebore tecta, pedibus incurvis, cui insidebant illi Magistratus.

18. *Exitum Consulatûs.*] Quia Nonis Decembri, hanc habuit Orationem Cicero, & Calendis Januariis designati Consules Magistratum inire debebant, exitus ejus Consulatûs imminebat.

20. *Vestales.*] Vestales inde dictæ sunt quod Vestæ sacra, & ignem ejus perpetuum curarent. Longe ante Romam conditam earum fuit institutio, si quidem Æneas, condito Lavinio, ibi Vestæ ædem exstruxerit. Dionysius ait Numam Pompilium primum omnium Vestales virgines Romæ instituisse.

21. *Templa atque delubra.*] Templa (ex Donato) loca sunt nota ab augure, & diis consecrata: delubra vero, ubi simulacra Deorum ponuntur.

24. *Subeatur.*] Proponit sibi omnia perferenda fortiter & generosè, quæ erant pro patriæ defensione subeunda.

Ib. *Suum nomen.*] Nomen nempe Cornelii, de quo superiori orat. Paragr. ii. not. ad l. 71. Hic autem locus est à dissentaneis. Lentulus enim velut hostis patriæ, Ciceroni patriæ servatori opponitur.

25. *A vatibus.*] Per vates, aruspices & versus Sibyllarum intelligit. De quibus vide superiorem orationem Paragr. ii. not. ad l. 72.

27. *Fatalem exstitisse.*] Stoicorum more loquitur, qui omnia fato advenire volebant; quasi in fatis esset, ut per ipsum Respub. conservaretur.

os,

os, qui huic urbi præsident, pro eo mihi ac mereor, relaturo gratiam esse; deinde si quid obtigerit, æquo animo paratoque mo riar; neque enim turpis mors forti viro potest accidere, nequ immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sur ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi præsenti mœrore non movear, horumque omnium lacrymis à quibu me [d] circumsessum videtis: neque meam mentem non domun sæpe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, & parvulu filius, quem mihi videtur amplecti respublica tanquam obsiden consulatûs mei; neque ille, qui expectans hujus exitum die adstat in conspectu meo gener; moveor his rebus omnibus, se in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam [e] si vis ali qua me oppresserit, potius quam ut & illi, & nos una reipub peste pereamus. Quare, P. C. incumbite ad reipub. salutem circumspicite omnes procellas, quæ impendent, nisi providetis non Tib. Gracchus, qui iterum tribunus-plebis fieri voluit: non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Sa-

[d] *circumdatum.* [e] *pereundum sit mihi.*

32. *Urbi præsident.*] Credebant illi veteres urbem quamlibet suos habere Deos tutelares. Vide Macrobium lib. 1. Saturn. Unde Romani urbem obsessuri, prius Deos ejus tutelares sibi propitios invocabant.

Ib. *Relaturos gratiam.*] Referre gratiam dii dicuntur, cum suis cultoribus bene faciunt.

33. *Turpis mors.*] Turpis mors ea dicitur, quæ ob turpem causam accidit; at gloriosa erit Ciceroni, si in defendenda patria moriatur.

34. *Immatura consulari.*] Immatura mors est, quæ ante cursum gloriæ peractum accidit; cum igitur ad consulatum, maximam omnium dignitatem, pervenerit Cicero, jam ei mors evenire immatura nequit.

Ib. *Misera sapienti.*] Stoici etiam in tormentis certum esse censebant sapientem.

35. *Fratris carissimi.*] Frater ipsius Quintus, cognati reliqui, ac propinqui aderant, ut viderent quem exitum res habitura esset, & an morte multarentur conjurati; refert Plutarchus Quintum non mediocriter Ciceronem impulisse ad sumendum de conjuratis supplicium.

38. *Exanimata uxor.*] Terentiam uxorem metu & pavore consternatam esse ait.

38. *Filia.*] Tullia Ciceronis filia nominabatur, quæ forma, moribus, & doctrina excellens fuisse dicitur.

Ib. *Parvulus filius.*] Filius Ciceronis à patre Marco Marcus dictus est; is post mortem patris, Augusti Cæsaris in Consulatu collega fuit, ut Plutarchus refert.

39. *Tanquam obsidem.*] Obsides quidem ii dicuntur, qui à victis victori dantur: sed hic obses ponitur pro sponsore Consulatûs Ciceronis. Nam cum unicè à Cicerone filius diligeretur, confirmabat nihil suscepturum patrem, nisi quod saluti Reipub. foret; quia salus liberorum & incolumitas à salute & incolumitate Reipub. dependet.

41. *Gener.*] Tullia filia Ciceronis tres habuit maritos, ex primo matrimonio Pisonem, ut ex lib. 1. Epist. famil. patet; ex secundo Crassipedem, ex tertio Dolabellam; hîc de Calp. Pisone agitur.

45. *Omnes procellas.*] Per procellas intelligit omnia pericula, translatio à maris tempestate.

46. *Tiberius Gracchus.*] Tiberius cum fieri vellet Tribunus plebis, occisus est à Scipione Nasica, ut refert Livius lib. 58.

47. *Agrarios.*] Seditiosos illos notat qui legi Agrariæ favebant, nempe ut agri sibi distribuerentur.

turni-

Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestræ severitatis judicium adducitur. Tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium cædem, ad Catilinam accipiendum Romæ [f] restiterunt; tenentur literæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: solicitantur Allobroges: [g] servitia excitantur: Catilina arcessitur: id est, initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reip. nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis jam judiciis judicavistis: primùm, quòd mihi gratias egistis singularibus verbis, & mea virtute atque diligentia perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis: deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret prætura, coëgistis: tum, quod eum, & cæteros, de quibus judicavistis, in custodiam dandos censuistis: maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini: postremò, hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima: quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione à vobis damnati esse videantur.

[f] *remanserunt.* [g] *servi.*

48. *Memmium occidit.*] Saturninus Tribunus pleb. Memmium candidatum consulatûs ac suum competitorem, quem suis actionibus adversarium timebat, interfecit.

52. *Solicitantur Allobroges.*] Solicitantur Allobroges à Catilinariis, ut ex eorum patet literis, quas ad Allobrogum Senatum dederant. Vide superiorem orationem, ubi fuse de his, & aliis sequentibus dictum est.

66. *Damnati videantur.*] Ex Sallustio habemus, Senatum judicavisse hos conjuratos fecisse contra rempub.

PROPOSITIO.

Proponit conjuratos morte multandos esse; primùm ambiguè; & celeriter, propter imminens periculum.

II. Sed ego institui referre ad vos, P. C. tanquam integrum, & de facto, quid judicetis; & de pœna, quid censeatis; illa [a] prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, nova quædam misceri & concitari mala jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem à civibus nunquam putavi. Nunc quicquid est, quocunque vestræ mentes inclinant, atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, videtis: huic si paucos putatis [b] affines

[a] *præmonebo.* [b] *conscios.*

esse, vehementer erratis. Latiùs opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solùm per Italiam, verùm etiam transcendit Alpes, & [c] obscurè serpens multas jam provincias occupavit. Id opprimi [d] sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

[c] *latenter.* [d] *ferendo & differendo.*

PARTITIO & CONTENTIO.

Proponit utramque sententiam, ac ita discutit, ut Cæsaris quasi popularem laudet, sed Silani, in quam inclinat, latius explicet.

III. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani, qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removet, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque & pro sua dignitate, & pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vitâ privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita & hoc communi [a] spiritu non putat oportere: atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hac republ. esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem à diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem esse; itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam sæpe libenter oppetiverunt; [b] vincula vero, & ea sempiterna, certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt; itaque municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis: difficultatem, si rogare; decernatur tamen, si placet. Ego enim [c] suscipiam, &, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putet suæ dignitatis recusare. Adjungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vin-

[a] *aëre.* [b] *perpetuus carcer.* [c] *recipiam* in me.

1. *Silani.*] Silanus Consul designatus, & C. Cæsar, primi suas sententias protulerunt, quas passim reliqui secuti sunt.

12. *Necessitatem naturæ.*] Cum quis extrema senectute, aut morbo periit, dicitur necessitate naturæ mori, quia omnia occidant necesse est.

13. *Quietem esse.*] Cum qui sibi mortem inferebat, tunc mors ab illis quies dicebatur; quare enim mori vult, nisi ut quietem ab aliquo incommodo sibi quærat?

16. *Municipiis.*] Municipia liberæ erant civitates.

Ib. *Habere videtur, &c.*] Dilemma his facit Cicero, ut illa municipia rogare, aut iis imperare oportet ut accipiant illos conjuratos; quod utrumque refellit.

17. *Decernatur.*] Id est, decernatur à Senatu ut per municipia distribuantur, nemoque audeat eos sublevare.

cula ruperit: horribiles custodias circundat, & digna scelere hominum perditorum sancit; ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per Senatum, aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseriis consolari solet; bona præterea publicari jubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas uno dolore animi ac corporis, & omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt; quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc, P. C. ego [d] mea video quid intersit; si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in republica viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minùs erunt, hoc auctore & cognitore hujusce sententiæ, mihi [e] populares impetus pertimescendi: sin illam alteram secuti eritis; nescio an amplius mihi negotii contrahatur? sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, & majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam tanquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis; intellectum est, quid intersit inter lenitatem concionatorum, & animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat; is & nudiustertius in custodiam cives Romanos Cethegum, & P. Lentulum dedit, & supplicationem mihi decrevit, & indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium decrevit, quid de tota re

[d] *video quam utile sit mihi.* [e] *populi.*

23. *Levare possit.*] Nisi velit se hostem patriæ profiteri.

26. *Uno dolore animi ac corporis.*] Si vita conjuratis adempta esset, ab omni corporis & animi dolore vacui essent; loquitur autem ex sententia Cæsaris, qui censebat animam cum corpore extingui.

28. *Apud inferos.*] Inferos negat esse Cicero lib. 1. Tuscul. quæst. quos nos Christiani & credimus, & formidamus.

33. *Hoc auctore.*] Cæsare.

35. *Illam alteram.*] De Silani Consulis designati sententia loquitur.

36. *Negotii contrahatur.*] Non minus periculi sibi incumbere declarat, si Silani, quam si Cæsaris sententiam sequantur.

38. *Tanquam obsidem.*] Laudat Cæsaris sententiam, tanquam is bene de Repub. sentiret: nam revera multi eum favere conjuratis suspicabantur: alii mollire hac pœna, sibi apud populum dominatum affectare.

40. *Concionatorum.*] Per concionatores vel illos tribunos plebis, qui conciones apud populum seditiosas habebant, vel eos, qui omnes concionum ventos colligebant, indicat.

42. *Non neminem.*] Carpit aliquem incognitum, è Senatorum numero, qui ut popularis haberetur, eo die venire noluit in Senatum. Huic anteponit Cæsarem, qui revera popularis est, & salutis publicæ studiosus.

46. *Quæsitori.*] Se quæsitorem vocat, quia conjurationem detexit.

47. *Gratulationem.*] Loquitur de supplicatione, quæ decreta fuit à Senatu, v. de Orat. superiorem Paragr. III. not. ad l. 53.

& causâ judicârit. At verò C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipub. sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniæ, jussu populi pœnas reip. dependisse: idem etiam ipsum Lentulum largitorem & prodigum non putat, cùm de pernicie reip. & exitio hujus urbis tam acerbè tamque crudeliter cogitârit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum [f] æternis tenebris vinculisque mandare: & sancit in posterum, ne quis hujus supplicio [g] levando se jactare, & in pernicie reipubl. posthac popularis esse possit; adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus & corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur. Quamobrem sive hoc statueritis; dederitis mihi comitem ad concionem populo Romano carum atque jucundum: sive illum Silani sententiam sequi malueritis facilè me, atque vos à crudelitatis vituperatione defendetis: atque obtinebo, eam multo leviorem fuisse. Quanquam, P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salvâ rep. vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate, & misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subitò uno incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria miseros, atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, & furor in vestra cæde bacchantis. Cum verò mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperâsse confessus est; purpuratum esse hunc Gabinium; cum exercitu venisse Catilinam: tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum, atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco: & quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcir-

[f] *detrudere in perpetuum carcerem.* [g] *minuendo.*

48. *Legem Semproniam.*] Lege lata à C. Graccho cautum est, ne injussu pop. Rom. quisquam civis Rom. morte plectatur, at lex hæc non favet conjuratis, nam hostes illi judicati non jure civium gaudent amplius.

51. *Dependisse.*] Interfectus est Gracchus ab Opimio Consule, tanquam perniciosæ legis auctor, atque ita Reipub. pœnas dedit.

52. *Largitorem & prodigum.*] Largitor is dicitur, qui spe dignitatis largitur & effundit pecunias in populum: *prodigus* vero qui in societatibus sua bona profundit.

69. *Videor enim mihi.*] Mirifica descriptio seu subjectio malorum impendentium à conjuratis.

70. *Arcem omnium gentium.*] Romam arcem omnium gentium appellat, quia ad eam omnes nationes confugiunt: alludit autem ad Asylum Romuli, de quo Livius lib.

74. *Purpuratum Gabinium.*] Purpura signum fuit regiæ potestatis: quare Consules Rom. gerebant fasciam quandam purpuream in togis, qua Magistratus suam auctoritatem ostenderent.

78. *Misera atque miseranda.*] Cœlius sic ait duo illa verba inter se differre quod *miser* sit qui meritis pœnis afficitur, *miserandus* vero qui immeritis patitur.

co in eos, qui ea perficere voluerunt, me ſeverum vehementemque præbeò.

IV. Etenim quæro, ſi quis paterfamiliâs, liberis ſuis à ſervo interfectis, uxore occiſa, incenſa domo, ſupplicium de ſervis quam acerbiſſimum ſumpſerit, utrum is clemens ac miſericors, an inhumanus & crudeliſſimus eſſe videatur; mihi vero * importunus, ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, ſuum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos noſtros trucidare voluerunt; qui ſingulas uniuſcujuſque noſtrûm domos, & hoc univerſum reipublicæ domicilium delere conati ſunt; qui id egerunt ut gentem Allobrogum in veſtigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent: ſi vehementiſſimi fuerimus, miſericordes habebimur: ſin remiſſiores eſſe voluerimus, ſummæ nobis crudelitatis in patriæ civiumque pernicie fama ſubeunda eſt. Niſi vero cuipiam L. Cæſar, vir fortiſſimus & amantiſſimus reipub. crudelior nudiuſtertius eſt viſus, cùm ſororis ſuæ, fœminæ lectiſſimæ, virum præſentem, & audientem, vita privandum eſſe dixit; cùm avum juſſu Coſſ. interfectum, filiumque ejus impuberem legatum à patre miſſum, in carcere necatum eſſe dixit. Quorum quod ſimile fuit factum? quod initum delendæ reip. conſilium? Largitionis voluntas tum in republica verſata eſt, & par-

* *crudelis.*

1. *Etenim quæro.*] Argumentum affert ab exemplo ficto, ſic autem illud profert; non eſt crudelitas interfici ſervum à patre familias, qui uxorem ejus & liberos interfecit; ergo neque conjuratos, qui ſervi patriæ, eam perdere voluerunt.

6. *Dolorem.*] Dolorem conceptum videlicet ex uxore & liberis interfectis, & incenſa domo.

9. *Gentem.*] Gens Allobrogum ſemper infenſiſſima fuit pop. Rom.

11. *Si vehementiſſimi.*] Ait quod ſumma ſit miſericordia in patriam ſi plectantur conjurati, at ſumma inhumanitas ſi ipſis parcatur.

13. *Niſi vero.*] Probat ab exemplo L. Cæſaris, crudeliter non agi cum conjuratis, ſi interficiantur; ſiquidem dixit Lentulum principem conjurationis, & ſororis ſuæ virum, quem præſentem & audientem videbat in Senatu, ſibi morte dignum videri.

15. *Sororis ſuæ,*] Lucii Cæſaris ſoror, & uxor Lentuli Julia vocabatur, & ex priori matrimonio illius M. Antonii mater, qui poſtea triumvir fuit. Ex hoc autem Lentuli ſupplicio, ut refert Plutarch. in vita Ant. fons inimicitiarum, quæ Ciceronem inter & Antonium interceſſerunt, redundavit.

17. *Cum avum.*] Jam confirmat quod dixit Cæſar, videlicet Lentulum morte afficiendum eſſe; quod avus ejus longe minore ſcelere infectus, tamen juſſu Opimii Conſulis interfectus fuiſſet; avus porro maternus L. Cæſaris fuerat M. Fulvius Flaccus; ejus filiam L. Cæſar hujus Lucii pater in matrimonio habuerat.

Ib. *Filiumque ejus impuberem.*] Habebat filium, adoleſcentem ornatiſſimum, vix annos natum viginti, quem mittebat ut pacis tantum conditiones proponeret, et cujus frater major in acie perierat, qui tamen in carcere necatus eſt.

19. *Quorum quod ſimile factum.*] Nullum tantum illi facinus conceperant, quantum Lentulus ille ſeditioſorum princeps; ergo longe acerbiore morte dignus eſt.

20. *Largitionis voluntas.*] Volebat Gracchus tenuioribus civibus agros largiri,

partium quædam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus, & grave tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reipub. minueretur: hic ad evertenda fundamenta reip. Gallos arcessivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefario, nimis aliquid severè statuisse videamini: cum multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quàm ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamini. Sed quæ exaudio, P. C. dissimulare non possum; jactantur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis præsidii ad ea, quæ vos statueritis hodierno die [b] transigenda. Omnia provisa, parata, & constituta sunt, P. C. cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majore populi Romani ad summum imperium retinendum, & ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est, post urbem conditam hæc inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui,

[b] *exequenda.*

giri, dare vestimenta militibus sine stipendiorum diminutione, &c. his largitionibus veniebat tantùm in suspicionem imperii affectandi.

21. *Partium quædam contentio.*] Contendebant inter se tantum populus, & Senatus sive patricii.

Ib. *Hujus avus Lentuli.*] In illa seditione, ut his verbis refert Valer. Max. lib. 5. cap. 3. *P. Lentuli* hujus seditiosi Lentuli avus, *clarissimus & amantissimus civis Reipub. in Aventino C. Gracchi nefarios conatus & aciem pia ac forti pugna magnis vulneribus exceptis fugavit.*

24. *Hic ad evertenda fundamenta.*] Argumentatur jam à minori ad majus; nam si morte dignus propter suspicionem Gracchus judicatus est, aut quia visus solum est minuere dignitatem populi; graviori morte dignus judicari debet, qui fundamenta Reipub. evertere voluit; quod probat amplificatione per distributionem.

Ib. *Gallos arcessivit.*] Allobroges sunt, quos nomine Gallorum exprimit ad invidiam conciliandam, quia Galli infensissimi erant Romanis.

25. *Attribuit nos.*] Cuique conjuratorum suum munus attributum erat, ut sæpe jam in istis orationibus dictum est; at Cethego ut Ciceronem & Senatores interficeret.

28. *Vereamini, censeo.*] Ironia; non enim dubitandum est de morte ipsis inferenda.

32. *Sed quæ exaudio.*] Occupatione utitur, ut eos præveniat, qui satis non esse præsidii Ciceroni dicere potuissent ad eos morte afficiendos, si ita de iis Senatus decerneret.

40. *Plenum est forum.*] Habebatur hæc oratio in foro Romano, quod erat in Capitolio, quod omnium nobilissimum fuit.

41. *Hujus loci ac templi.*] Varia templa fuerunt circa forum, per quæ in causa Milonis præsidia Pompeius disposuit; vel templum ait, quia in loco sacro semper Senatus habebatur.

42. *In qua omnes sentirent.*] In aliis contentionibus suas quisque partes sequebatur; ut in tumultibus civilibus, nobiles Syllæ, plebeii Mario adhærebant; at in hac causa nemo præter conjuratos paucos Catilinæ & Lentulo favit.

cùm sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt; hosce ego homines excipio, & secerno libenter; neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Cæteri vero, dii immortales! qua [c] frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem, salutemque consentiunt? Quid ego hîc equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore reip. certent: quos ex multorum annorum dissensione ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque hæc causa conjungit; quam conjunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, [d] confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipub. partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipub. convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros; scribas item universos; quos cùm casu hic dies ad ærarium frequentasset, video ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam [e] tenuissimorum. Quis est enim cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, & hoc commune patriæ solum, cùm sit carum, tum vero dulce atque jucundum? [f] Operæ pretium est, P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam civitatis

[c] *multitudine, desiderio, fortitudine.* [d] *promitto.* [e] *pauperrimorum.* [f] *est res digna.*

44. *Hosce homines.*] Secernit conjuratos viros impios & infames à cæteris civibus.

47. *Ad communem dignitatem.*] Per communem dignitatem, libertatem intelligit, qua nihil homini melius est.

49. *Summam ordinis.*] Per summam ordinis, summum imperium seu primas reipub. partes accipit, quas ita proprias senatui esse concedit, ut tamen nullis concedant equites amore in rempub.

50. *Multorum annorum dissensione.*] Tulerat Sempronius Tribunus pleb. Q. Cæcilio, & T. Quinctio Coss. anno urbis sexcentesimo tricesimo, ut judicia quæ penes Senatum fuerant, ad solos equites transferrentur. Hinc semper dissenserunt Senatores ab equitibus. Postea à Sylla ab equitibus ad Senatores translata sunt anno sexcentesimo septuagesimo tertio; denique anno sexcentesimo octogesimo tertio, à Cotta senatoribus, equitibus & tribunis ærariis communicata sunt: atque ita omnes ordines ad concordiam revocati sunt.

56. *Tribunos ærarios.*] Tribunos ærarios dicimus *receptores generales* quibus etiam cum Senatu in equestri ordine Aurelius Cotta Prætor, lege lata, judicandi potestatem fecit.

57. *Scribas.*] Scribarum ordo honestus erat, eorum erat munus acta publica scribere. Vide actionem quintam in Verrem, ubi fuse de iis loquitur Cicero.

58. *Expectatione sortis.*] Sorte ministeria ad ærarium præstabant Scribæ: inde eorum sortitio fiebat, qui in provincias requirerentur magistratus.

59. *Ingenuorum.*] Ingenui dicuntur, qui statim ac nascuntur liberi sunt. Vide Cic. lib. 1. de Inventione, ubi de iis agit.

63. *Libertinorum hominum.*] Libertini dicuntur, qui ex justa servitute manumissi sunt; & qui probitate & fortitudine sua bene merendo de dominis, libertate & civitate donati sunt.

consecuti, hanc vere suam patriam esse judicant: quam quida hinc nati, & summo nati loco, non patriam suam, sed urbem h stium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homin commemorem, quos privatæ fortunæ, quos communis respu lica, quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salute patriæ defendendam excitavit? [f] servus est nemo, qui modò tol rabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perdit rum perhorrescat; qui non obstare cupiat; qui non tantur quantum audet, & quantum potest, conferat ad communem s lutem, voluntatis. Quare si quem vestrûm forte commovet hc quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circu tabernas, pretio sperantem solicitari posse animos egentium atq imperitorum: est id quidem cœptum atque tentatum: sed nul sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perditi, q non ipsum illum sellæ atque operis, & quæstûs quotidiani locum qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non [g] cursun hunc otiosum vitæ suæ salvum esse velint. Multo verò maxim pars eorum qui in tabernis sunt, immo vero (id enim *potius et* dicendum) genus hoc universum amantissimum est [h] otii. Etenin omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus, frequenti civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, occlusis ta bernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est?

[g] *hanc brevitatem vitæ pacatam.* [h] *pacis.*

66. *Hinc nati.*] Lentulum & Cethegum intelligit, qui nati Romæ, eam quasi urbem hostium ferro flammaque delere voluerunt.

70. *Tolerabili conditione.*] Tolerabili conditione servus esse dicitur, qui dominos crudeles & duros non habet.

72. *Obstare cupiat.*] Illorum conjuratorum civium audaciæ nemo non resistere vult.

75. *Concursare.*] Sallustius refert quod Lentuli clientes & liberti diversis itineribus per urbem opifices & servitia concitare conati sunt, ut vi eum ex carcere extraherent.

79. *Sellæ atque operis.*] Sella seu officina locus est, ubi opifices suas operas faciunt. A Sella vero Sellularii illi dicti sunt.

80. *Cubile ac lectulum.*] Utrumque videtur distinguere Cicero; fortè vilius fuit cubile quam lectus, cum illud tapis & corvis à Virgilio, lib. Georg. 1. assignetur.

82. *In tabernis sunt.*] In tabernis res vendendæ proponuntur, à Propolis. Sumitur etiam *taberna* pro *caupona*, ubi pretium hospitii solvitur.

PERORATIO.

In hac peroratione postula & hortatur Senatum, ut Silani sententiam sequatur, cui se obtem raturum profitetur.

V. Quæ cum ita sint, P. C. vobis populi Rom. præsidia non desunt: vos ne populo Rom. deesse videamini, providete. Habe-

tis

ſis conſulem ex plurimis periculis & inſidiis, atque ex media morte, [a] non ad vitam ſuam, ſed ad ſalutem veſtram reſervatum: omnes ordines ad conſervandam rempub. mente, voluntate, ſtudio, virtute, voce conſentiunt: obſeſſa facibus & telis impiæ conjurationis, vobis ſupplex [b] manus tendit patria communis: vobis ſe, vobis etiam omnium civium, vobis [c] arcem, & Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Veſtæ perpetuum ac ſempiternum, vobis omnia deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Præterea de veſtra vita, de conjugum veſtrarum ac liberorum anima, de fortunis omnium, de ſedibus, de focis veſtris hodierno die vobis judicandum eſt. Habetis ducem memorem veſtri, oblitum ſui; quæ non ſemper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, univerſum populum Romanum (id quod in civili cauſa hodierno die primùm videmus) unum atque idem ſentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute ſtabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggerataſque fortunas una nox pene delerit. Id ne unquam poſthac non modo confici, ſed ne cogitari quidem poſſit, vobis hodierno die providendum eſt. Atque hæc, non ut vos, qui mihi ſtudio pene [d] præcurritis, excitarem, locutus ſum, ſed ut mea vox, quæ debet eſſe in repub. [e] princeps, officio functa conſulari videretur. Nunc antequam, P. C. ad ſententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta [f] manus eſt conjuratorum, quam videtis eſſe permagnam, tantam me inimicorum multitudinem ſuſcepiſſe video: ſed eam eſſe judico turpem & infirmam, contemptam & abjectam. Quòd ſi aliquando alicujus furore & ſcelere concitata manus iſta plus [g] valuerit quam veſtra ac reipublicæ dignitas, me tamen meorum factorum atque conſiliorum nunquam, P. C. pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortaſſe minitantur, omnibus eſt parata: vitæ tantam laudem, quanta vos me veſtris decretis honeſtaſtis, nemo eſt aſſecutus. Cæteris enim ſemper bene geſtæ, mihi uni conſervatæ reipublicæ gratulationem decreviſtis. Sit Scipio clarus, ille, cujus conſilio atque virtute Hannibal in

[a] *non ut vivat ſibi.* [b] *precatur.* [c] *arcem Capitolinam.* [d] *prævenitis.* [e] *prima.* [f] *multitudo.* [g] *potuerit.*

9. *Penatium.*] Penates dii ſelecti ſunt duodecim, qui & dii patrii dicebantur, ſeu domeſtici, quod penes nos nati ſunt, ſive penitus inſident, vel per quos ſpiramus.

Ib. *Ignem Veſtæ.*] Ignis erat in ara perpetuus, quem curabant Virgines Veſtales.

10. *Delubra.*] Delubra ſacella ſunt in templis.

13. *De focis.*] Focus locus eſt, ubi ignis fovetur, & ubi putabant deos Penates & domeſticos Lares reſidere.

19. *Una nox.*] Saturnalium nocte cædem facere cogitabant conjurati.

27. *Sed eam.*] Multitudinem eam dicit conflatam è veli plebecula, à qua nihil formidandum.

34. *Bene geſtæ.*] Bene geſta Reſpub. tum dicebatur, cum hoſtes devicti erant.

35. *Sit Scipio clarus.*] Scipio Africanum

Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque delevit: habeatur vir egregius, L. Paullus ille, cujus currum rex potentissimus quondam & nobilissimus Perses honestavit; sit in æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione & metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompeius, cujus res gestæ atque virtutes iisdem, quibus Solis cursus, regionibus ac terminis continentur; erit profectò inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ: nisi fortè majus est, patefacere nobis provincias, quò exire possimus, quam curare, ut etiam illi qui absunt, habeant quò victores revertantur; quanquam est uno loco conditio melior externæ victoriæ, quam domesticæ: quod hostes [h] alienigenæ, aut oppressi serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati, hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cùm à pernicie reipublicæ repuleris, neque vi coercere, neque beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit, à me, atque à meis facilè propulsari posse confido. Neque ulla profectò tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram equitumque Romanorum, & tantam conspirationem bonorum omnium perfringere & labefactare possit. Quæ cum ita sint, patres conscripti,

[h] *externi.*

nus major anno 15. secundi belli Punici, traduxit exercitum in Africam: quare Annibal decedere ex Italia, & subvenire patriæ coactus est. Vide Livium, lib. 30.

37. *Ornatur alter.*] Minor Africanus, filius Paulli, adoptatus est à superioris Africani filio. Vide Flor. lib. 2. cap. 1. & 18.

39. *Carthaginem.*] Carthago fuit urbs Africæ celeberrima & Romæ æmula, à Didone condita septuagesimo post Romam anno: à Scipione deleta fuit cum Carthagine nova in Hispania Bætica.

Ib. *Numantiam.*] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis, à Romanis obsessa & victa.

40. *Paullus ille.*] Hujus vitam scripsit Plutarchus.

Ib. *Cujus currum.*] Cum triumphabant victores, ante eorum currum victi duces duci solebant in pompam.

41. *Marius.*] Marius Teutones & Ambrones duobus prœliis ad Aquas Sextias in Provincia, & Cimbros eorum socios in agro Claudio superavit, cæsis eorum ducentis millibus, & captis nonaginta. Vide Plutarchum in vita Marii.

43. *Pompeius.*] De eo fuse in Oratione pro lege Manil.

47. *Quò victores revertantur.*] Debent habere victores urbem quò revertantur ut ibi debitum suæ virtuti triumphum referant, unde lib. 1. Offic. refert ipse Cicero de Pompeio, quod sibi dixerit, *frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio, ubi triumpharet, habiturus esset.* Cum autem arderet hæc conjuratio, tum in Asia Pompeius cum Mithridate bellum gerebat.

50. *Recepti.*] Qui se dedunt, recipiuntur in populi Rom. amicitiam.

pro

pro imperio, pro exercitu, pro provincia quam neglexi, pro triumpho cæterisque laudis insignibus, quæ sunt à me propter urbis vestræque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo; pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspicitis, ad conservandam rempublicam diligentia, nihil aliud à vobis, nisi hujus temporis, totiusque mei consulatûs memoriam postulo: quæ dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium; cui profectò satis erit præsidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solius periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute vestra, populique Romani, P. C. de vestris conjugibus ac liberis; de aris ac focis; de fanis ac templis; de totius urbis tectis ac sedibus; de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universa rep. decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui & parere vestris decretis non dubitet, & ea quæ statueritis, quoad vivet, defendere, & per se ipsum præstare possit.

64. *Pro imperio.*] Consulibus provinciæ administrandæ decernebantur, dabantur exercitus, & re bene gesta triumphus decernebatur, quo nihil apud Romanos ad gloriam fuit illustrius.

66. *Pro clientelis.*] Clientes dicebantur qui patronos honorabant: nam Romulus, cum patres plebeiosque decrevisset, ne qua inter eos esset dissensio, permisit unicuique plebeio, ut quemcunque à patribus vellet, patronum sibi compararet; hunc autem, honoris causa, domo deducebant in Senatum, &c. Vide Sigonium. lib. 1. cap. 7.

Ib. *Hospitiisque provincialibus.*] Hospitia multa sibi in provincia Siciliæ comparavit Cicero.

74. *Meum filium.*] M. Ciceronem filium Senatui commendat, cui postea scripsit libros de Officiis, & qui legitima ætate collega Octavii Augusti Cæsaris in consulatu, Antonii statuas dejecit, qui interficiendum Ciceronem patrem curaverat.

82. *Parere vestris decretis.*] Pollicetur se obtemperaturum esse Senatûs decretis, si velit conjuratos morte multare.

83. *Per se ipsum præstare.*] Pollicetur iterum se statuta à Senatu, sine cujusquam alterius ope à periculo præstiturum.

PRO

PRO

L. MURÆNA.

ARGUMENTUM.

LIcinius Muræna plebeio genere natus, patrem habuit L. Murenam, qui in prætura cum adolescente filio de Mithridate triumphavit. Acta sub patre adolescentia, mox Quæstor unà cum Ser. Sulpicio factus est; deinde legatus L. Lucullo in Asiam contra Mithridatem, ubi singulari fide ac diligentia, industriam suam Imperatori probavit. Ædilitatem deinde & Præturam obtinuit, quam primùm Romæ in jure dicendo, deinde & in Gallia Cisalpina gessit. Inde petiit Consulatum cum Silano, L. Catilina, & Servio Sulpicio. Is cum Silano Consul designatus, à Sulpicio de ambitu accusatus est. Tria fuerunt accusationis capita; unum in mores Murænæ, quòd in Asia fuerit, quòdque saltaverit; alterum in genus, quia Sulpicius dignitate Muræna superior est, quòd Patricius, quòd juris civilis peritus, quòd in quæstura, quòd in prætura prior renunciatus: Muræna vero, quòd plebeio, ut equestri saltem genere natus est, & in exercitu fere semper fuit. Tertium ambitus fuit, quòd contra legem Calpurniam & Senatusconsultum, multi candidato Murænæ obviam venissent; quod multi sectati sint; quòd ad spectandos gladiatores tributim locum dederit; quod ad prandia vulgo invitarit.

PERSONÆ.

Tres fuerunt accusatores Murænæ; Sulpicius, qui competitor illius fuerat, & repulsam tulerat; Cn. Posthumius adolescens, M. Porcius Cato, quem, in ejus vita, scripsit Plutarchus, jurasse se eum accusaturum quem pecuniam populo dare cognovisset. Defenderunt vero Murænam Q. Hortensius, M. Crassus, & M. Cicero, qui, cum Hortensium eloquentiæ laude tum florentem superare contenderet, nullam partem noctis conquievit, usque eo, ut nimiis curis & vigiliis afflictus, inferior quàm ille in actione visus fuerit.

TEM-

TEMPUS.

Acta fuit hæc causa sub finem anni urbis conditæ 690. ipso Cicerone & Antonio Coss. antequam Muræna magistratum iniret.

EVENTUS.

Felix fuit Ciceroni & Murænæ, quandoquidem anno proximè sequenti Consulatum gessit.

PARTES.

Sunt Exordium, Propositio cum distributione, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM.

Exordium duas partes habet. Primum precationem continet, quam fecit de more pro felici Murænæ consulatu, qua eidem sibique judicium benevolentiam conciliat, eorum extollendo potentiam, quam à diis translatam habent.

Secunda pars continet excusationem apud Catonem & Sulpicium, duos Murænæ accusatores.

I. QUÆ precatus sum à diis immortalibus, Judices, more institutoque majorum, illo die quo auspicatò comitiis centuriatis L. Murænam consulem [a] renunciavi, ut ea res mihi [b] magistra-

INTERPRETATIO.

[a] *declaravi.* [b]. *consulatui.*

NOTÆ.

1. *More*] Julius Festus, lib. 13. de verborum significatione, *Mos est*, inquit, *institutum patrium pertinens ad religiones, cæremoniasque majorum.*] Sic Macrob.

Ib. *Institutoque.*] Ex Macrobio, lib. 3, cap. 8. Saturn. *institutum certi auctoris est*, quod vulgus laudabilem consuetudinem appellat.

2. *Auspicato.*] Id est, captatis auspiciis, sine quibus nihil prorsus vel publicè, vel privatim apud Romanos agebatur.

Ib. *Comitiis.*] Comitia fuerunt populi coetus, quem Magistratus legitimè convocabat, ut aliquid suo suffragio vel juberet vel prohiberet. Eorum vero tria genera extiterunt, Curiata, Centuriata, & Tributa. *Curiata* Romulus, *Centuriata* Ser. Tullius, *Tributa* Tribuni - plebis in Remp. intulerunt. *Curiata* dicta sunt, cum populus in Curias, *Centuriata* cum in Centurias, *Tributa* cum in Tribus desciptus suffragium tulit. Curiæ porrò triginta fuerunt illæ partes, in quas Romulus populum Rom. distribuit; Centuriæ verò sunt illi Conventus populi ad Concilia per Centenas turbas ex censu & ætate divisi: Tribus denique sunt tres illæ partes, in quas primum populus Rom. descriptus est à Romulo (inquit Dionysius) ubi primùm ab agresti illa Albanorum, Convenarumque multitudine Rex declaratus est.

Ib. *Centuriatis.*] Centuriata omnia fuerunt maxima & justa, in quibus Consul & majores magistratus creabantur à populo, ex singulis centuriis secundum censum ordinis & ætatis, descripto. Curiata verò minora fuêre, quibus ex generibus omnium ætatum, ordinumq; promiscua multitudine populus

gistratuique meo, populo, plebique Romanæ bene atque felici ter eveniret: eadem precor ab iisdem diis immortalibus o ejusdem hominis consulatum unà cum [c] salute obtinendun & ut vestræ mentes atque sententiæ cum populi Rom. volur tate suffragiisque consentiant, eaque res vobis populoque Ron pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque afferat. Quò si illa solemnis comitiorum precatio consularibus auspici consecrata, tantam habet in se vim & religionem, quanta reipublicæ dignitas postulat: idem ego sum precatus, ut e quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante, datu esset, ea res faustè, feliciter, prosperèque eveniret. Quæ cu ita sint, Judices, & cum omnis deorum immortalium potesta aut translata sit ad vos, aut [d] certe communicata vobiscum idem consul eum vestræ fideri commendat, qui antea diis immor talibus commendavit: ut ejusdem hominis voce & declaratu consul, & defensus, beneficium populi Rom. cum vestrâ atqu omnium civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio stu dium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa suscepti causæ reprehensa est; antequam pro L. Muræna dicere insti-

[c] *absolutione.* [d] *saltem.*

de minoribus magistratibus, & rebus militaribus suffragium ferebat. Tributis etiam minores Magistratus creabantur, atque in iis etiam agebatur de legibus ferendis, quas plebs, Magistratu publico rogante, constituebat. Nota autem, quòd etiam Comitia Calata nominantur, non autem proprium & peculiare genus efficiunt; nam omnia primum Calata Comitia dicta sunt, quia per præcones Patres vocabantur, plebeii vero per cornicines; hâc autem voce *Calare*, id est, vocare, dicta sunt. Cùm vero verbum hoc desiisset in usu esse, retentum est nomen Calatorum Comitiorum in his tantum quæ pro Collegio Pontificum, aut Regis sacrorum, aut Flaminum inaugurandorum, vel Testamentorum condendorum causâ fiebant. De his omnibus Comitiis fusè tractat Rosinus, lib. 6. hunc consule.

4. *Populo, plebique.*] Plebs à populo eo differt, quo species à genere; nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam Patriciis & Senatoribus. Plebis autem appellatione, sine Patriciis & Senatoribus, cæteri cives significantur. Hinc plebiscitum definitur lex quam plebs, non populus accipit. Ad plebem autem pertinere censebantur opifices, rustici qu agros colebant, & denique hominum genu abjectum quod vitam laboribus propte inopiam tolerabat.

8. *Suffragiis.*] Populi suffragiis con sules eligebantur, iisque consul Murænâ factus est.

9. *Quod si illa solemnis.*] Auget illam ipsam sententiam: si qua vis est in precatione, quod ad publicum jus attinet, eandem esse ait in privato; cum igitur facta sit pro toto pop. Rom. etiam facta est pro Muræna.

12. *Eis quoque hominibus.*] Silano & Murænæ fausta precatus est, cum pro toto populo preces fecit.

13. *Me rogante.*] Vel ait se præfuisse comitiis centuriatis, in quibus Murænæ creatus est, vel se populum rogavisse, ut Murænam consulem eligeret. Sic autem Consul rogabat, *Velitis, jubeatis, Quirites, hunc aut illum Consulem fieri?*

19. *Beneficium pop. Rom.*] Consulatum beneficium populi vocat, quia à populo Romano suffragiis Murænæ & consuli cuivis concedebatur.

20. *Et quoniam.*] Altera pars Exordii, in qua objectis sibi criminibus respondet.

tus, pro me ipso pauca dicam: non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei, quam hujusce salutis defensio: sed ut meo facto vobis probato, majore auctoritate ab hujus honore, fama, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propulsare possim. Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti, & diligentissimè perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse [e] rectum Cato, me & consulem, & legis ambitûs latorem, & tam severè gesto consulatu, causam L. Murænæ attingere; cujus reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, Judices, quibus maximè debeo, verùm etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quam à consule? Quis mihi in repub. potest aut debet esse conjunctior, quam is cui respub. à me uno traditur sustinenda, magnis meis laboribus & periculis sustentata? Quòd si in iis rebus repetundis, quæ mancipî sunt, is periculum judicii præstare debet, qui se nexu obligavit: profectò etiam rectius in judicio consulis designati, is potissimum consul, qui consulem declaravit, [f] auctor beneficii populi Rom. defensorque periculi esse debebit. Ac

[e] *justum.* [f] *testis.*

27. *M. Catoni.*] Sic & Philosophum Catonem, & Stoicum significat. Ut Stoicus omnia ad certam rationis normam dirigebat; est autem insignis translatio proverbialem figuram complectens, quasi & Græci uti solent, cum maximam curam & exquisitiorem significare volunt. Norma enim est quàm veteres Κανόνα dixêre, quæ constituit rectum angulum. Ut philosophus, omnia officiorum genera & veluti particulas perpendebat, ne quid insidiosè, simulatè aut fallaciter diceretur.

30. *Legis ambitus latorem.*] Ambitus & ambitio differunt hoc, quòd prior appellatio sit criminis, posterior cupiditatis. Ambitus autem committebatur, cum benignè quis per Tribus appellabat populum, suffragia corrogabat. Verùm cum profusione & largitionibus corrumpebat populum, & suffragia mercede comparabat, reus ambitûs dicebatur, & lege lata puniebatur. Refert Dio hujus legis auctorem, & suasorem Ciceronem fuisse.

31. *Severe gesto.*] Consulatum severè gessit, præcipuè in Catilinam, & alios ejusdem conjurationis socios & participes, qui morte multati sunt.

33. *Ipsi Catoni.*] Laudat Catonem, ne virum tantæ virtutis apud Rom. sibique amicum lædere videatur, cujus consilio ipse Consul Rempub. administravit, & reliquâ vitâ semper observavit, ut notat in Cat. Plutar.

34. *A quo tandem.*] Affert rationes quibus honestè adductus est ad Murænam defendendum.

37. *A me uno.*] Suas vices imperii habebant consules in comitiis; iis igitur præerat Cicero, cum Muræna consul designatus.

39. *Quæ mancipi sunt.*] Omnes res quæ abalienari possunt, id est, quæ à nostro ad alterius transire dominium possunt, mancipi dictæ sunt; est autem vocabulum factum à manus capione, ne quid is, qui emit, damni patiatur.

Ib. *Qui se nexu obligavit.*] Id est, qui vendidit, efficere debet, ut venditio rata sit; nexu autem solennitas quædam juris fuit, ut adhibitis quinque testibus, & libripende, homo, seu res ei daretur mancipio; hoc est, potestati illius traderetur, qui suum emptione coram iis testibus fecisset.

ſi, ut nonnullis in civitatibus fieri ſolet, patronus huic cauſæ publicæ conſtitueretur, is potiſſimè [g] honore affecto defenſor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quod ſi è portu ſolventibus ii qui jam in portum ex [h] alto invehuntur, præcipere ſummo ſtudio ſolent & tempeſtatum rationem, & prædonum, & locorum; quod natura affert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti ſumus, ingrediantur: quo tandem me animo eſſe oportet prope jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reſp. tempeſtates eſſe ſubeundas? Quare, ſi eſt boni conſulis non ſolùm videre quid agatur, verùm etiam providere quid futurum ſit: oſtendam alio loco, quantum ſalutis communis interſit, duos Conſules in republica Calendis Januariis eſſe. Quod ſi ita eſt; non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas, quàm reſpublica conſulem ad communem ſalutem defendendam vocare. Nam quòd legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihimetipſi jampridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim ſi largitionem factam eſſe confiterer, idque recte factum eſſe defenderem; facerem improbè, etiam ſi alius legem tuliſſet; cum vero nihil commiſſum contra legem eſſe defendam, quid eſt quod meam defenſionem latio legis impediat?

II. Negat eſſe ejuſdem ſeveritatis, Catilinam, exitium reipub. intra mœnia molientem, verbis, & pene imperio urbe expuliſſe; & nunc pro L. Muræna dicere. Ego autem has partes lenitatis & miſericordiæ, quas me natura ipſa docuit, ſemper egi libenter: illam vero gravitatis ſeveritatiſque perſonam non appetivi, ſed ab repub. mihi impoſitam ſuſtinui, ſicut hujus imperii dignitas in ſummo periculo civium poſtulabat. Quod ſi tum, cum reſpub. vim & ſeveritatem deſiderabat, vici naturam, & tam vehemens fui, quàm cogebar, non quàm volebam: nunc, cùm omnes me cauſæ ad miſericordiam, atque ad humanitatem vocent, quanto tandem ſtudio debeo naturæ meæ conſuetudinique [i] ſervire? Ac de officio

[g] *gerenti Magiſtratum.* [h] *mari.* [i] *obedire.*

51. *Ex magna jactatione terram videntem.*] Allegoricè loquitur de Conſulatu ſuo, qui Calendis Januariis proximis finiri debebat, quem variis agitatum fuiſſe tempeſtatibus ait propter Catilinæ conjurationem.

55. *Duos conſules.*] D. Silanus & Muræna, Ciceroni & Antonio in Conſulatum ſucceſſerunt.

Ib. *Calendis Januariis eſſe.*] Calendis Januariis jam deſignati Magiſtratum inibant.

58. *Legem de ambitu.*] Tulit Cicero Conſul legem, ut Senatoribus ambitûs damnatis aqua & igni interdiceretur ad annos decem, & ut in plebem pœna gravior eſſet, quàm lege Calpurnia fuiſſet. Itaque reſpondet Catoni, quod priorem hac ambitûs lege impoſuerit, cives videlicet defendere; 2. huic poſteriori priorem non obſtare in hac cauſa, quia nulla largitio a Muræna facta eſt.

1. *Negat eſſe ejuſdem ſeveritatis.*] Tertia Catonis objectio, qua Cato inconſtantiæ arguere Ciceronem videbatur,

officio defensionis meæ, & de ratione accusationis tuæ, fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit. Sed me, Judices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio, quàm Catonis accusatio commovebat: qui gravissimè & acerbissimè se ferre dixit, me familiaritatis necessitudinisque oblitum, causam L. Murænæ contra se defendere. Huic ego, Judices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros. Nam cùm grave est verè accusari in amicitia, tum etiam, si falso accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia, atque officia pro nostra necessitudine, & debuisse confiteor, & præstitisse arbitror; nihil tibi consulatum petenti à me defuit, quod esset aut ab amico, aut à gratioso, aut à consule postulandum; abiit illud tempus: mutata ratio est: sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murænæ, quantum tu à me postulare ausus sis, tantum debuisse; contra salutem nihil debere. Neque enim si tibi tum, cum peteres consulatum, affui, idcirco nunc, cum Murænam ipsum petas, adjutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos defendamus. Mihi autem cum Muræna, Judices, & vetus, & magna amicitia est; quæ in capitis dimicatione à Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quòd ab eodem [b] in honoris contentione superata est. Quæ si causa non esset; tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiæ crudelitatisque [c] famam inussisset, si hominis & suis, & pop. Rom. ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiassem. Neque enim jam mihi licet, neque est integrum, ut meum laborem [d] hominum periculis sublevandis

[b] *in petitione consulatûs.* [c] *attulisset infamiam:* [d] *defendendis reis.*

batur, quod severus antea in Catilinæ causa, jam lenis fit in Murænæ defensione.

21. *In petitione.*] Sulpicius cum Muræna petebat Consulatum.

22. *Studia.*] Testatur Cicero se studuisse & favisse Sulpicio Consulatum petenti; per illud suum studium propensionem in illum, per officium voluntatem significat.

24. *Gratioso.*] Gratiosus est, qui multa gratia valet apud multos potentes.

26. *Me tibi contra honorem.*] Ostendit sibi fas esse Murænam defendere, quia non de petendo honore seu Consulatu, sed de perdendo illo Sulpicius meditatur: at amicis subvenire in periculo par est.

32. *Alienissimos.*] Qui nullo modo sunt amici, alienissimi sunt.

33. *In capitis dimicatione.*] Dimicatio capitis sumitur pro causa capitali. Capitis autem causa est, cum reo capitis pœna infertur, ad quam pœnam non tantùm ultimum supplicium, sed etiam exilium pertinet, quo civis eximitur à numero civium.

35. *Quæ si causa non esset.*] Hujus Murænæ defensionis causa est amicitia, quæ jubet præsto nos esse amicis.

38. *Ornamentis amplissimi.*] Habet domestica ornamenta Muræna, nobilitatem generis, & familiæ Quæstoriæ & Prætoriæ, virtutem, scientiam rei militaris: populi vero Rom. gestos honores Ædilitatis, Præturæ, & nunc renunciati Consulatus,

non impertiam. Nam cum præmia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini: labores, per quos ea ceperis, cum adeptus sis, deponere, esset hominis & astuti, & ingrati. Quòd si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiæ, nulla superbiæ turpitudo, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris, desidiam; repudiatio supplicium, superbiam; amicorum neglectio, improbitatem coarguit: nimirum hæc causa est ejusmodi, quam nec industrius, nec misericors, nec officiosus deserere possit. Atque hujusce rei conjecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillimè ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de jure consulentibus respondere; &, si turpe existimas, te advocato, illum ipsum, quem contra veneris, [e] causa cadere: noli tam esse injustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros rivulos etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim si me tua familiaritas ab hac causa removisset, & si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso clarissimis viris, si item cæteris, à quibus intelligo tuam gratiam magni æstimari, accidisset: in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini unquam infimo majores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, judices, ipse me existimarem nefarium, si amico; crudelem, si misero; superbum, si consuli defuissem. Quare, quod dandum est amicitiæ, largè dabitur à me; ut tecum agam, Servi, non secùs, ac si meus esses frater, qui mihi est carissimus: isto in loco quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium, pro amici periculo dicere.

[e] *perdere litem.*

41. *Præmia tanta.*] Videtur hic indicare Cicero propter defendendi studium & labores se factum Consulem fuisse.

43 *Astuti, & ingrati.*] Astutus & ingratus est, qui frustratur populum Rom. & tantùm ad tempus illi inservit commodi sui causa: affertque ipsius Sulpicii exemplum ad excusandum defensionem suam, qui jurisconsultus sæpe respondere inimicis suis tenetur de jure, cur igitur etiam orator amicos non defendet?

52. *Te advocato.*] Advocatus dicitur, aut qui in judicio jus suggerit, aut amico suam præsentiam commodat; hîc priori significatione sumitur.

53. *Quem contra veneris.*] Nempe adversarium amici tui, contra quem alio tempore, in alio judicio veneris.

54. *Fontes vel inimicis tuis pateant.*] Tam sancta fuit apud illos veteres juris professio, ut ne quidem inimicis jurisconsulti responsum negarent.

PARTITIO.

Tres habet partes. 1a *Muræna non est reprehendendus.* 2a *Non est inferior Sulpicio dignitate.* 3a *Non est ambitûs reus.*

CON-

CONTENTIO.

Tres partes continet: 1ª vitæ reprehensionem. 2ª Contentionem dignitatis. 3ª Crimen ambitûs.

PRIMA PARS.

De vitæ reprehensione.

III. Intelligo, Judices, tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitûs esse versatam.

IV. Atque harum trium partium prima illa, quæ gravissima esse debebat, ita fuit infirma & levis, ut illos [a] lex magis quædam accusatoria, quàm vera maledicendi facultas de vita L. Murænæ dicere aliquid coërgerit. Objecta est enim Asia; quæ ab hoc non ad voluptatem & luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata; qui si adolescens, patre suo imperatore, non [b] meruisset; aut hostem, aut patris imperium timuisse, aut à parente repudiatus videretur; an, cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis pene simul cum patre triumpharet? Hic vero, Judices, & fuit in Asia, & viro fortissimo, parenti suo, magno adjumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriæ quandam, non Asiam nunquam vidisse, sed in A-

[a] *consuetudo.* [b] *militasset.*

5. *Asia.*] T. Livius lib. 34. Asiam ait omnibus libidinum illecebris repletam fuisse, & inde Romanam luxuriam ortam fuisse, & lib. 39. luxuriæ peregrinæ originem ab exercitu Asiatico invectam in urbem fuisse.

6. *Patre suo imperatore.*] L. Muræna illius parens in Asia in bello Mithridatico Syllæ legatus fuit; is, cùm Sylla icto fœdere cum Mithridate civilium contentionum causa Romam revertisset, cum Mithridate bellum renovavit. Nam ut reliquam Asiam componeret cum duabus legionibus relictus est.

9. *Prætextati potissimum filii.*] Primus omnium Tarquinius Priscus de Sabinis triumphans filium annos 14. natum, quòd hostem in eo bello percusserat, & pro concione laudavit, & bulla aurea, prætextaque donavit. Prætextati autem à prætexta dicti sunt. Fuit autem illa toga quidem alba, sed quæ in ora habebat purpuram. Hac utebantur pueri, Magistratus, Sacerdotes, & ii, qui publicum munus curabant. Hinc, & qui in ætate essent prætextata, id est, puerili, & qui in Magistratu, prætextati sunt.

10. *Donis militaribus.*] Dona militaria dicebantur, quæ virtutis ergò ab imperatore triumphaturo militibus dabantur, ut Coronæ, Torques, Armillæ, Hastæ puræ, Phaleræ, Cornicula, &c.

Ib. *Fugiendum fuit.*] Ironia; quasi propter vitam in Asia turpiter actam fugiendum fuisset Murænæ, ne parentis triumphum decoraret; pater enim ejus post Syllam de Mithridate triumphavit.

sia continenter vixisse, laudandum est. Quamobrem non Asiæ nomen objiciendum Murænæ fuit, ex qua laus familiæ, memoria generi, honos & gloria nomini constituta est: sed aliquod aut in Asia susceptum, aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, [c] virtutis: patre imperatore libentissimè meruisse, pietatis: finem stipendiorum, patris victoriam ac triumphum, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit. Saltatorem appellat L. Murænam Cato; maledictum est, si verè objicitur, vehementis accusatoris: sin falsò, maledici conviciatoris. Quare, cùm ista sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio, aut ex scurrarum aliquo convicio, neque temerè consulem populi Romani saltatorem vocare: sed conspicere, quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui verè istud objici possit. Nemo enim ferè saltat sobrius, nisi forte insanit; neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. [d] Tempestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema, saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omnino esse non potest; nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus ostenditur. Et cùm ea non reperiantur, quæ voluptatis nomen habent, quæque vitiosa sunt; in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas? Nihil igitur in vitam L. Murænæ dici potest? nihil, inquam, omnino, Judices; sic à me consul designatus defenditur, ut ejus nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet; jacta sunt fundamenta defensionis; nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione, virum bonum, atque integrum hominem defendimus. Quo constituto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis; quæ pars altera fuit accusationis.

[c] *fortitudinis.* [d] *in longum protracti.*

21. *Non modo maximum.*] Bellum Mithridaticum, quod etiam in Orat. pro Lege Manil. maximum vocat, ubi fusè de eo dictum est.

Ib. *Sed etiam solum.*] Nondum bellum Sertorii exarserat in Hispania, quod ante fuit exortum, quam Lucullus contra Mithridatem proficisceretur.

23. *Maledicto.*] Maledictum nihil habet propositi præter contumeliam; quæ si petulantius jactatur, convicium; si facetiùs, urbanitas vocatur.

25. *Saltatorem.*] Turpe fuit & indecorum apud Romanos saltare.

28. *Ex trivio.*] Maledictum ex trivio seu fæce populi, cujus mos est, ut cum quis cui conviciatur, eum saltatorem vocet.

Ib. *Scurrarum.*] Moriones à Græcis scurræ dicuntur, leve hominum genus & ridiculum.

35. *Vitiorum esse postremum.*] Reprehendit Catonem, quod cum mores Murænæ reliqui honesti sint, quos non reprehendit, extremum convicium & omnium turpissimum arripiat.

SECUNDA PARS.

De contentione dignitatis.

Hæc pars tres complectitur alias. 1[am] Murænam esse parem genere Sulpicio. 2[am] Parem Quæstura. 3[am] Arte superiorem.

V. Summam video esse in te, Ser. Sulpici, [a] dignitatem generis, integritatis, industriæ, cæterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatûs petitionem aggredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Muræna, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit, neque te dignitate, superârit. Contempsisti L. Murænæ genus; extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc [b] sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum; facis ut rursus plebs in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplæ & honestæ familiæ plebeiæ: & proavus L. Murænæ & avus Prætores fuerunt; & pater, cùm amplissimè atque honestissimè ex prætura triumphâsset, hoc faciliorem huic gradum consulatûs adipiscendi reliquit, quòd is jam patri debitus, à filio petebatur. Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus literatis, & historicis est notior, populo verò, & suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco, avus nulla illustri laude celebratus: itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuæ. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, qui virtute, industria-

[a] *nobilitatem.* [b] *arrogas.*

7. *Patricius.*] Patricii dicebantur, qui ex primis illis Senatoribus, quos Romulus instituit, genus ducebant.

8. *In Aventinum.*] Romæ factæ sunt tres plebis secessiones; una in Montem sacrum; altera in Aventinum; tertia in Janiculum. Libido App. Claudii Decemviri, qui in Virginii filiam exarserat, secessionem hanc in Aventinum excitavit, propter quam Decemviri Magistratu abdicare se coacti sunt. Vide Liv. lib. 3.

11. *Ex Prætura.*] Murænæ pater in Prætura Asiæ multa præclarè gessit: nam in ea Mithridate debellato triumphum obtinuit: ut ipse Cicero dixit in Orat. pro Lege Manilia.

13. *Patri debitus.*] Ob triumphum debitus fuerat Murenæ patri consulatus; ideoque petenti filio facilius fuit eum obtinere.

15. *Populo & suffragatoribus obscurior.*] Etiamsi nobiliori ex genere natus sit Sulpicius, tamen ejus non tam fuit nota populo, quam Murænæ nobilitas; cujus patrem proximè viderat triumphantem.

Ib. *Pater fuit equestri loco.*] Dixi mox ante Sulpicium Patricium fuisse; ex quo licet conjicere, nonnullos equestri genere natos, esse Patricios. Patriciis autem propriè sunt illi nobiles. qui à Senatoribus à Romulo constitutis oriundi sunt.

17. *Ex annalium vetustate.*] Cicero lib. de clar. Orat. anno decimo post exactos reges Ser. Sulpicium cum M. Tullo Consulem fuisse scribit, adeoque Sulpiciorum familia antiquissima fuit; videtur autem indicare Cicero ab illo tempore neminem ex illa Sulpiciorum familia rebus gestis illustrem extitisse.

eoque perfecisti, ut, cùm equitis Rom. esses filius, summa tamen [c] amplitudine dignus putarere; nec mihi unquam minus in Q. Pompeio novo homine, & fortissimo viro, virtutis esse visum est, quam in homine nobilissimo M. Æmilio. Etenim ejusdem animi atque ingenii est, posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere; &, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui, virtute renovare. Quanquam ego jam putabam, Judices, multis viris fortibus ne ignobilitas objiceretur generis, meo labore esse perfectum: qui non modò Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis, & Didiis, & Cœliis commemorandis jacebant. Cum ego verò tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud majores nostros fuit, non magis nobilitati, quam virtuti, pateret: non arbitrabar, cùm ex familia vetere & illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus Patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratiâ Galbam. Quòd si id crimen homini novo esse deberet, profectò mihi neque

[c] *consulatu.*

21. *In Quinto Pompeio.*] Q. Pompeius cum L. Cornelio Sylla Consul fuit, anno ab urbe condita 666, & altero post Consulatum anno, cum Italicis copiis præfectus esset, odio & invidia interfectus est.

23. *M. Æmilio.*] Æmilius Scaurus humili vita & genere ad summos honores elatus est, de quo ita Asconius scribit: *M. Scaurus ita fuit Patricius, ut tribus supra ætatibus jacuerit domûs ejus fortuna, nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenues opes & nullam vitæ industriam, honores adepti sunt. Itaque M. Scauro æquè ac novo homini laborandum fuit.* Cicero pro Dejot. *M. Scaurum principem civitatis appellat.*

29. *Curiis.*] M. Curius Dentatus ter triumphavit, 1. de Samnitibus, deinde de Sabinis, postremo de Pyrrho.

Ib. *Catonibus.*] M. Porcius Cato, referente Plutarcho, se quidem hominem novum, quoad honores & æstimationem attineret, rebus autem gestis, & majorum virtute, perantiquum dicebat.

30. *Mariis.*] Marius Arpinate ex humili loco natus, multas victorias retulit, & septies consulatum adeptus est.

Ib. *Didiis.*] Didius Prætor fuit post Cimbricum, & Teutonicum bellum, sub quo Tribunus militum Sertorius fuit. Vide Plut. in Sert.

31. *Cœliis.*] T. Livius lib. 73. scribit in Gallia Salvios à Cœlio victos esse.

Ib. *Jacebant.*] Hominum eorum Majores ad honores, & Consulatum non evehebantur, quibus posteri eorum potiti sunt.

Ib. *Tanto intervallo.*] Indicat Cicero se novum hominem primum post C. Cœlium factum esse Consulem.

32. *Claustra nobilitatis.*] Claustrum à claudo dicitur; significat autem penes se quasi inclusum Consulatum habuisse nobiles, & eum locum, quem nobilitas firmatum præsidiis & omni ratione vallatum tenebat, se ducem rescidisse.

37. *Ut cum duobus Patriciis.*] Cum Catilina & Galba à Patricio genere, Cicero Consulatum petebat.

40. *Homini novo.*] Se novum hominem Cicero dicit, quia ex ejus familia nemo Consul factus erat, quamvis ex eadem aliqui jam Prætores extitissent.

inimici,

inimici, neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cujus est magna in utroque dignitas: videamus cætera. Quæsturam unà petiit, & sum ego factus prior; non est respondendum ad omnia; neque enim quemquam vestrûm fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primùm solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis & renunciationis; propterea quod renunciatio gradus habeat, dignitas autem sit persæpe eadem omnium. Sed Quæstura utriusque propemodum pari momento sortis fuit; habuit hic lege Titia provinciam [d] tacitam & quietam: tu illum, cui, cum Quæstores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam & illustrem, quàm negotiosam & molestam; [e] consedit utriusque nomen in Quæstura; nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus, cognoscique posset. Reliqui temporis spatium, quod in contentionem vocatur, ab utroque dissimillima ratione tractatum est. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam solicitudinis ac [f] stomachi, secutus est: jus civile didicit: multum vigilavit: laboravit: præstò multis fuit: multorum stultitiam perpessus est; arrogantiam pertulit: difficultatem [g] exsorbuit: vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus, & grata hominibus, unum homi-

[d] *pacatam.* [e] *jacuit.* [f] *molestiæ.* [g] *exhausit.*

43. *Quæsturam una petiit.*] Affert contentionem dignitatis ex paribus honoribus, quam Cicero per Prosopopœiam Sulpicii gloriantis exprimit. Primum de Quæstura loquitur, in qua ita Competitores Sulpicius & Muræna fuerunt, ut Sulpicius priori loco renunciatus sit, unde Sulpicius præstantiam dignitatis suæ demonstrabat.

47. *Renunciatio.*] Jam contendit Cicero in appellatione seu nominatione eorum, qui alicujus sunt dignitatis, non posse omnes esse primos, quare necesse est ut hic sit primus, ille secundus, &c.

48. *Sed Quæstura.*] Quæstura primus omnium magistratus gerebatur, deinde ædilitas, tum prætura, ac tandem consulatus.

49. *Pari momento sortis fuit.*] Id est, eodem fere temporis puncto facta est Quæsturarum sortitio, utra utri provincia obveniret. Nam solebant, qui Quæstores designati erant, sortiri provincias in quas proficiscerentur.

Ib. *Lege Titia.*] De ista lege Titia nihil reperitur, nec quo tempore lata sit. Credunt aliqui senatusconsultum aliquod fuisse à Porcio & Decio coss. quo latum est, ut Quæstores, sicut alii magistratus, provincias sortirentur.

Ib. *Provinciam tacitam.*] Provincia tacita & quieta est, in qua nulla est belli perturbatio.

51. *Ostiensem.*] Difficilis fuit & negotiosa, propter Salinas, Ostiensis provincia: quare qui eam sortiebatur, populi acclamationibus, vel in signum approbationis, si vir negotiosus esset & strenuus, vel indignationis, si deses & languidus, excipiebatur.

Ib. *Gratiosam.*] Gratiosa provincia dicitur, à qua multam sibi gratiam conciliat, qui eam administrat.

53. *Campum dedit.*] Nulla sors provinciam dedit Sulpicio, in qua laudem colligeret, quemadmodum colligitur ex provinciis, in quibus bellum geritur.

54. *Reliqui temporis.*] Sequitur studiorum comparatio, in qua primo utriusque studii dignitatem, ita per congeriem partium amplificat: ut tamen ex ipsarum partium inter se collatione appareat, L. Murænæ studium Sulpiciano anteferri.

nem elaborare in ea ſcientia, quæ ſit multis profutura. Quid Muræna interea? fortiſſimo & ſapientiſſimo viro, ſummo imperatori legatus L. Lucullo fuit: qua in legatione duxit exercitum, ſigna contulit, manum conſeruit, magnas copias hoſtium fudit, urbes partim vi, partim obſidione cepit: Aſiam iſtam refertam, & eandem delicatam ſic obiit, ut in ea neque avaritiæ, neque luxuriæ veſtigium reliquerit: maximo in bello ſic eſt verſatus, ut hic multas res & magnas ſine imperatore geſſerit, nullam ſine hoc imperator. Atque hæc, quanquam præſente L. Lucullo loquar, tamen ne ab ipſo propter periculum noſtrum conceſſam videamur habere licentiam fingendi, publicis literis teſtata ſunt omnia: quibus L. Lucullus tantum laudis impertit, quantum neque [h] ambitioſus imperator, neque invidus, tribuere alteri in communicanda gloria debuit. Summa in utroque eſt honeſtas, ſumma dignitas: quam ego, ſi mihi per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam; ſed non licet; [i] agitat rem militarem: inſectatur totam hanc legationem: aſſiduitatis, & operarum harum quotidianarum putat eſſe conſulatum. Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu; &, [k] cum longo intervallo veneris, cum iis qui in foro habitarunt, de dignitate contendas? Primum iſta noſtra aſſiduitas, Servi, neſcis, quantum interdum afferat hominibus faſtidii, quantum ſocietatis; mihi quidem vehementer expediit, poſitam [l] in oculis eſſe gratiam; ſed tamen ego mei ſatietatem magno meo labore ſuperavi; & tu idem fortaſſe: verumtamen utrique noſtrûm [m] deſiderium nihil obfuiſſet,

[h] *cupidus* gloriæ. [i] *vituperat.* [k] *poſt longum ſpatium.* [l] *ante oculos beneficium eſſe.* [m] *abſentia.*

66. *Refertam & delicatam.*] Aſia plena opibus, & luxui dedita fuit.

70. *Præſente Lucullo.*] Lucullus, qui imperator fuerat in Aſia, contra Mithridatem, judex erat in hac cauſa.

71. *Periculum noſtrum.*] Periculum Murænæ intelligit, ne videlicet damnetur à judicibus.

75. *In utroque.*] Murænæ & Sulpicio ſumma eſt dignitas, propter geſtos ab utroque magiſtratus, non propter generis nobilitatem; quia Sulpicius patricius erat, Muræna plebeius. Contendit tamen Murænam ſuperiorem eſſe dignitate propter rem militarem; quam cognitioni juris civilis anteponit.

78. *Aſſiduitatis.*] Aſſiduitas de iis dicitur, qui propriè reſiden , unde aſſiduus dicitur qui reſidet.

Ib. *Operarum harum quotidianarum.*] Sulpicius conſulatum tantum ad eos pertinere putabat, qui Romæ ſunt aſſidui; adeoque ſe Murænæ anteponendum, qui ſæpe aberat propter bellicas expeditiones.

79. *Apud exercitum mihi fueris.*] *Mihi* ad venuſtatem orationis ponitur; id eſt, fueris in exercitu. Hoc autem, & quæ ſequuntur, quaſi per indignationem refert Sulpicius.

82. *Iſta noſtra.*] Reſpondet Cicero Sulpicio, ejus, & ſuam aſſiduitatem in foro & in cauſis utrique eorum moleſtam fuiſſe.

84. *Poſitam eſſe gratiam.*] Innuit Cicero plus reverà valere, ad honores aſſequendos, eſſe domi quam foris: quia populus plus oculis quam auribus proſpicit: quare cum è Quæſtura Sicilienſi rediit, ſtatuit aſſiduè Romæ verſari.

86. *Labore ſuperavi.*] Hanc urbis ſatietatem & faſtidium reorum defenſione ſuperavit.

VI. Sed ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentionem revertamur: quî potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum multo plus afferat dignitatis, rei militaris, quam juris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut, quo intendit, maturè cum exercitu perveniat; te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat; ille ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet, & scit, ut hostium copiæ; tu ut aquæ pluviæ arceantur; ille exercitatus est in propagandis finibus; tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat cæteris omnibus. Hæc nomen populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit: hæc orbem terrarum parere huic imperio coëgit; omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, & hæc forensis laus, & industria, latent in tutela ac præsidió bellicæ virtutis; simul atque increpuit suspicio tumultûs, artes illico nostræ conticescunt. Et, quoniam mihi videris istam scientiam juris tanquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti, præclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiæ gravitatis, justitiæ, fidei, cæteris omnibus, consulatu & omni honore semper dignissimum judicavi; quòd quidem jus civile didicisti; non dicam, operam perdidisti; sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam; omnes enim artes, quæ nobis populi Romani studia concilient, & admirabilem dignitatem, & pergratam utilitatem debent habere. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt; omnia enim, quæ sunt in imperio & in statu civitatis, ab iis defendi & firmari putantur; summa etiam utilitas: siquidem eorum consilio, & periculo, cum republica, tum etiam nostris rebus perfrui possumus; gravis etiam illa est & plena dignitatis dicendi facultas, quæ sæpe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione, & Senatus & populi, & eorum qui res judicant, mentes permovere. Quæritur Consul, qui dicendo nonnunquam comprimat tribunitios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines sæpe etiam [a] non nobiles consulatum consecuti sunt: præ-

[a] *homines novi.*

1. *Sed ut, hoc omisso.*] Transit ad contentionem artium, quas uterque factitavit.

8. *Aquæ pluviæ*] Aqua pluvia ea dicitur, quæ de cœlo cadit, & imbre excrescit, sive illa noceat, sive cum alia mixta sit.

9. *Tu in regendis.*] Fines regi dicuntur, cum propriis ager quisque finibus terminatur. Hinc finium regendorum, vel finibus regendis judicium est, quod inter confines redditur, ut fines agrorum vicinorum dirigantur.

14. *Increpuit suspicio tumultus.*] Id est, insonuit, metaphora sumpta à tubis: suspicio tumultûs, belli videlicet Italici aut Gallici: hæc enim duo bella tumultûs nomine significabantur.

sertim

fertim cùm hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat: quorum in isto vero artificio Sulpici, nihil est. Primum dignitas in tam tenui scientia, qui potest esse? res enim sunt parvæ, prope in singulis literis atque [b] interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde etiam quid apud majores nostros fuit in isto studio admirationis, id enunciatis vestris mysteriis, totum est contemptum & abjectum. Posset [c] agi lege, necne, pauci quondam sciebant: fastos enim vulgò non habebant: erant in magna potentia, qui consulebantur: à quibus etiam dies tanquam à Chaldæis petebantur; inventus est scriba quidem Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, & singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, & ab ipsis cautis Jurisconsultis eorum sapientiam [d] compilârit. Itaque irati illi, quòd sunt veriti ne, dierum ratione promulgata & cognita, sine sua opera lege posset agi, [e] notas quasdam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent; cùm hoc fieri bellissimè posset: Fundus Sabinus meus est: immo meus: deinde judicium; noluerunt. FUNDUS, inquit, QUI EST IN

[b] *distinctionibus.* [c] *litigari.* [d] *furatus sit.* [e] *formulas.*

42. *Vestris mysteriis.*] Proverbium translatum ex arcanis sacris Græcorum, in quibus Eleusinia fuere præcipua, quæ enunciare, id est, profanis prodere, capitale fuit.

43. *Pauci.*] Pauci sciebant quibus diebus fas erat litigari; sed tandem à jurisconsultis omnes edocti sunt.

Ib. *Fastos enim non habebant.*] Fasti nihil aliud sunt quam distinctio quædam anni, & mensium dierumque descriptio, festorum & profestorum notatio, & sacrorum publicorum quasi indicatio. Fasti autem & nefasti dies à Numa Pompilio instituti sunt; quos Ovidius. lib. Fast. 1. sic explicat:

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur;
Fastus erit, per quem lege licebit agi.

Tria illa erant verba, *Do*, *Dico*, *Addico*; id est, nefastis illis diebus non fas erat Prætori agere, & illa verba pronunciare sine piaculo: fastis autem fas fuit, qui idcirco à *fando* dicti sunt. Lege plura apud Macrobium, lib. 1. cap. 16.

45. *A Chaldæis.*] Chaldæi pro Astrologis dicuntur, quia apud populos illos floruit ars divinandi. Genethliaci quoque dicti sunt, quòd die notato quo quisque in lucem prodierit, de vitæ fortuna, & exitu prædicere soleant.

46. *Cn. Flavius.*] De Flavio sic scribit Livius, lib. 9. dec. 1, *fuisse callidum virum & facundum, & jus civile repositum in Pontificum penetralibus evulgasse.* Non pauci sunt, auctore Cic. in Epist. ad Att. lib 6. qui credunt hunc fastos protulisse, actionesque composuisse.

Ib. *Qui cornicum oculos.*] Cornicum oculos configere, est proverbium quod de iis dicitur, qui, callidos & prudentes qui cavere & scirent, & deberent, fallunt ac circumveniunt. Nam cornix cum aliorum animalium oculos potissimum appetat, ipsam scilicet suis maximè prospicere oportet; unde proverbialiter dicitur unum cornicem alterius oculos non confodere.

52. *Fundus Sabinus.*] Ostendit Cicero, facilius esse de aliquo fundo contendere sine formulis jurisconsultorum, quam eas adhibere, quia per tota ratio judiciorum intricatur, sufficit enim ut petitor dicat: *Ille Fundus Sabinus meus est*; & respondeat defensor, *meus est*: deinde uterque ad judicium veniat, & auditis utriusque partis rationibus, Judex decidat.

53. *Inquit.*] At Jurisconsultus qui suas notas composuit, alias verborum ambages proponit, nempe, *fundus qui est in agro Sabino, &c.*

AGRO QUI SABINUS VOCATUR. Satis verbosè: cedo, quid postea? EUM EGO EX JURE QUIR. MEUM ESSE AIO. Quid tum? INDE IBI EGO TE EX JURE MANU CONSERTUM VOCO. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem jurisconsultus tibicinis Latini modo: UNDE TU ME, inquit EX JURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Prætor interea, ne [f] pulchrum se ac beatum putaret, atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque [g] carmen compositum est, cùm cæteris rebus absurdum, tum verò nullo usu; UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRÆSENTIBUS: ISTAM VIAM DICO: INITE VIAM; præstò aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: REDITE VIAM; eodem duce redibant. Hæc jam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, cùm recte atque in loco constitissent, jubere abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia, QUANDO TE

[f] *ne putaret se optima esse conditione.* [g] *formula.*

54. *Satis Verbose.*] Ridet has verborum tricas Cicero.

55. *Jure Quir.*] Quiritium jus dicebatur, quod civium Rom. causa propriè constitutum erat, ut peregrini omnes ejus plane expertes essent.

56. *Ex jure manu.*] Ut conserere manum vel manu cum hoste, sic ex jure manu vel manum conserere dicitur, cum quis judicio contendit. Solebant autem quodam ritu glebam attingere, & testari se velle de hoc bono litigare.

58. *Unde petebatur.*] Per illas voces, *unde petebatur*, intelligitur debitor seu defensor. Modus autem ille loquendi usitatus fuit apud veteres.

59 *Tibicinus Latini modo.*] Tibicinis Latini modo is transire dicitur, qui petitoris & defensoris causam agit, vel probationes invenit. Tibicines vero Latini discebantur, quorum usus erat in feriis Latinis, qui præludebant jam huic, jam alteri choro. De his vide Liv. liv. 4. ait autem Jurisconsultos veluti Tibicines illos modo petitoris, modo defensoris notas componere, ut uterque jus suum tueri possit.

61. *Ibi ego te revoco.*] Postquam Jurisconsultus docuit petitorem quid dicere deberet, jam docet defensorem quid dicat; nempe ut eadem formula utatur, qua prior petitor usus est, *Ibi* autem dicitur pro *ad eum locum*, quod usitatum satis fuit veteribus. Sic Plautus: *Pergam in ædibus nunc jam.*

62. *Sua sponte loqueretur.*] Ipsis prætoribus verba præripuêre Jurisconsulti, iisque propria verba assignarunt, seu formulas quibus in pronuncianda sua sententia uterentur.

64. *Utrisque superstitibus.*] Superstitibus, id est, salvis, & ob eam causam præsentibus, qui enim morbo sontico laborabant, lege excusabantur à judicio.

65. *Inite viam.*] Litigantibus decernebat Prætor, ut viam consuetam, præscriptam nempe à Jurisconsultis, sequerentur.

66. *Præsto aderat sapiens ille*] Ironice sapiens vocatur ille Jurisconsultus quia in iis ineptiis fere tota ejus sapientia posita est.

Ib. *Redite viam.*] Idem Jurisconsultus qui viam qua eundum erat, qua quoque redeundum erat, docebat: idem ait, quod superius not. ad lin. 59. dictum est.

67. *Apud illos barbatos,*] Id est, apud illos veteres graves & sapientes, qui prolixa barba erant.

68. *Homines.*] Petitorem & reum intelligit, quia ad fundum, de quo erat controversia, ire jubebantur, & inde statim ad Prætorem redire.

70. *Fucata sunt.*] Fucata dicuntur, quæ alieno colore picta sunt. Jam novam aliam Jurisconsultorum formulam tam ridiculam, quam superiores profert.

IN JURE CONSPICIO; & hæc, SED ANNE TU DIC CAUSA VINDICAVERIS? quæ dum erant occulta, necessar ab eis, qui ea [b] tenebant, petebantur: postea vero pervulgata, [i] a que in manibus jactata & excussa, inanissima prudentiæ reper sunt, fraudis autem & stultitiæ plenissima.

VII. Nam cum permulta præclarè legibus essent consti tuta, ea jurisconsultorum [a] ingeniis pleraque corrupta ac d pravata sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consi majores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerun genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur; sa cra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coempti ones faciendas, interimendorum sacrorum causa, reperti sunt In omni denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ip sa tenuerunt: ut, qui in alicujus libris, exempli causa, id no men, invenerant, putârunt omnes mulieres, quæ coemptio nem facerent, Caias vocari. Jam illud mihi quidem mirum vi-

[b] *intelligebant.* [i] *propius considerata & cognita.* [a] *inventionibus.*

72. *Quando te in jure.*] Actionis formula est in auctorem præsentem; hæc autem ita exponitur à Valerio Probo, *Quando te in jure conspicio, postulo an suas auctor.*

Ib. *Sed anne tu dicis causa.*] Vox ista, *dicis*, jurisconsultorum est, &, ut explicat Hotomannus, perinde significat ac, *simulandi causa*, vel *simulationem*. Eustachius vero putat, *dicis* sumi pro more & consuetudine. Varro lib. 5. de L. L. pro eo quod non seriò, sed perfunctoriè fit. Itaque varius esse potest sensus hujus sententiæ, *anne tu dicis causa vindicaveris?* quasi diceret. *Anne tu simulandi causa tuum illud ac proprium asseruisti: vel pro more & consuetudine: vel, non serio, sed perfunctorie.* Sed cum truncatæ sint & mutilatæ sententiæ ex veteribus jurisconsultis, quæ non exstant amplius, eas ad verum sensum explicare quis possit? cum in istis tantum nugetur Cicero.

4. *In tutorum potestate.*] Antiquo jure mulieres sub perpetua tutela erant; neque ratum id habebatur, quod à muliere sine tutoris auctoritate gestum erat. Id autem à legibus Atheniensium ad Romanos translatum fuit.

5. *Potestate mulierum continerentur.*] Andreas Alciatus hanc potestatem sic explicat, aitque *Mulieres servos suos asseri publico concessisse; & postquam publici effecti essent, procurasse uti sibi in tutores darentur. Et enim tales hodie quoque non plane servi sunt, nec magis à tutela rejici, quam cæteri tabularii possunt; & tamen nec omnino liberi videntur, & propter reliquias prioris domini, aliquo modo possunt dici potestate mulierum contineri.*

Ib. *Sacra interire.*] Præter sacra publica, erant etiam privata in familiis, quæ perpetuò conservabantur.

6. *Horum.*] Jurisconsultorum ingenio & argutiis extinguendorum sacrorum ratio inventa est.

Ib. *Ad coemptiones faciendas.*] Per coemptiones matrimonia intelligit, quæ per coemptionem fiebant; coemptio vero certis solemnitatibus peragebatur, & sese invicem communicando interrogabant; vir ita, an sibi mulier materfamilias esse vellet? illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat, an vir sibi paterfamilias esse vellet; ille respondebat, velle; itaque mulier in manum viri conveniebat, & vocabantur hæ nuptiæ *per coemptionem.*

7. *Interimendorum sacrorum causa.*] Nulla prole procreata privata sacra interibant.

11. *Caias vocari.*] Cum nubebant, sponsa ingrediendo sponsi domum dicebat, *Ubi tu Caius, ego Caia:* id est, *ubi tu dominus, ego hera*; quia vero Caia Cæciliani Tarquinii Prisci regis uxor præ cæteris celebrata est, & optima lanifica fuit; institutum fuit, ut novæ nuptæ ante januam mariti interrogatæ de nomine, se Caias dicerent.

deri

deri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse, utrum diem tertium, an perendinum; judicem an arbitrum; rem an litem dici oporteret. Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia consularis nunquam fuit, quæ tota ex rebus fictis commentitiisque constaret: gratiæ verò multo etiam minùs. Quod enim omnibus patet, & æque promptum est mihi, & adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modò beneficii collocandi spem, sed etiam illud quod aliquando fuit, LICET CONSULERE, jam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quæ neque extra Romam usquam, neque Romæ [b] rebus prolatis, quidquam valet; peritus ideo haberi non potest, quòd in eo quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quòd & perpaucis, & minimè [c] obscuris literis continetur. Itaque si mihi homini vehementer occupato [d] stomachum moveritis, triduo me jurisconsultum esse profitebor. Etenim quæ de scripto aguntur, scripta sunt omnia: neque tamen quidquam tam angustè scriptum est, quo ego non possim, QUA DE RE AGITUR, addere; quæ consuluntur autem, minimo periculo respondentur: si id quod oportet, responderis; idem videare respondisse quod Servius: sin aliter; etiam controversum jus nosse, & tractare videare. Quapropter non solùm illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verùm etiam dicendi consuetudo longè & multum isti vestræ exercitationi [e] ad honorem antecellet. Itaque mihi viden-

[b] *munerum urbanorum vocatione concessa, vel justitio indicto.* [c] *præceptis perspicuis.* [d] *irritaveritis me.* [e] *præstabit ad magistrum.*

12. *Per tot annos.*] Cn. Flavius jus civile ante bella Punica, aliquot annis ante Pyrrhi in Italiam adventum pervulgavit.

13. *An perendinum.*] Perendinus dies dicitur, cum judex statuit, aut cum inter partes convenit, ut omne litis instrumentum, aut acta utrinque proferantur intra triduum; tunc lis & res comperendinari dicitur, quasi judex post tertium diem, aut etiam die tertio sententiam laturus sit.

14. *Judicem an arbitrum.*] Discrimen intercedit arbitrum inter & judicem, quòd per judicem aut tota causa obtineatur, aut amittatur: per arbitrum vero, ut neque nihil, neque tantum quantum postulatur, obtineatur.

20. *Licet consulere.*] Consulere licet, dicebant, vel qui jurisconsultos volebant consulere; vel ipsi jurisconsulti dicebant, cum consulebantur, consulere autem licet, nempe *libros Fastorum.*

28. *Quæ de scripto aguntur.*] Agi de scripto, aut per scriptum, idem est. Bipartita porro est jurisconsultorum professio, nam aut actiones & formulas judiciorum tradunt, quæ omnes sunt perscriptæ. & versantur in tractatione aperti & usitati juris, legum & edictorum; aut de jure respondent, quod est opus prudentiæ & intelligentiæ ipsorum, cum de voluntate & scientia legis, aut omnino de juris ratione dubitatur & quæritur.

29. *Anguste scriptum est.*] Angustè scribere est versiculis proximis, & quasi constrictis compressisque, & non latis & amplis scribere, quo plus laboris insumptum videatur, plusque pecuniæ colligatur.

32. *Controversum.*] Jus controversum dicitur, de quo videlicet inter utramque partem controvertitur.

tur plerique initio multò hoc maluisse: post, cum id assequi n potuissent, istuc potissimum sunt delapsi: ut aiunt in Græcis a tificibus, eos [f] aulœdos esse, qui citharœdi fieri non potuerin sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, e ad juris studium [g] devenire. Magnus dicendi labor, magna re magna dignitas, summa etiam gratia. Etenim à vobis salubrit quædam, ab iis qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vest responsa atque decreta & evertuntur sæpe dicendo, & sine d fensione Oratoris firma esse non possunt. In qua re si sa profecissem, parciùs de ejus laude dicerem: nunc nihil de n dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt, aut fuerunt. Du sunt artes, quæ possunt locare homines in amplissimo gradu dig nitatis; una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc eni pacis ornamenta retinentur; ab illo belli pericula repelluntu Cæteræ tamen virtutes ipsæ per se multùm valent, justitia, fide pudor, temperantia, quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt sed nunc de studiis ad honorem [h] dispositis, non de insita cujus que virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus [i] ex cutiuntur, simul atque aliquis motus novus bellicum canere cœ pit. Etenim, ut ait ingeniosus, Poëta & auctor valde bonus prœliis promulgatis, PELLITUR E MEDIO non solum ist vestra verbosa simulatio prudentiæ, sed etiam illa ipsa domin rerum SAPIENTIA: VI GERITUR RES. SPERNITU ORATOR non solum odiosus in dicendo, ac loquax, verum etian BONUS: HORRIDUS MILES AMATUR. Vestrum ver studium totum jacet. NON EX JURE MANU CONSER- TUM SED MAGE FERRO, inquit, REM REPETUNT Quòd si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium mili-

[f] *tibicines.* [g] *[velut delapsos] pervenire.* [h] *ordinatis.* [i] *auferuntur.*

36. *Multò hoc maluisse.*] Ut eloquentes fierent.

37. *Istuc potissimum.*] Quòd fieri oratores non possunt, fiunt jurisconsulti.

42. *Salubritas.*] Salubre id dicitur, quod salutem aut sanitatem affert. A jurisconsultis petitur quidem in rebus capitalibus consilium, quod reo periclitanti absolutionem afferat, sed ab oratoribus dicendo salus affertur, dum efficiunt ut reus absolvatur.

50. *Pacis ornamenta.*] Leges, judicia, religio, concordia civium, &c. pacis ornamenta dicuntur, quia tunc potissimum florent.

55. *Bellicum canere.*] Bellicum, ut auctor est Servius, nomen est soni ad dandum tubâ pugnæ signum.

56. *Ingeniosus Poëta.*] Ennius ingeniosus est ille Poëta, qui anno 515. urbi conditæ natus, & 585. mortuus est: cujus à Gellio, lib. 20. cap. 10. referuntur versus:

Pellitur è medio sapientia, vi geritur res.
Spernitur orator bonus, horribus miles amatur.
Haud doctis dictis certantes, sed maledictis,
Miscent inter sese inimicitias agitantes.
Non ex jure manu concertum, sed mage ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.

tiæ,

tor, stilus gladio, umbra soli: sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

VIII. Verum hæc, Cato, nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat, & oblitos esse, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum; quod ego longè secùs existimo, Judices; deque eo pauca disseram; neque enim causa in hoc continetur. Nam si omnia bella, quæ cum Græcis gessimus, contemnenda sunt: derideatur de rege Pyrrho triumphus M. Curii: de Philippo, T. Flaminii: de Ætolis, M. Fulvii: de rege Perse, L. Paulli: de Pseudophilippo, Q. Metelli: de Corinthiis, L. Mummii: sin hæc bella gravissima, victoriæque eorum bellorum gravissimæ fuerunt; cur Asiaticæ nationes, atque ille à te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis, vel maximum bellum populum Roman. cum Antiocho gessisse video: cujus belli victor L. Scipio, parta cum Publio fratre gloria, quam laudem ille, Africa oppressa, cognomine ipso præ se ferebat, eandem hic sibi ex Asiæ nomine assumpsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui. Quo ille, cum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, nunquam cum Scipione esset profectus, si cum mulierculis bellandum esse arbitraretur. Neque vero cum P. Africano Senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, cum ipse paulo ante

M. Curii.] M. Curius de Pyrrho triumphavit, cum iterum ille ex Sicilia in Italiam rediret, equa prorsus eum expulit. Vide Livium, lib. 14.

Ib. *De Philippo, T. Flaminii.*] Post bellum Punicum secundum Philippus Rex Macedoniæ bellum cum pop. Rom. renovavit, quod à T. Flaminio confectum est. Vide Livium, lib. 32. & duobus sequentibus.

Ib. *De Ætolis.*] Fulvius, nobilior Consul, subactis Ambraciensibus Ætolos vicit, & Reipub. pacem dedit; ob idque triumphavit.

8. *De Rege Perse.*] Perses ille Philippi regis Macedoniæ filius à Paullo victus, & captus est cum filiis, qui ante ejus currum per triumphum ducti sunt.

Ib. *Pseudophilippo.*] Pseudophilippus primum Andriscus appellatus est, & se filium Persei finxit. Hic occupata Macedonia à Q. Cæcilio Metello victus est, & captus, Liv. lib. 49. & 50.

Ib. *De Corinthiis.*] Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 42.

12. *Cum Antiocho.*] Antiochus pacis conditionibus à pop. Rom. coactus est ab Europa abstinere, & omni Asia, quæ cis Taurum montem est decedere. Vide Liv. lib. 35, 36, 37, & 38.

13. *L. Scipio.*] L. qui Asiaticus nominatus est.

Ib. *Cum Publio fratre.*] Is est Pub. Scipio Africanus major, qui fratri Consuli legatus profectus est in Asiam, ad bellum Antiochi.

14. *Cognomine ipso.*] Lucius ille Scipio primus omnium imperatorum devictæ à se nationis nomine insignitus est.

16. *M. Catonis.*] M. Cato in Bello Antiochi cum duobus millibus militum missus ab imperatore suo Flaminio Callidromum unum ex Thermopylarum jugis occupavit. Vide Livium, lib. 36.

Ib. *Proavi tui.*] Cato minor pronepos fuit Majoris, ut refert Gell. lib. 13. cap. 19.

19. *Cum P. Africano.*] Libro 37. Livius narrat contentionem fuisse inter L. Scipionem & C. Lælium Consules de Græcia, quam uterque sibi decerni postulabat bellum gerendi causa cum Antiocho. Verum cum Pub. Scipio Africanus dixisset, si Lucio fratri suo daretur illa, se legatum cum illo profecturum; hæc vox magno assensu audita, certamen omne sustulit.

Hanni-

Hannibale ex Italia expulso, ex Africa ejecto, Carthagine oppressa, maximis periculis remp. liberavisset, nisi illud grave bellum, & vehemens putaretur. Atqui, si diligenter, quid Mithridates potuerit, & quid effecerit, & qui vir fuerit, considераris: omnibus regibus, quibuscum populus Rom. bellum gessit, hunc regem nimirum antepones. Quem L. Sylla maximo & fortissimo exercitu, pugna excitatum, non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, eum bello invictum totam in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Muræna, pater hujusce, vehementissimè vigilantissimèque vexatum, repressum maxima ex parte, non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes & copias belli, tantum ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis conjuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur; alterius res & terra & mari calamitosæ vehementer & opes regis & nomen auxerunt: L. Luculli verò res tantæ exstiterunt, ut neque majus bellum commemorari possit, neque majore consilio, & virtute gestum. Nam cùm totius impetus belli ad Cyzicenorum mœnia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiæ januam fore putavisset, qua effracta & revulsa, tota pateret provincia; perfecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur, & omnes copiæ regis diuturnitate obsidionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cùm contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Itali-

21. *Hannibale ex Italia expulso.*] Hannibal primum ad Nolam à Marcello victus est, postea à Sempronio Graccho magna suorum clade repulsus, navali pugna ad Eumenem victus venit. Deinde Carthaginem rediit, ut eam à P. Scipione obsessam liberaret, ubi toto ejus fere deleto exercitu victus est.

23. *Atqui, si diligenter.*] Postquam Cicero Asiaticorum bellorum magnitudinem declaravit, jam ostendit belli cum Mithridate gesti gravitatem, quæ quidem ex ipsius Mithridatis potentia, rebus gestis, & auctoritate plane summa fuisse intelligitur. His enim consideratis facilè conjicere licet Mithridatem omnibus regibus, quibuscum pop. Rom. bellum gessit, anteponendum esse.

26. *Quem L. Sylla.*] De his omnibus quæ gesta sunt in Asia tum à L. Sylla, tum ab aliis imperatoribus cum Mithridate, fusè jam diximus in Oratione pro Lege Manilia, quæ facilè repetet lector.

33. *Oceanum.*] Elatè dicit conjuncturum Oceanum cum Ponto, ut ostendat, suas copias conjungere voluisse cum Sertorianis, quæ erant in Hispania, quæ ex maxima parte Oceano alluitur.

Ib. *Sertorii copias.*] Cum Sertorius Syllanis temporibus proscriptus fuisset, bellum ingens in Hispania ulteriore excitavit, quod non tam virtute, quam fraude, eo interfecto, Romani absolverunt. Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 25.

34. *Consulibus.*] L. Lucullus & M. Aurelius Cotta. Urbis conditæ anno 679. fuere Consules.

35. *Alterius res.*] Aurelius Cotta à Mithridate, irruptione facta in Bithyniam, superatus est.

39. *Cyzicenorum.*] Urbem Cyzicenorum cum obsessam teneret Mithridates, à Lucullo liberata est.

44. *Ad Tenedum.*] Tenedos insula est in mari Ægæo extra Hellespontum, Sigæo littori adjacens. Hic Mithridates pugna navali à Lucullo victus est.

ām ſpe atque animis inflata, peteret; mediocri certamine, & parva dimicatione commiſſam arbitraris? Mitto prælia: prætereo oppugnationes oppidorum: expulſus regno tandem aliquando, tantum tamen conſilio atque auctoritate valuit, ut ſe, rege Armeniorum adjuncto, novis opibus copiiſque renovârit. Ac ſi mihi nunc de rebus geſtis eſſet noſtri exercitûs imperatoriſque dicendum, plurima & maxima prælia commemorare poſſem. Sed non id agimus: hoc dico; ſi bellum hoc, ſi hic hoſtis, ſi ille rex contemnendus fuiſſet; neque tanta cura Senatus & populus Rom. ſuſcipiendum putaſſet, neque tot annos geſſiſſet, neque tanta gloria L. Luculli, neque vero ejus belli conficiendi curam tanto glodio populus Romanus ad Cn. Pompeium detuliſſet: cujus ex omnibus pugnis, quæ ſunt innumerabiles, vel accerrima mihi videtur illa, quæ cum rege commiſſa eſt, & ſumma [a] contentione pugnata. Qua ex pugna cùm ſe ille eripuiſſet, & Boſporum confugiſſet, quò exercitus adire non poſſet, etiam in extrema fortuna & fuga, nomen tamen retinuit regium. Itaque ipſe Pompeius, regno poſſeſſo, ex omnibus oris, ac notis ſedibus hoſte pulſo, tamen tantum in unius [b] anima poſuit, ut, cùm omnia, quæ ille tenuerat, adierat, ſperarat, victoria poſſideret; tamen non ante, quàm illum vitâ [c] expulit, bellum confectûm judicarit. Hunc tu hoſtem, Cato, contemnis, quocum per tot annos, tot præliis, tot imperatores bella geſſerunt? cujus expulſi & ejecti vita tanti æſtimata eſt, ut, morte ejus nunciata, tum denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murænam legatum fortiſſimi animi, ſummi conſilii, maximi laboris cognitum eſſe defendimus: & hanc ejus operam non minùs ad conſulatum

[a] *ſummo labore.* [b] *vita.* [c] *coëgit mori.*

49. *Rege Armeniorum.*] Tigranes gener fuit Mithridatis & rex Armeniæ, qui noluerat ſocietatem inire cum ſocero, ne ſuis viribus auctus nimium creſceret, at afflicto adfuit.

58. *Quæ ſunt innumerabiles.*] Plinius lib. 7. cap. 26. dicit, Pompeium æquaſſe non modo Alexandri magni rerum fulgorem, ſed etiam Herculis prope ac Liberi patris.

60. *Boſporum.*] Boſporus eſt anguſtum fretum, per quod Mæotis Palus in Pontum influit, appellaturque Cimmerius ad diſtinctionem Thracii ad Chalcedonem & Byzantium. Boſporus autem à bovis meabili tranſitu nominatus eſt. *Boſporus* etiam urbis nomen eſt in Thracio litore, ubi mare non excedit latitudine ſua ſpatium quingentorum paſſuum.

66. *Vita expulit.*] Sic de Mithridatis morte ſcribit Appianus: *Extrema fortuna exagitatus Mithridates venenum temperavit, quod in gladii capulo aſſiduè gerebat; eo autem extingui non potuit, & quod continuò ambulabat, & quod medicaminibus ad prohibenda venena aſſuetus erat, quæ ab eo hac quoque ætate, Mithridatica appellantur; fortem igitur & ſtrenuum Celtarum ducem Bithium rogat, ut illam poſtremam ſibi præſtet operam, ut ſe interficeret, ne vivus in manus Romanorum veniens, ad triumphum ſervaretur; illacrymans Celta Mithridatem gladio necavit.*

68. *Tot imperatores.*] Ad illud bellum imperatores profecti ſunt L. Sylla, L. Muræna hujus pater, L. Lucullus, & Cn. Pompeius.

adipiſcendum, quàm hanc noſtram forenſem induſtriam dignitatis habuiſſe.

IX. At enim in Præturæ petitione prior renunciatus eſt Servius. Pergitiſne vos, tanquam ex ſyngrapha, agere cum populo, ut quem locum ſemel honoris cuipiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantos æſtus habet ratio comitiorum? Dies intermiſſus unus, aut nox interpoſita ſæpe perturbat omnia: & totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. Sæpe etiam ſine ulla aperta cauſa fit aliud atque exiſtimamus, ut nonnunquam ita factum eſſe etiam populus admiretur; quaſi verò non ipſe fecerit. Nihil eſt incertius vulgo, nihil obſcurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum ſummo ingenio, opibus, gratia, nobilitate, à M. Herennio ſuperari poſſe arbitratus eſt? quis Q. Catulum humanitate, ſapientia, integritate antecellentem, à Cn. Manlio? quis M. Scaurum hominem graviſſimum, civem egregium, fortiſſimum Senatorem, à Q. Maximo? non modo horum nihil ita fore putatum eſt, ſed ne cum eſſet factum quidem, quare ita factum eſſet, intelligi potuit. Nam ut tempeſtates ſæpe certo aliquo cœli ſigno commoventur, ſæpe improviſo nulla ex certa ratione, obſcura aliqua ex cauſa excitantur: ſic in hac comitiorum tempeſtate populari, ſæpe intelligas, quo ſigno commota ſit; ſæpe ita obſcura eſt, ut caſu excitata eſſe videatur. Sed tamen, ſi eſt reddenda ratio, quæ res vehementer in prætura deſideratæ ſunt,

1. *At enim in Præturæ petitione.*] Sulpicius ſe digniorem Conſulatu judicabat, quod Murænâ prior præturam obtinuerat. Id modo à Cicerone refutatur, 1. à populi inconſtantia, deinde ab exemplis.

2. *Ex ſyngrapha.*] Syngrapha eſt pacti vel promiſſi alicujus ſcripta confirmatio.

4. *Quod enim fretum.*] Fretum, teſte Varrone & Servio, à fervore æſtûs marini nomen accepit.

Ib. *Quem Euripum.*] Euripi dicebantur alvei magnifico opere aquas in morem fluviorum deducentes. Maximè tamen nobilis eſt Euripus inter Eubœam, & Bœotiam, qui Chalcidicus & Euboicus, & ſimpliciter *Euripus* nominatur; is, ut Pomponius Mela, lib. II. cap. 7. auctor eſt, *Septies die atque ſepties nocte, fluctibus invicem verſis adeo immodicè fluit, ut ventos etiam ac plenis velis navigia fruſtretur.* Strabo ſepties tantum viginti quatuor horarum ſpatio reciprocare vult.

13. *L. Philippum.*] De Philippo ſic Cicero in Bruto loquitur: *Eodem tempore M. Herennius, in mediocribus oratoribus, Latinè & diligenter loquentibus numeratus eſt: qui tamen ſumma nobilitate hominem, cognatione, ſodalitate, collegio, ſumma etiam eloquentia L. Philippum in Conſulatûs petitione ſuperavit.* Fuit autem hic Philippus cum Sexto Julio Cæſare Conſul anno urbis conditæ 648. & Herennius cum L. Valerio Flacco 661.

14. *Q. Catulum.*] Manſius Maximus fuit Conſul cum Publio Rutilio anno urbis conditæ 648. Q. Catulus cum Mario nepote anno 652.

16. *M. Scaurum.*] Q. Maximus cum C. Licinio Geta Conſul fuit anno 638. & anno ſequenti cum M. Cæcilio, M. Scaurus, quem Cicero paſſim laudat, ac potiſſimum lib. Off. 1. ubi ſic de eo loquitur: *Mihi quidem neque pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neque cum verſaremur in Reipub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur.*

quæ

quæ ambæ in consulatu tum Murænæ profuerunt: una, expectatio muneris, quæ & rumore nonnullo, & studiis sermonibusque competitorum creverat: altera, quòd ii, quos in provincia, ac legatione, omnis & liberalitatis & virtutis suæ testes habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatûs petitionem reservavit. Nam & L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comes L. Murænæ præstò fuit: & munus amplissimum, quod petitio Præturæ desiderabat, prætura restituit. Num tibi hæc parva videntur adjumenta & subsidia consulatûs? voluntas militum? quæ cùm per se valet multitudine, tum apud suos gratia; tum verò in consule declarando multum etiam apud universum populum Rom. auctoritatis habet suffragatio militaris: imperatores enim comitiis consularibus, non [a] verborum interpretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio: Me saucium recreavit: me præda donavit: hoc duce castra cepimus, [b] signa contulimus: nunquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit ipse; cùm fortis, tum etiam felix. Hoc quanti putas esse ad famam hominum, ac voluntatem? etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit prærogativum; quid mirum est, in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse? Sed si hæc leviora ducis, quæ sunt gravissima, & hanc urbanam suffragationem militari anteponis; noli ludorum hujus elegantiam, & scenæ magnificentiam valde contemnere, quæ huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac [c] vulgus imperitorum ludis magnoperè delectari? minùs est mirandum: quanquam huic causæ satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. Quare si populo ludorum magnificentia voluptati est, non

[a] *non jurisperiti.* [b] *commisimus prælium.* [c] *imperitam multitudinem.*

25. *Expectatio muneris.*] Favit Murænæ ludorum expectatio; ut enim in honorem Apollinis munificentissimos in Prætura dederat, ita tales ab eo in Consulatu à plebe expectabantur, quæ virtutes ejus celebrabat.

28. *Legatione.*] Cum Lucullo legatus esset Muræna, multi ipsi favebant, virtutis ejus testes, qui nondum ab urbe in provinciam decesserant, à qua redierant, ut Luculli triumphum honestarent.

29. *Decesserant.*] Ex civitate Romana.

Ib. *Ad consulatûs petitionem reservavit.*] Tum ei exercitus Luculli, tum memoria ludorum quos exhibuerat in Prætura, profuerunt ad Consulatûs petitionem.

32. *Quod petitio Præturæ desiderabat, &c.*] Non ludos Muræna exhibuerat, tum ab eo Prætura petebatur, vel cum Ædilis erat; hos autem dedit in Prætura.

38. *Gravis est illa oratio.*] Multam vim habet hæc oratio, quæ nempè ab unoquoque milite de suo duce habetur, & in qua multi commemorant quid ab eo obtinuerint, quid cum eo gesserint.

42. *Ac voluntatem.*] Ea enumerat quæ ad voluntatem sibi conciliandam militum potentissima sunt, quæ de Sulpicio dici non possunt.

43. *Omen prærogativum.*] Centuriæ prærogativæ dicebantur, quæ forte eductæ primum rogabantur; eæque velut omen comitiorum fuerunt, quia sæpe reliquæ primarum suffragia sequebantur.

47. *Et scenæ magnificentiam.*] Scenam illam quam paulò post argenteam fuisse dicet; cujus etiam meminit Plinius, lib 33. cap. 3.

est mirandum, eam L. Murænæ apud populum profuisse. Sed si nosmetipsi, qui & ab delectatione omni negotiis impedimur, & in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur & ducimur; quid tu admirere de multitudine indocta? L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit, non solùm dignitatem, sed etiam voluptatem; itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gravissima; quòd honestissimo ordini cum splendore fructus quoque jucunditatis est restitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos qui dissimulant, non solùm eos qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi: nam nos quoque habuimus scenam competitricem. Quod si ego, qui trinos ludos ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar; tibi, qui casu nullos feceras, nihil hujus istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam adversatam putas? Sed hæc sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari; sit par militari suffragatio urbana: sit idem, magnificentissimos & nullos unquam fecisse ludos: quid? in ipsa prætura nihilne existimas inter tuam & istius sortem interfuisse? hujus sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabunt, juris dicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam æquitatis largitio: qua in sorte sapiens Prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia & ad consulatum apta provincia: in qua laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum, ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? tristis, atrox, quæstio peculatûs;

56. *L. Otho, vir fortis.*] L. Roscius Otho Tribunus-plebis legem tulit, ut apud Asconium legitur, ut equitibus Romanis in Theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur; quo facto odium multitudinis in eum conciratum est, quod Cicero Consul restinxit habita concione ad pop. in templo Bellonæ. eadem lege Roscia decoctoribus certus locus in Theatro constitutus est, ut dicitur in Phil. 2.

62. *Scenam competitricem.*] Significat Cicero habuisse se in petitione Consulatûs competitores, qui ludos populo ederant, adeo ut scena illa petere pro eis Consulatum videretur. Scena autem locus erat in Theatro, ubi histriones & actores agebant.

63. *Trinos ludos.*] Trinos ludos Cicero exhibuit populo, cum Ædilis esset.

Ib. *Antonii ludis.*] Ludos fecit Antonius cum Ædilitate fungeretur, cujus in petitione Consulatûs competitor fuit; hos autem dedisse in scena argentea refert Plinius, lib. 33. cap. 3. quod & de Muræna etiam commemoratur, qui scenam exhibuit, in qua fuere argenti pondo centum viginti quatuor.

66. *Sed hæc sint.*] Transit ad comparationem Præturæ, eamque ita tractat, ut si forte priora non ejusmodi esse videantur, quæ tantum honorem præ Sulpicio Murænæ conciliare deberent, ipsa tamen Prætura facilè ad hoc fastigium extulerit; estque in hoc concessio quædam, de illis omnibus, quæ valde probare studuit.

70. *Juris dicundi.*] Inter Prætores alii præerant in urbe causis privatis, alii publicis, alii civilibus, alii criminosis. Muræna sortitus est causas privatas, Sulpicius publicas; ait autem Cicero quòd Sulpicio, utpote Jurisconsulto, omnes sortem Murænæ, id est, privatis causis præesse optavissent.

71. *Gratiam æquitatis largitio.*] Sæpe quod jus negat, æquitas largitur.

76. *Quæstio peculatûs.*] Quæstio peculatus judicium publicum est de peculatu, hoc est, de furto publicæ vel sacræ pecuniæ; his commemorat omnia incom-

tis; ex altera parte lacrymarum & ſqualoris, ex altera plena catenarum atque indicum: cogendi judices inviti, retinendi contra voluntatem: ſcriba damnatus, ordo totus alienus: Syllana gratificatio reprehenſa: multi viri fortes, & prope pars civitatis offenſa eſt: lites ſeverè æſtimatæ: cui placet, obliviſcitur: cui dolet, meminit. Poſtremò tu in provinciam ire noluiſti; non poſſum id in te reprehendere, quod in me ipſo & Prætor & Conſul probavi; ſed tamen L. Murænæ provincia multas bonas gratias cum optima exiſtimatione attulit: habuit proficiſcens delectum in Umbria: dedit ei facultatem reſpub. liberalitatis; qua uſus, multas ſibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit; ipſe autem in Gallia, ut noſtri homines deſperatas jam pecunias exigerent, æquitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romæ ſcilicet amicis præſtò fuiſti; fateor: ſed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum ſtudia minui ſolere in eos, à quibus provincias contemni intelligant. Et quoniam oſtendi, Judices, parem dignitatem ad conſulatûs petitionem, diſparem fortunam provincialium negotiorum in Muræna, atque in Sulpicio fuiſſe; dicam jam apertius, in quo meus neceſſarius fuerit inferior Servius: & ea dicam, vobis audientibus, amiſſo jam tempore, quæ ipſi ſoli, re integra, ſæpe dixi.

X. Petere conſulatum neſcire te, Servi, perſæpe dixi: & in iis rebus ipſis, quas te magno & forti animo, & agere, & dicere videbam, tibi ſolitus ſum dicere, magis te fortem Senatorem mihi videri, quàm ſapientem candidatum. Primùm accuſandi terrores &

incommoda, quæ ex judiciis publicis Prætori obvenire poſſunt.

77. *Squaloris.*] Rei in judicium veniebant mutata veſte, barba, capilloque neglecto, ad miſerationem erga ſe judicum excitandam.

Ib. *Plena catenarum.*] Oratoriè dicit catenas pro vinculis & carcere, quibus rei mancipantur.

78. *Cogendi judices inviti.*] Ex Decuria judicum ea, cujus erant quolibet tempore judicandi vices, etiam contra voluntatem ſuam judices citabantur à Prætore, & ex iis poſt ſortitionem ſubſortitionemque factam ſelecti jurabant in legem, & referebantur in libellum publicum, ne quis corruptus ſupponi poſſet. Hi poſtea religione obſtricti ſententiam ferre de civibus cogebantur.

79. *Scriba damnatus.*] Si quis ſcriba damnatus eſt, totum ordinem ſibi infenſum habet Prætor. Certe Sulpicius unum ſcribam peculatûs damnaverat, indeque factus eſt, ut in Comitiis omnes ſcribæ contra Sulpicium Murænæ faverint.

79. *Syllana gratificatio reprehenſa.*] Sylla victor multas largitiones de bonis proſcriptorum fecerat, eo mortuo plures eorum, qui hæc bona acceperant, repetundarum accuſati, & damnati ſunt.

81. *Lites æſtimatæ.*] Æſtimatio litis eſt, cum quantum ſolvere, & quid ſufferre damnatum oporteat, ſtatuitur.

84. *Murænæ provincia.*] Galliæ Tranſalpinæ ſortitione poſt præturam præpoſitus eſt.

85. *Habuit delectum,*] Militum.

86. *Ut Umbria.*] Umbri antiquiſſimi totius Italiæ populi habiti ſunt: quos ab Umbris Græciæ populis profectos eſſe putant, quod in inundatione terrarum imbribus ſuperfuiſſent; ὄμβρος enim pluvia, ὄμβριος pluvialis eſt. Vide Plin. lib. 3. cap. 14.

88. *Noſtri homines.*] Publicanos dicit, qui in Gallia negotiantur.

4. *Primùm accuſandi terrores.*] Profert cauſas Cicero cur Sulpicio antepoſitus fuerat Muræna: prima ejus fuit accuſandi conſuetudo, quæ hominum benevolentiam avertit.

minæ, quibus tu quotidie uti ſolebas, ſunt fortis viri; ſed & populi opinionem à ſpe adipiſcendi avertunt, & amicorum ſtudia debilitant; neſcio quo pacto ſemper hoc fit: neque in uno, aut altero animadverſum eſt, ſed jam in pluribus: ſimul atque candidatus accuſationem meditari viſus eſt, ut honorem deſperaſſe videatur. Quid ergo? acceptam injuriam perſequi non placet? immo vehementer placet: ſed aliud tempus eſt petendi, aliud perſequendi; petitorem ego, præſertim conſulatûs, magna ſpe, magno animo, [a] magnis copiis in forum & in campum deduci volo; non placet mihi inquiſitio candidati, prænuncia repulſæ: non teſtium potius, quàm ſuffragatorum comparatio; non minæ magis, quàm blanditiæ: non declamatio potius, quàm perſalutatio: præſertim cùm jam noc novo more omnes fere domos omnium concurſent, & ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quiſque [b] animi & facultatis habere videatur. Videſne tu illum triſtem, demiſſum? jacet, diffidit, abjecit haſtas. Serpit hic rumor: ſcis tu illum accuſationem cogitare? inquirere in competitores? teſtes quærere? alium faciam, quoniam ſibi hic ipſe deſperat. Ejuſmodi candidatorum amici intimi debilitantur, ſtudia deponunt, aut teſtatam rem abjiciunt, aut ſuam operam & gratiam judicio & accuſationi reſervant. Accedit eodem, ut etiam ipſe candidatus totum animum atque omnem curam,

[a] *magno comitatu.* [b] *fiduciæ.*

11. *Tempus petendi. &c.*] Non debet accuſare qui ad magiſtratum aliquem aſpirat, ſed in aliud tempus accuſationem differre.

13. *In campum.*] Qui candidatus eſt Conſulatûs, debet magna hominum multitudine ſtipari, cum in forum, aut in campum Martium, ad comitia venit; hinc enim patet populi in eum benevolentia, penes quem eſt decernere Magiſtratus.

14. *Inquiſitio candidati.*] Inquiſitio dicitur de teſtibus, qui comparantur ab accuſatore contra reum. Odioſum autem eſt candidato contra ſuos competitores teſtes ejuſmodi quærere.

15. *Non minæ magis, &c.*] Profert res multas, quæ candidatis nocent, quales ſunt minæ, quæ offendunt animos; blanditiæ, quæ ſuſpectum hominem reddunt; declamatio, qua quis ſe comparat contra competitorem ad dicendum: aſſidua enim meditatione quæ dicturi erant in foro præparabant: ſalutatio denique, quæ cum nimia videretur, facilè in ſuſpicionem ambitûs veniebant.

17. *Novo more.*] Priſcis temporibus non hæc invaluerat conſuetudo, ut domos petituri Magiſtratus concurſarent, ſed ſeſe populi judicio ſua ſola virtute freti permittebant. Sed hunc morem mutavit ambitio.

19. *Videſne illum triſtem.*] Proſopopœiam elegantem ſubjicit, per quam exhibet judicium, quod ab unoquoque fit de candidatis ex eorum vultu.

20. *Abjecit haſtas.*] Provinciali figura haſtas abjicere dicebantur, qui de dignitate obtinenda deſperabant, ſumpta metaphora à militibus, qui metu perterriti vel à certamine fugiunt relictis armis, aut victori ſe dedunt.

22. *Alium faciam.*] Cum populus videt hunc de Magiſtratu ſuo deſperantem, alium ſeligit.

23. *Ejuſmodi candidatorum.*] Jam aliam rationem, cur non electus ſit Sulpicius, affert, quia adverſis ab eo ſtudiis populi propter accuſationes, amicorum conatus debilitati ſunt, ſeque reſervarunt, ut ipſi præſtarent opem, ſi quem accuſaret.

25. *Accedit eodem.*] Tertiam rationem

curam, operam, diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adjungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem è civitate, præsertim non inopem, neque infirmum, exturbare: qui & per se, & per suos, & verò etiam per alienos defendatur; omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus: & qui non apertè inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia & studia præstamus. Quare ego expertus & petendi, & defendendi, & accusandi molestiam, sic intellexi; in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem, & petitionem consulatûs diligenter adornet atque instruat; unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu cum te de [c] curriculo petitionis deflexisses, animumque ad accusandum transtulisses, existimasti te utrique negotio satisfacere posse? vehementer errasti; quis enim dies fuit, posteaquam [d] in istam accusandi denunciationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? Legem ambitûs flagitasti, quæ tibi non deerat; erat enim severissimè scripta Calpurnia; [e] gestus est mos & voluntati & dignitati tuæ. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset: petitioni vero [f] refragata est; pœna gravior in plebem tua voce efflagitata est; commoti animi tenuiorum; exilium in nostrum ordinem: concessit Senatus postulationi tuæ; sed non liben-

[c] *cursu.* [d] *suscepisses accusationem.* [e] *obeditum est.* [f] *nocuit.*

nem profert ab immunitione diligentiæ in petendo Consulatu, quæ tanto major est, quanto difficilior accusatio.

29. *Comparare ea.*] Multis rebus opus est, ut quis accusatione dejiciatur à Magistratu: oportet enim vero inquirere crimina, comparare testes, subscriptores, advocatos, &c.

31. *Exturbare.*] Exturbare aliquem è civitate, est eum compellere in exilium: qui enim suæ causæ diffidebant, non expectato judicio, abibant in exilium.

34. *Quare ego expertus.*] Difficultatem in accusando à persona assumit.

40. *De curriculo.*] Ostendit quod Sulpicius petitioni consulatûs, & accusationi simul non poterit satisfacere.

45. *Scripta Calpurnia.*] Tulit C. Calpurnius Piso Consul cum M. Glabrione, anno urbis 686. ut ambitûs damnati, omnis honoris petitione prohiberentur, certaque pecunia multarentur. Sed cum hæc lex non satis Sulpicio gravia videretur, ipso annitente Cicero aliam tulit, qua majores pœnas addidit; nempe ut Senatoribus ambitûs damnatis, aqua & igni ad annos decem interdiceretur.

46. *Tota illa lex.*] Objicit quidem Sulpicio, quod legem ambitûs habet, qua possit accusare, sed non habere nocentem reum; reus autem dicitur, qui defendit & propulsat actionem: nocens vero, qui objecti criminis convincitur.

48. *Petitioni vero refragata est.*] Hæc lex ambitûs, qua uti voluit Sulpicius ad accusandum Murænam, contraria est petitioni consulatûs.

Ib. *Pœna gravior.*] Exilio, quo damnabat ambitiosos, voluit Sulpicius ut multa pecuniaria adjiceretur; quare non mediocriter offensi sunt plebeii & viles homines.

49. *Exilium in nostrum ordinem.*] Petiit etiam, ut aliis pœnis adderetur exilium in Senatores.

ter duriorem fortunæ communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi pœna addita est: voluntas offensa multorum quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam cæteri vitæ fructus relinquendi; quid ergo? hæc quis tulit? is qui auctoritati Senatûs, voluntati tuæ paruit: denique is tulit, cui minimè proderant. Quid? illa, quæ mea summa voluntate Senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? confusionem suffragiorum flagitasti, prorogationem legis Maniliæ, æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus & municipiis gratiosi tulerunt, à tali viro esse pugnatum, ut omnes & dignitatis & gratiæ gradus tollerentur. Idem editititios judices esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cujusque erumperent. Hæc omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi [g] obsepiebant. Atque ex omnibus [h] illa plaga est injecta petitioni tuæ, non tacente me, maxima: de qua ab homine ingeniosissimo & copiosissimo, Hortensio, multa gravissimè dicta

[g] *occludebant*, [h] *me dicente tibi, id nocuit maxime tibi*.

51. *Duriorem fortunæ communi conditionem.*] Licet Calpurnia lege gravis pœna sancita esset, tamen adhuc gravior huic adjecta est.

52. *Morbi excusationi.*] Additum est legi, ut reis morbum excusantibus pœna certa esset.

54. *Cæteri vitæ fructus.*] Grave quidem est morbo affligi, at quantò gravius est jure suffragii propter eundem morbum privari, & carere civitate?

55. *Is qui auctoritati Senatûs.*] Hæc quidem lex à Cicerone lata est; sed hanc severitatem excusat à Senatûs auctoritate & voluntate Sulpicii, qui legem tam severam ferri à Senatu obtinuit.

58. *Confusionem suffragiorum.*] Confusio suffragiorum est, cum in comitiis centuriatis non servatur ordo classium, nec centuriarum; sed confusè omnes ferunt suffragium; quinque enim in classes totus populus distributus erat, & classes in centurias. Prima classis hominum maximi censûs erat; secunda, secundi censûs; tertia, inferioris; quarta, minoris; quinta, omnium infirmi. Porro omnes istæ classes centum nonaginta tres centurias efficiebant; in ferendis suffragiis primæ classis centuriæ vocabantur. Si autem in ea classe multis candidatis suffragarentur, secundæ classis centuriæ vocabantur; & sic de tertiæ classis centuriis, quod nonaginta septem centuriæ quæ earum major pars est, alicui uni candidato fuissent suffragatæ. Postulabat Sulpicius ut totus ille ordo ferendorum suffragiorum confunderetur.

59. *Prorogationem legis Maniliæ.*] Petebat quoque Sulpicius, ut nova lege lex Manilia continuaretur, qua nempe Manilius Tribunus-plebis tulit, ut libertinis in omnibus tribubus jus suffragiorum esset.

Ib. *Æquationem gratiæ.*] His omnibus adjiciebat Sulpicius, ut non majorem gratiosi homines & principes civitatis, quam abjectissimi quique auctoritatem haberent, sed tota ratio suffragiorum æquaretur.

61. *Et municipiis.*] Municipes & rustici in comitiis jus habebant suffragiorum.

63. *Edititios.*] Edititii judices dicuntur quos una pars eligit.

65. *Hæc omnia.*] Hæc omnia, quæ hactenus commemorata sunt, adjumento fuere Sulpicio, ut accusaret; at impedimento ne consul eligeretur.

68. *Hortensio.*] Hortensius et Crassus priores dixere pro Muræna; ultimus verò Cicero. De Hortensio jam sæpe dictum: Crassus vero insignis fuit Orator

dicta sunt: quo etiam mihi durior locus est dicendi datus: ut cum ante me & ille dixisset, & vir summa dignitate & diligentia, & facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causæ, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor, &, [i] quod possum, Judices, occurro vestræ satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas injecisse petitioni tuæ, cum tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, deposita atque abjecta petitione? Etenim te inquirere videbant tristem ipsum: mœstos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertebant: quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent: Catilinam interea alacrem atque lætum, stipatum [k] choro juventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum cum spe militum, tum collegæ, mei, quemadmodum dicebat ipse, promissis, circumfluente colonorum Aretinorum & Fesulanorum exercitu; quam turbam dissimillimo ex genere, distinguebant homines perculsi Syllani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantiæ, sic ut ei jam exploratus, & domi conditus consulatus videretur. Murænam contemnebat:

[i] *quantum possum præverto vestrum tædium.* [k] *comitatu.*

tor Hortensii æqualis, qui in principibus patronis aliquot annos fuit. Vide Cicer. in clar. Orat.

78. *Te inquirere videbant,*] Discribit Sulpicium meditantem & comparantem accusationem contra Catilinam, dum uterque peteret consulatum.

79. *Testificationes.*] Testificatio signatum testimonium est, quod ab absente missum est.

Ib. *Seductiones testium.*] Qui testes producturus erat, eos domum advocabat, ac variis percontationibus explorabat.

80. *Secessionem subscriptorum.*] Subscriptores dicebantur, qui accusatori, qui rei nomen detulerat, subscribebant; hi porro secedebant, ut meditarentur qua ratione Sulpicii accusationem adjuvarent.

81. *Vultus obscuriores.*] Ex vultu obscuriori & tristiori, non qualem debent habere candidati, qui bene sperant, videbatur de consulatu obtinendo desperare.

Ib. *Catilinam interea.*] Describit qualis extiterit Catilina in petitione consulatûs, quem competitorem Sulpicius habuit, & quam ex alacritate sua obtinendi consulatum, spem præ se ferret.

83. *Vallatum indicibus.*] Non debere legi *indicibus* videtur, sed potius *audacibus*, quibus stipatum fuisse sæpe dixit Cicero in Catilinariis Orationibus.

84. *Collegæ mei.*] Antonius collega erat Ciceronis in Consulatu, qui primum Catilinæ favere visus est; sed quem ab eo abstraxisse se in Orationibus aliquandò dicit.

85. *Aretinorum & Fesulanorum.*] Aretium & Fesulæ in Etruria populi Romani coloniæ erant, quarum coloni Catilinæ studebant: unde tanto numero ex iis locis Romam ad comita venerunt, ut exercitus crederetur.

86. *Perculsi Syllani temporis calamitate.*] In illa perdita hominum turba præcipue notabantur, qui à Sylla proscripti fuerant.

87. *Vultus erat.*] Describit habitum Catilinæ, qualis fere à Sallustio describitur.

88. *Domi conditus.*] Tam certus de Consulatu, ac si eum in sua potestate haberet, Catilina fide videbatur.

Sul-

Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorum: (vim denunciabat: reipublicæ minabatur. Quibus rebus, qui t mor bonis omnibus injectus sit, quantaque desperatio reipublica si ille factus esset, nolite à me commoneri velle: vosmetipsi vobi cum recordamini; meministis enim cum illius nefarii [1] gladia toris voces percrebuissent, quas habuisse in concione domestic dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem nagasset inveni posse, nisi eum qui ipse miser esset: integrorum & fortunatoru promissis saucios & miseros credere non oportere: quare q consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ip deberet, quid possideret, quid auderet: minimè timidum, & valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux & sig nifer calamitosorum. Tum igitur, his rebus auditis, meministi fieri senatûsconsultum, referente me, ne postero die comitia ha berentur, ut de his rebus in Senatu agere possemus. Itaque po stridie frequenti Senatu Catilinam excitavi, atque eum de his re bus jussi, si quid vellet, quæ ad me allatæ essent, dicere. Atqui ille ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit, atqu innuit. Tum enim dixit, duo corpora esse reip. unum debile, infir mo capite; alterum firmum sine capite: huic, cum ita de se meritur esset, caput, se vivo, non defuturum. Congemuit Senatus fre quens, neque tamen satis severè pro rei indignitate decrevit Nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil ti mebant, partim quia timebant. Tum erupit è Senatu triumphan gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: præser tim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante, Catoni fortissimo viro, judicium minitanti, ac denuncianti respondisset si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, in se non a qua sed ruina restincturum. His tum rebus commotus, & quod homines jam tum conjuratos cum gladiis in campum deduci à Ca tilina sciebam, descendi in campumcum firmissimo præsidio for tissi-

[1] *Catilinæ.*

93. *Si ille factus esset.*] Permittit judicibus cogitare de malis quæ Reipub. obvenissent, si Catilina factus esset Consul.

106. *Atqui ille.*] Ex Plutarcho, Cicero ipso comitiorum die retulit ad Senatum de iis, quæ andiverat de Catilinæ conjuratione. Cum autem Catilina crederet multos esse in Senatu, qui rebus novis studerent, atque ut audaciam ostentaret mollissimè Ciceroni hæc respondit: *Quid pecco, si duorum corporum, quorum alterum caput habeat, sed ægrum & pertenue; alterum sine capite, sed validum & præpotens: huic me caput adjicio?* Allegoricè videbatur Senatum intelligere per primum corpus, cujus Cicero, quasi Consul, caput erat. Per secundum, populum, cui se caput adjungere velle significabat.

118. *Sed ruina.*] Minari videbatur Catilina, fore ut, si quid contra se tentaretur, omnia ultima experiretur.

120. *Descendi in campum.*] Cum sibi aliquid metueret à Catilina Cicero; venit in campum Martium ad comitia stipatus magno juvenum agmine, & thorace indutus, qua sibi periculum imminere declarabat, unde indignati cives, in Catilinam commoti, ad Ciceronem animum adjecerunt, atque in comitiis iterum Catilina repulsus est, & Sila-

tissimorum virorum, & cum illa lata insignique lorica, non quæ me tegeret (etenim sciebam Catilinam non latus, aut ventrem, sed caput & collum solere petere) verum ut omnes boni animadverterent, & cum in metu & periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem præsidiumque meum concurrerent. Itaque cum te, Servi, [m] remissiorem in petendo putarent, Catilinam & spe, & cupiditate inflammatum viderent, omnes qui illam ab rep. pestem depellere cupiebant, ad Murænam se statim contulerunt. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio: præsertim cum incubuit ad virum bonum, & multis aliis adjumentis petitionis ornatum. Qui cum honestissimo patre atque majoribus, modestissimâ adolescentia, clarissima legatione, prætura probata in jure, grata in munere, ornata in provincia, petîsset diligenter, & ita petîsset, ut neque minanti cederet, neque cuiquam minaretur; huic mirandum est, magno adjumento Catilinæ subitam spem consulatûs adipiscendi fuisse?

[m] *negligentiorem,*

Silanus & Muræna consules electi sunt,

122. *Non latus, aut ventrem.*] Indicat quod non abjectos, sed præcipuos cives Catilina aggrediatur: vel potius alludit ad illud ejus facinus, cum in proscriptione Syllæ, Marii Gratidiani collum secuit, & caput à Janiculo ad ædem Apollinis ad Syllam suis ipse manibus detulit.

125. *Itaque cum te, Servi.*] Concludit totam hanc partem ab improbis Catilinæ conatibus, & à comparatione Sulpicii cum Muræna, hujus virtutes, & alterius remissionem animi proferendo.

TERTIA PARS.

De crimine ambitûs.

L. Muræna nihil commisit contra legem ambitûs.

XI. Nunc mihi tertius ille locus est orationis de ambitûs criminibus, [a] perpurgatus ab iis qui ante me dixerunt, à me, quoniam ita Muræna voluit, [b] retractandus. Quo in loco, Posthumio familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis, & de deprehensis pecuniis: adolescenti ingenioso & bono, Ser. Sulpicio, de equitum cen-

[a] *defensus.* [b] *tractandus* iterum.

2. *Qui ante me dixerunt.*] Hortensius & M. Crassus jam pro Muræna dixerant.

4. *Divisorum indiciis.*] Divisores dicuntur, qui pecuniam per tribus dividebant populo ad corrumpenda suffragia, quorum opera Curiarum magistri utebantur.

5. *Adolescenti Sulpicio.*] Sulpicius filius est alterius Sulpicii Murænæ competitoris.

Ib. *Equitum centuriis.*] Sulpicius iste centurias pecunia corruptas à Muræna esse

centuriis: M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ip ſius accuſatione, de ſenatusconſulto, de repub. reſpondebo. Se pauca, quæ meum animum repentè moverunt, prius de L. Mu rænæ fortuna conquerar. Nam cum ſæpe antea, Judices, & e aliorum miſeriis, & ex meis curis laboribuſque quotidianis, for tunatos eos homines judicarem, qui remoti à ſtudiis ambitioni otium ac tranquillitatem vitæ ſecuti ſunt: tum vero in his L. Mu rænæ tantis tamque improviſis periculis ita ſum animo affectu ut non queam ſatis neque communem omnium noſtrûm condi tionem, neque hujus eventum fortunamque miſereri; qui pri mum dum ex honoribus continuis familiæ, majorumque ſuorum unum aſcendere gradum dignitatis conatus eſt, venit in pericu lum, ne & ea quæ relicta, & hæc quæ ab ipſo parta ſunt, amit tat: deinde propter ſtudium novæ laudis, in veteris fortunæ diſ crimen adducitur; quæ cum ſunt gravia, Judices, tum illu acerbiſſimum eſt, quod habet eos accuſatores, non qui odio inimi citiarum ad accuſandum, ſed qui ſtudio accuſandi ad inimicitia deſcenderent. Nam ut omittam Ser. Sulpicium, quem *intellig* non injuria L. Murænæ, ſed honoris contentione permotum; accuſat paternus amicus, Cn. Poſthumius, vetus, ut ait ipſe, vicinus ac neceſſarius, qui neceſſitudinis cauſas complures protulit, [c] ſimultatis nullam commemorare potuit: accuſat Ser. Sulpicius, ſodalis filii, cujus ingenio paterni omnes neceſſarii munitiores eſſe debebant: accuſat M. Cato, qui quanquam à Muræna nulla re unquam alienus fuit, tamen ea conditione nobis erat in hac civitate natus, ut ejus opes & ingenium præſidio multis etiam alieniſſimis, exitio vix cuiquam inimico eſſe deberet. Reſpondebo igitur Poſthumio primùm, qui neſcio quo pacto mihi videtur prætorius candidatus in conſularem, quaſi deſultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Cujus competitores, ſi [d] nihil deliquerunt, dignitati eorum conceſſit, cum petere deſtitit: ſin autem eorum aliquis largitus eſt, expetendus amicus eſt, qui alienam potius injuriam, quam ſuam perſequatur.

[c] *inimicitiæ.* [d] *non commiſerunt* ambitum.

eſſe dicebat. Nota autem, quod Ser. Tullius omnem populum Rom. in ſex claſſes diſtribuit; claſſes autem in centum tres ac nonaginta centurias. In claſſibus autem & centuriis deſcribendis cenſum ſecutus eſt; qui, ut in quoque variatus eſt, ſic varios ille fecit claſſium gradus; nam in primam qui centum millium æris, aut majorem centum haberent, conjecit.

18. *Quæ relicta.*] De iis honorum inſignibus loquitur, quæ ei à patre relicta ſunt.

28. *Sodalis filii.*] Sodales dicuntur, qui in alio Ordine aut Collegio conjuncti ſunt: unde & ſodalitates, & ſodalitia.

34. *Deſultorius.*] Deſultorius dicitur, qui ne curſum interrumpat, ab uno equo in alium inſilit; ſive qui, relicto equeſtri certamine, confert ſe in certamen curule: nam licet non petat conſulatum, tamen accuſat conſulem; debebat potius ambiſſe præturam quàm conſulatum.

Ib. *In quadrigarum curriculum.*] Alludit ad Olympicum ſtadium, ubi de Quadrigarum celeritate certabatur.

Eſ

hæc omnia, quæ & Posthumio & Ser. Sulpicio adolescenti responsa sunt, desiderantur.

XII. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator & vehemens, ut multo magis ejus auctoritatem quàm criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, Judices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murænæ dignitas illius, ne quid expectatio tribunatûs, ne quid totius vitæ splendor & gravitas noceat: denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus & duos terrores hujus imperii, Carthaginem Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Sæpe hoc majores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimùm L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quemquam [e] cadere in judicio, ut nimiis adversarii viribus abjectus videretur. Quid? Serv. Galbam (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus & populus universus, & sapientes ac multum in posterum prospicientes judices restiterunt. Nolo accusator in judicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam; valeant hæc omnia ad salutem innocentium, ad opem [f] impotentium, ad auxilium calamitosorum: in periculo verò, & in pernicie civium repudientur. Nam si quis hoc forte dicit, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa judicasset:

[e] *condemnari.* [f] *inopum.*

5. *Expectatio tribunatûs.*] Cum Cato Murænam accusavit, erat Tribunus-plebis designatus.

8. *Bis Consul.*] Æmilianus Scipio primum fuit Consul tempore tertii belli Punici, iterum bello Numantino; hic in Africa Carthaginem, in Hispania Numantiam, æmulas Romæ, evertit.

10. *L. Cottam.*] Cum septies ejus causa ampliata fuisset, octavo tandem judicio absolutus est Cotta, ne dignitas accusatoris obesse ei videretur.

Ib. *Summa eloquentia.*] Lib. 1. Offic. ait, *Ab hoc Scipione bellicam gloriam, quam à patribus acceperat, eloquentia cumulatam esse.*

16. *Serv. Galbam.*] Cum à Libone Tribuno-plebis, apud populum Galba accusaretur, quod præter fidem datam publicam, magnam Lusitanorum manum interfecisset Prætor in Hispania, is nil excusans se, parvulos liberos flens commendare cœpit. Eo facto mitigatus populus, ipse judicio liberatus est. Vide Val. Max. lib. 8.

18. *Incumbenti.*] Incumbere in perniciem, est anniti ut Galba damnaretur.

27. *De causa judicasset.*] Id est, Cato tantæ vir probitatis est, ut non accusaret Murænam, nisi prius eum dignum condemnatione judicasset: nam condemnatio sequitur judicium.

iniquam

iniquam legem, Judices, & miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit judicium accusatoris in reum pr aliquo præjudicio valere oportere. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute judicium, vituperar non audeo: nonnulla in re forsitan [a] confirmare, & leviter emendare possim. Non [b] multa peccas, inquit ille fortissimo viro, senior magister: sed si peccas, te regere possum. At ego te verissim dixerim peccare nihil, neque ulla in re te esse hujusmodi, ut corrigendus potius quàm leviter inflectendus esse videare. [c] Finxi enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes, magnum hominem & excelsum: tot accessit his doctrina non moderata, nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulò asperior & durior quàm aut veritas aut natura patiatur.

XIII. Et quoniam non est nobis hæc oratio habenda, au cum imperita multitudine, aut in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de studiis humanitatis, quæ & mihi & vobis nota & jucunda sunt, disputabo. In M. Catone, Judices, hæc bona, quæ videmus divina & egregia, ipsius scitote esse propria: quæ nonnunquam [d] requirimus, ea sunt omnia non à natura, sed à magistro. Fuit enim quidem summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur. Hujus sententiæ sunt & præcepta ejusmodi: Sapientem [e] gratia nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse, nisi stultum & levem: viri esse neque exorari, neque placari: solos sapientes esse, si [f] distortissimi sint, formosos; si [g] mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse pa-

[a] vulgo *reformare*. [b] *multum*. [c] *perfecit*. [d] *desideramus*. [e] *nunquam facere gratiam* alicui. [f] *deformissimi*. [g] *pauperrimi*.

33. *Senior magister.*] Chiron fortasse intelligitur à Cicerone, aut Phœnix ille qui Achilli præceptor à patre datus est.

39. *Doctrina non moderata.*] Per doctrinam non moderatam Stoicam intelligit, quam ab Antipatro Tyrio, Philosopho Stoico, accepit.

4. *In M. Catone.*] Digreditur ad reprehensionem doctrinæ Stoicorum, ut Catonis auctoritatem extenuet.

7. *Zeno.*] Zeno, Citieus, ex Cypro cum venisset Athenas, negotiandi gratia, Philosophiæ operam dedit; & audivit Cynicum Cratera, & mox Polemonem Academicum. Illius durior disciplina fuit, cujus sectatores Stoici dicti sunt à Porticu, ubi ille docuit.

8. *Hujus sententiæ sunt & præcepta.*] Præcepta Stoicorum enumerat, quæ & dicta sunt vulgo Paradoxa, à communi captu & sensu hominum abhorrentia; quæ Cicero ad quemdam absurditatis modum exponit, ut Catonis auctoritatem diminuat.

10. *Misericordem esse.*] *Misericordia*, ex Stoicorum definitione, *est ægritudo ex miseria alterius injuria laborantis*, volebantque misericordem hominem esse inconstantem, rudem, imperitum & hebetem ingenio; unde Seneca, epist. ad Lucil. sic ait: *Stultitia est, cui nihil constat, nihil diu placet.*

ria

ta: omne delictum scelus esse nefarium: nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullus rei pœnitere, nulla in re falli, sententia mutari nunquam. Hæc homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus, arripuit; neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt miseri, & calamitosi? sceleratus & nefarius fueris, si quidquam misericordia adductus feceris. Fatetur aliquis se peccasse, & ejus delicti veniam petit? nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est; omnia peccata sunt paria. Dixisti quippiam; [h] fixum & statutum est. Non re ductus es, sed opinione; sapiens nihil opinatur. Errasti aliqua in re; male dici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt. Dixi in Senatu, me nomen consularis candidati delaturum: iratus dixisti, nunquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis causa: improbi, inquit, hominis est mendacio fallere; mutare sententiam, turpe est; exorari, scelus; misereri, flagitium. Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia diffisum ingenio meo quæsisse adjumenta doctrinæ) nostri, inquam, illi à Platone & Aristotele moderati homines & temperati aiunt, apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum, & dispares pœnas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem sæpe aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnunquam: exorari eundem, & placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse mo-

[h] *stabile & firmum.*

16. *Omne delictum.*] Volebant Stoici delictum omne, quantumcunque minimum aliis videatur, crimen esse maximum.

18. *Nihil opinari.*] Opinari est incertæ, aut parum cognitæ, vel etiam rei prorsus falsæ assentiri; cum autem ex Stoicorum sententia neque capi, neque falli possit sapiens, opinari, etiam non potest.

21. *Ita vivendi.*] Non disputat de illis dogmatis Stoicorum Cato, sed ex iis vitam suam instituit.

22. *Publicani.*] Si illi, qui vectigalia conducunt, petunt ut aliquid sibi remittatur vel propter bellum, vel propter cœli injurias, non audiunt Stoici.

27. *Non re.*] Id est, ipsa rei veritate & scientia.

31. *Sapiens irascitur.*] Plutarchus in Catone ait, eum temerè non irasci, sed si quando irascitur, implacabilem esse solitum fuisse.

35. *Quæsisse adjumenta doctrinæ.*] Cicero licet nulli philosophorum sectæ addictus fuerit, visus est tamen Academicos sequi.

Ib. *Illi à Platone & Aristotele.*] Platonis & Aristotelis præcepta Academici & Peripatetici secuti sunt, quæ contraria fuisse Stoicis ostendit.

36. *Moderati homines & temperati.*] Doctrina Stoicorum durior fuit, ut antea Cicero dixit, & mitior Academicorum & Peripateticorum.

40. *Irasci nonnunquam.*] Aristoteles lib. 3. Ethic. iram cotem fortitudinis nominat.

41. *Mediocritate esse moderatas.*] Virtus ita in mediocritate sita est, ut si quid nimis excedat, virtus non sit.

deratas.

deratas. Hos ad magiſtros ſi qua te fortuna, Cato, cum iſta na tura detuliſſet; non tu quidem vir melior eſſes, nec fortior, ne temperantior, nec juſtior (neque enim eſſe potes) ſed paulo a lenitatem propenſior; non accuſares nullis adductus inimicitii nulla laceſſitus injuria, prudentiſſimum hominem, ſumma digni tate atque honeſtate præditum: putares, cum in ejuſdem an cuſtodia te, atque L. Murænam fortuna poſuiſſet, aliquo te, cu hoc reipub. vinculo eſſe conjunctum; quod atrociter in Sena dixiſti, aut non dixiſſes, aut ſepoſuiſſes, aut mitiorem in parte interpretarere. Ac te ipſum, quantùm ego opinione auguro nunc & animi quodam impetu concitatum, & vi naturæ atqu ingenii elatum, & recentibus præceptorum ſtudiis flagrantem, ja uſus flectet, dies leniet, ætas mitigabit. Etenim iſti ipſi mihi vi dentur veſtri præceptores & virtutis magiſtri fines officioru paulo longius, quàm natura vellet, protuliſſe; ut cum ad ultimu animo contendiſſemus, ibi tamen, ubi oportet, conſiſteremu Nihil ignoveris: immo aliquid, non omnia. Nihil gratiæ cau feceris: immo reſiſtito gratiæ, cum officium & fides poſtulabit Miſericordia commotus ne ſis: etiam, in diſſolvenda ſeveritate ſed tamen eſt laus aliqua humanitatis. In ſententia permaneto vero, niſi ſententia alia vicerit melior. Hujuſcemodi Scipio ill fuit, quem non pœnitebat facere idem, quod tu: habere eruditiſ ſimum hominem, & pene divinum domi: cujus oratione & præ ceptis, quanquam erant eadem iſta, quæ te delectant, tamen aſpe rior non eſt factus, ſed, ut accepi à ſenibus, leniſſimus. Quis vero C. Lælio comior? quis jucundior, eodem ex ſtudio iſto? qui

48. *Cum in ejuſdem anni cuſtodia.*] Eodem anno Tribunus-plebis Cato & Muræna Conſul deſignati ſunt, iiſque Reipub. cura commiſſa eſt.

50. *Atrociter in Senatu dixiſti.*] Dixerat Cato in Senatu ſe quemcunque candidatum Conſulatûs vocaturum in judicium, ſi aliqua in eo ſuſpicio ambitûs reſideret.

54. *Recentibus præceptorum ſtudiis.*] Excuſat Catonem à præceptis quibus recens imbutus erat, quæ facilè, cum maturior erit ætas, corriget.

56. *Fines officiorum.*] Fines officiorum dicuntur ea, quæ extrema ſunt & ultima in quaque re ſeu virtute; tranſlatione ſumpta à terminis agrorum, aut regionum, quibus illorum ſpatia terminantur. At illi Stoici fines gratiæ, miſericordiæ, clementiæ, cæterarumque virtutum non tantum protulerunt, ſed etiam ita prætergreſſi ſunt, ut ſuſtuliſſe omnem humanitatem videantur.

57. *Ut, cum ad ultimum.*] Id eſt, quamvis ad ultimum officiorum finem perveni contenderet quis, tamen ibi hæreret, ub natura pateretur.

59. *Non omnia.*] Utile eſt aliquand non omnia remittere, ne ſint audaciore ad precandum impii.

60. *Reſiſtito gratiæ*] Reſiſtere gratia eſt nihil gratiæ cauſa facere; quod tum maxime fieri debet, cum quis jurejurand obſtringitur. Hicque elegans eſt dialo giſmus.

63. *Scipio ille fuit.*] Non eſt dubium quin Cicero de Æmiliano Scipione lo quatur, cui comes fuit Panætius in ill illuſtri legatione, quam ante cenſuram obiit, cum à Senatu tertium miſſus eſt, ut populorum ac civitatum leges, tanquam ſanctioris diſciplinæ arbiter & reſtaurato inſpiceret. Vide Cic. lib. 4. *Acad.* Quæſt.

68. *C. Lælio comior.*] Lælius Scipionis Africani amiciſſimus fuit, de quo *Horat.* Ser. 2. Sat. 1.

ille:

illo gravior? ſapientior? Poſſum de L. Philippo, de C. Gallo, dicere hæc eadem: ſed te domum jam deducam tuam. Quemquamne exiſtimas Catone proavo tuo commodiorem, comiorem, moderatiorem fuiſſe ad omnem rationem humanitatis? de cujus præſtanti virtute cùm verè graviterque diceres, domeſticum te habere dixiſti exemplum ad imitandum. Eſt illud quidem exemplum tibi propoſitum domi: ſed tamen naturæ ſimilitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quem ad unumquemque noſtrûm pervenire potuit: ad imitandum vero tam mihi propoſitum exemplar illud eſt, quam tibi. Sed ſi illius comitatem, & facilitatem tuæ gravitati ſeveritatique adſperſeris, non iſta quidem erunt meliora, quæ nunc ſunt optima, ſed certe condita jucundius.

XIV. Quare, ut ad id quod inſtitui revertar, tolle mihi è causâ [a] nomen Catonis: remove, ac prætermitte auctoritatem, quæ in judiciis aut nihil valere, aut ad ſalutem debet valere: congrëdere mecum criminibus ipſis. Quid accuſas, Cato? quid affers in judicium? quid arguis? Ambitum accuſas? non defendo. Me reprehendis, quòd idem defendam, quod lege punierim? punivi ambitum, non innocentiam: ambitum vero ipſum vel tecum accuſabo, ſi voles. Dixiſti ſenatuſconſultum, me referente, eſſe factum. Si mercede corrupti obviam candidatis eſſent, ſi conducti ſectarentur, ſi gladiatoribus vulgò locus tributim, & item prandia ſi vulgò eſſent data; contra legem Calpurniam factum videri. Ergo ita Senatus judicat contra legem facta hæc videri, ſi facta ſint: decernit, quod nihil opus eſt, dum candidatis morem gerit; nam factum ſit, necne, vehementer quæritur; ſi factum ſit, quin contra legem ſit, dubitare ne-

[a] *auctoritatem.*

69. *L. Philippo.*] Philippus ille Græcis literis excelluit, ut dicit Cic. in Bruto.

Ib. *De C. Gallo.*] De Gallo loquitur etiam in Bruto. Aſtrologiæ peritiſſimus fuit. Hic de Liguribus triumphavit.

80. *Condita.*] Condita à condiendo.

1. *Quare ut ad id quod instituι.*] Redit ad rem, petitque ut ab hac causâ Catonis removeatur auctoritas, quæ plus Murænæ, quam objecta ipſi crimina, quæ nulla ſunt, nocere poteſt.

3 *Quæ in judiciis.*] In judiciis non debet attendi accuſatoris auctoritas, ut quis damnetur, ſed potiùs abſolvatur.

7. *Punivi ambitum*] Cicerone referente ad Senatum, Senatuſconſultum factum eſt de ambitu, contra quem legem tulit Cicero, cujus ſequentibus proximè verbis puncta quælibet explicat.

10. *Conducti ſectârentur.*] Homines pecuniâ corrupti honoris causâ candidatos, cum in campum Martium veniebant, ſequebantur, ut inde appareret populo, quam digni eſſent Magiſtratu.

Ib. *Gladiatoribus.*] Vetabat illa lex ne quis munus gladiatorium biennio quo Magiſtratum petierat, petiturusve erat, ederet, niſi ex teſtamento præſtitutâ die.

11. *Legem Calpurniam.*] De hac lege jam dictum eſt.

Ib. *Contra legem videri*] Si hæc omnia à Muræna commiſſa ſunt, quæ vetat lex, non eſt dubium quin contra legem peccaverit; at hæc, aut eorum aliqua feciſſe, probare debent adverſarii.

mo potest. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id judicare. Atque id decernitur; omnibus postulantibus candidatis, ut ex S. C. neque cujus intersit, neque contra quem sit, intelligi possit. Quare doce, à L. Muræna illa esse commissa: tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam. Multi obviam prodierunt de provinciâ decedenti, consulatum petenti; solet fieri; eccui autem non proditur revertenti? quæ fuit ista multitudo? primùm, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid si etiam illud addam, quod à consuetudine non abhorret, rogatos esse multos? num aut criminosum sit aut mirandum, quâ in civitate rogati [b] infimorum hominum filios [c] prope de nocte ex ultimâ sæpe urbe deductum venire soleamus, in eâ non esse gravatos homines prodire horâ tertiâ in campum Martium, præsertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi hîc sedent Judices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quæ neminem patitur non honestè in urbem introire, tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster Postumius obviam cum benè magnâ catervâ suâ venit; quid habet ista multitudo admirationis? omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat; hoc di-

[b] *obscurorum.* [c] *paulo ante lucem.*

16. *Quod est dubium, id relinquere incertum.*] Dubium est, utrum Muræna quid contra legem fecerit; id autem non debet relinqui incertum, sed probari. Deinde nemini dubium est, quin ex lege Calpurnia decretum contra ambitiosos latum sit à Senatu; ergo de eo judicare non est opus, sed judicare utrum contra illud Muræna peccaverit.

21 *Multi obviam prodierunt.*] Proponit argumenta quibus Cato utebatur ad ostendendum peccasse contra legem Murænam. 1. Quod multi obviam ivissent Murænæ; at refutat Cicero, quia non corrupti pecuniâ venerunt, sed de more, ut fit honoris & amicitiæ causâ, iis qui redeunt è provinciis.

27. *Rogatos esse multos.*] Secundum argumentum refutat; quod multi videlicet rogati sunt Murænam deducere in campum Martium; at id quotidie evenit, ut vel ipsos filios candidatos ipsorum hominum abjectorum primâ luce ex extremâ urbis parte rogati deducant plerique, cui non etiam à rogatis homo magnæ auctoritatis deducatur?

31. *Hora tertia.*] Hora tertia à Romanis dicebatur, quæ media est inter solem nascentem & meridiem.

32. *Quid, si omnes societates.*] Refutat à concursu hominum ex omnibus ordinibus quorumdam suorum judicum, imo etiam Postumii accusatoris; quid igitur accusant, si istorum exemplo tanta multitudo populi ad illum convenerit?

35. *Tota natio candidatorum.*] Omnes qui aspirabant ad Magistratus quasi unam nationem propter multitudinem efficere videbantur.

38. *Omitto clientes.*] Reliquos citat, qui honestatis & honoris causâ adesse Murænæ debuerunt.

Ib. *Clientes.*] Clientes sunt, qui in tutelâ alicujus sunt, & quem patronum habent.

Ib. *Tribules.*] Tribules sunt, qui sunt ex eâdem tribu.

co, frequentiam in iſto officio gratuitam, non modo dignitati ullius unquam, ſed ne voluntati quidem defuiſſe. At ſectabantur multi. Doce, mercede; concedam eſſe crimen: hoc quidem remoto, quid reprehendis? Quid opus eſt, inquit, ſectatoribus? à me tu id quæris, quid opus ſit eo, quo ſemper uſi ſumus? Homines tenues unum habent in noſtrum ordinem aut promerendi aut proferendi beneficii locum, hanc in noſtris petitionibus operam, atque affectationem; neque enim fieri poteſt, neque poſtulandum eſt à nobis, aut ab equitibus Romanis, ut ſuos neceſſarios candidatos ſectentur totos dies; à quibus ſi domus noſtra [d] celebratur, ſi interdum ad forum deducimur, ſi uno baſilicæ ſpatio honeſtamur, diligenter obſervari videmur & coli. Tenuiorum & non occupatorum amicorum eſt iſta aſſiduitas, quorum copia bonis & beneficis deeſſe non ſolet. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: ſine eos, qui omnia à nobis ſperant, habere ipſos quoque aliquid, quod nobis tribuere poſſint; ſi nihil erit præter ipſorum ſuffragium, tenue eſt; ſi ut ſuffragantur, nihil valent gratiâ; ipſi denique, ut ſolent loqui, non dicere pro nobis, non ſpondere, non vocare domum ſuam poſſunt: atque hæc à nobis petunt omnia: neque ullâ re aliâ, quæ à nobis conſequuntur, niſi operâ ſuâ, compenſari putant poſſe. Itaque & legi Fabiæ, quæ eſt de numero ſectatorum, & S. C. quod eſt L. Cæſare conſule factum, reſtiterunt; nulla eſt enim pœna, quæ poſſit obſervantiam tenuiorum ab hoc vetere inſtituto officiorum excludere. At ſpectacula ſunt tributim data, & ad prandium

[d] *frequentatur.*

40. *Gratuitam.*] Tota hæc frequentia quæ convenit, nullâ mercede vel pecuniâ conducta venit.

44. *Eo, quo ſemper uſi ſumus.*] Non debet reprehendere Cato quod ſemper factum eſt, neque inde arguere Murænam hominem ambitioſum.

50. *Si interdum ad forum deducimur.*] Varia commemorat officia, quibus homines tenues ſuos patronos aut primates viros proſequebantur, quæ ipſis crimini verti non debent.

Ib. *Si uno Baſilicæ ſpatio.*] Id eſt, ſi deducimur per ſpatium tam longum, quàm Baſilica eſt. Baſilica porro foro adjuncta fuit, à Catone ampliata & Porcia cognominata, ad inſtar regiæ domûs.

61. *Legi Fabiæ.*] Fabia lex de ambitu tulit, ut certus numerus ſectatorum eſſet, id eſt, eorum qui candidatos in campum deducerent. Sed huic legi & Senatuſconſulto L. Cæſ. tanto ſtudio plebs reſtitit, ut nulla prorſus pœna ab hoc affectationis officio removeri potuerit, quia vetus erat inſtitutum.

Ib. *Et Senatuſconſulto.*] Quo anno cœpit Catilinæ conjuratio, Conſules erant L. Cæſar, & C. Figulus. Cicerone vero petente Conſulatum, cum in dies ambitûs furor augeretur propter Catilinam & Antonium, paucis diebus ante comitia cenſuit Senatus, ut lex ambitûs additâ majori pœnâ ferretur. Huic cum intercederet Senatuſconſulto Q. Mutius Oreſtinus, Cicero in gratiam Senatûs contra Catilinæ & Antonii concionem invectus eſt, ſuaſitque ut ſectatorum numerus definiretur: ſed per eundem tribunum-plebis legi obſtitit.

64. *At ſpectacula ſunt tributim data.*] Objectioni novæ Cicero reſpondet, nempe Murænam ſuis tribulibus ad ſpectacula locum dediſſe, & vocaſſe ad convivia. Id autem ab omni memoriâ factum eſſe contendit. Porro ſpectaculo loca erecta ſunt, quæ à Græcis thea-

dium vulgo vocati. Etsi hoc factum à Muræna omnino, Judices, non est: ab ejus amicis autem more & modo factum est: tamen admonitus re ipsâ, recordor quantum hæ quæstiones in Senatu habitæ punctorum nobis, Servi detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostrâ, aut patrum nostrorum memoriâ, quo hæc, sive ambitio est, sive liberalitas non fuerit, ut locus & in circo, & in foro daretur amicis, & tribulibus? hæc homines tenuiores primùm, ne dum qui ea suis tribulibus veteri instituto assequebantur.*

* *Deest nonnihil.*

XV. Præfectum fabrûm semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas, tribulium causâ, compararunt? hæc omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina à multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta sunt; in quibus tamen Muræna ab Senatûs auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? non, sed mercede: convince num sectari multos? non, sed conductos: doce conductos, num locum ad spectandum dare, aut ad prandium invitare? minimè, sed vulgo passim. Quid est vulgo? universos. Non igitur, si L. Natta summo loco adolescens, qui, &

tra dicuntur, ex quibus ludi spectabantur.

66. *More & modo factum est.*] Fatetur quidem concessa fuisse hæc spectacula ab amicis Murænæ; sed id neque repugnante more, neque immoderatè factum esse.

68. *Punctorum.*] Puncta suffragia sunt, hinc dicta, quod in tabulis notarentur.

70. *Locus in circo.*] Qui loca habebant in circo, ea quandoque amicis benevolentiâ concedebant, ut inde ludos spectarent, qui à circo Circenses dicti sunt.

71. *In foro.*] In foro ludi gladiatorii dabantur.

1. *Præfectum Fabrûm.*] Præfectus Fabrorum dicebatur, qui Fabris lignariis, Carpentariis, Ferrariis, &c. præerat.

3. *Tabernas tribulium.*] Tabernæ extructæ erant in circo maximo, quo commodius ludi spectarentur; eæ porro locabantur pecuniâ, quandoque etiam liberaliter à dominis tribulibus suis concedebantur. Plutarchus unâ nocte è Graccho sublatas esse scribit.

4. *Crimina à multitudine.*] Cicero objicit Servio, credere multitudinem, quòd nimiâ quâdam accusandi cupiditate hæc omnia levissima ab ipso collecta quasi tot crimina in Murænam conjiciantur.

7. *Senatus num obviam.*] Ait Cicero, prodire obviam, sectari, &c. nunquam Senatum pertinere ad crimen judicavisse, nisi qui prodeunt & sectantur, mercede corrumpantur.

10. *Sed vulgo passim.*] Non est crimen date locum ad spectandum, invitare multos ad prandium, verbi gratiâ tribules suos; sed crimen est universos invitare; quod Muræna non fecit.

11. *Si L. Natta.*] Non debet accusari Muræna ambitûs, si Natta privignus ejus aliquem locum vel convivium centuriis dederit, quod non tam dedit ut Murænæ faveret, quam ut ipse suis tribulibus gratiosus esset.

Ib. *Summo loco adolescens.*] Natta ille ex familiâ Pinariorum fuit nobilissima & antiquissima apud Romanos, siquidem jam Evandri temporibus celebris erat. Virg. Æneid. 8.

quo

quo animo jam ſit, & qualis vir futurus ſit, videmus, in equitum centuriis voluit eſſe, & ad hoc officium neceſſitudinis, & ad reliquum tempus gratioſus, id erit ejus vitrico fraudi, aut crimini: nec ſi Virgo Veſtalis hujus propinqua & neceſſaria, locum ſuum gladiatorium conceſſit huic, non & illa piè fecit, & hic à culpâ eſt remotus? omnia hæc ſunt officia neceſſariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

XVI. At enim agit mecum auſterè & Stoicè, Cato; negat [a] verum eſſe, allici benevolentiam cibo: negat judicium hominum in magiſtratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo, ad cœnam petitionis causâ ſi quis vocat, condemnetur; quippe, inquit, tu mihi ſummum imperium, ſummam auctoritatem, tu gubernacula reipub. petis fovendis hominum ſenſibus & deliniendis animis, & adhibendis voluptatibus? utrum lenocinium, inquit, à [b] grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium à populo Romano petebas? Horribilis oratio: ſed eam [c] uſus, vita, mores, civitas ipſa reſpuit. Neque tamen Lacædemonii auctores iſtius vitæ, atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt: neque vero Cretes, quorum nemo guſtavit unquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempore voluptatis laboriſque diſpertiunt, reſpublicas ſuas retinuerunt: quorum alteri uno adventu noſtri exercitûs deleti ſunt, alteri noſtri imperii præſidio diſciplinam

[a] *juſtum.* [b] *multitudine juventutis luxurioſæ.* [c] *conſuetudo.*

12. *In equitum centuriis.*] Centuriæ equitum à Romulo inſtitutæ ſunt; quæ appellatio aucto poſtea numero à Tarquinio Priſco conſervata eſt; voluit autem ut mille trecenti equites in tribus centuriis eſſent.

15. *Virgo Veſtalis.*] Veſtales habebant locum diſtinctum, unde ludos gladiatorios ſpectare poſſent.

3. *Magiſtratibus mandandis.*] Mandare honores dicitur populus Rom. cum ſuo ſuffragio alicui Magiſtratum concedit.

4. *Petitionis cauſa.*] Reponit Cicero Catoni non fas eſſe aliquem ad convivium vocare, ut quid ab eo petatur, ſi nefas eſt ſibi benevolentiam voluptatibus conciliare; hoc autem per Dialogiſmum tractat ad Catonem irridendum.

9. *Horribilis oratio.*] Ironia quâ fidem tam aſperæ Catonis orationi detrahit ſimulatione quâdam aſſentationis, ac quaſi concepti metûs, & horroris.

10. *Sed eam uſus.*] Hanc vitam aſperam alienam à moribus Romanis eſſe contendit, utiturque diſſimilium exemplorum collatione, Lacedæmoniorum videlicet & Cretenſium, qui non melius quam Romani Reſpub. ſuas conſervarunt.

12. *Quotidianis epulis.*] Lacedæmonii præter quotidianas epulas convivia publica celebrabant, quæ Phiditia dicebantur, quæ non fiebant impenſis publicis, ſed ad quæ ſuam quiſque partem conferebat. De his loquitur Cic. Tuſc. Quæſt. 5.

Ib. *In robore accumbunt.*] Lacedæmonii non in lectulis, ut mos erat reliquorum Græcorum, ſed in durâ quâpiam mâteria ac ligno accumbebant; per robur enim lignum intelligit.

13. *Guſtavit unquam cubans.*] Cretes ne quidem in epulis accubabant.

15. *Noſtri exercitus.*] Cretenſes à Q. Metello victi ſunt, qui & iis leges impoſuit, ab hac victoriâ Creticus dictus eſt.

16. *Diſciplinam ſuam.*] Cretenſes à Lycurgo diſciplinam ſuam acceperunt; quanquam Plutarchus ait Lycurgum è Cretâ quas leges detuliſſe.

ſuam legeſque conſervant. Quare noli, Cato, majorum inſtituta, quæ res ipſa publica, quæ diuturnitas imperii comprobat, nimium ſeverâ ratione reprehendere. Fuit eodem ex ſtudio vir eruditus apud patres noſtros, & honeſtus homo & nobilis, Q. Tubero: is, cum epulum Q. Maximus, Africani patrui ſui nomine, populo Rom. daret, rogatus eſt à Maximo, ut [d] triclinium ſterneret, cum eſſet Tubero ejuſdem Africani ſororis filius: atque ille, homo eruditiſſimus, ac Stoicus, ſtravit pelliculis hœdinis lectulos Punicanos, & expoſuit vaſa Samia: quaſi vero eſſet Diogenes Cynicus mortuus, & non divini hominis Africani mors honeſtaretur; quem cùm ſupremo ejus die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir in hac reipublicâ potiſſimum natus eſſet: neceſſe enim fuiſſe, ibi eſſe terrarum imperium ubi ille eſſet. Hujus in morte celebrandâ graviter tulit populus Rom. hanc perverſam ſapientiam Tuberonis; itaque homo integerrimus, civis optimus, cum eſſet L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, ſororis filius, his hœdinis pelliculis Præturâ dejectus eſt. Odit populus Rom. privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit; non amat profuſas epulas; ſordes & inhumanitatem multò minus. Diſtinguit rationem officiorum ac temporum, viciſſitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais, nullâ re allici hominum mentes oportere ad magiſtratum mandandum, niſi dignitate: hoc tu ipſe, in quo ſumma eſt dignitas, non ſervas; cur enim quemquam, ut [e] ſtudeat tibi, ut te adjuvet, rogas? rogas tu me, ut mihi præſis, ut committam ego me tibi; quid tandem? iſtuc me rogari oportet abs te, an te potius à me, ut pro meâ ſalute laborem periculumque ſuſcipias? Quid, quod habes

[d] *cœnaculum.* [e] *faveat.*

19. *Eodem ex ſtudio.*] Eandem doctrinam Stoicorum ſecutus eſt Q. Tubero, de quo loquitur lib. de claris Orat. quem fuiſſe nepotem L. Paulli ait; fuit autem Scipio Africanus minor, filius Pauli Æmilii, hujus nepos Maximus; ita Maximus hic habuit patruum Scipionem, id eſt, fratrem patris ſui Paulli.

21. *Cum epulum.*] Tubero publicum convivium in funere Scipionis dedit.

25. *Lectulos Punicanos.*] Lectuli Punicani viles ſunt & abjecti, qualibus utebantur Africani olim, & Carthaginienſes.

Ib. *Vaſa Samia.*] Vaſa Samia & fictilia ſunt, quæ in inſulâ Samo fiebant.

Ib. *Diogenes Cynicus mortuus.*] Diogenes patriâ Sinopenſis fuit, Antiſthenis diſcipulus, qui abjectâ omni ſolicitudine cibum ſuum in ſingulos dies emendicabat; habitavit in portarum veſtibulis; cumque ſe contorqueret in dolio, volubilem ſe habere domum jocabatur, & ſe cum temporibus immutantem. Obiit fermè nonagenarius.

27. *Supremo ejus die.*] Ultimus vitæ dies ſupremus dicitur.

Ib. *Maximus laudaret.*] Fabius Maximus, Scipionis frater, oratione funebri Africanum laudavit. Orationes autem ejuſmodi à propinquis vulgò habebantur.

31. *Perverſam ſapientiam.*] Illam auſteram Stoicorum ſapientiam ſeu philoſophiam perverſam vocat, quia omnis humanitatis expers videbatur.

33. *Præturâ dejectus eſt.*] Tubero in petitione Præturæ repulſam paſſus eſt à po-

habes nomenclatorem? in eo quidem [f] fallis & decipis. Nam si nomine appellari abs te cives tuos honestum est; turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi; sin etiam noris, tamen per monitorem appellandi sunt? cur ante petis, quam insusurravit? aut quid. cum admoneris, tamen quasi tute noris, ita salutas? quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? hæc omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt: sin perpendere ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum; quæ omnia majores nostri comparaverunt: nec candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis significat, quam largitionem.

XVII. At enim te ad accusandum respub. adduxit. Credo, Cato, te isto animo, atque eâ opinione venisse: sed tu imprudentiâ laberis. Ego quod facio, Judices, cùm amicitiæ dignitatisque L. Murænæ gratiâ facio; tum me pacis, otii, concordiæ, libertatis, salutis, vitæ denique omnium vestrûm causâ facere clamo atque obtestor. Audite, audite consulem, Judices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de republicâ cogitantem. Non usque eò L. Catilina rempublicam despexit atque contempsit, ut eâ copiâ, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur; latius patet illius sceleris contagio, quàm quisquam putat: ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Trojanus, à quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini. Quæris à me, quid ego Catilinam metuam? Nihil; & curavi ne quis metueret: sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas: nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinæ, quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur: non enim deseruerunt; sed ab illo in speculis atque insidiis relicti, in capite, atque in cervicibus nostris restiterunt; hi & integrum consulem, & bonum imperatorem, & naturâ & fortunâ cum reipub. salute conjunctum, dejici de urbis præ-

[f] *falleris & deciperis.*

à

populo propter illius sordes & avaritiam.

42. *Nomenclatorem.*] Nomenclator est is qui subjicit nomina civium ignotorum: quem tamen habuisse Catonem negat Plutarchus, cum etiam lege vetitum esset ne petitores haberent nomenclatorem.

46. *Tute.*] Id tu ipse per te, & non per alium noris.

1. *At enim.*] Jam aggreditur eam partem refutare, in quâ dixerat Cato se Reipub. causâ Murænam accusare: cui Cicero respondet, se eum & ipsius, & Reipublicæ causâ defendere.

12. *Est equus Trojanus.*] Equi Trojani egregiè describitur historia apud Virg, lib 2. Æneid. ideoque nota omnibus. Sed tantum vult ostendere, non ab iis qui Catilinam secuti sunt, sed ab iis qui in civitate remanserunt, pertimiscendum esse.

17. *In speculis.*] Speculæ loca sunt editiora, è quibus venientes prospiciuntur.

19. *Integrum Consulem.*] Integer vitæ dicitur, qui nullâ labe sceleris infectus est.

sidio, & de custodiâ civitatis vestris sententiis deturbari volunt quorum ego ferrum & audaciam rejeci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meæ sæpe, Judices; his vos se alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis, quàm suis gladiis consecuti. Magni interest, Judices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Januar. in repub. duos consules. Nolite arbitrari, medioeribus consiliis, aut usitatis viis, aut lege improbâ, aut perniciosâ largitione auditum aliquando aliquod malum reipub. quæri. Inita sunt in hac civitate consilia, Judices, urbis delendæ, civium trucidandorum, nominis Romani extinguendi; atque hæc cives, cives inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patriâ suâ & cogitant, & cogitaverunt; horum ego quotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto; sed vos moneo, Judices, in exitu est jam meus consulatus: nolite mihi subtrahere [a] vicarium meæ diligentiæ; nolite adimere eum, cui remp. cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam. Atque ad hæc mala, Judices, quid accedat aliud, non videtis? te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? jam enim hesternâ concione intonuit vox perniciosa designati [tribuni] collegæ tui; contra quem multum tua mens, multùm omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. Omnia, quæ per hoc triennium agitata sunt jam ab eo tempore, quo à L. Catilina, & Cn. Pisone initum consilium Senatûs interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, Judices? quod tempus? qui dies? quæ nox? cum ego non ex illorum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? neque isti me meo nomine

[a] *successorem.*

22. *Rejeci in campo.*] In campo Martio rejecit impetus conjuratorum, quando in comitiis loricâ tectus venit, & omnes se consuli adjunxerunt.

Ib. *Debilitavi in foro.*] Debilitavit in foro cum tam vehementer concionatus est apud populum in Catilinam.

23. *Compressi domi meæ.*] Compressit domi, eum Cornelius eques Rom. & T. Vargunteius missi à Catilina sunt, quasi eum salutaturi; sed ut eum revera interficerent. Vide Orat. in Catil.

Ib. *Alterum Consulem.*] Murænam.

25. *Multis repugnantibus.*] Catilina & cæteri conjurati nolebant esse consules Kalendis Januariis.

34. *In exitu est jam meus consulatus est.*] Proximus Kalendis Januariis consulatum deponebat.

40. *Designati Tribuni.*] Metellus Nepos conjuratis favebat.

42. *Te ad Tribunatus petitionem vocaverunt.*] Plutarchus scribit in vitâ Catonis, hunc ad sua prædia in Lucaniam, per otium, rusticationis gratiâ euntem, hoc consilio statim ante vesperam ejus diei quo fuerat egressus, monentibus & rogantibus amicis, ex ipso itinere Romam revertisse, ut hîc sese Metello & ejus furiosis consiliis opponeret, quem hoc ipso in itinere ad petitionem Tribunatûs Romam properare, primùm resolverat.

43. *à L. Catilina, & Cn. Pisone.*] Loquitur de primâ conjuratione quæ Lepido & Volcatio Coss. facta est. Vide Sallust.

inter-

interfici, sed vigilantem consulem de reip. præsidio demovere volunt: nec minus vellent, Cato, te quoque aliquâ ratione, si possent, [b] tollere: id quod mihi crede, & agunt, & moliuntur: vident quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum reipub. præsidii: sed cùm consulari auctoritate & auxilio spoliatam vim tribunitiam viderent, tum se facilius inermem & debilitatum te oppressuros arbitrantur; nam ne sufficiatur consul, non timent; vident in tuorum potestate collegarum fore: sperant sibi Silanum, clarum virum, sine collegâ, te sine consule rempub. sine præsidio objici posse. His tantis in rebus, tantisque in periculis, est tuum, M. Cato, qui non mihi, non tibi, sed patriæ natus es videre quid agatur, retinere adjutorem, defensorem, socium in republica, consulem non [c] cupidum, consulem, (quod maximè tempus hoc postulat) fortunâ constitutum ad amplexandum otium, scientiâ ad bellum gerendum, animo & usu ad quod velis negotium. Quanquam hujusce rei potestas omnis in vobis sita est, Judices: totam rempub. vos in hac causâ tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo [d] consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset judicare, condemnaret L. Murænam: si interficere posset, occideret; petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio resp. ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia: ut major facultas Tribunis-plebis detur, depulso adversario, seditionis ac discordiæ concitandæ. Idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri judicabunt, quod ille importunissimus gladiator hostis reipub. judicaret? Mihi credite, Judices, in hac causâ non solum de L. Murænæ, verum etiam de vestrâ salute sententiam feretis; in discrimen extremum venimus: nihil est jam unde nos reficiamus, aut ibi lapsi resistamus; non solum minuenda non sunt auxilia quæ habemus; sed etiam nova, si fieri possit, comparanda; hostis est enim non apud Anienem quod bello Punico gravissimum visum est: sed in urbe,

[b] *occidere.* [c] *avarum.* [d] *cætu.*

54. *Spoliatam vim Tribunitiam.*] Periculum Catonis cum Murænæ periculo conjungit; nam si damnetur Muræna, dabitur occasio Catilinariis Catonem opprimendi: nam ipsi consul non aderit; nam in locum Murænæ nullus substituetur alius invitis Tribunis, quia intercessione suâ comitia impedient: & sic Silano sibi sumendi collegam potestatem auferent.

68. *Petunt enim.*] Conjurati conantur perdere eum & fortunas & dignitatem.

71. *Tribunis-plebis.*] Tribuni-plebis, qui seditiones moliuntur, facilius ad exitum perniciosa sua consilia perducent, si Murænam à consulatu removeant.

79. *Apud Anienem.*] Bello secundo Punico, cum Capuam M. Fulvius obsideret, Annibal, ut eum castra movere cogeret subitò consilium cepit ad urbem exercitum adducendi; itaque castra locavit ad fluvium Anienem, ad tertium ab urbe lapidem. Vide Livium. lib. 26.

in foro: dii immortales! ſine genitu hoc dici non poteſt: n nemo etiam in illo ſacrario reipub. in ipſâ, inquam, curiâ n nemo hoſtis eſt. Dii [e] faxint, ut meus collega, vir fortiſſim hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat: ego to tus, vobis, boniſque omnibus adjutoribus, hoc quod concept reſpublica periculum parturit, concilio diſcutiam & comprima Sed quid tandem fiet, ſi hæc elapſa de manibus noſtris in e annum, qui conſequitur, redundarint? Unus erit conſul, & non in adminiſtrando bello, ſed in ſufficiendo collegâ occupatu hunc jam qui impedituri ſint, ** Illa peſtis immanis, importu Catilinæ prorumpet, qua poterit: & jam populo Romano min tur: in agros ſuburbanos repentè advolabit: verſabitur in caſt furor, in curiâ timor, in foro conjuratio, in campo exercitus, agris vaſtitas: omni autem in ſede ac loco ferrum flammamq metuemus; quæ jam diu comparantur, eadem iſta omnia, ſi [f] o nata ſuis præſidiis erit reſpub. facili & magiſtratuum conſiliis privatorum diligentiâ opprimentur.

[e] *Faciant.* [f] *inſtructa.*

82. *In illo ſacrario reip.*] Loquitur de curiâ, quæ in loco ſacrato ſemper habebatur propter ſanctitatem conſiliorum.

Ib. *Non nemo hoſtis eſt.*] Quis fuerit non indicatur, certum eſt quoſdam tum è Senatoribus, tum ex equitibus inter conjuratos fuiſſe, quos Salluſtius nominat.

88. *Unus erit conſul.*] P. Silanus ſolu erit Conſul, ſi Muræna damnetur; quam non tam in reipub. adminiſtratione occupabitur, quàm in conſule altero ſufficiendo; quia Tribuni-plebis ſeditioſi ipſi obſiſtent.

PERORATIO.

Peroratio in motibus commiſerationis excitandis tota verſatur.

XVIII. Quæ cum ita ſint, Judices, primùm reipub. causâ, quâ nulla res cuiquam potior debet eſſe, vos pro meâ ſummâ & vobis cognitâ in rempub. diligentiâ, moneo, pro auctoritate conſulari hortor, pro magnitudine periculi obteſtor, ut otio, ut paci, ut ſaluti, ut vitæ veſtræ & cæterorum civium conſulatis: deinde ego fidem veſtram, vel defenſoris & amici officio adductus, oro atque obſecro, Judices, ut ne hominis miſeri, & cum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murænæ recentem gratulationem novâ lamentatione obruatis; modò maximo beneficio populi Rom. ornatus, fortunatus videbatur, quòd primus in familiam veterem, primus in

8. *Recentem gratulationem.*] Gratulatio ipſi facta eſt, cum è bello Mithridatico proximè rediit.

9. *Maximo beneficio.*] Conſulatu ornatus eſt à populo.

muni-

municipium antiquissimum, consulatum attulisset: nunc idem squalore sordidus, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus, vester est supplex, Judices, vestram [a] fidem obtestatur, misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur. Nolite, per deos immortales, Judices, hac eum re, quâ se honestiorem fore putavit, etiam cæteris ante partis honestatibus, atque omni dignitate fortunâque privare. Atque ita vos Muræna, Judices, orat atque obsecrat, si injustè neminem læsit, si nullius aures voluptatemve violavit, si nemini, ut levissimè dicam, odio nec domi, nec militiæ fuit; sit apud vos modestiæ locus, sit [b] demissis hominibus perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatûs magnam habere debet, Judices: unà enim eripiuntur cum consulatu omnia; invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest; objicitur enim concionibus seditiosorum, insidiis conjuratorum, telis Catilinæ: ad omne denique periculum, atque omnem invidiam solus opponitur. Quare quid invidendum Murænæ, aut cuiquam nostrûm sit in hoc præclaro consulatu, non video, Judices; quæ vero miseranda sunt, & ea mihi ante oculos versantur, & vos videre & perspicere potestis. Si (quod Jupiter omen avertat!) hunc vestris sententiis [c] afflixeritis, quo se miser vertet? domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in suâ gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominiâ, lugentemque videat? an ad matrem, quæ misera modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur & solicita est, ne eundem paulo post spoliatum omni dignitate conspiciat? Sed quid ego matrem aut domum appello, quem nova pœna legis & domo, & parente, & omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exilium miser? quo? ad Orientisne partes? in quibus annos multos legatus fuit, & exercitus duxit, & res maximas gessit? at [d] habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominiâ reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissimè viderit, eundem lugentem, mœrentem, exulem videat? in eâ porro provinciâ, quo animo C. Murænam fratrem suum adspi-

[a] *auxilium.* [b] *supplicibus.* [c] *damnaveritis.* [d] *id affert, &c.*

11. *Municipium antiquissimum.*] Lanuvium pagus erat in via Appia, at olim municipium à Diomede post eversam Trojam conditum; è quo prodiit Muræna.

32. *Laureatam.*] Qui triumphabant, lauro coronabantur: cum autem fuisset Luculli legatus, ut illius victoriæ, sic & gratulationis etiam, & gloriæ particeps esse debuit; ideoque *Laureatam* ejus imaginem vocat.

37. *Nova pœna legis.*] Exilium significat, quo, novâ lege latâ, præter alias pœnas multantur, qui ambitûs crimine convincuntur.

39. *Orientis partes.*] In Asiam, quæ in parte Orientali sita est, legatus Luculli fuit.

42. *In contrariam partem.*] Pars Orienti contraria Occidentalis est; in hac autem parte fuit Gallia, quo Prætorem ivisse superiùs dixit.

ciet?

ciet? qui hujus dolor? qui illius mœror erit? quæ utrisque mentatio? quanta autem [e] perturbatio fortunæ atque sermoı quòd, quibus in locis paucis antè diebus factum esse consul Muræenam nuncii literæque celebrassent, & unde hospites atc amici gratulatum Romam concurrerint, repentè eò accedat i nuncius suæ calamitatis? Quæ si acerba, si misera, si luctu sunt, si alienissima à mansuetudine & misericordiâ vestrâ, Judice conservate populi Romani beneficium: reddite reipub. consuler date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi & famili date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac cau frequens mœstumque vidistis; nolite à sacris patriis Junoı Sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si qu habet aut momenti commendatio, aut auctoritatis [f] confirmat mea, consul consulem, Judices ita commendo, ut cupidissim otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, for tissimum in bello, inimicissimum huic conjurationi, quæ nur rempublicam labefactat, futurum esse promittam ac spondeam.

[e] *commutatio.* [f] *affirmatio.*

55. *Lanuvio.*] In causis reorum veniebant è municipiis & è provinciis legati, ut pro reo deprecarentur.

56. *Junonis Sospitæ.*] Sospita Juno à servando dicta est. Hæc in primis Lanuvii colebatur magnâ religione, ut docet Livius. Simulacrum fingebatur cum pelle caprinâ, hastâ, & scutulo, & cum calceolis repandis. Hanc Junonem, cujus Lanuvii ædes erat, Romani etiam colebar unde sæpe Romanos apud Livium legit misisse Lanuvium, qui sacrificio Junonei Sospitam placarent.

57. *Facere necesse est.*] Facere est sa crum facere: faciebant autem, cum ma gistratum consules inibant, Lanuvii Juno Sospitæ.

PRO

PRO
A. LICINIO
ARCHIA, POETA.

ARGUMENTUM.

Silvanus & Carbo legem tulerant, ut ii cives Romani haberentur, qui fœderatis civitatibus adscripti essent, & domicilium in Italiâ [ha]bu[iss]ent, cum lex ferebatur, habuissent, ac intra sexaginta dies apud Prætorem professi essent. Hac lege adductus Gracchus quidem Archiam Poëtam in judicio accusavit, quod in urbe se pro cive gereret, [qu]um non esset. Negavit enim Archiam adscriptum esse fœderatis civitatibus, & latæ legis tempore in Italiâ domicilium habuisse, ac apud Prætorem professum esse. Cicero, cùm maximè Archiam diligeret, [ha]c oratione ipsum defendit. Ac primùm ostendit Archiam civem legitimum esse, cum Hæracleæ, & aliis civitatibus adscriptus sit; quia in Italia domicilium habuerat, quando lata lex est: ac denique apud Prætorem professus erat. In hac oratione multa dicit de studiis literarum, & de Archiæ laudibus, persuadetque judicibus, etiamsi non [es]set civis, tamen propter eruditionem inter cives adscribendum esse.

PERSONÆ.

Gracchus accusator est, Cicero defensor, Prætor Judex.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est hæc causa. Quæritur enim an civis sit Romanus Archias: tamen secundum aliquam sui partem pertinere potest ad genus demonstrativum, cum Archias commendetur, & Poëticum nomen extolletur; sed cum omnia referantur ad Archiæ defensionem potissimum in genere judiciali esse dicenda est; quare probabile est habitam fuisse in foro, ubi publica judicia exercebantur.

TEM-

ciet? qui hujus dolor? qui illius mœror erit? quæ utrisque lamentatio? quanta autem [e] perturbatio fortunæ atque sermonis quòd, quibus in locis paucis antè diebus factum esse consulem Muræpam nuncii literæque celebrassent, & unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repentè eò accedat ipse nuncius suæ calamitatis? Quæ si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima à mansuetudine & misericordiâ vestrâ, Judices, conservate populi Romani beneficium: reddite reipub. consulem: date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi & familiæ: date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac causâ frequens mœstumque vidistis; nolite à sacris patriis Junonis Sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum & suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio, aut auctoritatis [f] confirmatio mea, consul consulem, Judices ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic conjurationi, quæ nunc rempublicam labefactat, futurum esse promittam ac spondeam.

[e] *commutatio.* [f] *affirmatio.*

55. *Lanuvio.*] In caussis reorum veniebant è municipiis & è provinciis legati, ut pro reo deprecarentur.

56. *Junonis Sospitæ.*] Sospita Juno à servando dicta est. Hæc in primis Lanuvii colebatur magnâ religione, ut docet Livius. Simulacrum fingebatur cum pelle caprinâ, hastâ, & scutulo, & cum calceolis repandis. Hanc Junonem, cujus Lanuvii ædes erat, Romani etiam colebant, unde sæpe Romanos apud Livium legitur misisse Lanuvium, qui sacrificio Junonem Sospitam placarent.

57. *Facere necesse est.*] Facere est sacrum facere: faciebant autem, cum magistratum consules inibant, Lanuvii Junoni Sospitæ.

PRO

PRO A. LICINIO ARCHIA, POETA.

ARGUMENTUM.

Silvanus & Carbo legem tulerant, ut ii cives Romani haberentur, qui fœderatis civitatibus adscripti essent, & domicilium in Italiâ tum, cum lex ferebatur, habuissent, ac intra sexaginta dies apud Prætorem professi essent. Hac lege adductus Gracchus quidem Archiam Poëtam in judicio accusavit, quod in urbe se pro cive gereret, cum non esset. Negavit enim Archiam adscriptum esse fœderatis civitatibus, & latæ legis tempore in Italiâ domicilium habuisse, ac apud Prætorem professum esse. Cicero, cùm maximè Archiam diligeret, hac oratione ipsum defendit. Ac primùm ostendit Archiam civem legitimum esse, cum Heracleæ, & aliis civitatibus adscriptus sit; quia in Italia domicilium habuerat, quando lata lex est: ac denique apud Prætorem professus erat. In hac oratione multa dicit de studiis literarum, & de Archiæ laudibus, persuadetque judicibus, etiamsi non esset civis, tamen propter eruditionem inter cives adscribendum esse.

Gratius PERSONÆ.

Gracchus accusator est, Cicero defensor, Prætor Judex.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est hæc causa. Quæritur enim an civis sit Romanus Archias: tamen secundum aliquam sui partem pertinere potest ad genus demonstrativum, cum Archias commendetur, & Poëticum nomen extolletur; sed cum omnia referantur ad Archiæ defensionem potissimum in genere judiciali esse dicenda est; quare probabile est habitum fuisse in foro, ubi publica judicia exercebantur.

TEM-

centem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestrâ humanitate, hoc denique Prætore exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberiùs: & in [e] ejusmodi personâ, quæ propter otium ac studium [f] minimè in judiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam & inusitato genere dicendi. Quod si mihi à vobis tribui concedique sentiam: perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cùm sit civis, à numero civium; verum etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

[e] *tali.* [f] *nunquam habuit experientiam judiciorum.*

29. *Hominum [literatissimorum.]* Convenerant ad illud judicium ferè omnes illi qui bonarum literarum studiis erant dediti, quòd non solum Archiæ, verum etiam literarum, literatorumque omnium causa agi videretur.

NARRATIO.

In hac narratione describit vitam Archiæ à quinque capitibus: 1. à studiis: 2. à patria: 3. à fama: 4. ab adventu ejus in urbem, & familiaritate cum viris clarissimis: 5. à civitate.

II. Nam ut primùm ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit; primùm Antiochiæ (nam ibi natus est, [a] loco nobili, & celebri quondam urbe & copiosâ, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloriâ contigit; post in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum: studiaque hæc & in Latio vehementiùs tum cole-

[a] *genere.*

2. *Iis artibus.*] Grammatica, Rhetorica, Poësis, Historia, Geographia, artes sunt, quibus ad humanitatem excoluntur animi, & quasi novam formam accipiunt.

3. *Antiochiæ.*] Antiochia urbis Syriæ metropolis, quam Strabo, lib. 16. à Seleuco Nicanore conditam ait.

10. *Græcarum artium.*] Ex Græcia in Italiam, tanquam ex fonte, omnes artes liberales profluxerunt; sed maximè post eversam Carthaginem.

11. *In Latio.*] Ante Sociale bellum, literæ in Latio floruerunt. Latium separatum fuit ab Italia: nam universa Italia sic dividebatur, ut ejus propriè pars Latium diceretur, à Tiberi usque L. millium pass. longitudine, quâ in parte Roma fuit. Altera pars nomen universale retinuit, & Italia dicta est. Hinc alii Latini, alii Italici. Tertia, Gallia citerior in provinciæ formam redacta. Hinc jura quatuor, Provincialium, Italicorum, Latinorum, Quiritium, sive civium Rom.

bantur,

bantur, quàm nunc iisdem in oppidis: & hîc Romæ propter tranquillitatem reipub. non negligebantur. Itaque hunc & Tarentini, & Rhegini, & Neapolitani civitate cæterisque præmiis donarunt: & omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione, atque hospitio dignum existimarunt. Hac tantâ celebritate famæ cum esset jam absentibus notus, Romam venit, Mario consule & Catulo; nactus est primùm consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cùm res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset; statimq; Luculli, cum prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescentiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q.

12. *Romæ propter tranquillitatem.*] Primi Romani literas neglexerunt, sed Poetas præcipuè, uni arti militari dediti. Unde Cato, in oratione M. Nobiliori, tanquam probrum objecit, quod in provinciam Poetas duxisset; at cùm tranquillior facta est respub. contulerunt se Romani ad disciplinas excolendas, quas à Græcis acceperunt.

13. *Tarentini, &c.*] Tarentini populi sunt in majore Græcia, id est, in Calabria, & in Campania ad oram maritimam, Siciliam versus, ubi sita Neapolis est.

14. *Civitate donarunt.*] Ex jure Romano, nemo duarum civitatum civis esse poterat; de quo vide Orat. pro Cæcina. At inter alias civitates quisque diversarum jure gaudere poterat. Tarentini vero, Rhegini, & Neapolitani erant civitate donati.

16. *Hospitio.*] Mos invaluerat illis temporibus, ut urbium diversarum cives jus inter se privati hospitii contraherent. Hospitii autem necessitudo tum inter privatos, tum inter populos contrahebatur: neque id quidem, modò, sed etiam inter singulos privatosque homines, & civitates. Quod inter populos Latini hospitium publicum, Græci προξενίαν, quod inter privatos & singulos privatum, Græci ἰδιοξενίαν vocaverunt; hujus erat nota pignusque tessera hospitalis; unde apud Plautum in Pœnul. *Deum hospitalem & tesseram mecum fero.*

17. *Mario consule, & Catulo.*] Anno urbis conditæ 651. Marius & Catulus coss. fuerunt.

18. *Quorum alter.*] Marius quartum jam consulatum agebat, & capto Jugurthâ, devictis Cimbris, Teutonis, & Ambronibus, scribendi maxima argumenta dederat. De rebus ejus gestis vide Plutarchum, in ejus vitâ.

19. *Alter cùm res gestas.*] De Catulo magnificè loquitur, in lib. 3. de Orat.

20. *Luculli.*] Lucius & Marcus Lucullus fratres fuêre. Lucius atuem de Mithridate & Tigrane, Marcus vero de Macedonia triumphavit. De Lucio scribit Plutarchus, plurimos pulcherrimosque coëgisse libros, studioso cuique bibliothecam suam perpetuò aperuisse, ibique loquendo, legendo, disputando, diem jucundè Græcos posuisse, quos fovebat, colebat, conviviis excipiebat; denique proprios lares, liberam Græcorum, qui Romam veniebant, aulam fecisse.

Ib. *Prætextatus.*] Vestis fuit puerorum nobilium & ingenuorum apud Romanos *prætexta*, quâ utebantur ad annum decimum quintum. Credibile est provectiori ætate fuisse Archiam, at dici à Cicerone *Prætextatum*, quòd, licet juvenis, tamen, propter ingenium & doctrinam, apud Lucullos receptus est, & donatus civitate.

24. *Familiarissima senectuti.*] Vult ostendere Cicero tantâ fuisse probitate Archiam, ut eandem laudem, quam sibi juvenis vindicaverat, ad extremam usque senectutem retinuerit.

Ib. *Illis jucundus.*] Multa grata sunt, quæ non sunt jucunda; at nihil jucundum esse potest, quod non sit gratum.

Metello illi Numidico, & ejus Pio filio: audiebatur à M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, & patre & filio: à L. Crasso colebatur: Lucullos verò, & Drusum, & Octavios, & Catonem; & totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cùm teneret, afficiebatur summo honore, quòd eum non solùm colebant, qui aliquid percipere aut audire studebant, verùm etiam, si qui fortè simulabant. [b] Interim satis longo intervallo, cùm esset cum L. Lucullo, in Siciliam profectus, & cum eâ provinciâ cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ cùm esset civitas æquissimo jure ac fœdere, adscribi se in eam civitatem voluit: idque, cùm ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate, & gratiâ Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est civitas Silvani lege, & Carbonis, SI QUI FŒDERATIS CIVITATIBUS ADSCRIPTI FUISSENT: Si TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT: ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRÆTOREM ESSENT PROFESSI. Cum hîc domicilium Romæ multos jam annos haberet, professus est apud Prætorem Q. Metellum, familiarissimum suum.

[b] *Postea.*

25. *Metello Numidico.*] Q. Cæcilius Metellus, Numidicus appellatus est, quòd consul duobus prœliis Jugurtham fuderit, & totam Numidiam vastaverit. Hic Plutarcho referente, Lucullorum avunculus fuit.

Ib. *Pio filio.*] Q. Metellus, Numidici filius, Pius dictus est, quod precibus suis reditum ab exilio patris obtinuerit.

Ib. *M, Æmilio.*] Æmilius Scaurus princeps Senatûs fuit, & magnæ vir apud Romanos auctoritatis.

26. *Q. Catulo.*] Orator fuit & consul Q. Catulus.

Ib. *L. Crasso.*] Lucius Crassus magnus orator fuit, quem in lib. de Orat. loquentem inducit Cicero.

27. *Drusum.*] M. Catonis is Drusus avunculus fuit, quem Tribunum-plebis initio belli socialis, domi interfectum fuisse Velleius scribit.

Ib. *Octavios.*] Tres fuêre Octavii, Cnæus, qui cum Cinnâ Consul fuit, & quem leges perniciosas molientem ex urbe expulit; alter Cnæus, non eodem patre natus, qui Curionis in consulatu collega fuit, Lucius Cnæi frater, qui cum Cottâ Consul fuit.

Ib. *Catonem.*] Hic Cato pater Uticensis fuit, qui semetipsum interfecit.

32. *Siciliam profectus.*] L. Lucullus Quæstor in Asiam profectus est, & Prætor Siciliam, ac Consul Asiam obtinuit; eum Archias in eas provincias secutus est.

33. *Heracleam.*] Heraclea civitas Italiæ in Campaniæ finibus fuit, ubi Tarentum, Rhegium, aliæque civitates, de quibus supra. Strabone teste, primum Trojâ, sed postea inductis Tarentinorum coloniis, Heraclea dicta est; cum autem haberet jus civitatis Romanæ hæc urbs Heraclea, atque inter ejus cives adscriptus esset, Archias certè jure civitatis Romanæ fruebatur; nam fœderatæ civitates eodem quo Romani privilegio utebantur.

34. *Æquissimo jure ac fœdere.*] Fœdus istud cum Heraclea sancitum est Pyrrhi temporibus, Fabricio Consule, anno U. C. 475.

37. *Silvani lege, & Carbonis.*] Cn. Pompeio Strabone, & L. Porcio Carbone coss. M. Plautius Silvanus, & Cn. Papirius Carbo Tribuni-plebis legem tulere de peregrinis, ut hîc subjacet, *si qui fœderatis*, &c.

40. *Sexaginta diebus.*] Tria legis capita fuerunt, si quis fœderatæ civitati adscriptus esset, si in Italia domicilium haberet, si sexaginta diebus censum apud Prætorem professus esset, id est, intra diem sexagesimum post latam legem professus esset se civem Romanum esse.

CON-

CONFIRMATIO.

Duas habet partes, quarum hæc prima est, Civis Romanus est Archias.

III. Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico ampliùs, causa * dicta est. Quid enim horum infirmari, Gracche, potest? Heracleæne esse eum adscriptum negabis? adest vir summâ auctoritate, & religione, & fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire; non audivisse, sed vidisse; non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines, qui hujus judicii causâ cum mandatis & cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hîc tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea quæ habemus nihil dicere; quærere quæ habere non possumus: & de hominum memoriâ tacere, literarum memoriam flagitare: &, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quæ depravari nullo modo possunt, repudiare; tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. An domicilium Romæ non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit? At non est professus; imo verò iis tabulis professus, quæ solæ ex illâ pro-

* *defensa.*

5. *Non opinari.*] Leviter aliquando opiniones à rei veritate alienæ concipiuntur. Affert testimonium Luculli.

6. *Adsunt Heraclienses legati.*] Locus à testibus, in quo multum roboris & firmamenti est.

9. *Tabulas publicas.*] In tabulis publicis omnia acta publica civitatis, & omnium civium nomina continebantur.

12. *Italico belli.*] Spe civitatis obtinendæ, Italiæ populi dejecti, tandem factâ conspiratione, populo Rom. bellum intulerunt, quod & Sociale dictum est, & Marsicum, quod à Marsis primum sit excitatum.

Ib. *Incenso tabulario.*] Tabularium locus est ubi servabantur tabulæ publicæ.

18. *Quærere quæ habere non possumus.*] Ostendit ridiculum esse tabulas quærere quæ perierunt, quæque duntaxat proferuntur, ut per eas præteritorum memoria conservetur, cum præsertim recens sit memoria Archiam esse civitate donatum; & habeantur testimonia Luculli, Heracliensium, &c.

13. *Religionem.*] Per Religionem intelligit juramentum, quia juratus testis dicebat testimonium, quod tunc religiosum putabatur.

14. *Municipii.*] Municipium oppidum est jure civitatis Romanæ donatum, quod alio nomine Plinius oppidum civium Romanorum appellavit.

17. *Sedem omnium rerum.*] Constituit vivere & mori Romæ Archias; argumentatur à domicilio sive loco.

19. *Iis tabulis professus.*] Curavit nomen suum in eas tabulas referri, sicut lex præscribebat; non in eas tabulas, quæ negligentius asservabantur à Prætore, & in quibus plures sæpe nomina furtim inscribebant; sed in eas tabulas quæ à Metelio viro sanctissimo asservatæ sunt: probat autem tabulis professum esse Archiam

fessione, collegioque Prætorum obtinet publicarum tabularum auctoritatem. Nam cùm Appii tabulæ negligentiùs asservatæ dicerentur; Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem resignasset; Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tantâ diligentiâ fuit, ut ad L. Lentulum Prætorem, & ad judices venerit, & unius nominis liturâ se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quæ cum ita sint, quid est quòd de ejus civitate dubitetis, præsertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum mediocribus multis, & aut nullâ, aut humili aliquâ arte præditis, gratuitò civitatem in Græcia homines impertiebantur; Rheginos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic summâ ingenii prædito gloriâ, noluisse? Quid? cùm cæteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint; hic, qui nec utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, rejicietur? Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus, hunc tum clarissimo impera-

21. *Appii tabulæ.*] Appius & Gabinius Prætores fuerunt, cum Archias professus est.

22. *Incolumis fuit.*] Qui nondum condemnatus in judicio est, dicitur incolumis.

Ib. *Post damnationem.*] Quo crimine damnatus fuerit, non constat. Hic enim non est iste A. Gabinius, qui postea cum L. Pisone Consul fuit, & cujus mentio fiet in Pisoniana.

23. *Resignasset.*] Tabulæ evulgatæ sunt post damnationem & calamitatem Gabinii; quia antea erant tabulæ ejusmodi Prætoris annulo obsignatæ.

Ib. *Metellus.*] Apud Metellum Prætorem Archias professus est.

26. *Unius nominis litura.*] In iis tabulis unius tantum nominis litura reperta est, quâ se commotum Metellus dixit; at in Archiæ nomine nulla erat.

29. *Cum mediocribus multis.*] Argumentum à minore ad majus facit, si civitate donati sunt levioris artis homines; certe & eâ donatus est Archias, qui præstantissimis artibus ornatus est.

30. *Gratuito.*] Sine merito, & artis alicujus gloriâ, civitatem concedebant: quidni concedetur tam insigni viro?

31. *In Græcia.*] Magnam Græciam intelligit, quæ pars erat Italiæ, cujus initium erat â Latii finibus, & ad Tarentum usque & Cumas extendebatur.

32. *Locrenses.*] A Locrensibus etiam civitate donatus est Archias; populi autem illi sunt in extremâ Italiæ orâ, quæ magna Græcia dicta est.

33. *Scenicis artificibus.*] Artes intelligit viles & abjectas; argumentatur à minori ad majus.

35. *Post legem Papiam.*] Primùm lege à Petronio latum erat, ut omnes peregrini jure civitatis carerent; hanc iterum Papius Tribunus-plebis, coss. Cotta & Manlio, anno urbis conditæ 688. restauravit. De utrâque lib. 3. Offic. loquitur.

36. *In tabulas irrepserint.*] Cum aliqui curaverint, ut nomen suum vel Prætorum negligentiâ, vel fraude in tabulis publicis latenter insciberetur; cur non obtinebit Archias? &c.

38. *Census nostros requiris.*] Negabat adversarius à Censoribus Archiam censum esse; mos enim fuit apud Romanos, ut quinto quoque anno capita civium Romanorum censerentur. Respondet autem Cicero ideo censum non esse, vel quia Româ aberat, quando censebatur populus, vel quia eo præsente censendi ratio neglecta est; census autem non confirmat jus civitatis, hoc est, non facit neque confirmat civem, sed tantummodo indicat eum qui sit census.

tore

tore L. Lucullo apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem Quæstore fuisse in Asia: primis, Julio & Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipsius quidem judicio eum in civium Rom. jure esse versatum, & testamentum sæpe fecit nostris legibus, & adiit hæreditates civium Rom. & in beneficiis ad ærarium delatus est à L. Lucullo Prætore, & Consule. Quære argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, neque amicorum judicio [b] revincetur.

[b] *convincetur.*

40. *Superioribus.*] L. Marcius Philippus, & M. Perpenna, tertio post anno lustrum 66 fecerunt, quo tempore in Asia Archias fuit cum Lucullo Quæstore. Censura deinde intermissa fuit usque ad annum sexcentesimum septuagesimum tertium, quo L. Gellius, Cn. Lentulus censores lustrum sexagesimum septimum fecerunt, cum Lucullus in Asia bellum contra Mithridatem administrabat, & hi sunt quos Cicero *proximos* appellat. [*Hottoman.*]

41. *Julio & Crasso.*] L. Julius Cæsar, P. Licinius Crassus censores fuêre, Cn. Pompeio & Porcio Catone coss. anno urbis 664. [*Hottoman.*]

44. *Gessisse pro cive.*] Gerit se pro cive, qui jure civitatis utitur, sive civis sit, sive non sit.

Ib. *Ipsius.*] Archiæ judicio contendebat adversarius eum non esse civem Romanum.

46. *Testamentum fecit.*] A testamento facto, ab aditâ hæreditate, & à delatione ad ærarium, probat Archiam civem esse Rom. Porrò testamentum facere, & accipere quid testamento, ad cives tantùm pertinebat; utroque jure peregrini privabantur.

Ib. *Adiit hæreditates.*] Licebat quemlibet, modò civis Romanus esset, hæredem facere.

47. *In beneficiis ad ærarium.*] Archias delatus est inter eos qui beneficium aliquod accipere debebant, id enim moris fuit, ut milites propter rem bene gestam ab imperatore ad ærarium deferrentur, & aliquod suæ generositatis præmium acciperent.

48. *Quære argumenta.*] In fidit suæ causæ Cicero, ut moneat adversarium nunquam posse inveniri argumenta satis valida, quibus persuadeat Archiam Poëtam civem non esse.

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS,

Etiamsi Archias civis Romanus non esset, adsciscendus fuit.

Propositionem hoc syllogismo complectitur: Poetæ docti & ingeniosi, propter suæ doctrinæ fructum, delectationem, & dignitatem, inter cives adsciscendi sunt; Archias talis est: igitur est adsciscendus inter cives.

IV. Quæres à nobis, Gracche, cur tantoperè hoc homine delectemur? quia suppeditat nobis, ubi & animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, & aures convicio defessæ conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tantâ

1. *Quæres à nobis.*] Occupatione transit ad Archiæ commendationem, cum digressione in laudem literarum.

3. *Convicio.*] Convicium propriè maledictum illud est, quod accusator reo objicit præter crimen quod causæ proprium est, & quod nihil habet propositum præter contumeliam.

varietate rerum, nisi animos nostros doctrinâ excolamus: aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrinâ eâdem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum: cæteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, Judices, ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocârit, aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum cæteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, & ad ipsam requiem animi & corporis conceditur temporis; quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique aleæ, quantum pilæ; tantum mihi egomet ad hæc studia [a] recolenda sumpsero? Atque hoc adeò mihi concedendum est magis, quod ex his studiis, hæc quoque crescit oratio, & facultas: quæ quantacunque in me est, nunquam amicorum periculis defuit; quæ si cui levior videtur; illa quidem certè, quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum præceptis, multisque literis mihi ab adolescentiâ suasissem, nihil esse in vitâ magnopere expetendum, nisi laudem atque honestatem; in eâ autem [b] persequendâ omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestrâ in tot ac tantas dimicationes, atque in hos [c] profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quæ jacerent in tenebris omnia, nisi

[a] *repetenda.* [b] *inquirenda.* [c] *perditorum.*

11. *Ut ab nullius.*] Al. *ut ab illis nullo me unquam temp.* Sed locum depravatum putat Petrus Victorius lib. 2. Variar. lect. cap. 9. & sic reponendam esse, *ut à nullius unquam me tempore, aut commodo, aut otium meum abstraxerit, &c.* ostendit enim quod literis incubuerit, & nemini obfuerit: nec se esse è genere illorum hominum, qui his studiis vehementer delectati, cuncta officia & publica & privata deserunt; sed semper se præsto fuisse iis qui operâ suâ uti vellent, & temporibus commodisque eorum diligenter serviisse, nec à muneribus illis potuisse aut otio avelli, aut voluptate avocari, aut somno retardari; quare liberum esse omni culpâ; nam quod tempus poneret in literis bonisque artibus perdiscendis, statim accuratè docet, atque id cum suâ magnâ laude, turpique notâ eorum qui longe aliam vitam, quam describit, sequerentur.

17. *Tempestivis conviviis.*] Tempestiva convivia, ut & *tempestivæ epulæ, cœnæ,* &c. dicuntur quæ ante legitimam conviviorum horam ineuntur, & in multam noctem protrahuntur.

18. *Aleæ.*] Alea vulgo dicitur quicquid fortunæ committitur.

20. *Crescit oratio.*] Quintilianus lib. 10. cap. 1. ait Poëtarum lectionem Oratoribus conferre plurimùm. Ostendit autem his à caussis efficientibus eloquentiam literis instrui, & vitam institui.

28. *Tantas dimicationes.*] Intelligit dissensiones quæ illi fuerint in Reipub. administratione, cum Catilinâ, & cum cæteris conjuratis.

30. *Sed pleni.*] A testimoniis per traductionem idem de literis probat.

literarum lumen accederet. Quàm multas nobis [d] imagines, non solùm ad intuendum, verùm etiam ad imitandum, fortissimorum, virorum [e] expressas, scriptores & Græci & Latini reliquerunt? quas ego mihi semper in administranda repub. proponens, animum & mentem meam [f] ipsâ cogitatione hominum excellentium conformabam. Quæret quispiam, quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes literis proditæ sunt, istâne doctrinâ, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare: sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, & sine doctrinâ, naturæ ipsius habitu prope divino, per seipsos & moderatos, & graves extitisse fateor; etiam illud adjungo, sæpius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrinâ, quam sine naturâ valuisse doctrinam; atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quædam confirmatioque doctrinæ, tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere [g] existere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt divinum hominem, Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium, modestissimos homines, & continentissimos: ex hoc fortissimum virum, & illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profectò, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adjuvarentur, nunquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hîc tantus fructus ostenderetur, si ex his studiis delectatio sola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi remissionem humanissimam, ac liberalissimam judicaretis. Nam cætera neque temporum sunt, neque ætatum omnium, neque locorum: at hæc studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent; delectant domi, non impediunt foris; pernoctant nobiscum, peregrinantur,

[d] *exempla.* [e] *veras.* [f] *cogitando de hominibus excellentibus.* [g] *apparere.*

32. *Lumen accederet.*] Multa illustrata literis sunt, quæ vindicantur ab oblivione.

38. *Virtutes.*] Per virtutes res gestas, & egregia fortitudinis facinora intelligit, quæ passim à Cicerone virtutis nomine exprimuntur.

48. *Africanum.*] Paulli Æmilii filius minor Africanus dictus est; is, ut ait Cicero lib. 1. de Offic. *Eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam.*

Ib. *C. Lælium.*] Hic Lælius sapiens nominatus est, quem in libro de claris Orat. Scipione illustriorem eloquentiâ fuisse ait.

Ib. *L. Furium.*] Eodem lib. de claris Orat. ait Cicero, *L. Furius perbenè Latine loqui putabatur, literatiusque quam cæteri.*

51. *M. Catonem.*] Cato vir gravissimus, fortissimusque fuit; in extremâ senectute literis Græcis operam dedit, & Latinas pene senex didicit. De illius eloquentiâ pluribus agit Cic. in claris Oratoribus, & in libro de Senect.

56. *Liberalissimam.*] Delectatio ex studiis dignissima est homine liberaliter educato.

Ib. *Nam cætera.*] Alia studia non pertinent ad omnia tempora, neque ad omnes ætates & omnia loca; at studia poëtica hæc universa complectuntur. [Alii libri habent *cæteræ*, & ad *literas* referunt.]

ruſticantur. Quod ſi ipſi hæc neque attingere, neque ſenſu noſtro guſtare poſſemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cùm in aliis videremus. Quis noſtrûm tam animo agreſti ac duro fuit, ut Roſcii morte nuper non commoveretur? qui cùm eſſet ſenex, mortuus, tamen, propter excellentem artem ac venuſtatem, videbatur omninò mori non debuiſſe. Ergo ille corporis motu tantum amorem ſibi conciliarat à nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus: Quoties ego hunc Archiam vidi, Judices, (utar enim veſtrâ benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter [h] attenditis) quoties ego hunc vidi, cum [i] literam ſcripſiſſet nullam, magnum numerum optimorum verſuum de his ipſis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque ſententiis? quæ vero accuratè cogitatèque ſcripſiſſet, ea ſic vidi probari, ut ad veterum ſcriptorum laudem pervenirent.

V. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atque ſic à ſummis hominibus eruditiſſimiſque accepimus, cæterarum rerum ſtudia, & doctrina, & præceptis, & arte conſtare; poetam naturâ ipſa valere, & mentis viribus excitari, & quaſi divino quodam ſpiritu inflari. Quare ſuo jure noſter ille Ennius ſanctos appellat poetas, quòd quaſi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis eſſe videantur. Sit igitur, Judices, ſanctum apud vos humaniſſimos homines, hoc poetæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa & ſolitudines voci reſpondent, beſtiæ ſæpe immanes cantu flectuntur, atque conſiſtunt: nos in-

[h] *auditis.* [i] *nihil omninò ſcripſiſſet.*

64. *Roſcii.*] Is eſt Roſcius comœdus ille, pro quò Cicero dixit; & quem Q. Catulus, vir ille graviſſimus, oriente Sole pulchriorem judicabat, licet oculis perverſiſſimis eſſet.

65. *Venuſtatem.*] Habuit hanc venuſtatem in motibus corporis, quos adeo eleganter exprimebat, ut, qui in aliquo artificio excelleret, is in ſuo genere Roſcius diceretur; vide Cic. lib. 1. de Orat.

73. *Revocatum.*] Poſtulatus Archias, ut aliter diceret, tam facilè alia verba & ſententias proferebat, ut non aliter res ſcripta fuiſſe videretur.

4. *Poetam naturâ ipsâ valere.*] Affert Cicero quod vulgò celebratur de poetis, *poetam naſci, oratorem fieri.* Certe idem Cic. lib. 1. Tuſc. Quæſt poëtam grave plerumque carmen ſine cœleſti aliquo mentis inſtinctu fundere non putat.

6. *Sanctos appellat poetas.*] Plato poetas deorum filios, & interpretes vocat.

10. *Saxa & ſolitudines.*] Cum agat in hac oratione pro poetâ Cicero, poeticè etiam loquitur; nam ſi oratoriè loqueretur, vitioſa hæc haberetur oratio, utpote parum veritati conformis.

Ib. *Voci reſpondent.*] Saxa ſcilicet per Echo reſpondent: cum enim vox in aliquod corpus ſolidum & concavum vehementius impulſa eſt, eadem remittitur, & eundem noſtris auribus ſonum reddit.

11. *Beſtiæ cantu flectuntur.*] Alludit ad Orphei fabulam, quem poëtæ dixerunt tigres, leones, ſilvas, arbores ſuæ teſtudinis ſono demulſiſſe; quo figmento voluerunt indicare, quanta ſit poeſeos ſuavitas ad demulcendos hominum vel agreſtiſſimorum animos.

ſtituti

ftituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi verò suum esse confirmant; itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt; permulti alii præterea pugnant inter se, atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui & voluntate & legibus noster est, repudiamus? præsertim cum omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandum: nam & Cimbricas res adolescens attigit, & ipsi illi C. Mario, qui durior ad hæc studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus à Musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum facilè præconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vocem

13. *Colophonii.*] Colophon, unde Colophonii dicti sunt, urbs fuit Ioniæ celebris Apollinis oraculo, & Nicandri poetæ patriâ.

Ib. *Chii suum vindicant.*] Chios insula fuit maris Ægæi, & nobilissima, si Stephano credimus, Ionum urbs.

14. *Salaminii.*] Salaminii populi in Cypro insulâ.

Ib. *Smyrnæi.*] Smyrna urbs Ioniæ fuit. Omnes illi quidem populi civem suum Homerum esse contendunt, at eum Chii cæteris æquius sibi vindicare debent, vel vetustissimorum scriptorum testimonio. Certe Plato in Ione apud Chios Homeridas ab ipsâ Homeri stirpe fuisse commemorat, &, quod scitè Homerum expoliverit, se vel hoc uno nomine dignum ait, qui ab Homeridis aureâ coronâ donetur. Huic consentit Strabo lib. 14. hunc Ptolemæus Hephæstio in excerptis apud Photium, qui ex Hypermone historico refert Homeri servum à Chiis mille drachmis multatum fuisse, quòd mortuum Homerum non exussisset. Julius Pollux lib. 9. cap. 6. ait apud Chios monetam fuisse, cui nomen Homerus, & illorum numisma ex unâ parte Homeri effigie, & ex aliâ Sphinge expressum esse; in eâdem sunt sententiâ Simonides, Pindarus, Theocritus, Euthymenes, Constantinus imperator, Themistius, Claudianus, Paulus Silentiarius, qui Homerum vatem Chium appellarunt; quorum omnium testimonia fusè prosecutus est Leo Allatius, vir doctissimus, in libello quem de Homeri patriâ conscripsit.

Hinc forte nata est de Homero inter civitates contentio, quod varii variis temporibus fuerint Homeri, omnes quidem, aut literis, aut arte aliquâ conspicui. Nam præter hunc nostrum Homerum duo floruerunt apud Chios, Medicinæ scientiâ alter, alter magicâ clarus; apud Salaminios quartus institoriâ arte vir ditissimus, quintus Picturâ apud Colophonios, sextus Juris civilis scientiâ, septimus Musicâ apud Athenienses, octavus apud Mæonios Græcarum linguarum peritiâ floruit.

16. *Ergo illi alienum.*] Isti populi Homerum licet externum post mortem habere quasi civem suum voluerunt, igitur Romani Archiam, qui legibus Romanis utitur, civem repudiare non debent.

20. *Cimbricas res attigit.*] Bella contra Cimbros gesta descripsit: in quo gloriam Romani nominis extulit.

21. *Mario.*] Hic Archias Mario gratus & jucundus extitit, qui ab hoc genere studiorum abhorrere videbatur: & ab ipsâ illâ linguâ Græcâ, quâ utebatur Archias, & studio & voluntate alienissimus fuit, ut refert de eo Sallustius.

22. *Neque enim.*] Reddit rationem cur grati sint Poetæ, quia videlicet versibus suis clarorum virorum gloriam æternæ hominum memoriæ commendant.

24. *Themistoclem.*] Themistocles dux Atheniensis fuit tantus, ut nemo ei Græcorum anteferatur, pauci pares putentur, ut de eo Nepos scripsit.

25. *Acroama.*] Acroama vox, narratio & recitatio est, quæ instrumentis musicis

cem libentissimè audiret: Ejus, à quo sua virtus optimè prædicaretur. Itaque ille Marius item eximiè L. Plotium dilexit; cujus ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum atque difficile, & in multâ varietate terrâ marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum & clarissimum virum, verùm etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Rom. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, & regiis quondam opibus & ipsâ naturâ regionis vallatum: populi Romani exercitus, eodem duce, non maximâ manu, innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Rom. laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum, ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse at quæ conservatam: nostra semper laus feretur & prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus, depressa hostium classis, & incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt trophæa, nostra monumenta, nostri triumphi; quia quorum ingeniis hæc feruntur, ab iis populi Rom. fama celebratur. Charus fuit Africano superiori noster Ennius: itaque etiam in sepulchro Scipionum putatur is esse constitutus è marmore. At iis laudibus certè non solùm ipsi, qui

ficis, permixta est, tuncque à voce distinguitur.

27. *Plotium.*] Plotius à Suetonio inter claros Rhetores numeratur; alius est etiam Plotius Poëta & Philosophus non ignobilis.

28. *Mithridaticum bellum.*] De hoc bello fusè in Orat. pro lege Manil. dictum est.

30. *Expressum est.*] Ab hoc poëta carmine descriptum fuit illud bellum.

33. *Lucullo imperante.*] De eo in orat. pro lege Manil. & de Ponto Mithridatis regno dictum est.

35. *Non maxima manu.*] Quum Tigranes maximo instructus exercitu venientem cum longe inferiori Lucullum vidisset, dixisse fertur, si legati venirent, satis quidem multos, si verò pugnaturi, paucos admodum esse.

Ib. *Armeniorum.*] Armeniorum rex erat Tigranes; de copiarum ejus internecione dictum est in Orat. pro lege Manil.

36. *Urbem Cyzicenorum.*] Vide Orat. pro lege Manil. parag. viii. not. ad l. 11.

37. *Belli ore ac faucibus.*] Elegans metaphora, à feris animantibus ducta, quarum in fauces incidere extremi est periculi. Hanc autem civitatem cum sibi Mithridates Asiæ januam fore putaret, quâ effractâ tota provincia pateret, eò omnem belli impetum converterat.

40. *Apud Tenedum.*] Vide Orat. pro Murænâ parag. viii. l. 44.

42. *Quorum ingeniis.*] Hinc concludit quanto in honore habendus sit Archias & cæteri viri ingeniosi & eruditi, qui Romanorum ducum res gestas, & populi Romani gloriam celebrant.

43. *Noster Ennius.*] Ennius antiquus poëta Rudiis Calabriæ oppido natus, carmine Annalium libros, atque alia multa scripsit, quæ omnia, præter aliqua eorum fragmenta temporum vetustate perierunt; de eo sic cecinit Horatius lib. 2. Epist.

Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma
Prosiluit dicenda.

Is autem charus fuit imprimis Scipioni Africano; nam ut Valerius Max. lib. 8. cap. 1. ait, *superior Africanus*, qui ab Africâ devictâ dictus est, *Ennii poëtæ effigiem in monumentis Corneliæ gentis collocari voluit, quod ingenio ejus opera sua illustrata judicaret.* Huic consentit Ovidius, cum canit,

Ennius emeruit, Calabris in montibus ortus,
Contiguus poni, Scipio magne, tibi.

44. *In sepulchro.*] Sepulchrum Africani erectum erat in viâ Appiâ intra primum ab urbe lapidem.

laudan-

laudantur, sed etiam populi Rom. nomen ornatur. In cœlum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Rom. rebus adjungitur; omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrûm laude decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostrâ civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi, quàm ex Latinis, vehementer errat: propterea quod Græca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare, si res hæ, quas gessimus, orbis terræ regionibus definiuntur; cupere debemus, quo minus manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quod cùm ipsis populis, de quorum rebus scribitur, hæc amplà sunt: tum iis certe, qui de vitâ gloriæ causâ dimicant, hoc maximum & periculorum incitamentum est, & laborum.

VI. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille

47. *Hujus proavus.*] Designatur aliquis forte ex iis qui huic causæ aderant aut patroni aut judices. Hic autem est Cato major, in quo Livius ait tantam vim animi ingeniique fuisse, ut nulla ars neque privata, neque publica rei gerendæ ei defuerit. In bello summus Imperator fuit, in pace juris peritissimus, in causis orandis eloquentissimus.

48. *Illi Maximi, &c.*] Loquitur de illis qui bello Punico secundo victoriis insignes fuere, quosque suis carminibus mirificè Ennius celebravit; hi fuere præsertim Q. Fabius Maximus, qui *cunctando restituit rem*, M. Claudius Marcellus, qui docuit Annibalem vinci posse. Q. Fulvius Flaccus, qui Capuam illustri victoriâ recepit.

50. *Rudium hominem.*] Rudiæ porro sitæ sunt in Calabria in Salentinis, civitas à Græcis condita, Ennii patria; quia autem hic præclarissima ducum illorum facinora versibus suis conscripserat, donatus est civitate, an igitur par est ejici Româ Archiam? &c.

Ib. *In civitatem receperunt.*] Ennius donatus est civitate Romanâ à Filio M. Fulvii, quem contra Ætolos bellum gerentem secutus erat.

51. *Multis civitatibus expetitum.*] Superius vidimus à Rheginis, Locrensibus, Neapolitanis, &c. civitate donatum fuisse Archiam, à quibus summè expetitus fuerat.

53. *Nam si quis minorem.*] Occupatio est, quâ docet eos errare, qui minorem putabant ex Græcorum, quam Latinorum scriptis gloriam colligi, ideoque minoris faciendum Archiam, qui Græce scripsit.

55. *Leguntur in omnibus gentibus.*] Græca lingua ubique erat in usu; certe Diodorus Siculus, & Cæsar in Commentariis docent, à Gallis ipsis auditam fuisse, cum Latina illis adhuc esset ignota. Sed crescente in dies imperio Romano, illa tandem, inquit Plinius, *una cunctarum gentium in toto orbe patria facta est.*

57. *Quo minus manuum.*] Videtur tollenda esse hæc particula *minus*, quæ sensui officit. Sic itaque argumentatur Cicero; cum constet Græcam linguam magis patere quam Latinam, nostraque arma factaque pervagata sint per universum orbem, optare debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerunt, eodem gloriam, famamque penetrare; hoc eximiè præstare potest Græcus sermo, Latinus minimè. Quare fovendus est omnique honore afficiendus Licinius, qui eâ linguâ poëma scribit ac fortia Romanorum facta celebrat.

Alexander

Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen cùm in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset, O fortunate, inquit, adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris. Et verè; nam nisi Ilias illa extitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adæquavit, nonne Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? & nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quâdam gloriæ commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Rom. Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sylla cum Hispanos & Gallos civitate donaret, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos in concione vidimus, cum ei libellum malus poëta [a] de populo subjecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui sub eà conditione, ne quid postea

[a] *vulgaris.*

2. *Secum habuisse dicitur.*] Probat quanto in honore apud magnos viros Poëtæ fuerint, exemplo Alexandri Magni, qui licet habuerit secum multos poëtas, & impolitos quidem, tamen eorum scriptis ita delectabatur, ut eos muneribus cumularet, unde Horatius de eo canit,

Gratus Alexandro regi magno fuit ille
Chærilus, incultis qui versibus & male natis
Rettulit acceptos, regale numisma, Philippos.

Ib. *Atque is.*] Alexander Magnus gratulatus fuit Achilli felicitatem suam, cum ad Sigeum Promontorium Trojæ venisset, ubi dicitur fuisse illius sepulchrum.

3. *O fortunate adolescens.*] Duabus de causis quidem felix fuit, 1. propter virtutem suam egregiam. 2. quòd virtutem illam egregiam Homerus prædicavit, cujus beneficio apud posteros perpetua futura est, ut sequentia verba indicant.

5. *Ilias illa.*] Ilias opus Homeri nobilissimum fuit, ab eo dicta, quod bellum contineat apud Ilium, quod inter Græcos gestum est & Trojanos ob raptam Helenam.

6. *Noster hic Magnus.*] Probat 2. ab exemplo Pompeii Magni, qui cum in Hispaniam ad periculosissimum bellum proficisceretur, lege latâ è L. Gellio Publicola & Cn. Cornelio Lentulo, potestatem obtinuit donandi civitate, qui benè se strenueque gessissent in bello.

7. *Theophanem Mitylæneum.*] Theophanes ille fuit Historicus & Poëta, qui res gestas à Pompeio versibus celebravit: à quo communi militum consensu jus civitatis obtinuit.

9. *Sed rustici ac milites.*] Ex Catone in libro de Re rusticâ, ex agricolis viri fortissimi & strenuissimi milites fiunt, utpote qui magis quam urbani laboribus tolerandis assueti sunt.

11. *Itaque credo.*] Ironia. Si enim Archias donatus non fuisset civitate, id facile beneficium ab aliquo imperatore, Metello nempe, obtinuisset, cui familiaris fuit, vel à Sylla, qui etiam in malos poëtas liberalis fuit.

13. *Hispanos & Gallos donaret.*] Probat exemplo Syllæ, qui cum milites Gallos & Hispanos, quorum erat usus in bellis operâ, civitate donarit, haud dubiè Archiam civitate donavisset, si hanc ab illo gratiam Archias petivisset; quod confirmat exemplo mali poëtæ, &c.

16. *Alternis versibus longiusculis.*] Id est hexametris & pentametris, vel illis versibus quales ab Horatio plurimi scripti sunt.

17. *Quas tunc vendebat.*] Dedit illi ex bonis civium Rom. quæ sub hastâ vendebat in foro, quòd Marii partibus studuissent. Id invidiosè contra Syllam dicit.

scriberet,

scriberit. Qui [b] sedulitatem mali poëtæ duxerit aliquo tamen præmio dignam; hujus ingenium & virtutem in scribendo, & copiam non expetisset? Quid? à Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui præsertim usque eò de suis rebus scribi cuperet, etiam Cordubæ natis poëtis pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas [c] dederet. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest; sed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio, & optimus quisque maximè gloriâ ducitur. Illi ipsi Philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnendâ gloriâ scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem nobilitatemque despiciunt, prædicari se ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir & imperator, Attii, amicissimi sui carminibus, templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Jam verò ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit Fulvius, non dubitavit [d] Martis manubias Musis consecrare. Quare, in quâ urbe imperatores prope armati poëtarum nomen, & Musarum delubra coluerunt, in eâ non debent togati Judices à Musarum

[b] *diligentiam.* [c] *accommodaret.* [d] *belli.*

23. *Qui præsertim.*] Probat Archiam potuisse obtinere civitatem à Metello, qui cum summâ laudis cupiditate flagraret, incultos poëtas ad res suas celebrandas assumpsit.

24. *Cordubæ natis.*] Cordoba urbs in Hispania Bætica, in quâ nati sunt plures eruditione viri clarissimi, inter quos potissimum duo Senecæ & Lucanus commendantur.

Ib. *Pingue quiddam sonantibus atque peregrinum.*] Imperitiam illorum poëtarum carpit, quorum stylus indoctus, &, ut vulgò dicitur, pingui Minerva elaboratus, neque Latinus satis est, quia in eo peregrina quædam vocum expressio reperitur, quæ Romanæ linguæ puritatem non sapit. Certe in iis supra memoratis auctoribus quidam stylus est turgidus, & inflatus, quem facilè hinc est observare à temporibus Ciceronis ad ætatem usque Senecarum & Lucani, in Cordubensibus viguisse.

31. *D. Brutus.*] D. Brutus Consul fuit cum Scipione anno U. C. 616. & in Hispaniam cum imperio profectus sexaginta Gallæciorum millia oppressit. Unde Gallæcius dictus est. Vide Paterculum & Strabonem.

32. *Attii.*] Accius seu Attius scriptor tragœdiarum fuit, cujus meminit Horatius Serm. 1. Sat. 10. *Nil Comis tragici mutat Lucilius Acci.*

34. *Bellavit Fulvius.* Cum Fulvius Nobilior bellum illaturus in Ætoliam profectus est, duxit secum Ennium, quod, auctore Cicerone, lib. 1. Tuscul. Quæst. à Catone Fulvio tanquam probrum objectum est.

35. *Manubias.*] Manubiæ appellantur pecuniæ à Quæstore ex venditione prædæ redactæ.

Ib. *Quare, in qua urbe, &c.*] Conclusio à majore, sic profertur: cum imperatores bellicis laboribus impediti poëtas ita coluerint, ut eorum alii templorum ac monumentorum suorum aditus carminibus exornarint, alii secum comites duxerint, ac Musis belli manubias consecrarint; nos certe qui togati sumus, & in otio cum dignitate vivimus, & ad hæc studia excolenda, & ad honorandos poëtas, eosque conservandos invitamur. Certe Brutus monumenta sua Attii carminibus exornavit: Ennium Fulvius voluit habere comitem.

honore,

honore, & à poëtarum salute abhorrere. Atque ut id libentius faciatis, jam me vobis, Judices, indicabo, & de meo quodam amore gloriæ nimis acri fortasse, veruntamen honesto, vobis confitebor. Nam quæ res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, & pro vitâ civium, proque universâ repub. gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quòd mihi magna res & jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, præter hanc laudis & gloriæ: quâ quidem detractâ, Judices, quid est quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo, & tam brevi, tantis nos in laboribus [e] exerceamus? Certe si nihil animus præsentiret in posterum, & si, quibus [f] regionibus vitæ spatium circumscriptum est, [g] eisdem omnes cogitationes terminaret suas; nec tantis se laboribus frangeret, nec tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vitâ ipsâ dimicaret. [h] Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes & dies animum gloriæ [i] stimulis concitat, atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendum commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandum. An verò tam parvi animi videamur esse omnes, qui in repub. atque in his vitæ periculis laboribusque versamur, ut, cum, usque ad extremum spatium, [k] nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An cum statuas & imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiosè multi summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam & politam? Ego vero omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc verò sive à meo sensu post

[e] *fatigemus.* [f] *terminis.* [g] *& interiret cum corpore.* [h] *sed.* [i] *cupiditatis.* [k] *nunquam tranquillè & otiose vixerimus.*

42. *Pro salute hujus urbis.*] Cicero fatetur eodem desiderio laudis se teneri, quo alii, qui poëtas secum habuerunt, adeoque exhortatum fuisse Archiam, ut opus, quod de se propter conjurationem extinctam inchoaverat, perficeret.

49. *Animus præsentiret in posterum.*] Docet quod nisi animus immortalem se futurum præsentiret, non tot se laboribus & curis torqueret.

53. *De vitâ ipsâ dimicaret.*] Dimicare de vitâ animus, qui immortalis est, non potest: quare per animum, ipsum hominem intelligit.

57. *Tam parvi animi.*] Parvi est animi cum sciamus omnia esse interitura, hoc parvum vitæ spatium assiduis laboribus & periculis conterere.

61. *An cum statuas & imagines.*] Ostendit, si statuas homines ambiant, quæ vetustate collabuntur, optare potius debere consiliorum suorum & virtutem imagines, quæ per poëtas ad perpetuam nominis gloriam exprimuntur.

66. *Spargere me.*] Metaphora sumpta ab agricolis, qui semina spargunt ut metant.

67. *Sive à meo sensu.*] Videtur hic dubitare Cicero de animorum immortalitate,

post mortem absutura sunt, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebunt, nunc quidem certe cogitatione quâdam, speque delector.

talitate, atque sive animo suo extincto penitus non sentiat, sive senserit post mortem, se res præclaras gessisse, se tamen nunc recordatione earum consolari.

68. *Sapientissimi homines.*] Pythagoras, Socrates atque omnes magnæ Græciæ sapientes animos hominum divinos esse senserunt, iisque, cum ex corpore abiissent, optimis quibusque patere aditum ad cœlum.

69. *Ad aliquam animi partem.*] Partes esse varias animorum crediderunt quidam è veteribus illis, quarum aliæ alia multa in æternitate contemplabantur, aliæ respiciebant quæ præclarè quondam in hac vita mortalitate gesserant. Plato vero ait tres animæ partes esse, unam, quâ homo discit; alteram, qui irascitur; tertiam, quâ voluptatum cupiditate ducitur: duas illas posteriores cum corpore perire; primam, in quâ ratio inest, remanere cum animo.

70. *Cogitatione quâdam, &c.*] Dum cogitat animum suum esse immortalem, sperat futurum, ut post mortem sentiens quæ præclarè gessit, eorum recordatione consolationem aliquam percepturus sit Cicero.

PERFORATIO.

VIII. Quare, conservate, Judices, hominem pudore eo, quem amicorum studiis videtis comprobari tum dignitate, tum etiam venustate: ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis: causâ vero ejusmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cum ita sint: petimus à vobis, Judices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse; ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis, æternum se testimonium laudum daturum esse profitetur, quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti atque dicti,

2. *Amicorum.*] Maximos, & auctoritate præstantes, quales sunt Luculli, Metelli, amicos habuit Archias.

3. *Venustate.*] Laudat Archiam à venustate & elegantiâ eorum, qui studiis, & ingenio ejus capiuntur.

4. *Summorum hominum.*] Maximo vir ingenio Archias habendus est, quod Mariis, Lucullis, Metellis, his tantis viris placere potuit.

5. *Beneficio legis.*] Probat valere illius causam tum à beneficio legis quæ à Sylvano & Carbone lata est: tum auctoritate municipii Heracliensis; tum testimonio Luculli, qui non opinari se, sed scire, &c. dicit: tum Metelli tabulis, apud quem professus est.

7. *Si qua non modo humana, &c.*] Affirmativè hæc particula, *Si*, ponitur; adeo ut sic ille sensus: quandoquidem Archias vestros imperatores, &c. semper ornavit, dignus est qui vobis non modo ab hominibus, sed ab ipsis diis commendetur.

10. *His recentibus periculis.*] Pericula illa sunt, quibus à Catilinâ Respub. exposita fuit.

sic

ſic in veſtram accipiatis [a] fidem, ut humanitate veſtrâ levatu potius, quàm acerbitate violatus eſſe videatur. Quæ de cauſâ pro meâ conſuetudine, breviter ſimpliciterque dixi, Judices, e confido probata eſſe omnibus: quæ non fori, neque judicial conſuetudine, & de hominis ingenio, & communiter de ipſius ſtudio locutus ſum, ea, Judices, à vobis ſpero eſſe in bonam partem accepta: ab eo, qui judicium exercet, certe ſcio.

[a] *tutelam.*

15. *Violatus.*] Violari acerbo aliquo judicio non debet Archias, quia ſanctum eſt nomen Poëtæ.

17. *Non fori conſuetudine.*] Cicero poſtulaverat è Judicibus, ut novo quodam & inuſitato dicendi genere ſibi fas eſſet uti in defenſione Archiæ.

18. *Communiter.*] Tractavit locum communem de ſtudio poëtico.

20. *Qui judicium exercet.*] Prætor exercebat illud judicium, de cujus nomine nihil reperitur.

PRO-

PRO

M. COELIO.

ARGUMENTUM.

M. Cælius Rufus, eques Romanus, ingenio ac formâ liberali, cum adolescentiam in domo ac familiaritate Ciceronis egisset, postea vixit liberiùs, ac venit in familiaritatem Clodiæ uxoris Q. Metelli, quæ soror erat P. Clodii, at quæ parùm pudica mulier habebatur; cùmque Cælius illâ familiariùs uteretur, & fortè auri certum numerum ab eâ mutuò accepisset, indicatum est Clodiæ, venenum sibi parari à Cælio, per Licinium quendam, qui pecuniâ servum ejus ad perficiendam rem aggressus erat. Itaque accusatur à Clodiæ amicis Cælius, ac potissimùm à L. Atratino adolescente, cujus patrem Cælius eodem tempore de ambitu accusabat. Alia præterea Cælio crimina objecta sunt; v. g. patrem malè tractasse; municipibus Puteolanis non probatum esse; Catilinæ fuisse familiarem; matronas attrectâsse; Senatorem pulsâsse; seditionem Neapoli concitâsse. Pallæ bona invasisse; legatis Alexandrinorum necem intulisse.

PERSONÆ.

Accusatores Cælii fuerunt Clodia, Atratinus, Herennius, & Balbus, Reus M. Cælius. Patroni Cælii M. Crassus, & Cicero. Prætor Domitius.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 697. Cornelio Lentulo & L. Martio Coss. ut existimare licet ex eo quod Dio scribit, legatos illos interfectos fuisse; agente verò Cicerone annum 51.

STATUS CAUSÆ.

Conjecturalis est; 1. an aurum multuum Cælius sumpserit à Clodiâ. 2. an venenum paraverit. Genus autem judiciale est.

PARTES.

Tres sunt; Exordium, Confutatio, & Peroratio.

EVENTUS.

Vicit Cicero, & absolutus Cœlius postea præturam adeptus est, at interfectus est civili bello Cæsarem inter & Pompeium.

EXORDIUM.

I. SI quis, Judices, fortè nunc adsit ignarus legum, judiciorum, consuetudinis nostræ; miretur profectò, quæ sit tanta atrocitas hujusce causæ, quod diebus festis, ludisque publicis, omnibus negotiis forensibus intermissis, unum hoc judicium [a] exerceatur: nec dubitet quin tanti facinoris reus [b] arguatur, ut, eo neglecto, civitas stare non possit; idem, cum audiat esse legem, quæ de

INTERPRETATIO.

[a] *fiat.* [b] *accusetur.*

NOTÆ.

1. *Ignarus legum.*] Hic Cicero per istas leges, Plautiam intelligit, quæ lata est à M. Plautio Tribuno-plebis, Cn. Pompèio Strabone, & L. Porcio Catone Coss. anno urbis 664. ut de iis, qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur.

2. *Consuetudinis.*] Consuetudo fuit Romanorum, ut primo quoque tempore seditiones vindicarentur: alioquin enim diebus festis judicia non exercebantur.

3. *Diebus festis.*] Dies festi diis dedicati habebantur: quare ab omni opere alio abstinendum fuit: neque his Prætori licebat fari tria hæc verba, *do, dico, addico.* Dies autem alii *Festi* dicti sunt apud Romanos, alii *Profesti*, alii *Intercisi. Festi* dies Diis dicati erant: *Profesti* hominibus ad administrandam rem privatam publicamque concessi: *Intercisi* deorum hominumque erant communes. Festis inerant sacrificia, epulæ, ludi, feriæ: Profestis fasti, comitiales, comperendini, stati, præliares. Intercisi, in se non in alios dividebantur: illorum enim dierum quibusdam horis fas erat, quibusdam fas non erat jus dicere. *Fasti* dies erant quibus licebat Prætori fari tria verba, *do, dico, addico:* His contrarii *Nefasti.* Porro comitiales erant, quibus cum populo agi licebat: & fastis quidem lege agi poterat, cum populo agi non poterat; Comitialibus utrumque poterat. Comperendini, quibus vadimonium licebat dicere. Stati denique qui judicii causâ cum peregrino instituebantur. Vide Macrobium lib. Sat. 1. cap. 16.

Ib. *Ludisque publicis.*] Romæ feriebantur, dum ludi publici habebantur: quare causæ intermittebantur, & clausis tabernis forum exornabatur. Nota porro quòd per ludos in plurali spectacula Cicero intelligat; sic in Epist. ad Q. fratrem, *Scripsi quo die ludi committebantur*; ludus verò in singulari de privatis dicitur, & de omni exercitatione gymnasticâ, cum Præceptor solus multos docet. Ita Pedianus.

6. *Esse legem.*] De vi publicâ tulit legem Q. Lutatius Catulus, Consul cum C. Mario anno urbis 651. ut de seditiosis consceleratisque civibus qui armati Senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint quotidie, etiam diebus festis, ludisque publicis quæreretur.

seditiosis consceleratisque civibus, qui armati Senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint, quotidie quæri jubeat; legem non improbet; crimen quod versetur in judicio, [a] requirat; cum audiat, nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in judicium vocari: sed adolescentem illustri ingenio, industriâ, gratiâ, accusari ab ejus filio, quem ipse in judicium & vocet, & vocarit; oppugnari autem opibus meretriciis: Atratini illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem comprimendam putet: vos laboriosos existimet, quibus otiosis, ne in communi quidem otio, liceat esse. Etenim si attendere diligenter, existimare verè de omni hac causâ volueritis; sic [b] constituetis, Judices, nec descensurum quemquam ad hanc accusationem fuisse, cui. utrum vellet, liceret; nec, cum descendisset, quidquam habiturum spei fuisse, nisi alicujus intolerabili libidine, & nimis acerbo odio niteretur; sed ego Atratino, humanissimo atque optimo adolescenti, meo necessario, ignosco, qui habet excusationem vel pietatis, vel necessitatis, vel ætatis: si voluit accusare, pietati tribuo; si jussus est, necessitati; si speravit aliquid, pueritiæ; cæteris non modo nihil ignoscendum, sed etiam acriter est resistendum.

[a] *inquirat.* [b] *decernetis.*

12. *Ab ejus filio.*] Cœlius accusabat iterùm Polam Atratinum, qui fuerat jam absolutus, & Polæ Atratini filius adolescens Cœlii accusatione paternum dolorem ulciscebatur, quòd non tam veri criminis, quàm recriminationis locos videri judicibus debebat.

13. *Opibus meretriciis.*] Id est, opibus Clodiæ, quæ propter incestum cum fratre Clodio pessimè audiit, & quæ hanc accusationem Cœlio conflavit.

14. *Muliebrem libidinem.*] Hæc Clodia, ex quo mortuus est Q. Metellus, cui nupserat, effudit se in omnem libidinem: immo ejus cum hoc Cœlio consuetudo suspecta fuit, quem illa, verso amore in odium, tandem accusavit.

15. *Laboriosos.*] Laboriosos appellat suos judices, quod laborem sumant eodem ipso tempore quo vacare, & ludis publicis interesse deberent cum cæteris.

19. *Cui, utrum vellet, liceret.*] Id est, cui liceret vel accusare, vel non accusare. Indicat autem, coactum fuisse Atratinum opibus illius meretricis Clodiæ Cœlium accusare.

Ib. *Descendisset.*] Vox hæc, *descendere ad judicium*, Ciceroni familiaris est & usitata; opinor, quia fere omnes magnates Romæ in collibus habitabant; vel est metaphora sumpta ab illis qui pugnant, qui descendere vulgò in certamen dicuntur.

24. *Pietati.*] Pietati paret Atratinus, quia patrem defendit, Cœlium accusando.

Ib. *Necessitati.*] Jubenti parenti pareat necesse est filius.

25. *Pueritiæ.*] Præceps est hæc ætas, & facilè spe vanâ deluditur; quibus his tribus sic excusat Atratinum, ut judicii invidiam in alios accusatores, Herennium, Balbum, & Clodium rejiciat.

CONFUTATIO.

Duas partes continet ista Confutatio. Prior varia crimina complectitur, quæ in Cœlium conjecta sunt, ac citata in argumento hujus Orationis.

Orationis. Secunda pars complectitur aurum, quod aiebant accusatores Cœlium sumpsisse à Clodiâ; deinde venenum quod ei paratum à Cœlio dicebatur.

PRIMA PARS.

In quâ varia Cœlio objecta crimina diluit.

II. Ac mihi quidem videtur, Judices, hic introitus defensionis, adolescentiæ M. Cœlii maximè convenire, ut ad ea quæ accusatores, deformandi hujus causâ, detrahendæ spoliandæque dignitatis gratiâ dixerunt, primúm respondeam. Objectus est pater variè, quod aut parum splendidus ipse, aut parum piè tractatus à filio diceretur. De dignitate, Cœlius notis ac majoribus natu, etiam sine meâ oratione, tacitus facilè ipse respondet; quibus autem propter senectutem, quod jam diu minus in foro nobiscum versatur, non æque est cognitus; hi sic ᵃ habeant: quæcunque in equite Romano dignitas esse possit, quæ certe potest esse maxima, eam semper in M. Cœlio habitam esse summam, hodieque haberi, non solùm a suis, sed etiam ob omnibus, quibus potuerit aliquâ de causâ esse notus. Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis. Nam quod de pietate dixistis, est quidem ista nostra existimatio, sed judicium certè parentis: quid nos opinemur, audietis ex juratis; qnid parentes sentiant, lacrymæ matris incredibilisque mœror, squalor patris, & hæc præsens mœstitia, quam cernitis,

ᵃ *intelligant.*

5. *Parùm splendidus.*] Arguerant adversarii, Cœlii patrem indignum fuisse qui cùm illustribus viris versaretur, propter vitæ sordes.

6. *Cœlius.*] Pater hujus Cœlii, qui adest huic judicio, hoc maledictum facilè potest diluere apud eos quibus notus est & cognitus; & iis qui eum ætate superant.

14. *Criminis loco.*] Non quidem adversarii criminis reum esse arguebant, quod eques esset Romanus; sed quod non tantâ nobilitate præditus, minus tolerabilis ejus videretur audacia.

Ib. *Neque his judicantibus, neque defendentibus nobis.*] Sedebant judices equites Romani cum Senatoribus, & defendebat Cicero reum ipse quidem Senator, sed ex equestri genere natus. Itaque parum erat honestum accusatoribus coram illis judicibus equestrem ei ordinem quasi vilem objicere.

16. *Est quidem nostra existimatio.*] De ejus pietate existimabimus quidem ut nobis videbitur, sed de eâ judicabit pater. *Existimatio* porro est opinatio & conjectura, *judicium* verò est sententia, quæ re cognitâ pronunciatur.

17. *Quid nos opinemur.*] Ex auditis testibus, quid oporteat de illo judicare constabit.

Ib. *Ex juratis.*] Jurati testes dicuntur, quia antequam ad judicium producerentur jurabant se veritatem dicturos. Venerant autem isti testes Puteolis advocati ad testimonium dicendum.

19. *Præsens mœstitia.*] Sedebant in subselliis affines & propinqui sordidati & atrati ad misericordiam judicum excitandum, qui quonam affectu essent erga Cœlium facilè ex eorum lacrymis existimari poterat.

uctusque

luctusque declarat. Nam, quod est objectum, municipibus esse adolescentem non [b] probatum suis: nemini unquam præsenti Puteolani majores honores habuerunt, quàm absenti M. Cœlio: quem & absentem in amplissimum ordinem cooptârunt, & ea non petenti detulerunt, quæ multis petentibus denegârunt: iidemque nunc lectissimos viros, & nostri ordinis, & equites Romanos, cum legatione ad hoc judicium, & cum gravissimâ atque ornatissimâ laudatione miserunt. Videor mihi jecisse fundamenta defensionis meæ: quæ firmissima sunt, si nitantur judicio suorum; neque enim vobis satis [c] commendata hujus ætas esse posset, si non modò parenti tali viro, verùm etiam municipio tam illustri ac tam gravi displiceret. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad hominum famam: & meus hic forensis labor vitæque ratio dimanavit ad existimationem hominum paulo latius, commendatione ac judicio meorum. Nam, quod objectum est de pudicitiâ, quodque omnium accusatorum non criminibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id nunquam tam acerbè feret M. Cœlius, ut [d] eum pœniteat non deformem esse natum; sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quorum in adolescentiâ forma & species fuit liberalis. Sed aliud est maledicere, aliud accusare; accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet, ma-

[b] *gratum* [c] *placere* [d] *ille doleat.*

20. *Municipibus.*] Municipes dicebantur, qui in civitatem Romanam recepti muneris publici participes fiebant: sed tandem abusivè municipes dicti sunt suæ cujusque civitatis cives. Ita Ulpianus.

21. *Puteolani.*] Puteoli civitas Campaniæ propter aquas calidas, à multitudine puteorum nominata.

23. *In amplissimum ordinem.*] Amplissimus ordo fuit Senatorius, major ab hoc equester, & infimus plebeius: amplissimus autem ordo in municipiis *Curia* dicebatur; Romæ verò *Senatus*, & qui Romæ *Senatores*, in municipiis *Decuriones* dicebantur; at hic Cœlius ita se suis probavit, ut in illum ordinem ipsum cooptarint.

25. *Lectissimos viros.*] Soliti erant Romanorum socii Romam legatos mittere; qui pro reis testimonium dicerent, qui se laudabiliter in provinciâ gesserant, vel pro eis nomine totius municipii deprecarentur.

Ib. *Nostri ordinis.*] Non miserunt tantum Puteolanos Senatores, sed enim Romanos; quanquam Senatores Romæ domicilium haberent, tamen cùm erant in municipiis unde orti erant, legati decurionum decreto mittebantur.

28. *Nitantur judicio suorum.*] Legunt alii, *nitatur*, referendo ad vocem defensionis; adeo ut ille sit sensus, firmissima fundamenta sunt, si judicio suorum municipum Cœlii defensio nitatur.

31. *Ab his fontibus.*] Probat exemplo suo Cicero, se sibi ab hac eâdem popularium suorum commendatione fecisse famam apud homines.

32. *Forensis labor.*] Per forensem laborem, industriam quâ valet in causis perorandis in foro, significat.

36. *Vocibus maledictisque.*] Convicia & voces sæpe idem significant Certè Ulpianus vult *convicium* appellari, quasi *convocium*, hoc est, à collatione vocum, cùm in unum complures voces conferuntur. Hîc autem Cœlium ab impudicitiâ excusat.

40. *Rem ut definiat.*] Qui accusat debet certum crimen afferre, v. g. furtum, sacrilegium, cædem, &c. quod lege judiciorum aliquâ vindicetur.

ledictio autem nihil habet propositi, præter contumeliam: quæ si petulantiùs jactatur, convicium; si facetiùs, urbanitas nominatur. Quam quidem partem accusationis admiratus sum, & molestè tuli potissimùm esse Atratino datam; neque enim decebat, neque ætas illa postulabat: neque id quod animadvertere poteratis, pudor patiebatur optimi adolescentis, in tali illum oratione versari. Vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc maledicendi locum suscepisset: aliquantò liberiùs, & fortiùs, & magis more nostro refutaremus istam maledicendi licentiam. Tecum, Atratine, agam leviùs, quòd & pudor tuus [e] moderatur orationi meæ: & meum erga te, parentemque tuum beneficium tueri debeo. Illud tamen te esse admonitum volo: primùm qualis es, talem te esse existimes: ut quantum à rerum turpitudine abes, tantum te à verborum libertate sejungas: deinde ut ea in alterum ne dicas, quæ cum tibi falsò responsa sint, erubescas; quis est enim, cui via ista non pateat? qui isti ætati [atque etiam dignitati] non possit, quam velit petulanter, etiam si sine ullâ suspicione, at non sine argumento maledicere? Sed [f] istarum partium culpa est eorum qui te agere voluerunt: laus pudoris tui, quòd ea te invitum dicere videbamus: ingenii, quòd ornatè politèque dixisti. Verùm ad [g] istam omnem orationem brevis est defensio; nam quoad ætas M. Cœlii dare potuit isti suspicioni locum, fuit primùm ipsius pudore, deinde etiam patris diligentiâ, disciplinâque munita: qui ut huic virilem togam dedit, nihil dicam hoc loco de me: tantum sit, quantum vos existimatis: hoc dicam hunc à patre continuò ad me esse deductum: nemo hunc M. Cœlium in illo ætatis flore vidit, nisi aut cum patre, aut mecum, aut in M. Crassi castissimâ domo, cùm artibus honestissimis erudiretur.

III. Nam quod Catilinæ familiaritas objecta Cœlio est, longè ab

[e] *reprimit orationem* [f] *istius defensionis.* [g] *istas omnes objectiones.*

47. *In tali oratione versari.*] Nam debebat adolescens, qualis est Atratinus, versari in eâ oratione, in quâ agitur de impudicitiâ.

48. *Ex vobis robustioribus.*] Robustiores vocat accusatores, qui aliquâ sunt jam ætate provecti, quales sunt Herennius & Balbus.

52. *Beneficium tueri.*] Hoc ait, quia aliquando defenderat Poiam accusatum de ambitu.

53. *Qualis es, talem te esse existimes.*] Monet ut nihil suâ virtute, formâ, ætate indignum faciat, aut loquatur; quemque ita monet amicè, ut etiam modestè carpat.

65. *Virilem togam.*] Positâ prætextâ & bullâ, virilem togam sumebant Romani anno ætatis decimo septimo, ut ex Suetonio licet conjicere.

67. *Ad me deductum.*] Assumptâ virili togâ, statim adolescentes bonis moribus imbuendi, alicui claro viro à parentibus tradebantur. Sic Cicero deductum se ad Scævolam ait lib. de Amicitiâ.

1. *Catilinæ familiaritas.*] Purgat Cœlium, eumque Catalinæ familiarem non fuisse ostendit.

illâ ſuſpicione abhorrere debet; hoc enim adoleſcente, ſcitis conſulatum mecum petiſſe Catilinam: ad quem ſi acceſſit, aut ſi à me diſceſſit unquam, quanquam multi boni adoleſcentes illi homini nequam atque improbo ſtuduerunt, tum exiſtimetur Cœlius Catilinæ nimium familiaris fuiſſe. At enim poſtea ſcimus & vidimus eſſe hunc in illius amicis. Quis negat? ſed ego illud tempus ætatis, quod ipſum ſuâ ſponte infirmum, aliorum libidine infeſtum eſt, id hoc loco defendo; fuit aſſiduus mecum, Prætore me: non noverat Catilinam: Africam tum Prætor ille obtinebat: ſecutus eſt annus: cauſam de pecuniis repetundis Catilina dixit; mecum erat hic: illi ne advocatus quidem venit unquam: deinceps fuit annus, quo ego conſulatum petivi: petebat Catilina mecum: nunquam ad illum acceſſit, à me nunquam receſſit. Tot igitur annos verſatus in foro ſine ſuſpicione, ſine infamiâ, ſtuduit Catilinæ iterum petenti. Quem ergo ad finem putas cuſtodiendam illam ætatem fuiſſe? Nobis quidem olim annus erat unus, ad cohibendum brachium togâ conſtitutus, & ut exercitatione ludoque campeſtri tunicati uteremur: eademque erat, ſi ſtatim mereri ſtipendia cœperamus;

3. *Conſulatum mecum petiſſe.*] Catilina contra Ciceronem petivit conſulatum: ſed cùm eligi ſe ſtatim ſperaſſet, propter ambitionis ſuſpicionem rejectus eſt, & ejus loco Cicero cum Antonio Conſul creatus eſt. Vide Appianum lib. 2. bell. civil. tunc autem admodùm erat adoleſcens Cœlius.

6. *Infeſtum.*] Is infeſtus appellatur, teſte Gellio, lib. 9. cap. 12. qui malum infert cuipiam.

Ib. *Aſſiduus mecum.*] Catilinæ non potuit ſtudere Cœlius, quia ſemper Ciceroni ſic adhæſit, ut nunquam à latere ejus diſcederet.

10. *Africam Prætor obtinebat.*] Pedianus in Orat. in togâ candidâ ſic ait de illo: *Catilina ex præturâ Africam obtinuit, quam cùm graviter vexaſſet, togati Africani in Senatu, jam tum abſente illo, queſti ſunt, multæque graves ſententiæ in Senatu de eo dictæ ſunt.*

11. *Cauſam de pecuniis repetundis dixit.*] Cauſam dicere, auctore Budæo, eſt ſubire judicium. Cùm rediiſſet igitur ex Africâ Catilina, Torquato & Cottâ Coſſ. accuſatus eſt repetundarum, & defenſus à Cicerone, ut ait Feneſtella, & accuſatus à Pub. Clodio, qui Ciceronis poſtea fuit inimicus.

12. *Ne advocatus.*] Advocatus ibi ſumitur pro eo qui ſuam præſentiam amico commodat in judicio; etenim mos erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri poſſe judices putabantur.

16. *Studuit Catilinæ iterum petenti.*] Petivit iterum conſulatum Catilina, cum Silanum & Murænam competitores haberet. Sed iterum repulſam ille paſſus, præ iracundiâ cœpit perniciosè de patriâ cogitare.

18. *Ad cohibendum brachium.*] De hoc Seneca, lib. declam. 5. *Apud patres noſtros qui forenſia ſtipendia auſpicabantur, nefas putabant brachium extra togam exerere: nam in togâ pars quædam in dextrâ parte excurrebat, quæ ſinus dicebatur, & in dextrum humerum rejiciebatur, ut iſtud obvolviret.*

19. *Ludoque campeſtri.*] Exercitatione militari juvenes exercebantur ad bellum in Campo Martio; ſed curſu potiſſimùm, luctâ, ſaltu, jaculatione, equitatu, ſaltatione, &c.

Ib. *Tunicati.*] Ita ſe exercebant adoleſcentes in illo campo, ut tunicâ ſemper ad majorem pudicitiam uterentur. Tunica porrò veſtis brevior apud Romanos fuit, & ſine manicis, quæ propriè viris conveniebat, & ſub longiore veſte induebatur.

20. *Statim mereri ſtipendia.*] Stipendium dicitur æs militare, ſeu præmium quod militibus datur. Merentur autem ſtipendia qui milites fiunt.

[a] castrensis ratio ac militaris; quâ in ætate, nisi qui se ipse suâ gravitate, & castimoniâ, & cum disciplinâ domesticâ, tum etiam [b] naturali quodam bono defenderat; quoquo modo à suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initiâ ætatis integra atque inviolata [c] præstitisset; de ejus famâ ac pudicitiâ, cum is jam se [d] corroboravisset, ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. Studuit Catilinæ, cùm jam aliquot annos esset in foro Cœlius, & multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni ætate fecerunt; habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum non [e] expressa signa, sed [f] adumbrata virtutum; utebatur hominibus improbis multis, & quidem optimis se viris deditum esse simulabat; erant apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiam industriæ quidam stimuli ac laboris; flagrabant vitia libidinis apud illum: vigebant etiam studia rei militaris; neque ego unquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque inter se pugnantibus naturæ studiis, cupiditatibusque conflatum. Quis clarioribus viris quodam tempore jucundior? quis turpioribus conjunctior? quis civis [g] meliorum partium aliquando? quis [h] tetrior hostis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior; quis in largitione effusior? Illa vero, Judices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitiâ, tueri obsequio, cum omnibus communicare quod habebat, [i] servire temporibus suorum omnium, pecuniâ, gratiâ, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, & audaciâ: [k] versare suam naturam, & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere & flectere: cum tristibus severè, cum remissis jucundè, cum senibus graviter, cum juventute, comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosis luxuriosè vivere. Hac ille tam variâ multiplicique naturâ, cùm omnes omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat, tum etiam multos fortes viros & bonos, specie quâdam virtutis assimulatæ, tenebat; neque unquam ex illo delendi hujus imperii tam consceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis & patientiæ radicibus niteretur. Quare ista conditio, Judices, respuatur: nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat: est enim commune cum multis, cum quibusdam etiam bonis. Me ipsum, me, inquam, quondam penè ille decepit: cùm & civis mihi bonus, & optimi cujusque cupidus, & firmus amicus ac fide-

[a] *disciplina militaris.* [b] *probitate naturæ.* [c] *servasset.* [d] *grandior factus esset.* [e] *declarata.* [f] *ficta.* [g] *qui plures bonos habuit fautores.* [h] *pejor.* [i] *subvenire periculis omnium.* [k] *mutare.*

27. *Studuit Catilinæ.*] Studuit Catilinæ cum secundo consulatum petivit.

56. *Conditio respuatur.*] Ista objectio rejiciatur; respuere enim significat repudiare, & quasi cum sputo per contemptum rejicere.

lis

lis videretur; cujus ego facinora oculis prius, quam opinione, manibus ante, quam suspicione, deprehendi; cujus in magnis catervis amicorum si fuit etiam Cœlius, magis est, ut ipse molestè ferat erraſſe se, sicuti nonnunquam in eodem homine me quoque erroris mei pœnitet, quàm ut istius amicitiæ crimen reformidet. Itaque à maledictis pudicitiæ ad conjurationis invidiam oratio est vestra delapsa; posuistis enim, atque id tamen titubanter & strictim, conjurationis hunc, propter amicitiam Catilinæ, participem fuisse: in quo non modo crimen non hærebat, sed vix diserti adolescentis cohærebat oratio. Qui enim tantus furor in Cœlio? quod tantum aut in moribus naturâque vulnus, aut in re atque fortunâ? ubi denique est in istâ suspicione Cœlii nomen auditum? Nimium multa de re minimè dubiâ loquor: hoc tamen dico, non modò si socius conjurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, nunquam conjurationis accusatione adolescentiam suam potissimùm commendare voluisset: quod, haud scio, an de ambitu, & de criminibus istius sodalium ac sequestrium, quoniam huc incidi, similiter respondendum putem; nunquam enim tam Cœlius amens fuisset, ut si se isto infinito ambitu commaculâsset, ambitûs alterum accusaret: neque ejus facti in altero suspicionem quæreret, cujus ipse sibi perpetuam licentiam optaret: nec, si sibi semel periculum ambitûs subeundum putaret, ipse alterum iterum ambitûs crimine arcesseret: quod quanquam nec sapienter, & me invito facit, tamen est ejusmodi cupiditatis, ut, magis insectari alterius innocentiam, quàm de se timidè cogitare videatur. Nam quod æs alienum objectum est, sumptus reprehensi, tabulæ flagitatæ: videte quam pauca respondeam. Tabulas, qui in patris potestate est, nullas conficit:

Ver-

61. *Oculis priùs, quàm opinione.*] Prius patuerunt oculis crimina Catilinæ, quàm eorum reus crederetur: per Fulviam enim conjurationem accepit, antequam conjuratorum literæ in ponte Milvio fuissent deprehensæ.

63. *Si fuit etiam Cœlius, &c.*] Si inter tot Catilinæ amicos fuit Cœlius, longè justius conqueri debet, se in fraudem inductum fuisse, ut Cicero sæpenumero conquestus est, quàm vereri ne istius Catilinæ amicitia crimini sibi vertatur.

76. *Sequestrium.*] Sequestres vel sunt, auctore Budæo, interpretes ambitûs, & corrumpendarum tribuum auctores, vel qui se tanquam mediatores ad populi gratiam pro candidatis aucupandam interponunt.

83. *Arcesseret.*] Jam supra notatum est Cœlium ambitûs crimine L. Atratinum semel accusasse, eundemque absolutum iterum accusasse.

Ib. *Quod quanquam.*] Dicit Polam patrem Atratini immeritò fuisse accusatum, ut judicum vitet offensionem, quibus carus erat fortasse Pola.

87. *Sumptus reprehensi.*] Valerius testatur eos, qui maximos sumptus fecissent, aut ingrati fuissent, aut æs alienum contraxissent, gravissimis suppliciis apud Romanos affectos fuisse.

Ib. *Tabulæ flagitatæ.*] Moris fuit apud Romanos ut patres-familias, quæcunque per singulos dies, aut acciperent aut expenderent, ea primum propriè ac festinanter in codicem memoriæ causâ paratum referrent, quæ adversaria dicebantur, deinde per otium in aliis tabulis ordine, & accuratè perscriberent. Eas tabulas *accepti & expensi* nominabant.

88. *Qui in patris potestate est.*] Filius-familias tabulas non conficit, quia

præter

Versuram nunquam omnino fecit ullam. Sumptus unius generis objectus est, habitationis: triginta millibus dixistis eum habitare; nunc demùm intelligo, P. Clodii insulam esse venalem, cujus hic in ædiculis habitet, decem, ut opinor, millibus; vos autem, dum illi placere vultis, ad tempus ei mendacium vestrum accommodavistis.

IV. Reprehendistis, à patre quod semigrârit; quod quidem jam in hac ætate minimè reprehendendum est; qui, cum & [a] ex reipub. causâ esset, mihi quidem molestam, sibi tamen gloriosam victoriam consecutus, & per ætatem magistratus petere posset, non modo permittente patre, sed etiam suadente, ab eo semigravit: &, cum domus patris à foro longè abesset, quo faciliùs, & nostras [b] obire domos, & ipse à suis coli posset, conduxit in Palatio, non magno, domum. Quo loco possum dicere id, quod vir clarissimus M. Crassus,

[a] *propter Rempub.* [d] *adire,*

præter peculium nihil habet: peculii tamen rationes conficere solitos & filios-familias, & servos, satis constat ex titulo Digest. de Pecul.

89. *Versuram nunquam.*] Versura propriè fieri dicitur, 1. Cum creditoris conversio quædam & mutatio fit, id est, cùm quis alii ut solvat, ab alio pecuniam mutuatur. 2. Aliquando Versuram facere simpliciter significat æs alienum contrahere, ut ex hoc Ciceronis loco patet. 3. Versuram facere dicitur is qui æs alienum ex ære alieno solvit. 4. Dicitur etiam Versuram facere, cùm minore fœnore acceptam quis pecuniam majore occupat.

90. *Triginta millibus eum habitare.*] Objectum est conduxisse domum triginta sestertium millibus ad habitandum, id est, tribus librarum [Gallic.] millibus.

91. *Clodii Insulam.*] Insula, inquit, Festus, dicta proprie, quæ non jungitur communibus parietibus cum vicinis, sed circuitu publico aut privato cingitur: à similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus ac mari imminent, suntque in solo; ait autem Plinius lib. 36. cap. 15. Pub. Clodium sestertium centies, & quadragies octies habitasse.

92. *Decem millibus.*] Mille libris nostratibus, i. e. Gallicanis.

1. *A patre semigrarit.*] Filii-familias adolescentes cum parentibus habitabant, à quibus discedere non potuerunt absque probro.

4. *Victoriam consecutus.*] Cœlius accusavit Antonium affinem fuisse conjurationis Catilinariæ, atque adeo eum in exilium abire compulit: quod permolestum fuit Ciceroni, qui eum, sibi collegam in Consulatu, defenderat.

Ib. *Per ætatem Magistratus petere.*] L. Villius Tribunus-plebis, L. Manlio & Q. Fulvio Coss. anno urbis 624. legem tulit, ut annus Quæsturæ non esset ante vigesimum septimum: Tribunatus ante trigesimum: Ædilitatis ante trigesimum septimum: Præturæ quadragesimum: Consulatus quadragesimum tertium: Et quod de Quæsturâ dictum est, congruit cum eo, quod Polybius lib. 6. scribit, legem fuisse, ne quis Magistratum urbanum gereret, nisi decem stipendia confecisset; annus autem ad militandum legitimus fuit decimus septimus.

9. *M. Crassus.*] M. Crassus prior Cœlium defendit. Eum autem defendens optabat ut nunquam Ptolemæus venisset Romam, citatis ex Medeâ Ennii Poetæ versibus, quibus ancilla queritur Argo navem fuisse fabricatam, quâ Jasone in Colchida devecto, Medea amore ejus capta fuerit; quos ille versus cum allegoricè ad Ptolemæum accommodasset, Cicero eodem modo festivè ad Cœlium & Clodium accommodat, dolens Cœlium in Palatium, ubi habitabat Clodia, commigrasse, quod ei initium malorum fuit.

sus, cùm de adventu regis Ptolemæi quereretur, paulo ante dixit, *Utinam ne in nemore Pelio.*—Ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret: *Nam nunquam hera errans* hanc molestiam nobis exhiberet, *Medea animo ægra, amore sævo saucia.* Sic enim, Judices, reperietis (quod, cùm ad id loci venero, ostendam) hanc Palatinam Mediam, migrationemque huic adolescenti causam sive malorum omnium, sive potius sermonum fuisse. Quamobrem illa, quæ ex accusatorum oratione præmuniri jam, & fingi intelligebam, fretus vestrâ prudentiâ, Judices, non pertimesco. Aiebant enim fore testem Senatorem, qui se Pontificiis comitiis [c] pulsatum à Cœlio diceret; à quo quæram si prodierit, primùm cur statim nihil egerit: deinde, si id queri, quàm agere maluerit, cur productus à vobis potius, quàm ipse per se: cur tanto post potius, quàm continuo, queri maluerit: si mihi ad hæc acutè, argutèque responderit; tum quæram denique, ex quo iste fonte Senator emanet; nam si ipse orietur & nascetur ex sese, fortasse, ut soleo, commovebor; sin autem est rivulus arcessitus & ductus ab ipso capite accusationis vestræ, læ-

c *verberatum.*

10. *Regis Ptolemæi.*] Ptolemæus Rex Alexandrinus pulsus à suis venit Romam, ut Senatu populoque Romano restitueretur; eodem tempore legati Alexandrini contra eum venerunt: quorum Ptolemæus magnam partem per insidiàs sustulit, in iis principem legationis Dionem Academicum. Objecerant autem accusatores Puteolis à Cœlio pulsatos fuisse.

11. *Utinam ne in nemore Pelio.*] Versus desumpti sunt ex Ennii Medeâ. Hæc autem cùm propter Glaucam Creontis regis filiam, se à Jasone contemptam cerneret, noctu regiam ingressa, radice à Circe inventâ, eâ virtute ut ignis extingui non posset, eandem incendit. Fertur autem Jasonem protinus regiâ incensâ aufugisse, Creontem vero, & Glaucam igne fuisse consumptos. Vid. Diodorum lib. 5.

Ib. *Pelio.*] Pelion mons est Thessaliæ frequenti pinu referta. Ubi navis Argo, quâ Jason vectus est, confecta fuit.

12. *Hera errans.*] Clodia offensa nunquam hac calumniâ Cœlium afficeret.

13. *Medea.*] Sub Medeâ Clodiam significat, quæ insanum suum amorem in Cœlium, in odium & iram convertit.

15. *Palatinam Medeam.*] Clodia habitabat in monte Palatino, ideoque eam Palatinam vocat.

20. *Pontificiis comitiis.*] Pontificia comitia dicebantur in quibus Pontifices creabantur. Tulit autem legem Cn. Domitius Ænobarbus Trib. pleb. Cn. Mario & L. Aurelio Coss. anno urbis 650, ut non sacerdotum collegia, ut antea, quem vellent cooptarent: sed populi id beneficium esset. Cùm autem populus per religionem sacerdotia mandare non posset, rogavit ut minor pars populi, id est, tribus septendecim vocarentur; & ab eâ parte qui esset factus, is à collegio cooptaretur.

21. *Primùm cur statim.*] Probat non pulsatum fuisse illum Senatorem à Cœlio, idque ex conjecturæ locis per interrogationem.

25. *Ex quo iste fonte emanet.*] Quærit Cicero an Senator ille sponte suâ, an adversariorum precibus adductus fuerit ad ferendum contra Cœlium testimonium.

27. *Ductus ab ipso capite.*] Si autem ille Senator corruptus est à Clodiâ, ut hanc accusationem susciperet, & contra Cœlium ferret testimonium, erit sane quod lætetur Cicero, quod unus tantùm ille reperiatur, qui Clodiæ causæ servire voluerit; hîc metaphora ab aquis elegans est.

tabor,

tabor, cùm tantâ gratiâ tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum Senatorem solum esse, qui vobis gratificari vellet, inventum. Nec tamen illud genus alterum nocturnorum testium pertimesco; est enim dictum ab illis, fore qui dicerent, uxores suas à cœnâ redeuntes attrectatas esse à Cœlio. Graves erunt homines, qui hoc jurati dicere audebunt: cùm sit his confitendum nunquam se, ne congressu quidem & constituto, cœpisse de tantis injuriis experiri. Sed totum genus oppugnationis hujus, Judices, & jam [d] prospicitis animis, &, cùm inferetur, propulsare debebitis; non enim ab iisdem accusatur M. Cœlius, à quibus oppugnatur; palam in eum tela jaciuntur, clam subministrantur. Neque id ego dico, ut invidiosum sit in eos, quibus gloriosum hoc etiam esse debet: funguntur officio: defendunt suos: faciunt quod viri fortissimi solent: læsi dolent, irati efferuntur, pugnant lacessiti; sed vestræ sapientiæ tamen est, Judices, non, si causa justa est viris fortibus oppugnandi M. Cœlium, ideo vobis quoque vos causam putare esse justam, alieno dolori potius, quàm vestræ fidei consulendi. Quæ sit multitudo in foro, quæ genera, quæ studia, quæ varietas hominum, videtis; ex hac copiâ, quam multos esse arbitramini, qui hominibus potentibus, gratiosis, disertis, cùm aliquid eos velle arbitrentur, ultro se offerre soleant, operam navare, testimonium polliceri? Hoc ex genere si qui se in hoc judicium forte projecerint, [e] excluditote eorum cupiditatem, Judices, sapientiâ vestrâ: ut eodem tempore hujus saluti, & religioni vestræ, & contra periculosissimas hominum potentias conditioni omnium civium providisse videamini. Equidem vos ab-

[d] *intelligitis.* [e] *rejicite.*

30. *Nocturnorum testium.*] Ridiculè jocatur in testes, quos idcirco nocturnos vocat, ad eorum obscuritatem alludens, quia noctu commodè videri non poterant.

32. *Attrectatas.*] Ita à mulieribus contrectandis abstinebant Romani, ut à Magistratu matronæ ne quidem submoverentur, ut Festus refert, ne pulsari submoverive viderentur.

33. *Jurati.*] Qui testimonium erant laturi, jurabant: quare religione verum dicere tenebantur.

34. *Congressu & constituto.*] Mori fuit antequam ad judicem provocarent, ut domi apud amicos communes experirentur, si forte sedari ab iis controversia posset; *experiri* autem, vel *experiri jus*, lege agere est; inde deducto verbo, quòd qui rem aliquam judicio petunt, ii, quod juris se habere ad eam rem pertendam arbitrantur, id ad judices tentandi, & experiundi causâ exponunt.

38. *Palam tela jaciuntur.*] Ostendit quod alii, ut Herennius, Atratinus, Balbus se palam accusatores profiteantur, sumptâ à militibus metaphorâ, quorum alii sagittas evibrant, alii suppeditant.

44. *Quam vestræ fidei.*] Per hanc vocem, *fidei*, religionem atque innocentiam, quam vulgò conscientiam dicimus, significat; cùm enim judices jurarent, nil contra fidei suæ sanctitatem præstare debebant.

47. *Gratiosis.*] Gratiosi vulgo dicuntur qui amicis abundant.

49. *Testimonium polliceri.*] Pollicemur sponte, promittimus rogati, inquit Servius, hîc autem invidiam ex potentiâ, adversariis conciliat.

ducam

ducam à testibus; neque hujus judicii veritatem, quæ mutari nullo modo potest, in voluntate testium collocari sinam; quæ facillimè effingi, nulli negotio flecti, ac detorqueri potest; argumentis agemus; signis omni luce clarioribus crimina refellemus; res cum re, causa cum causâ, ratio cum ratione pugnabit.

V. Itaque illam partem causæ facilè patior graviter & ornatè à M. Crasso peroratam, de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum [a] pulsatione Puteolanâ, de bonis Pallæ; vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione: de quo ipso tamen quid est, quod expectetis, quod is qui fecit, aut non timet, aut etiam fatetur? Etenim reus, qui dictus est & adjutor fuisse & conscius, P. Ascitius, is judicio est liberatus. Quod igitur est hujusmodi crimen, ut, qui commisit, non neget: qui negavit, absolutus sit: id hic pertimescat, qui non modo à facto, verum etiam à conscientiæ suspicione abfuit? &, si Ascitio causa plus profuit, quàm nocuit invidia, huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modò suspicione, sed ne infamià quidem est [b] adspersus? At prævaricatione est Ascitius liberatus. Perfacilè est isti loco respondere, mihi præsertim, à quo illa causa defensa est, sed Cœlius optimam causam Ascitii esse arbitratur: cujusmodi autem sit, à suâ putat esse sejunctam: neque solum Cœlius, sed etiam adolescentes humanissimi & doctissimi, rectissimis studiis atque optimis artibus præditi, Titus Caiusque Coponii: qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt: qui cum doctrinæ studio atque humanitatis, tum etiam hospitio Dionis [c] tenebantur; habitabat is apud L. Lucceium, ut audistis: fuerat ei cognitus Alexandriæ; quid aut hic, aut summo splendore præditus frater ejus, de M. Cœlio existimet, ex ipsis, si producti erunt, audietis. Ergo hæc removeantur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea veniamus. Animadverti enim, Judices, audiri à vobis meum familiarem L. Herennium perattentè; in quo etsi magnâ ex parte ingenio ejus, & dicendi genere quodam tenebamini, tamen nonnunquam verebar ne illa subtiliter ad crimi-

[a] *cæde.* [b] *notatus.* [c] *delectabantur.*

2. *De seditionibus Neapolitanis.*] Exortæ quædam fuerant Neapoli seditiones, quibus cùm ne quidem interfuisset Cœlius, tamen quasi earum auctor à Clodio accusatus est.

Ib. *Neapolitanis.*] Neapolis Italiæ civitas nobilissima, quæ Parthenope dicta est.

3. *De bonis Pallæ.*] Hæc falsò erepta à Cœlio dicebantur.

4. *De Dione.*] Fuit hic Dio Alexandrinorum legatus, quem Pub. Ascitius interfecit: qui tamen judicio absolutus est. Unde Crimen illud in Cœlium derivandum non est.

11. *Huic oberit.*] Cœlio non debet obesse interfecti Dionis crimen, cum illius auctor illud ipsum non neget.

13. *Prævaricatione.*] Prævaricatione utitur, qui proditâ causâ suà diversam partem adjuvat.

23. *Si producti erunt.*] Id est, si ad testimonium dicendum advocati sint omnes illi qui Dionis erant amici, hanc ejus criminis suspicionem à Cœlio removebunt.

nandam

nandum inducta oratio ad animos vestros sensim ac leniter accederet; dixit enim multa de luxuriâ, multa de libidine, multa de vitiis juventutis, multa de moribus: &, qui in reliquâ vitâ mitis esset, & in hac suavitate humanitatis, quâ prope jam delectantur homines, versari perjucundè soleret, fuit in hac causâ pertristis quidam patruus, censor, magister; objurgavit M. Cœlium, sicut neminem unquam parens: multa de incontinentiâ, intemperantiâque disseruit. Quid quæritis, Judices? ignoscebam vobis attentè audientibus, propterea quod egomet tam triste illud & tam asperum genus orationis horrebam. Ac prima pars fuit illa, quæ me minùs movebat, fuisse meo necessario Bestiæ Cœlium familiarem, cœnasse apud eum, ventitasse domum, studuisse præturæ. Non me hæc movent, quæ perspicuè falsa sunt: etenim eos unà cœnasse dicit, qui absunt, aut quibus necesse est idem dicere. Neque verò illud me commovet, quod sibi in Lupercis sodalem esse Cœlium dixit. Fera quædam sodalitas, & plane pastoritia atque agrestis [d] germanorum Lupercorum: quorum coitio illa sylvestris ante est instituta, quàm humanitas, atque leges; siquidem non modò nomina deferunt inter se sodales, sed etiam commemorant sodalitatem in accusando, ut ne, si quis id fortè nesciat, timere videatur. Sed hæc omittam: ad illa, quæ me magis moverunt, respondebo. Deliciarum objurgatio fuit longa, & ea lenior: plusque disputationis habuit, quàm atrocitatis: quo etiam audita est attentiès. Nam P. Clodius amicus meus, cùm se gravissimè vehementissimèque jactaret, & omnia inflammatus ageret tristissimis verbis, voce maximâ: tametsi probabam ejus eloquentiam, tamen non pertimescebam; aliquot enim in causis

[d] *verorum.*

34. *Pertristis quidam patruus.*] Id est, severus censor; quâ significatione vox ista sumitur ab Horatio Sat. 3. lib. 2. *Sive ego pravè, seu rectè hoc volui, ne sis patruus mihi.*

39. *Necessario Bestiæ.*] Bestia hic ambitûs accusatus est, sed defensus à Cicerone fuit; cujus ipse meminit Epist. 7. ad Q. Fratrem; arguebatur autem Cœlius habuisse cum Bestia familiaritatem.

40. *Studuisse Præturæ.*] Opem tulisse Bestiæ in petitione Præturæ, & sæpius in ejus venisse domum objiciebatur.

42. *Aut quibus necesse est idem dicere.*] Intelligit amicos Clodiæ qui eadem dicere cum illâ debebant.

43. *In Lupercis.*] Lupercalia erant dies festi qui Februario mense Pani dedicati peragebantur, quorum sacerdotes Luperci nudi subligaculis subcincti per urbem vagabantur quasi lupos arcerent. Ita Varro, Plinius, & Servius. Luperci porrò cum Potitiis Herculis sacerdotibus antiquissimi omnium fuerunt, jam inde ab Evandro ipso ante Æneæ in Italiam adventum instituti.

44. *Sodalem.*] Sodales sunt, inquit Caius, qui ejusdem collegii sunt, lib. 4. D. de colleg. & corp.

Ib. *Fera quædam sodalitas.*] Feram vocat sodalitatem propter ejus antiquitatem; utpote quæ condita sit ante Romam.

52. *Clodius amicus meus.*] Ironia. Certe olim summa fuerat Ciceronem inter & Clodium amicitia; sed ab eo tempore quo contra eum testatus est Cicero, quòd sacra bonæ Deæ violâsset, summa fuit inimicitia; tunc autem maximè cùm hanc orationem habuit. [Sed rectè hunc Clodium alium ab isto P. Clodio fuisse censet Manutius.]

tum videram frustra litigantem. Tibi autem, Balbe, respondebo, primùm precariò, si licet, si fas est, defendi à me eum, qui nullum convivium [e] renuerit, qui unguenta sumpserit, qui Baïas viderit. Equidem multos & vidi in hac civitate, & audivi, non modò qui primoribus labris gustassent genus hoc vitæ, & extremis, ut dicitur, digitis attigissent; sed qui totam adolescentiam voluptatibus dedidissent, emersisse aliquando, & se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse, gravesque homines atque illustres fuisse. Datur enim concessu omnium huic aliquis ludus ætati, & ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates: quæ si ita erumpunt, ut nullius vitam [f] labefactent, nullius domum evertant, faciles & tolerabiles haberi solent. Sed tu mihi videbare ex communi infamiâ juventutis aliquam invidiam Cœlio velle [g] conflare; itaque omne illud silentium, quod est orationi tributum tuæ, fuit ob eam causam, quòd uno reo proposito, de multorum vitiis cogitabamus. Facile est accusare luxuriam; dies jam me deficiet, si, quæ dici in eam sententiam possunt, coner expromere: de corruptelis, de adulteriis, de protervitate, de sumptibus, immensa oratio est ut tibi reum neminem, sed vitia proponas; res tamen ipsa & copiosè, & graviter accusari potest. Sed vestræ sapientiæ est, Judices, non abduci ab reo: nec quos aculeos habeat severitas gravitasque vestra, cùm eos accusator [h] erexerit in rem, in vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem, & in reum: cùm is non suo crimine, sed multorum vitio sit in quoddam odium injustum vocatus. Itaque severitati tuæ, ut oportet, ita respondere non audeo: erat enim meum deprecari [i] vacationem adolescentiæ, veniamque petere: non, inquam, adeo: perfugiis non utor ætatis: concessa omnibus jura dimitto: tantùm, petò, ut, si qua est invidia communis hoc tempore æris alieni, petulantiæ, libidinum juventutis, quas video esse magnas, ne huic a-

[e] *vitaverit.* [f] *contaminent.* [g] *parare.* [h] *defixerit.* [i] *immunitatem.*

56. *Frustra litigantem.*] Sæpe causâ ceciderat Clodius, immo videtur Cicero latenter indicare prævaricationis fuisse suspectum.

57. *Primùm precariò.*] Respondet jam Balbo alteri accusatori, cui cum bonâ ejus veniâ se responsurum dicit.

58. *Unguenta sumpserit.*] Unguenta odores sunt, quibus deliciosi homines utebantur: Id autem arguebat in Cœlio Balbus.

Ib. *Baïas viderit.*] Baiæ aquæ calidæ sunt in Campaniâ Puteolos inter & Misenum, tàm opportunæ voluptatibus corporis, quàm morbis depellendis.

66. *Primoribus labris gustassent.*] Proverbium est ductum ab iis qui cibum aut potum tenuiter degustant, nihil inde in stomachum transmittentes.

Ib. *Extremis digitis.*] Proverbium ejusdem significationis cum superiore.

69. *Omne illud silentium.*] Auditus quidem est [Balbus] attentè, non quia unum Cœlium accusabat, sed quia universim corruptos juventutis mores oratione suâ describebat. Hinc autem nihil in Cœlium efficiebat, quia nihil eorum in eo fuisse probabat.

73. *De protervitate.*] Budæus hunc locum explicans, ait protervum eum dici, qui sibi circa libidines temperare non potest.

liena

liena peccata, ne ætatis ac temporum vitia oro, noceant. Atque ego idem, qui hæc postulo, quin criminibus, quæ in hunc propriè conferuntur, diligentissimè respondeam, non recuso.

SECUNDA PARS CONFUTATIONIS.

De auro & veneno.

Ostendit in hac parte Cicero, totum crimen veneni & auri confictum esse à Clodiâ, muliere impudicâ, quam sprevit Cœlius.

VI. Sunt autem duo crimina, auri, & veneni: in quibus una, atque eadem persona versatur. Aurum sumptum à Clodiâ, venenum quæsitum, quod Clodiæ daretur, dicitur; omnia sunt alia, non crimina, sed maledicta, jurgii petulantis magis, quàm publicæ quæstionis; adulter, impudicus, sequester, convicium est, non accusatio; nullum est enim fundamentum horum criminum, nulla sedes; voces sunt contumeliosæ, temerè ab irato accusatore, nullo auctore, emissæ. Horum duorum criminum video fontem, video auctorem, video certum nomen & caput; auro opus fuit: sumpsit à Clodiâ, sumpsit sine teste, habuit quamdiu voluit: maximum video signum cujusdam egregiæ familiaritatis; necare eandem voluit, quæsivit venenum, solicitavit quos potuit, paravit, locum constituit, attulit; magnum rursus odium video cum crudelissimo dissidio extitisse. Res est omnis in hac causâ nobis, Judices, cum Clodiâ, muliere non solum nobili, sed etiam notâ, de quâ ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causâ. Sed intelligis pro tuâ præstanti prudentiâ, Cn. Domiti, cum hâc solâ rem esse nobis: quæ si se aurum Cœlio commodâsse non dicit, si venenum ab hoc sibi paratum esse non arguit; petulanter facimus, si matrem familias secus, quàm matronarum sanctitas po-

2. *Persona.*] Clodius accusavit Cœlium de auri & veneni crimine.

5. *Sequester.*] Sequester hic dicitur de eo qui adulteria conciliat.

9. *Certum nomen.*] Per illas voces, *certum nomen*, crimen intelligit, de quo lex aliqua judiciorum perlata erat, quod tum *certum nomen* habere dicebatur: de quo autem nulla erat lex, *incertum* habebatur. Vide Cic. 3. de Inventione.

15. *Sed etiam nota.*] Nota, id est famosa libidinum suarum nomine.

16. *Depellendi criminis causâ.*] Depellendi à Cœlio, qui falsò accusatur.

18. *Aurum Cœlio commodâsse.*] Probabile est aurum illud signatum non fuisse (creditum enim aut mutuo datum dixisset) sed aurum solidum & factum, id est, aliquod ornamentum, ut statua, aut quid ejusmodi quod amico pro tempore commodatur, & recipitur postea.

20. *Matrem-familias.*] In Pandectis matrem-familias & matronam pro eâdem usurpari legimus; hoc est, pro muliere pudicâ & honestâ, sive vidua sit, sive nupta. Festus vult appellari matronas, quibus habendi stolas jus erat. Patet autem ex hoc Ciceronis textu promiscuè verbum utrumque usurpari.

stulat,

ſtulat, nominamus; ſin, iſtâ muliere remotâ, nec crimen ullum, nec opes ad oppugnandum Cœlium illis relinquentur, quid eſt aliud quod nos patroni facere debeamus, niſi ut eos, qui inſectantur, repellamus? quod quidem facerem vehementiùs, niſi intercederent mihi inimicitiæ cum iſtius mulieris viro: fratrem volui dicere: ſemper hîc erro; nunc agam modicè, ne longiùs progrediar, quàm me mea fides, & cauſa ipſa coget; neque enim muliebres unquam [a] inimicitias mihi gerendas putavi, præſertim cum eâ, quam omnes ſemper amicam omnium potius, quàm cujuſquam inimicam putaverunt. Sed tamen ex ipsâ quæram prius, utrum me ſecum ſeverè, & graviter, & priſcè agere malit; an remiſsè, ac leniter, & urbanè; ſi illo auſtero more ac modo; aliquis mihi ab inferis [b] excitandus eſt, ex barbatis illis, non hac barbula, quâ iſta delectatur; ſed illâ horridâ, quam in ſtatuis antiquis & imaginibus videmus: qui objurget mulierem, & pro me loquatur, ne iſta mihi fortè ſuccenſeat: Exiſtat igitur ex hac ipſâ familiâ aliquis, ac potiſſimùm Cæcus ille; minimum enim dolorem capiet, qui iſtam non videbit; qui profectò ſi extiterit, ſic aget, & ſic loquetur: Mulier, quid tibi cum Cœlio? quid cum homine adoleſcentulo? quid cum alieno? cur aut tam familiaris huic fuiſti, ut aurum commodares; aut tam inimica, ut venenum timeres? non patrem tuum videras? non patruum, non avum, proavum, atavum audieras conſules fuiſſe? non denique modò te Quinti Metelli matrimonium tenuiſſe ſciebas, clariſſimi & fortiſſimi viri, patriæque amantiſſimi, qui ſimul ac [c] pedem limine extulerat, omnes propè cives virtute, gloriâ, dignitate ſuperabat? cui cum ex ampliſſimo ge-

[a] *habendas controverſias.* [b] *revocandus.* [c] *exiverat de civitate.*

25. *Iſtius mulieris viro.*] P. Clodium feſtivè deſignat, quem Plutarchus inceſtam cum tribus ſuis ſororibus conſuetudinem habuiſſe ſcribit.

30. *Inimicam putaverunt.*] Ironicè alludit ad meretriciam Clodiæ familiaritatem.

33. *Ex barbatis illis.*] Teſte Plinio, tonſoribus uſi non ſunt Romani ante annum 454. & primus omnium inſtituit radi Africanus.

Ib. *Hac barbulâ.*] Pungit Clodiam, quæ barbatulo amatore, & fratre ſuo maximè tenebatur.

35. *Ne iſta.*] Clodia.

37. *Cæcus ille.*] Appius Clodius abavus ipſius Clodiæ, Cæcus dictus eſt, quia longam annorum ſeriem orbatus luminibus egit, ut refert Valerius lib. 8. cap. 14. Stemma Clodianum deſcriptum habet Nic. Abrahamus in Orat. pro Cœlio Num. xxxiii. Not. 5.

39. *Mulier, quid tibi cum Cœlio.*] Proſopopœia elegans, quâ in perſonâ Cæci Clodiam carpit.

41. *Non patrem tuum videras.*] Appius Claudius Pulcher, Clodiæ parens, Conſul fuit cum Pub. Servilio Iſaurico, anno urbis conditæ 674. Suetonius in Tib. cap. 1. refert, Claudios duodetriginta conſulatus, quinque dictaturas, cenſuras ſeptem, triumphos ſex, duas ovationes obtinuiſſe.

43. *Q. Metelli.*] Q. Metellus Celer, qui fuit Conſul anno urbis 693. Clodiam exorem habuit.

46. *Ex ampliſſimo genere.*] Ex familiâ Clodianâ Patriciâ tranſiverat in familiam Metellorum, qui Metello Celeri nupſerat. Ampliſſima tum Clodiorum, tum Metellorum familia fuit, cum hoc diſcrimine, quòd Clodii illi patricii, Metelli plebeii fuerint. E gente autem Cæciliâ fuerunt Metelli, ſic dicti à voce militari, quæ Mercenarium ſignificat.

nere in familiam clariſſimam nupſiſſes, cur tibi Cœlius tam conjunctus fuit? cognatus? affinis? viri tui familiaris? nihil horum; quid igitur fuit, niſi quædam temeritas ac libido? nonne te, ſi noſtræ imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Clodia, æmulam domeſticæ laudis in gloriâ muliebri eſſe admonebat? non virgo illa Veſtalis Clodia, quæ patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno-plebis de curru detrahi paſſa non eſt? cur te fraterna vitia potius, quàm bono paterna, & avita, & uſque à nobis cum in viris, tum etiam in fœminis repetita, moverunt? Ideò-ne ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpiſſimorum quotidie fœdera ferires? ideo aquam adduxi, ut eâ tu [d] inceſtè uterere? ideo viam munivi, ut eam tu alienis viris comitata [e] celebrares? Sed quid ego, Judices, ita gravem perſonam induxi, ut & verear, ne ſe idem Appius repentè convertat, & Cœlium incipiat accuſare illâ ſuâ gravitate cenſoriâ? Sed videro hoc poſterius, atque ita, Judices, ut vel ſeveriſſimis diſceptatoribus M. Cœlii vitam me probaturum eſſe confidam. Tu verò, mulier (jam enim ipſe tecum nullâ perſonâ introductâ loquor) ſi ea, quæ facis, quæ dicis, quæ [f] inſimulas, quæ moliris, quæ arguis, probare cogitas: rationem tantæ familiaritatis, tantæ conſuetudinis, tantæ conjunctionis reddas, atque exponas neceſſe eſt. Accuſatores quidem libidines, amores, adulteria, Baiis acta convivia, comeſſationes, cantus,

[d] *impurè.* [e] *frequentares.* [f] *accuſas.*

50. *Noſtræ imagines viriles.*] Imagines intelligit eorum qui in hac Clodiorum familiâ claruerunt. Hæ autem imagines in domum aliquando maritorum ab uxoribus transferebantur.

51. *Illa Clodia.*] Hæc Clodia, quòd elegantiori veſte indueretur, parum pudica habita eſt: ſed deæ Cybeles teſtimonio id falſum deprehenſum eſt, cum illius Clodiæ operâ Cybeles ſimulacrum in urbem delatum eſt, quod vado Tiberini adhæreſcens cingulo ſuo ad littus extraxit.

52. *Virgo Veſtalis.*] Hæc Veſtalis patrem triumphantem, injuſſu populi, aſcenſo ſimul curruuſque in Capitolium proſecuta eſt, ne vetare aut interdicere cuiquam Tribunorum fas eſſet. De hac Veſtali loquitur Suetonius in Tib. & V. l. lib. 5.

53. *Tribuno plebis.*] Tribuni-plebis intercedere poterant, ne quis triumpharet. Sic apud Livium, lib. 39. M. Albutius tribunus plebis M. Fulvii triumpho obſtitit.

56. *Pacem Pyrrhi.*] Poſt devictam à ſe Italiam, quatuor annos cum Tarentinis bella acerbiſſima Romani geſſerunt, & Pyrrhum Regem Epirotarum in auxilium vocaverunt, & pacem cum Tarentinis inire deliberarunt. Sed Appius Cæcus lecticâ delatus in Senatum, magnâ voce & firmis lateribus eam diſſuaſit. Vide Ciceronem in Catone.

57. *Fœdera ferires.*] Alludit ad fœderis faciendi verbum, in quo porca feriebatur.

58. *Aquam adduxi.*] Appius ille Cæcus aquam Anienem in urbem induxit anno urbis 441.

Ib. *Viam munivi.*] Via hæc Appia ab urbe Româ, ſive à portâ Capenâ ad urbem uſque Capuam, eaque ſtrata lapidibus perducta fuit; ſed poſtea à Julio vel Auguſto Cæſare Brunduſium uſque porrecta eſt.

63. *Diſceptatoribus.*] Diſceptator appellatur à Cicerone in Partitionibus, qui rei & ſententiæ moderator eſt.

69. *Baiis.*] De his dictum eſt ſupra.

Ib. *Comeſſationes.*] Comeſſationes convivia

tantus, ſymphonias, navigia jactant: iidemque ſignificant, nihil ſe, te invitâ, dicere; quæ tu, quoniam mente neſcio quâ [g] effrænata atque [h] præcipiti in forum deferre judiciumque voluiſti; aut diluas oportet, & falſa eſſe doceas, aut nihil neque [i] crimini tuo, neque teſtimonio credendum eſſe fateare.

VII. Sin autem urbaniùs me agere mavis, ſic agam tecum; removebo illum ſenem durum, ac pene agreſtem: ex hiſque tuis ſumam aliquem, ac potiſſimum minimum fratrem tuum, qui eſt in iſto genere urbaniſſimus, qui te amat plurimùm: qui propter neſcio quam, credo, timiditatem, & nocturnos quoſdam inanes metus, tecum ſemper puſio cum majore ſorore cubitavit; eum putato tecum loqui: Quid tumultuaris, ſoror? quid inſanis? quid clamore exorſa, verbis parvam rem magnam facis? vicinum adoleſcentulum adſpexiſti: candor hujus te & proceritas, vultus oculique [a] perpulerunt: ſæpiùs videre voluiſti: nonnunquam in iiſdem hortis viſa nobilis mulier: illum filium-familias patre parco ac tenaci, habere tuis [b] copiis devinctum non potes: calcitrat, reſpuit, non putat tua dona eſſe tanti; confer te aliò; habes hortos ad Tiberim: ac diligenter eo loco præparaſti, quò omnis juventus natandi causâ venit; hinc licet conditiones quotidie legas: cur huic, qui te ſpernit, moleſta es? Redeo nunc ad te, Cœli, viciſſim, ac mihi auctoritatem patriam ſeveritatemque ſuſcipio: ſed dubito, quem patrem potiſſimùm ſumam. Cæcilianum-ne aliquem, vehementem atque durum? *Nunc enim demum mihi animus ardet, nunc meum cor cumulatur irâ:* aut illum, *ô infelix! ô ſceleſte!* Ferrei ſunt iſti patres. *Ego-ne quid dicam? ego-*

[g] *immodeſtâ.* [h] *iracundâ.* [i] *accuſationi.* [a] *allexerunt.* [b] *divitiis.*

vivia ſunt, & ſerotinæ compotationes, quæ poſt cœnam fiunt. Unde Suetonius in Vitellio refert, quòd ille epulas trifariàm ſemper, aliquando quadrifariàm divideret, in jentacula, prandia, cœnas, & comeſſationes.

70. *Symphonias.*] Symphonia, teſte Iſidoro, lib. 11. cap. 19. *modulationis temperamentum eſt ex gravi & acuto ſono, concordantibus ſonis, ſive in voce, ſive in flatu, ſive in pulſu.*

Ib. *Navigia.*] Juxta Baias cives Romani delicati lacus in hortis ſuis habebant ex aquæ ductibus derivatos, in quibus animi & deliciarum causâ natabant: eoſque *Baias* appellabant.

6. *Senem durum.*] Appium illum Clodium Cenſorem intelligit, de quo jam ſupra.

10. *Puſio cum ſorore.*] Inceſti Clodiam arguit. Verùm Puſio parvus puer dicitur, frequentiùs tamen maſculum ſcortum; antiqui enim *puſium* & *puſiam*. pro puello & puellâ dicebant.

17. *Calcitrat.*] Calcitrat, id eſt, rebellis eſt, tranſlatio ab equis, qui pedibus feriunt, cum repugnant.

19. *Hinc licet conditiones.*] Monet ex juvenibus illis, qui quotidie confluunt ad hortos, quos Tiberi vicinos habet natandi causâ, poſſe ſibi aliquem eligere, qui cupiditati ejus ſerviat.

22. *Cæcilianum-ne.*] Cæcilius poeta Comicus fuit, qui ſæpe ſenes moroſos & graves inducit.

24. *Aut illum.*] Subauditur, potiſſimum ſumam, nempe hunc alium qui à Poetâ plenus iracundiâ in filium effertur.

Ib. *O infelix! ô ſceleſte!*] Proſopopœia duri patris & ſeveri Cœlium objurgantis.

25. *Ferrei ſunt iſti patres.*] Verba Ciceronis ſunt iſta; ferreos autem vocat, quia nullâ benevolentiæ & amoris ſignificatione ducuntur.

Ib. *Ego ne quid dicam?*] Verba citat ex Poetâ Cæcilio deſumpta.

ne quid velim? quæ tu omnia tuis fœdis factis facis, ut [c] *ne quidquam velim.* Vix ferenda diceret talis pater, *Cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? cur illecebris cognitis non refugisti? cur alienam ullam mulierem nosti?* * *dide ac diffice, per me licebit: si egebis, tibi dolebit: mihi sat est,* [d] *qui ætatis quod reliquum est oblectem meæ.* Huic tristi ac decrepito seni responderet Cœlius, se nullâ cupiditate inductum de viâ decessisse. Quid signi? nulli sumptus, nulla jactura, nulla versura. At fuit fama. Quotusquisque istam effugere potest in tam maledicâ civitate? vicinum ejus mulieris miraris malè audisse, cujus frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni verò & clementi patri, cujusmodi ille est: *Fores effregit? restituentur: discidit vestem? resarcietur,* Cœlii causa est [e] expeditissima. Quid enim esset, in quo se non facilè defenderet? Nihil jam in istam mulierem dico: sed si esset aliqua dissimilis istius, quæ se omnibus pervulgaret, quæ haberet palàm [f] decretum semper aliquem, cujus in hortos, domum, Baias, jure suo libidines omnium [g] commearent; quæ etiam aleret adolescentes & parsimoniam patrum suis sumptibus sustentaret: si vidua liberè, proterva petulanter, dives effusè, libidinosa meretricio more viveret; adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberiùs salutasset? Dicet aliquis, Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? ob hanc causam tibi hunc puerum parens commendavit, & tradidit, ut in amore & voluptatibus adolescentiam suam collocaret; & hanc tu vitam atque hæc studia defenderes? Ego, si quis, Judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit, ut respueret omnes voluptates, omnemque vitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi contentione [h] conficeret: quem non quies, non remissio, non æqualium

[c] *frustra.* [d] *quo.* [e] *optima.* [f] *certum* sibi. [g] *congrederentur.* [h] *contereret.*

27. *Vicinitatem.*] Semigrarat à paternis ædibus Cœlius ad Palatinum montem ubi Clodia habitabat.

29. *Dide ac diffice.*] Id est, dissipa ac disperde rem familiarem, per me licebit; verba sunt poetæ.

31. *Decrepito seni.*] *Decrepitus senex,* ut Festus ait, *est desperatus jam vitâ: ut crepusculum, extremum diei tempus: sive decrepitus dictus, quia propter senectutem, nec movere se, nec ullum facere potest crepitum.* Scaliger verò in Conjectaneis, senes ait dici *decrepitos* translatione petitâ à lucernis, quæ *decrepare* dicuntur, cùm expirantes *crepitum edunt.*

32. *De viâ decessisse.*] De viâ decedere, metaphora est à viatoribus, quâ significat se non à virtute aberravisse; probat autem quia nullos sumptus, nullam jacturam honorum fecit, nec mutuatus est, ut debitum aliud dissolveret.

37. *Fores effregit?*] Verba sunt patris senis erga filium, qualis describitur à Terentio in Adelph.

40. *Sed si esset aliqua.*] Præteritione Clodiæ mores describit.

42. *Baias.*] Baiæ lacus fuerunt in Romanorum hortis.

50. *Ego, si quis.*] Optimum vitæ cursum describit.

ſtudia, non ludi, non convivia delectarent; nihil in vitâ expetendum putaret, niſi quod eſſet cum laude & cum dignitate conjunctum; hunc meâ ſententiâ divinis quibuſdam bonis inſtructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuiſſe arbitror Camillos, Fabricios, Curios, omneſque eos, qui hæc ex minimis tanta fecerunt. Verùm hæc genera virtutum non ſolùm in moribus noſtris, ſed vix jam in libris reperiuntur: chartæ quoque, quæ illam priſtinam ſeveritatem continebant, obſoleverunt: neque ſolùm apud nos, qui hanc ſectam rationemque vitæ, re magis, quàm verbis ſecuti ſumus; ſed etiam apud Græcos, doctiſſimos homines; quibus, cum facere non poſſent, loqui tamen & ſcribere honeſtè & magnificè licebat. Alia quædam, mutatis Græciæ temporibus, præcepta extiterunt. Itaque alii voluptatis causâ omnia ſapientes facere dixerunt: neque ab hac orationis turpitudine eruditi homines refugerunt; alii cum voluptate dignitatem conjungendam putaverunt, ut res maximè inter ſe repugnantes dicendi facultate conjungerent. Illud unum ad laudem cum labore directum iter qui probaverunt, propejam ſoli in ſcholis ſunt relicti; multa enim nobis blandimenta natura ipſa genuit, quibus ſopita virtus conniveret: & interdum multas vias adoleſcentiæ [k] lubricas oſtendit, quibus illa inſiſtere, aut ingredi ſine caſu aliquo aut prolapſione vix poſſet: & multarum rerum jucundiſſimarum varietatem dedit, quâ non modo hæc ætas, ſed etiam jam corroborata caperetur. Quamobrem ſi quem fortè inveneritis, qui aſpernetur oculis pulchritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non ſapore capiatur, excludat auribus omnem ſuavitatem; huic homini ego fortaſſe & pauci deos propitios, plerique autem iratos putabunt. Ergo hæc deſerta [l] via, & inculta, atque [m] interclusa jam frondibus &

[i] *obruta aſſentiret.* [k] *periculoſas.* [l] *ratio vivendi.* [m] *impedita.*

58. *Camillos.*] Camillus ejectus in exilium à ſuis, ſuccurrit ingratæ patriæ, cum urbs à Gallis eſſet occupata, & Capitolium obſeſſum. Plut. in ejus vitâ.

59. *Fabricios.*] Fabricius oblatum ſibi à Pyrrho aurum repudiavit. Is in tantâ paupertate vixit, ut decreto Senatûs, publicis ſumptibus funus ejus curatum ſit.

Ib. *Curios.*] Curius de Samnitibus triumphavit; quaterna agri jugera populo viritim diſtribuit, totidem ſibi deinde conſtituit, neminem eſſe exiſtimans debere eſſe cui non tantum ſufficeret.

Ib. *Qui hæc ex minimis, &c.*] Hi clari viri gloriam hujus urbis, & populi Romani tantum extulerunt.

62. *Obſoleverunt.*] Obſoleverunt, id eſt, ab uſu receſſerunt, & quaſi defecerunt.

63. *Qui hanc ſectam.*] Philoſophicam nempe.

Ib. *Re magis.*] Romani factis virtutem profeſſi ſunt, at verbis tantùm Græci, de quâ ſolùm magnificè ſcripſerunt.

64. *Doctiſſimos.*] Stoicos Philoſophos intelligit, qui omnia ad virtutis normam dirigebant.

66. *Alia quædam.*] Mutatis antiquæ Græciæ temporibus, præcepta quædam molliora ſcilicet & accommodata voluptatibus data ſunt.

67. *Alii voluptatis.*] Epicureos Philoſophos denotat, qui virtutes famulari voluptati volebant.

69. *Alii cum voluptate.*] Calliphonem intelligit,

virgultis relinquatur: detur aliquid ætati: ſit adoleſcentia liberior: non omnia voluptatibus denegentur: non ſemper ſuperet vera illa & directa ratio: vincat aliquando cupiditas voluptaſque rationem; dummodo illa in hoc genere præſcriptio, moderatioque teneatur: parcat juventus pudicitiæ ſuæ ne ſpoliet alienam: ne effundat patrimonium, ne fœnore trucidetur, ne incurrat in alterius domum atque famam: ne probrum caſtis, labem integris, infamiam bonis, inferat: ne quem vi terreat: ne interſit inſidiis: ſcelere careat: poſtremò, cum paruerit voluptatibus, dederit aliquid temporis ad ludum ætatis, atque ad inanes haſce adoleſcentiæ cupiditates: revocet ſe aliquando ad curam rei domeſticæ, rei forenſis, reipublicæ: ut ea, quæ ratione antea non perſpexerat, ſatietate abjeciſſe, experiendo contempſiſſe videatur. At multi & noſtrâ, & patrum majorumque memoriâ, Judices, ſummi homines, & clariſſimi cives fuerunt, quorum cum adoleſcentiæ cupiditates [n] deferbuiſſent, eximiæ virtutes, firmatâ jam ætate, extiterunt: ex quibus neminem mihi neceſſe eſt nominare; voſmet vobiſcum recordamini; nolo enim cujuſquam fortis atque illuſtris viri ne minimum quidem erratum cum maximâ laude conjungere; quod ſi facere vellem, multi à me ſummi atque ornatiſſimi viri prædicarentur, quorum partim nimia libertas in adoleſcentiâ, partim profuſa luxuries, magnitudo æris alieni, ſumptus, libidines nominarentur: quæ multis poſtea virtutibus [o] obtecta, adoleſcentiæ, qui vellet, excuſatione defenderet. At verò in M. Cœlio (dicam enim jam confidentiùs de ſtudiis ejus honeſtis, quoniam audeo quædam fretus veſtrâ ſapientiâ liberè confiteri) nulla luxuries reperietur, nulli ſumptus, nullum æs alienum, nulla conviviorum ac luſtrorum libido; quod quidem vitium ventris & gutturis non modò non minuit ætas hominibus, ſed etiam auget. Amores autem, & hæ deliciæ quæ vocantur, quæ firmiore animo præditis diutiùs moleſtæ non ſolent eſſe (maturè enim & celeriter defloreſcunt) nunquam hunc occupatum impeditumque tenuerunt. Audiſtis, cum pro ſe diceret: audiſtis antea, cùm accuſaret: defendendi hæc causâ, non gloriandi loquor; genus orationis, facultatem, copiam ſententiarum atque verborum, quæ veſtra prudentia eſt, perſpexiſtis. Atque in eo non ſolùm ingenium elucere ejus videbatis; quod ſæpe, etiamſi induſtriâ non alitur, valet tamen ipſum ſuis viribus: ſed inerat (niſi me propter benevolentiam fortè fallebat) ratio & bonis artibus inſtituta, & curâ & vigiliis elaborata.

[n] *refriguiſſent.* [o] *obſcurata.*

99. *Cujuſquam fortis.*] Catulum & Cæſarem fortè intelligit, quorum multis vitiis junior ætas inquinata fuit; virili tamen claruerunt.

109. *Luſtrorum libido.*] Luſtra loca ſunt, ubi turpiter ventri & voluptatibus cæteris indulgent.

114. *Cùm accuſaret.*] Cœlius Polam accuſavit, ut jam in orationis argumento dictum eſt.

VIII. Atque

VIII. Atque scitote, judices, eas cupiditates, quæ objiciuntur Cœlio, atque hæc studia, de quibus disputo, non facilè in eodem homine esse posse; fieri enim non potest, ut animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate, sæpe nimiâ copiâ, inopiâ etiam nonnunquam impeditus, hoc quicquid est, quod nos facimus in dicendo, non modò agendo, verùm etiam cògitando, possit sustinere. An vos aliam causam esse ullam putatis, cum in tantis præmiis eloquentiæ, tantâ voluptate dicendi, tantâ laude, tantâ gloriâ, tanto honore, tam sint pauci, semperque fuerint, qui in hoc labore versentur? Omittendæ sunt omnes voluptates: relinquenda studia delectationis: ludus, jocus, convivium, sermo etiam penè omnium familiarium deserendus: quæ res in hoc genere homines à labore, studioque dicendi deterret; [a] non quo aut ingenia deficiant, aut doctrina puerilis. An hic, si sese isti vitæ dedisset, consularem hominem admodum adolescens in judicium vocavisset? hic, si laborem fugeret, si obstrictus voluptatibus teneretur, in hac acie quotidie versaretur? appeteret inimicitias? in judicium vocaret? subiret periculum capitis? ipso inspectante populo Romano, tot menses aut de salute, aut de gloriâ dimicaret? Nihil igitur illa vicinitas redolet? nihil hominum fama? nihil Baiæ denique ipsæ loquuntur? illæ vero non loquuntur solùm, verum etiam personant, huc unius mulieris libidinem [b] esse prolapsam, ut ea non modo solitudinem, ac tenebras, atque hæc flagitiorum integumenta non quærat, sed in turpissimis rebus frequentissimâ celebritate & clarissimâ luce lætetur. Verùm si quis est, qui etiam meretriciis amoribus interdictum juventuti putet, est ille quidem valde severus; negare non possum; sed abhorret non modò ab hujus seculi licentiâ, verùm etiam à majorum consuetudine, atque [d] concessis; quando enim hoc non factum est? quando reprehensum? quando non permissum? quando denique fuit, ut, quod licet, non liceret? Hic ego jam rem definiam: mulierem nullam no-

[a] *non quia.* [b] *devenisse.* [c] *occultationes.* [d] quæ *conceduntur.*

1. *Eas cupiditates.*] Voluptates & libidines non possunt esse cum iis studiis, quæ ad Rhetoricum & eloquentiam pertinent.

14. *Doctrina puerilis.*] Per doctrinam puerilem aut ipsas Rhetoricæ præceptiones, vel ipsam Grammaticam intelligit, quas necesse est à pueritiâ comparari, ut quis Orator evadat.

15. *Consularem hominem.*] C. Antonium, qui Ciceronis in Consulatu collega fuit, Cœlius vocavit in judicium.

17. *In hac acie.*] Id est, judiciis & causis forensibus; translatio à gladiatoribus.

Ib. *Appeteret inimicitias.*] Subibant accusatores potentium inimicitias, cùm eos in judicium vocabant.

18. *Subiret periculum capitis.*] Subire capitis periculum dicitur accusator, qui calumniæ periculum subit; nam calumniæ damnatos sequitur infamia.

Ib. *Ipso expectante populo Rom.*] In foro habebatur hoc judicium, ubi frequens adesse populus solebat.

19. *Nihil igitur illa vicinitas redolet.*] Id est, non debet venire in suspicionem libidinis Cœlius, qui vicinus Clodiæ in Palatio habitaverit.

20. *Nihil Baiæ.*] Navigationes in hortis cum Clodiâ.

minabo; tantum in medio relinquam. Si quæ non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati, palamque sese in meretriciâ vitâ collocârit, virorum alienissimorum conviviis uti instituerit: si hoc in urbe, si in hortis, si in Baiarum illâ celebritate faciet: si denique ita sese geret, non incessu solùm, sed ornatu atque comitatu; non flagrantiâ oculorum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, osculatione, aquis, navigatione, conviviis, ut non solùm meretrix, sed etiam procax videatur: cum hac si quis adolescens fortè fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni, adulter, an amator; expugnare pudicitiam, an explere libidinem voluisse videatur? Obliviscor jam injurias, Clodia: depono memoriam doloris mei: quæ abs te crudeliter in meos, me absente, facta sunt, negligo; ne sint hæc in te dicta quæ dixi; sed ex te ipsâ requiro; quoniam & crimen accusatores abs te, & testem ejus criminis te ipsam dicunt se habere; si qua mulier sit hujusmodi, qualem ego paulo ante descripsi, tui dissimilis, vitâ institutoque meretricio, cum hac aliquid adolescentem hominem habuisse rationis, num tibi perturpe, aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo, quid est quod objiciant Cœlio? sin eam te volunt esse, quid est, cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Quare, nobis da viam rationemque defensionis; nam aut pudor tuus defendet, nihil à M. Cœlio petulantiùs esse factum; aut impudentia & huic, & cæteris magnam ad se defendendum facultatem dabit.

IX. Sed quoniam emersisse jam è vadis, & scopulos prætervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina unâ in muliere summorum facinorum: auri, quod sumptum à Clodiâ dicitur: & veneni, quod ejusdem Clodiæ necandæ causâ parâsse Cœlium criminantur. Aurum sumpsit, ut dicitis, quod L. Lucceii servis daret, per quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Lucceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis, vel in servis ad hospitem domi necandum solicitandis: plenum sceleris consilium, plenum audaciæ. Quo quidem in crimine primùm illud requiram, dixerit-ne Clodiæ, quam ad rem aurum tum sumeret, an non dixerit? si non dixit, cur dedit? si di-

32. *In medio relinquam.*] Unicuique permittit ut de eâ ad arbitrium suum judicet

33. *In meretriciâ vitâ collocarit.*] Nemini mulieri quæstum suo corpore facere licuit, nisi quæ licentiam stupri apud Ædiles vulgâsset. Vide Tacitum sub finem 2. lib. Ann. ea autem ipsis conditio imposita fuit, ut jure cederent & dignitate matronarum; inducit autem exemplum hypotheticum, quo meretricem describit.

40. *Herenni.*] Herennius unus fuit ex accusatoribus Cœlii.

43. *Quæ abs te.*] Familia Ciceronis miserè à Clodianis vexata est, cùm ipse in exilium abiit. Vide Orat. pro domo.

47. *Tui dissimilis.*] Ironicè loquitur.

1. *Emersisse è vadis.*] Allegoria sumpta à navigantibus.

6. *Lucceii.*] Lucceius ille fuit historicus, ad quem extat Ciceronis epistola.

7. *Alexandrinus Dio.*] De hoc dictum est parag. v. l. 4.

xit,

xit, eodem se conscientiæ scelere devinxit. Tu-ne aurum ex armario tuo promere ausa es? tu-ne Venerem illam tuam spoliatricem spoliare ornamentis? cæterùm cùm scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem scilicet legati, ad L. Lucceii, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiterni; huic facinori tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popularis ministra, tua denique hospitalis illa Venus adjutrix esse non debuit. Vidit hoc Balbus: [facinoris tantum] celatam esse Clodiam dixit, atque ita Cœlium ad illam attulisse, sed ad ornatum ludorum aurum quærere. Si tàm familiaris erat Clodiæ, quàm tu esse vis, cum de libidine ejus tam multa dicis; dixit profectò, quò vellet aurum: si tam familiaris non erat, non dedit. Ita, si verùm tibi Cœlius dixit, ô immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti: si non est ausus dicere, non dedisti. Quid ego nunc argumentis huic crimini, quæ sunt innumerabilia, resistam? possum dicere, mores M. Cœlii longissimè à tanti sceleris atrocitate esse disjunctos: minimè esse credendum, homini tam ingenioso tamque prudenti non venisse in mentem, rem tanti sceleris ignotis alienisque servis non esse credendam. Possum etiam illa, & cæterorum patronorum & meâ consuetudine, ab accusatore perquirere, ubi sit congressus cum servis Lucceii Cœlius: qui ei fuerit aditus; si per se, quâ temeritate? si per alium, per quem? possum omnes latebras suspicionum peragrare dicendo: non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maximi facinoris reperietur. Sed hæc, quæ sunt oratoris propria, quæ mihi non propter ingenium meum, sed propter hanc exercitationem usumque dicendi, fructum aliquem ferre potuissent, cum à me ipso laborata proferri viderentur, brevitatis causâ relinquo omnia. Habeo enim, Judices, quem vos socium vestræ religionis jurisque jurandi facilè esse patiemini, L. Lucceium, sanctissimum hominem, & gravissimum testem: qui tantum facinus in famam atque fortunas suas neque non audisset illatum à Cœlio, neque neglexisset, neque tulisset. An ille vir, illâ humanitate præditus, illis studiis, artibus atque doctrinâ illius ipsius periculum,

14. *Venerem illam.*] Clodia simulacrum Veneris aureum habere dicebatur, quam ut meretrix, & impudica mulier colebat.

Ib. *Spoliatricem.*] Spoliatricem appellat, quia Veneris auxilio multos adolescentes patrimonio Clodia spoliaverat.

19. *Popularis.*] Populare dicitur vel quod commune est à populo, vel quod illi gratum est & jucundum.

Ib. *Hospitalis.*] Propter simulacrum, quod in suis ædibus Clodia asservabat, hospitalis dicitur.

20. *Vidit hoc Balbus.*] Balbi testimonium allatum ab accusatoribus irritum facit.

24. *Quò vellet.*] In quem usum aurum illud insumere vellet, Cœlius Clodiæ dixit.

33. *Ubi sit congressus.*] Excutit omnes circumstantias tum à loco præcipuè, & facultate, & falsa esse demonstrat, quæ Cœlio objecta sunt.

42. *Juris jurandi.*] Judices & testes jurabant, se nihil contra justitiam acturos vel dicturos esse.

quem

quem propter hæc ipſa ſtudia diligebat, negligere potuiſſet? & quod facinus in alienum hominem illatum ſeverè [a] acciperet, id omiſiſſet curare in hoſpite; quod, per ignotos actum cùm comperiſſet, doleret, id à ſuis tentatum negligeret? quod in agris, locis-ve publicis factum reprehenderet, id in urbe, ac ſuæ domi cœptum eſſe leviter ferret? quod in alicujus agreſtis periculo non prætermitteret, id homo eruditus in inſidiis doctiſſimi hominis diſſimulandum putaret? Sed cur diutiùs vos, Judices, teneo? ipſius [b] jurati religionem, auctoritatemque percipite, atque omnia diligenter teſtimonii verba cognoſcite. Recita teſtimonium Lucceii. TESTIMONIUM LUCCEII. Quid expectatis ampliùs? an aliquam vocem putatis ipſam pro ſe cauſam & veritatem poſſe mittere? hæc eſt innocentiæ defenſio, hæc ipſius cauſæ oratio, hæc una vox veritatis: in crimine ipſo nulla ſuſpicio eſt, & in re [c] nihil eſt argumenti; in negotio, quod actum eſſe dicitur, nullum veſtigium ſermonis, loci, temporis: nemo teſtis, nemo conſcius nominatur, totum crimen profertur ex inimicâ, ex infami, ex crudeli, ex facinoroſâ, ex libidinoſâ domo: domus autem illa, quæ tentata ſcelere iſto nefario dicitur, plena eſt integritatis, officii, religionis: ex quâ domo recitatur vobis jurejurando devincta auctoritas: ut res minimè dubia, tamen in contentione ponatur, utrum temeraria, procax, irata mulier finxiſſe crimen, an gravis, ſapiens, moderatuſque vir religioſè teſtimonium dixiſſe videatur.

X. Reliquum eſt igitur crimen de veneno: cujus ego neque principium invenire, neque evolvere exitum poſſum. Quæ fuit enim cauſa, quamobrem iſti mulieri venenum vellet dare Cœlius? ne aurum redderet? num petivit? [d] ne crimen hæreret: num quis objicit? num quis denique feciſſet mentionem, ſi hic nemini nomen detuliſſet? Quinetiam Herennium dicere audiſtis, verbo ſe moleſtum non futurum fuiſſe Cœlio, niſi iterum eâdem de re ſuo familiari abſoluto nomen hic detuliſſet. Credibile eſt igitur, tantum

[a] *animadverteret.* [b] *teſtis.* [c] *nulla eſt probatio.* [d] *accuſaretur* illius *criminis.*

48. *Hæc ipſa ſtudia.*] Humanitatis & eloquentiæ ſtudia intelligit.

54. *Doctiſſimi hominis.*] Dio legatus Alexandrinus omni eruditione florebat.

57. *Recita teſtimonium Lucceii.*] Aberat ab hoc judicio Lucceius, ſed teſtimonium ſuum miſit, quod à ſcribâ recitatum eſt.

65. *Libidinoſâ domo.*] Loquitur de domo Clodiæ, ex quâ verum teſtimonium proferri non poteſt, quia infamis eſt, & libidinoſa.

Ib. *Domus autem illa.*] Lucceii domus cùm plena ſit integritatis, inde prolatum teſtimonium valere debet.

66. *Scelere.*] In illâ Lucceii domo dicebatur interfectus fuiſſe Dio princeps Alexandrinæ legationis.

5. *Nomen detuliſſet.*] Deferre nomen non eſt propriè accuſare: ſed apud Magiſtratum & judicem, de aliquo crimine ante accuſationem denunciare, & alium in capitis diſcrimen rapere.

8. *Familiari abſoluto.*] Polam Atratinum intelligit, de quo vide Argumentum orationis.

facinus

facinus nullam ob causam esse commissum? & vos non videtis fingi sceleris maximi crimen, ut alterius causâ sceleris suscipiendi fuisse videatur? Cui denique commisit? quo adjutore usus est? quo socio? quo conscio? cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? servis-ne mulieris? sic enim objectum est; & erat tàm demens hic, cui vos ingenium certè tribuitis, etiamsi cætera inimicâ oratione detrahatis, ut omnes suas fortunas alienis servis committeret? at quibus servis? refert enim magnoperè id ipsum: his-ne, quos intelligebat non communi conditione servitutis uti, sed licentiùs, liberiùs, familiariùs cum dominâ vivere? quis enim hoc non videt, Judices, aut quis hoc ignorat, in ejusmodi domo, in quâ mater-familias meretricio more vivat: in quâ nihil geratur, quod foras proferendum sit: in quâ lustra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia atque flagitia versentur; hîc servos non esse servos, quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur iisdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex quotidianis sumptibus ac luxuriâ redundet? Id igitur Cœlius non videbat? si enim tam familiaris erat mulieris, quàm vos vultis; istos quoque servos familiares esse dominæ sciebat: sin ei tanta consuetudo, quanta à vobis inducitur, non erat, quæ cum servis potuit familiaritas esse tanta? Ipsius autem veneni quæ ratio fingitur? ubi quæsitum est? quemadmodum paratum? quo pacto? cui, quo in loco traditum? Habuisse aiunt domi, vimque ejus esse expertam in servo quodam ad rem ipsam parato, cujus [b] perceleri interitu esse ab hoc comprobatum venenum. Prô dii immortales! cur interdum in hominum sceleribus maximis, aut connivetis, aut præsentis fraudis pœnas in diem reservatis? Vidi enim, vidi, & illum hausi dolorem vel acerbissimum in vitâ, cùm Q. Metellus abstraheretur è sinu gremioque patriæ: cùmque ille vir, qui se natum huic imperio putavit, tertio die post, quàm in curiâ, in rostris, in repub. floruisset, integerrimâ ætate, [c] optimo habitu, maximis viribus, eriperetur indignissimè bonis omnibus atque universæ civitati; quo quidem tempore ille moriens, cùm jam cæteris

[b] *morte subitâ.* [c] *optima sanitate.*

11. *Cui denique commisit.*] Affert Cicero omnes circumstantias, quibus probet Cœlium veneni crimen non admisisse; à personis exorditur; ac 1° à servis Clodiæ, quibus committere tutò illud facinus non potuit, quia liberiùs in illâ domo plenâ libidinis vivebant.

31. *Ubi quæsitum est.*] 2°. Probat Cœlium non parasse venenum à circumstantiis loci & auxiliorum.

35. *Prô dii immortales.*] Vehementi exclamatione à proposito digressus in Clodiam invehitur, quæ audeat veneni Cœlium insimulare, cùm ipsa venerit in suspicionem veneno maritum sustulisse: cujus ipse laudes mirè prosequitur.

38. *Metellus abstraheretur.*] Propter Metellum sublatum ab uxore Clodiâ, ipsa dicta est Clytæmnestra, ut ait Fabius lib. 8. cap. 6. quòd ut illa ferro virum suum Agamemnonem, sic ista Metellum veneno interfecerit.

ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam reip. reservabat: cùm me intuens flentem significabat, interruptis atque morientibus vocibus, quanta impenderet procella urbi, quanta tempestas civitati: & cùm parietem sæpe feriens eum, qui cum Q. Catulo fuerat ei communis, crebrò Catulum, sæpè me, sæpissimè rempublicam nominabat; ut non tàm se emori, quàm spoliari suo præsidio cùm patriam, tùm etiam me doleret. Quem quidem virum si nulla vis repentini sceleris sustulisset, quonam modo ille furenti fratri suo patrueli consularis restitisset, qui consul incipientem furere atque conantem, suâ se manu interfecturum, audiente Senatu, dixerit? Ex hac igitur domo progressa ista mulier de veneni celeritate dicere audebit? nonne ipsam domum metuet, ne quam vocem eliciat? non parietes conscios, non noctem illam funestam ac luctuosam perhorrescet? Sed revertar ad crimen; etenim hæc facta illius clarissimi ac fortissimi viri mentio & vocem meam fletu debilitavit, & mentem dolore impedivit. Sed tamen venenum unde fuerit, quemadmodum paratum sit, non dicitur. Datum esse hoc aiunt P. Licinio, [d] pudenti adolescenti, & bono, Cœlii familiari: constitutum factum esse cum servis, ut venirent ad balneas Xenias: eòdem Licinium esse venturum, atque iis veneni pyxidem traditurum. Hîc primum illud requiro, quid attinuerit illud ferri in eum locum constitutum? cum illi servi non ad Cœlium domum venerint? si [e] manebat tanta illa consuetudo Cœlii cum Clodiâ, tantaque familiaritas, quid suspicionis esset, si apud Cœlium mulieris servus visus esset? sin autem jam suberat simultas, extincta erat consuetudo, dissidium extiterat: hinc illæ lacrymæ nimirùm, & hæc causa est horum omnium scelerum, atque criminum. Immo, inquit, cùm servi ad dominam rem istam, & maleficium Cœlii detulissent, mulier ingeniosa præcepit suis, ut omnia Cœlio pollicerentur; sed, ut venenum, cum à Licinio traderetur, manifestò comprehendi posset,

[d] *verecundo.* [e] *erat.*

52. *Fratri suo patrueli.*] Significat Q. Cæcilium Metellum Nepotem Consularem. Nam is Consul cum P. Cornelio Lentulo fuit anno urbis DCXCVII. *Patrueles fratres vel sorores sunt*, ait Caius, *qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.*

60. *Unde fuerit.*] Unde sit sumptum illud venenum dici non potest.

62. *Constitutum cum servis.*] Verbum istod *constitutum* est verbum juris, cùm & dies & locus inter quosdam præstitutus est, in quem conveniant.

63. *Balneas Xenias.*] Balneæ Xeniæ solis peregrinis concedebantur. Xeniæ autem quasi hospitales dictæ sunt.

64. *Pyxidem.*] Pyxis vasculum est, in quo unguenta, & res ejusmodi asservabantur, ἀπὸ τῆς πύξου, hoc est, buxo sic dicta, quod primùm ex illâ arbore pyxides confectæ sint.

70. *Hinc illæ lacrymæ.*] Causam aperit unde ita exarserit in Cœlium Clodia, ut adduceret eum in suspicionem veneni, quòd nempe ab illâ recesserat.

73. *Omnia Cœlio pollicerentur.*] Voluit Clodia, ut servi pollicerentur Cœlio suam operam ad dominam suam Clodiam interficiendam.

constitui locum jussit balneas Xenias, ut eò mitteret amicos, qui delitescerent: deinde repentè, cùm venisset Licinius, ut venenum traderet, prosilirent, hominemque comprehenderent. Quæ quidem omnia, Judices, [f] perfacilem rationem habent reprehendendi; cur enim balneas publicas potissimùm constituerat? in quibus non invenio quæ latebra togatis hominibus esse possit; nam si essent in vestibulo balnearum, non laterent: sin se in intimum conjicere vellent, nec satis commodè calceati & vestiti id facere possent, & fortasse non reciperentur: nisi fortè mulier potens, quadrantariâ illâ permutatione, familiaris facta erat balneatori. Atque equidem vehementer expectabam, quinam isti viri boni, testes hujus manifestò deprehensi veneni dicerentur; nulli enim sunt adhuc nominati; sed non dubito quin sint pergraves, qui primùm sint talis fœminæ familiares; deinde eam provinciam susceperint, ut in balneas [g] contruderentur: quod illa nisi à viris honestissimis, ac plenissimis dignitatis, [h] quàm velit sit potens, nunquam impetravisset. Sed quid ego de dignitate istorum testium loquor? virtutem eorum diligentiamque cognoscite; in balneis delituerunt; testes egregios! deinde temerè prosiluerunt; homines gravitati deditos! sic enim fingunt, cùm Licinius venisset, pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tùm repentè evolâsse istos præclaros testes sine nomine: Licinium autem, cùm jam manum ad tradendam pyxidem porrexisset, retraxisse, atque illo repentino hominum impetu se in fugam conjecisse. O magna vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium insidias facilè se per se ipsam defendat! Verùm hæc tota fabella, veteris & plurimarum fabularum poëtria, quàm est sine argumento! quàm nullum invenire exitum potest! Quid enim isti tot viri (nam necesse est fuisse non

[f] *possunt facilè refutari.* [g] *conjicerentur.* [h] *quantamcunque habeat potestatem.*

80. *Togatis hominibus.*] Qui togâ vestiuntur.

81. *In vestibulo.*] Vestibulum non erat in ipsis ædibus, nec pars ædium, sed locus ante januam vacuus, areaque, per quam à viâ publicâ accessus erat ad ædes. Hic autem locus erat statio salutatorum.

83. *Quadrantaria.*] Teste Plutarcho in Cicerone, Clodia *quadrantaria* appellata fuit, à quadrante exiguo numismate, quod adolescens quidam, qui eam deperibat, pro aureis nummis in loculos ejus conjecerat. Quadrans autem quartam partem assis valebat. Quod monetæ pretium ab ingredientibus balneum balneatori seu balnearum magistro persolvebatur. Quadrantariam autem hîc permutationem appellavit per contemptum, ut turpe familiaritatis Clodiæ cum balneatore commercium ostenderet.

85. *Isti viri boni.*] Ironia.

87. *Sint pergraves.*] Ironia.

89. *Honestissimis.*] Perseverat in Ironiâ.

96. *Evolâsse.*) Id est, ex insidiis apparuisse.

101. *Verum hæc tota fabella.*] Aggreditur jam ostendere quàm iniquè superior illa narratio conficta sit.

102. *Poëtria.*] Clodiam poëtriam appellat, quæ sæpe in mendaciis fingendis versata est.

paucos,

paucos, ut & comprehendi Licinius facilè posset, & res multorum oculis esset testatior) cur Licinium de manibus amiserunt? qui minùs enim Licinius comprehendi potuit, cum se retraxit, ne pyxidem traderet, quàm si non retraxisset? erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium; ut manifestò Licinius teneretur, aut cùm retineret venenum, aut cùm tradidisset; hoc fuit totum consilium mulieris, hæc istorum provincia, qui rogati sunt: quos quidem tu quamobrem temerè prosiluisse dicas, atque ante tempus, non reperio; fuerant ad hoc rogati: fuerant ad hanc rem collocati, ut venenum, ut insidiæ, facinus denique ipsum ut manifestò comprehenderetur; potuerunt-ne [i] meliori tempore prosilire, quam cùm Licinius venisset? cùm in manu teneret veneni pyxidem? quæ si cùm jam erat tradita servis, evasissent subitò ex balneis mulieris amici, Liciniumque comprehendissent: *imploraret* hominum fidem, atque à se illam pyxidem traditam pernegaret: quem quomodo illi reprehenderent? vidisse se dicerent? primùm [k] ad se revocarent maximi facinoris crimen: deinde id se vidisse dicerent, quod, [l] quo loco collocati fuissent, non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt [m] cùm Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet. Mimi ergo est jam exitus, non [n] fabulæ: in quo cùm clausula non invenitur, fugit aliquis è manibus, deinde scabella concrepant, aulæum tollitur.

Quæro enim, cur Licinium titubantem, hæsitantem, cedentem, fugere conantem, mulieraria manus ista de manibus emiserit; cur non comprehenderint? cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris denique voce, tanti sceleris crimen [o] expresserint? an timebant, ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent? Nullum argumentum in re, nulla suspicio in causâ, nullus exitus criminis reperietur. Itaque hæc causa

[i] *commodiori.* [k] *facerent se reos illius maximi facinoris.* [l] *ex loco quo positi fuissent.* [m] *quo.* [n] *comœdiæ.* [o] *extorserint.*

109. *Qui rogati sunt.*] A Clodiâ videlicet rogati sunt.

118. *Quomodo illi reprehenderent.*] Id est, quomodo eum dedisse hanc pyxidem veneno plenam arguerent.

123. *Mimi.*] Sumitur *mimus* pro actione histrionicâ turpissimorum facinorum imitatrice. Unde Ovidius, *Scribere si fas est imitantes turpia mimos.* Horum autem nulla erat clausula, ut in comœdiis, sed abrumpi strepitu & tumultu aliquo solebant.

Ib. *Clausula non invenitur.*] Clausula finis est, & conclusio alicujus rei. Ita Cicero in Philipp. 13. *Veniamus aliquando ad clausulam.*

124. *Scabella concrepant.*] Id est, scabella, in quibus sedent spectatores, pulsantur. Putant alii, cum Salmasio, scabellum fuisse ligneum instrumentum scabelli instar, quod ab histrionibus ad numerum pede pulsabatur cum soleâ ligneâ vel ferreâ, ut major crepitus ederetur.

125. *Aulæum tollitur.*] Aulæa tapetia erant, quibus scenæ ornabantur.

2. *Mulieraria manus.*] Designat istam mollem & effœminatam amicorum Clodiæ catervam.

ab

ab argumentis, à conjecturâ, ab iis ſignis, quibus veritas illuſtrari ſolet, ad teſtes tota traducta eſt. Quos quidem ego teſtes, Judices, non modò ſine ullo timore, ſed etiam cum aliquâ ſpe delectationis expecto; prægeſtit animus jam videre, primùm [b] lautos juvenes, mulieris beatæ ac nobilis familiares: deinde fortes viros, ab imperatrice in inſidiis, atque in præſidio balnearum locatos: ex quibus requiram, quonam modo latuerint, aut ubi; alveus-ne ille, an equus Trojanus fuerit, qui tot invictos viros, muliebre bellum gerentes, tulerit & texerit? Illud verò reſpondere cogam, cur tot viri ac tales hunc & unum, & tàm imbecillum, quàm videtis, non aut ſtantem comprehenderint, aut fugientem conſecuti ſint, qui ſe nunquam profectò, ſi iſtum in locum proceſſerint, explicabunt: quam volent in conviviis faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad vinum diſerti ſint; alia fori vis eſt, alia triclinii: alia ſubſelliorum ratio, alia lectorum: non idem judicium, comeſſatorumque conſpectus: lux denique longè alia eſt ſolis, & lychnorum. Quamobrem [c] excutiemus omnes iſtorum delicias, omnes ineptias, ſi prodierint; ſed, ſi me audiant, navent aliam operam, aliam ineant gratiam, in aliis ſe rebus oſtentent: [d] vigeant apud iſtam mulierem venuſtate; dominentur ſumptibus; hæreant, jaceant, deſerviant: capiti verò innocentis, & fortunis parcant. An ſunt ſervi illi de cog-

[b] *elegantes.* [c] *ſcrutabimur.* [d] *gratioſi ſint iſti mulieri.*

11. *Prægeſtit animus.*] Geſtire eſt geſtus edere, qui animi affectum indicent.

13. *Fortes.*] Ironia.

Ib. *Imperatrice.*] Clodiam imperatricem vocat, quia ubique ſervos diſpoſuerat.

15. *Alveus-ne ille.*] Alveus locus eſt concavus, per quem rivi & flumina profluunt; hîc tamen videtur intelligi labrum balnearum.

Ib. *Equus Trojanus.*] Cùm Græci urbem Trojam capere non poſſent, Epeus Coquus equum ligneum ingenti magnitudine confecit, qui fraude Sinoniâ in urbem invectus eſt; unde eo inclusi Græci erumpentes, urbem ceperunt. Vide librum 2. Æneid. Ridet hic Cicero conſilium adverſariorum, qui ita ſe abdiderunt, ut Licinium comprehenderent.

16. *Muliebre bellum.*] Reſpicit iterum ad Græcos, qui propter raptam Helenam bellum Trojanis intulerunt.

22. *Triclinii.*] Triclinium cœnaculum eſt, à tribus lectis, qui ſternebantur, nuncupatum. Veteres enim illi, qui jacendo cœnabant, tres menſas ſeu lectos adhibebant.

Ib. *Subſelliorum.*] Subſellia hæc pro judiciis ponuntur, quia judices in aliis, in aliis rei, in aliis patroni, & oratores ſedebant.

23. *Lux alia ſolis.*] Judicia exercebantur ſub dio in roſtris. Contra verò convivia in cœnaculis ad faces celebrabantur.

26. *Navent aliam operam.* Alterius ſibi quam Clodiæ gratiam mercari debent: aut in rebus aliis amicitiam ſibi Clodiæ conciliare.

28. *Dominentur ſumptibus.*] Id eſt, ejus gratiam ſumptibus & muneribus aucupentur.

Ib. *Hæreant, jaceant.*] Eam ſemper comitentur, eique aſſideant ubique.

29. *At ſunt ſervi, &c.*] Occurrit objectioni Cicero, nempe auctoritate & conſilio cognatorum Clodiæ, in fidei ſuæ mercedem à dominâ manumiſſos fuiſſe.

natorum

natorum sententiâ, nobilissimorum & clarissimorum hominum manumissi. Tandem aliquid inveniemus, quod ista mulier de suorum propinquorum, fortissimorum virorum, sententiâ atque auctoritate fecisse videatur. Sed scire cupio, quid [e] habeat argumenti ista manumissio, in quâ aut crimen est Cœlio [f] quæsitum, aut quæstio sublevata, aut multarum rerum consciis servis cum [g] causâ præmium persolutum? At propinquis placuit; cur non placeret, cùm rem [h] tu-te ad eos non ab aliis tibi allatum, sed à te ipsâ compertam deferre diceris? Hîc etiam miramur, si illa commentitiam pyxidem obscœnissima sit fabula consecuta? Nihil est quod in ejusmodi mulierem non cadere videatur? audita [& pervulgata] & percelebrata sermonibus res est. Percipitis animis, Judices, jamdudum quid velim, vel potius, quid nolim dicere. Quod etiam si est factum, certè à Cœlio non est factum; quid enim attinebat? est enim ab aliquo fortasse adolescente non tàm [i] insulso, quàm non verecundo. Sin autem est fictum: non illud quidem modestum, sed tamen non est inficetum mendacium; quod profectò nunquam hominum sermo, atque opinio comprobasset, nisi omnia, quæ cum turpitudine aliquâ dicerentur, in istam quadrare aptè viderentur.

[e] *quid probet.* [f] *conflatum.* [g] *ratione.* [h] *tu ipsa.* [i] *stolido.*

31. *Manumissi.*] Non licebat mulieribus servos manumittere apud Romanos, sine cognatorum sententiâ; manumissi autem fuerant, ne de iis quæstio haberetur, quia liberi apud Romanos non torquebantur, ut ex Cicerone patet in Partitionibus.

35. *Aut quæstio sublevata.*] Tormenta servis adempta sunt, quæ ipsis in quæstione infligebantur.

39. *Obscœnissima fabula.*] Ex illâ pyxide rumores sparsi sunt, de turpissimâ vitâ illius mulieris.

PERORATIO.

XII. [a] Dicta est à me causa, Judices, & perorata; jam intelligitis, quantum judicium sustineatis, quanta res sit commissa vobis. De vi quæritis: quæ lex ad imperium, ad majestatem, ad statum patriæ, ad salutem omnium pertinet: quam legem Q. Catulus armatâ dissensione civium, reipub. penè extremis temporibus tulit: quæque lex, sedatâ illâ flammâ consulatûs mei, fumantis reliquias conjurationis extinxit. Hac enim lege Cœlii adolescentia non ad

[a] *defensa.*

4. *Quam legem.*] De istâ lege dictum est initio hujus Orationis, paragraph. I. l. 1.

6. *Sedatâ flammâ consulatûs mei.*] Catilina, Cicerone Consule, statuerat urbem ferro flammâque delere.

7. *Non ad Reipublicæ pœnas.*] Cœlius lege Plautiâ reus non est; sed reus est quia effrænatæ mulieris libidini satisfacere noluit.

reipublicæ pœnas, sed ad mulieris libidines & delicias deposcitur. Atque hoc etiam loco M. Camurti, & C. Eserni damnatio prædicatur. O stultitiam! stultitiam-ne dicam, an impudentiam singularem? audetis-ne cùm ab eâ muliere veniatis, facere istorum hominum mentionem? audetis-ne excitare tanti flagitii memoriam, non extinctam illam quidem, sed repressam vetustate? Quo enim illi crimine, peccatoque perierunt? nempe, quod ejusdem mulieris dolorem & injuriam Vettiano nefario sunt stupro [b] persecuti. Ergo ut audiretur Vettii nomen in causâ, ut illa vetus Afrania fabula refricaretur, idcirco Camurti & Eserni causa est renovata? qui quanquam lege de vi certè non tenebantur, eo maleficio tamen erant implicati, ut ex nullius legis laqueis emittendi viderentur. M. verò Cœlius cur in hoc judicium vocatur? cur neque proprium quæstionis crimen objicitur, nec verò aliquid ejusmodi, [c] quod sit à lege sejunctum, & cum vestrâ severitate conjunctum; cujus prima ætas dedita disciplinis fuit, iisque artibus, quibus instruimur ad hunc usum forensem, ad [d] capessendam rempublicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: [e] iis autem fuit amicitiis majorum natu, quorum imitari industriam continentiamque maximè velit: iis æqualium studiis, ut eundem, quem optimi ac nobilissimi, petere cursum laudis videretur. Cum autem paulùm jam roboris accessisset ætati, in Africam profectus est, Q. Pompeio Proconsuli contubernalis, castissimo viro atque omnis officii diligentissimo: in quâ provinciâ cùm [f] res erant & possessiones paternæ, tum etiam usus quidam provincialis, non sine causâ, à majoribus huic ætati tributus. Discessit illinc Pompeii judicio probatissimus, ut ipsius testimonio

[b] *ulti sunt violatâ pudicitiâ Vettii.* [c] *quod non licet per legem.* [d] *gubernandam.* [e] *habuit eas amicitias cum senioribus.* [f] *facultates.*

9. *Camurti & C. Eserni damnatio.*] Videntur hi damnati, quòd ex iis fuerint, qui legatos Alexandrinos interfecêre, ut placet Hotomanno. Sed aliis videntur fuisse damnati, quòd Vettio cuidam adolescenti vim intulissent, ut Clodiæ facerent satis, à quâ ejus pudicitia non potuit oppugnari.

16. *Ut illa vetus Afrania fabula refricaretur.*] Videtur hoc facinore renovari memoria flagitii illis similis flagitiis, de quibus Afranius poeta, qui togatas turpissimè scripsit: nisi fortasse designet Caiam Afraniam impudentissimam fœminam, poetriam, & multarum fabularum inventricem, de quâ loquitur Val. Max. lib. 8. cap. 3.

18. *Lege de vi non tenebantur.*] Tenebantur de vi quidem, non quod armis rempublicam turbassent: sed quià vim intulerant juvenis sanctissimi pudicitiæ, quòd quidem ad vim publicam pertinere videbatur.

28. *Nobilissimi.*] Eundem vitæ cursum tenuit Cœlius, quem nobilissimi quique semper tenuerunt.

30. *Proconsuli.*] Proconsules dicti sunt, quòd pro Consulibus ad administrandas provincias mitterentur.

Ib. *Contubernalis.*] Contubernales milites dicebantur, qui decem sub uno papilione degebant.

32. *Usus quidam provincialis.*] Romani solebant adolescentes ad provincias cum præsidibus mittere, ut paratiores ad rempublicam administrandam accederent; unde hic usus pro experientiâ ponitur.

S cog-

cognoscetis; voluit vetere instituto, eorum adolescentium exem plo, qui pòst in civitate summi viri & clarissimi cives extiterunt industriam suam à populo Romano ex aliquâ illustri accusation cognosci. Vellem aliò potiùs eum cupiditas gloriæ detulisset; se abiit hujus tempus quærelæ. Accusavit C. Antonium, collegam meum: cui misero præclari in rempublicam beneficii memori nihil profuit, nocuit opinio maleficii cogitati. Postea nemini concessit æqualium, plus ut in foro, plus ut in negotiis versaretu causisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratia; quæ nisi [g] vigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non pos sunt, omnia labore & diligentiâ est consecutus. In hoc flexu qua ætatis (nihil enim occultabo, fretus humanitate ac sapientiâ vestra fama adolescentis paulùm hæsit ad metas notitiâ novâ mulieris & infelici vicinitate, & [h] insolentiâ voluptatum; quæ cum inclusa diutius, & primâ ætate compressæ, & constrictæ fuerunt, subito se nonnunquam profundunt, atque ejiciunt universæ; quâ ex vita vel dicam, quo ex sermone, nequaquam enim tantum erat, quantum homines loquebantur, verùm ex eo, quidquid erat, emersit totumque se ejecit atque extulit: tantumque abest ab illius familiaritatis infamiâ, ut ejusdem nunc ab sese inimicitias odiumque propulset. Atque ut iste interpositus sermo deliciarum desidiæque [i] moreretur (fecit, me, mehercule, invito & multùm repugnante, sed tamen fecit) nomen amici mei de ambitu detulit: quem absolutum insequitur, revocat: nemini nostrûm obtemperat: est violentior quàm vellem. Sed ego non loquor de sapientiâ, quæ non cadit in hanc ætatem: de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de ardore mentis ad gloriam: quæ studia in

[g] *studiosi.* [h] *novitate.* [i] *auferretur.*

35. *Vetere instituto.*] Apud veteres concessum adolescentibus fuit, in accusationibus eorum, qui gesserant magistratum, præbere ingenii sui specimen.

37. *Illustri accusatione.*] Cœlius Antonium consularem [de Majestate] accusavit, Cicerone defendente.

40. *Beneficii memoria.*] Benè meritus de patriâ fuerat, cùm Catilinæ delevit exercitum.

41. *Opinio maleficii.*] Primò fuerat Antonius in conjuratione Catilinæ, sed ab eâ, Cicerone suadente, revocatus est.

Ib. *Postea.*] Cœlius, post accusationem Antonii, ita superavit æquales, ut nemo plus valeret in foro, &c.

47. *Paulum hæsit ad metas.*] Respicit ad curulia certamina, in quibus metas circumagi oportebat, priusquam vinceretur; idque erat periculosum, ne quis impingeret. Ait igitur Cicero, quod cùm Cœlius cursum adolescentiæ confecisset, in voluptatis licentiam delapsus est, & aliquantisper immoratus: perinde ac solent qui in metâ non flectentes cursum insistunt, nec finem præmiumque laboris assequuntur.

57. *Nomen amici mei.*] Cœlius Polam Servium Atratini patrem ambitûs accusavit. Vocat autem eum amicum, ne causæ noceat: nam lib. 2. ad Q. fratrem, Polam illum tetrum & ferum hominem vocat.

58. *Absolutum insequitur.*] Absolutus fuerat Pola, sed secundâ eum actione ad judicium Cœlius revocavit.

Ib. *Nemini nostrûm obtemperat.*] Patri videlicet, Crasso, & Ciceroni, quibus erat assiduus, non eâ re obtemperat, quia ipsis dissuadentibus, iterùm Polam agit in judicium.

his

iis jam ætatibus nostris [l] contractiora esse debent: in adolescentiâ verò, tanquam in herbis, significant, quæ virtutis maturitas, & quantæ fruges industriæ sint futuræ. Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potiùs à gloriâ, quàm incitandi fuerunt: amputanda plura sunt illi ætati, siquidem efflorescit ingenii laudibus, quàm [m] inserenda. Quare, si cui nimium efferbuisse videtur hujus, vel in suscipiendis, vel in gerendis inimicitiis, vis, ferocitas, pertinacia; si quem etiam minimorum horum aliquid offendit; si [o] purpuræ genus, si amicorum catervæ, si splendor, si nitor: jam ista deferbuerint; jam ætas omnia, jam ista dies mitigârit. Conservate igitur reipublicæ, Judices, civem bonarum artium, bonarum partium, bonorum virorum; promitto hoc vobis, & reipublicæ spondeo, si modò nos ipsi reipublicæ satisfecimus, nunquam hunc à nostris rationibus sejunctum fore; quod cùm fretus nostrâ familiaritate promitto, tum quòd durissimis se ipse legibus jam obligârit. Neque enim potest, qui hominem consularem, quòd ab eo rempublicam violâtum diceret, in judicium vocârit, ipse esse in republicâ civis turbulentus: non potest, qui ambitu ne absolutum quidem patitur esse absolutum, ipse impunè unquam esse largitor. Habet à M. Cœlio respublica, Judices, duas accusationes vel obsides periculi vel pignora voluntatis. Quare oro, obtestorque vos, Judices, ut quâ in civitate paucis his diebus Sext. Clodius absolutus sit, quem vos per biennium aut ministrum seditionis, aut ducem vidistis; qui ædes sacras, qui censum populi Romani, qui memoriam publicam suis ma-

[l] minus *ardentia*. [m] *concedenda*. [n] *flagrasse*. [o] *elegantia ornatûs*.

63. *Tanquam in herbis.*] Proverbium & metaphora sumpta à segetibus teneris, teste Erasmo, de quibus nihil certi sibi potest sperare agricola, donec ad maturitatem pervenerint.

71. *Jam ista deferbuerint.*] Id est, fervorem suum remiserint, ac veluti refrixerint.

77. *Hominem consularem.*] Antonium Consularem vocavit in judicium, ut jam sæpiùs dixit.

78. *Violatam diceret.*] Quia Antonius visus est studuisse Catilinæ, propterea dicit, ab eo violatam esse Rempublicam, dixisse Cœlium.

80. *Absolutum.*] De Polâ loquitur, de quo jam sæpe.

82. *Obsides periculi.*] Ostendit, nihil esse periculi metuendum à Cœlio, quia duas illas accusationes tanquam fidei suæ obsides erga Rempublicam dedit.

84. *Sext. Clodius.*] Sextus Clodius fuit Pub. Clodii familiarissimus & scriba, cui quidem ejus omnia flagitia tribuit Cicero, quia in iis patrandis eo usus est adjutore. Hunc Sextum Clodium mirè describit in Orat. pro Domo. Locum consule.

84. *Per biennium.*] Ab eo tempore quo transiit ad plebem, ad reditum usque Ciceronis biennium fuit, quo toto tempore Clodius seditiones in Republicâ excitavit.

85. *Ædes sacras.*] Ædes ait elatè, nam solum Nympharum templum incendit. Cum urbs variis incendiis obnoxia esset, crediderunt ope tantùm illarum iis ignibus posse subveniri, utpote quæ aquis præessent: quare iis ædem consecrarunt.

86. *Censum populi Rom.*] In æde Nympharum publicæ tabulæ, in quibus tum nomina Romanorum, tum uniuscujusque census describebatur, asservabantur. [Vide Orat. pro Milone, p. 338.]

nibus incendit, hominem sine [p] re, sine fide, sine spe, sine sede sine fortunis; ore, linguâ, manu, vitâ omni inquinatum; qui Catuli monumentum afflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit; qui in palatio atque in urbis oculis servitia ad cædem & inflammandam urbem incitavit: in eâ civitate ne patiamini illum absolutum muliebri gratiâ, M. Cœlium libidini muliebri condonatum: ne eadem mulier cum suo conjuge & fratre, turpissimum latronem eripuisse, & honestissimum adolescentem oppressisse videatur. Quod cum hujus vobis adolescentiam proposueritis, constituitote vobis ante oculos hujus etiam miseri senectutem qui hoc unico filio nititur, in hujus spe requiescit, hujus uniu casum pertimescit: quem vos supplicem vestræ misericordiæ servum potestatis, abjectum non tàm ad pedes, quàm ad more sensusque vestros, vel recordatione parentum vestrorum, vel liberorum jucunditate sustentate: ut in alterius dolore, vel pietati vel indulgentiæ vestræ serviatis, Nolite, Judices, aut hunc jam naturâ ipsâ [q] occidentem velle maturiùs extingui vulnere vestro quàm suo fato: aut hunc nunc primum florescentem firmatâ jam stirpe virtutis, tanquam turbine aliquo aut subitâ tempestate pervertere. Conservate parenti filium, parentem filio, ne aut senectutem jam prope [r] desperatam contempsisse, aut adolescentiam plenam spei maximæ non modo non aluisse vos, sed etiam [s] perculisse atque afflixisse videamini. Quem si vobis, si suis, si reipublicæ conservatis, addictum, deditum, obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis: omniumque hujus [t] nervorum ac laborum vos potissimùm, Judices, fructus uberes diuturnosque capietis.

[p] *bonis*. [q] *morientem*. [r] *mortuam*. [s] *evertisse*. [t] *virium*.

88. *Catuli monumentum.*] Catuli monumentum Porticus fuit in Palatio.

89. *Meam domum diruit.*] Clodius, dum Cicero exularet, domum ejus Libertati consecravit.

92. *Muliebri gratia.*] Si Clodiæ causâ Sextus Clodius absolutus est, non debet propter eam Cœlius ad damnationem & supplicium tradi.

93. *Mulier cum suo conjuge.*] Pungit Clodium, qui infamis fuerat incestu cum illâ suâ sorore Clodiâ.

Ib. *Turpissimum latronem.*] Sextum Clodium latronem vocat, qui Clodiæ beneficio, judicio liberatus est.

96. *Hujus miseri.*] Hæc verba pronunciando Cœlii patrem demonstrabat, qui atratus & sordidatus judicio aderat, movendæ judicium misericordiæ causâ.

104. *Jam stirpe.*] Comparatio à ventis & tempestate: & metaphora ducta à teneris arboribus.

IN

IN
L. CALPURNIUM PISONEM.

ARGUMENTUM.

CUM Piso, ex sententiâ Ciceronis, revocatus esset à provinciâ Macedoniâ, quam Proconsul administrabat, graviter in Ciceronem invectus est. Hac oratione Pisoni Cicero respondet, quam in Senatu habuit loco sententiæ, ut testatur Quintilianus, lib. 3. cap. 9.

TEMPUS.

Paucis ante diebus habita hæc oratio, quàm Pompeius ludos faceret, anno urbis conditæ 698. ipso Cn. Pompeio & M. Licinio Crasso secundùm Consulibus, & Ciceronis 52.

GENUS CAUSÆ.

Demonstrativum est: exagitat enim totâ hac oratione Pisonem.

PARTES.

Tres sunt; Exordium, Insectatio, Peroratio.

EXORDIUM.

I. JAMNE vides, bellua, jamne sentis, [a] quæ sit hominum querela frontis tuæ? nemo queritur Syrum, nescio quem, de grege novi-

INTERPRETATIO.

[a] *quantum homines querantur de fronte tuâ.*

NOTÆ.

1. *Jamne vides, bellua.*] Crediderunt nonnulli nihil in hoc exordio desiderari, sed abruptum & inflammatum esse; verùm aliter sentiunt benè multi, adducti auctoritate Asconii Pediani antiquissimi Interpretum, qui in Ciceronem commentati sunt; citat enim vir eruditus fragmenta quædam illius exordii, è quibus conjicitur tantum secundam illius partem restare.

Ib. *Jamne sentis.*] Pisonis stupiditatem indicat, qui belluarum instar tantùm videt & sentit; quo gemino sensu imprimis illæ præditæ sunt.

2. *Frontis tuæ.*] Frons index est severitatis & clementiæ; quam Genio olim dedicatam fuisse Alexander ab Alexandro scribit.

Ib. *Syrum, nescio quem.*] Servis sæpe nomina nationum suarum imponebant, ut

novitiorum, factum esse consulem; non enim nos color iste ser vilis, non pilosæ genæ, non dentes putridi deceperunt; ocul supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam ta citus mentis est, hic in errorem homines impulit: hic eos quibus eras ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxi Pauci ista tua lutulenta vitia noveramus: pauci tarditatem in genii, stuporem debilitatemque linguæ; nunquam erat audi vox in foro; nunquam periculum factum consilii; nullum no modò illustre, sed ne notum quidem factum, aut militiæ, aut do mi: [b] obrepsisti ad honores errore hominum, commendatione fu mosarum imaginum: quarum simile habes nihil præter coloren Is mihi etiam gloriabitur, se omnes magistratus sine repulsâ affe cutum? mihi ista licet de me verâ cum gloriâ prædicare; omne enim [c] honores populus Romanus mihi ipsi, homini novo, detuli Nam tu cum quæstor es factus, etiam qui te nunquam videran tamen illum honorem nomini [d] mandabant tuo. Ædilis es fa ctus

[b] *pervenisti* clam. [c] *magistratus*. [d] *concedebant*.

ut Strabo ait, lib. 7. & præ cæteris nationibus nati fuerunt ad servitutem Syri, Judæi, & Cappadoces, ut dixit Orat. de provinc. Consul: censent aliqui hîc Gabinium designari, qui Syriæ præerat.

2. *Novitiorum.*] Loquitur de venalibus illis servis, qui recentes nondum per annum servierant.

Ib. *Color iste servilis.*] Atrum colorem indicat, quo maximè fuerunt Syri.

3. *Oculi.*] Oculi quasi nuncii sunt animi, ex iis enim iratus, lætus, &c. conjicitur.

4. *Supercilia.*] Fastum & superbiam supercilia denotant. quæ deflexa sunt, austeros; inflexa, irrisores; demissa malevolos arguunt.

7. *Lutulenta vitia,*] Vitia omnium turpissima in Pisone reprehendit, quibus, quasi sus luto, delectabatur.

8. *Audita vox in foro.*] Stupiditatem hominis describit, quæ tanta fuit, ut nunquam in foro auditus fuerit sive in accusando, sive in defendendo quoquam.

9. *Periculum factum consilii.* Piso non modò nunquam fuerat auditus in foro, sed ne quidem in Senatu cùm de Repub. agebatur; hâc enim Romæ duplici re commendabantur.

10. *Aut militiæ.*] Romani vel domi eloquentiæ, vel militiæ, rebus præclarè gestis, gloriam sibi ac nomen faciebant.

11. *Commendatione, fumosarum imaginum.*] Suam nobilitatem commendabant Romani ostensione imaginum, quas suorum majorum asservabant in ædium atriis: *fumosas* verò appellat, aut quia antiquitat nigredinem, aut quia ignibus coram i accensis fuliginem contraxerant. Sol enim Romani diebus festis ante eas thu & cereos accendere, ut dicitur à Cic. lib. Offic.

13. *Is mihi etiam gloriabitur.*] Pi contra Ciceronem dixerat se omnes magi stratus adeptum esse; sed isti reponit Ci cero hanc gloriam non suâ, sed majoru suorum causâ illi, at sibi propter se dela tam esse.

15. *Mihi homini novo.*] Novus hom dicitur, quem ante nemo in familiâ ma gistratum obtinuerat, sed qui suâ virtut sibi adeptus est.

16. *Quæstor.*] Quæstores, ut ait Var ro, à quærendo dicti sunt: quia conqui rebant pecunias publicas. Regibus pri mùm Romæ imperantibus instituti sunt & postea populi suffragio creati, sicut rel qui Magistratus.

17. *Nomini.*] Piso erat ex illustrissi mâ familiâ Pisonis Frugi, cujus magn & præclara extiterant in Rempublicam officia; hujus meminit Cicero in Orat pro Fonteio; quare ad contemptum Pi sonis, contra quem agit, non tàm illi quàm nomini ejus delatam fuisse præturam contendit.

Ib. *Ædilis es factus: Piso.*] Ædiles alii plebeii fuerant, alii curules. Cu rulium

ctus: Piso est à populo Romano factus, non iste Piso. Prætura item majoribus delata est tuis; noti erant illi mortui: te vivum nondum noverat quisquam. Me cum quæstorem in primis, ædilem priorem, prætorem primum cunctis suffragiis populus Romanus faciebat, homini ille honorem, non generi; moribus, non majoribus meis; virtuti perspectæ, non auditæ nobilitati, deferebat.

rulium autem triplex fuit procuratio: primùm ut ludos curarent; deinde ut ædes sacras publicasque, item vias publicas tuerentur; postremò, ut ne in mancipiorum venditione, & mensuris fraus admitteretur. Plebeiorum vero quadruplex fuit, ex Dionys. Hal. 1, ut essent Tribunor. administri. 2. ut curarent plebeios ludos. 3. ut cloacas tuerentur. 4. ut annonæ præessent. Hi omnes à populo creabantur, & magistratum Kal. Januar. inibant.

18. *Non iste Piso.*] Pisonem intelligit, qui Frugi cognominatus est; vir tantâ virtute, atque integritate, ut optimis illis temporibus, cùm inveniri nemo bonus posset, solus tamen frugi vel ab inimicis vocaretur.

20. *Me cum quæstorem.*] Jam se confert cum Pisone Cicero, atque ejus honorem extenuat, dum se superiorem in assequendis magistratibus ostendit, quia sibi, non majoribus delati sunt.

21. *Prætorem primum.*] De Prætoribus & eorum numero dictum est in Orat. pro lege Manil. parag. 1. not. ad l. 13.

INSECTATIO PISONIS.

Illa Pisonis insectatio duas partes complectitur; in primâ agit de publicis Pisonis flagitiis, secundâ de privatis.

PRIMA PARS.

Hæc prima pars tres alias continet. In primâ agit de Consulatu Pisonis, quem impiè ille gessit. In secundâ, de provinciâ, quam nefariè administravit. In tertiâ, de ejus reditu.

II. Nam quid ego de consulatu loquar? [a] parto vis, anne gesto? Miserum me! cum hâc me nunc peste, atque labe confero? sed nihil comparandi causâ loquar; ac tamen es quæ sunt longissimè disjuncta comprehendam. Tu consules renunciatus (nihil dicam graviùs, quàm quod omnes fatentur) impeditis reipublicæ temporibus, diffidentibus Coss. Cæsare & Bibulo, cùm hoc non recusares, quin

[a] *quomodo pepererim, aut gesserim.*

2. *Miserum me.*] Retractatio quâ se reprehendit, quòd se cum Pisone comparet.

4. *Tu Consul renunciatus.*] Vel præconis, vel ipsius Consulis voce Magistratus renunciabantur,

5. *Impeditis Reipub. temporibus.*] Loquitur de civili dissidio, quod tum exortum est, quando Bibulus obstitit Cæsari, qui, ut egentium sibi voluntates devinciret, rogationem de coloniis deducendis & agris dividendis tulit. Plutar. in Pom.

ii, à quibus dicebare consul, te luce dignum non putarent, nisi nequior, quàm Gabinius, extitisses; me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas, non prius tabellâ quàm voce, priorem consulem declaravit. Sed omitto, ut sit factus uterque nostrûm; sit sane Sors domina campi; magnificentius est dicere, quemadmodum gesserimus consulatum, quàm quemadmodum ceperimus. Ego Kalendis Januar. Senatum & bonos omnes legis agrariæ maximarumque largitionum metu liberavi. Ego agrum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi; si oportuit, melioribus auctoribus reservavi. Ego in C. Rabirio perduellionis, reo XL. annis ante me consulem interpositam, Senatûs auctoritatem sustinui contra invidiam, atque defendi. Ego adolescentes bonos & fortes, sed usos eâ conditione fortunæ, ut, si essent magistratus adepti, reipub. statum [h] convulsuri viderentur, meis inimicitiis, [c] nullâ Senatûs malâ gratiâ, comitiorum ratione privavi; ego Antonium collegam, cupidum provinciæ, multa in republicâ molientem, patientiâ atque obsequio meo mitigavi. Ego

[h] *perdituri.* [c] *nullo odio concepto in Senatum.*

8. *Nequior quàm Gabinius.*] Gabinius ille, ut dicit Cicero in Orat. post reditum in Sen. prima ætatis suæ tempora ad omnes libidines divulgavit, & egestatem, & luxuriam domestico lenocinio sustentavit: & ut Plutarchus, inter omnes Pompeii Scurras assentator fuit.

2. *Tabellâ quàm voce.*] Declarabant quem eligebant vel scripto, vel voce; Cicero communi omnium voce Consul declaratus est.

11. *Domina campi.*] Fortuna & casus sæpiùs regebant comitia quæ in campo Martio habebantur, quàm consilium & ratio.

13. *Kalendis Januariis.*] Initio Januarii Consules magistratum inibant; quod manifestè docet Ovidius lib. 4. de Ponto.

Ergo ubi, Jane biceps, longum reseraveris annum,
Pulsus & à Sacro mense December erit;
Purpura Pompeium summi velabit honoris,
Ne titulis quicquam debeat illa suis.

Ib. *Legis Agrariæ.*] Cassio & Proculo Coss. primùm lata est lex Agraria, & magnis postea rerum motibus per annos ferè triginta jactata, & restaurata à Rullo Tribuno-plebis, quâ Campanum agrum populo dividebat; sed hanc legem sustulit Cicero statim atque Consul renunciatus est. Vide Orat. de lege Agrariâ.

16. *Melioribus auctoribus.*] Pompeio & C. Cæsari.

Ib. *In Rabirio perduellionis reo.*] Rabirius cum telo fuerat in collisione Saturnini oppressi, qui seditionem tribunus-plebis excitaverat; deinde ejus caput per ludibrium circumtulerat. Triginta sex annis post à Labieno tribuno-plebis in judicium Rabirius, apud populum, perduellionis reus vocatus est, & defensus à Cicerone Consule. Vide ejus Orat.

18. *Adolescentes bonos.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ut proscriptorum liberi bonorum petendorum potestate privarentur, cùm tamen petere vellent, Cicero contra eos Orationem habuit. Vide Plin. lib. 7. cap. 30.

22. *Cupidum provinciæ.*] Obtigerat Macedonia Ciceroni in sortitione provinciarum, & Antonio Gallia Cùm optaret Macedoniam Antonius, quia opulentior, cum eo Galliam commutavit Cicero. & sic pactione provinciæ eum ad Remp. revocavit.

Ib. *In republicâ molientem.*] Favere Antonius Catilinæ non obscurè videbatur, ut se ære alieno liberaret.

pro-

provinciam Galliam Senatûs auctoritate, exercitu & pecuniâ instructam & ornatam, quam cum Antonio communicavi, quòd ita existimabam tempore reipubl. ferre, in concione deposui, reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam, cædem Senatûs, interitum urbis, non obscurè, sed palàm molientem, egredi ex urbe jussi: ut, à quo legibus non poteramus, mœnibus tuti esse possemus. Ego tela extremo mense consulatûs mei intenta jugulis civitatis de conjuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces jam accensas ad hujus urbis incendium comprehendi, protuli, extinxi. Me Q. Catulus princeps hujus ordinis, & auctor publici consilii, frequentissimo Senatu, parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi à repub. dixit. Mihi togato Senatus, non, ut multis, benè gestæ, sed ut nemini, conservatæ reipublicæ, singulari genere supplicationis, deorum immortalium templa patefecit. Ego cùm in concione, abiens magistratu, dicere à tribuno-plebis prohiberer, quæ constitueram; cùmque is mihi tantummodò ut jurarem, permitteret; sine ullâ dubitatione juravi,

24. *Provinciam Galliam.*] Deposuit Galliam, quia sibi ita expedire Reipub. videbatur; & ait. Famil. lib. 5. epist. 11. eam fratri suo se tradere voluisse.

Ib. *Senatûs auctoritate.*] Pertinebat ad Senatum provincias decernere, quas sine ejusdem auctoritate deponere nemini fas fuit.

27. *L. Catilinam.*] Vide Orationes in Catilinam, ubi de totâ hujus conjurationis serie fusiùs dictum est.

29. *Jussi.*] Jussit exire Catilinam non propriâ suâ auctoritate Consulari, sed auctoritate Senatusconsulti.

30. *Ego tela.*] A Catilinâ imperium interficiendi Ciceronis C. Cornelio, & M. Cethego datum fuerat. Sed horum insidias, qui per salutationes & officii speciem interfecturi Consulem fuerant, prodidit Fulvia noctu ad Ciceronem profecta.

Ib. *Extremo mense.*] Nonis Decembribus, quia novi Kal. Jan. inibant magistratum.

31. *Faces jàm accensas.*] Significat se per Flaccum Prætorem in Ponte Milvio literas conjuratorum comprehendisse, quas publicè legit in Senatu, quibus omnia conjuratorum consilia detecta sunt.

33. *Q. Catulus.*] Q. Catulus Senator magnæ auctoritatis in Senatu, patrem patriæ Ciceronem nuncupavit, quæ appellatio nemini antea fuerat decreta. Plut. in vitâ Cic.

35. *L. Gellius.*] Vir Censorius.

36. *Civicam coronam.*] Ex Gellio lib. 5. cap. 6. *Civica corona appellatur, quam civis civi, à quo servatus est in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dat; ea fit ex fronde quernâ, quoniam cibus, victusque antiquissimus quernus capi solitus sit.*

37. *Non, ut multis, bene gestæ, &c.*] Gloriatur hîc Cicero honorem, qui nemini antea concessus fuerat, sibi decretum esse. Nam vulgò supplicationes eis decernebantur, qui bene rem in bello gesserant; at ipsi, propter conservatam Rempub. delatæ sunt, quando sine ferro, sine armis à Catilinæ conjuratione Rempub. vindicavit.

38. *Supplicationis.*] De his supplicationis honoribus dictum est fusè in Oratione in Catil. parag. iii. l. 55.

40. *A Tribuno-plebis.*] Mos fuit, ut cùm deponerent magistratum, se nihil contra leges fecisse jurarent. At cùm Cicero concionem tunc apud populum habere vellet, à Q. Metello Nepote prohibitus est, qui pro rostris subsellia collocavit, ne conscenderet; sed tantùm permisit ut ex inferiori loco Magistratum ejuraret, qui non usitatâ, sed novâ jurisjurandi formulâ usus est, ut ait Plutar. in Cic. Timebant verò Tribuni-plebis, ne quà populi seditio concitaretur.

rempubl.

rempubl. atque hanc urbem meâ unius operâ esse salvam. Mihi populus Romanus universus, illâ in concione, non unius diei gratulationem, sed æternitatem immortalitatemque donavit, cùm meum jusjurandum tale atque tantum, juratus ipse, unâ voce & consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit è foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est à me consulatus peractus, ut nihil sine consilio Senatûs, nihil non approbante populo Romano egerim: ut semper in rostris curiam, in Senatu populum defenderim: ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum Senatu conjunxerim.

III. Exposui breviter consulatum meum. Aude nunc, ô furia, de tuo dicere: cujus fuit initium ludi Compitalitii, tùm primùm facti post L. Metellum & Q. Marcium coss. contra auctoritatem hujus ordinis: quos Q. Metellus (facio injuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cujus paucos pares hæc civitas tulit, cum hâc importunâ belluâ conferam) sed ille designatus consul, cùm quidam tribunus pleb. suo auxilio magistros ludos contra senatusconsultum facere jussisset, privatus fieri vetuit: atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit auctoritate. Tu, cùm, in Kalendis Jan. Compitalitiorum dies incidissent, Sex. Clodium, qui nunquam antea prætextatus fuisset, ludos facere, & prætextatum volitare passus es, hominem impurum, atque non modò facie, sed etiam oculo tuo dignissimum. Ergo his fundamentis positis consulatûs tui, triduo post, in-

45. *Juratus ipse.*] Audito Ciceronis juramento, quo se leges & Rempub. servavisse testabatur, populus vicissim juravit ita esse, & illius operâ conservatam fuisse Rempub.

47. *E foro reditus.*] Sæpe honoris causâ viros Principes & bene meritos de Republicâ populus redeuntes è foro vel Senatu domum deducebant, & comitabantur; quod præcipuè Ciceroni contigit, cùm conjuratos jussit in carcere trucidari. Vide Plutar. in vitâ Cic.

48. *Atque ita est.*] Brevem quasi gesti sui Consulatûs epilogum subjicit, ad aliam partem transiturus.

1. *Aude nunc.*] Jam aggreditur de Pisonis Consulatu dicere, cujus indignitatem ostendit in hunc modum: pertinet ad Consulem Senatusconsulta tueri, at contrà Piso ludos fieri, leges convelli, & alia ejusmodi passus est: Metellus designatus Consul obtinuit ne ludi spectarentur, contrà Piso Consul fecit, &c.

2. *Ludi Compitalitii.*] Ludi Compitalitii dicti sunt à compitis, ubi in Larium honorem celebrabantur; nullus eis dies certus præfinitus erat, sed non longè à Saturnalibus fuisse celebratos Dionysius lib. 4. testatur. Hi primùm à Servio Tullio instituti sunt, sed sublatis collegiis aboliti sunt.

3. *L. Metellum & Q. Marcium.*] Consules fuerant novem abhinc annis.

7. *Quidam tribunus.*] Herennius, vel Mummius.

Ib. *Magistros ludos.*] Multi editi habent *magnos*: sed ineptè; nam non de ludis Magnis, sed Compitalitiis hîc agitur; per *Magistros* intelligit *vicorum Magistros*, qui ludos Compitalitios facere solebant prætextati, ut ex *Asconio* liquet.

8. *Privatus.*] Designatus quidem Consul erat, sed tunc tantùm privatus.

9. *Potestate poterat.*] Potestas respicit magistratum, & auctoritas personam.

10. *Kal. Jan. dies incidissent.*] Paucis diebus post Saturnalia, quæ Decembri mense celebrabantur, incidebat iste dies compitalitiorum. Compitalibus verò publicè servi auctoritatem, & Saturnalibus domi auctoritatem habebant.

11. *Prætextatus.*] Prætextæ tantùm jus habuere Magistratus, & qui ludis præerant.

spectante & tacente te, à P. Clodio, fatali portento prodigioque reipublicæ, lex Ælia & Fusia eversa est, propugnacula murique tranquillitatis atque otii. Collegia non ea solùm, quæ Senatus sustulerat, restituta sunt, sed innumerabilia quædam nova ex omni fæce urbis ac servitio constituta. Ab eodem homine in stupris inauditis nefariisque versato, vetus illa magistra pudoris & modestiæ, severitas censoria sublata est: cùm tu interim, bustum reipubl. qui te consulem tum Romæ dicis fuisse, verbo nunquam significaris sententiam tuam tantis in naufragiis civitatis. Nondum quæ feceris, sed quæ fieri passus sis, dico: neque verò multùm interest, præsertim in consule, utrum ipse perniciosis legibus, improbis concionibus rempubl. vexet, an alios vexare patiatur. An potest ulla esse excusatio, non dicam malè sentienti, sed [a] sedenti, cunctanti, dormienti in maximo reipub. motu consuli? centum prope annos legem Æliam & Fusiam tenueramus: quadringentos judicium, notionemque censoriam: quas leges ausus est non nemo improbus, potuit quidem nemo unquam, convellere: quam potestatem minuere, quo minus de moribus nostris quinto quoque anno judicaretur, nemo tam effusè petulans conatus est. Hæc sunt, ô carnifex, in gremio sepulta consulatûs tui. Persequere connexos his funeribus dies. [b] Pro Aurelio tribunali, ne connivente quidem te, quod ipsum esset

[a] *oscitanti.* [b] *prope.*

16. *Lex Ælia & Fusia.*] Legem tulit de Comitiis Q. Ælius Cos cum M. Junio an. DXXCVI. ut quoties cum populo ageretur, augures de cœlo servarent Magistratus & obnunciandi, id est, denunciandi, agi per Jovem non licere, & legislationi intercedendi potestatem haberent. Nam cum Lex ferretur, augures de cœlo servabant: Magistratus, si quid observatum erat quo impediri Comitia possent, nunciabant. Tulit P. Furius sive Fusius Consul cum Sexto Attilio, anno urbis 616. ut certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cum populo non liceret.

17. *Collegia.*] Collegia dicebantur sodalitates & conventus certorum hominum artem aliquam certam factitantium, ut Pistorum, Sutorum, &c. Ea autem instituta fuisse à Numâ Pompilio scribit Plutar. in ejus vitâ. Hæc quidem Senatusconsulto sublata erant propter seditiones, at lege Clodiâ restituta sunt, ut comparatos sibi homines ad seditiones faciendas haberet.

20. *Vetus illa censoria.*] Censores per quinque annos suum gerebant Magistratum; eorum erat civium familias & facultates describere, invigilare moribus civitatis, populum in tribus partiri, legere tum Senatûs, tum equestris ordinis principem, cives improbos notare ignominiâ, &c. Tulit autem legem Clodius, ne quem Censores in legendo præterirent, neve quâ ignominiâ afficerent, nisi qui apud eos accusatus, & utriusque Censoris sententiâ damnatus esset.

21. *Bustum.*] Bustum nunc exustum cadaver, nunc & sepulcrum significat.

25. *Præsertim in Consule.*] Consul invigilare debèt patriæ, & seditiones, & injuriam omnem à civibus amovere.

31. *Non nemo improbus.*] Gabinium designat Pisonis collegam [vel potius Vatinium, qui Tribunus-pleb. fuit Pisone & Gabinio Coss. Vide Orat. in *Vatinium.*]

35. *Connexos his funeribus.*] Perturbationem totius Reipub. & civium vexationem, quæ Clodio Tribuno facta est, funera appellat.

ſcelus, ſed etiam hilarioribus oculis, quàm ſolitus eras, intuente, delectus ſervorum habebatur ab eo, qui nihil ſibi unquam nec facere, nec pati turpe eſſe duxit; arma in templo Caſtoris, ô proditor templorum omnium! vidente te, conſtituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit, te conſule, arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinæ militum, caſtellum forenſis latrocinii, buſtum legum omnium ac religionum. Erat non ſolùm domus mea, ſed totum Palatium Senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italiâ cunctâ refertum: cùm tu non modò ad eum Ciceronem (mitto enim domeſtica, quæ negari poſſunt: hæc commemoro, quæ ſunt palam) non modò, inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam prærogativæ, quem in Senatu ſententiam rogabas tertium, nunquam aſpirâſti: ſed omnibus conſiliis, quæ ad me opprimendum parabantut, non interfuiſti ſolùm, verùm etiam crudeliſſimè præfuiſti. Mihi verò ipſi coram genero meo, propinquo tuo, quæ dicere auſus es? egere, foris eſſe Gabinium: ſine provinciâ ſtare non poſſe: ſpem habere à tribuno-plebis, ſi tua conſilia cum illo conjunxiſſes: à Senatu quidem deſperâſſe: hujus te cupiditati obſequi, ſicuti ego feciſſem in collegâ meo: nihil eſſe quod præſidium,

36. *Aurelió.*] Tribunal illud ab Aurelio Cottâ Aurelium dictum eſt. De hoc vide Orat. pro Sextio.

38. *Delectus habebatur.*] Deligebantur ſervi, qui omnium eſſent aptiſſimi ad cædem faciendam.

39. *In templo Caſtoris.*] Templum Caſtoris, victis Latinis, ob beneficium victoriæ A. Poſthumius dictator anno 258. in foro Romano poſuit, quod longo poſt tempore, victis Dalmatis, Metellus Dalmaticus ex hoſtium manubiis collapſum reſtituit.

Ib. *Proditor templorum.*] Elatè id dicit, neque enim ulla templa violaverat Piſo, ſed templum Caſtoris, & ædem Nympharum incendi à Publio Clodio impunè permiſerat.

41. *Cui templum illud fuit.*] Egregia amplificatio, ut pluribus verbis rei indignitatem oſtendat.

48. *Comitiis tuis.*] Id eſt, comitiis aliquibus, quibus Piſo præfuit.

Ib. *Dederas tabulam prærogativæ.*] Hoc eſt, feceras poteſtatem Magiſtratum eligendi quem velles. Eſt enim *prærogativa* quædam antelatio. Unde tribus prærogativæ dicebantur, quæ primæ omnium ſententiam rogabantur.

49. *Rogabas tertium.*] Pompeium primò, deinde Craſſum, tum Ciceronem.

Ib. *Nunquam aſpiraſti.*] Deſidiam notat Piſonis; cum enim ipſe Cicero ab inimicis appeteretur, nunquam Piſo Conſul conatus eſt ei opem ferre.

50. *Parabantur.*] Quæ à Clodio tribuno-plebis contra Ciceronem parabantur, vidente Piſone facta ſunt.

52. *Coram genero meo.*] Gener Ciceronis Piſo Craſſipes fuit, qui Tulliam Ciceronis filiam uxorem duxerat; quam, mortuo illo ſuo marito, Lentulo dedit pater Cicero.

53. *Egere, foris eſſe Gabinium.*] Abrahamus illas voces de ære alieno, in quo erat Gabinius, intelligit: quia facilè latitant debitores, & abeſſe ſe fingunt.

54. *Spem habere à Tribuno-plebis.*] Sperabat Gabinius ſe provinciam obtenturum à populo, rogante & intercedente pro eo Publio Clodio Tribuno-plebis; cùm aliter liberare ſe ære alieno non poſſet.

55. *A Senatu quidem deſperaſſe.*] Non potuit Senatus ei provinciam denegare; nam legibus populo Rom. deſignatis Conſulibus decernendæ erant provinciæ. Quare hoc potiùs ad ornamenta provinciarum pertinet, veluti ad exercitum & pecuniam.

56. *In Collegâ meo.*] Antonium Collegam

um consulum implorarem: sibi quemque consulere oportere. Atque hæc dicere vix audeo; vereor ne qui sit, qui istius insignem nequitiam, frontis involutam integumentis, nondum cernat; dicam tamen: ipse certè agnoscet, & cum aliquo dolore flagitiorum suorum recordabitur. Meministi-ne, cœnum, cùm ad te quintâ fere horâ cum C. Pisone venissem, nescio quo è ore fœtido teterrimam nobis popinam inhalâsses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres, vinolentis te quibusdam medicaminibus solere curari? quam nos causam cum accepissemus (quid enim facere poteramus?) paulisper stetimus in illo ganearum tuarum nidore, atque fumo: unde tu nos cum improbissimè respondendo, tum turpissimè eructando ejecisti. Idem illo ferè biduo productus in concionem ab eo, cui sic æquatum præbebas consulatum tuum, cùm esses interrogatus, quid sentires de consulatu meo; gravis auctor, Calatinus credo aliquis, aut Africanus, aut Maximus, & non Cæsonius Semiplacentius Calventius,

gam suum Cicero mitigavit, cedendo ei Macedoniam, quam sortitus erat.

61. *Cœnum.*] Jam sordes & perfidiam Pisonis exponit, à quo Clodianorum furoribus expositus est. Vocat autem illum cœnum, quasi tanta esset vitiorum fœditas, ut non tàm cœnosus quàm cœnum esse videretur.

62. *Quinta fere bora.*] Id est, quatuor ferè horis ante solitum, cùm tantùm horâ nonâ soliti essent mensis accumbere, juxta illud Martialis:

Imperat exstructos frangere nona toros.

Ib. *Cum Pisone.*] Hic C. Piso Crassipes dicebatur, Ciceronis gener, & hujus Pisonis propinquus.

63. *E gurgustio.*] Festus ait, gurgustium est genus habitationis angustum, arundine & straminibus compositum.

Ib. *Involuto capite.*] Caput involvebant Romani libidini & crapulæ se daturi. Vide Hor. lib. 2. Sat. 7. *Turpis odoratum caput obscurante lacerna.*

Ib. *Soleatum.*] Soleæ erant calceamenta, quibus plantarum calces tantum infimæ legebantur, & quæ teretibus habenis vincta erant; quod calceamenti genus maximè ad fœminas pertinebat, & indecens viris habebatur. His tamen in conviviis utebantur, ut ante accubitum faciliùs eas deponerent. Vide Horat. in citatâ superius Sat.

64. *Teterrimam propinam.*] Per Metonymiam odorem popinæ significat, in quâ ebrietati vacabant.

67. *Ganearum tuarum.*] Ganeæ loca sunt abdita, ac veluti defossa, ubi libidinibus & crapulæ indulgebant.

70. *Productus in concionem.*] Vocatus est Piso in concionem à Clodio tribuno plebis, ut suam sententiam de Ciceronis consulatu diceret.

72. *Gravis auctor.*] Ironia.

Ib. *Calatinus.*] De auctoritate Calatini loquitur Cicero in lib. de Senect. & de ejus paupertate Valer. Max. lib. 4. cap. 4. cujus attritæ manus rustico opere salutem publicam stabiliverunt.

Ib. *Africanus.*] P. Africanum à Numantiâ redeuntem, ab ipsâ penè portâ in rostra perductum, quid de Tib. Gracchi morte, cujus sororem in matrimonio habebat, sentiret, interrogavit C. Carbo; ut auctoritate clarissimi viri, inchoato incendio, multum incrementi adjiceret; respondit Africanus, *jure eum cæsum videri*; cui cum succlamâssent, Non efficietis, inquit, ut solutos verear, quos alligatos adduxi. Vide Val. lib. 6. cap. 2.

73. *Maximus.*] Q. Fabius Maximus qui Fabiæ genti rebus præclarè gestis, Maximi cognomen adeptus est, dictaturâ, consulatibus quinque, tribus triumphis celeberrimus, &, ut ait Cic. lib. de senectute, cujus *non in sententiâ solùm, sed etiam in nutu residebat auctoritas.*

Ib. *Semiplacentinus.*] Semiplacentinus appellatur Piso, quia ex genere materno Placentinus erat. Calventius verò,

ventius, respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentem depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. Hic te ille homo dignissimus tuis laudibus collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, Senatum consul in concione condemnas? non enim me, qui senatui parui; nam delatio illa salutaris & diligens fuerat consulis: animadversio quidem & judicium Senatûs; quæ cum reprehendis, ostendis, qualis tu, si ita fortè accidisset, fueris illo tempore consul futurus; stipendio, mehercule, & frumento Catilinam esse putasses juvandum; quid enim interfuit inter Catilinam, & eum, cui tu Senatûs auctoritatem, salutem civitatis, totam rempub. provinciæ præmio vendidisti? Quæ enim L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facientem consules adjuverunt; voluit ille Senatum interficere, vos sustulistis: leges incendere, vos abrogâstis; interire patriam, vos adjuvistis. Quid est vobis coss. gestum sine armis? incendere illa conjuratorum manus voluit urbem; vos ejus domum, quem propter urbis incensa non est. Ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent; non enim se tectis privare voluerunt: sed his stantibus nullum domicilium sceleri suo fore putaverunt; cædem illi civium, vos servitutem expetîstis. His vos etiam crudeliores; huic enim populo ita fuerat ante vos coss. libertas insita, ut emori potius quàm servire præstaret.

IV. Illud vero [a] geminum consiliis Catilinæ & Lentuli, quod

[a] *simillimum.*

rò, quia Calventius, maternus avus, Placentiæ præco fuerat. De Pisonis genere dictum est in Orat. pro Sext.

74. *Altera ad frontem.*] Hyperbolicè describit Pisonis habitum ac deformitatem.

75. *Crudelitatem.*] Quasi crudelis visus esset Cicero, cùm conjuratos morte affecit.

Ib. *Ille homo.*] Clodius.

77. *Furcifer.*] Furciferi servi dicebantur à furcâ, quòd ob commissum aliquod facinus, furcam collo gestarent. *Donatus.*

78. *Qui senatui parui.*] Nam Senatûs decreto morte condemnati fuerant illi conjurationis Catilinariæ socii.

Ib. *Nam delatio.*] Cicero consul conjurationem à se detectam senatui tantùm detulit.

86. *Vos sustulistis.*] Cùm senatusconsultum factum esset, ut propter Ciceronem Senatus vestem mutaret, consules prohibuêre. Imò dixit Gabinius, *errare homines, si etiam Senatum aliquid in Republicâ posse arbitrarentur.* Pro Sext.

87. *Vos abrogâstis.*] Abrogârunt leges Gabinius & Piso, cùm Clodio non obstitêre, qui rogatione suâ legem Æliam & Fusiam abrogabat.

89. *Vos ejus domum.*] Ciceronis domum incendit, qui detexit consilium conjuratorum, qui urbem incendendam destinarant.

91. *De urbis incendio cogitassent.*] Volebant Catilinariæ conjurationis affines urbem incendere, ut in illâ urbis perturbatione Ciceronem consulem interficerent, de quo interficiendo nunquam cogitassent, si Pisoni aut Gabinio in gerendo consulatu par fuisset. Vide Sallust. in Catil. bell.

92. *Sed his stantibus.*] Non parietes significat, sed Patres conscriptos; quasi diceret, quamdiu tales Consules & Senatores, quales isti sunt, permanebunt. [Sic mox: *Me stante & manente.* Hottom.]

93. *Illi.*] Conjurati.

1. *Illud verò geminum.*] Id est, effecistis aliquid simillimum ejus quod Catilina & Lentulus effecere.

me [b] domo meâ expulistis, Cn. Pompeium domum suam compulistis; neque enim, me manente & stante in urbis vigiliâ, neque resistente Cn. Pompeio omnium gentium victore, unquam se illi rempublicam delere posse duxerunt; à me quidem etiam pœnas expetîstis, quibus conjuratorum Manes mortuorum [c] expiaretis: omne odium inclusum nefariis sensibus impiorum in me profudistis? quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinæ busto, vobis ducibus, mactatus essem. Quod autem majus indicium expectatis, nihil inter vos & Catilinam interfuisse, quàm quòd eandem illam manum ex intermortuis Catilinæ reliquiis concitastis? quòd omnes undique perditos collegistis? quòd in me carcerem effudistis? quòd conjuratos armâstis? quòd eorum ferro ac furori meum corpus, atque omnium bonorum vitam objicere voluistis? Sed jam redeo ad præclaram illam concionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas displicet? cui, cùm Senatus luctum ac dolorem suum vestis mutatione declarandum censuisset, cùm videres mœrere rempublicam amplissimi ordinis luctu, ô noster misericors! quid facis? quod nullâ in barbariâ quisquam tyrannus; omitto enim illud, consulem edicere, ut Senatús senatusconsulto ne obtemperet: quo fœdiùs nec fieri, nec cogitari quidquam potest; ad misericordiam redeo ejus, cui nimis videtur Senatus in conservandâ patriâ fuisse crudelis. Edicere est ausus cum illo suo pari, quem tamen omnibus vitiis superare cupiebat, ut Senatus, contra quàm ipse censuisset, ad vestitum rediret. Quis hoc fe-

[b] *misistis in exilium.* [c] *placaretis.*

2. *Cn. Pompeium.*] Domi se suæ continere Pompeius coactus est, quia deprehensus fuerat servus Clodii cum sicâ, ut Pompeium interficeret.

6. *Manes.*] Manes veteribus mortuorum animæ dicebantur. Festus autem scribit, manes deos ab Auguribus invocari, quòd ii per omnia ætheria terrenaque manare credebantur: item deos inferos atque superos dici, quos ideò invocabant Augures, quòd hi existimabantur vitæ hominum favere.

9. *Mactatus essem.*] Respicit ad antiquum morem, quando ad busta mortuorum humanæ victimæ mactabantur.

12. *Carcerem effudistis.*] Ex ergastulis servi & scelerati homines educti sunt, ut seditio concitaretur.

16. *Senatus luctum.*] Cùm lata fuisset lex à Clodio, ut Cicero abiret in exilium, reus Cicero, ut Plutarchus scribit, vestem mutavit, & sordidatus populo supplicavit; cum Cicerone omnis primùm ferè equester ordo vestem mutavit: eumque nobilissimi adolescentes numero ad viginti millia sordidati deprecatores illius salutis, comitabantur. Deinde cùm Senatus frequens convenisset, ut vestem tanquam in publico luctu mutandum censeret, idque consules Piso & Gabinius vetarent, & Clodius cum armis ad Curiam versaretur, Senatores non pauci è Senatu, vestibus discissis, & clamore sublato, se proripuerunt.

20. *Consulem edicere.*] Absente Pisone, cùm Senatus in æde Concordiæ haberetur, omnes boni, veste mutatâ, se pro Ciceronis capite, ad pedes Gabinii projecerunt; quorum precibus ab illo repudiatis, L. Mummius ad Senatum de Republicâ retulit, senatusque frequens vestem pro Ciceronis salute mutandam censuit; sed consules edixerunt, ut ad suum vestitum Senatores redirent.

23. *Suo pari.*] Pisone.

cit ullâ in Scythiâ tyrannus, ut eos, quos luctu afficeret, lugere non sineret? mœrorem relinquis, mœroris aufers insignia: eripis lacrymas, non consolando, sed minando. Quod si vestem non publico consilio, Patres conscripti, sed privato officio aut misericordiâ mutavissent; tamen id iis non licere per [d] interdicta crudelitatis tuæ, potestatis erat non ferendæ. Cùm verò id Senatus frequens censuisset, ordines reliqui jam ante fecissent? tu ex tenebricosâ popinâ consul extractus, cum illâ saltatrice tonsâ Senatum populi Romani occasum atque interitum reipublicæ lugere vetuisti. At quærebat etiam paulò ante de me, quid suo mihi opus fuisset auxilio? cur non meis inimicis, meis copiis, restitissem? quasi verò non modò ego, qui multis sæpè auxilio fuissem, sed quisquam tam inops fuerit unquam, qui, isto non modò propugnatore, tutiorem se, sed advocato aut adstipulatore paratiorem fore putaret. Ego istius pecudis ac putidæ canis consilio scilicet aut præsidio niti volebam? ab hoc ejecto cadavere quidquam mihi aut opis aut [e] ornamenti expectabam? Consulem ego tùm requirebam: consulem, inquam, non illum quidem, quem in hoc animali invenire non possem, qui tantam reipub. causam gravitate & consilio suo tueretur: sed qui, tanquam truncus atque stipes, si stetisset modò, possit sustinere tamen titulum consulatûs. Cùm enim esset omnis causa illa mea consularis & senatoria, auxilio mihi opus fuerat & Consulis, & Senatûs: quorum alterum etiam ad perniciem meam erat à vobis consulibus conversum; alterum reipublicæ penitus ereptum.

Ac

[d] *edicta.* [e] *gloriæ.*

26. *Scythiâ.*] Scythia provincia Asiæ gemina fuit, cujus olim populi nullas urbes habuêre, nulla mœnia, domos suas secum ferentes, unde ab Horatio *profugi* dicuntur.

27. *Mœrorem relinquis.*] Summo dolore totam Rempublicam affecit Ciceronis exilium.

33. *Illâ saltatrice.*] Gabinium in fœminino genere saltatricem appellat, propter mores ejus effœminatos. Saltatricem porrò vocat, quia post ejectum Ciceronem dicitur in convivio nudus saltavisse.

Ib. *Tonsâ.*] Tonsum esse ante paucos annos in deliciis haberi cœperat, cùm antea ad urbis conditæ annum quinquagesimum quartum suprà quadragintesimum populus Rom. intonsus fuisset.

39. *Sed advocato.*] Asconius, Verrin. I. advocatum in judicio dicit eum esse, qui vel jus suggerit, vel præsentiam suam amico commodat. Etenim moris erat in judiciis tùm privatis, tùm publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri judices putabantur.

Ib. *Adstipulatore.*] Adstipulator dicitur qui vadimonii testis adhibetur.

40. *Istius pecudis.*] De Pisone loquitur, à quo auxilium non petiit, quia propter stoliditatem nihil agere in Republicâ poterat.

41. *Ejecto cadavere.*] Propriè ejectum cadaver de eo dicitur, quod fluctibus agitatum ad terram ejicitur: vel de eo etiam cadavere, cui honos sepulturæ non redditur, quod summè ignominiosum fuit apud veteres.

47. *Consularis & Senatoria.*] Cicero fuerat Consul, & tùm erat Senator.

50. *A Consulibus conversum.*] Non potuit Cicero expectare auxilium à Consulibus Pisone & Gabinio, quia ambo se Ciceronis inimicos declaraverant.

Ib. *Ereptum.*] Ab iisdem Consulibus

tota

Ac tamen, si consilium exquiris meum, neque ego cessissem, & me ipsâ suo complexu patria tenuisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore, & tecum, & cum collegâ tuo decertandum fuisset. Alia enim causa præstantissimi viri Q. Metelli fuit: quem ego civem meo judicio cum deorum immortalium laude conjungo: qui C. illi Mario fortissimo viro, & cos. & sextùm Consuli, & ejus invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset hujusmodi? cum C. Mario scilicet, aut cum aliquo pari? an cum altero barbato Epicuro, cum altero Catilinæ laternario? quos neque herculè ego, neque supercilium tuum, neque collegæ tui cymbala ac crotala fugi: neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reipublicæ navem gubernâssem, salvamque in portu collocâssem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui contaminatum spiritum pertimescerem; alios ego vidi ventos, alias prospexi animo procellas, aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt: cum quidem tu, ô vecors & amens, cum omnes boni abditi inclusique mœrerent, templa gemerent, tecta ipsa ur-

tota auctoritas Senatui erepta fuerat. Unde nihil ab eo auxilii sperare potuerat Cicero.

53. *Neque ego cessissem.*] Maluit Cicero cedere ei, & abire in exilium, quàm certando cum Consulibus Pisone & Gabinio, & Clodio tribunis-plebis, exponere seditionibus Rempublicam.

54. *Bustuario gladiatore.*] Clodium significat, qui, ut scribit Dio lib. 39. cùm lex ad populum de revocando Cicerone ferretur, acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos ille in funere Marci propinqui sui daturus erat, impetu in multitudinem facto, multos vulneravit, multosque occidit. Bustuarius porrò dicitur à busto, ubi scilicet mortuorum cadavera comburebantur.

56. *Alia enim causa.*] Reddit jam rationem quare noluerit Clodio resistere.

Ib. *Q. Metelli.*] Metellus maluit abire in exilium, quàm in Gracchorum leges jurare, cùm Apuleius Saturninus Mario Consule confisus, minatus est se interdicturum aquâ & igne qui juramentum retractarent. Vide Plutarchum in Mario.

61. *Cum altero barbato Epicuro.*] Pisonem intelligit, qui Epicuri sectæ adhærebat. Barbatum verò vocat, quia Prisci illi Philosophi barbam alebant ad severitatis ostentationem. [Vide not. ad finem libri.]

62. *Catilinæ laternario*] Gabinium denotat, qui comes Catilinæ nocturno tempore ibat ad stupra; unde Orat. 1. in Catil. sic ait de eo, *Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti?* Alibi Gabinii virum Catilinam appellavit; videturque hîc etiam eandem obscœnitatem significare. Appellat igitur *Laternarium*, quòd ut heri pueros qui laternas gestant, à tergo sequuntur, sic Catilina Gabinio adolescenti quasi laternario perpetuò à tergo affixus esset.

63. *Cymbala.*] Cymbalum genus est instrumenti Musici ex ære, concavum illud, & quod ad saltandum pulsabatur, quo in deorum Matris sacris, & in bello Arabes utebantur.

Ib. *Crotala.*] Crotalum musicum instrumentum est, quod pulsum in sono vocem Ciconiæ imitatur, ipsa enim apud Ægyptios Crotalus appellatur.

64. *Maximis turbinibus.*] Per metaphoram intelligit Catilinæ conjurationem, quam extinxit.

66. *Contaminatum spiritum.*] Vult significare libidines obscœnas Gabinii.

71. *Cum omnes boni.*] Hyperbolicè crudelitatem Pisonis describit.

bis lugerent, complexus es illud funestum animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium scelerum importunitate & flagitiorum impunitate concretum : atque eodem in templo, eodem & loci vestigio & temporis, arbitria non mei solùm, sed patriæ funeris abstulisti.

V. Quid ego illorum dierum epulas, quid lætitiam & gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perpotationes prædicem ? quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit ? cum collegæ tui domus cantu & cymbalis personaret; cùmque ipse nudus in convivio saltaret : in quo ne tum quidem, cùm [a] illum suum saltatorium versaret orbem, fortunæ rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus belluo, nec tam musicus, jacebat in suo Græcorum foetore atque vino ; quod quidem istius, in illis reipublicæ luctibus, quasi aliquod Lapitharum, aut Centaurorum convivium ferebatur : in quo nemo potest dicere, utrum iste plus biberit, an vomuerit, an effuderit. Tu etiam mentionem facies consulatûs tui ? aut te fuisse Romæ consulem dicere audebis ? quid ? tu in lictoribus, in togâ & prætextâ esse consulatum putas ? quæ ornamenta etiam in Sex. Clodio, te Consule, esse voluisti ; hujus tu Clodiani canis insignibus consulatum declarari putas ? animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantiâ, curâ, toto denique munere consulatûs, omni officio [tuendo, maximeque, id quod vis nominis præscribit, reip. consulendo.] Ego consulem esse putem, qui Senatum esse in republicâ non putavit ? & sine eo consilio consulem numerem, sine quo Romæ ne reges quidem esse potuerunt ?

[a] *converteret se in orbem saltando.*

73. *Funestum animal.*] Clodium intelligit, qui incestum cum sororibus commisit, & mulieris habitu in operta Bonæ Deæ stupri causâ ingressus est.

74. *Ex civili cruore.*] Clodii factionibus multi cives interfecti sunt, cùm de exilio & reditu Ciceronis actum est.

75. *Eodem in templo.*] Castoris.

76. *Arbitria funeris.*] Arbitria funeris dicebantur ea, quæ pro mercede Libitinariorum, & eorum omnium qui funera curabant, decernebantur.

2. *Sordidissimis gregibus.*] Videtur designare Epicureos, quibuscum intemperantissimè Piso vivebat.

8. *Hic autem.*] Piso.

10. *Lapitharum.*] Lapithæ populi Thessaliæ sunt, qui Pindum & Othryn montes habitant.

11. *Centaurorum.*] Centauri populi sunt in Thraciâ, circa Pelion montem, qui primi equos domuère : hi cùm in nuptiis Pirithoi vino pleni, sponsam rapere conati essent, à Theseo & Lapithis partim cæsi, partim fugati sunt.

14. *Lictoribus.*] Affert magistratûs consularis insignia, quæ fuêre prætexta, sella curulis eburnea, fasces securibus ornati, qui duodecim ipsis præferebantur.

15. *Quæ ornamenta.*] Ornamenta consularia Piso permisit Sexto Clodio, cùm ludos exhibere compitalitios ei concessit. De his ludis dictum est.

16. *Clodiani canis.*] Intelligit Sextum Clodium, qui perpetuò fidus comes *Publio* Clodio in vexandâ Republicâ adhæsit.

22. *Ne reges quidem esse potuerunt.*] Romulus Senatum instituit, qui centum Senatoribus conflatus est, quos sibi consiliarios in administrando imperio cooptavit, ut lib. 1. scribit Livius.

Etenim illa jam omitto: cùm servorum delectus haberetur in foro, arma in templum Castoris, & luce & palàm comportarentur: id autem templum, sublato aditu, revulsis gradibus, à conjuratorum reliquiis, atque à Catilinæ prævaricatore quondam, tùm ultore, armis teneretur; cùm equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus è foro pellerentur; Senatui non solùm juvare rempublicam, sed ne lugere quidem liceret: cùm civis is quem hic ordo, assentiente Italiâ, cunctisque gentibus conservatorem patriæ judicaret, nullo judicio, nullâ lege, nullo more, servitio atque armis, pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod verè licet dicere, sed certè silentio: tum Romæ fuisse consules quisquam existimabit? Qui latrones igitur, si quidem vos consules? qui prædones, qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna majestas consulis; non capiunt angustiæ pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas animi: non infirmitas ingenii sustinet, non [b] insolentia rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam. Seplasia, mehercule, ut dici audiebam, te ut primùm aspexit, Campanum consulem repudiavit. Audierat Decios Magios, & de Taureâ illo Jubellio aliquid acceperat: in quibus si moderatio illa, quæ in nostris solet esse consulibus, non fuit; at fuit pompa, fuit species, fuit incessus, saltem Seplasiâ dignus & Capuâ. Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, [c] citiùs agnovissent; erant illi compti capilli, &

[b] *novitas.* [c] *vidissent lubentius.*

23. *Servorum delectus.*] Non fas fuit ad arma ferenda servos colligere.

26. *Prævaricatore.*] Prævaricator dicitur qui diversam partem adjuvat, suâ causâ proditâ. Talis autem fuit Clodius, cùm Catilinam accusare repetundarum simulavit; qui corruptis ab eodem Clodio judicibus, absolutus est, ut Plutarchus & Asconius Pedianus referunt.

27. *Equites Rom. relegarentur.*] Elatè hoc dicit; nam solus Lamia princeps equestris ordinis relegatus est à Gabinio, cùm pro Cicerone intercedere voluit.

31. *Nullâ lege, nullo more.*] Mos Majorum legis vim obtinebat; vide Orat. pro Sext.

34. *Qui prædones.*] Propriè prædones dicuntur, qui cùm bellum non indixerint, tamen hostiliter grassantur.

40. *Seplasia.*] Seplasia platea fuit sive vicus Capuæ, ubi unguentarii negotiabantur.

41. *Campanum consulem.*] Cùm Cæsar consul coloniam Capuam deduxisset, Duumviros ei Pisonem socerum, & Pompeium generum præfecit. Sibi autem Piso consulis nomen arrogavit; sensus igitur est, statim atque te Duumvirum aspexit Seplasia, te incultum ac sordidum atque hoc quasi indignum munere aspernata est.

Ib. *Decios Magios.*] Exempla confert eorum qui olim Capuæ magnâ um ingenii, tum rerum gestarum gloriâ floruerunt. Decius ille Magius à Velleio, lib. 2. Princeps Campaniæ nominatur.

42. *Taureâ illo Jubellio.*] Taureas Jubellius vir inter Campanos fortissimus fuit, qui singulari certamine Asellium Romanum superavit.

madentes cincinnorum fimbriæ, & fluentes cerussatæque buccæ, dignæ Capuâ, sed illâ vetere; nam hæc quidem, quæ nunc est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium, mihique amicissimorum multitudine redundat: quorum Capuæ te prætextatum nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei: cujus consilio, cum universam rempublicam, tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam; me inauratâ statuâ donarant: me patronum unum adsciverant: à me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur: me & præsentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, & absentem, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reipub. tuorum scelerum tela revellente, revocârunt. An tu eras Consul, cùm in Palatio mea domus ardebat, non casu aliquo, sed ignibus injectis, instigante te? Ecquod in hâc urbe majus unquam incendium fuit, cui non Consul subvenerit? At tu illo ipso tempore apud socrum tuam prope à meis ædibus, cujus domum ad meam exhauriendam patefeceras, sedebas, non extinctor, sed auctor incendii; & ardentes faces furiis Clodianis penè ipse Consul ministrabas. An verò reliquo temporè Consulem te

47. *Madentes cincinnorum fimbriæ.*] Gabinius gerebat capillos vibratos in cincinnos & velut fimbrias promissos, unguentis delibutos. Per unguenta verò intelligit liquores pretiosos, & odoratos, quibus caput ad fastum delicatuli aspergebant.

Ib. *Fluentes buccæ.*] Fluebant buccæ Gabinii, fortasse propter balbutiem quam affectabat venustatis causâ; nam, ut ait Ovid. 3. de Arte Amandi:

In vitio decor est, quædam malè reddere verba:
Discunt posse minùs quàm potuere loqui.

Ib. *Cerussatæ.*] Cerussatæ, id est, tinctæ cerussâ. Porro cerussa fuit genus quoddam pigmenti, quo se, ad candorem sibi adhibendum, illinibant.

48. *Sed illâ vetere.*] Capuæ olim luxus & superbia longè potentiùs dominabantur, quàm istis Ciceronis temporibus.

51. *Prætextatum.*] Duumviri illi Magistratus apud Capuanos jus habebant prætextæ.

52. *Desiderio mei.*] Ciceronem optabant Duumvirum Campani, non Pisonem.

53. *Inauratâ statuâ.*] Campani inauratâ statuâ Ciceronem donaverunt, propter aliquod haud dubiè beneficium, quod ab illo acceperant; sed quale illud fuerit nusquam reperitur.

54. *Patronum.*] Ex Romuli instituto, permissum est plebeiis ex patriciis sibi assumere quos vellent, qui ipsorum causas susciperent: ex quo illi quidem patroni, hi verò clientes dicebantur. Hoc idem jus postea ad civitates transmissum est, quibus liberum fuit sibi patronos Romæ adsciscere, qui eas defenderent.

55. *Et præsentem.*] Censet Abrahamus venisse Capuam Ciceronem, cùm abiret in exilium, & communi totius civitatis voce Romam legatos missos esse, qui pro eo deprecarentur.

56. *Absentem.*] Cùm Cicero ab Capuanis profectus fuisset in exilium, Pompeius, qui tunc duumvir erat apud illos, de Cicerone in eorum Senatu retulit.

58. *Tuorum scelere tela.*] Metaphora sumpta à vulneribus, quasi grave aliquod vulnus inflictum fuisset Reipublicæ à Pisone, cùm abire in exilium Ciceronem permisit.

62. *Apud socrum tuam.*] Quæ fuerit illa, ignoratur, quia auctores Romani vix in familiis fœminarum nomina appellarunt.

64. *Furiis Clodianis*] Intelligit viros seditiosos, qui à Clodio concitati sunt.

quisquam

quisquam duxit? quisquam tibi paruit? quisquam in curiam venienti absurrexit? quisquam consulenti respondendum putavit? numerandus est ille annus denique in republicâ, cùm obmutuisset Senatus, Judicia conticuissent, mœrerent boni, vis latrocinii vestri totâ urbe volitaret, neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas tuo & Gabinii sceleri furorique cessisset? At ne tum quidem emersisti, lutulente Cæsonine, ex miserrimis naturæ tuæ sordibus; cùm experrecta tandem virtus clarissimi viri, celeriter & verum amicum, & optimè meritum civem, & suum pristinum morem requisivit: neque est ille vir passus, in eâ republicâ, quam ipse decorârat atque auxerat, diutiùs vestrorum scelerum pestem morari: cùm tamen ille, qualiscunque est, qui est ab uno te improbitate victus, Gabinius, collegit ipse se vix, sed collegit tamen: & contra suum Clodium primùm simulatè, deinde non libenter; ad extremum tamen pro Cn. Pompeio verè vehementerque pugnavit. Quo quidem in spectaculo mira populi Romani æquitas erat: uter eorum periisset, tanquam lanista, in ejusmodi pari, lucrum fieri putabat: immortalem verò quæstum, si uterque cecidisset. Sed ille tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem summi viri: erat ipse sceleratus, erat gladiator: cum scelerato tamen, & cum pari gladiatore pugnabat. Tu scilicet homo religiosus & sanctus, fœdus, quod meo sanguine in pactione provinciarum iceras, frangere noluisti; caverat enim sibi ille sororius adulter, ut, si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex reipublicæ visceribus dedisset, omnium suo-

67. *Venienti adsurrexit.*] Venientibus consulibus, equo obvii equites descendebant, caput detegebant, de viâ cedebant, assurgebant, minores Magistratus fasces submittebant.

73. *Clarissimi viri.*] De Pompeio loquitur, qui visus primùm fuerat Ciceronem deseruisse, cum à Clodianis oppressus est: sed, qui facti pœnitens, de illius reditu, amicorum adjutus operâ egit, ut Plutarchus scribit.

74. *Verum amicum.*] Cicero Pompeio semper studuerat.

80. *Ad extremum.*] Scribit Dio lib. 38. Tigranem juniorem, qui in vinculis apud Lucium Flavium tenebatur, à Clodio pecuniâ corrupto emissum fuisse. Quod cum Pompeius & Gabinius moleste ferrent, Clodius eos conviciis affecit; immo, quos secum comites habebant, vulneribus affecit, consulis fasces fregit, & ejus bona consecravit: iratus Pompeius, de revocando Cicerone cogitavit, referente ad populum Mummio tribuno plebis.

82. *Lanista.*] Lanista dicebatur qui gladiatores ad mutuam lanienam instituebat. Volt igitur significare Cicero, populo Romano non interfuisse, sive Clodius, sive Gabinius illâ defensione periisset, cum par lucrum ex unius morte, & ex utriusque quæstum immortalem consecutus esset. Alludit autem ad Lanistas, qui lucrum se facere putant, cum ex duobus gladiatoribus alter occiditur, quia ejus alendi & docendi munere liberantur.

84. *Sed ille tamen.*] Id est, Gabinius,

85. *Summi viri.*] Pompeii.

86. *Homo religiosus.*] Ironia.

87. *In pactione provinciarum.*] Clodius, ut sæpe dictum est, pollicitus fuerat, se Pisoni Macedoniam provinciam & Gabinio Syriam daturum, si à se ejici in exilium Ciceronem paterentur.

89. *Sororius adulter.*] Clodius cum sorore incestum commiserat.

90. *Ex reipub. visceribus.*] Ærarium publicum intelligit, unde pecuniam Clodius extravit.

rum ſcelerum ſocium te, adjutoremque præberes; itaque in illo tumultu fracti faſces, ictus ipſe: quotidie tela, lapides, fugæ: deprehenſus denique cum ferro ad Senatum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum collocatum fuiſſe conſtabat. Et quis audivit non modò actionem aliquam, aut relationem, ſed vocem omnino, aut querelam tuam? conſulem tu te fuiſſe putas, cujus in imperio, qui rempublicam Senatûs auctoritate ſervârat, idemque in Italia, qui omnes omnium gentium partes tribus triumphis devinxerat, is ſe in publico tutò ſtatuit eſſe non poſſe? An tum eratis conſules, cùm quacunque de re verbum facere cœperatis, aut referre ad Senatum, cunctus ordo reclamabat, oſtendebatque nihil eſſe vos acturos, niſi prius de me retuliſſetis? cùm vos, quanquam fœdere obſtricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, ſed lege impediri? quæ lex privatis hominibus eſſe lex non videbatur, inuſta per ſervos, inciſa per vim, impoſita per latrocinium, ſublato Senatu, pulſis è foro bonis, captâ republicâ, contra omnes leges, nullo ſcripta more: hanc qui ſe metuere dicerent, conſules, non dicam animi hominum, ſed faſti ulli ferre poſſunt? Nam ſi illam legem non putabatis, quæ erat contra omnes leges, indemnati civis, atque integri capitis, bonorumque tribunitia proſcriptio; hâc tamen obſtricti pactione tenebamini: quis vos non modò conſules, ſed liberos fuiſſe putet, quorum mens fuerit oppreſſa præmio, lingua adſtricta mercede? ſin illam vos ſoli legem putabatis, quiſquam vos conſules tunc fuiſſe, aut nunc eſſe conſulares putet, qui ejus civitatis, in quâ in principum numero vultis eſſe, non leges, non inſtituta, non mores, non jura noritis?

92. *Fracti faſces.*] Vide ſuperiùs, not. ad l. 80

Ib. *Ictus ipſe.*] Gabinius.

93. *Deprehenſus cum ferro.*] Servus Clodii ad interficiendum Pompeium.

98. *Omnes omnium gentium partes.*] Pompeius 1. Ex Africâ. 2. Ex Europâ. 3. Ex Aſiâ triumphavit. Vide Plinium. lib. 8. cap. 16.

103. *Fœdere obſtricti.*] Privatâ pactione tenebantur obſtricti Conſules Clodio favere pro Cicerone ejiciendo.

107. *Nullo ſcripta more.*] Moris erat ut lex, quam ferri volebant tribuni, per trinundinum ſcripta populo proponeretur.

110. *Integri capitis.*] Integrum caput in jure dicitur, quod diminutum non eſt; diminutus autem quis capite dicitur, cùm ordine ac jure ſibi proprio movetur, in quo caput, ſive numerum obtinebat.

111. *Obſtricti pactione.*] Macedoniam provinciam Piſoni, Syriam Gabinio, Clodius promiſerat, ſi Cicero ejiceretur.

SECUNDA

SECUNDA PARS.

Piso nefariè provinciam suam administravit.

VI. An, cùm proficiscebamini paludati in provincias vel emptas, vel ereptas, consules vos quisquam putavit? Itaque credo, si minùs frequentiâ suâ vestrum egressum ornando, atque [a] celebrando; at ominibus saltem bonis ut consules, non tristissimis, ut hostes, aut proditores prosequebantur. Tu ne etiam immanissimum ac fœdissimum monstrum, ausus es meum discessum illum, testem sceleris & crudelitatis tuæ, maledicti & contumeliæ loco ponere? Quo quidem tempore cepi, P. C. fructum immortalem vestri in me & amoris, & [b] judicii; qui non admurmuratione, sed voce & clamore, abjecti hominis & semivivi furorem petulantiamque fregestis. Tu luctum Senatûs, tu desiderium equestris ordinis, tu squalorem Italiæ, tu curiæ taciturnitatem annuam, tu silentium perpetuum judiciorum ac fori, tu cætera illa in maledicti loco pones, quæ meus discessus reipublicæ vulnera inflixit? qui si calamitosissimus fuisset, tamen misericordiâ dignior, quàm contumeliâ; & cum gloriâ

[a] *frequentando atque honestando.* [b] *æstimationis.*

1. *Paludati.*] Cum qui mittebantur in provinciam Senatusconsulto, atque in eâ imperium lege obtinuerant, tum verò aut sponte suâ, aut Senatusconsulto paludati exibant, nuncupatis prius votis in Capitolio pro Repub. Tum paludamento, lictoribus, insignibusque imperii cæteris assumptis, recto itinere ibant ad urbis portam, ad quam veteri instituto salutati, inde continuò amicis officii causâ aliquanto viæ spatia prosequentibus, ac bene ominantibus in provinciam ita ingrediebantur. Paludamentum autem vestis imperatoria fuit, cocco, purpurâ, & auro distincta, quâ Consules, & Prætores in provinciam exeuntes amicti fuere. Vide Varronem lib. 6. de linguâ Latinâ.

Ib. *Vel emptas.*] Suas provincias Piso & Gabinius à Clodio emerant, eâ conditione, ut eum in perdendo Cicerone adjuvarent.

2. *Vel ereptas.*] Ereptæ sunt Senatui illæ provinciæ, quia non tam Senatûs auctoritate (ad quem pertinebat provincias dare) quàm improbitate Clodii illis Consulibus decretæ sunt.

5. *Omnibus bonis.*] Exeuntibus in provincias Consulibus fausta omnia cives & amici precabantur. At tantum abfuit, ut populus faustis precationibus quasi bonos Consules, ut velut hostes & Reip. proditores exsecrationibus eos prosequeretur.

9. *Admurmuratione*] Admurmuratione, id est, tacito murmure, quod inter audientes sic excitatur, ut inde quid approbent, quid improbent, liceat conjicere.

11. *Luctum Senatus.*] Senatus vestem mutandam pro exilio Ciceronis censuit, ut sit in luctu.

12. *Desiderium equestris ordinis.*] Totus fere equester ordo cum Cicerone vestem mutavit.

Ib. *Curiæ taciturnitatem.*] Placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nullâ de re agere, nisi Cicero ab exilio revocaretur.

14. *Cætera illa, &c.*] Id est, cætera illa vulnera, quæ meus discessus, &c. sunt enim illa omnia Reipub. quidem vulnera, quæ discessus Ciceronis imposuit, sed agente & ferente Pisone Consule, Sic interpretatur Hottomannus.

potiùs esse conjunctus, quàm cum probro putaretur: atque ille dolor meus duntaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur. Cùm verò (forsitan hoc quod dicturus sum, mirabile auditu esse videatur; sed certè id dicam, quod sentio) cùm tantis à vobis, P. C. beneficiis affectus sim, tantis honoribus; non modò illam calamitatem esse non duco: sed, si quid mihi potest à repub. esse sejunctum, quod vix potest, privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam expetendamque fortunam. Atque ut tuum lætissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro & sapienti optabiliùs putas, sic exire è patriâ, ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit: an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes execrarentur, malè precarentur, unam tibi illam viam, & perpetuam esse vellent? mihi, medius fidius, in tanto omnium mortalium odio, justo præsertim & debito, quævis fuga, quàm ulla provincia esset optatior. Sed perge porrò: nam si illud meum turbulentissimum tempus profectionis tuo tranquillissimo præstat, quid conferam reliqua, quæ in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? Me Kalendis Januar. qui dies, post obitum occasumque nostrum, reipublicæ primus illuxit, frequentissimus Senatus, concursu Italiæ, referente clarissimo atque fortissimo viro P. Lentulo, consentiente populo Romano, atque unâ voce revocavit; me idem Senatus exteris nationibus, me legatis magistratibusque nostris auctoritate suâ, consularibus literis, non, ut tu insuper dicere ausus es, orbatum patriâ, sed ut Senatus illo ipso tempore appellavit, civem conservatorem reipublicæ commendavit; ad meam unius salutem Senatus auxilium omnium civium cunctâ ex Italiâ, qui rempub. salvam esse vellent, Consulis voce & literis implorandum putavit; mei capitis servandi causâ Romam uno tempore, quasi signo dato, Italia tota convenit; de meâ salute, P. Lentuli, præstantissimi viri, atque optimi Consulis Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, cæterorumque principum civitatis, celeberrimæ & gratissimæ conciones fuerunt; de me Senatus ita decrevit,

30. *Medius fidius.*] Vide Orat. pro Milone parag. xvii. not. ad l. 8. de eâ voce plura.

35 *Kalendis Jan.*] P. Lentulus simul ac de solenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quàm de Cicerone agendum judicavit.

36. *Frequentissimus Senatus.*] Adfuerunt in Capitolio quadringenti & decem Senatores, qui Ciceronem revocandum censuerunt.

39. *Exteris nationibus.*] Plutarchus in Cicerone refert scripsisse Senatum ut exteræ civitates laudarentur, quæ Ciceronem exceperant.

46. *Quasi signo dato.*] Respicere videtur ad populi Romani morem, qui in maximis Reipub. motibus vexilla è Capitolio proferebat, quorum altero purpureo pedites, altero cæruleo equites, ex agris locisque finitimis convocabantur.

47. *Italia tota convenit.*] Decrevit Senatus, ut iis, qui ex totâ Italiâ salutis M. Tullii causâ convenerant, gratiæ agerentur.

Cn. Pom-

Cn. Pompeio auctore & ejus sententiæ principe, UT, SI QUIS IMPEDISSET REDITUM MEUM, IN HOSTIUM NUMERO PUTARETUR : iisque verbis ea de me Senatûs auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentiùs, quàm mihi salus restitutioque [c] perscripta. De me, cùm omnes magistratus promulgassent, præter unum Prætorem, à quo [d] non fuit postulandum, fratrem inimici mei, præterque duos de lapide emptos tribunos-plebis, legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus Consul de collegæ Q. Metelli sententiâ : quem mecum eadem respublica, quæ in tribunatu ejus disjunxerat, in consulatu virtute optimi ac justissimi viri, sapientiâque conjunxit. Quæ lex quemadmodum accepta sit, quid me attinet dicere? ex vobis audio, nemini civi ullam, quo minùs adesset, satis justam excusationem esse visam : nullis comitiis unquam, neque multitudinem hominum tantam, neque splendidiorem fuisse ; hoc certè video, quod indicant tabulæ publicæ, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabularum : &, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis, vel ætatis excusatio-

[c] *decreta.* [d] *nihil fuit sperandum.*

51. *Sententiæ principe.*] Princeps sententiæ dicitur, qui primus eam aperuit, quam pars maxima reliquorum sequitur. Censuit verò Pompeius Ciceronem tum Senatûs, tum populi auctoritate revocandum esse.

55. *Omnes Magistratus promulgassent.*] Promulgare aliud nihil est, quàm legem per trinundinum publicè legendam populo proponere ; tantùm autem ad Prætores & Tribunos legem promulgare pertinuit.

56. *Unum Prætorem.*] Appium Clodium fratrem Pub. Clodii.

57. *Præterque duos.*] Sextum Attilium Serranum, & Num. Quinctium.

Ib. *De lapide emptos.*] Id est, corruptos pecuniâ : alludit autem ad illos præcones, qui in lapide stantes, auctiones proclamabant, vel ad illos servos venalitios, qui in illo lapide insidebant.

58. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata dicebantur, in quibus populus in centum turmas divisus ex censu & ætate suffragium ferebat.

59. *Q. Metelli.*] Metellus ille affinis Clodio, cum tribunus esset, legem tulit de revocando in Italiam Pompeio cum exercitu, sed huic obstitit Cicero Consul. Inde exortæ inimicitiæ.

61. *Virtute optimi.*] Publius Servilius Metellum cum Cicerone adhuc exulante reconciliavit.

62. *Quæ lex.*] Lex de suo reditu, quam tulit P. Lentulus ; de eâ fusè dictum est in Oratione pro Sextio.

Ib. *Quid me attinet dicere.*] Certiùs de iis quæ pro eo revocando facta sunt, dici ab aliis, quam ab eo potest, cùm absens excusaret.

64. *Nullis comitiis unquam.*] Ex oratione pro domo suâ constat, *Nullis unquam comitiis campum Martium tantâ celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruisse.*

66. *Tabulæ publicæ.*] Referebantur in tabulas quæcunque gesta essent in comitiis ; eæque tanquam publicæ fidei instrumenta asservabantur.

Ib. *Vos rogatores.*] Rogatores appellat, qui Ciceronis reditum populum rogaverunt.

Ib. *Diribitores.*] Diribitores dicuntur, qui tabulas suffragiorum populo per centurias diviso distribuunt.

67. *Custodes.*] Custodes seu observatores illi sunt, qui actiones notant, animadvertunt, quasique speculantur, ne quid fraudis admittatur in suffragiorum distributione.

ne, vel honoris, id in salute meâ, nullo rogante, vos vestrâ sponte fecistis.

VII. Confer nunc, Epicure noster, ex harâ producte, non ex scholâ, confer, si audes, absentiam tuam cum meà. Obtinuisti provinciam consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuæ, non quos lex generi tui pepigerat; nam lege Cæsaris justissimâ atque optimâ, populi liberi, planè & verè erant liberi: lege autem eà, quam nemo legem, præter te & collegam tuum, putavit, omnis erat tibi Achaia, Thessalia, Athenæ, cuncta Græcia addicta; habebas exercitum tantum, quantum tibi non Senatus, aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat: ærarium exhauseras. Quas res gessisti imperio, exercitu, provinciâ consulari? quas res gesserit, quæro? qui ut venit statim, nondum commemoro rapinas, nondum exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces sociorum, non cædem hospitum, non perfidiam, non immanitatem, non scelera prædico: mox, si videbitur, ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario disputabo: nunc meam spoliatam fortunam conferam cum florente fortunâ imperatoris; quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullas ad Senatum literas miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam præsertim, quam tantæ barbarorum gentes attingunt, ut semper Macedonicis imperatoribus iidem fines provinciæ fuerint, qui gladiorum atque pilorum;

1. *Confer nunc.*] Nunc suum exilium cum Pisonis absentiâ confert.

Ib. *Ex harâ producte.*] Ex harâ productum, proverbiali figurâ dicitur, Erasmo teste, si quid indoctum notetur. *Hara* porro stabulum porcorum est.

3. *Provinciam.*] Consularis provincia dicebatur, quæ Consulibus decernebatur, qualis tum fuit Macedonia.

4. *Generi tui.*] Pisonis Cæsar gener fuit: nam filiam ejus Calpurniam uxorem acceperat.

5. *Populi liberi.*] Tulit C. Julius Cæsar Consul cum Bibulo anno urbis conditæ 693. ut Achaia, Thessalia, cuncta Græcia liberæ essent, neque Magistratibus populi Romani jus dicere liceret.

Ib. *Lege autem ea.*] Tulit legem Clodius Tribunus-plebis, ut Gabinio Syria, Babylon Persiæ; Pisoni Macedonia, Achaia, Thessalia, Græcia, omnisque Bœotia Proconsulari imperio mandarentur; iisque cum exercitu in eas provincias jura pecunia ex ærario attribueretur.

10. *Imperio.*] Imperium jus fuit habendi exercitum, gerendi bellum, & totam rem bellicam administrandi, ut testatur Sigonius lib. 2. de antiquo jure provinc. cap. 6.

13. *Non neces sociorum.*] Rabocentum principem Bessicæ gentis, trecentis talentis Piso Regi Cotto cum aliis legatis venditum securi percussit; de hoc inferiùs.

Ib. *Cædem hospitum.*] Platorem suum hospitem apertis venis mori imperavit.

17. *Imperatoris.*] Pisonem ironicè imperatorem nominat.

20. *Barbarorum gentes attingunt.*] Macedoniam à Septentrione Thraces finitimam habent, qui, teste Herodoto, post Indos numerosissimi sunt populi & Thucydide longè cædibus omnium deditissimi.

21. *Qui gladiorum atque pilorum.*] Vult indicare, quod Macedonia, ab eo tempore, quo in eam Romani imperatores missi sunt, non aliis limitibus, quam eorum armis circumscripta fuit.

Ib. *Pilorum.*] Pilum genus quoddam armorum fuit, quod ut hastile, ad medium usque quadratum erat, & quod ferro quadrato præfigebatur. Vide Lipf. lib. de Milit. Rom.

ex quâ aliquot prætorio imperio, consulari quidem nemo rediit, qui [a] incolumis fuerit, qui non triumpharit? est hoc novum: multo illud magis; appellatus est hic vulturius illius provinciæ (si diis placet) imperator; ne tum quidem, Paulle noster, tabulas Romam cum laureâ mittere audebas? misi, inquit; quis unquam recitavit? quis, ut recitarentur, postulavit? nihil enim meâ jam refert, utrum tu, conscientiâ oppressus scelerum tuorum, nihil unquam ausus sis scribere ad eum ordinem, quem despexeras, quem afflixeras, quem deleveras: an amici tui tabulas abdiderint, iidemque silentio suo temeritatem atque audaciam tuam condemnarint. Atque haud scio, an malim te videri nullo pudore fuisse in literis mittendis, [an] amicos tuos plus habuisse & pudoris & consilii, quàm aut te videri pudentiorem fuisse, quàm soles, aut tuum factum non esse condemnatum judicio amicorum. Quod si non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum [b] tibi curiam præclusisses; quid tandem erat actum, aut gestum in illâ provinciâ, de quo ad Senatum cum gratulatione aliquâ scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniæ? an oppidorum turpis amissio? an sociorum direptio? an agrorum depopulatio? an munitio Thessalonicæ? an obsessio militaris viæ? an exercitûs nostri interitus, ferro, fame, frigore, pestilentiâ? Tu vero, qui ad Senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es, quàm Gabinius, sic in provinciâ paulò tamen quàm ille demissior; nam ille gurges atque helluo, natus abdomini suo, non laudi atque gloriæ, cùm equites Rom. in provinciâ, cùm publicanos nobiscum & voluntate & dignitate conjunctos, omnes fortunis, multos famà vitâque privasset; cùm egisset aliud nihil illo exercitu,

[a] *illæsâ dignitate.* [b] *alienasses à te Senatum.*

24. *Vulturius.*] Vulturium Cicero Pisonem invidioso vocabulo nominat, quasi rapacem, & illius provinciæ direptorem, sumptâ à vulture metaphorâ ave rapacissimâ.

25. *Si diis placet.*] Ironia.

Ib. *Paulle noster.*] L. Paullus de Macedoniâ triumphavit, iterum Consul anno urbis conditæ 585. qui literas laureatas seu lauro involutas miserat ad Senatum.

29. *Ad eum ordinem.*] Ad Senatum.

30. *Tabulas abdiderint.*] Mittebantur ad amicos literæ quas tum vel abdebant, si ita visum esset, aut perferebant ad Senatum, ubi legebantur.

32. *Atque haud scio, an malim.*] Sic hujus orationis sensus dilemmate explicatur, litteræ tuæ vel sunt missæ, vel non missæ: si missæ sunt, multos eas damnavisse oportuit: si non sunt missæ in causâ fuit scelerum tuorum conscientia. Ejusdem igitur sceleris est, aut imprudentem te in litteris mittendis fuisse, aut pudentem in supprimendis.

41. *Thessalonicæ.*] Vide orat. de provinciis coss.

45. *Natus abdomini suo.*] Nati abdomini dicuntur, qui voluptatibus irretiti sese in omnem libidinem effundunt.

46. *Publicanos.*] Publicani dicebantur qui præsenti pecuniâ vectigalia populi Rom. à Censoribus redimebant, ut postea suis commodis servirent. Hi erant ex equestri ordine; vide Orat. pro lege Manil. parag. 2. not. ad l. 5.

Ib. *Nobiscum & voluntate & dignitate conjunctos.*] Cicero Consul Publicanos, qui omnes ex equitibus assumebantur, cum Senatoribus dissentientes conciliavit.

nisi ut urbes depopularetur, agros vastaret, exhauriret domos; ausus est (quid enim ille non auderet? à Senatu supplicationem per literas postulare. O dii immortales! tune etiam, atque adeo vos, geminæ voragines scopulique reipublicæ, vos meam fortunam deprimitis? vestram extollitis? cùm de me ea senatusconsulta absente facta sint, eæ conciones habitæ, is motus fuerit municipiorum, & coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea collegiorum, ea denique generum ordinumque omnium, quæ ego non modò optare nunquam auderem, sed cogitare non possem: vos autem sempiternas fœdissimæ turpitudinis notas subieritis. An ego, si te & Gabinium cruci suffixos viderem, majore afficerer lætitiâ ex corporis vestri laceratione, quàm afficior ex famæ? nullum est supplicium putandum, quo affici casu aliquo etiam boni viri fortesque possunt. Atque hoc quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Græci: quos utinam ita audires, ut erant audiendi: nunquam te in tot flagitia ingurgitâsses; verùm audis in præsepibus, audis in stupris, audis in cibo & vino; sed dicunt ipsi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, sapientem, etiam si in Phalaridis tauro inclusus succensis ignibus torreatur, dicturum tamen suave illud esse, seseque ne tantulum quidem commoveri, tantam virtutis esse vim voluerunt, ut non possit unquam esse vir bonus non beatus: quæ est igitur pœna? quod supplicium? id, meâ sententiâ, quod accidere nemini potest, nisi nocenti; susceptâ fraus, impedita & oppressa mens conscientiâ, bonorum odium, nota inusta à Senatu, amissio dignitatis. Nec mihi ille M. Regulus, quem Carthaginienses, resectis palpebris, illigatum in machinâ vigilando necaverunt, supplicio videtur affectus: nec C. Marius, quem Italia servata ab illo,

50. *Supplicationem.*] Id est, preces publicas, quæ in ejus gratiam diis immortalibus fierent, quasi rem bene gessisset.

54. *Municipiorum.*] Municipia ea hominum genera dicuntur, qui cùm Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Rom. præterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo.

63. *Voluptarii Græci.*] Intelligit Philosophos illos, aut certe Epicureos, qui summum bonum in voluptate ponebant.

64. *In præsepibus.*] Per præsepia hîc intelligit lupanaria & popinas; ubi porcorum instar voluptuosi homines obscænis se vitiis immergunt.

67. *Phalaridis tauro.*] Phalaris Agrigentinorum tyrannus, in tauro æneo, quem ei Perillus quidam ædificaverat, novo supplicii genere sontes concremabat.

71. *Suscepta fraus.*] Suscipere fraudem, est scelus animo concipere, quod dignum pœnâ sit.

73. *Nota inusta.*] Inusta nota dicitur, quæ infamiam notat.

74. *M. Regulus.*] M. Regulus captus à Pœnis, legatus de permutandis captivis Romam missus, datâ fide, ut si non impetrasset, rediret, permutationem illam in Senatu dissuasit, & invitis liberis & uxore, reversus, à Carthaginiensibus in muscipulam aculeis undèquaque munitam conjectus est. Vide Cic. paradoxa.

76. *C. Marius.*] Septies consul fuit Marius; magnis motibus sæpe rempublicam liberavit, ac demum, ut Syllæ victoris sævitiam evitaret, mortem sibi properavit.

demer-

demersum in Minturnensium paludibus; Africa devicta ab eodem, expulsum & naufragum vidit; fortunæ enim ista tela sunt, non culpæ: supplicium autem est pœna peccati; neque vero ego si unquam vobis mala precarer, quod sæpe feci, in quo dii immortales meas preces audiverunt, morbum, aut mortem, aut cruciatum precarer. Thyestea ista execratio est poëtæ, vulgi animos, non sapientum moventis: *Ut tu naufragio expulsus, uspiam saxis fixus asperis, Eviscerятus latere penderes* [ut ait ille] *saxa spargens tabo, Sanie & sanguine atro.*

VIII. Non ferrem omnino molestè, si ita accidisset: sed id tamen [a] esset humanum. M. Marcellus, qui ter Consul fuit, summâ virtute, pietate, gloriâ militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem gloriâ & laude vivit; in fortunâ quâdam est illa mors, non in pœnâ, putanda. Quæ est igitur pœna? quod supplicium? quæ saxa? quæ cruces? Esse duos duces in provinciis populi Rom. habere exercitus, appellari imperatores; horum alterum sic fuisse infirmatum conscientiâ scelerum & fraudum suarum, ut ex eâ provinciâ, quæ fuerit ex omnibus una maxime triumphalis, nullas sit ad Senatum literas mittere ausus; ex quâ provinciâ modo vir omni dignitate ornatissimus L. Torquatus, magnis rebus gestis, me referente, absens imperator est appellatus: unde his paucis annis Cn. Dolabellæ, C. Curionis, M. Luculli justissimos triumphos vidimus, ex eâ, te imperatore, nuncius ad Senatum allatus est nullus: ab altero allatæ literæ, recitatæ, relatum ad Senatum. Dii immortales!

[a] *possit accidere* omnibus *hominibus.*

77. *Demersum.*] Cùm Syllam Marius fugeret, delituit in Minturnensium paludibus, ut mortem evitaret.

Ib. *Africa.*] Cùm trajecisset in Africam Marius, pauperem vitam in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit.

82. *Thyestea.*] Thyestes Pelopis filius fuit.

Ib. *Poëtæ.*] Ennius hæc carmina conscripsit.

2. *M. Marcellus.*] Marcellus ille nepos ejus fuit, qui bello Punico secundo Syracusas vicit, & quinque consulatus adeptus est. Hic autem Marcellus naufragio ad ipsam Africam periit, paulò ante cœptum bellum Punicum tertium.

6. *Quæ saxa.*] Homines, liberi, qui aliquo insigni crimine rei habebantur, è saxo Tarpeio dejiciebantur.

Ib. *Quæ cruces.*] Servi rei in crucem agebantur.

Ib. *Duos duces.*] Gabinium & Pisonem.

12. *Me referente.*] Cùm Consul erat Cicero, retulit ad Senatum, ut Imperatoris nomine Torquatus ille ornaretur, quo jam fuerat ab exercitu decoratus.

13. *Cn. Dolabellæ.*] Cn. Dolabella dicitur à Gellio Asiæ proconsul fuisse.

Ib. *C. Curionis.*] C. Curio filius fuit Curionis tribuni-pleb. Is semper Cæsaris partes secutus est, vir luxu & audaciâ singulari.

14. *M. Luculli.*] M. Lucullus de Macedoniâ triumphavit.

Ib. *Justissimos triumphos.*] Ut justus triumphus haberetur, requisitum fuit, ut 1. rem suis auspiciis in provinciâ gessissent: 2. aut auctum esset imperium, non recuperatum: 3. ut saltem quinque hostium millia fusa essent: 4. ut de hostibus, non de civibus esset relata victoria.

15. *Ab altero.*] Gabinio.

idne ego optarem, ut inimicus meus, eâ, quâ nemo unquam, ignominiâ notaretur? ut Senatus is, qui in eam jam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui bene rempublicam gesserint, novis honoribus afficiat, & numero dierum, & genere verborum; hujus unius literis nunciantibus non crederet? postulantibus denegaret? His ego rebus pascor, his delector, his perfruor: quod de vobis hic ordo opinatur non secus, ac de teterrimis hostibus: quod vos equites Rom. quod cæteri ordines, quod cuncta civitas odit: quod nemo bonus, nemo denique civis est, qui modò se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsâ consulatûs vestri perhorrescat. Hæc ego semper de vobis expetivi, hæc optavi, hæc precatus sum; plura etiam acciderunt, quàm vellem; nam ut amitteretis exercitum, nunquam, mehercule, optavi. Illud etiam accidit præter optatum meum, sed valde ex voluntate; mihi enim non venerat in mentem, furorem & insaniam optare vobis, in quam incidistis: atqui fuit optandum; me tamen fugerat, deorum immortalium has esse in impios & consceleratos pœnas certissimas constitutas. Nolite enim putare. P. C. ut in scenâ videtis, homines consceleratos impulsu deorum terreri Furiarum tædis ardentibus: sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat; hæ sunt impiorum Furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Ego te non vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo Oreste, aut Athamante dementiorem putem, qui sis ausus primùm facere (nam id est [b] caput,) deinde paulo ante, Torquato, gravissimo & sanctissimo viro [c] premente, confiteri, te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum transportasses, sine ullo milite reliquisse? Mitto de amissâ maximâ parte exercitûs: sit hoc infelicitatis tuæ; dimittendi verò exercitûs quam potes afferre causam? quam potestatem habuisti? quam legem? quod senatusconsultum? quod jus? quod exemplum? quid est aliud furere, nisi non cognoscere homines, non cognoscere leges, non Senatum, non civitatem? cruentare corpus suum? leve est. Major hæc est vitæ, famæ, salutis suæ

[b] *præcipuum.* [c] *urgente.*

20. *Et numero dierum.*] Indictæ sunt primò supplicationes ad deorum pulvinaria per unum diem, deinde per duos, per tres, quatuor, quinque, & plures etiam, quin & per quinquaginta.

21. *Hujus unius.*] Gabinii.

41. *Oreste.*] Orestes Agamemnonis & Clytemnestræ filius fuit. Is matrem interfecit, & in pœnam sceleris furiis agitatus est.

Ib. *Athamante.*] Athamas Rex Thebanorum fuit, qui duos filios ex Nephele uxore suscepit, quos accusationibus novercæ oppressos abire compulit; hinc irata Juno Furias in Athamantem immisit.

41. *Primum facere.*] Primo Piso dimisit exercitum, & sine ullo milite provinciam suam Macedoniam reliquit.

49. *Cruentare.*] Ostendit quod cruentare corpus suum furiosi quidem hominis sit, sed furiosi magis in suam famam quàm in corpus sævire.

vul-

vulneratio; si familiam tuam dimisisses, quod ad neminem, nisi ad ipsum te pertineret, amici te tui constringendum putarent: præsidium tu reipublicæ, custodiam provinciæ, injussu populi senatûsque dimisisses, si tuæ mentis compos fuisses? Ecce tibi alter, effusa jam maxima præda, quam ex fortunis publicanorum, ex agris urbibusque sociorum exhauserat, cùm partim ejus prædæ profundæ libidines devorassent, partim nova quædam & inaudita luxuries, partim etiam in illis locis, ubi omnia diripuit, emptiones, partim permutationes, ad hunc Tusculani montem extruendum, cùm jam egeret, cùm illa ejus immensa & intolerabilis ædificatio constitisset; seipsum, fasces suos, exercitum populi Romani, numen [d] interdictumque deorum immortalium, responsa sacerdotum, auctoritatem Senatûs, jussa populi, nomen ac dignitatem imperii regi Ægyptio vendidit; cùm fines provinciæ tantos haberet, quantos voluerat, quantos optaverat, quantos mei capitis pretio periculoque emerat; his se tenere non potuit; exercitum eduxit ex Syriâ; quî licuit extra provinciam? tribuit se mercenarium comitem regi Alexandrino; quid hoc turpius? in Ægyptum venit: [e] signa contulit cum Alexandrinis: quando hoc bellum, aut hic ordo, aut populus susceperat? cepit Alexandriam; quid aliud expectamus à furore ejus, nisi ut ad Senatum tantis de rebus gestis literas mittat? hic si mentis esset [f] suæ, nisi pœnas patriæ diisque immortalibus eas, quæ gravissimæ sunt, furore atque insaniâ penderet; ausus esset (mitto exire de provinciâ) educere exercitum, bellum suâ sponte gerere,

[d] *probibitionem.* [e] *dimicavit.* [f] *compos mentis.*

51. *Familiam dimisisses.*] Intelligit servos, & argumento à minori utitur: nam si furor est servos, longe major est totum exercitum dimittere.

52. *Constringendum.*] Ait quòd Pisonis bonis à Prætore interdicendum esset, & illi constituendus curator & amicorum sententiâ.

54. *Ecce tibi alter.*] Jam aggreditur Gabinum qui alio furoris genere correptus videtur, pecuniis profundendis ad suas libidines satiandas.

55. *Fortunis publicanorum.*] Vide Orat. de Provinc. Consularibus, non longè ab initio.

56. *Partim ejus prædæ.*] Significat eas pecunias partim in libidinibus consumpsisse, & sæpe autem *partim* cum genitivo ponitur.

57. *Ad hunc Tusculani montem.*] Gabinius extruxit villam tam excelsam in Tusculano agro, ut monti potius alteri, quàm villæ similis videretur.

62. *Numen interdictumque deorum.*] In Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne unquam ad Regem Ægypti exercitus subsidii causâ mitteretur.

Ib. *Responsa sacerdotum.*] Illos sacerdotes, seu Aruspices intelligere hîc videtur Cicero, qui eâ de re juxta oraculi responsum consulti sunt.

64. *Regio Ægyptio.*] Ptolemæus pulsus à suis, Romam contra suos auxilium à Senatu populoque Romano petiturus venerat; quod cùm non obtinuisset, Gabinium corrupit pecuniâ, à quo in regnum restitutus est.

67. *Quî licuit extra provinciam.*] Non fas erat proconsulibus esse extra suas provincias.

68. *Mercenarium.*] Ab eo Rege Ptolemæo pecuniâ corruptus fuerat, ut ei opem contra Alexandrinos ferret.

70. *Aut bic ordo.*] Penes Senatum fuit belli suscipiendi auctoritas.

in

in regnum injussu populi aut Senatûs accedere? quæ cum plurimæ leges veteres, tum lex Cornelia majestatis, Julia de pecuniis repetundis planissimè vetant; sed hæc omitto. Ille, si non acerrimè fureret, [z] auderet, quam Provinciam P. Lentulus, amicissimus huic ordini, cum & auctoritate Senatûs, & sorte haberet, interpositâ religione, sine ullâ dubitatione deposuisset, eam sibi tum adsciscere; cùm, etiamsi religio non impediret, mos majorum tamen, & exempla, & gravissimæ legum pœnæ vetarent?

[z] *auderet sumere sibi provinciam, quam Lentulus, &c.*

76. *In regnum.*] In externum regnum sine potestate Senatûs ire non potuit.

77. *Lex Cornelia Majestatis.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ne qui cum imperio provincias obtinerent, populi senatûsve injussu exercitum de provinciâ deportarent, bellumve suâ sponte gererent.

Ib. *Julia de pecuniis.*] Caius Julius Cæsar tulit, ne cui, qui in provinciâ cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliareve liceret: extra quam, si ad templum, monumentumque capiat.

79. *Lentulus.*] Lentulus Spinther in sortitione provinciam Ciliciam obtinuit; quâ obtentâ, a Senatu jussus est reducere Ptolemæum in Ægyptum, quæ Ciliciæ erat proxima.

81. *Sine ulla dubitatione deposuisset.*] Cùm Lentulus ille intellexit, vetari Sibyllinis oraculis, ne Rex Ægyptius in regnum à Romanis restitueretur, hoc munus recusavit.

De reditu Ciceronis & Pisonis.

IX. Sed quoniam fortunarum [a] contentionem facere cœpimus, de reditu Gabinii omittamus: quem etsi sibi ipse præcidit, ego tamen, [b] os ut videam hominis, expecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. At meus quidem is fuit, ut à Brundusio usque Romam agmen perpetuum totius Italiæ viderem; neque enim regio fuit ulla, neque municipium, neque præfectura, aut colonia, ex quâ non publicè ad me venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid

[a] *comparationem.* [b] *impudentiam.*

4. *Brundusio.*] Brundusium urbs est Calabriæ, ad mare Adriaticum sita; via Appia eò usque perducta, & portu celebris, unde in Græciam olim Romani frequentissimè trajiciebant.

6. *Municipium.*] Municipium id hominum genus dicitur, qui cùm Romam venissent, neque cives Rom. essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo, aut Magistratu capiendo.

Ib. *Præfectura.*] Præfecturæ oppida dicebantur quorum incolæ cives Romani erant; hoc tamen à municipiis differebant, quòd non suis legibus utebantur, nec ullos à suo corpore Magistratus, ut Coloni, creare poterant; sed à Magistratibus qui Româ quotannis mittebantur, Romanis legibus regebantur; ii Magistratus Præfecti dicebantur, unde nomen Præfecturæ.

Ib. *Colonia.*] Colonia oppidum fuit, quo populus Romanus cives suos ad incolendum deduxit.

con-

concursum ex agris patrum-familias cum conjugibus ac liberis? quid eos dies, qui, quasi deorum immortalium festi atque solemnes, sunt apud omnes adventu meo redituque celebrati? unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, quo in patriam redii; cùm Senatum egressum vidi, populumque Romanum universum; cum mihi ipsa Roma propè convulsa sedibus suis ad complectendum conservatorem suum progredi visa est; quæ me ita accepit, ut non modò omnium generum, ætatum, ordinum omnes viri ac mulieres, omnis fortunæ ac loci; sed etiam mœnia ipsa viderentur, & tecta urbis, ac templa lætari. Me consequentibus diebus in eâ ipsâ domo, quâ tu me expuleras, quam expilâras, quam incenderas, pontifices, consules, patres conscripti collocaverunt: mihique, quod ante me nemini, pecuniâ publicâ ædificandam domum censuerunt. Habes reditum meum: confer nunc vicissim tuum: quandoquidem, amisso exercitu, nihil incolume domum, præter os illud pristinum tuum retulisti? qui primùm, quâ veneris cum laureatis tuis lictoribus, quis scit? quos tu Mæandros, dum omnes solitudines persequeris, quæ diverticula flexionesque quæsisti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hospes adspexit? non-ne tibi nox erat pro die? non solitudo pro frequentiâ? caupona pro oppido? non ut redire ex Macedoniâ nobilis imperator, sed ut mortuus infamis referri videretur? Romam verò ipsam fœdavit adventus tuus. O familiæ, non dicam Calphurniæ, sed Calventiæ; neque hujus urbis, sed Placentini municipii; neque paterni generis, sed braccatæ cognationis dedecus! quemadmodum venisti? quis tibi, non dicam horum, aut civium cæterorum, sed tuorum legatorum obviam venit? mecum enim tum L. Flaccus, vir tuâ legatione indignissimus, atque iis consiliis, quibus mecum in consulatu meo conjunctus fuit, ad conservandam rempublicam dignior, mecum fuit tum, cum te quidam non longè à portâ cum lictoribus errantem visum esse narraret. Scio i-

14. *Senatum egressum.*] Obviam triumphantibus veniebat Senatus.

22. *Quod ante me nemini.*] Diruta Ciceronis domus, combusta ac consecrata, publicis sumptibus ædificata est.

26 *Laureatis tuis lictoribus.*] Cùm quis dux exercitûs victoriam retulerat, suffragio militum ei fasces laurea involuti à lictoribus præferebantur.

Ib. *Quod tu Mæandros.*] Id est, flexus, qui Mæandri à fluvio Mæandro flexuoso dicti sunt.

33. *Calphurniæ.*] Calphurnii, licet plebeii, à Calpo Numæ Pompilii filio originem deducebant. Ex eâ familiâ multi Consules extitêre.

Ib. *Calventiæ.*] Ab illâ familiâ ex materno genere traxit originem Piso; maternus enim ejus avus Calventius fuit præco Placentinus, ut dicit infra.

Ib. *Placentini municipii.*] Placentia urbs in Galliâ togatâ ad Padum. Placentini cùm priùs in coloniam deducti essent, jus municipii consecuti sunt.

34. *Braccatæ.*] Braccata dicta est Gallia, quòd braccis uterentur Galli.

37. *L. Flaccus.*] Is indignus erat, qui Pisoni legatus esset, quia vir erat fortis & sapiens: & deprehendendis Allobrogum legatis, qui conjuratorum literas deferebant, Ciceroni Consuli adfuit.

40. *Errantem.*] Quærebat Piso vias ignotas & diverticula, ut in urbem silentio ingressus videretur.

tem virum fortem in primis, belli, ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium, quorum tu legatorum prælio imperator appellatus eras, cum non longe abfuiſſes, adventu iſto tuo domi fuiſſe otioſum. Sed quid ego enumero, qui tibi obviam non venerint? qui dico veniſſe penè neminem, ne de officioſiſſimâ quidem natione candidatorum, cum [c] vulgo eſſent & illo ipſo, & multis antè diebus admoniti & rogati; togulæ lictoribus ad portam præſtò fuerunt: quibus illi acceptis, ſagula rejecerunt, & catervam imperatori ſuo novam præbuerunt; ſic iſte à tanto exercitu, tantâ provinciâ, triennio poſt, Macedonicus imperator in urbem ſe intulit, ut nullius negotiatoris obſcuriſſimi reditus unquam fuerit deſertior; in quo me tamen, qui eſſet paratus ad ſe defendendum, reprehendit; cum ego Cœlimontanâ portâ introiſſe dixiſſem, ſponſione me, ni Eſquilina introiſſet, homo promptiſſimus laceſſivit: quaſi verò id aut ego ſcire debuerim, aut veſtrûm quiſquam audierit; aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne triumphali: quæ porta Macedonicis ſemper proconſulibus ante te patuit; tu inventus es, qui conſulari imperio præditus ex Macedoniâ non triumphares.

X. At audiſtis, P. conſcripti, philoſophi vocem; negavit ſe triumphi cupidum unquam fuiſſe. O ſcelus! ô peſtis! ô labes! cum extinguebas Senatum, vendebas auctoritatem hujus ordinis, addicebas tribuno-pleb. conſulatum tuum, rempub. evertebas, prodebas

[c] *paſſim.*

42. *Quorum tu legatorum.*] Refundit victoriam, ob quam Piſo Imperator ſalutatus eſt, in Flaccum, & Q. Marcium ejus legatos; hîc autem Marcius inimicorum invidiâ à triumpho prohibitus eſt.

44. *Domi fuiſſe otioſum.*] Cùm advenit in urbem Piſo, ejus legatus Marcius, qui prius advenerat, ne quidem honoris causâ ei venit obvius: ita ſuum proconſulem contemnebat.

45. *Officioſiſſimâ natione candidatorum.*] Candidati dicebantur qui ad dignitates aſpirabant, à togâ candidâ ſic appellati, quòd eî induti, in campum honores petituri deſcenderent; eos porro appellat officioſos, quòd omni officiorum genere ſibi populum demereri conarentur.

47. *Togulæ lictoribus.*] Ut videretur Piſo cum dignitate & comitatu in urbem ingredi, & ire ad Capitolium diis acturus gratias, juſſit ut ad urbis portam, depoſitis ſagulis, togulas aſſumerent, quaſi ex urbe ipſi obviam procederent, eum deducendi causâ.

48. *Sagula.*] Sagum, ſive ſagulum, veſtis genus eſt brevius, quo milites & cives belli tempore induebantur.

50. *Triennio poſt.*] Per tres annos Macedoniam provinciam Proconſul tenuit.

53. *Cœlimontana.*] Cœlimontana porta urbis Roma fuit, quam nonnulli volunt hodie Sancti Joannis appellari.

54. *Sponſione.*] Sponſio ſumitur pro certatione pignorum, ni ita ſe res habeat, ut affirmat qui deponit. Voluit autem Piſo certare cum Cicerone ſe per Eſquilinam portam introiviſſe, non per Cœlimontanam, ut Cicero dixerat; in quo ridet hominis ſtupiditatem.

Ib. *Eſquilinâ.*] Eſquilina fuit porta urbis Romæ, quæ à Procopio *Prænestina* dicitur, hodie Sancti Laurentii.

57. *Triumphali.*] Porta triumphalis dicebatur, quâ tranſibant ſoli qui in urbem triumphantes ingrediebantur.

4. *Tribuno-plebis.*] Clodio.

caput

caput & salutem meam unâ mercede provinciæ; si triumphum non cupiebas, cujus tandem rei te cupiditate arsisse defendes? sæpe enim vidi, qui & mihi, & cæteris cupidiores provinciæ viderentur; triumphi nomine tegere atque velare cupiditatem suam; hoc modo D. Silanus Consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat; neque enim quisquam potest exercitum cupere, aperteque petere, ut non prætexat cupiditatem triumphi. Quod si te Senatus, si populus Romanus, aut non appetentem, aut etiam recusantem, bellum suscipere, exercitum ducere coëgisset; tamen erat angusti animi atque demissi justi triumphi honorem atque dignitatem contemnere; nam, ut levitatis est inanem aucupari rumorem, & omnes umbras etiam falsæ gloriæ consectari: sic levis est animi, lucem splendoremque fugientis, justam gloriam, qui est fructus veræ virtutis honestissimus, repudiare. Cum verò, non modò non postulante atque cogente, sed invito atque oppresso Senatu, non modo nullo populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero, provincia tibi ista manupretium fuerit non eversæ per te, sed perditæ civitatis: cùmque omnium tuorum scelerum hæc pactio extiterit, ut si totam rempublicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem, quibus tu finibus velles, redderetur: cùm exhauriebas ærarium, cùm orbabas Italiam juventute, cùm mare vastissimum hieme transibas; si triumphum contemnebas, quæ te, prædo amentissime, nisi prædæ ac rapinarum cupiditas tam cæca rapiebat? Non est [a] integrum Cn. Pompeio consilio jam uti tuo: erravit enim; non gustarat istam tuam philosophiam; ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui: quid est quod confecto per te formidolosissimo bello, coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris à Senatu? P. Servili, Q. Metelle,

[a] *non licet.*

9. *D. Silanus.*] Post Ciceronem ille Silanus consulatum gessit anno urbis 691. & missus est cum exercitu contra Hispanos, qui tumultus excitabant; à quo devicti sunt.

Ib. *Collega.*] Antonius.

20. *Ferente suffragium libero.*] Oratoriè id dicit, nam paucos dicit legi Curiatæ ferendæ præter servos & mancipia interfuisse.

21. *Manupretium.*] Manupretium dicitur, inquit Asconius, ubi non tam materiæ ratio, quàm manûs atque artis ducitur; utitur autem hâc voce in contemptum Pisonis.

23. *Latronibus.*] Pisoni & Gabinio, cæterisque Clodii asseclis.

30. *Ter jam homo stultus triumphavit.*] De tribus orbis partibus Pompeius triumphavit.

Ib. *Crasse.*] M. Crassus bellum Spartacum confecit; unde Plutarchus scribit, fas ei fuisse ovantem in urbem introire, quasi indignum esset de servis triumphare.

31. *Illam lauream.*] Cùm ei permissum fuisset à Senatu myrto tantùm redimitum introire, insolenter hanc coronam repudiavit, obtinuitque à Senatu, ut laureâ coronatus incederet. Vide Plin. lib. 15.

32. *Servili.*] Servilius de Isauris ex Ciliciâ triumphavit; unde Isaurici nomen obtinuit.

Ib. *Metelle.*] Metellus de Cretensibus triumphavit; unde Creticus appellatus est.

C. Curio, P. Africane, cur non hunc audiſtis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quàm in iſtum errorem induceremini? C. ipſi Pontino, neceſſario meo, jam non eſt integrum: religionibus enim ſuſceptis impeditur. O ſtultos Camillos, Curios, Fabricios, Catalinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! ô amentem Paullum; ruſticum Marium! nullius conſilii patres horum amborum conſulum, qui triumpharint! Sed quoniam præterita mutare non poſſumus, quid ceſſat hic [b] homulus ex argillà & luto fictus, Epicureus, dare hæc præclara præcepta ſapientiæ clariſſimo & ſummo imperatori, genero ſuo? fertur ille vir, mihi crede, gloriâ: flagrat, ardet cupiditate juſti & magni triumphi: non didicit eadem iſta, quæ tu: mitte ad eum libellum [c]; & ſi jam ipſe coram [d] congredi poteris, meditare, quibus verbis incenſam illius cupiditatem comprimas, atque reſtinguas: valebis apud hominem [e] volitantem gloriæ cupiditate, vir moderatus & conſtans, apud indoctum eruditus, apud generum ſocer; dices enim, ut es homo facetus, ad perſuadendum concinnus, perfectus, politus è ſchola: Quid eſt, Cæſar, quod te ſupplicationes toties decretæ, tot dierum, tantopere delectent? in quibus, homines errore ducuntur: quas dii negligunt; qui, ut noſter ille

[b] *homuncio.* [c] *literas.* [d] *venire.* [e] *abreptum.*

33. *C. Curio.*] De Macedoniâ triumphavit.

Ib. *Africane.*] De hoc Africano non conſtat; ſuſpicatur Abrahamus ſocerum fuiſſe Pompeii; cùm enim hic agat de triumphalibus viris, qui viverent, non eſt credibile de illis antiquis Africanis loqui.

35. *Ipſi Pontino.*] Pontinus ille Prætor fuit Cicerone Conſule miſſus in Allobrogas, quos ſuperavit.

36. *Camillos.*] M. Furius Camillus quater triumphavit; 1. de Veientibus. 2. de Gallis. 3. de Volſcis, Æquis, Etruſcis. 4. de Gallis Senonibus.

Ib. *Curios.*] Curius Dentatus quater triumphum duxit, de Samnitibus, deinde de Sabinis, iterum de Samnitibus, tandem de Rege Pyrrho.

Ib. *Fabricios.*] Bis; 1. de Etruſcis & Gallis. 2. de Lucanis, Brutiis, Tarentinis, & Rege Pyrrho.

37. *Calatinos.*] M. Attilius Calatinus primò bello Punico de Siciliâ triumphavit.

Ib. *Scipiones.*] Ex illâ familia ſeptem triumpharunt.

Ib. *Marcellos.*] M. Claudius Marcellus quater, ſemel de Gallis, ter de Syracuſanis.

Ib. *Maximos.*] Q. Fabius Maximus Verrucoſus de Liguribus, Æmilius Paullus bis de Liguribus, & de Macedoniâ & Rege Perſeo.

38. *Ruſticum Marium.*] Ruſticum appellat, quia rure inter agricolas juventutem egerat. Hic tamen triumphavit bis de Numidis, & rege Jugurthâ, de Cimbris, Teutonibus, &c.

Ib. *Horum amborum.*] Ambo illi ſunt Pompeius Magnus & Craſſus, quibus Coſſ. habita eſt hæc Oratio. Pater Pompeii de Picentibus, pater Craſſi de Luſitanis triumphavit.

40. *Ex argillâ & luto.*] Appellat Piſonem hominem ex argillâ & luto fictum, propter ejus ſordes, & voluptatum turpitudinem.

42. *Genero ſuo.*] Gener Piſonis fuit Julius Cæſar.

44. *Mitte ad eum.*] Tunc erat in Galliâ Cæſar.

51. *Tot dierum.*] Quindecim dierum ſupplicationes illi decretæ fuerant.

divinus dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent, neque irati. Non facies fidem scilicet, cum hæc disputabis: tibi enim & esse, & fuisse deos videbis iratos; vertes te ad alteram scholam: differes de triumpho. Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista, mihi crede, delectamenta penè puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle: quibus ex rebus, nihil est quod solidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem corporis possis; quin tu me vides, qui ex quâ provinciâ T. Flaminius, L. Paullus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii, levi cupiditate commoti triumpharunt, ex eâ sic redii, ut ad portam Esquilinam, Macedonicam lauream conculcarim; ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Cœlimontanam sitiens pervenerim: quo in loco mihi libertus, præclaro imperatori, domum [f] ex hâc die biduo ante conduxerat: quæ vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum collocassem: [g] nummus interea

[f] *biduo ante adventum meum.* [g] *pecunia.*

53. *Divinus Epicurus.*] Epicurus Deus ab antiquis habitus est, ut testatur Lucretius lib. 5. de nat. rerum, & Plin. lib. 35. cap. 2.

Ib. *Neque propitii cuiquam.*] Censebat Epicurus Deos humanas res non curare, ideoque neque iratos, neque propitios esse hominibus.

55. *Ad alteram scholam.*] Id est, ad eam, quæ omnia ad voluptatem corporis refert.

56. *Iste currus.*] Vehebantur curru triumphantes, & illo quidem eburneo, vel ex aliquâ aliâ pretiosâ materiâ, & in turris speciem efformato, ut â Zonarâ libro secundo scriptum est.

57. *Quid vincti ante currum duces.*] Ducebantur ante currum vincti hostium duces ad triumphi pompam. Verùm ubi triumphator flectere in Capitolium incipiebat, more planè crudeli & barbaro, abripiebantur illi in carcerem, ubi securi feriebantur. Vide Zonar. lib. 1.

Ib. *Simulacra oppidorum.*] Lignea illa, vel eburnea, vel etiam argentea captarum urbium in triumpho præferebantur.

58. *Quid aurum? quid argentum?*] Ferebatur tum aurum collectum ex manubiis, tum coronarium, tum aureæ coronæ, vel argenteæ, quæ cum legatis in præmium victoriæ à variis civitatibus missæ fuerant.

Ib. *Quid legati in equis & tribuni.*] Honestabant illi triumphi pompam.

59. *Quid clamor militum.*] His vulgò vocibus utebantur milites, *Io triumphe!* juxta illud Ovid. 4. Trist. Eleg. 2. *Ioque Miles, Io, magna voce, triumpho, canet*; refert tamen in Libycis Appianus, fas fuisse militibus, aliis Imperatorem laudibus, aliis caviliis, aliis vituperiis prosequi.

63. *Quin tu me vides.*] Ridiculè hîc fingit à Pisone Cæsarem edoceri triumphorum contemptum.

Ib. *T. Flaminius.*] T. Quinctius Flaminius de Macedoniâ & Philippo rege triumphavit anno urbis 559.

Ib. *L. Paullus.*] L. Paullus de Macedoniâ & rege Perse triumphavit anno urbis 586.

64. *Q. Metellus.*] Q. ille Metellus Macedonicus dictus est à devictâ Macedoniâ anno 607.

Ib. *T. Didius.*] T. Didius è Macedoniâ Thraces expulit.

66. *Conculcarim.*] Lauream illam quam obtinuerat à militibus appellatus imperator contempto triumpho abjecit, neque deferre voluit ad Capitolium, more triumphantium, ut eam in sinu Jovis deponeret.

mihi, Cæsar, neglectis ferculis [h] triumphalibus, domi manet & manebit; rationes ad ærarium retuli continuo, ſicut tua lex jubebat: neque aliâ ullâ in re legi tuæ parui, quas rationes ſi cognoris, intelliges nemini plus, quàm mihi literas profuiſſe: ita enim ſunt perſcriptæ ſcitè & literatè, ut ſcriba, ad ærarium qui eas retulit, perſcriptis rationibus, ſecum ipſe caput ſiniſtrâ manu perfricans commurmuratus ſit, *Ratio quidem hercle apparet, argentum* [k] οἴχεται. Hac tu oratione non dubito, quin illum jam aſcendentem in currum poſſis revocare. O tenebræ, ô lutum, ô ſordes, ô paterni generis oblite, materni vix memor! ita neſcio quid iſtuc fractum, humile, demiſſum, ſordidum, inferius etiam eſt, quàm ut Mediolanenſi præcone, avo tuo dignum eſſe videatur. L. Craſſus homo ſapientiſſimus noſtræ civitatis, ſpiculis propè ſcrutatus eſt Alpes: ut, ubi hoſtis non erat, ibi triumphi cauſam aliquam quæreret. Eàdem cupiditate vir ſummo ingenio præditus, C. Cotta, nullo certo hoſte, flagravit; eorum neuter triumphavit, quòd alteri illum honorem collega, alteri mors ademit. Irriſa eſt abs te paulò ante M. Piſonis cupiditas triumphandi, à quâ te longè dixiſti abhorrere; qui etiamſi minus magnum bellum geſſerat, ut abs te dictum eſt, tamen iſtum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior quàm Piſo, prudentior quàm Cotta, abundantior conſilio, ingenio, ſapientiâ, quàm Craſſus, ea contemnis, quæ illi idiotæ, ut tu appellas, præclara duxerunt. Quòd ſi reprehendis, quòd cupidi laureæ fuerint, cum bella aut parva, aut nulla geſſiſſent; tu, tantis nationibus ſubactis,

[h] *geſtaminibus pomparum.* [i] *callide.* [k] *periit.*

74. *Tua lex jubebat.*] Tulit legem Julius Cæſar Conſul cum Bibulo, ut duabus in civitatibus provinciæ ſuæ Magiſtratus decedentes rationes ſuas relinquerent, eaſdemque totidem verbis ad ærarium referrent.

76. *Perſcriptis rationibus.*] Id eſt, qui eas deſcripſit ut ſecundum conſuetudinem in ærario ſervarentur.

82. *Mediolanenſi præcone.*] Mediolanum caput Inſubriæ fuit, in quâ fuit Placentia ex quâ avus matrenus ejus fuit. Unde nobiliorem civitatem ipſius regionis ſumit pro minus nobili, ut ironice eum extolia.

In. *L. Craſſus.* L. Craſſus collegam habuit Q. Scævolam Pontificem: qui cum animadvertiſſet Craſſo, propter ſummam ejus in Repub. potentiam ac dignitatem, Senatum in decernendo triumpho gratificari, non dubitavit Reipub. magis, quàm collegæ haberi rationem: ac ne fieret Senatuſconſultum interceſſit. Sed idem provinciam, cujus cupiditate plerique etiam viri boni delinquebant, depoſuerat, ne ſumptui eſſet ærario. Ita *Aſcon. Pedian.*]

86. *C. Cotta.*] Cotta orator fuit, de quo Cicero ſæpe in libris de Orat. qui, decreto ſibi triumpho, ante diem triumphi mortuus eſt, cùm cicatrix illius vulneris, quod ante plures annos in prælio acceperat, reſciſſa eſt repente.

88. *M. Piſonis.*] Pupius Piſo eiſdem temporibus quibus Cicero vixit, ſed tamen eo ſenior, ad quem pater Ciceronem puerum deducebat, quòd in eo & antiquæ vitæ ſimilitudo, & multæ erant literæ. Proconſul triumphavit de Hiſpanis, Q. Hortenſio & Q. Metello Cretico Coſſ.

93. *Idiotæ.*] Homines omni Philoſophiæ cognitione deſtituti, *idiotæ* dicuntur; ita Lucilius.

95. *Tu tantis nationibus.*] Ironis.

tantis

antis rebus gestis, minime fructum laborum tuorum, præmia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti; neque verò contempsisti, licet Themistâ sapientior, si os tuum ferreum Senatûs convicio verberari noluisti. Jam vides (quandoquidem ita mihimet fui inimicus, ut me tecum compararem) & digressum meum, & absentiam, & reditum ita longè tuo præstitisse, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint.

98. *Themistâ.*] Themista mulier fuit sectatrix Philosophiæ nobilis, quam Lactantius citat de falsâ sapientiâ 3. cap. 25. Lipsius lib. 1. variarum lect. cap. 18. reponit *Themis*, quam deam putabant esse, quæ docebat petere id quod fas esset, & quod liceret; jocatur enim Cicero in Pisonem, qui triumphum, scelerum suorum conscientiâ, ab irato Senatu petere ausus non erat, & ipsâ Themi sapientiorem fuisse dicit ac longe melius providisse, quid expediret sibi petere, ut non petere, quàm Dea illa ipsa, quæ mentem hominibus dat justa & æqua petendi, suadere potuisset; acutè enim Piso, quoniam neque triumphum meruisset, & si maxime meruisset, repulsam tamen à Senatu accepturum se certo prævidebat, omnino petere triumphum destitit, ut videretur eum potius consequi noluisse, quàm non potuisse.

ALTERA PARS INSECTATIONIS.

De privatis flagitiis.

Hæc pars tres continet alias partes, quarum prima vitam Pisonis privatum seu domesticam continet: Secunda confutationem, quòd objiciebatur à Pisone Ciceroni quòd versu Pompeium & Cæsarem offendisset: Tertia enumerationem scelerum, quæ Piso in provinciæ administratione commisit.

XI. Nunc etiam in hâc quotidianâ, assiduâ, urbanâque vitâ splendorem tuum, gratiam, celebritatem domesticam, operam forensem, consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam Senatoriam nobis, aut, ut verius dicam, cuiquam es infimo ac desperatissimo antelaturus? Age, Senatus odit te, quòd eum tu facere jure concedis, afflictorem & perditorem non modò dignitatis & auctoritatis, sed omnino ordinis ac nominis sui: videre equites Romani non possunt, quo ex ordine vir præstantissimus, L. Ælius est, te Consule, relegatus: plebs Romana perditum cupit, in cujus tu infamiam ea, quæ per latrones & per servos de me egeras, contulisti: Italia cuncta execratur, cujus idem tu superbissime decreta & preces repudiasti. [a] Fac hujus

[a] *Experire tantum odium.*

1. *Celebritatem domesticam.*] Clientes frequentes aderant mane apud magnates, ut patronos suos salutarent.

Ib. *Operam forensem.*] Vel ipsi viri potentissimi civitatis defendere in judicio cives gloriæ ducebant.

9. *L. Ælius.*] L. Ælius Lamiâ Pisone Consulere legatus est. Equestris ordinis princeps fuit; de eo dictum est in Orat. pro Sext.

12. *Et preces repudiasti.*] Repudiavit preces totius Italiæ, quæ pro Ciceronis salute Pisoni & Gabinio Coss. factæ sunt.

odii tanti, ac tam universi periculum, si audes. Instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi, quales non modò nunquam fuerunt, sed ne quomodo fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto suspicari. [b] Da te populo, committe ludis. Sibilum metuis? ubi sunt vestræ scholæ? ne acclametur? ne id quidem est curare philosophi: manus tibi ne afferantur, times; dolor enim est malum, ut disputas existimatio, dedecus, infamia, turpitudo, verba sunt atque ineptiæ; sed de hoc non dubito; nam non audebit accedere ad ludos; convivium publicum non dignitatis causâ inibit (nisi forte, ut cum P. Clodio, hoc est, cum amoribus suis cœnet) sed plane animi sui causâ; ludos nobis idiotis relinquet; solet enim, in disputationibus suis, oculorum & aurium delectationi abdominis voluptates anteferre; nam quòd vobis iste tantummodo improbus, crudelis olim furunculus, nunc verò etiam rapax, quòd sordidus, quòd contumax, quòd superbus, quòd fallax, quòd perfidiosus, quòd impudens, quòd audax esse videatur: nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil protervius, nihil nequius; luxuriam autem in isto nolite hanc cogitare; est enim quædam, quanquam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior; nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum (laudabo inimicum) ne magnopere quidem quidquam, præter libidines, sumptuosum; toreuma nullum: maximi calices; & hi, ne con-

[b] *effer.*

14. *Magnificentissimi ludi.*] Spectacula intelligit, quæ data sunt à Pompeio cùm constructum est ab eo Theatrum. De his agit Epistola 1. lib. 7. ad Marium.

17. *Sibilum metuis.*] Quòs populus oderat, venientes ad ludos sibilis excipiebat: contra verò sibi gratis applaudebat.

Ib. *Vestræ scholæ.*] Epicurei, quorum sectabatur Piso doctrinam, dedecus contemnebant. Quare non est quod infamia notari timeat in ludis. [*Scholæ* autem vocantur disputationes sive dissertationes Philosophicæ de quovis argumento. Sic supra p. 279. *Vertes te ad alteram Scholam.*]

Ib. *Ne acclametur.*] Timebat Pisone sibi acclamaretur faustis apprecationibus. Sic enim viri populo grati vulgò excipiebantur; ut Epist. 29. Seneca refert.

19. *Dolor est malum.*] Sententiam profert Epicureorum, de quâ fusiùs in Tuscul. Quæst. agit.

21. *Convivium publicum.*] Indicat illud convivium, quod à Pompeio in celebratione ludorum illorum datum est.

23. *Cum amoribus suis.*] Vocat Clodium amores suos, quia pari libidinum & voluptatis fœdissimæ desiderio tenebantur; amant verò pares esse cum paribus.

25. *Abdominis voluptates.*] Fœdissimas omnium tum gulæ, tum luxuriæ voluptates intelligit.

27. *Furunculus.*] Furunculus dicitur qui occultè furatur, qualis erat Piso antequam provinciam obtinuisset.

Ib. *Rapax.*] Rapax est apertus & publicus latro, qui provinciam suam latrociniis & rapinis diripuit.

35. *Toreuma.*] Toreumatis nomine vas quodlibet intelligitur, quòd artis elegantiâ exsculptum est.

Ib. *Maximi calices.*] Vasa plerumque fictilia, quibus tenuioris fortunæ homines utebantur, ut patet ex Martiali lib. 14. Epig. 110. *Vilia sutoris calicem monumenta, Vatini, Accipe.*

temnere

temnere suos videatur, Placentini: exstructâ mensâ, non conchyliis, aut piscibus, sed multâ carne subrancidâ, servi sordidati ministrant: nonnulli etiam senes: idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella: panis, & vinum à propolâ, atque de cupâ: Græci [c] stipati, quini in lectulis, sæpe plures: ipse solus: bibitur usque eo, dum de solio ministretur; ubi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat: mensam tolli jubet. Dicet aliquis, Unde tibi hæc nota sunt? non mehercule, contumeliæ causâ describam quemquam, præsertim ingeniosum hominem, atque eruditum, cui generi esse ego iratus, ne si cuipiam quidem, possum. Est quidam Græcus, qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam (sic enim cognovi) humanus, sed tamdiu, quamdiu cum aliis est, aut ipse [d] secum; is cùm istum adolescentem jam tum cum hâc diis iratâ fronte vidisset, non fugit ejus amicitiam, cùm esset præsertim appetitus: dedit se in consuetudinem, sic ut prorsus unà viveret, nec ferè ab isto unquam discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum & humanissimorum cœtu loquor: audistis profectò dici, philosophos Epicureos, omnes res, quæ sunt homini expetendæ, voluptate metiri: recte an [e] secus, nihil ad nos: aut si ad nos, nihil ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adolescenti non acriter intelligenti est sæpe præceps. Itaque admissarius iste, simulatque

[c] *compressi.* [d] *solus.* [e] *male.*

36. *Placentini.*] Ad contemptum Pisonis loquitur; quasi materni generis memor vilioribus ejusmodi calicibus uteretur; nam avus ejus maternus præco Placentinus fuit.

Ib. *Conchyliis aut piscibus.*] Mensas suas Romani delicatissimis conchyliis, & piscibus longiùs asportatis ad factum exstruebant. Unde Plinius lib. nat. Hist. 9. cap. 34. hanc luxuriam conchyliorum censoriis legibus, auctore M. Scauro, fuisse prohibitam scribit.

37. *Carne subrancidâ.*] Intellige carnem salitam, & jam putidam ad acuendam sitim.

38. *Atriensis.*] Atrienses sive Atriarii illi servi dicuntur, quibus atrii cura commissa erat, quibus venientes excipiebant, & ad dominum intremittebant.

39. *Pistor.*] Pistor panem conficit.

Ib. *Propola.*] Propola is est, qui mercatur à mercatoribus quod statim vendit. Cic. 1. Off.

40. *De cupâ.*] Cupa vas vinarium est, in quo musta coquuntur, & deferuntur. Ulpianus lib. 15.

Ib. *Quini in lectulis.*] Reddit rationem quare compressi illi fuerint, quia vulgò in lectulis, tres tantùm mensæ accumbebant, ut videre est apud Horatium lib. 2. Sat. ult.

41. *Dum de solio.*] Festus ait *Solia* dici *alveos lavandi causa institutos, quo singuli descendunt*, seu vasa, in quo lavabantur sedentes.

Ib. *Ubi Galli tantum audivit.*] Ubi totam noctem traduxit Piso compotationibus, aut audit Galli cantum, tum meminit avi sui materni Caivendi Galli, qui præco fuit Placentinus, seu Mediolanensis.

46. *Est quidam Græcus.*] Asconius Pedianus Philodemum Philosophum Epicureum significari arbitratur, cujus lasciva fuerunt carmina.

48. *Jam tum.*] In adolescentiâ suâ jam tum, severitatis quâdam specie multa vitia contegebat Piso.

50. *Appetitus.*] Philodemum optabat Piso habere vitæ comitem.

56. *Adolescenti.*] Adolescentes non satis distinguunt, cùm de voluptate, utrum de corporis, an animi agatur.

57. *Admissarius iste.*] Pisonem admissarium vocat, quia omni muliercularum impu-

atque audivit à philoſopho voluptatem tantopere laudari, nihil [f] expiſcatus eſt: ſic ſuos ſenſus voluptarios omnes incitavit, ſic ad illius hanc orationem adhinniit, ut non magiſtrum virtutis, ſed auctorem libidinis à ſe illum inventum arbitraretur. Græcus primò diſtinguere, atque dividere illa, quemadmodum dicerentur; iſte claudus (quomodo aiunt) pilam retinere, quod acceperat [g] teſtificari, tabulas obſignare velle, Epicurum [h] diſertum decernere; & tamen dictum, ut opinor, ſe nullum bonum intelligere poſſe, demptis corporis voluptatibus. Quid multa? Græcus facilis, & valdè venuſtus, nimis pugnax contra Senatorem populi Romani eſſe noluit. Eſt autem hic, de quo loquor, non Philoſophiâ ſolum, ſed etiam literis, quod ferè cæteros Epicureos negligere dicunt, perpolitus. Poëma porrò facit ita feſtivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri poſſit argutius; in quo reprehendat eum licet, ſi qui volet, modò leviter, non ut impurum, non ut improbum, non ut audacem, ſed ut Græculum, ut aſſentatorem, ut poëtam; devenit, aut potius incidit in iſtum eodem deceptus ſupercilio Græcus atque advena, quo tam ſapiens & tanta civitas; revocare ſe non poterat, familiaritate implicatus: & ſimul inconſtantiæ famam verebatur; rogatus, invitatus, coactus, ita multa ad iſtum, de iſto quoque, ſcripſit, ut omnes hominis libidines, omnia ſtupra, omnia cœnarum conviviorumque genera, adulteria denique ejus delicatiſſimis verſibus expreſſerit; in quibus ſi quis velit, poſſis iſtius tanquam in ſpeculo vitam intueri: ex quibus multa à multis lecta & audita recitarem, niſi vererer ne hoc ipſum genus orationis, quo nunc utor, ab hujus loci more abhorreret; & ſimul de ipſo qui ſcripſit, detrahi nihil volo: qui, ſi fuiſſet in diſcipulo comparando meliore fortunâ, fortaſſe auſterior & gravior eſſe potuiſſet; ſed eum [k] caſus in hanc conſuetudinem ſcribendi induxit, philoſopho valde indignum: ſiquidem philoſophia, ut ſervetur,

[f] *examinavit.* [g] producere *teſtes.* [h] *diſtincte locutum.* [i] *ſi qui volet reprehendere eum, reprehendat leviter.* [k] *neceſſitas.*

impudicarum libidini ſe expoſuerat, ſumpta allegoria ab equo, qui fœturæ ſupplendæ causâ in equarum armenta adducitur.

60. *Adhinniit.*] Remanet in eâdem allegoriâ.

63. *Iſte claudus.*] Proverbium quod de illis dicitur, qui, quod acceperunt à præceptoribus, ſive illud doctum ſit, ſive indoctum, mordicus tenent.

Ib. *Retinere.*] Supple *incepit.*

64. *Tabulas obſignare velle.*] Voluit ut præceptor ille ſcripto obſignaret quod de voluptate protulerat.

69. *Quod ferè cæteros.*] Cicero loquens de Epicuro lib. de finibus, ait, non ſatis iis artibus non modò politum fuiſſe, quas qui tenent, eruditi appellantur, ſed etiam deterruiſſe alios à ſtudiis.

73. *Græculum.*] Græci malè audiebant apud Romanos propter adulationem.

74. *Poetam.*] Poetæ aſſentationibus ſuis placere volunt, ideoque figmentis ſæpe veritatem diſſimulant.

78. *Ad iſtum, de iſto quoque.*] Id eſt, multa carmina de Piſone ſcripſit, ſed illa impudica, utpote quibus ejus infames libidines deſcribebantur.

80. *In quibus.*] Verſibus ſcilicet.

83. *Ab hujus loci more.*] In Senatu oportet

tur, virtutis continet, & officii, & bene vivendi diſciplinam: quam qui profitetur, graviſſimam mihi ſuſtinere perſonam videtur.

XII. Sed idem caſus illum ignarum quid profiteretur, cùm ſe philoſophum eſſe diceret, iſtius impuriſſimæ atque intemperantiſſimæ pecudis cœno & ſordibus inquinavit: qui modò cùm res geſtas conſulatûs mei collaudaſſet (quæ quidem laudatio hominis turpiſſimi mihi ipſi erat penè turpis) Non ulla tibi, inquit, invidia nocuit, ſed verſus tui. Nimis magna pœna, te Conſule, conſtituta eſt, ſive malo poëta, ſive libero. Scripſiſti enim CEDANT ARMA TOGÆ. Quid tum? Hæc res tibi fluctus illos excitavit. Ad hoc nuſquam, opinor, ſcriptum fuiſſe in illo elogio, quod, te Conſule, in ſepulchro reipublicæ inciſum eſt. VELITIS, JUBEATIS, UT, non quòd Marcus Cicero verſum fecerit, ſed quod vindicarit. Veruntamen, quoniam te non Ariſtarchum, ſed Phalarim grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum verſum, ſed poëtam armis perſequare; ſcire cupio, quid tandem iſto in verſu reprehendas, CEDANT ARMA TOGÆ. Tuæ dicis, inquit, togæ ſummum imperatorem eſſe ceſſurum. Quid nunc te, aſine, literas doceam? non opus eſt verbis, ſed fuſtibus; non dixi hanc togam, quâ ſum amictus; nec arma, ſcutum, & gladium unius imperatoris; ſed, quod pacis eſt inſigne & otii, toga: contrà autem arma tumultûs atque belli: more poëtarum locutus, hoc intelligi volui, BELLUM AC TUMULTUM PACI ATQUE OTIO CONCESSURUM. Quære ex familiari tuo, Græco illo poëta: probabit genus ipſum & agnoſcet, neque te nihil ſapere mirabitur. At in illo

oportet agere de rebus ſeriis, & gravioribus.

1. *Sed idem caſus.*] Id eſt, eadem neceſſitas, quæ Philodemum impulit ad ſcribendas Piſonis libidines, iiſdem eum flagitiis inquinavit.

3. *Pecudis.*] Piſonem intelligit.

5. *Erat pene turpis.*] Turpe eſt laudari à turpi viro, & honorificum à laude digno.

Ib. *Inquit.*] Piſo, videlicet.

7. *Scripſiſti enim.*] Piſo in ſuâ Oratione Ciceroni objecerat, quòd verſus de ſuo conſulatu ſcripſiſſet, quibus offenſus ei fuerat Pompeius.

Ib. *Cedant arma togæ.*] Verſus à Cicerone editus.

9. *Illo elogio.*] Elogia & tituli ſepulchrorum inſcriptiones dicebantur.

10. *Velitis, jubeatis.*] Formulam fingit Cicero, quâ a Piſone ejectus eſt in exilium.

12. *Sed quòd vindicarit.*] Non quòd ſcripſerit Cicero verſus, ejiciebatur à Piſone, ſed quòd vindicarit rempublicam à conjuratione, eâque de causâ nefario Conſule igni & equa interdicebatur.

Ib. *Ariſtarchum.*] Ariſtarchus Grammaticus fuit, qui quos verſus non probabat Homericos non eſſe contendebat, eoſque lituâ, vel ſtellulâ notabat.

13. *Phalarim.*] Tyrannus Agrigentinorum fuit, qui æneo Tauro ignibus ſubjecto morte damnatos includebat, in quo ipſe combuſtus eſt.

19. *Quod pacis eſt inſigne.*] Romani pacis tempore togis utebantur.

20. *Tumultûs atque belli.*] Supple, belli ſunt inſignia & ſeditionum.

23. *Genus ipſum.*] Nempe dicendi poëticè.

24. *At in altero.*] In alterâ hujus carminis parte difficultatem reperire Piſonem ſignificat.

altero, inquit, hæres, [a] CONCEDAT LAUREA LAUDI. Immò mehercule habeo tibi gratiam; hærerem enim, nisi tu me expedisses; nam cùm tu tumidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam è cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abjecisti; indicasti non modò amplissimæ, sed etiam minimæ laudi lauream concessisse. Atque istâ ratione hoc tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum; ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit, videatur mihi [b] pernicies esse quæsita. Omitto, nihil istum versum pertinuisse ad illum? non [c] fuisse meum, quem quantum potuissem, multis sæpe orationibus scriptisque decorassem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus; primò, non-ne compensabit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quod si est [d] commotus, [e] ad perniciem-ne, non dicam amicissimi, non ita de suâ laude meriti, non ita de republicâ, non Consularis, non Senatoris, non civis, non liberi; in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset? tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas, intelligis? complecteris amplissimos viros ad tuum & Gabinii scelus: neque id occulte; nam paulò ante dixisti, me cum iis confligere, quos despicerem; non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus esse deberem; quorum quidem (quis enim non intelligit quos dicas?) quanquam non est una causa omnium, tamen est omnium mihi

[a] *victoriæ insignia cedant eloquentiæ laudi.* [b] *infortunium comparatum.* [c] *me voluisse.* [d] *iratus.* [e] *tam crudelis fuisset, ut perderet propter versum, non dicam amicissimum, non ita meritum de Repub. &c. sed hominem.*

26. *Hærerem.*] Fatetur Cicero se repetire hoc in carmine difficultatis aliquid, nisi eum ab eâ liberasset Piso.

27. *Ac tremens.*] Timebat Piso ne repetundarum accusaretur propter furta sua & rapinas in provinciâ.

28. *Lauream abjecisti.*] Cum Romam ingrederetur, ad portam Esquilinam fasces suos laureatos abjecit, ne provincialium sanguine cruentati viderentur.

30. *Lauream concessisse.*] Ait reverà lauream linguæ [laudi] concessisse, cùm timuit in judicio accusari.

35. *Orationibus decorassem.*] Neminem frequentiùs Pompeio laudat Cicero, ut videre est in Orat pro lege Manil.

37. *Tot mea volumina.*] Sæpissime de Pompeio loquitur in Orationibus suis Cicero, quem ubique triumphalis commemorat. Porrò volumina à volvendo dicta sunt; neque enim pluribus paginis & quaternionibus olim libri compingebantur, sed spiræ instar convolvebantur.

42. *Complecteris amplissimos viros.*] Adjungere dicit Pompeium & Cæsarem, ut videantur illius & Gabinii sceleris participes.

44. *Quos despicerem.*] Piso objecerat Ciceroni eum aggredi se, & Gabinium, quos suadebat è suis provinciis esse *revocandos*, quia eos non metuebat, utpote debiles & infirmos hostes.

45. *Qui plus possent.*] Significabat Pompeium & Cæsarem, quorum longe major erat auctoritas & potentia in Republicâ.

47. *Non est una causa omnium.*] Pompeii causam ab aliorum causâ distinguit.

probata; me Cn. Pompeius, multis obsistentibus ejus erga me studio atque amori, semper dilexit, semper suâ conjunctione dignissimum judicavit, semper [f] non modò incolumem, sed etiam amplissimum atque ornatissimum voluit esse; vestræ fraudes, vestrum scelus, vestræ criminationes insidiarum mearum, illius periculorum, nefariè fictæ, simul eorum, qui familiaritatis licentiâ suorum improbissimorum sermonum [g] domicilium in auribus ejus, impulsu vestro, collocaverunt, vestræ cupiditates provinciarum effecerunt, ut ego excluderer, omnesque, qui me, qui illius gloriam, qui rempublicam salvam esse cupiebant, sermone atque aditu prohiberentur. Quibus rebus est perfectum, ut illi planè [h] suo stare judicio non liceret: cùm certi homines non studium ejus à me alienassent, sed auxilium retardassent. Non-ne ad te L. Lentulus, qui tum erat Prætor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum, multique mortales, oratum in Albanum obsecratumque venerant ne meas fortunas desereret cum reipublicæ salute conjunctas; quos ille ad te & ad tuum collegam remisit, ut causam publicam susciperetis, ut ad Senatum referretis: se contra armatum tribunum-pleb. sine consilio publico decertare nolle: consulibus ex S. C. rempublicam defendentibus, se arma sumpturum. Ecquid infelix recordaris? quid responderis? in quo illi omnes quidem, sed Torquatus præter cæteros, furebat contumacia responsi tui; te non esse tam fortem quàm ipse Torquatus in consulatu fuisset, aut ego: nihil opus esse armis, nihil contentione: me posse iterum

[f] *non modo optavit meam salutem, sed etiam amplitudinem & gloriam.* [g] *obsederunt aures improbissimis sermonibus.* [h] *manere* in *sua voluntate* erga me.

48. *Multis obsistentibus.*] Piso, Gabinius, Clodii, aliique omnes Clodiani Pompeium abalienare à Cicerone conati sunt.

52. *Criminationes insidiarum.*] Ciceronem illi detulerunt ad Pompeium, quasi ejus vitæ insidias collocasset; de quibus fusè loquitur pro Sextio.

56. *Ego excluderer.*] Affert, per conglobationem, omnes rationes quibus conati sunt à familiaritate Pompeii Ciceronem excludere.

61. *L. Lentulus.*] Hic anno primo belli civilis Consul fuit.

Ib. *Q. Sanga.*] Q. Fabius Sanga is fuit qui indicia conjurationis Catilinariæ ad Ciceronem detulit.

Ib. L. *Torquatus pater.*] Torquatum patrem nominat, ad filii discrimen, qui tum florebat in Republicâ.

63. *In Albanum.*] Fundus Albanus pertinuit ad Pompeium, quo secessisse de industriâ scribit Plutarchus, ut cùm ad eum Cicero venisset, sese per posticum subduceret.

66. *Armatum tribunum.*] Cum Clodio decertare, & venire in contentionem noluit Pompeius.

67. *Coss. ex Senatusconsulto.*] Senatûs illud consultum fuit, cùm dicebat Senatus: *Videant Consules ne quid detrimenti capiat Respublica:* quo versiculo ait Cicero, satis armatos fuisse Consules.

71. *Torquatus in Consulatu.*] Fuit ille quidem agresti vir ingenio, quo Consule erupit prima Catilinæ conjuratio, in quâ eum cum Cottâ Collegâ suo interficere volebant socii conjurationis Cn. Piso, Catilina, & Antonius.

72. *Aut ego.*] Cicero alteram conjurationem oppressit, de quâ dictum est in Orat. contra Catilinam.

rempub.

rempub. servare, si cessissem: infinitam cædem fore, si restitissem: deinde ad extremum, neque te, neque generum, neque collegam tuum, tribuno-plebis defuturum; hic tu hostis ac proditor, aliis me inimiciorem, quàm tibi, debere esse dicis?

XIII. Ego C. Cæsarem non eadem de republicâ sensisse, quæ me, scio: sed tamen, quod jam de eo, his audientibus, sæpe dixi, me ille sui totius Consulatûs, eorumque honorum, quos cum proximis communicavit, socium esse voluit, detulit, invitavit, rogavit; non sum ego, propter nimiam fortasse constantiæ cupiditatem, adductus ad causam: non postulabam ut ei charissimus essem, cujus ego ne beneficiis quidem sententiam meam tradidissem. Adducta res in certamen, te Consule, putabatur, utrum quæ superiore anno ille gessisset, manerent, an rescinderentur; quid loquar plura? si tantùm illa in me esse uno roboris & virtutis putavit, ut ea, quæ ipse gesserat, considerent, si ego restitissem; cur ei non ignoscam, si anteposuit suam salutem meæ? Sed præterita omitto: me ut Cn. Pompeius omnibus suis studiis, laboribus, vitæ periculis complexus est, cùm municipia pro me adiret, Italiæ fidem imploraret, P. Lentulo Consuli, auctori salutis meæ, frequens assideret, Senatui sententiam præstaret, in concionibus non modò se defensorem salutis meæ, sed etiam supplicem pro me profiteretur: hujus voluntatis eum, quem multum posse intelligebat, mihi non inimicum esse cognorat, socium sibi & adjutorem C. Cæsarem adjunxit. Jam vides, me tibi non inimicum, sed hostem: illis, quos describis, non modò non iratum, sed etiam amicum esse debere? quorum alter, id quod meminero semper, æque mihi fuit amicus ac sibi: alter, id quod obliviscar aliquando, sibi amicior quàm mihi. Deinde hoc ita fit, ut viri fortes, etiam si ferro inter se cominùs decertarint, tamen illud contentionis odium simul cum ipsâ pugnâ armisque ponant. Atque me ille odisse nunquam potuit, ne tum quidem cum diffidebamus; habet hoc virtus, [a] quam tu ne de facie quidem nosti, ut vi-

[a] *cujus ne nosti quidem faciem externam.*

73. *Si cessissem.*] Tempori videlicet, & armis Clodianorum.

74. *Neque te.*] Polliciti fuerant Piso, Cæsar, & Gabinius suam opem Clodio, si quid à Cicerone susceptum fuisset pro Republicâ contra furiosum illum tribunum-plebis.

1. *Non eadem de Repub.*] Cicero restitit Cæsari, quando tulit legem de dividendo agro Campano.

3. *Cum proximis.*] Duumviros creavit Pisonem socerum suum, & generum Pompeium; unde eum, ut ait Orat. de provinciis coss. rogavit ut quinqueviratum acciperet, & in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse vellet.

9. *Rescinderentur.*] Prætores Mummius & Domitius volebant abolere omnia Cæsaris acta in consulatu.

12. *Si anteposuit suam salutem meæ.*] Maluit Cæsar, ut abiret in exilium Cicero, quàm acta sua rescinderentur.

15. *Auctori salutis meæ.*] Lentulus Consul retulit ad Senatum de Cicerone revocando.

16. *Sententiam præstaret.*] Id est, cum esset paratus ad sententiam de me liberè dicendam.

24. *Sibi amicior quàm mihi.*] Loquitur de Cæsare.

ros fortes species ejus & pulchritudo etiam in hoste posita delectet. Equidem dicam ex animo, P. C, quod sentio, & quod, vobis audientibus, sæpe jam dixi : Si mihi nunquam amicus C. Cæsar fuisset, sed semper iratus; si aspernaretur amicitiam meam, seseque mihi implacabilem, [b] inexplicabilemque præberet; tamen ei, cùm tantas res gessisset, gereretque quotidie, non amicus esse non possem; cujus ego imperio non Alpium vallum contra adscensum transgressionemque Gallorum, non Rhéni fossam gurgitibus illis redundantem, Germanorum immanissimis gentibus objicio & oppono; perfecit ille, ut si montes [c] resedissent omnes exaruissent, non naturæ præsidio, sed victoriâ suâ rebusque gestis Italiam munitam haberemus. Sed cum me expetat, diligat, omni laude dignum putet; tu me à tuis inimicitiis ad simultatem revocabis? sic tuis sceleribus reipublicæ præterita fata [d] refricabis? quod quidem tu, qui bene nosses conjunctionem meam & Cæsaris, eludebas, cùm à me trementibus omnino labris, sed tamen, cur [e] tibi nomen non deferrem, requirebas. Quanquam, quod ad me attinet, [f] *Nunquam istam imminuam curam inficiando tibi* : tamen est mihi considerandum, quantum illi, tantis reipublicæ negotiis tantoque bello impedito, ego homo amicissimus, solicitudinis atque oneris imponam; nec despero tamen, quanquam languet juventus, nec perinde atque debeat in laudis & gloriæ cupiditate versatur, futuros aliquos qui abjectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, præsertim tam afflicto, tam infirmo, tam enervato reo : qui te ita gesseris, ut timeres ne indignus beneficio videretis, nisi ejus, à quo missus eras, simillimus extitisses.

XIV. An verò tu parum putas investigatas esse à nobis lapes imperii tui, stragesque provinciæ? quas quidem nos non vestigiis odorantes

[b] *inexorabilem.* [c] *plani essent.* [d] *renovabis.* [e] *non facerem te reum.* [f] *nunquam liberabo te ab hâc curâ.*

35. *Alpium vallum.*] Italia Alpibus tanquam valio munitur; quod ei à natura concessum est.

36. *Rheni fossam.*] Galli à Germani per Rhenum fluvium separantur.

45. *Requirebas.*] Credebat Piso, Ciceronem metu generi sui Cæsaris deterritum fuisse à suo nomine deferendo.

46. *Inficiando tibi.*] Versus est Accii Poëtæ in Atreo.

48. *Tantoque bello.*] Bellum tunc in Galliâ contra Britannos & Germanos gerebat Cæsar.

49. *Languet juventus.*] Accusabant potissimum juvenes, in quibus hæc laus jam rigere videbatur.

51. *Consularibus spoliis nudare.*] Miratur judicium repetundarum pecuniarum, quas Piso Proconsul ex Macedoniâ abstulit.

53. *Indignus beneficio.*] Macedonia provincia Pisoni decreta fuit à Clodio, quasi beneficium & merces pro Ciceronis exilio.

54. *Nisi ejus.*] Non decrevisset Pisoni Clodius Macedoniam, nisi ei suis sceleribus simillimus fuisset.

1. *An verò tu parùm.*] Ostendit jam Cicero, non deesse crimina propter quæ possit in judicium appellari.

Ib. *Investigatas.*] Innuit satis esse cognita Pisonis scelera, ob quæ comparari contra eum possit accusatio.

2. *Vestigiis odorantes.*] Metaphora à belluis,

rantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis & cubilibus persecuti sumus. Notata à nobis sunt & prima illa scelera in adventu, cùm, acceptâ pecuniâ à Dyrrhachinis ab necem hospitis tui Platoris, ejus ipsius domum evertisti, [a] cujus sanguinem addixeras; eumque, servis symphoniacis & aliis muneribus acceptis, timentem & multum dubitantem confirmasti, & Thessalonicam fide tuâ venire jussisti; quem ne majorum quidem more supplicio affecisti, cùm miser ille securibus hospitis sui cervices subjicere gestiret: sed ei medico, quèm tecum eduxeras, imperasti, ut venas hominis incideret: cùm equidem [b] tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris, Pleuratus ejus comes, quem necasti verberibus, summâ senectute confectum. Idemquetu Rabocentum, Bessicæ gentis principem, cùm te trecentis talentis regi Cotto vendidisses, securi percussisti: cùm ille ad te legatus in castra venisset, & ibi magna præsidia & auxilia à Bessis peditum equitumque polliceretur: neque eum solùm, sed etiam cæteros legatos, qui simul venerant: quorum omnium capita regi Cotto vendidisti. Denseletis, quæ natio semper obediens huic imperio, etiam in illâ omnium barbarorum defectione Macedonicâ C. Sentium Prætorem tutata est, nefarium bellum & crudele intulisti: eisque cùm fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti. Ita perpetuos defensores Macedoniæ, vexatores, ac perditores effecisti; vectigalia nostra perturbarunt, urbes ceperunt, vestarunt agros, socios nostros in servitutem abduxerunt, familias abripuerunt, pecus abegerunt, Thessalonicenses, cùm oppido desperassent, munire arcem coëgerunt. A te Jovis Urii fanum antiquissimum barbarorum sanctissimumque direptum est; tua scelera dii

[a] *cujus vendideras vitam.* [b] *adjunxisti ad mortem Platoris mortem Pleurati.*

belluis, quæ ex vestigiis & volutationibus suis deprehenduntur.

3. *Cubilibus.*] Cubilia dicuntur illa loca ubi delitescunt belluæ, quasi stabulantur.

5. *Dyrrhachinis.*] Dyrrhachium urbs in Macedoniâ ad mare Adriaticum, unde solvitur in Italiam: olim *Epidamnus* vocabatur, nunc *Durazzo*; ubi Cicero tempore sui exilii commoratus est, donec Senatusconsulto revocaretur.

6. *Platoris.*] De hoc dictum est in Orat. de Harusp. responsis.

7. *Servis symphoniacis.*] Servos illos acceperat à Platore.

8. *Thessalonicam.*] Thessalonica urbs Macedoniæ, olim sedes Proconsulis.

10. *Securibus hospitis.*] Supplicia hæc consueta apud Romanos fuere, crux, securis, et dejectio de rupe.

11. *Ei medico.*] Medicum pro Chirurgo dicit.

15. *Regi Cotto.*] Cottus, aut Cotys, nomen fuit Regum Thraciæ, ut Arsaces Persarum, teste Livio.

20. *Denseletis.*] Denseleti cùm initio pacem ingenti pecuniâ misissent à Romanis bello lacessiti, acerrimè sese ulti sunt.

21. *Barbarorum.*] Cùm Thraces in Macedoniam incurrissent, atque eam essent populati, Sentium, ut Sigonius ait, non Sextium, Denseleti tutati sunt, à quibus isti Barbari superati sunt

28. *Jovis Urii.*] Jupiter Urius à secundo venio dictus est, cui in faucibus Ponti Euxini templum positum fuisse scribit Turnebus advers. lib. 21. cap. 15.

immor-

immortales in nostros milites expiaverunt: qui cùm uno genere morbi affligerentur, neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset; dubitabat nemo, quin violati hospites, legati necati, socii nefario bello lacessiti, fana vexata, hanc tantam efficerent vastitatem. Cognoscis ex particulâ parvâ scelerum & crudelitatis tuæ genus universum. Quid avaritiæ, quæ criminibus infinitis implicata est, summam nunc explicem? generatim ea quæ maximè nota sunt dicam; nonne sestertiûm centies & octogies, quod, quasi vasarii nomine, in venditione mei capitis adscripseras, ex ærario tibi attributum Romæ in [c] quæstu reliquisti? nonne cùm CC talenta tibi Apolloniatæ Romæ dedissent, ne pecunias creditas solverent, ultro Fusidium equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem debitoribus suis addixisti? nonne, hiberna cùm legato præfectoque tuo tradidisses, evertisti miseras funditùs civitates, quæ non solùm bonis sunt exhaustæ, sed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudinesque subierunt? Qui modus tibi fuit frumenti æstimandi? qui honorarii? si quidem potest vi & metu extortum honorarium nominari; quod cùm plerique omnes, tum acerbissimè Bœotii, & Byzantii, Cherronenses, & Thessalonica sensit; unus tu dominus, unus æstimator, unus venditor totâ in provinciâ per triennium frumenti omnis fuisti. Quid ego [d] rerum capitalium quæstiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbissimas damnationes, libidinosis-

[c] *fœnore.* [d] *judicia capitalia.*

32. *Violati hospites.*] Plator, ut superius dictum est, ab eo interfectus est, in eoque jus hospitii à Pisone violatum est; hospites autem violare summum apud veteres scelus fuit.

37. *Sestertium centies & octogies.*] Quadringenta quinquaginta millia aureorum, quorum quilibet valet sexaginta duo denarios.

38. *Vasarii nomine.*] Ea omnia *vasarii* nomine dicebantur, quæ magistratibus in provinciam ituris, ad eorum usus domesticos ex ærario concedebantur.

Ib. *In venditione mei capitis.*] Pactionem fecerat cum Pisone Clodius, ut si perderet Ciceronem, pecunia illi ex ærario in sumptum exercitûs attribueretur.

40. CC *talenta.*] Gallicorum nummorum millia centum viginti efficiunt.

Ib. *Apolloniatæ.*] Apollonia urbs est Illyrici.

42. *Addixisti.*] Addici propriè bona dicuntur, cum Prætor aut secundo decreto bonorum possessionem largitur, hoc est, possidere jubet: aut cum ejus bona, qui judicatum facere non potest, petitori attribuit. At Piso non creditoribus bona debitorum, sed creditorum bona debitoribus addixit, quia milites ad domum Fusidii, ad hiberna missi sunt.

47. *Honorarii.*] Honorarium frumentum intelligit, quod gratis & honoris causâ Prætoribus provinciarum dabatur.

48. *Bœotii.*] Bœotii populi olim stupiditate suâ male audierunt: à Bœotiâ regione in finibus Græciæ dicti, & hæc à bove, cujus ductu huc Cadmus pervenit.

Ib. *Byzantii.*] Byzantii à Byzantio Thraciæ civitate sic dicti; quæ Constantinopolis à Constantino postea nuncupata est.

49. *Cherronenses.*] Cherronesus hæc in Thraciâ fuit ad Pontum Euxinum, inter Apolloniam & Thyrriadem.

51. *Reorum pactiones.*] Conveniebat cum reis pecuniâ quâ se redimerent à judicio.

ſimas liberationes proferam? tantùm locum aliquem cùm mihi notum eſſe ſenſeris, tecum ipſe licebit, quot in eo genere & quanta ſint crimina, recorderi. Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris, cùm omni totius provinciæ pecore [e] compulſo, pellium nomine omnem quæſtum illum domeſticum paternumque renovaſti? videras enim grandis jam puer, bello Italico, repleri quæſtu veſtram domum, cum pater armis faciendis tuus præfuiſſet: quid? vectigalem provinciam, ſingulis rebus, quæcunque venirent, certo portorio impoſito, ſervis tuis publicanis à te factam eſſe meminiſti? quid? centuriatus palam venditos? quid per tuum ſervulum ordines aſſignatos? quid? ſtipendium militibus per omnes annos à civitatibus, menſis palam propoſitis, eſſe numeratum? quid illa in Pontum profectio, & conatus tuus? quid? debilitatio atque abjectio animi tui, Macedonia Prætoria nunciata, cùm tu non ſolùm, quòd tibi ſuccederetur, ſed quòd Gabinio non ſuccederetur, exſanguis & mortuus concidiſti? quid Quæſtor Ædilitius rejectus? præpoſitus legatorum tuorum optimus abs te quiſque violatus? Tribuni militum non recepti? M. Bæbius, vir fortis, interfectus juſſu tuo? quid, quod tu toties diffidens ac deſperans rebus tuis, in ſordibus, lamentis, luctuque jacuiſti? quòd populari illi ſacerdoti ſexcentos ad beſtias amicos ſocioſque miſiſti?

XV. Quid,

[e] *coacto.*

57. *Pellium nomine.*] Pellibus officinæ, in quibus arma fiebant, tegebantur, ſicut etiam papiliones, loricæ, clypei.

Ib. *Paternumque renovaſti.*] Initio hujus Orationis vocat eam furaciſſimi hominis filium.

58. *Bello Italico.*] Bellum illud Italicum Marſicum ſeu Sociale dictum eſt, quod à populis anno urbis 663. excitatum eſt, petentibus jus civitatis.

60. *Vectigalem provinciam.*] Macedonia provincia libera erat & immunis, & eam reddidit vectigalem Piſo.

61. *Certo portorio.*] Portorium vectigal dicitur, quod pro exportandis mercibus ſolvitur. Unde qui hoc vectigal publicani redemerunt, portitores dicebantur.

62. *Centuriatus.*] Arguit Piſonem, quòd dignitates militares, quæ militum virtuti gratis dabantur, vendiderit. Centuriones vero ſex in quâlibet erant cohorte; cohortes verò decem in legione.

Ib. *Per tuum ſervulum.*] Piſo dedit ſervo ſuo poteſtatem ordines aſſignandi, quæ tantum penes tribunos eſſe debuit.

63. *Stipendium militibus.*] Stipendium militum ex ærario accipiebatur, quod ſibi retinuit Piſo: & aliud militibus perſolvi imperabat.

64. *Menſis propoſitis.*] Menſas argentariorum proponi in foris & locis publicis juſſit, ut militibus ſtipendium numeraretur.

65. *In Pontum profectio.*] Irruptionem in Pontum, ad prædandam illam provinciam, fecit: unde turpiter cum multâ ſuorum clade repulſus eſt.

66. *Macedonia Prætoria.*] Ut ab hâc provinciâ revocaretur Piſo, facta eſt Prætoria: ut ſtatim in illam illius anni Prætores proficiſcerentur.

68. *Quæſtor Ædilitius rejectus.*] Piſo rejecit Quæſtorem, qui Ædilis fuerat, & ei prætulit unum ex legatis, qui omnium eſſet turpiſſimus, & quem ſibi Quæſtorem eſſe, quàm illum Ædilitium maluit; licet autem forte Quæſtores obvenirent, ſi grati proconſulibus non eſſent, ab eis tamen rejici poterant. [*Hottoman.*]

72. *Populari illi ſacerdoti.*] Sacerdotem Clodium vocat, quia in operta Bonæ Deæ irrepſerat veſtitu muliebri, ubi matronæ pro pop. Rom. facere ſacra conſueverant.

73. *Ad beſtias.*] Piſo è ſuâ provinciâ mul-

XV. Quid, quòd cùm ſuſtentare vix poſſes mœrorem tuum, doloremque deceſſionis, Samothraciam te primùm, poſt inde Thaſum cum tuis teneris ſaltatoribus, & cum Autobulo, Athamante & Timocle, formoſis fratribus, contuliſti? quid, quòd cum inde te recipiens, in villâ Euchadiæ, quæ fuit uxor Exegiſti, jacuiſti, mœrens aliquot dies; atque inde [a] obſoletus Theſſalonicam, omnibus inſcientibus, noctuque veniſti? qui cum concurſum plorantium, ac tempeſtatem querelarum ferre non poſſes, in oppidum devium Beroëam profugiſti: quo in oppido cùm tibi ſpe falsâ, quòd Q. Ancharium non eſſe ſucceſſurum putares, animos rumor inflaſſet; quo te modo ad tuam intemperantiam, ſcelerate, innovaſti? Mitto aurum coronarium, quod te diutiſſimè torſit; cùm modò velles, modò nolles; lex enim generi tui & decerni, & te accipere vetabat, niſi decreto triumpho; in quo tu, acceptâ tamen & devoratâ pecuniâ, ut in Achæorum centum talentis, evomere non poteras: vocabula tantùm pecuniarum, et genera mutabas. Mitto diplomata totâ in provinciâ paſſim data: mitto numerum navium, [b] ſummamque prædæ: mitto rationem exacti imperatique frumenti: mitto ereptam libertatem populis, ac ſingulis, qui erant affecti præmiis nominatim: quorum nihil eſt, quod non ſit lege Julia, ne fieri liceat, ſancitum diligenter. Ætoliam, quæ procul à barbaris disjuncta gentibus, in ſinu pacis poſita, medio ferè Græciæ gremio continetur (ô pœna, ô furia ſociorum!)

[a] *ſordidus.* [b] *magnamque prædam.*

multos miſit, qui cum beſtiis pugnarent in iis ludis, quos Publii Clodii amici populo præbebant. Arguit autem Piſonem crudelitatis & perfidiæ, quod ad id & ſocios & amicos populi Romani miſerit.

2. *Samothraciam.*] Samothracia inſula eſt in mari Ægeo juxta Lemnon.

3. *Thaſum.*] In eodem mari Ægeo inſula.

7. *Concurſum plorantium.*] Eos deſignat qui vexati fuerant à Piſone.

9. *Beroëam.*] Berœa Macedoniæ urbs, Thraciæ Theſſalonicæ proxima.

10. *Ancharium.*] Ancharius ſucceſſor Piſon isin provinciâ Macedonicâ.

12. *Aurum coronarium.*] Aurum coronarium dicitur, quod à victis gentibus datur; imponebant autem illud imperatores propter conceſſam vitam, vel, ut ait Gelius lib. 5. cap. 6. *Triumphales coronæ ſunt aureæ, quæ imperatoribus ob honorem triumphi mittuntur. Hæ antiquitùs è lauro erant, poſtea fieri ex auro cœptæ.*

13. *Lex enim generi tui.*] Lex Julia lata à Julio Cæſare vetabat, ne cui, qui in provinciâ cum poteſtate imperiove eſſet, pecuniam capere, conciliare liceret: extra quam ſi ad monumentum, templumve capiat.

15. *Ut in Achæorum.*] Sic locum hunc reſtituunt Turnebus, Gruterus, & Grævius è MSS. Olim editi habent *Utimachorum*, quæ vox nihili eſt. Sed, *Quis ignorat Achæos ingentem pecuniam pendere L. Piſoni quotannis?* inquit Cic. in Orat. de Prov. Conſ. c. 3.

Ib. *Evomere non poteras.*] Metaphora, id eſt, rependere illam pecuniam quam à provinciâ abſtulerat.

16. *Vocabula tantùm.*] Pecuniam acceptam non coronarium aurum, ſed alio nomine appellabat.

Ib. *Mitto diplomata.*] Diplomata edicta ſunt & mandata principum regio ſigno ſancta. Nos vulgo dicimus patentes literas.

18. *Imperatique frumenti.*] Frumentum imperabantur dare provinciales ad alendum exercitum Proconſulis.

21. *Ætoliam.*] Ætolia Achaiæ regiuncula eſt, Epiro, Acarnaniæ, & Locris finitima.

decedens miseram perdidisti. Arsinoën, Stratum, Naupactum, ut modò tutè indicasti, nobiles urbes atque plenas, fateris ab hostibus esse captas; quibus autem hostibus? nempe iis, quos tu Ambraciæ sedens, primo tuo adventu ex oppidis Agrinarum atque Dolopum demigrare, & aras & focos relinquere coegisti. Hoc tu in exitu, præclare imperator, cùm tibi ad pristinas clades accessio fuisset Ætoliæ repentinus interitus, exercitum dimisisti: neque ullam pœnam, quæ tanto facinori deberetur, non maluisti subire, quàm numerum tuorum militum reliquiasque cognoscere. Atque ut duorum Epicureorum similitudinem in re militari imperioque videatis: Albucius cùm in Sardiniâ triumphasset, Romæ damnatus est; hic cùm similem exitum speraret, in Macedoniâ tropæa posuit: eaque, quæ bellicæ laudis victoriæque omnes gentes insignia & monumenta esse voluerunt, noster hic præposterus imperator, amissorum oppidorum, cæsarum legionum, provinciæ præsidio & reliquis militibus orbatæ, ad sempiternum dedecus sui generis & nominis funesta indicia constituit; idemque, ut esset, quod in basi tropæorum incidi inscribique posset, Dyrrhachium ut venit, decedens, obsessus est ab iis ipsis militibus, quos paulò ante Torquato respondit beneficii causâ abs se esse dimissos; quibus cum juratus affirmasset, se, quæ deberentur, postero die persoluturum, domum se abdidit: inde nocte intempestâ, crepidatus, veste servili, navem conscendit, Brundusiumque vitavit, & ultimas Hadriani maris oras petivit: cùm interim Dyrrhachii milites domum, in quâ istum esse arbitrabantur, obsidere cœperunt, & cum latere hominem putarent, ignes circumdederunt; quo metu commoti Dyrrhachini, pro-

24. *Arsinoen.*] Ætoliæ oppidum est Arsinoë.

Ib. *Stratum.*] Urbs Acarnaniæ, quam & Stratopolim Diodorus nominat.

Ib. *Naupactum.*] Naupactum seu Naupactus urbs Ætoliæ & regionis caput in orâ sinûs Corinthiaci.

27. *Ambraciæ.*] Ambracia civitas Thesprotiæ, quam Augustus Nicopolim à victoriâ nominavit, quando vicit Antonium.

Ib. *Agrinarum.*] Turnebus *Agrianum* legit; populi, qui & Agræi dicuntur, in Pæoniâ.

28. *Dolopum.*] Dolopes Thessaliæ populi, ut vult Stephanus: Plinius eos Ætoliæ annumerat, & Epiro Ptolomæus.

33. *Duorum Epicureorum.*] Intelligit Albucium & Pisonem; de Albucio vide Orat. de provinciis Consul.

36. *Tropæa posuit.*] Tropæa quædam erant virtutis bellicæ monumenta, quæ vel fusis vel fugatis hostibus ad gloriam victorum erigebantur; primis temporibus fuerunt arborum trunci hostilibus armis vestiti, deinde è lapidibus excitata sunt; ultimis verò Romanorum temporibus, quibus floruit imperatorum nomen & gloria, pro tropæis arcus magnifici insculptis undequaque eorum victoriis erecti sunt.

43. *Beneficii causâ abs se esse dimissos.*] Quadruplex fuit missio, honesta, ignominiosa, gratiosa, causaria: honesta, quæ emeritis stipendiis datur: ignominiosa, quæ datur in pœnam: gratiosa, quæ beneficii loco: causaria, quæ ob morbum.

46. *Crepidatus.*] Græci crepidis utebantur.

47. *Hadriani maris.*] Adrianum sive Adriaticum mare ad septentrionem Italiam alluit, Inferum sive Tyrrhenum ad meridiem.

fugisse

fugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt; illi autem statuam istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco voluerat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant, affligunt, comminuunt, dissipant; sic odium, quod in ipsum attulerant, id in ejus imaginem ac simulacrum profuderunt.

PERORATIO.

Peroratio conficitur brevi enumeratione eorum omnium quæ per totam orationem sparsa sunt.

XVI. Quæ cùm ita sint, non dubito, quin, cùm hæc, quæ excellunt, me nosse videas, non existimes, mediam illam partem & turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam; nihil est, quod me hortere; nihil est, quod invites; admoneri me satis est; admonebit autem nemo alius, nisi reipublicæ tempus: quod mihi quidem magis videtur, quàm tu unquam arbitratus, appropinquare. Ecquid vides, ecquid sentis lege judiciariâ latâ, quos posthac judices simus habituri? non æque legetur; quisquis voluerit; nec, quisquis noluerit, non legetur; nulli conjicientur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad simulationem conjicietur; judices judicabunt ii, quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod cùm ita sit, mihi crede, neminem invitus invitabis: res ipsa, et reipublicæ tempus aut me ipsum, quod nolim, aut alium quempiam, aut invitabit, aut dehortabitur. Equidem, ut paulò ante dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimo, quæ fortasse plerique, damnationes, expulsiones, neces: de-

3. *Nihil est, quod me hortere.*] Ostendit Cicero nihil esse, quod Piso eum hortetur, ut ipsi litem intendat. Nondum tempus esse, quia, fortasse Cæsar offensus esset, qui nunc gravissimis bellis in Galliâ detinebatur.

7. *Lege judiciariâ.*] Legem judiciariam ante aliquot annos, quibus temporibus accusatus est Verres à Cicerone, tulit Aurelius Cotta Prætor, quâ communicata sunt judicia Senatui, & equitibus Rom. & Tribunis ærariis; rursus deinde Pompeius in Consulatu secundo, quo hæc Oratio dicta est, promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter, quàm antea lecti judices, æque tamen ex illis tribus ordinibus res judicarent.

8. *Non æque legetur.*] Pompeius legi huic superiori addidit, ut quinque & septuaginta judicarent, & ex censu legerentur, adeo ut nemo posset se eximere à judicio, nec per gratiam, aut fraudem se immittere.

11. *Ad simulationem conjicietur.*] Translatum ab eo more quo lecti per gratiam, aut probitatis simulationem judices conjiciebantur in numerum, id est, decuriabantur; quare aberit à judiciis omnis fraus, quæ specie probitatis & justitiæ committebatur.

13. *Invitus invitabis.*] Id dicit, quia Piso, quanquam invitus, Ciceronem invitabat ut ei litem intenderet.

14. *Quod nolim.*] Cicero non vult intendere Pisoni litem, ne Cæsari displiceat, quia socer ejus erat Piso.

17. *Quæ fortasse plerique.*] Subauditur *existimant*; damnationes, expulsionesque reverà non sunt supplicia, quia viris bonis possunt accidere.

nique nullam mihi pœnam videtur habere id, quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod bono viro & civi potest. Damnatio ista, quæ in [a] in te flagitatur, obtigit P. Rutilio: quod specimen habuit hæc civitas innocentiæ. Major mihi judicum, & reipublicæ pœna illa visa est, quàm Rutilii. L. Opimius ejectus est patriâ, is qui Prætor & Consul maximis rempubl. periculis liberabat; non in eo, cui facta est injuria, sed in iis quæ fecerunt, sceleris ac conscientiæ pœna remansit. At contra bis Catilina absolutus: emissus etiam ille auctor tuus provinciæ, cùm stuprum Bonæ Deæ pulvinaribus intulisset; quis fuit in tantâ civitate, qui illum incesto liberatum, non eos, qui ita judicarunt, pari scelere adstrictos arbitraretur? An ego expectem, dum de te quinque & septuaginta tabellæ diribeantur, de quo jampridem omnes mortales omnium generum, ætatum, ordinum judicaverunt? quis enim te aditu, quis ullo honore, quis denique communi salutatione dignum putet? omnes memoriam consulatûs tui, facta, mores, faciem denique ac nomen à republicâ detestantur. Legati, qui unà fuere, alienati; tribuni militum inimici: centuriones, & si qui ex tanto exercitu reliqui milites existunt, non dimissi abs te, sed dissipati te oderunt, tibi pestem [b] exoptant, te execrantur. Achaia exhausta: Thessalia vexata: laceratæ Athenæ: Dyrrhachium & Apollonia exinanita: Ambracia direpta: Parthini & Bullienses illu-

[a] *quæ exigitur in te.* [b] *mortem.*

20. *P. Rutilio.*] Rutilius ab equitibus de repetundis pecuniis damnatus est, qui gravissimè in eum erant offensi quòd Q. Mucii Quæstor in Asia, provinciam à Publicanorum fraudibus vindicaverat. Cicero in Bruto.

22. *L. Opimius.*] L. Opimius Prætor Fregellas cepit: quo facto cæteros nominis Latini socios malè animatos repressit. Consul Fulvium Flaccum Consularem & triumphalem, & C. Gracchum tribunum optimatibus infensos oppressit; quod indignè ferentes Equites eum accusatum in exilium ejecerunt. Ita Asconius Pedian.

25. *Bis Catilina absolutus.*] Catilina repetundarum à Clodio adolescente accusatus est. cùm rediit ex Africâ, & incestûs cum Fabiâ vestali.

26. *Emissus etiam.*] Clodius evasit etiam judicium, à quo Piso Macedoniam obtinuit.

29. *Quinque & septuaginta.*] Lege Pompeia latum est, ut quinque et septuaginta judices causam cognoscerent, & sententiam ferrent tabulâ.

30. *Diribeantur.*] Id est, distribuantur sive separentur; quod verbum non tantùm in comitiis sed etiam in judiciis usurpabatur; diribebant verò in comitiis, quando suffragantes tabulas à refragantibus, et in judiciis, cum condemnantes ab absolventibus separabant.

34. *Detestantur.*] Omnes Pisonem tanquam malum auspicium detestabantur.

37. *Achaia.*] Achaia Græciæ regio est, quæ à septentrione Thessaliâ terminatur.

38. *Thessalia.*] Thessalia regio & pars Macedoniæ est, cum ejusdem nominis oppido.

Ib. *Athenæ.*] Athenæ Græciæ civitas inter Macedoniam & Achaiam, in eâ littorali regione, quæ olim Acta, deinde Attica dicta est.

Ib. *Dyrrhachium.*] Dyrrhachium urbs est Macedoniæ mari Adriatico incumbens.

Ib. *Apollonia.*] Apollonia quæ Taulantinorum dicitur, in Macedoniâ oppidum est ad Ionicum mare. Ptol.

39. *Ambracia.*] De eâ superius dictum.

Ib. *Parthini.*] Populi Macedoniæ. Plinius, l. 3. cap. 23.

Ib. *Bullienses.*] Macedoniæ populi non procul ab Apolloniâ, quorum urbs Bullis dicitur in eâ parte quâ mari Adriatico adjacet.

a; Epirus excisa; Locri, Phocii, Bœotii exusti: Acarnania, Amphilochia, Perrhœbia, Athamanumque gens vendita: Macedonia [c] condonata barbaris: Ætolia amissa: Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati: cives Rom. qui in iis locis negotiantur, te unum solum suum [d] depeculatorem, vexatorem, prædonem, hostem, venisse senserunt. Ad horum omnium judicia tot atque tanta, domesticum judicium accessit sententiæ damnationis tuæ: occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab amicis, nullæ ad Senatum è provincià literæ, nulla ex trinis æstivis gratulatio, nulla triumphi mentio: non modò, quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris, dicere audes. Ex illo fonte & seminario triumphorum cùm arida folia laureæ retulisses, cùm ea abjecta ad portam reliquisti, tum tu ipse de te FECISSE VIDERI pronunciavisti; qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exercitus? ubi sumptus? ubi imperium? ubi illa uberrima supplicationibus triumphisque provincia? sin autem aliquid sperare volueras, si cogitaras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropæa, plena dedecoris & risûs, te [e] commentatum esse declarant: quis te miserior? quis te damnatior, qui neque scribere ad Senatum à te bene rempublicam esse gestam, neque præsens dicere ausus

[c] *concessa.* [d] *latronem.* [e] *cogitavisse.*

40. *Epirus.*] Epirus regio est Græciæ finitima, Acheloo fluvio ad ortum terminata, ad occasum Acroceraunijs montibus, ad septentrionem Macedoniâ, ad meridiem Ionio mari.

Ib. *Locri.*] Locri isti Achaiæ populi sunt qui à Pausania Ozolæ nominantur.

Ib. *Phocii.*] Achaiæ populi Bœotiam inter & Ætoliam.

Ib. *Bœotii.*] De his dictum est.

Ib. *Acarnania.*] Acarnania regiuncula & pars Epiri est, mersa medio sinu Ambracio. Vide Plinium lib. 2. cap. 90.

41. *Amphilochia.*] Amphilochia urbs in Acarnaniâ vel in Ætoliâ, ut placet Straboni.

Ib. *Perrhœbia.*] Perhœbe vicus Thessaliæ, unde populi Perrhœbi, qui Lapitharum potentiâ fracti fugerunt in Ætoliæ montana Pindo monti proxima; quæ regio ab ipsis Perrhœbia dicta est. Ita Steph.

Ib. *Athamanum gens.*] Athamanes ex Plinio lib. 4. cap. 2. Ætoliæ populi sunt.

42. *Finitimique montani.*] Mœsiâ montanâ à septentrione Macedonia terminatur.

46. *Domesticum judicium.*] Judicium intelligit, quo se Piso condemnavit, cùm sine comitatu, &c. in urbem introivit.

49. *Trinis æstivis.*] Per has voces designat tres annos, quibus Piso Macedoniam administravit sine ullâ laude victoriæ.

53. *Fecisse videri.*] Verba sunt judicum, qui condemnabant. Non enim cùm reus damnabatur ab eis, fecisse dicebant, sed fecisse videri. Cicer. ad Att. lib. 4.

58. *Tropæa, plena dedecoris.*] De tropæis superiùs dictum est, Paragr. xv. not. ad l. 36. plena autem, quæ sibi Piso erexit, dedecoris dicit, quia non victoriarum, quas reportavit, sed perditarum urbium fuere monumenta.

60. *Bene rempub. esse gestam.*] Formula fuit supplicationis aut decernendæ aut petendæ, vel etiam triumphi,

Ib. *Præsens dicere.*] Non solùm imperatores absentes missis ad Senatum literas laureatis, verùm etiam præsentes in Senatu extra pomœrium antequam triumphantes urbem ingrederentur, triumphum, aut supplicationes sibi decerni petebant. Vide Livium lib. 48.

es? An tu mihi (cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cujusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum judicium, sed in sententiis omnium civium famam nostram fortunamque pendere) te indemnatum videri putas, quem socii, quem fœderati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui mortem effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant? cui non apud Senatum, non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italiâ maximorum scelerum venia ulla ad ignoscendum dari possit? qui se ipsum oderit, qui metuat omnes, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet? Nunquam ego sanguinem expetivi tuum: nunquam illud extremum, quod posset esse improbis & probis commune, supplicium legis ac judicii: sed abjectum, contemptum despectum à cæteris, à te ipso desperatum & relictum, circumspectantem omnia, quidquid increpuisset pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ullâ specie Consulari, horrentem, trementem, adulantem omnes videre te volui: vidi. Quare si tibi evenerit, quod metuis, ne accidat; equidem non molestè feram: sin id tardiùs forte fiet, fruar tamen tuâ indignitate: nec minùs libenter metuentem videbo, ne reus fias, quàm reum: nec minùs lætabor, cùm te semper sordidum, quàm si paulisper sordidatum viderem.

64. *Socii.*] Socii illi populi dicebantur, quibuscum æquis conditionibus, et æquo jure se Romani adstringebant.

65. *Fœderati.*] Fœderati non distinguuntur à sociis, nisi quod aliquid ex fœdere populo Romano deberent. Verbi gratiâ mittebant auxilia, eaque sumptu proprio cùm res exigebat.

Ib. *Liberi.*] Liberi populi erant, qui neque leges accipiebant à populo Rom. quibus neque populus Rom. jus dicebat.

Ib. *Stipendiarii.*] Stipendiarii populi dicti sunt, qui aliquid populo Romano pendebant.

83. *Semper sordidum.*] Sordidum hîc intelligit, qui in lamentis & luctu semper jacet.

84. *Sordidatum.*] Sordidatum verò intelligit, qui obsoletis vestibus reus amictus est ad misericordiam in se excitandam.

PRO

PRO

T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM.

Summæ erant inimicitiæ Titum Annium Milonem inter & Publium Clodium, utrumque civem Romanum. Odii Clodiani in Milonem hæc causa fuit, quòd Milo peteret Consulatum eo anno, quo Clodius Præturam. Itaque Clodius summâ vi ac studio nitebatur, ne Milo eo anno Consul esset; quod cùm impedire non posset, Milo enim omnium voce Consul futurus pronunciabatur, Clodius de Milone interficiendo cogitavit. Egressus urbem, in villam quandam in Albano se recepit: unde vesperi rediens, obviam in viâ Appiâ Milonem habuit penulatum cum uxore, ancillis & pueris; ibi ante fundum Clodianum ortâ inter servos rixâ, & impetu in Milonem facto, Clodius occiditur. Reus cædis Milo in jus vocatur; qui plura velet, consulat Asconium Pedianum, qui rem fusissimè pertractat.

PERSONÆ.

Reus cædis Milo; accusatores Appius Major, M. Antonius, & P. Valerius Nepos. Patronus solus Cicero. Quæsitor extra ordinem, populi suffragio, cratus L. Domitius Ænobarbus; judices quinquaginta & unus, Senatores nempe octodecim, Equites septendecim, Tribuni ærarii sexdecim.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio III. *Idus April. Pompeio magno tertiùm Consule sine collegâ, anno urbis conditæ* 701. *Ciceronis ætatis* 54. *qui cùm incipere diceret, Clodianorum clamoribus exceptus est, unde non eâ libertate, & vi, quâ solitus erat, pronunciavit.*

LOCUS

LOCUS.

Acta fuit in foro, quod dispositis armatis militibus complevit Pompeius: ipse verò cum præsidio ad ærarium stabat.

CAUSA.

Publica est de vi, & in genere judiciali; & quia non ambiguum erat, quin à Milone Clodius interfectus fuisset, quæritùr uter utri insidias fecerit.

PARTES.

Illius orationis partes sunt Exordium, Propositio cum distributione, Confutatio, Narratio, Constitutio causæ, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Triginta & octo judicum suffragiis damnatus est Milo. Sciebant illi quidem, inscio Milone, Clodium vulneratum esse, sed compererant, inquit Asconius Pedianus, postquam vulneratus esset, jussu Milonis interfectum fuisse. Statim atque condemnatus est Milo, in exilium Massiliam profectus est, quo cùm ei delata fuisset hæc oratio tantâ ingenii subtilitate elaborata, dixisse fertur: Si sic egisses, M. Tullii, barbatos pisces Milo Massiliæ non ederet.

EXORDIUM.

Exorditur Cicero ab adjunctis hujus judicii.

I. ETSI vereor, Judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere; minimeque [a] deceat, cùm T. Annius [Milo] ipse magis de reipub. salute, quàm de suâ perturbetur, me

INTERPRETATIO.

[a] *decorum sit,*

NOTÆ.

1. *Quàm de suâ perturbetur.*] Moris fuit, ut quicunque in judicium vocaretur, sordidatus veniret. Cùm autem non minus splendidè vestitus Milo staret coram judicibus, periculum erat, ne illi offenderentur. Quare ut hanc ab illo invidiam removeret, eique benevolos suos judices conciliaret, ait eum non tam de suâ, quàm de totius Reipubl. salute perturbari; verebatur enimvero, ne quid suâ causâ tumultûs in civitate nasceretur.

ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos, qui, quocunque [b] inciderunt, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum requirunt: non enim coronâ consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitatâ frequentiâ stipati sumus; nam illa præsidia, quæ [c] pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid, ut in foro & in judicio, quanquam, præsidiis salutaribus & necessariis septi sumus, tamen [d] ne non timere quidem sine aliquo timore possimus; quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori, Judices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse; sed me recreat & reficit Cn. Pompeii, sapientissimi & justissimi viri, consilium: qui profecto nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eundem telis militum [e] dedere; nec sapientiæ, [f] temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publicâ armare. Quamobrem

[b] *respexerunt.* [c] *in.* [d] *ne possimus quidem audere sine aliquo timore.* [e] *exponere.* [f] *audaciam commotæ plebis.*

5. *Novi judicii.*] Judicium illud novum vocat, quia insuetum fuit; 1. quia lex nova lata est à Pompeio præter morem, ut de morte Clodii quæreretur, cui factas fuisse insidias à Milone Appius Claudius adolescens dixerat centesimo & altero die post cædem Clodii. 2. quia tulerat, ut priusquam causa hæc ageretur testes per triduum audirentur, & dicta eorum judices consignarent; quartâ die adesse omnes in posterum diem juberentur, & coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur; deinde rursus postero die sortitio fieret unius & 80. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque illo eodem die judicaretur. Prius autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret: ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & unus: ita Asconius in Milonianæ argumento. 3. quia quæsitor fuit, non Prætor de more, sed L. Domitius Ænobarbus, vir Consularis, creatus populi suffragiis.

Ib. *Nova forma.*] Nova judicii forma fuit, quia Pompeius exercitum in foro & in omnibus templis armatos homines collocaverat.

7. *Non enim coronâ.*] Quando causæ agebantur, confluebat ut plurimum magna civium multitudo, qui in morem coronæ circumstabant judicum subsellia, tum ut oratores, tum ut exitum judicii audirent.

9. *Contra vim.*] Ut conciliet Pompeium sibi & Miloni, ait, hæc præsidia esse disposita ad tutelam, contra vim quæ à Clodianis huic judicio inferri posset.

10. *Non afferunt tamen oratori aliquid.*] Corrigit se, aitque non tamen efficere, ut Orator non timeat, etiamsi ipsi non timendi causa sit.

12. *Sine aliquo timore.*] Plutarchus de Cicerone scribit, dicere incipientem semper timuisse; quare cum ipse Milo vereretur ne Cicero militum armatorum præsentiâ percelleretur, ei suasit, ut lecticâ delatus in forum, quiesceret quoad judices convenissent: visis verò militibus armatis, quibus undequaque forum cingebatur, tanto timore correptus est, ut trepidè admodum inceperit. Itaque sic attentos facit judices, ut ex causis suum metum excuset.

19. *Auctoritate publicâ.*] Auctoritas penes Pompeium erat, quia consulatum gerebat; quâ, ut sibi faventem Pompeium reddat, testatur, illum abuti nolle ad Milonem opprimendum.

obrem illam arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, fed præsidium denunciant: neque solùm, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modò defensioni mea verùm etium silentium pollicentur. Reliqua verò multitudo, qu quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quo undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars for aspici potest, & hujus [g] exitum judicii expectantes videtis, nor cùm virtuti Milonis favet; tum de se, de liberis suis, de patriâ, de fortunis hodierno die [h] decertari putat. Unum genu est adversum infestumque nobis, eorum quos P. Clodii furo rapinis, incendiis, & omnibus exitiis publicis pavit: qui hesternâ etiam concione incitati sunt, ut vobis voce [i] præirent, quid judicaretis; quorum clamor, si quis forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestrâ salute neglexit. Quamóbrem adeste animis, Judices, & timorem, si quem habetis, deponite. Nam si unquam de bonis & fortibus viris, si unquam de bene meritis civibus potestas vobis judicandi fuit: si denique unquam [k] locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes & bonos cives, quæ vultu & verbis sæpe significassent, re & sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an diu vexati à perditissimis civibus, aliquando per

[g] *eventum*. [h] *contendit*. [i] *præscriberent*. [k] *occasio*.

20. *Centuriones.*] Centuriones singulis Centuriis præerant.

Ib. *Cohortes.*] In cohorte sexcenti erant milites.

24. *Quæ quidem est civium.*] Tria aderant huic judicio hominum genera: milites, quos opposuit Pompeius: cives, ut exitum hujus judicii viderent: & Clodiani, ut Miloni nocerent. Porro cives compellat, ut eos à Clodianis sedaret, qui cives non sunt, quia seditiosi.

30. *Rapinis.*] Malos cives rapinis sibi Clodius devinxerat: nam Pisoni & Gabinio vendidit provincias Consulares, cum eis partitus est ærarium, & Brogitaro Pessinuntem vendidit.

Ib. *Incendiis.*] Idem Clodius Quinti Ciceronis & Marci Ciceronis domum cum prædiis, & Nympharum templum incendit.

Ib. *Exitiis.*] Exitiosus fuit Reipublicæ Clodius, quando sæpiùs seditiones excitavit in foro, ac maximè cum de reditu Ciceronis actum est: immisit enim gladiatores, à quibus multi interfecti sunt, ut in Sextiana dictum est.

Ib. *Hesternâ etiam concione.*] Munatius Plancus tribunus-plebis, pridie quàm hæc haberetur oratio, in concione populum adhortatus est, ne Milonem elabi pateretur, ut refert *Asconius*.

38. *Amplissimorum ordinum.*] Selecti sunt judices à Pompeio ex Senatorio & equestri ordine, & ex tribunis ærariis, quibus nunquam sanctiores & clariores selectos fuisse *Asconius* scribit.

41. *Ut statuatis.*] Videlicet in ferendâ sententiâ statuere debebant, utrum boni cives ab improbis semper opprimendi, aut liberandi sint.

42. *Vestræ auctoritati dediti fuimus.*] Cicero semper addictus fuit Senatui & equestri ordini, cujus utriusque semper auctoritatem ubique defendit contra seditiones Clodianorum.

vos

vos ac vestram fidem, virtutem, sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, Judices, laboriosius? quid magis solicitum, magis exercitum dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus. Equidem cæteras [m] tempestates & procellas in illis duntaxat [n] fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quòd semper pro bonis contra improbos senserat; in judicio verò & in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo [o] extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros [p] infringendam.

[m] *contentiones.* [n] *commotionibus.* [o] *perdendam.* [p] *minuendam.*

44. *Ac vestram fidem.*] Per fidem intelligit juramentum, quo se judices adstringebant se sanctè judicaturos; inde post juramentum adstricti religione tenebantur.

Ib. *Quid enim nobis duobus, &c.*] Excitat in se & in Milonem judicum commiserationem à laboribus, quibus uterque à Clodianis exercitatus est.

46. *Spe amplissimorum præmiorum*] Honores notat seu magistratus, quos suâ virtute Milo obtinuit: nam tribunus fuerat, & modo consulatum petebat.

47. *Crudelissimorum suppliciorum.*] Conatus fuerat semper Clodius Miloni nocere; & eo jam mortuo Clodiani ejus furoris hæredes de Milonis pernicie cogitant.

PROPOSITIO.

Proponit quòd jure Milo occidit Clodium; 1. quia Clodius fuit insidiator: 2. quia perniciosus fuit Reipublicæ civis.

II. Quanquam in hac causâ, Judices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non [a] abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni à Clodio esse factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter præclara in rempublicam merita [b] condonetis: nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potiùs quàm populi Romani felicitati assignetis; sin illius insidiæ clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, Judices, si cætera amisimus, hoc saltem no-

[a] *utemur.* [b] *remittatis.*

1. *Quanquam in hac causâ.*] Æquitatem suæ causæ prædicat, eamque totam informat.

Ib. *Annii tribunatu.*] Anno sequenti, post tribunatum Clodii, Milo tribunus factus est.

Ib. *Rebusque.*] Compescuit excitatas à Clodio seditiones tribunus Milo, & revocandum Ciceronem ab exilio curavit.

bis

obis ut relinquatur, ab inimicorum audaciâ telisque vitam ut impunè liceat defendere.

CONFUTATIO.

Continet hæc refutatio tria præjudicia, quæ contra Milonem à Clodianis jactabantur. Primùm, nefas esse ei vivere, qui à se hominem interfectum esse fateatur. Secundùm, Milonem jam damnatum esse Senatûs judicio. Tertiùm, eundem Milonem esse damnatum sententiâ Cn. Pompeii.

III. Sed antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ & in Senatu ab inimicis sæpe jactata sunt, & in concione sæpe ab improbis, & jam paulo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato, rem planè, quæ venit in judicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominem occisum esse fateatur. In quâ tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in eâ, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri: qui nondum liberâ civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cùm suâ manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam qui hoc ignoret, cum de homine occiso quæratur, aut negari solere omnino esse factum; aut rectè ac jure factum esse defendi? Nisi verò existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui cùm à C. Carbone, tribuno-

2. *Nostræ quæstionis.*] Judicium publicum quæstio vocatur, quoniam in eâ reus in judicium vocatur, & quæritur utrum nocens sit, an innocens.

5. *Negant.*] Clodiani, & inter eos Munatius Plancus & Q. Pompeius, tribuni-plebis, volunt Milonem morte damnari. Primum autem est præjudicium, quo illi contra Milonem utebantur; præjudicium verò propriè est prius judicium quo sequens aliqua controversia, jam tum quodammodo judicata & terminata sit. Primum autem istud præjudicium refutat argumento petito ab auctoritate, exemplo, & Majorum instituto.

8. *Horatii fortissimi viri.*] Tullo Hostilio regnante, cum tres Curiatii duos Horatios occidissent, ipseque M. Horatius solus superesset, occisis tribus Curiatiis. Redeunti igitur Horatio à tantâ victoriâ, obviam venit ejus soror, quæ nupserat uni è Curiatiis, quæ triumphanti occurrit, flens, & querens de suo marito, & dolens ob victoriam Romanorum. Indignatus frater eam occidit; sed ob eam rem captus, cum ad populum provocasset, absolutus est.

9. *Nondum libera civitate.*] Id facinus patratum est Tullo Hostilio regnante, cum nondum per Consules & populum Roma regebatur.

Ib. *Populi Romani comitiis.*] Comitia nihil aliud fuêre quàm populi Romani conventus, qui in urbe prope forum & curiam fiebat: qui locus inde Comitium dictus est, ubi etiam conciones ad populum habebantur. Comitia verò *pro* creandis Magistratibus fiebant in Campo Martio.

14. *Dementem Pub. Africanum.*] Factum id exponit T. Liv. epit. lib. 58. *Tiberius Gracchus, post multas excitatas seditiones, cùm iterùm tribunis-plebis creari vellet, auctore Pub. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primùm fragmentis subselliorum; & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus est, & in flumen dejectus.*

Ib. *Carbone Tribuno.*] Cùm post Numantiam deletam *Carbo tribunus plebis le-*

gem

tribuno-plebis in concione seditiosè interrogaretur, quid de Tiberii Gracchi morte sentiret, respondit, jure cæsum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me Consule, Senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, Judices, non sine causâ etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causâ matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum divinâ, sed etiam Deæ sapientissimæ sententiâ liberatum. Quod si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo; diurnum autem, si te telo defenderit, interfici impunè voluerunt; quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus? Atqui si tempus est ullum jure hominis necandi, quæ multa sunt, certe illud est non modo justum, ve-

gem tulisset, ut eundem tribunum plebis, quoties quidem vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus gravissimâ oratione dissuasit, in quâ dixit, Tib. Gracchum jure cæsum videri. Liv. epit. lib. 59.

15. *Seditiosè interrogaretur.*] Interrogabat seditiosè, quia sperabat eum aliter responsurum, quòd Semproniam Gracchi sororem in matrimonio haberet.

17. *Ahala ille Servilius.*] Ex epitome Liv. lib. 4. *Cum fame populus Romanus laboraret, Spurius Melius eques Romanus frumentum populo suâ impensâ largitus est: & ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans à C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati Dictatoris, occisus est* anno urbis 314.

Ib. *Aut P. Nasica.*] Cum Tiberius Gracchus in tribunatu, profusis largitionibus favore populi occupato Rempublicam oppressam teneret, in ædem Fidei convocatus Senatus à Consule Mucio Scævolâ, jussit ut Consul armis Rempublicam tueretur. Scævolâ negante, Scipio Nasica se ducem obtulit: atque eo proclamante, *Qui salvam Rempublicam esse volunt, me sequantur*, Gracchus cum suâ factione interemptus est anno urbis 620. Valer. Maxim. lib. 3. cap. 2.

18. *L. Opimius.*] Opimius C. Gracchum Tiberii fratrem novas seditiones excitantem occidit anno urbis 632.

Ib. C. *Marius.*] C. Marius Saturninum interfecit. Vide Orat. pro Rabirio perduellionis reo, ubi fusè id agitur.

Ib. *Aut, me Consule.*] Cicero Consul, jubente Senatu, Lentulum & Cethegum cum aliis conjuratis Catilinariæ seditionis interfecit.

21. *Qui patris.*] De Oreste loquitur, qui matrem Clytemnestram occiderat, quæ patrem ipsius Agamemnonem interfecerat; cùm in judicium adductus esset, variatis judicum sententiis, demum quæstio constituta est, eum Minerva absolvendum judicavit.

22. *Variatis hominum sententiis.*] In Areopago à sexdecim judicibus Orestes damnabatur, & à quindecim absolvebatur: accessit Minervæ calculus, atque ita exæquatis sententiis liberatus est.

23. *Deæ sapientissimæ.*] Minerva Dea sapientiæ fingebatur.

Ib. *Quod si duodecim tabulæ.*] Leges duodecim tabularum illæ sunt, quæ à decemviris perlatæ sunt, & in duodecim tabulis æreis incisæ. Hæc autem de furto lex perlata est, de quâ Macrobius lib. 1. Saturn. *Si nox furtum factum sit, si im* (i. e. *eum*) *aliquis occidit, jure cæsus esto.* Prisco autem id more hæc verba posita sunt, id est enim, *noctu, eum, occidit.*

24. *Quoquo modo.*] Sive se telo defenderit, sive non, sine exceptione licet occidere; hîc autem telum sumitur pro pugione, aut parvo aliquo gladio.

27. *Ab ipsis porrigi legibus.*] Dicuntur leges porrigere, cum aliquid nobis permittunt.

rùm,

rum etiam necessarium, cùm vi vis illata defenditur. Pudicitiam cùm eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat; facere enim probus adolescens periculosè, quàm perpeti turpiter malit; atque hunc ille vir summus scelere solutum periculo liberavit. Insidiatori vero & latroni quæ potest inferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est enim hæc, Judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus, verùm ex naturâ ipsâ arripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset; omnia honesta ratio esset [a] expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari jubent, cùm ei qui expectare velit, antè injusta pœna [b] luenda sit, quàm justa repetenda. Etsi persapienter, & quodammodo tacitè, dat ipsa lex potestatem defendendi; quæ non modò hominem [c] occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causâ vetat: ut, cùm causa, non telum quæreretur, qui sui defendendi causâ telo esset usus, non hominis occidendi causâ habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causâ, Judices; non enim dubito quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

[a] *vitæ liberandæ.* [b] *patienda.* [c] *occidere.*

30. *Pudicitiam cùm eriperet.*] Cùm Caius Luscius, sive Lusius, sororis Marii filius, Trebonium quendam militem stupri causâ sæpe appellasset, noctu in tabernaculum vocavit ad se: morem gerit tribuno, sed Lusium vim adhibentem stricto gladio confodit. Is Mario mortis causam aperit, testes producit. Laudatus is à Mario, & coronâ donatus liberatur. Hæc æquitas Marii tertium ei consulatum promeruit. Vide Plutarchum in Mario, & Val. Max. lib. 6. cap. 1.

33. *Periculosè.*] Impendebat militi periculum, quòd imperatoris propinquum, quòd indemnatum, quòd tribunum suum miles occidisset.

37. *Est enim hæc.* Amplificatio egregia legis naturæ, ubi vis ejus & facultas exprimitur; quem ipse locum Cicero laudat in Oratore ad Brutum.

45. *Quam justu repetenda.*] Sic licet ut vi legis scriptæ supplicio afficiatur is qui eum occiderit.

Ib. *Etsi.*] Correctio est oratoria, quasi diceret, *etsi, quid dico leges silere inter arma, cum lex dat facultatem se defendendi?*

46. *Lex.*] Intelligit legem Corneliam de sicariis, quæ lata est à L. Cornelio Sylla Dictatore.

48. *Ut, cùm causa, &c.*] Sensus satis implicatus sic videtur explicandus: Non homines condemnantur, cum justâ de causâ gestant arma; neque præsumitur, eum qui ea gestat, ut se defendat, idcirco ea gestare, ut homines occidat. Lex enim Cornelia non de gestatione, sed de fine gestationis teli vel ensis agit; quare non reus est qui gerit telum vel ensem, sed qui eo consilio gerit ad interficiendum hominem sine causâ.

50. *Hoc maneat in causâ.*] Id est, hoc constans & fixum maneat in istâ causâ, licere aliquando hominem interficere impunè, insidiatorem videlicet.

IV. Sequitur illud, quod à Milonis inimicis sæpissimè dicitur, Cædem, in quâ P. Clodius occisus est, Senatum judicasse contra rempublicam esse factam. Illam verò Senatus, non sententiis suis solùm, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causâ à nobis acta in Senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quàm nec tacitis, nec occultis? quando enim frequentissimo Senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? declarant hujus ambusti tribuni-plebis illæ intermortuæ conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiosè criminabatur, cùm diceret, Senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potius, quàm propter magna in rempublicam merita; si mediocris in bonis causis auctoritas, aut propter officiosos labores meos, nonnulla apud bonos gratia; appelletur ita sane, dummodo eâ nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero [a] quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen Senatus constituendam putavit: erant enim leges, erant quæstiones vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorem ac luctum Senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim Senatui de illo incesto

[a] *judicium.*

1. *Sequitur illud.*] Aggreditur convellere secundum præjudicium; dicebant enim adversarii, Senatum Pub. Clodii cædem contra Rempub. factam judicasse. Ubi autem Senatus audivit cædem factam fuisse in Appiâ viâ, fecit quod in magnis periculis fieri solebat, ut viderent Consules ne quid detrimenti Respublica caperet. Erat autem hoc quasi præjudicium, quia tali decreto Senatûs interfectus est & condemnatus Saturninus. Sed respondet Cicero, hoc tantùm voluisse decreto Senatum, ut animadverterent uter utri insidias fecerat.

4. *Quoties enim est illa causa acta.*] Post interfectum Clodium pene jam centum dies effluxerant.

8. *Ambusti tribuni-plebis.*] Munatius Plancus, & Pompeius Rufus, tribuni-plebis, concionibus suis plebem in Milonem accenderunt; itaque ortâ seditione, cùm Clodii corpus cremaretur, curia incensa est; nec priùs destiterunt, quàm ejus incendii flammâ è concione fugati sunt.

9. *Intermortuæ conciones.*] Cœlius interpretatur futiles, vanas, & nullius momenti; Manutius verò interruptas incendio curias.

14. *Officiosos labores.*] Officiosi labores dicuntur, qui ad innocentes defendendos suscipiuntur.

17. *Erant leges, erant quæstiones.*] Veteres leges erant, & quæstiones de cæde, vel de vi, quibus summi Prætores & Quæstores præerant, quibusque reus postulari Milo poterat. Erat lex Cornelia de sicariis, erat lex Q. Catuli de vi. Sed his omissis legibus & judiciorum consuetudine, nova lex, nova quæstio contra Milonem à Pompeio sancita fuit, & novus quæsitor Cn. Domitius Ænobarbus populi suffragio creatus est.

20. *De illo incesto stupro.*] Sententia est; erepta est, Q. Fusii intercessione, Senatui potestas decernendi quæstionem novam de stupro incesto Clodii: quis ergo credat de ejus interitu judicium novum constituendum, Senatum putasse?

Ib. *Incesto stupro.*] Per incestum stuprum illud facinus intelligit, quod admissum est à Clodio, quum veste muliebri indutus, in sacra Bonæ Deæ irrepsit, quæ à mulieribus celebrabantur, ut stuprum uxori Cæsaris inferret, à quo tamen scelere absolutus est, corruptis pecuniâ judicibus.

ſtupro judicium decernendi poteſtas eſſet erepta; de ejus interitu quis poteſt credere Senatum judicium novum conſtituendum putaſſe? Cur igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipſam, contra rempub. Senatus factam eſſe decrevit? Quia nulla vis unquam eſt in liberâ civitate ſuſcepta inter cives non contra rempublicam. Non enim eſt ulla defenſio contra vim unquam optanda, ſed nonnunquam eſt neceſſaria: niſi verò aut ille dies, in quo Tiberius Gracchus eſt cæſus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppreſſa ſunt, etiamſi è republ. remp. tamen non vulnerarunt. Itaque ego ipſe decrevi, cum cædem in Appiâ viâ factam eſſe conſtaret, non eum, qui ſe defendiſſet, contra rempubl. feciſſe, ſed,

23. *Cur igitur incendium curiæ, &c.*] Hanc totam actionem Aſconius Pedianus ſic exponit: *Poſt biduum medium quam Clodius occiſus erat. Interrex primus proditus eſt M. Æmilius Lepidus; non fuit autem moris ab eo qui primus Interrex proditus erat, comitia haberi: ſed Scipionis & Hypſæi factiones, quia recens invidia Milonis erat, cum contra jus poſtularent ut interrex ad comitia conſulum creandorum deſcenderet: idque ipſe non faceret, domum ejus per omnes interregni dies (fuerant autem ex more quinque) obſederunt: deinde omni vi januâ expugnatâ, & imagines majorum dejecerunt, & lectulum adverſum uxoris ejus Corneliæ, cujus caſtitas pro exemplo habita eſt, fregerunt; itemque telas, quæ ex vetere more in atrio texebantur, diruerunt. Poſtque ſupervenit Milonis manus, & ipſa poſtulans comitia: cujus adventus fuit ſaluti Lepido: in ſe enim ipſæ converſæ ſunt factiones inimicæ, atque ita oppugnatio domûs Interregis omiſſa eſt.*

Ib. *Incendium curiæ, oppugnationem ædium.*] Hæc tria ſimul complectitur, quæ uno Senatusconſulto facta ſunt, quia videlicet non fas fuit eodem die plura Senatusconſulta fieri.

25. *Quia nulla vis unquam.*] Reddit rationem cur Senatus judicarit cædem Clodii factam eſſe contra Rempub. quia vis omnis ſemper contra eam eſt, licet qui eam fecerit, non ipſe fecerit contra Rempub. quando nempe vis illata vi repellitur.

28. *Tiberius Gracchus.*] Gracchus ille cæſus eſt auctoritate Scipionis Naſicæ anno urbis 620. de eo dictum eſt Paragr. 111. l. 17.

29. *Caius Gracchus.*] Repulſam in petitione tertii Tribunatûs plebis tulit, ac cum videret plures leges ſuas Senatu applaudente abrogandas eſſe, deque eâ re L. Opimium Conſulem referre velle; ipſe vim parans, cum M. Fulvio Flacco collegâ in Triviratu Agrario, & ſeditionis altero capite, concionis diſturbandæ causâ venit armatâ manu in Capitolium. Ubi cum quidam Conſulis miniſter in turbâ à Gracchanis occideretur, orto tumultu Gracchani diffugiunt, eoque die de legibus nihil actum ampliùs. Interim Conſul Opimius nocte Capitolium præſidio firmat: indictoque primâ luce per viatorem Senatu, de cæde factâ ſtatuque rerum urbano refert. Jubet Senatus videre Conſulem, ne quid Reſpub. detrimenti capiat. L. Opimius cum Senatu, atque equitibus armatis in forum deſcendit, Gracchus & Flaccus cum ſuis item armatis Aventinum occupant. Citati mox per Conſulem ad cauſam dicendam, cùm non parerent, à Conſule atque optimatibus armatâ manu Aventino pulſi, in fugâ trucidati ſunt.

Ib. *Saturnini.*] Marius anno urbis 653. Saturninum interfecit civibus ad arma convocatis. Vide Orat. pro Rab. perd. reo.

31. *Ego ipſe decrevi.*] Cicero judicavit cædem illam Clodii non eſſe contra Remp. nam Senator erat Cicero, & erat in Senatu cùm de illâ cæde ad Senatum relatum eſt.

Ib. *In Appiâ viâ.*] Appia via ab Appio Clodio Cæco dicta eſt, quam ille ſtravit à portâ Capena uſque ad urbem Capuam.

cùm inesset in re vis, & insidiæ, crimen judicio reservavi, [b] rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum Senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam haberemus; decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodò extra ordinem quæreretur; divisa sententia est, postulante nescio quo; nihil enim necesse esse omnium me flagitia proferre; sic reliqua auctoritas Senatûs, emptâ intercessione, sublata est.

V. At enim Cn. Pompeius rogatione suâ & de re & de causâ judicavit; tulit enim de cæde, quæ in Appiâ viâ facta esset, in quâ P. Clodius occisus fuit; quid ergo tulit? nempe, ut quæreretur; quid porro quærendum est? factumne sit? at constat; à quo? at patet; vidit etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse; quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cùm videret nos fateri; neque quæri unquam jussisset, nec vobis tam salutatem hanc in judicando literam, quam illam tristem dedisset.

[b] *condemnavi vim factam.*

33. *Judicio reservavi.*] Sensit Cicero pertinere ad judices inquirere uter utri fecisset insidias.

34. *Quod si per furiosum.*] Cùm prius decrevisset Senatus, ut de cæde Clodii veteribus legibus quæreretur, quanquam extra ordinem; tamen, id ubi promulgandum fuit, intercessit Munatius Plancus, atque ità coactus est Senatus contra omnium sententiam hoc facere decretum de novâ quæstione: erat quippe ea tribunorum plebis auctoritas, ut nullum posset confirmari Senatûs consultum; quod illi non approbassent.

Ib. *Furiosum.*] Furiosus dicitur is, qui nimium popularis Senatui non paret, sed seditionem per populum excitat.

36. *Extra ordinem.*] De causâ quæri extra ordinem dicitur, cùm non servatâ juris formulâ, nec ordine judiciario, in causâ proceditur.

37. *Divisa sententia est.*] Cùm aliquis in dicendâ sententiâ duas, pluresve res esset complexus, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum fuit à quovis sedente, ut divideret, id est, ut de singulis rebus referretur.

Ib. *Postulante nescio quo.*] Is fuit Q. Fufius Senator, qui à Munatio Planco pecuniâ corruptus fuit, quem non appellat, quia Senator erat.

1. *At enim Cn. Pompeius.*] Jam tertium præjudicium refutandum aggreditur, quod jactabatur ab adversariis, Milonem videlicet sententiâ Cn. Pompeii damnatum esse.

Ib. *Rogatione suâ.*] Rogatio sic dicta est, quòd populus Romanus per trinundinum, ab aliis qui rogandi potestatem habebant, rogaretur; vellet, juberetne talem fieri legem, ratamque habere.

Ib. *De re.*] Res hîc sumitur pro generali quæstione cædis.

4. *At patet.*] Nempe à Milone cædem factam esse apparet. Id enim Milo non negabat.

5. *Vidit etiam.*] Probat Cicero ex vi legis à Pompeio latæ eum causæ Milonis favere; quia Miloni factam à se cædem confitenti Pompeius fecit potestatem sui defendendi; quam potestatem nunquam dedisset, cùm fateretur, Milo se, & Cicero cum ipso, Clodium occidisse.

8. *Salutarem hanc in judicando literam.*] Salutaris litera fuit A, quæ apponebatur in tabulâ, quam à Prætore accipiebant judices, ac in urnam projiciebant, si absolverent. Unde *salutaris* dicitur à Cicerone.

Ib. *Illam tristem.*] Litera C. tristis dicitur, quia illa quoque in tabulâ judicibus dabatur, quam in urnam projiciebant, si condemnarent. Has autem literas Pompeius judicibus non dedisset, nisi Milonem absolvi posse judicasset; igitur damnandi & absolvendi eam potestatem judicibus dedit.

Mihi verò Cn. Pompeius non modò nihil gravius contra Milonem judicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in judicando spectare oporteret; nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitûs quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profectò, quod suâ sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putarit, an tempori? Domi suæ nobilissimus vir, Senatûs propugnator, atque illis quidem temporibus penè patronus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus-pleb. M. Drusus occisus est; nihil de ejus morte populus consultus, nulla quæstio [a] decreta à Senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse à nostris patribus accepimus, cùm P. Africano domi suæ quiescenti illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem expectatam esse mortem? Num igitur ulla quæstio de Africani morte lata est? certe nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur.

[a] *constituta.*

9. *Mihi vero.*] Interpretatur Pompeii mentem in lege suâ ferendâ: eâ enim voluit eum defendi, non ergo condemnari; hoc est igitur quod sequi judices debent; non enim tantùm debent attendere, quòd Milo occidit Clodium, sed ulteriùs debent pergere, & intendere ad causam propter quàm à Milone interfectus est.

13. *Jam illud dicet.*] Pompeius dicet nec Senatu nec populo postulante se illam legem tulisse.

14. *Publione Clodio tribuendam.*] Ostendit Cicero non propter Clodium Pompeium legem tulisse, sed ut tempori serviret, ne videlicet lætari de morte Clodii videretur, quocum paucis diebus ante fuerat reconciliatus.

Ib. *Domi suæ.*] Probat Pompeii legem seu rogationem novam esse, & inauditam comparatione clarissimorum hominum, de quibus nulla lata lex est. Id autem facit, ut ostendat Iniquè hanc tulisse Pompeium, aut tempori serviisse.

15. *Nobilissimus vir.*] M. Livius Drusus, quem virum nobilissimum, potentissimum, eloquentissimum nominat Velleius lib. 2. & quem Plutarchus tunc principem Senatûs fuisse ait, cùm videret Senatum totum seditiosis Tiberii Gracchi legibus oppressum, cupiens eum ad pristinam dignitatem revocare contra Equestris ordinis potentiam, ad quem tota Senatorii ordinis auctoritas devoluta erat, se popularem simulavit, ac Latinis omnibus jus civitatis promisit, quod cùm differret, instabant acriter, ut promissis staret. Tandem cùm intelligeretur à populo simulatè egisse, in ædibus ab ignotâ multitudine occisus est. Vide Liv. lib. 71.

16. *Avunculus hujus nostris judicis.*] Judex sedebat M. Cato, qui dictus est Uticensis, cujus mater Livia M. Drusi soror fuit, apud quem educatus est. Val. Max, lib. 3. cap. 1.

18. *Populus consultus.*] Consuli populus dicebatur Romæ, cùm lex rogabatur, hac scilicet formulâ, *Velitis, jubeatis, Quirites?*

20. *P. Africano.*] Africanus minor cùm adversaretur C. Graccho, Cn. Fulvio, & Cn. Carboni triumviris agros dividere conantibus, seque domum fortis & validus pridie è Senatu recepisset, manè in cubiculo mortuus inventus est. Appianus; de tanti viri morte nulla quæstio lata est.

22. *Ejus ne necessariam.*] Omnes singulari dolore affecti sunt, quòd naturalem vitæ cursum non attigerit, nam occisus est anno ætatis suæ 56. ut Cicero in Somnio Scipionis dicit.

Inter-

Interſit inter vitæ dignitatem ſummorum atque infimorum: mors quidem illata per ſcelus iiſdem pœnis teneatur & legibus; niſi fortè magis erit parricida, ſi quis conſularem patrem, quàm ſi quis humilem necaverit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum ſuorum ſit interfectus; hoc enim ſæpe ab iſtis dicitur; perinde quaſi Appius ille Cæcus viam munierit, non quâ populus uteretur, ſed ubi impunè ſui poſteri latrocinarentur. Itaque in eâdem iſtâ Appiâ viâ, cùm ornatiſſimum equitem Rom. P. Clodius M. Papirium occidiſſet, non fuit illud facinus puniendum; homo enim nobilis in ſuis monumentis equitem Roman. occiderat. Nunc ejuſdem Appiæ nomen quantas tragœdias excitat? quæ cruentatâ antea cæde honeſti atque innocentis viri ſilebatur, eadem nunc crebrò uſurpatur, poſteaquam latronis & parricidæ ſanguine imbuta eſt. Sed quid ego illa commemoro? comprehenſus eſt in templo Caſtoris ſervus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat; extorta eſt confitenti ſica de manibus; caruit foro poſtea Pompeius, caruit Senatu, caruit publico; januâ ſe ac parietibus, non jure legum judiciorumque texit. Num quæ rogatio lata? num quæ nova quæſtio decreta eſt? atqui ſi res, ſi vir, ſi tempus ullum dignum fuit, certe hæc in illâ causâ ſumma omnia fuerunt; inſidiator erat in foro collocatus, atque in veſtibulo ipſo Senatûs: ei viro autem mors parabatur, cujus in vitâ nitebatur ſalus civitatis: eo porrò reipub. tempore, quo ſi unus ille occidiſſet, non hæc ſolùm civitas, ſed gentes omnes concidiſſent; niſi fortè, quia perfecta res non eſt, non fuit punienda: perinde quaſi exitus rerum, non hominum conſilia legibus vindicentur; minùs dolendum fuit, re non perfectâ, ſed puniendum certè nihilò minùs. Quo-

27. *Niſi forte magis erit parricida.*] Loquitur Cicero ex mente Stoicorum, qui omnia peccata æqualia eſſe contendebant. Neque enim ea ex rerum eventu, ſed ex vitiis hominum metiebantur.

29. *Aut eo mors atrocior.*] Objectio Clodianorum, quam refutat ironicè.

30. *In monumentis.*] Monumentum dicitur non tantum ſepulcrum, ſed quicquid etiam rei alicujus conſervandæ gratiâ extructum eſt. Per illa vero monumenta Appiam viam intelligit, quam Appius Claudius cenſor, qui poſtea Cæcus dictus eſt, lapidibus ſternendam curavit.

34. *M. Papirium occidiſſet.*] Tigranis filius Romæ apud Valerium Equitem Romanum ſervabatur. Petiit eum à Flavio inter epulas Clodius, huncque catenis ſolvit, ac mari commiſit, ſed relatus eſt tempeſtate. Cum igitur Sexto Clodio reducendus ad Pompeium, à quo repetebatur, datus eſſet, Flavius ad diripiendum Tigranem profectus eſt; ad quartum ab urbe lapidem pugna commiſſa eſt, id quâ Papirius Eques Romanus interfectus eſt. *Aſcon.*

39. *Latronis.*] Clodium latronem vocat, quia ex improviſo Milonem aggreſſus eſt.

40. *In templo Caſtoris.*] Templum Caſtoris foro & curiæ proximum fuit.

41. *Extorta eſt confitenti ſica.*] Servum Clodius in inſidiis collocaverat, ut Pompeium interficeret.

44 *Num quæ rogatio.*] Clodium in odium adduci, & novam illam rogationem arguit exemplo, & amplificat ab adjunctis & à perſonâ Pompeii.

ties ego ipſe, Judices, ex P. Clodii telis & ex cruentis ejus manibus effugi? ex quibus ſi me non vel mea, vel reipub. fortuna ſervaſſet, quis tandem de interitu meo quæſtionem tuliſſet? Sed ſtulti ſumus, qui Druſum, qui Africanum, Pompeium, noſmetipſos cum P. Clodio conferre audeamus; tolerabilia fuerunt illa; P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre poteſt; luget Senatus: mœret equeſter ordo: tota civitas confecta [b] ſenio eſt: ſqualent municipia; afflictantur coloniæ: agri denique ipſi tam beneficum, tam ſalutarem, tam manſuetum civem deſiderant. Non fuit ea cauſa, Judices, profectò non fuit, cur ſibi cenſeret Pompeius quæſtionem ferendam: ſed homo ſapiens, & altâ & divinâ quadam mente præditus, multa vidit; fuiſſe ſibi illum inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium lætitiâ, ſi etiam ipſe gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ, multa etiam alia vidit, ſed illud maximè; quamvis atrociter ipſe tuliſſet, vos tamen fortiter judicaturos, Itaque delegit è florentiſſimis ordinibus ipſa lumina: neque verò, quod nonnulli dictitant, ſecrevit in judicibus legendis amicos meos; neque enim hoc cogitavit vir juſtiſſimus, neque in bonis viris legendis id aſſequi potuiſſet, etiamſi cupiiſſet; non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ latè patere non poſſunt, propterea quod conſuetudines victûs non poſſunt eſſe cum multis; ſed ſi quid poſſumus, ex eo poſſumus, quod reſpublica nos conjunxit cum multis; ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maximè ad fidem ſuam pertinere arbitraretur, non potuit legere non ſtudioſos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quæſtioni præeſſe maximè voluit, nihil quæſivit aliud, niſi juſtitiam, gravitatem, humanitatem, fidem, tulit ut Conſularem neceſſe eſſet: credo, quod principum munus eſſe ducebat reſiſtere levitati multitudinis, & perditorum temeritati; ex conſularibus te creavit potiſſimum; dederas enim, quàm contemneres populares inſanias, jam ab adoleſcentiâ documenta maxima. Quamobrem, Judices, ut ali-

[b] *ægritudine.*

67. *Infirmior fides, &c.*] Ex hoc loco patet ſimultates fuiſſe Clodium inter & Pompeium, ſed eas reconciliatione gratiæ fuiſſe ſopitas, & ne ejus parum fida crederetur reconciliatio, gaudere noluit Pompeius.

69. *E florentiſſimis ordinibus.*] E Senatorio videlicet, Equeſtri, & ex Tribunis Ærariis judices ſelecti ſunt.

75. *Conſuetudines victûs.*] Patet familiares eos dici propriè, inter quos victûs conſuetudo intercedit, hîc autem ſubtiliter Pompeium & judices ſibi conciliat.

77. *Optimos viros legeret.*] Pompeius optimos omnium ordinum viros legit, qui poſtea ſortiti ſunt, ut eorum numerus, qui judicarent, compleretur.

79. *Domiti.*] Domitius Ænobarbus quæſitor huic cauſæ præpoſitus fuit, cujus à laudatione captat benevolentiam.

83. *Perditorum.*] Clodianos intelligit.

84. *Contemneres populares inſanias.*] Cn. Manlius Tribunus plebis legem ferebat ſeditioſè, ut libertini in omnibus tribubus ſuffragium ferrent. Cumque per vim Capitolium occupaſſet, à Cn. Domitio Prætore dejectus fuit, multis è Manlianâ ſeditione interfectis.

quando

quando ad causam crimenque veniamus; si neque omnis confessio facti est inusitata, neque de causâ quidquam nostrâ aliter, ac nos vellemus, à Senatu judicatum est; & lator ipse legis, cùm esset controversia nulla facti, juris tamen disceptationem esse voluit: & electi judices, isque præpositus quæstioni, qui hæc justè sapienterque disceptet: reliquum est, Judices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, nisi uter utri insidias fecerit; quod quò faciliùs argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quæso diligenter attendite.

86. *Si neque omnis confessio.*] Breviter repetit Cicero, quæcunque in istâ refutatione præjudiciorum dicta sunt, primùm quod adversarii jactabant fas non ei esse tueri lucem, &c. Secundùm, cædem, in quâ Clodius occisus est, Senatum judicasse contra Rempub. Tertiùm, voluisse Pompeium, ut Milo jus suum tueretur.

90. *Præpositus quæstioni.*] Domitius quæsitor datus est.

NARRATIO.

Tria capita continet hæc narratio. 1. Clodii Consilia. 2. Profectionem. 3. Pugnam.

VI. P. Clodius cùm statuisset omni scelere in Præturâ vexare rempub. videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses Præturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut cæteri, sed ut L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, & annum integrum ad dilacerandam rempubl. quæreret; subitò reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliquâ, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad Præturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempubl. plenum annum atque integrum; occurrebat ei, mancam ac debilem Præturam suam futuram, Consule Milone: eum porrò summo consensu populi Romani Consulem fieri videbat; contulit se ad ejus com-

2. *Ita tracta esse comitia.*] Ita dilata fuerunt comitia propter insanas candidatorum contentiones, ut septimo ferè tantùm mense Domitius Calvinus & Valerius Messala Consulatum inierint.

4. *L. Paullum.*] L. Paullus vir fuit singularis, & ad conservandam Rempub. natus, inquit Cicero in Vatinium. Hunc propter summam probitatem collegam habere Clodius nolebat.

5. *Annum integrum.*] Propter dilata comitia medium tantùm annum habere poterat, cùm circa ferè septimum mensem inierint Magistratum Consules.

6. *Reliquit annum suum.*] Annus suus dicebatur, quo quis honorem petere ex lege poterat: ut Præturam post Ædilitatem, post Præturam Consulatum. Requirebatur autem, ut quis Prætor fieret, ut annum ætatis nonum & trigesimum ageret.

10. *Mancam.*] Mancus dicitur cui altera manus inutilis est, sumptâ metaphorâ à corpore ad magistratum.

12. *Ejus competitores.*] Petebant cum Milone *Consulatum P. Plautius Hypsæus, & Q. Metellus Scipio, non solùm largitione palam profusâ, sed etiam factionibus armatorum succincti.* Pedianus.

petitores: sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret: convocabat tribus: se interponebat: coloniam novam, delectum perditissimorum scribebat civium; quantò ille plura [a] miscebat, tantò hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum Consulem; idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Rom. sæpe esse declaratum; palam agere cœpit, & apertè dicere, occidendum Milonem; servos agrestes & barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis; res erat minimè obscura; etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse; significavit hoc sæpe in Senatu, dixit in concione: quin etiam Favonio, fortissimo viro, quærenti ex eo, qua spe fureret Milone vivo, respondit, triduo, illum, ad summum quatriduo periturum; quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solemne, legitimum, necessarium ante diem XIII. Kalend. Febr. Miloni esse Lanuvium ad Flaminem [b] prodendum, quod erat Dicta-

[a] *perturbabat.* [b] *nominandum.*

15. *Convocabat tribus.*] Primum totus populus Romanus in tres partes est divisus, unde tribus dictæ sunt. Sed postea crescente populo ad triginta quinque servato priori nomine pervenerunt. Porro illæ in curias divisæ sunt, in quibus tanquam in septis unaquæque tribus continebatur tempore comitiorum. At Clodius agebat cum curiis, ut rejecto Milone, Metellum, vel Hypsæum Cos. renunciarent.

Ib. *Coloniam novam scribebat.*] Clodius pollicebatur se deducturum coloniam novam si Præturam assequeretur. Id autem dicebat, ut ad suas partes pauperes adduceret, eorumque ferret suffragia, spe agrorum, si ipsi deducerentur.

16. *Scribebat civium.*] Eos porro scribebat non tam ad ferendum suffragium, quàm ad vim faciendam.

17. *Hic.*] Milo certior Consulatûs fiebat.

21. *Servos agrestes.*] Fuit Romanorum divitum consuetudo, ut multos servos in agris alerent, & sæpe suis in prædiis decem eorum millia haberent.

22. *Barbaros.*] Qui convocabantur ex aliis nationibus barbari dicebantur, vel quia peregrinâ linguâ utebantur, vel quia moribus erant immanes.

Ib. *Silvas publicas depopulatus erat.*] Invidiosè in Clodium loquitur, utpote qui illorum servorum numero ad perniciem Reipub. abutebatur.

23. *Ex Apennino.*] Mons est Apenninus perpetuo fere dorso Italiam in duas partes dividens.

26. *Favonio.*] Favonius vir fuit amicissimus Catoni, & ejus constantiæ & doctrinæ æmulus.

29. *Ad hunc Catonem.*] Is est Cato qui postea Uticensis dictus est, & tum judex sedebat.

30. *Iter solemne.*] Solemne dicitur quod certis temporibus fit.

31. *Legitimum.*] Legitimum est quod, lege fit & more, ideoque necessarium censetur.

Ib. *Ante diem* xiii. *Kal. Febr.*] Id est, diem Januarii vigesimum.

32. *Lanuvium.*] Lanuvium municipium fuit quod distat ab urbe Româ stadia *fere* centum, quod à Diomede post eversam Trojam in Italiam advecto conditum est, ut refert Appianus lib 2. bell. civil. *ibi* erat Junonis Sospitæ templum celeberrimum, cui à Dictatore singulis annis sacerdos constituebatur.

Ib. *Flaminem.*] Flamen nomen commune fuit sacerdotum, nam Flamen erat

Dictator Lanuvii Milo, Româ subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret; atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in quâ ejus furor [c] desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem cùm in Senatu fuisset eo die, quoad Senatus dimissus est, domum venit: calceos & vestimenta mutavit: paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: deinde profectus est [d] id temporis, cùm jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset; obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nullâ rhedâ, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere: cùm hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rhedâ, penulatus, magno & impedito, & muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu; fit obviam Clodio ante fundum ejus, horâ fere undecimâ, aut non multo secus; statim complures cum telis

[c] *necessarius erat.* [d] *eo tempore.*

rat Dialis, Flamen Martialis, Quirinalis, Junonis. Porro Flamen dictus est, inquit Vossius à *flameo*, hoc est, velamento capitis quo utebantur. *Flameum* autem vocatum est à flammeo colore. Putant alii quamplurimi quòd dictus sit flamen, quasi filamen à *filo*, quod vel pileo sacerdotis erat annexum, vel quod æstu urgente solo filo caput cingebat; ita Priscianus, lib. 4.

33. *Dictator.*] In municipiis Dictator dicebatur, qui nunc magister civitatis dicitur.

34. *Suum fundum.*] Fundus in jure propriè ager cum ædificio dicitur.

Ib. *Quod re intellectum est.*] Id est, eventu pugnæ, quæ hîc commissa est.

35. *Concionem turbulentam.*] Eodem die quò Clodius occisus est C. Sallustius & Q. Pompeius Tribunus-plebis, & Milonis inimici, concionati sunt, inquit Asconius, sed potissimùm Q. Pompeius, qui omnium seditiosissimus fuit.

39. *Calceos & vestimenta.*] Senatores calceis utebantur auratis. Penula autem vestimentum itinerarium fuit contra frigus & pluviam.

40. *Commoratus est.*] Nihil tumultuosè, nihil festinanter Milo fecit, sed pacato & tranquillo animo.

43. *Expeditus.*] Id est, paratus ad pugnam.

Ib. *Nullâ rhedâ.*] Rheda vehiculi genus est.

Ib. *Nullis impedimentis.*] Impedimenta sarcinæ sunt, quæ ad viam necessariæ sunt.

Ib. *Nullis Græcis comitibus.*] Comites illi Græci, vel sunt Musici, vel Philosophi, quos ut plurimùm ditiores Romani alebant apud se eruditionis causâ, ut Cicero Orat. in Pisonem notavit.

44. *Sine uxore.*] Clodius Fulviam uxorem habuit, quæ postea nupsit Antonio, quæque caput Ciceronis demortui sputis fœdavit, & linguam acu perforavit.

45. *Cum hic insidiator.*] Milonem ironicè insidiatorem vocat, quia nihil in eo est quod cædis suspicionem movere possit.

46. *Cum uxore.*] Milo Faustam Syllæ Dictatoris filiam uxorem habuit.

47. *Ancillarum.*] Ancillas secum uxor ducebat.

Ib. *Puerorum.*] Per pueros intelligit juniores servos.

48. *Comitatu.*] Delicatum appellat hunc comitatum, quia tum ancillæ, tum illi pueri ad certamen erant inepti.

Ib. *Fundum ejus.*] Fundus ille fuit in Albano.

49. *Hora fere undecima.*] Romani horas duodecim ab oriente ad occidentem solem numerabant, quæ proinde vel longiores,

telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt; cum autem hic de rhedâ, rejectâ penulâ, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis [e] eductis, partim, recurrere ad rhedam, ut à tergo Milonem adorirentur; partim, quòd hunc jam interfectum putarent, cædere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus, qui animo fideli in dominum & præsenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, & domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, & revera putarent; fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causâ, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

[e] *evaginatis.*

giores, vel breviores fuere secundum longitudinem vel brevitatem dierum. Primam autem ab ortu solis numerabant, & sic de reliquis; cùm autem commissa fuerit hæc pugna die Januarii vicesimo; hæc hora undecima ferè tertiæ nostræ pomeridianæ cum dimidiâ respondet.

50. *In hunc.*] In Milonem,

Ib. *De loco superiore.*] Superior locus aptior est ad pugnandum.

Ib. *Adversi.*] Illi videlicet qui erant ex parte adversâ oppositâ aurigæ *Milonis.*

51. *Hic.*] Milo quem aggrediebantur.

69. *Derivandi criminis.*] Derivari crimen dicitur, cùm culpa quâ quis tenetur, in alium, in quo non est, rejicitur.

CONSTITUTIO CAUSÆ.

VII. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius, oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin unâ rempublicam, vosque servaret: si id jure non posset; nihil habeo quod defendam: sin hoc & ratio doctis, & necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quâcunque ope possent, à corpore, à capite, à vitâ suâ propulsarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset; certe optabilius Miloni fuit dare [a] jugulum P. Clo-

[a] *se jugulandum.*

8. *Et mos gentibus.*] Alludit ad jus gentium, quæ ad Romanum imperium non pertinebat.

Ib. *Et feris natura.*] Loquitur de jure naturæ, nam feræ naturaliter se defendunt, ut corpus tueantur.

dio, non semel ab illo, neque tum primùm petitum; quàm jugulari à vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset: sin hoc nemo vestrûm ita sentit: illud jam in judicium venit, non, occisusne sit, quod fatemur: sed, jure, an injuriâ: quod multis antea in causis jam quæsitum est. Insidias factas esse constat: & id est quod Senatus contra rempublicam factum judicavit: ab utro factæ sint, incertum est; de hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita & Senatus [b] rem, non hominem notavit, & Pompeius de jure, non de facto, quæstionem tulit. Nunquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil; si hic illi; [c] ut ne sit impunè: si ille huic; tum nos scelere [d] solvamur.

[b] *insidias.* [c] *ut puniatur.* [d] *liberemur.*

20. *Ut quæreretur.*] Hic de re Pompeius tulit legem, de quâ dictum est.

23. *Si hic.*] Milo videlicet.

24. *Ille.*] Clodius.

CONFUTATIO.

Duas partes continet hæc confirmatio. In primâ ostendit, insidias fecisse Clodium Miloni. In secundâ gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse. Primam partem tractat, 1. per conjecturam, ab antecedentibus, sive personis: 2. à concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis: 3. à confutatione quorundam quæ ab adversariis objiciuntur: 4. à consequentibus.

PRIMA PROBATIO.

Ab antecedentibus: *non Milonem Clodio, sed Clodium Miloni struxisse insidias.*

VIII. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illâ tam audaci, tam nefariâ belluâ docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, [a] CUI

[a] *quis percipit utilitatem.*

2. *Nefariâ belluâ.*] Clodium belluam appellat invidioso nomine.

4. *Illud Cassianum.*] *Cassius,* inquit Asconius, *vir fuit summæ severitatis: quoties quæsitor alicujus judicis esset, in quo quæreretur de homine occiso, suadebat, atque etiam præcipiebat judicibus hoc quod Cicero nunc admonet, ut quæreretur, cui bono fuisset perire eum, de cujus morte quæreretur.* Valerius lib. 3. cap. 7. ait quod *ejus tribunal, propter nimiam severitatem, scopulus reorum dicebatur.*

BONO

BONO FUERIT, in his perſonis valeat; etſi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi ſæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc aſſequebatur, non modò ut Prætor eſſet non eo Conſule, quo ſceleris nihil facere poſſet; ſed etiam ut his conſulibus Prætor eſſet, quibus ſi non adjuvantibus, at [b] conniventibus certè ſperaſſet ſe poſſe rempublicam [c] eludere in illis ſuis cogitatis furoribus; cujus illi conatus, ut ipſe ratiocinabatur, nec, ſi poſſent, reprimere cuperent, cùm tantum beneficium ei ſe debere arbitrarentur: &, ſi vellent, fortaſſe vix poſſent frangere hominis ſceleratiſſimi corroboratam jam vetuſtate audaciam. An verò, Judices, vos ſoli ignoratis? vos hoſpites in hâc urbe verſamini? veſtræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis ſermone verſantur, quas ille leges (ſi leges nominandæ ſunt, ac non faces urbis & peſtes reipublicæ) fuerit impoſiturus nobis omnibus, atque inuſturus? Exhibe, quæſo, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum veſtrarum, quod te aiunt eripuiſſe è domo, & ex mediis armis turbâque nocturnâ, tanquam Palladium, ſuſtuliſſe, ut præclarum videlicet

[b] *permittentibus.* [c] *fallere.*

7. *Ut Prætor eſſet.*] De Prætoribus fusè dictum eſt in Orat. pro lege Manil. Parag. I, not. ad lin. 13.

9. *His Conſulibus.*] Plautius Hypſæus & Q. Metellus Scipio deſignantur, qui cum Milone petebant conſulatum.

11. *Cogitatis furoribus.*] Statuerat Clodius in Præturâ totam remp. evertere.

12. *Tantum beneficium.*] Conſules Hypſæus & Metellus Scipio nunquam auſi fuiſſent Rempublicam contra Clodii conatus defendere, quia ejus beneficio conſulatum fuiſſent adepti.

14. *Corroboratam vetuſtate audaciam.*] Metaphora ſumpta ab arboribus, quæ, quò vetuſtiores, eò duriores ſunt, ut quercus.

16. *Peregrinantur aures.*] Videtur quaſi ignorantiæ arguere Judices: peregrinari enim dicuntur qui domi non ſunt: & peregrini ſæpe rerum ignari ſunt, quæ in eo loco ubi ſunt geruntur.

19. *Atque inuſturus.*] Vel reſpicit ad incendium quo curia deflagravit, cùm Clodii cadaver ambuſtum eſt; vel ad ipſius Clodii tyrannidem, qui leges odioſas omnibus impoſuiſſet, ſi Præturam fuiſſet aſſecutus; ſumptâ metaphorâ à ſervis, qui ferro candenti inurebantur.

20. *Sexte Clodi.*] Sextus ille Clodius Clodii fuit conſanguineus, quem ejus ſcribam ſæpe vocat Cicero, & quem Auſonius ait Clodii cadaver in curiam intuliſſe.

Ib. *Librarium.*] Id eſt, codicem, in quo acta omnia deſcribuntur.

21. *Turbaque nocturna.*] Poſtquam interfectus eſt Clodius, Romam, ut refert, Pedianus, perlatum eſt ejus cadaver ante primam noctis horam: infimæque plebis, & ſervorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domûs poſitum circumſtetit.

22. *Palladium.*] Palladium ſimulacrum fuit Palladis, quod, Ilo avo Priami regnante apud Trojanos, è cœlo decidit. Delato in urbem ſimulacro, Ilus Apollinem conſuluit, qui incolumem Trojam fore reſpondit, dum illud in Ilio conditum ſervaretur. Alii ferunt Diomedem, Ulyſſem alii abſtuliſſe. Hoc illud ipſum ſimulacrum Romam pervenit, à quo perlatum fuerit non conſtat, Cedrenus à Diomede petenti Æneæ redditum fuiſſe ſcribit, à quo in Italiam perlatum eſt; at certum eſt, Romæ in æde Veſtæ repoſitum fuiſſe; quod cùm arſiſſet, ab incendio Metellus pontifex eripuit.

munus

munus ac instrumentum Tribunatûs ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio Tribunatum gereret, deferre posses. Et aspexit me quidem illis oculis, quibus tum solebat, cùm omnibus omnia minabatur; movet me quippe lumen curiæ. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multò crudeliùs etiam punitus es, quàm erat humanitatis meæ postulare? Tu. P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo: tu in publicum abjecisti: tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompâ, laudatione, infelicissimis lignis [d] semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti; quam rem etsi necessariò fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem [e] exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo.

[d] *semiustum.* [e] *ostendisti.*

23. *Instrumentum.*] Instrumentum hîc sumitur pro iis quas Cicero literas publicas appellat: hoc est, quod vel à personâ publicâ veluti scribâ magistratûs, vel tabellione scriptum est.

25. *Omnibus omnia minabatur.*] Sextus ille Clodius scriba fuit Pub. Clodii (de quo in oratione pro domo suâ) qui quo anno Publius gessit consulatum, potentissimus fuit, & ejus furoris administer.

26. *Movet me quippe lumen curiæ.*] Jocatur hîc ambiguè Cicero: Videtur enim indicare incendium curiæ & per ironiam Sextum Clodium Senatorem amplissimum.

27. *Quid? tu me iratum*] Digreditur à continuâ Oratione ad Sextum illum Clodium; cui iratum non esse se profitetur, cùm longè graviùs sævierit in Clodium amicum & consanguineum suum, quàm ipse Cicero in hostem agere voluisset.

28. *Punitus es.*] Ut impertio & impertior, ita punio & punior in eâdem significatione à Cicerone dicta sunt.

29. *Cruentum cadaver.*] Exponit sigillatim quid à Sexto Clodio actum est in Publii cadaver, quod cùm cruentum esset à recenti cæde, ne quid illud lavandum curavit; moris enim fuit apud illos veteres, ut mortui lavarentur, & ungerentur; unde Ennius, *Tarquinii corpus bona fœmina lavit & unxit.*

Ib. *Ejecisti domo.*] In odium Sexti Clodii, ait, *ejecisti:* quia viri consanguinitate propinquiores solebant multo honore efferre; ejecit autem Sextus quasi ea quæ invisa sunt.

30. *In publicum abjecisti.*] Asconius Pedianus scribit vulgus imperitum corpus nudum, discalceatum, sicut in lectulo erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulisse, & in rostris posuisse.

Ib. *Spoliatum imaginibus.*] Plinius lib. 35. cap. 2. refert, atria nobilium virorum plena fuisse ceratis imaginibus: & si quando sepeliendus esset aliquis è familiâ, tum ferri omnes eas imagines eorum qui in familiâ vixerant.

Ib. *Exequiis.*] Servius in lib. 2. Æneid. sic scribit: *Funus, ardens cadaver: dum portabatur, exequias; dum crematum est, reliquias & bustum; dum conditum est, sepulcrum dici.*

31. *Laudatione.*] Ex nobili & illustri familiâ si quis excederet è vitâ, tum aliquis è propinquis assumebatur, qui mortuum laudaret; hinc orationes funebres habendi consuetudo defluxit.

Ib. *Infelicissimis lignis.*] Pedianus ait quod *Sexto Clodio duce, populus corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum: quo igne & ipsa curia flagravit, & item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.* Infelicissima autem hæc ligna appellat, quod in funeribus illustrium virorum vulgò amomo, balsamo, &c. uterentur.

Ib. *Nocturnis canibus.*] Canes intelligit, qui noctu vagantur, neque certas domos habent.

32. *Quam rem etsi necessariò.*] Coactus est Sextus Clodius statim effugere, & relinquere semiustum illum corpus propter periculum incensæ curiæ.

P. Clodii Præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, & solutam fore videbatis, nisi esset is Consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem esse cùm sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc, P. Clodio remoto, [f] usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit; vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatûs, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio [g] labefactari non poterat, mortuo denique [h] tentari cœptus est. Non modò igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium: fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui; quid, si hæc, non dico majora fuerunt in Clodio quàm in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? illi erat ut odisset, primum defensorem salutis meæ; deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum; postremò etiam accusatorem suum; [i] reus enim Milonis lege Plotiâ fuit Clodius, quoad vixit; quo tandem animo hoc tyran-

[f] *certandum more solito.* [g] *certissimus erat.* [h] *concuti.* [i] *Milo enim potuit accusare Clodium.*

35. *Clodii Præturam.*] Post digressionem, redit ad Præturam quam Clodius petebat.

Ib. *Rerum novarum.*] Vulgo per res novas seditiones & motus intelligunt Historici, quibus veteres leges infringuntur. Ad hoc autem maximè Pub. Clodius spectabat, cùm Prætor fieri voluit.

37. *Eum Milonem.*] Totus populus Romanus optabat Milonem fieri Consulem, quasi is unus esset qui Clodio posset resistere.

39. *At nunc, P. Clodio.*] Objectionem proponit Cicero, & ostendit Clodii mortem nihilo utilem Miloni fuisse.

44. *Fontem perennem.*] Locum hunc citat Quintilianus lib. 8. ubi de egregiis metaphoris loquitur.

48. *At valuit odium.*] Occurrit objectioni, quæ informari sic ab adversariis poterat: si Milo oderat Clodium, sed Clodius non oderat Milonem, credibilius videtur quòd Milo Clodio, non Clodius Miloni struxerit insidias. At hanc objectionem solvit à causis, quia nemo odit eum, à quo ei accrevit gloria, at maxima frangendis Clodii furoribus Miloni accrevit gloria.

52. *Præter hoc civiles*]. Ait Milonem non alio odio fuisse Clodium persecutum, quàm quo omnes naturali quâdam propensione oderunt improbos.

53. *Illi erat ut odisset.*] Jam causas profert quare Clodius odisset Milonem. Prima causa est, quia Tribunus-plebis Milo studuerat Ciceroni ab exilio revocando. Secunda, quia sæpiùs Rempublicam vexaverat Clodius, cujus Milo sæpiùs arma impedivit. Tertia, quia Clodium accusaverat Milo.

56. *Lege Plotiâ.*] Tulit M. Plotius Silvanus Tribunus-plebis, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. anno urbis conditæ 664. secundo anno belli Italici, cùm equester ordo in judiciis dominaretur, ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur. Certè Cicero lib. 4. epist. ad Att. ait quòd ausus est Milo reum

tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius? & in homine injusto, quàm etiam justum esse?

IX. Reliquum est, ut jam illum natura ipsius consuetudoque defendat; hunc autem hæc eadem coarguant; nihil per vim unquam Clodius: omnia per vim Milo. Quid ergo, Judices? cum mœrentibus vobis urbe cessi, judicium-ne timui? non servos, non arma, non vim? quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi fuisset injusta ejiciendi? [a] Diem mihi, credo, dixerat, mulctam irrogarat, actionem perduellionis intenderat; & mihi videlicet in causâ aut malâ, aut meâ, non & præclarissimâ & vestrâ, judicium timendum fuit; servorum, & egentium civium & facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me objici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen & ornamentum

[a] *vocaverat me in jus.*

rum Clodium de vi lege Plotiâ facere, quod impressionem fecisset in fabros Ciceronis domum ædificantes, quæ publicâ pecuniâ restaurabatur, & quam ipse Clodius, dum Cicero exularet, diruendam curaverat.

57. *Tyrannum.*] Clodium tyrannum vocat.

Ib. *In homine injusto.*] Id est, in Clodio, cujus, licet ille injustus esset, causæ tamen odii in Milonem accusatorem suum justæ erant.

1. *Reliquum est, ut jam illum natura.*] Hactenus Cicero usus est argumentis sumptis à conjecturis, nunc ab naturâ & consuetudine desumit; incipit autem ab Ironiâ, quâ pungit Clodium.

Ib. *Illum.*] Clodium ait, cujus mores, naturam, & anteactam vitam considerat.

2. *Hunc.*] Milonem.

Ib. *Nihil per vim unquam.*] Clodium nihil per vim egisse ironicè dicit.

4. *Mœrentibus vobis.*] Senatores qui in suis periculis vestem nunquam mutabant, in Ciceronis periculo mutaverunt. Hîc autem vim factam à Clodio describit.

Ib. *Urbe cessi.*] Pridiè quàm Clodius rogaret suum privilegium, abiit Cicero in voluntarium exilium: atque adeò dicit se urbe cessisse, cùm injustè exularet.

5. *Non servos, non arma.*] Cùm Cicero reus factus est à Clodio, mutatâ veste sordidatus populo supplicaret; tum Clodius illi omnibus vicis occurrebat stipatus hominibus contumeliosis, qui petulanter mutationem vestis, & ejus habitum exagitantes, multisque locis luto & lapidibus in eum conjectis, supplicationes impediebant. Ita Dio lib. 38.

Ib. *Quæ fuisset igitur.*] Argumentum à repugnantibus, quia Cicero non fuisset restitutus, nisi per vim improbè ejectus esset.

7. *Multam irrogârat.*] Mulctam irrogare, est rogare populum, ac mulctam alicui velit imponere.

Ib. *Perduellionis.*] *Perduelles dicebantur ab antiquis, quos nos hostes appellamus,* inquit Caius in lib. de verb. signif. Perduellionis autem crimen in eos cadebat, qui summam Reipublicæ labefactare conati erant.

Ib. *Intenderat.*] Intendere seu intentare verbum est juris; & nihil aliud notat, quàm crimen in adversarium jacere: hinc intentio criminis, cui opponitur recusatio.

8. *Et mihi videlicet in causâ aut malâ.*] Ironia, dicit causam judicum fuisse, cùm punivisset Lentulum & Cethegum qui in conjuratione Catilinæ fuissent; idque ex jussu populi & Senatûs.

9. *Servorum & egentium.*] Suadebant multi Ciceroni, antequam cederet in exilium, rem ipsam contra Clodium armis experiri, & vim vi repellere: sed maluit abire in exilium, quàm cives suos in periculum adducere.

12. *Q. Hortensium.*] Cùm factus fuisse

tum reipublicæ, pene interfici servorum manu, cum mihi [b] adesset: quâ in turbâ C. Vibienus Senator, vir optimus, cum hoc cùm esset unà, ita est [c] mulctatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam à Catilinâ acceperat, conquievit? hæc intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam viam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit; hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam pene confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cùm in judicium [d] detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret; quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quàm præclaræ fuerunt? potuit-ne, cùm domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuit-ne, cive egregio & viro fortissimo P. Sextio, collegâ suo, vulnerato? potuit-ne, Q. Fabricio, viro optimo, cùm de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissimâ in foro cæde factâ? potuit-ne, L. Cæcilii, justissimi, fortissimique Prætoris, oppugnatâ domo? potuitne illo die, cùm est lata lex de me? cum totius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset:

[b] *patrocinaretur.* [c] male *tractatus.* [d] *pertrahi.*

isset Cicero reus à Pub. Clodio, voluit Senatus decernere, ut populus Rom. vestem mutaret; sed contra sentiebant Consules Piso & Gabinius. Clodius paludatus circa curiam cum satellitibus vagabatur, è Senatu prorupêre quidam Senatores, qui laceratis vestibus, tumultûs speciem dedêre, ut Plut. refert in Cic. In eo tumultu Hortensius & Vibienus aliquid à militibus passi sunt.

16. *A Catilinâ.*] Catilinæ Clodius amicus fuit.

Ib. *Conquievit.*] Non eo facinore conquievit furor Clodii, sed erupit semper ulteriùs: Ciceronem enim & Pompeium persecutus est.

18. *Pompeio.*] Collocaverat Clodius sicarium in insidiis ad Pompeium occidendum, de quo sæpe Cicero.

19. *Nece Papirii.*] De hoc superiùs.

21. *Me ad regiam pene confecit.*] Lib. 4. at Att. sic ait: *Cùm sacrâ viâ descenderem, insecutus est me cum suis: clamor, lapides, fustes, gladii, hæc improvisa omnia.* Est autem Regia locus in Viâ Sacrâ extra Romam, ubi Numa Pompilius Rex Romanorum secundus habitavit. Regia enim Regis domus dicitur.

Ib. *Quid simile Milonis.*] Jam confert Milonem cum Clodio.

25. *Domum ac deos penates.*] Lib. 4. Epist. 3. ad Attic. sic ait: Milonis domum, meamque in Ceramio pridie Idus Novembris expugnare & incendere ita conatus est, ut palam horâ quintâ cum scutis homines eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Syllæ pro castris ad eam oppugnationem sumpserat, tum ex Annianâ Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros acres, occiditque homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos, ipsum cupivit, sed ille se in interiorem partem ædium abdidit.

27. *P. Sextio, collegâ.*] Milo & Sextius Tribuni-plebis fuerunt anno post Clodium proximo. In Oratione pro Sextio dicit eum viginti accepisse vulnera, & mortem evasisse se mortuum simulando.

28. *Q. Fabricio.*] Fabricius Tribunus-plebis cum Sextio, octavo Kalendas Februarii armatos homines in templum Castoris deduxit.

29. *L. Cæcilii.*] De eo Cæcilio nihil loquitur Asconius; de eo tamen loquitur Cicero in Oratione post reditum in Senatu.

ut,

it, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? Atqui erat id temporis clarissimus & fortissimus Consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator Senatûs, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensûs, restitutor salutis meæ: septem Prætores; octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius auctor & dux mei reditûs, illius hostis: cujus sententiam Senatus omnis de salute meà gravissimam & ornatissimam secutus est: qui populum Romanum cohortatus est: qui, cùm de me decretum Capuæ fecisset, ipse cunctæ Italiæ cupienti & ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent; omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, & P. Clodium ad judicium bis, ad [e] vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, & reo [f] ad populum, accusante P. Clodio, cùm in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est; quæ tum non modò occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero cùm M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipub. partem fortissimè suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueos declinantem,

[e] *arma.* [f] *apud.*

33. *Eam laudem.*] Intelligit eam laudem quam sibi Milo peperit ob interfectum Clodium.

34. *Fortissimus Consul.*] Lentulus Spinther.

37. *Septem prætores.*] Omnes illi Prætores volebant Ciceronem revocari.

38. *Cn. Pompeius auctor.*] Pompeius cum M. Crasso & Julio Cæsare gloriæ Ciceronis invidebat, quia summâ auctoritate apud omnes valebat ob extinctam Catilinæ conjurationem. Quâ de causâ passus est Pompeius ut in exilium à Clodio pelleretur, cui obsistere facilè Pompeio fuisset. Verum cùm intellexit Pompeius, hinc sibi succensere Senatores & Equites universos, quòd non opem & homini de se, & totâ Repub. benè merito tulisset, & idem sibi periculum à Clodio impendere, primus omnium, licet Clodii lege cautum esset, ne quis Prætor, Tribunus, aut alius quispiam de Ciceronis reditu mentionem faceret, retulit ad Senatum de Cicerone revocando, cujus laudes mirificè prædicavit.

41. *Decretum.*] Capuani decretum fecerunt, ut Cicero restitueretur. Ex totâ Italiâ venerunt legati ad Pompeium, quibus imperavit venire Romam, idque à Senatu petere.

43. *Signum dedit.*] Verbum militare, id est, cohortatus est, quemadmodum miles dat tesseram, quando ineundum est certamen.

47. *Privato Milone.*] Qui functus fuerat Magistratu, privatus dicebatur; dum quem gereret, accusare nemo poterat.

49. *In Cn. Pompeium impetus.*] Cùm Pompeius incepit pro Milone dicere, Clodiani clamorem sustulere. Idque ei perpetuâ Oratione contigit, non modò ut acclamaretur, sed etiam ut convicio & maledictis impediretur. Sed à dicendo non est deterritus, sex enim horas dixit.

51. *M. Antonius.*] M. Antonius insecutus est Clodium, ut eum interficeret, remque transegisset, nisi ille se sub scelas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis impetum Clodii compressisset. Is autem Antonius fuit, qui postea civile bellum cum Augusto gessit, prius quidem amicus Ciceronis, postea vero hostis capitalis, & ejus necis auctor.

53. *Illam belluam.*] Clodium intelligit

tem, jam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, d immortales, fuit? cùm se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nullâ suâ invidiâ, Antonii vero maximâ gloriâ? Quid? comitiis in camp quoties potestas fuit? cùm ille vi in septa irruisset, gladios distringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subitò, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos & omnes boni vot faceretis, ut Miloni uti [g] virtute suâ liberet? Quem igitur cun omnium gratiâ noluit; hunc voluit cum aliquorum querela quem jure, quem loco, quem tempore, quem impunè non es ausus; hunc injuriâ, iniquo loco, alieno tempore, periculo capit non dubitavit occidere? præsertim, Judices, cum [h] honoris amplissimi contentio, & dies comitiorum [i] subesset: quo quidem tempore (scio enim [k] quàm timida sit ambitio, quantaque & quàm sollicita cupiditas Consulatûs) omnia, non modò quæ reprehendi palam, sed etiam quæ obscurè cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam fictam, falsam perhorrescimus: [l] ora omnium atque oculos intuemur; nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quàm voluntas erga nos sensusque civium: qui non modò improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis sæpe fastidiunt. Hunc diem igitur [m] campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus & facinus præ se ferens & confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quàm hoc non credibile in hoc? quàm idem in Clodio non dubitandum quin se ille, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ est, Judices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? in utro igitur hæc fuit? in Milone, qui etiam nunc reus

[g] *fortitudine.* [h] *consulatûs.* [i] *instaret.* [k] *quàm timidi sint ambientes.* [l] *vultus.* [m] *comitiorum.*

git & allegoriâ utitur ductâ à belluis, quæ venatorum laqueos devitant.

57. *In campo.*] Martio videlicet, ubi comitia habebantur.

58. *In septa.*] Cum comitia celebrabantur, populus quibusdam septis, seu ligneis repagulis concludebatur.

60. *Fugeret ad Tiberim.*] Tiberis campum Martium præterfluebat.

61. *Quem igitur cum omnium.*] Aliam interficiendi Clodii opportunitatem ostendit, quâ cùm non sit usus, manifestè patet eum non habuisse voluntatem occidendi: tum enim Clodium occidere summâ omnium gratiâ ac summo jure potuisset. Adverte alias loci, temporis, &c. circumstantias, quibus suum firmat argumentum.

73. *Candidatorum.*] Qui petebant magistratum candidâ veste utebantur, ut omnibus viderentur.

74. *Sæpe fastidiunt.*] Id est, cum fastu quodam irascuntur.

76. *Augusta centuriarum auspicia.*] Id est, ad comitia centuriata, quibus Consules fiebant; de his comitiis dictum est, pro Rabirio Perd. reo, Parag. ii. l. 54. Augusta porro dicuntur, quia sancta, quod Augurio consecrata essent. De Auguriis illis captandis fusissimè loquitur Abrahamus in hac Oratione pro Milone num. 44.

77. *In hoc.*] Milone videlicet.

80. *Impunitatis spem.*] A spe jam impunitatis probat Clodium Miloni struxisse insidias; quam spem longè majorem

itus est facti aut præclari, aut certe necessarii? an in Clodio, qui ita judicia pœnamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret?

X. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petilli, appello, optimum & fortissimum civem; te, M. Cato, testor: quos mihi divina quædam sors dedit Judices; vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, & audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo; post diem tertium gesta res est, quam dixerat; cùm ille non dubitaret aperire, quid cogitaret: vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixit equidem modò. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nôsse, negotii nihil erat; vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque antevertit; at quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno-plebis concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solùm, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in viâ, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primùm quæro, quî scire potuerit: quod vos idem in Clodio quærere non potestis; ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii à Dictatore Milone prodi flaminem necesse esse; sed erant permulti alii, ex quibus id facillimè scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsivit? quæsierit sane. Videte, quid vobis largiar; servum etiam, ut Arrius, meus a-

ptem in Clodio quàm in Milone fuisse contendit, tum ex judiciis, tum ex pœnis quas contempsit.

82. *Aut præclari.*] Præclarum esse contendit Cicero Clodium interfecisse, quia perturbator erat Reipub.

Ib. *Aut necessarii.*] Coactus fuit Milo Clodium interficere, ut vitam suam tueretur.

Ib. *Qui ita judicia.*] Cùm accusatus est sacrilegii, quòd in sacris Bonæ Deæ, veste muliebri irrepserat, pecuniâ judices corrupit, deinde cùm de vi à Milone vocatus est in judicium, illud auctoritate declinavit.

84. *Per naturam fas esset.*] Per summum nefas sororem suam Clodius constupravit.

Ib. *Per leges liceret.*] Vetabant leges nè quis vir adesset illis sacrificiis, quæ à matronis Romanis in honorem Bonæ Deæ celebrabantur.

1. *Sed quid ego argumentor.*] Jam probat Cicero consilium habuisse Clodium Milonis interficiendi ab ipsius testimonio. Suam enim palàm voluntatem declaravit. Idque efficit tum ab antecedentibus, tum à consequentibus.

5. *Triduo.*] Id est, intra triduum, ea fere omnia quæ sequuntur, exposita sunt in narratione. Hanc consule.

11. *Mercenario.*] Mercenarius hic sumitur pro eo, qui pecuniâ corruptus est. Is autem fuit Quintus Pompeius, qui quo die Pub. Clodius occisus est, turbulentam concionem habuit, in quâ multa contumeliosè tum contra Milonem, tum contra Ciceronem dixit.

19. *T. Patinam.*] Patinas ille Lanuvinus fuit Clodii familiaris, à quo potuit edoceri Milonem Lanuvium venturum esse.

21. *Flaminem.*] De eo dictum est in narratione, parag. vi. l. 32.

24. *Arrius.*] De hoc Arrio loquitur in Orat. contra Vatinium.

micus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum: dixit C. Cassinius, cognomento Schola, Interamnas, familiarissimus & idem comes P. Clodii (cujus jampridem testimonio Clodius eâdem horâ Interamnæ fuerat & Romæ) P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse; sed subitò ei esse nunciatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repentè constituisse proficisci; dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, Judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primùm certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in viâ Clodio: quippe qui ei obvius futurus omnino non erat; deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, Judices, fuisse, qui in hac rogatione suadendâ dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero majoris alicujus. Videlicet me latronem ac sicarium abjecti homines & perditi describebant. [a] Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro auditum esset, rediturum fuisse. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cætera; nam occurrit illud: Igiturne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem è villâ non fuisset, video enim illum, qui dicitur de Cyri more nunciasse, non id nunciasse, sed Milonem appropinquare; nam quid de Cyro nunciaret, quem Clodius Româ proficiscens reliquerat morientem?

[a] *convincuntur.*

25. *Legite testimonia.*] Testimonia sunt testium dicta, quæ sæpe in judiciis à scribis legi jubebantur. Et hic lecta sunt.

26. *Interamnas.*] Interamnas vel Interamnanus gentile fuit nomen, ab Interamnâ Umbriæ civitate: dicta porro est quasi inter amnes.

28. *Interamnæ fuerat & Romæ.*] Cicero ostendit non esse credendum hujus Cassinii testimonio, qui dixit, se tum cum Clodio fuisse, cùm occisus est à Milone. Nam quâ horâ Clodius deprehensus est Romæ habitu muliebri in sacris bonæ Deæ, eum fuisse Interamnæ dixerat idem ipse Cassinius juratus testis.

Ib. *In Albano mansurum.*] In agro Albano villam habuit Clodius. Porro Albanus ager ab Albâ urbe dictus est, & hæc ab albâ sue, quam Ascanius, cùm eam conderet, invenisse dicitur. Tenuit illa imperium 330 annis antequam Roma conderetur.

29. *Cyrum architectum.*] Illius Cyri meminit Cicero ad Quintum fratrem, & ad Atticum. Is autem fuit ædificandi magister.

31. *C. Clodius.*] C. Clodius Publii frater fuit, cujus filios duos accusatores fuisse Milonis Asconius tradit.

Ib. *Videte, Judices.*] Concludit Cicero Milonem non fecisse insidias Clodio, idque adversariorum testimonio: quia nemo ei insidiatur, quem nescit sibi obviam futurum; id autem scire Milo non potuit.

37. *Majoris alicujus.*] Ciceronis nempe, qui, cùm esset Consularis, majore dignitate Miloni præstabat.

38. *Abjecti homines.*] Q. Pompeius Rufus, & C. Sallustius, ut ex *Asconio* constat.

43. *Clodius quidem de insidiis cogitavit.*] Dicebant Clodiani quòd ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quia eo die remansurus erat in Albano. At ex eo exivisse, ut Romam rediret, quia ei de morte Cyri nunciatum est. At id Cicero refellit, quia efflantem eum animam reliquerit. Non igitur ei de Cyro, sed de Milonis adventu renunciatum est.

nà fui: teſtamentum ſimul obſignavi cum Clodio: teſtamentum autem palam fecerat, & illum hæredem & me ſcripſerat; uem pridie horâ tertiâ animam efflantem reliquiſſet, eum morium poſtridie horâ decimâ denique ei nunciabatur? [b] Age, ſit ita ictum: quæ cauſa, cur Romam properaret? cur in noctem ſe onjiceret? quid afferebat feſtinatio? quòd hæres erat? primum rat nihil, cur properato opus eſſet: deinde, ſi quid eſſet, quid andem erat, quod eâ nocte conſequi poſſet; amitteret autem, ſi oſtridie mane Romam veniſſet? Atque ut illi nocturnus ad urem adventus vitandus potius, quàm expetendus fuit: ſic Miloni, um inſidiator eſſet, ſi illum ad urbem noctu acceſſurum ſciebat, ubſiſtendum atque expectandum fuit.

[b] *eſto.*

48. *Teſtamentum ſimul obſignavi.*] In teſtamentis faciendis ſeptem teſtes debebant adeſſe, deinde hæredes ſubſcribebant & obſignabant teſtamentum. Poterat autem quis hæres teſtis eſſe, ut ex hoc Ciceronis loco colligitur.

50. *Horâ tertiâ.*] Id eſt, nonâ noſtrâ.

51. *Horâ decimâ.*] Noſtrâ quartâ ſerotinâ.

51. *Cur in noctem.*] Id eſt, cur viæ ſe committeret horâ quartâ, duabus ante noctem?

54. *Deinde, ſi quid eſſet.*] Nihil tunc Romæ noctu aut de hæreditate, aut apud Senatum agere poterat.

59. *Subſiſtendum.*] Id eſt, in aliquo loco furtim manendum & expectandum in inſidiis, quoad Clodius veniret.

SECUNDA PROBATIO.

A concomitantibus, ſive ab ipſis facti circumſtantiis.

XI. Noctu, invidioſo & pleno latronum in loco occidiſſet; nemo ei neganti non credidiſſet, quem eſſe omnes ſalvum, etiam confitentem, volunt. [a] Suſtinuiſſet hoc crimen primum ipſe ille latronum occultator, & receptator locus, dum neque muta ſolitudo indicaſſet, neque cæca nox oſtendiſſet Milonem: deinde ibi multi ab illo violati, ſpoliati, bonis expulſi, multi etiam hæc timentes in ſuſpicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque die

[a] *locum ipſum omnes criminarentur.*

4. *Et receptator locus.*] In viâ Appiâ monumentum eſt Baſilii; qui locus latrociniis fuit infamis, ut refert Aſconius Pedianus. Vocat autem receptatorem locum, quia eò ſe recipere ad latrocinandum fures ſolebant; metaphora ſumpta ab iis qui latrones, & eorum furta recipiunt, & apud ſe recondunt.

Ib. *Muta ſolitudo.*] Muta ſolitudo dicitur, quòd facinus taceat, ut cæca nox, quæ id occultat; tanquam hæc non videat, illa non loquatur.

6. *Ab illo.*] Clodio.

7. *Etruria.*] Etruſcos ſæpe Clodius armis pellere ſuis poſſeſſionibus conatus erat. Etruria porro eſt Italiæ regio, quæ Tyrrheno mari incumbit, & ad primam uſque Tiberis ripam protenditur.

illo certe Aricia rediens divertit Clodius ad Albanum; quod [b] ut sciret illum Milo Ariciæ fuisse suspicari tamen debuit, cum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, diversurum; cur neque ante occurrit, ne in villâ resideret; nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset? Video adhuc constare omnia, Judices: Miloni etiam utile fuisse, Clodium vivere; illi, ad ea quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis fuisse: odium fuisse illius in hunc acerbissimum in illum hujus nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferendà; hujus tantùm in repellendâ: mortem ab illo denunciatam Miloni, & prædicatam palàm; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis hujus diem illi notum; reditum illius huic ignotum fuisse: hujus iter necessarium; illius etiam potiùs alienum; hunc præ se tulisse se illo die Româ exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum: hanc nullius rei mutasse consilium; illum caussam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem expectandam; illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior? Id verò, Judices, etiam dubitandum, & diutiùs cogitandum est? ante fundum Clodii: quo in fundo propter [c] insanas illas substructiones facilè mille hominum versabatur valentium? edito atque excelso superiorem se fore putabat Milo, & ob eam rem eum locum ad pugnam potissimùm delegerat? an in eo loco est potiùs expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, Judices, ipsa: quæ semper valet plurimum; si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis; tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali; cùm alter veheretur in rhedâ penulatus, unà sederet uxor: quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam? cùm penulâ irretitus, rhedâ impeditus, uxore penè constrictus esset. Videte nunc illum, primum egredientem è villâ subito: cur vesperi? quid necesse est tardè? qui convenit, præsertim id temporis?

[b] *etsi.* [c] *magna ædificia.*

8. *Ariciâ.*] Clodius redibat Ariciâ quando Miloni obvius factus est, ubi Aricinorum decuriones allocutus fuerat. Aricia porrò Latii oppidum est in viâ Appiâ.

12. *Subsedit.*] Id est, furtim sedit in insidiis.

28. *Ante fundum.*] Fundus dicitur in jure propriè ager cum ædificio; nam *omnino fundus integrum aliquid est*, inquit Ulpianus.

29. *Mille hominum.*] Non fabros intelligit, sed operas quas multas habebat in hoc fundo Clodius, ut margines & ripas defenderet, & reficeret.

30. *Edito atque excelso loco.*] Occurrit objectioni adversariorum, qui volebant Milonem editum & superiorem locum occupasse ad Clodium interficiendum. Sed respondet Cicero potiùs ibi à Clodio Milonem expectatum fuisse.

36. *Penulatus.*] Penula vestis est, quæ supra tunicam accingitur, quam sumebant viatores, ut se contra vim imbrium & frigoris tegerent.

41. *Id temporis.*] Mense Februario.

Diver-

Divertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? ſciebat in Alſienſi eſſe; villam ut perſpiceret? millies in eâ fuerat; quid ergo erat moræ & tergiverſationis? dum hic veniret, locum relinquere noluit. Age, nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore: tum ſine eâ: nunquam non in rhedâ; tum in equo: comites Græculi, quocunque ibat, etiam cùm in caſtra Etruſca properabat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquàm, tum caſu pueros ſymphoniacos uxoris ducebat & ancillarum greges: ille qui ſemper ſecum [d] ſcorta, ſemper exoletos, ſemper [e] lupas duceret; tum neminem, niſi ut virum à viro lectum eſſe diceres. Cur igitur victus eſt? quia non ſemper viator à latrone, nonnunquam etiam latro à viatore occiditur: qui quanquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros; [f] nec vero ſic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non ſatis fere eſſet paratus; ſemper ille, & quantum intereſſet P. Clodii ſe perire, & quanto illi odio eſſet, & quantum ille auderet, cogitabat; quamobrem vitam ſuam, quàm maximis præmiis propoſitam & pene [g] addictam ſciebat. Nunquam in periculum ſine præſidio & ſine cuſtodià projiciebat. Adde caſus, adde incertos exitus pugnarum, [h] Martemque communem: qui ſæpe ſpoliantem jam & exultantem evertit & perculit ab abjecto; adde inſcitiam [i] pranſi, poti, oſcitantis ducis; qui cum à tergo hoſtem interclusum reliquiſſet, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incenſos irâ vitamque domini deſperantes cùm incidiſſet, [k] hæſit in iis pœnis, quas ab eo ſervi fideles pro domini vitâ expetiverunt.

[d] impudicas *mulieres.* [e] *meretrices.* [f] *nec verò tam parum paratus erat Milo contra Clodium, quin ſatis eſſet ſemper.* [g] *deſtinatam.* [h] *pugnam ancipitem.* [i] *ſaturi, ebrii, negligentis.* [k] *dedit has pœnas.*

42. *Alſienſi eſſe.*] Alſium oppidum eſt ad oſtia Tiberina.

47. *Comites Græculi.*] Aſiaticos ſervos notat, quorum alii muſici fuerunt, alii ad voluptatem comparati.

48. *In caſtra Etruſca properabat.*] Commemorat Tullius conjurationem Catilinæ, ut in odium judicum Clodium adducat, utpote quondam illius conjurationis ſocium; voluit enim ſe Catilinæ adjungere præ metu Ciceronis Conſulis atque adeo ſe in Catilinæ caſtra, qui tum Feſulis erat in Etruriâ, conferebat: cùm eum in itinere pœnituit, ac Romam reverſus eſt. Ita *Aſconius.*

Ib. *Nugarum.*] Tum Clodius neque ſecum ancillas, neque pueros ad nugas & delectationem comparatos habuit.

49. *Pueros ſymphoniacos.*] Habebat Milo ſecum muſicos, qui cantu uxorem ſuam Fauſtam oblectarent.

51. *Exoletos.* Iſtum verbum *Exoletus* ſubſtantivè ſumptum, ut docet Valla, ſcortum eſt maſculum, propriè tamen adultæ ætatis.

52. *Virum à viro.*] Moris olim fuit apud Romanos, ut militibus poteſtas fieret, ut ſinguli ſingulos ſibi notos eligerent, cùm majus aliquod ſibi periculum imminere proſpicerent. Vide T. Livium lib. 9.

55. *Mulier inciderat in viros.*] Vocat mulierem Clodium, qui vir fuit effœminatus, qui à Milone viro forti facilè potuit ſuperari.

62. *Perculit ab abjecto.*] Sæpe accidit in certaminibus, ut qui proſtratus eſt, ſurgat & vincat jam ſuperantem.

TERTIA PROBATIO.

Ubi refutantur quæ de servis objiciebantur.

XII. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet ne indicarent; ne dolorem perferre non possent: ne tormentis cogerentur, occisum esse à servis Milonis in Appiâ viâ P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quæris? occideritne? occidit? jure, an injuriâ? nihil ad tortorem; facti enim in equuleo quæstio est, juris in judicio; quid igitur in causâ quærendum est, id agamus hìc: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu verò cur miserit, si id potius quæris, quam cur parum amplis affecerit præmiis; nescis inimici factum reprehendere; dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter & fortiter, M. Cato; dixitque in turbulentâ concione, quæ tamen ejus auctoritate placata est, non libertate solùm, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quàm quod propter eosdem non sanguine & vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit; quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent, conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic verò nihil habet in his malis, quod minus molestè ferat, quàm, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum. Sed quæstiones urgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atrio Libertatis; quibusnam de servis?

1. *Manumisit.*] Manumiti servus dicebatur, cùm dominus ejus aut caput ejusdem servi, aut aliud membrum tenens dicebat, *Hunc hominem liberum esse volo:* & eum emittebat manu. Postero enim die quo occisus est Clodius, Milo ex servis suis duodecim manumisit.

4. *Tortore.*] Tortor is vulgò dicebatur, qui torquebat in equuleo, non interficiebat.

5. *In Equuleo.*] Equuleus genus est tormenti, in quo ad inveniendum alicujus facti veritatem servi aut malefici torquebantur. Equuleus autem Catasta fuit lignea, cochleata ad intendendum ac remittendum apta. Catastæ huic ubi brachia, pedesque nervis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligaverant; tum catastâ intentâ, atque in altum erectâ, ut ex eâ quasi ex cruce quâdam, miser ille penderet, primum compagem ipsam ossium ejus divellebant: deinde candentibus ejusdem corpori laminis admotis, atque bisulcis ungulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitatem augebant. Sozomenus Hist. Eccl. lib. 5.

10. *M. Cato.*] Judex in hac causâ erat M. Cato.

16. *Crudelissimi inimici.*] Clodii.

21. *Sed quæstionis urgent Milonem.*] Cùm servi Milonis manumissi fuissent ab eo, non potuerunt quæstioni subjici. Appius Clodius, qui erat filius C. Clodii, istius Clodii de quo hìc agitur, frater, postulavit ut patrui sui servi quæstioni subjicerentur.

22. *In atrio libertatis.*] Juxta templa atria fuerunt, ubi sæpe vel exercebantur judicia, vel Senatus habebatur, quia alibi quàm in loco sacro haberi nefas fuit.

Ib. *Libertatis.*] Veteres Romani Libertatem pro Deâ coluerunt, ut Cicero scribit

vis? rogas? de P. Clodii; qui eos postulavit? Appius; quis produxit? Appius; unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severiùs? de servis nulla quæstio est in dominum, nisi de incestu, ut fuit in Clodium; proximè deos accessit Clodius, propiùs quàm tum, cùm ad ipsos penetrarat: cujus de morte, tanquam de cæremoniis violatis quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse, & domini morte ipsâ tristius; in reum de servis accusatores cùm quæritur, verum inveniri potest? Age verò, quæ erat, aut qualis quæstio? heus ubi Ruscio, ubi Casca? Clodius insidias fecit Miloni? fecit: certa crux. Nulla fecit: sperata libertas. Quid hâc quæstione certius, subitò arrepti in quæstionem, tamen separantur à cæteris, & in arcas conjiciuntur; ne quis cum iis colloqui possit; hi centum dies [a] penes accusatorem cùm fuissent, ab eo ipso accusatores producti sunt; quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius?

[a] *apud,*

scribit lib. 2. de naturâ Deorum. Huic Sempronius Gracchus, Gracchorum pater, in Aventino monte ædem ex multatitiâ pecuniâ extruendum curavit. T. Liv. lib. 24.

24. *Dii boni.*] Severitatem accusatorum arguit, quia non Clodii servi, sed rei Milonis accusari debuerant, neque enim audiuntur in judicio servi contra dominum, nisi accusetur incestûs; ut aliquando in Clodium actum est, cùm de incestu cum sorore commisso accusatus est.

27. *Cum ad ipsos penetrarat.*] Clodius, ut sæpe dictum est à Cicerone, veste muliebri irrepsit in locum abditum, ubi mulieres sacra Bonæ Deæ faciebant, quæ tum in domo Cæsaris, utpote Consulis, per uxorem ejus, & virgines Vestales peragebantur. Ad ea sacra ne quidem imprudenti viro accedere fas fuit: quòd ita religiosè observatum est, ut ab omni memoriâ his adfuisse per summum nefas unus Clodius legatur.

Ib. *Tanquam de cæremoniis violatis.*] Jocatur hîc Cicero, dum ait, de ejus servis quæri, perinde ac si deorum cæremoniæ violatæ essent.

32. *Heus ubi Ruscio, ubi Casca?*] Servorum nomina sunt, qui appellantur ab Appio, priùs interrogante, quàm eos quæstioni subjiciat.

33. *Insidias fecit Miloni.*] Interrogatio Appii.

Ib. *Fecit.*] Responsio servi.

Ib. *Certa crux.*] Minatur Appius crucem servo, quo vulgò supplicio servi afficiebantur.

34. *Nullas fecit.*] Servus respondet, metu crucis, nullas fecisse.

Ib. *Sperata libertas.*] Respondet Appius, huic esse servo sperandum libertatem, ne ille vacillet in responsionibus.

Ib. *Quid hac quæstione certius?*] Ironia.

35. *Arrepti.*] A tortore.

36. *In arcas conjiciuntur.*] Arcæ fossæ sunt separatæ, quas Jurisconsulti, ut refert Hottomannus, *malas mansiones* appellant; tormentorum autem ad exprimendam veritatem genera hæc fuerunt, ignis, rota, flagella, equuleus, aculeus, fidiculæ.

Ib. *Hi centum dies.*] Intercessêre centum dies à tempore quo Clodius interfectus est, ad hoc usque tempus quo in jus vocatus est Milo.

QUARTA

QUARTA PROBATIO.

A consequentibus, Milonem non fecisse insidias.

XIII. Quod si nondum satis cernitis, cùm res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat, purâ mente atque integrâ Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nullâ conscientiâ exanimatum Romam, revertisse: recordamini, per deos immortales, quæ fuerit celeritas reditûs ejus; qui ingressus in forum, ardente curia: quæ magnitudo animi: qui vultus: quæ oratio. Neque verò se populo solùm, sed etiam Senatui commisit: neque Senatui modò, sed etiam publicis præsidiis & armis: neque his tantùm, verùm etiam ejus potestati, cui Senatus totam rempublicam, omnem Italiæ [a] pubem, cuncta populi Rom. arma commiserat; cui se nunquam hic profectò tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, Judices, & magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint, & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque verò sine certâ ratione causa Milonis semper à Senatu probata est; videbant enim sapientissimi homines facti rationem, [b] præsentiam animi, defensionis constantiam. An verò obliti estis, Judices, recenti illo nuncio necis Clodianæ, non modò inimicorum Milonis sermones & opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum, qui negabant eum Romam esse rediturum? Sive enim illud animo irato ac [c] percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patriâ careret, cùm sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem vi-

[a] *juventutem.* [b] *securitatem.* [c] *commoto.*

5. *Celeritas reditûs ejus.*] Quâ nocte incensa fuit curia, eâdem Milo Romam rediit, ut ait Asconius, licèt arbitrarentur bene multi, eum abiisse in exilium.

6. *Ardente curiâ.*] His verbis docet nos Asconius: *Populus, duce Sexto Clodio Scribâ, corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum, quo in igne & ipsa quoque curia flagravit; item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.*

7. *Neque se populo solum, sed etiam Senatui.*] Populus Rom. ferebat aliquando judicium, ut videre est in causâ Rabirii perduellionis rei: & Senatus in rebus atrocioribus; ut in causâ eorum qui Catilinam secuti sunt; tum denique Consules, cum decreto Senatûs eis mandatum est, ut viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

9. *Ejus potestati.*] Pompeium significat, cui Consuli Senatus omnem potestatem commiserat, ut videret ne quid detrimenti caperet Respublica, vel propter Milonis potentiam, vel ob Clodianorum factiones.

rum,

rum, quin, cùm suo periculo salutem reipublicæ attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda linqueret, quæ ipse servasset. Multi etiam Catalinam, atque illa portenta loquebantur: ERUMPET, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet; miseros interdum cives optimè de republicâ meritos, in quibus homines non modò res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur! Ergo illa falsa fuerunt: quæ certè vera extitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honestè verèque defendere. Quid, quæ postea sunt in eum congesta? quæ quamvis etiam mediocrium delictorum conscientiâ [d] perculissent, ut sustinuit? dii immortales! sustinuit? immo verò ut contempsit, ac pro nihilo putavit? quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset; scutorum, gladiorum, frenorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse judicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi; domus in clivo Capitolino scutis referta; plena omnia malleolorum ad urbis incen-

[d] *permovissent.*

27. *Cederet æquo animo legibus.*] Id est, pareret legibus quæ jubent eum exulare, qui civem interfecerit.

29. *Multi etiam Catilinam.*] Credebant aliqui quòd Catilinæ similis bellum inferret patriæ.

30. *Atque illa portenta.*] Intelligit perniciosos illos cives qui Catilinam ducem secuti sunt, quales fuerunt Lentulus, Cethegus, aliique quamplurimi, de quibus in Orat. contra Catil. loquitur.

31. *Miseros interdum cives.*] Exclamatio est quâ concludit hanc brevem narrationem; hos porro miseros dicit, quòd licet de Repub. bene meriti sint, tamen ab ipsis collata Reipub. beneficia facile populus oblivisciturr, & mala de iis sæpe suspicatur.

36. *In eum congesta.*] Id est, tot de eo dicta sunt ex quo Romam rediit, ut si mediocrium etiam delictorum sibi conscius fuisset, horum conscientiâ exagitatus statim se proripuisset ex urbe, ut Catilinæ contigit, qui oratione Ciceronis perculsus, noctu statim Româ abiit.

40. *Frenorum.*] De frenis illis nihil constat, sive illis frenentur equi, sive quædam instrumenta, & obices ad sistendos hostium impetus sunt.

31. *Sparorum.*] Sparus genus est exigui teli rustici, à spargendo dictum, quòd inter hostes spargeretur.

Ib. *Pilorum.*] Pilum telum missile est, quo pedites in exercitu utebantur. Pilum verò, ut scribit Vegetius, aliud majus fuit, quod erat septem pedum & semis, habens ferrum novem unciarum: minus autem trium pedum & semis fuit; hac armorum genere Romani potissimùm usi sunt.

42. *In urbe vicum.*] Tria in urbe sunt viarum genera, ut Varro scribit; *vici* quæ viæ latiores sunt, cum exitu ab omni parte: *fundulæ* quæ exitu carent: & *angiportæ*, vel *angiportus*.

Ib. *Angiportum.*] Angiporta vel Angiportus sunt angustiores viæ, ita dictæ, quòd per eas non agi possit quidquam ad portum, non jumentum, non currus.

44. *Ocriculanam.*] Ocricula sive Ocriculum, urbs est in Umbriâ, versus Etruriam, prope Tiberim, ubi Milo domum habuit.

45. *Malleolorum.*] Ex Nonio, *Malleoli manipuli spartei pice contecti, qui incensi, aut in muros, aut in testudines jaciuntur.* Malleolus quandoque generaliter sumitur pro omni aliâ materiâ quæ celerrimè ignem corripit.

dia comparatorum. Hæc non delata solùm, sed penè credita: nec ante [c] repudiata sunt, quàm quæsita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii: sed dicam, ut sentio, Judices; nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est respublica; quin etiam audiendus sit popa Licinius nescio quis de Circo maximo, servos Milonis apud se ebrios factos, sibi confessos esse, de interficiendo Cn. Pompeio conjurasse: deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nunciavit; arcessor in primis; de amicorum sententiâ rem defert ad Senatum; non poteram in illius mei patriæque custodiis tantâ suspicione non metu exanimari: sed mirabar tamen credi popæ; [ebriosorum] confessionem servorum audiri; vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verùm tamen, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quàm timebat, non ea solùm quæ timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæsaris, clarissimi & fortissimi viri, per multas noctis horas nunciabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat: tamen audiebatur: non poteram Cn. Pompeium, præstantissimâ virtute civem, timidum suspicari: diligentiam, totâ republicâ susceptâ, nimiam nullam putabam. Frequentissimo Senatu nuper in Capitolio Senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret; nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis & civis & viri fidem non faciebat, ut, eo tacente,

[c] *rejecta.*

47. *Quàm quæsita.*] Illa arma non inventa sunt, licet multâ usi sint inquisitione Clodiani.

51. *Popa.*] Popa sacrificulus ille est, qui victimas impacto in frontem malleo cædit. Poparum etiam munus fuit domos funestas purgare: credebant quippe veteres unius morte totam familiam inquinari.

Ib. *De Circo maximo.*] Id est, de plebe sacrificorum; sic enim solebant de vilioribus hominibus loqui. Certe Suetonius refert, apud Circum maximum fuisse collegium hominum perditissimorum, ex quibus fortasse fuit ille Licinius. Tres porro fuerunt circi, quorum unus Maximus appellatus est, inter Palatinum & Aventinum montem: alter Circus Apollinaris: tertius in Vaticano.

Ib. *Apud se ebrios.*] Licinius ille popinam habuit in Circo maximo, & ibi vinum vendidit.

52. *Sibi confessos esse.*] Infirmat Cicero illorum servorum testimonium, quasi ebriis hominibus habenda fides non esset.

58. *Acu punctum.*] Hyperbolica diminutio, quod nempe vulnus leve inflictum acu, pro maximo vulnere, eoque à gladiatore illato habeatur.

60. *Cavebat magis Pompeius.*] Mitigat hîc animum Pompeii, dum eum ait retulisse ad Senatum, non quòd timeret, sed ut omnes metu liberaret.

63. *Tam celebri loco.*] Erat illa domus Cæsaris in viâ sacrâ, ubi maxima erat populorum frequentia; tum quia hîc multi fructus vendebantur; tum quia non longè erat à foro.

67. *Senator.*] Narrat Asconius hunc Senatorem fuisse P. Cornificium, atque tunc Ciceronem exclamasse, *Talia omnia sunt crimina de Milone perlata.*

68. *Nudavit se in sanctissimo templo.*] Senatum significat, quia nunquam Senatus, nisi in loco auguriis consecrato, habebatur.

69. *Quoniam vita talis, &c.*] Reputabant

cente, res ipsa loqueretur; omnia falsa, atque insidiosè ficta comperta sunt.

XIV. Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompeii, (te enim jam appello eà voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tuâ vitâ nefariè aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas; si Italiæ [a] delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juventus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certè vis, & incredibilis animus, & non unius viri vires atque opes indicantur, siquidem in hunc unum & præstantissimus dux electus, & tota respublica armata est Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicæ partes ægras & labantes, ut eas his armis sanares & confirmares, esse commissas? Quòd si Miloni locus datus esset, probasset profectò tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariòrem fuisse, quàm te sibi: nullum se unquam periculum pro tuâ dignitate fugisse: cum illâ ipsâ teterrimâ [b] peste sæpissimè prò tuâ gloriâ contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi charissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se à te postea defensum in periculo capitis, adjutum in petitione Præturæ: duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo; quæ si non probaret: si tibi ita penitus [c] insedisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset; si denique Italia à delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade, nunquam esset conquietura; ne iste haud dubitans cessisset patriâ, is, qui ita natus est, & ita consuevit;

[a] *collecti milites.* [b] *Clodio.* [c] *Infixa esset.*

tabant Romani pro maximo crimine, si quis se nudasset, sed illius improbitate Senatoris Milo coactus est, ut à se tanti sceleris suspicionem removeret.

2. *Clodianum crimen.*] Crimen Clodianum dicit, quod objicitur de cæde Clodii, qui cùm justissimè occisus sit, nihil est quod Milo vereatur.

4. *Perhorrescimus.*] Cicero non timet Miloni propter interfectum à se Clodium, sed propter suspiciones quas Pompeius habuit, à Milone paratas sibi insidias fuisse.

6. *Conquisitores tui.*] Conquisitores illi sunt, sive lictores, sive satellites, sive exploratores quibus aliquid muneris aut à Consule, aut ab aliquo magistratu commissum est.

7. *Capitolinæ cohortes.*] Cohortes in Capitolio ponebantur ad urbis præsidium, cùm seditionis periculum erat aliquod.

15. *Quòd si Miloni.*] Milo voluit venire ad Pompeium, in hortis, periculi causâ, commorantem: sed per propinquum nunciavit ei, ne ad se veniret, ut refert Asconius.

20. *Defensum.*] De vi accusatus Milo, post suum tribunatum à Pompeio defensus est; in quem dicentem à Clodianis impetus factus est.

22. *Te tuo.*] Pompeius beneficio sibi Milonem devinxerat, cum eum defendit.

Ib. *Me suo.*] Milo beneficio Ciceronem affecerat, quia ejus in urbem revocationem plurimùm adjuverat.

te,

te, Magne, tamen antestaretur; quod nunc etiam facit. Vide quàm sit varia vitæ commutabilisque ratio, quàm vaga volubilisque fortuna, quantæ infidelitates in amicis, quàm ad tempus [d] aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates! erit, erit illud profectò tempus, & illucescet aliquando ille dies, cùm tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse [e] motu aliquo communium temporum immutatis (qui quàm crebrò accidat, experti debemus scire) & amicissimi benevolentiam, & gravissimi hominis fidem, & unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cum Senatus ei commiserit, ut videret, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET ([f] quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis) hunc exercitu, hunc delectu dato, judicium expectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel judicia ipsa tolleret? satis judicatum est à Pompeio, falsò ista conferri in Milonem, qui legem tulit, quâ, ut ego sentio, Milonem absolvi à vobis oporteret; ut omnes confitentur, liceret. Quòd verò in illo loco, atque illis [g] publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet; satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum quàm cogere ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse, & more majorum, & suo jure posset?) sed præsidio esse: ut intelligatis contra hesternam concionem illam licere vobis, quod sentiatis, liberè judicare.

[d] *accommodatæ.* [e] *discordiâ civili.* [f] *quo dicto.* [g] *militum.*

27. *Te antestaretur.*] Antestari aliquem is dicitur, qui prehensâ ejus auriculâ monet, ut meminerit se testem adhiberi, ubi alii in jus vocantur; estque verbum juridicum.

44. *Legem tulit.*] Tulit legem Pompeius, ut de cæde Clodii quæreretur.

49. *Suo jure posset.*] Cùm Consul esset Pompeius pro datâ sibi potestate, ne quid detrimenti caperet Respublica, poterat sine judicio Milonem opprimere.

50. *Contra hesternam concionem.*] Pridie quàm hoc judicium haberetur, seditiosam concionem habuit Munatius Plancus Tribunus plebis, quâ populum cohortatus est, ut frequens sequenti die huc adesset judicio; nec pateretur elabi Milonem; quâ concione videbatur præscribere judicibus sententiam; cum verò Pompeius metueret ne quid seditiosè à populo fieret, à Cicerone dicitur præsidia hæc constituisse.

SECUNDA PARS.

CONFUTATIONIS.

Gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse.

XV. Nec verò me, Judices [a] Clodianum crimen movet: nec

[a] *cædes Clodii.*

tam

tam sum demens, tamque [b] vestri sensûs ignarus atque expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis; de quâ si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impunè Miloni palàm clamare, atque mentiri gloriosè liceret: Occîdi, occîdi non Sp. Melium qui annonâ levandâ, jacturisque rei familiaris, quia nimis [c] amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi: non Tiberium Gracchum, qui [d] collegæ magistratum per seditionem abrogavit: quorum interfectores implerunt orbem terrarum nominis sui gloriâ: sed etiam (auderet enim dicere, cùm patriam periculo suo liberâsset) cujus nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimæ fœminæ comprehenderunt: eum, cujus supplicio Senatus solemnes religiones expiandas sæpe censuit: eum, quem cum sorore germanâ nefarium stuprum fecisse L. Lucullus juratus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui civem, quem Senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis ac vitæ civium conservatorem judicabant, servorum armis [e] exterminavit: eum, qui regna dedit, ademit; orbem

[b] *sententiæ vestræ.* [c] *amare.* [d] *collegam deposuit magistratu.* [e] *expulit.*

5. *Mentiri gloriosè.*] Non Milo, sed servi Milonis Clodium occiderant.

Ib. *Non Sp. Melium.*] Argumento Cicero utitur à minori ad majus: majorem enim sibi gloriam peperit Milo interficiendo Clodium, quàm Ahala Sp. Melium. Melius enim cùm videret annonæ caritatem, privata sua pecuniâ frumentum emit, & illud in capita civium largitus est: unde venit in suspicionem regni affectati, quâ de causâ jussu Quintii Dictatoris ab Ahalâ Servilio Magistro equitum occisus est.

6. *Annonâ levandâ.*] Annona propriè pro re frumentariâ sumitur; promiscuè verò pro quolibet alimentorum genere.

8. *Tiberium Gracchum.*] Gracchus magistratu privavit Octavium collegam suum, quoniam suis rogationibus intercedebat; volebat enim leges Agrarias ferre, quibus publicos agros dividere populo intendebat. Cùm nemo obsisteret Consulum vel Tribunorum, Scipio Nasica, qui longè omnium optimus habebatur, irruens in concionem, Tiberium Gracchum interfecit.

11. *Cujus nefandum adulterium.*] Opponit jam flagitia Clodii, seu violatam religionem, illorum criminibus: nam si illi, quia tantum in suspicionem venerunt criminis, occisi jure existimantur; quantò æquius Clodius, qui & sacrificia infami libidine polluit, & deprehensus est?

12. *In pulvinaribus.*] Id est, in ipsis penetralibus delubri Deæ Cybeles; in templis enim erant pulvinaria sive lectuli, ubi Deorum simulacra reponebantur.

Ib. *Nobilissimæ fœminæ.*] Et Virgines Vestales & aliæ matronæ, quæ in C. Cæsaris Consulis ædibus convenerant.

15. *L. Lucullus.*] Lucullus in jus vocatus, ut testimonium diceret de vitâ Clodii, dixit se per tormenta ab ancillis suis comperisse, Clodium nefarium stuprum, cum suâ sorore, quæ ipsi Lucullo nupta erat, commisisse.

17. *Conservatorem.*] Semetipsum Cicero nominat, qui urbis conservator dictus est, quia eam à conjuratione Catilinæ vindicavit.

18. *Regna dedit.*] Cicero de Haruspicum responsis, ait Pessinuntem, sedem & domicilium Cybeles. Brogitaro, Gallogræco impurissimo homini vendidisse, & eum regem jussisse appellari.

Ib. *Ademit.*] Tulit legem Clodius, ut Cyprus insula in provinciæ formam redigeretur, & ut Ptolomæus rex Cypri sedens cum purpurâ & sceptro. & illis insignibus regiis præconi publico subjiceretur, & cum bonis omnibus publicaretur: & ut M. Cato cum jure Prætorio, adjecto etiam Quæstore, mitteretur in

orbem terrarum, quibuſcum voluit, partitus eſt: eum, qui plurimis cædibus in foro factis, ſingulari virtute & gloriâ civem domum vi & armis compulit; eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine: eum, qui ædem nympharum incendit, ut memoriam publicam recenſionis tabulis publicis [f] impreſſam extingueret: eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli poſſeſſionum termini; qui non calumniâ litium, non injuſtis vindiciis ac ſacramentis alienos [g] fundos, ſed caſtris, exercitu, ſignis inferendis petebat: qui non ſolùm Etruſcos (eos enim penitus contempſerat) ſed hunc Cn. Pompeium, virum fortiſſimum, atque optimum civem, judicem noſtrum pellere poſſeſſionibus, armis caſtriſque conatus eſt: qui cum architectis & decempedis villas multorum hortoſque peragrabat: qui Janiculo & Alpibus ſpem

[f] *deſcriptam.* [g] *poſſeſſiones.*

in inſulam Cyprum, & regiæ gazæ vendendæ, & pecuniæ deportandæ præficeretur; ut qui Byzantii rerum capitalium damnati exularent, populi Rom. nomine in eandem civitatem reducerentur.

19. *Quibuſcum voluit partitus eſt.*] Elatè hoc dicit, quia Macedoniam Piſoni, Syriam Gabinio decrevit.

20. *In foro.*] Id eſt, templo Caſtoris, quod erat foro vicinum, quo in templo Clodius ſervum collocaverat, cui ex manibus extorta ſica eſt, et delata ad Gabinium; interrogatus ſervus reſpondit ſibi à Clodio imperatum fuiſſe, ut Pompeium occideret, quâ de causâ ſe domi continuit Pompeius. *Aſconius.*

22. *Ædem nympharum.*] Iis nymphis, quæ fontibus præſunt, Romæ fuit ædificatum templum, ut eſſent adverſus incendia propitiæ, quod à Clodio incenſum eſt. Vide Orat. de Haruſp. reſp.

23. *Ut memoriam publicam recenſionis.*] Solebant Cenſores ſingulis luſtris omnes tribus cenſere, & tabulas habere, in quibus ſcelera omnium civium notabantur. Cum autem non ignoraret Clodius ſua flagitia in acta publica referri, ibique aſſervari, incendit illud templum, ut eorum memoria deleretur.

26. *Calumniâ.*] Calumnia eſt callida & malitioſa juris interpretatio. Vide Dig. l. 2.

Ib. *Injuſtis vindiciis.*] Ex Feſto lib. ult. *vindiciæ appellantur res eæ, de quibus controverſia eſt.* Vindiciæ verò jus eſt lis vindicandæ poſſeſſionis apud Prætorem: Sed quoniam in hâc lite deponebatur ſumma quædam pecuniæ; & qui vincebant, auferebant partem pecuniæ: & qui vincebatur, ejus pecunia deponebatur in ærarium tanquam res ſacra eſſet; inde ſacramentum alibi dicitur, ex ſponſione agere, & ſacramenta litigare, quæ eadem ſunt.

28. *Etruſcos.*] Dixit ſuperiùs Clodium Etruſcorum ſylvas depopulatum eſſe, quibus jam tanquam hoſtibus bellum intuliſſe conqueritur.

29. *Cn. Pompeium.*] Non eſt dubium quin ille Cn. Pompeius alius ſit à Pompeio Magno, neque enim Magnus Pompeius fuit in hâc causâ judex, quia tùm Conſul erat. Niſi forte Q. Pompeius, quem, licèt Milonis inimicum, appellat ut eidem eum devinciat. [Sed alii rectiùs reponunt *Q. Varium*, pro *Cn. Pompeium.*]

32. *Decempedis.*] Decempeda propriè dicitur pertica decem pedibus longa, quâ architecti, fabri, menſores agrorum uti ſolent; aliquando etiam ſumitur pro ipſis menſoribus, ut hîc à Cicerone videtur ſumi.

32. *Janiculo.*] Janiculum urbs erat olim Etruriæ in ripâ citeriore Tiberis; ſic dicta ea pars urbis, quòd à Jano antiquiſſimo Italiæ Deo condita ſit, cùm totam Italiam cum Saturno diviſiſſet, qui ultra Tiberim etiam urbem ædificavit, quæ ab eo Saturnia dicta eſt, ut ex Virg. lib. 8. Æneid. habemus; vult autem indicare Cicero, quod à Janiculo ſive Româ ad Galliam uſque omnes poſſeſſiones vindicari ſibi voluerit.

Ib. *Alpibus.*] His montibus Italia à Galliâ ſeparatur.

poſſeſ-

possessionum terminabat suarum: qui, cùm ab equite Romano, splendido & forti viro, T. Pacavio, non impetrasset, ut insulam in lacu Pretio venderet, [b] repentè lintribus in eam insulam, materiam, calcem, cæmenta atque arma convexit; dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit ædificium exstruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro, dii immortales! (quid enim ego de mulierculâ Scantiâ? quid de adolescente Apronio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum; quâ invidiâ huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidissimâ gratiâ, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit [1] ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modò vestibulo privaret, sed omni aditu & limine.

XVI. Quanquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur, etsi [a] æquabiliter in remp. in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat, & percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quæ verò aderant jam & impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre? Imperium si ille nactus esset, omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas: vota enim faceretis, ut in eos se potius mitteret, quàm in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias: pecunias dico? à liberis, à liberis medius fidius, & à conjugibus

[b] *subito*. [1] *ædificare*. [a] *æqualiter*.

34. *In lacu Pretio.*] Lacus Pretius appellatus Romam inter & Viterbium est. [Alii lacum *Prælium* appellare malunt.]

35. *Lintribus.*] Lintres naves parvæ sunt, quibus utuntur piscatores.

38. *Furfanio.*] Furfanius amicus fuit Ciceronis, ad quem Prætorem scripsit, ut patet ex libro sexto Epist. ad Famil.

42. *Mortuum se in domum illaturum.*] Minatus est Clodius Furfanio se in ejus domum mortuum illaturum, ut cædis reus haberetur, quasi in suâ domo eum interemisset; vel quia mortuo illato religiosa domus fiebat, & jus ejus domino peribat, quia res religiosæ nullius juri subjectæ sunt. Vide Caium Jurisc. lib. Pandect. 11. tit. de religiosis locis.

43. *Appium fratrem.*] Appius Claudius frater Pub. Clodii Pulcher dictus est, ad quem plures Ciceronis literæ leguntur, & qui paulo post cum Pisone censor fuit.

45. *Vestibulum.*] Vestibulum locus vacuus est ante domûs januam, per quem à viâ aditus & accessus est ad ædes.

4. *Percalluerat.*] Translatio sumpta à manibus & pedibus, quibus assiduo labore callus obducitur.

7. *Socios.*] Socii dicebantur, qui à populo Romano victi aliquod tributum & ex agris suis decimas pendebant, tamen suis legibus utebantur.

Ib. *Tetrarchas.*] Principes sunt Tetrarchæ, qui quartam tantùm regni partem occupabant.

10. *Medius fidius.*] Medius fidius vel tres sunt voces: vel unica; non duæ, ut putant aliqui; nam ut dicimus *mehercule* ita & *medius fidius*; at utroque per Herculem juratur, ut indicat Tertull. lib. de Idol. cap. 22. Festus vult eâ voce significari *Jovis filium*, id est, *Herculem*, quod *Jovem* Græci *Dia* appellant; *fidium* autem apponi pro *filio*, quod sæpe antiqui pro L. literâ D.

jugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent, quæ nota sunt omnibus, quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempub. resque privatas omnium possideret? Quamobrem si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, ADESTE, quæso, atque audite, cives; P. Clodium interfeci: ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro & hâc dexterâ à cervicibus vestris repuli; per me unum effectum est, ut jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset verò timendum, quonam modo id [factum] ferret civitas; nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reipublicæ profuisse, maximâ lætitiâ populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, & dicat, & sentiat? Nequeo vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia judicare; multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit; quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriæ, Judices; spero multa vos liberosque vestros in republicâ bona esse visuros; in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil horum vos visuros fuisse; in spem maximam, &, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro Consule, compressâ hominum licentiâ, cupiditatibus fractis, legibus & judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, Judices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentiùs hæc in illum evomere videar, quàm veriùs; etenim etsi præcipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio pene æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, nec cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, Judices; nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii; fingite animis (liberæ enim sunt cogitationes nostræ, &, quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus) fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ: si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui

eâ

utebantur. Porro illud *me* quod in *medius fidius*, primum locum obtinet, nonnullis placet esse pronomen, pro *ita me Deus fidius amet.* Volunt alii denique, *me* esse adverbium, atque idem significare quod *per*, unde *mehercule*, per Herculem. Vide Vossium lib. Etymol.

26. *Summorum.*] Hoc ætate extiterunt Sylla & Marius.

33. *Summo viro Consule.*] Pompeio.

50. *Quonam modo.*] Argumentum ex mino-

tâ virtute, ac fortunâ est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum: si is, inquam, potuisset, aut quæstionem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis factumm fuisse? etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rempub. non fecisset. Ejus igitur mortis sceletis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: & de ejus nece lata quæstio est, qui si eâdem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector qui esset, in confitendo ab hisne pœnam timeret, quos liberavisset? Græci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? prope ad immortalitatis & religionem & memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modò honoribus nullis afficietis, sed ad supplicium rapi etiam patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, & magno animo, & libenter, si fecisse libertatis omnium causâ: quod ei certè non confitendum modò fuisset, verùm etiam prædicandum. Etenim si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur; dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? nisi verò gratius putat esse vobis sui se capitis, quàm vestri ordinis defensorem fuisse: cum præsertim in eâ confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos: sin factum vobis non probaretur (quanquam quî poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata [c] cecidisset; magno animo constantique cederet ex ingratâ civitate; nam quid esset ingratius, quàm lætari cæteros, lugere eum solum propter quem cæteri lætarentur? Quanquam hoc animo semper omnes fuimus in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque & invidiam nostram putaremus; nam quæ mihi contribuenda laus esset ipsi, cum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine [d] maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non audeat, si periculum non timeret? Propositâ invidiâ, morte, pœnâ, qui nihilo segniùs rempub. defendit, is vir verè putandus est. Populi grati

[c] *fuisset.* [d] *periculo & invidiâ.*

minori, & enthymema non solùm ex comparatione, sed etiam à contrariis.

53. *Quæstionem.*] Id est, judicium, in quo habetur quæstio.

63. *Res divinas.*] Intelligit statuas, monumenta, columnas, quæ in Deorum honorem erecta sunt.

64. *Religionem.*] Iis habebantur ceremoniæ, quasi inter deos essent.

65. *Ultorem.*] Milo interficiendo Clodio ultus est religionem, quam violavit ille cùm in sacra Bonæ Deæ se intulit.

84. *Ausum essem.*] Loquitur de Catilinæ conjuratione à se oppressâ.

est, præmiis afficere benè meritos de republicâ cives: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat. Quamobrem uteretur eâdem confessione T. Annius, quâ Ahala, quâ Nasica, quâ Opimius, quâ Marius, quâ nosmetipsi; &, si grata respublica esset, lætaretur: si ingrata, tamen in gravi fortunâ, conscientiâ suâ niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, Judices, fortuna populi Romani, & vestra felicitas, & dii immortales sibi deberi putant. Nec verò quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam [d] vim esse ducit, numenve divinum: quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id quod maximum est, majorum nostrorum sapientia; qui sacra, qui cæremonias, qui auspicia & ipsi sanctissimè coluerunt, & nobis suis posteris prodiderunt. Est, est profectò illa vis: neque in his corporibus, atque in hâc imbecillitate nostrâ inest quiddam, quod vigeat & sentiat, & non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu; nisi fortè idcircò esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem, quâ sapimus, quâ providemus, quâ hæc ipsa agimus ac dicimus, videre, aut planè qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur ipsa, quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit: quæ illam perniciem extinxit, ac sustulit, cui primùm mentem injecit, ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem & licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, Judices, deorum immortalium curâ res illa perfecta; religiones, mehercule, ipsæ, quæ illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, & jus in illo suum retinuisse: vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro, atque obtestor, vosque Albanorum obrutæ

[d] al. *vim cœlestem existimat*.

91. *Quâ Ahala.*] De eo dictum est aliisque superiùs.

92. *Quâ nosmetipsi.*] Indicat conjurationis participes Lentulum, & Cethegum, quos Consul Senatûs decreto interfecit.

24. *Conscientiâ.*] Nempe præclari sui facinoris.

95. *Fortuna populi Romani.*] Plutarchus in lib. de fortunâ Romanorum, eorum imperii initia & incrementa vi fortunæ facta esse scribit, eâque de causâ plurima Fortunæ templa in urbe dedicata fuisse.

110. *Illam perniciem.*] Perniciem appellat Clodium, quòd suis sceleribus, & impietate Reipub. perniciem afferebat.

115. *Religiones.*] Religiones vocat ipsas cæremonias, quibus in suis sacrificiis utebatur. Religiones autem à religando dictæ sunt. Unde qui diligenter observant, quæ ad cæremonias pertinent, religiosi dicuntur.

117. *Albani tumuli.*] Vel colliculi sunt, & loci eminentiores in quibus aræ quibusdam numinibus dedicatæ fuerunt, vel etiam sepulcra & monumenta veterum Albanorum, qui ibi ante urbem conditam sepulti sunt.

118. *Luci.*] Luci nemora opaca sunt, & densa, quæ numinibus consecrata censebantur, ut ex multis Virgilii locis licet colligere. Luci autem dicti sunt vel per antiphrasim, quòd minimè lucerent

obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ & æquales, quas ille præceps amentiâ, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis [e] molibus oppresserat: vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte Latiaris, sancte Jupiter, cujus ille lacus, nemora, finesque sæpe omni nefario stupro & scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis illæ, vobis vestro in conspectu seræ, sed justæ tamen & debitæ pœnæ solutæ sunt.

XVII. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonæ Deæ, quod est in fundo T. Sextii Galli, in primis honesti & ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam Deam, cùm prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit, quo [a] teterrimam mortem obiret: ut non absolutus judicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus. Nec verò non eadem ira deorum hanc ejus satellitibus injecit [b] amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu, sine ludis, sine exequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, [c] oblitus cruore & luto, spoliatus

[e] *ædificiis.* [a] *turpissimam.* [b] *furorem.* [c] *sordidus.*

cerent propter opacitatem, vel quòd etiam cereis, & ignibus, qui in Deorum honorem accendebantur, collucerent.

119. *Sacrorum pop. Rom. sociæ.*] Illa sacra sacrificia sunt, quæ Latinis cum populo Romano communia fuerunt, & quæ olim à Tarquinio Superbo instituta sunt; eadem illa sacra feriæ Latinæ dictæ sunt; celebrabantur autem quotannis à Latinis civitatibus septem & quadraginta, quæ cum populo Rom. in Albanum montem conveniebant ad taurum Jovi Latiali sacrificandum, cujus partem uniuscujusque civitatis populus accipiebat. Vide Dionys. Halicar. lib. 4.

123. *Latiaris.*] Sive *Latialis* Jupiter dicitur qui olim humano sanguine colebatur, cui sacra fiunt solenni festo *Latinarum*, quod & ipsum *Latiar* vocatur. *Macrob.* Sat. l. 1, cap. 16.

124. *Ille lacus.*] Tres fuerunt lacus in Latio, unus Nemorensis, alter Juturnæ, tertius & omnium celeberrimus Albanus.

126. *Seræ.*] Seras ait pœnas persolvisse Clodium, quia Dii tardi sunt ad puniendum.

2. *Sacrarium Bonæ Deæ.*] Prope eum locum in quo Bonæ Deæ sacellum est, obvius Miloni Clodius factus est, ut refert Asconius, & vulneratus, quasi ipsa Bona Dea violatæ à Clodio suæ religionis pœnas sumeret.

5. *Absolutus judicio illo.*] Ob violatam illam religionem Clodius in judicium vocatus fuerat, à quo eum pecuniâ corrupti judices liberaverunt.

7. *Satellitibus.*] Per illos satellites designat Sextum Clodium & Munatium Plancum, & alios Clodianæ factionis homines.

8. *Sine imaginibus.*] In funeribus imagines eorum, qui in familiâ claruerant, deferebantur.

Ib. *Sine cantu.*] Tibiæ & cantus in funeribus apud Romanos adhibebantur, qui mos etiam apud Judæos usurpatus est.

Ib. *Sine ludis.*] Gladiatorii Ludi, qui funebres dicebantur, in funeribus clarorum virorum apud Romanos fieri soliti sunt, ut sanguine eorum manes placarentur.

Ib. *Exequiis.*] Per exequias intelligitur ille comitatus hominum, qui funus persequuntur.

Ib. *Sine lamentis.*] Lamentum sive planctus, quem mulier, quæ *præfica* dicebatur, incipiebat, dum corpus cremaretur, cui reliqua turba respondebat simili lamentatione.

9. *Laudationibus.*] Priusquam corpus ureretur, suscipiebatur mortui laudatio, quæ funebris oratio dicebatur.

Ib. *Sine funere.*] Per funus exprimitur

atus illius ſupremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici ſolent, ambureretur abjectus; non fuiſſe credo fas clariſſimorum virorum [d] formas illi teterrimo parricidæ aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potiùs mortem ejus lacerari, quàm in quo vita eſſet damnata. Dura mihi, medius fidius, jam fortuna populi Romani & crudelis videbatur, quæ tot annos illum in hanc rempubl. inſultare videret & pateretur; polluerat ſtupro ſanctiſſimas religiones: Senatûs graviſſima decreta perfregerat: pecuniâ ſe palam à judicibus redemerat; vexarat in tribunatu Senatum: omnium ordinum conſenſu pro ſalute reipublicæ geſta reſciderat: me patriâ expulerat; bona diripuerat; domum incenderat; liberos, conjugem meam vexaverat: Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat: magiſtratuum privatorumque cædes effecerat: domum mei fratris incenderat: vaſtarat Etruriam: multos ſedibus ac fortunis ejecerat: inſtabat, urgebat: capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant: incidebantur jam domi leges, quæ nos noſtris [e] ſervis addicerent; nihil erat cujuſquam, quod quidem ille adamaſſet, quod

[d] *imagines.* [e] *libertinis.*

mitur funebris pompa, cùm nempe accenſis facibus cadaver efferebatur; unde Virg. *Funereas rapuere faces.*

13. *Mortem lacerari.*] Id eſt, ejus cadaver ſemiuſtulatum à nocturnis canibus lacerari, ut dictum eſt.

14. *Vita eſſet damnata.*] Multis Senatûs conſultis Clodius confixus fuit.

17. *Sanctiſſimas religiones.*] Id eſt, cæremonias Bonæ Deæ; de quibus ſæpe dictum.

Ib. *Senatus graviſſima decreta.*] Cenſuerat Senatus ejus morte violatas religiones eſſe expiandas, & de ejus ſacrilegio habendam eſſe quæſtionem; ſed evaſit judicium corruptis pecuniâ judicibus.

18. *Vexarat in tribunatu Senatum.*] Tribunus contra Senatûs auctoritatem Gabinio & Piſoni provincias decrevit, ut perniciem Ciceronis mercaretur.

19. *Geſta reſciderat.*] Abrogavit Clodius omnia Senatûs acta, cùm exilium Ciceronis machinatus eſt propter interfectos Lentulum & Cethegum, alioſque conjurationis Catilinariæ ſocios: licet illud factum Senatus populuſque Romanus approbaſſet.

20. *Bona diripuerat.*] V. Or. pro Dom. ad Pontif. circa medium.

21. *Liberos, conjugem.*] Vide eandem Orat. ad Pontifices.

Ib. *Cn. Pompeio bellum indixerat.*] Non bellum quidem indixit Clodius Pompeio, ſed eum interficere in inſidiis voluit, cùm eâ de causâ ſervus cum ficâ in templo Caſtoris comprehenſus eſt.

22. *Magiſtratuum.*] Non legitur Magiſtratus occidiſſe, ſed tantùm Sextium Q. Fabricium, & M. Ciſpium ferro appetiviſſe.

Ib. *Cædes effecerat.*] Cùm de Cicerone revocando actum eſt, multi partim vulnerati ſunt, partim eliſi, partim occiſi à Clodianis.

23. *Domum mei fratris incenderat.*] Lib. 4. ad Att. epiſt. 3.

26. *Incidebantur.*] Cogitabat Clodius, ſi Prætor eſſet, ut ſcribit Aſconius, de hâc lege ferendâ, ut libertini in urbanis tribubus ſuffragia ferre poſſent, quod tantùm ab ingenuis præſtari poterat. Exitioſa in primis lex illa erat Reip. dabat enim illa occaſionem tribunis-plebis corrumpendi ſuffragia, & excitandarum ſeditionum contra Senatores, & optimates. Utitur verò hâc voce *incidebantur*, quia olim leges omnes in tabulis æneis ſignabantur.

non

non hoc anno suum fore putaret. Obstabat ejus cogitationibus nemo, præter Milonem. Illum ipsum, quo poterat obstare, Cn. Pompeium, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: Cæsaris potentiam suam potentiam esse dicebat: bonorum animos etiam in [f] meo casu contempserat: Milo unus [g] urgebat. Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perdito ac furioso, ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum resp. suo jure esset ulta. Senatus, credo, Prætorem eum [h] circumscripsisset: ne cum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. An Consules in Prætore coërcendo fortes fuissent? primùm, Milone occiso, habuisset suos Consules: deinde quis [i] in eo Prætore Consul fortis esset, per quem Tribunum, virum Consularem crudelissimè vexatum esse meminisset? omnia possideret, teneret: lege novâ, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset; postremò, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effœminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempubl. nullam haberetis. An ille Prætor, ille vero Consul, si modò hæc templa, atque ipsa mœnia stare, eo vivo, tamdiu, & Consulatum ejus expectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? templum sanctitatis amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessum uni ordini, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri à multitudine imperitâ (quanquam esset miserum id ipsum) sed ab uno, qui cum tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum [k] abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus ever-

[f] *meo exilio.* [g] *resistebat.* [h] *coercuisset.* [i] *eo Prætore.* [k] *intulit.*

20. *Cn. Pompeium.*] Nolebat Clodio Pompeius obsistere, quia cum eo redierat in gratiam.

34. *Ut huic.*] Miloni.

37. *Ne cum solebat quidem.*] Sensus est, cùm Senatus volebat coërcere Clodium privatum, nihil efficiebat; quid igitur efficere poterit, cùm Prætor erit? est argumentum à minori.

39. *Habuisset suos Consules.*] Optabat Clodius Consules habere Hypsæum & Scipionem.

40. *Per quem tribunum.*] Clodius Tribunus vexavit Ciceronem virum Consularem.

41. *Lege novâ.*] Multæ leges, quas tulisset Prætor Clodius, post ejus mortem inventæ sunt. Inter quas hæc fuit inventa, ut Rusticanæ tribus in Consulibus creandis, ut libertini in tribubus urbanis, jus suffragiorum haberent.

46. *Hæc templa.*] Loquitur de foro & de curiâ, ubi hæc Oratio habebatur. Hostilia autem ab Hostilio rege, à quo condita est, curia dicebatur, in quâ erant rostra.

52. *Portum.*] Reges & populi exteri ad Senatum Rom. tanquam ad refugium confugiebant.

53. *Funestari.*] Id dicit, quia in eâ combustum est cadaver Clodii, quo curia & forum polluta est.

terat, Et sunt, qui de viâ Appiâ querantur, taceant de curiâ? Et qui ab eo [m] spirante forum putent potuisse defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate ipsum, si potestis, ab inferis: frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi verò sustinuistis eos qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro [n] volitarunt. Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Cœlius tribunus-plebis, vir & in repub. fortissimus, & in susceptâ causâ firmissimus, & bonorum voluntati & auctoritati Senatûs deditus, & in hâc Milonis sive invidiâ, sive fortunâ singulari, divinâ & incredibili fide.

[m] *vivo.* [n] *discurrerunt.*

58. *De viâ Appiâ querantur.*] In viâ Appiâ occisus est Clodius.

63. *Falcibus.*] Falces militares, non messorias intelligit; de quibus Vegetius.

65. *Cum audiretur M. Cœlius.*] Cum Romam redisset Milo nocte quâ curia incensa est, Cœlius tribunus-plebis, concione advocatâ eorum qui favebant Miloni, oratione exposuit omnia quæ sceleratè à Clodio commissa sunt. Verum reliqui tribuni-plebis cum armatâ multitudine in forum irrumpunt. Cœlium ipsum & Milonem interemissent, nisi servorum indumentis vestiti, fugâ consuluissent saluti. Multos cives trucidaverunt, eos præsertim qui habitu vestituque se divites ostendebant. Prætextu quærendi Milonem, multas domos invadunt, easque diripiunt. Ita Asconius, qui Cæcilium, non Cœlium legit.

66. *In susceptâ causâ firmissimus.*] Obstitit ille firmissimè legibus Cn. Pompeii, quibus ferebat, ut in hac causâ eodem die actor & reus orarent, ut actori horæ duæ, reo tres essent. Aiebat videlicet Cœlius privilegium in Milonem ferri, & judicia præcipitari: & cùm pertinaciùs legem ille vituperaret, eò processit ira Pompeius, ut diceret si coactus esset, armis se Rempublicam defensurum. Ita *Asconius.*

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio ad misericordiam comparata est.

XVIII. Sed jam satis multa de causâ: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, Judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat; ego autem, repugnante hoc, & imploro, & exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam adspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc ei minus parcere: atque haud scio an multo etiam sit adjuvandus magis. Etenim si in gladiatoriis

1. *Extra causam.*] Cicero vagatus est extra causam, cum tam fusè de Clodii vitiis & sceleribus dixit.

3. *Quam ipse non implorat.*] Id dicit, ut placeat judicibus, qui potuissent offendi, quod neque sordidatus venerit ad hoc judicium Milo, neque supplex ad eorum pedes deprecaturus acciderit.

pugnis,

pugnis, & in infimi generis hominum conditione atque fortunâ, timidos & supplices, &, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes & animosos, & se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quàm qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, Judices, exanimant & interimunt hæ voces Milonis, quas audio assiduè, & quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei, sint incolumes, sint florentes, sine beati: stet hæc urbs præclara, mihique patria charissima [a] quoquo modo merita de me erit; tranquillâ repub. cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur; ego cedam, atque abibo; si mihi republicâ bonâ frui non licuerit, at carebo malâ: &, quam primum [b] tetigero bene moratam & liberam civitatem, in eâ conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! ô spes fallaces! ô cogitationes inanes meæ! ego, cùm tribunus-pleb. repub. oppressâ, me Senatui dedissem, quem extinctum acceperam; equitibus Romanis, quorum vires erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant: mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego, cùm te (mecum enim sæpissimè loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patriâ putarem locum? Ubi nunc Senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox & defensio? mihi-ne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari? Nec verò hæc, Judices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis; negat enim se, negat ingratis civibus fecisse, quæ fecerit; timidis, & omnia [c] circumspicientibus pericula, non negat; plebem & infimam multitudinem, quæ P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quò tutior esset vita vestra, suam se fecisse commemorat; ut non modò virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret: nec timet, ne, cum plebem muneribus placarit, vos

[a] *sive me damnet, sive liberet.* [b] *pervenero.* [c] *providentibus.*

24. *Ego, cum Tribunus-plebis.*] Respicit Cicero ad illud tempus quo ab exilio revocatus est; ad quem revocandum non mediocrem operam tulit Sextius, qui tum Tribunus erat: in quo consensit cum Senatoribus, quibus fere semper Tribuni-plebis infensi fuerunt.

26. *Vires erant debiles.*] Debiles fuerunt propter Clodium, à quo illi vexati sunt.

31. *Tui.*] Cicero ex equestri ordine erat, ex quo ad Senatorium transivit.

36. *Negat.*] Excusat hîc cives, quos non ingratos esse ait, sed timidos.

40. *Tribus patrimoniis.*] Milo habuit tria patrimonia: paternum, maternum, & illud quod à C. Annio avo materno, à quo fuerat adoptatus, acceperat. Hæc autem omnia patrimonia largitionibus & impensis ludorum impenderat; ob quas, ut ait Asconius, Milo postero die reus ambitûs factus, absens damnatus est; sed has largitiones eo consilio à Milone factas esse ait Cicero in populum, ut divites à direptione liberaret.

non

non conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatûs erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam: vestras verò, & vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque cursum fortuna dederit, secum se ablaturum esse dicit. Meminit etiam sibi vocem Præconis [d] modò defuisse, quam minimè desiderarit; populi verò cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se Consulem declaratum; nunc denique, si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare: Addit hæc, quæ certe vera sunt, FORTES ET SAPIENTES VIROS non tam præmia sequi solere rectè factorum, quàm ipsa rectè facta: se nihil in vitâ, nisi præclarissimè, fecisse: siquidem nihil sit præstabilius viro, quàm periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit à suis civibus: nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam: esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoriâ consolaretur; quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in cælum videantur ascendere. [e] De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas: quin hoc tempore ipso, cùm omnes à meis inimicis faces invidiæ meæ subjiciantur, tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, & gratulationibus habendis, omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos & actos, & institutos dies: centesima [f] lux est hæc ab interitu P. Clodii, & opinor, altera: quà fines imperii populi Romani sunt, eà non solum fama jam de illo, sed etiam lætitia peragravit. Quamobrem ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris & jam versatur, & semper habitabit nominis mei gloria. Hæc tu mecum sæpe, his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego tecum Milo. Te quidem, quòd isto animo es, satis laudare non possum, sed quo est illa magis divina virtus, eo majore à te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum querela, ut his irasci possim, à quibus tantum vulnus accepero; non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissi-

[e] *tantum*. [d] in *me*. [f] *dies*.

44. *Occursationes.*] Id est, obvias salutationes, quæ honoris & benevolentiæ causâ fiunt.

Ib. *Sermones.*] Qui nempe de Milone absente circumferuntur.

46. *Vocem præconis.*] Licèt maxima pars suffragiorum in aliquem incumberet, neque posset in comitiis ignorari, quis Consul esset designatus; tamen ille Præconis voce renunciabatur, à quo laudibus efferebatur.

65. *Etruriæ festos.*] Hæc regio planè inimica Clodio. Cùm autem audivisset, eum à Milone interfectum fuisse, festos dies in honorem Milonis instituit.

76. *Non enim inimici mei.*] Ait quòd sibi amicissimi, hujus tanti mali erunt auctores, quibus irasci, aut de iis queri lex amicitiæ vetat. Loquitur autem de judicibus, quos dixit sibi esse amicissimos.

mi:

mi: non malè aliquando de me meriti, sed semper optimè. Nullum unquam, Judices, mihi tantum dolorem [g] inuretis (etsi, quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis: quæ si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id [h] meo capite potiùs luitur, quàm Milonis? Præclarè enim vixero, si quid mihi acciderit priùs, quàm hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quòd tibi, ô T. Anni, nullum à me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum sæpe corpus & vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, deposco. Quid jam restat? quid habeo quod dicam, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcunque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, Judices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis. His lacrymis non movetur Milo; est quodam incredibili robore animi: exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic eâ mente, quâ natus est; quid? vos Judices, quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis, ipsum ejicietis? & erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quàm hic qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republicâ sanguinem effudistis! vos in viri & in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, & huic judicio præsidentibus, hæc tanta virtus ex hâc urbe expelletur? exterminabitur? projicietur? ô me miserum! ô me infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos? ego te in patriâ per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, [i] Q. frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? at in quâ causâ non potuisse? quæ est grata gentibus; à quibus non potuisse? ab iis qui maximè P. Clodii morte acquierunt; quo deprecante? me. Quodnam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus ad-

[g] *inferetis.* [h] *meâ morte.* [i] *socio meæ calamitatis.*

81. *Offendistis.*] Id est, aliquid invenistis offensionis.

85. *Inimicitias potentium.*] Tanta fuit Ciceronis in Milonem amicitia, ut neque Clodiani, neque Pompeius, qui infensus erat Miloni, deterrere eum potuerint ab hâc Milonis defensione suscipiendâ.

86. *Armis.*] Cicero semper adfuit Miloni in petitione Consulatûs, licèt sæpiùs Clodio armis fuerit Milo appetitus.

89. *Temporum.*] Cicero significat, communicare secum omnes suas fortunas Milonem voluisse.

missi,

misi, Judices, cùm illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi? omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati mihi acerbiorem reditum esse, quàm fuerit ille ipse discessus. Nam quî possum putare me restitutum esse, si [l] distrahor ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tuâ, patria, dixerim: metuo enim ne sceleratè dicam in te, quod pro Milone dicam piè) ut P. Clodius non modò viveret, sed etiam Prætor, Consul, Dictator esset potiùs, quàm hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem, & à vobis, Judices, conservandum virum! Minimè, minimè, inquit; immò verò pœnas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriæ natus, usquam nisi in patriâ morietur? aut, si fortè, pro patriâ, hujus vos [m] animi monumenta retinebitis, corporis in Italiâ nullum sepulcrum esse patiemini? hunc suâ quisquam sententiâ ex hâc urbe expellet, quem omnes urbes expulsum à vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit! hanc ingratam, si ejecerit! miseram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim præ lacrymis jam loqui possum: & hic se lacrymis defendi vetat; vos oro obtestorque, Judices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem (mihi credite) is maximè probabit, qui in judicibus legendis optimum & sapientissimum & fortissimum quemque legit.

[l] *separor.* [m] *memoriam generositatis.*

115. *Illa indicia.*] Catilinæ conjurationem indicat, qui urbem ferro flammâque delere constituerat.

116. *Ex fonte illo dolores.*] Cicero ejectus in exilium à Clodio est, quia Lentulum & Cethegum, conjurationis socios, interfecerat in carcere: & quia Milo studuit, ut qui maximè, ut ab exilio Cicero revocaretur, hinc Clodium inter & Milonem odia gravissima exarserunt.

126. *Minimè, inquit.*] Inducit jam Milonem loquentem.

137. *Is probabit.*] Pompeium significat, qui cùm sapientissimos illos judices ex omnibus ordinibus selegerit, probabit eorum sententias. Id autem dicit, ut amoveat suspicionem odii, quo in Milonem Pompeius ferebatur.

PRO

M. MARCELLO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus civis Romanus & Consularis, singulari vir eruditione, cùm in Consulatu ante annos quinque Cæsarem palam oppugnavisset, in dissensione civili fuit cum Pompeio, cum multis aliis Senatoribus. Confecto bello Cæsar victor multos ex inimicis suis, Pompeiique fautoribus, in patriam, & pristinam dignitatem restituit. Cùm autem in Senatu à L. Pisone mentio facta esset de Marcello, qui Mitylenas concesserat, C. Marcellus Claudii frater se supplex ad Cæsaris pedes abjecit cum universo Senatu rogante Marcelli reditum. Cæsar multa acerbè de eo questus est, ac se propter injurias & suspiciones, quibus in futurum carere non posset, suo jure contra illum uti posse; se tamen satis vel naturæ, vel gloriæ vixisse. Deinde præter omnium spem dixit se Senatui roganti de Marcello, ne ominis quidem causâ negaturum. Itaque cum omnes ante Ciceronem rogati gratias egissent Cæsari, Cicero rogatus, ei enim ab universo Senatu partes illæ fuerant demandatæ, omnium nomine hâc oratione Cæsari gratias egit.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio anno urbis conditæ 707, C. Julio Cæsare tertiùm, M. Æmilio Lepido Consulibus.

PARTES.

Tres habet; Exordium, Contentionem, & Perorationem.

GENUS.

Hæc oratio est in genere demonstrativo: toto enim versatur in laude Cæsaris.

STYLUS.

Stylus elegans est, ornatus, & aureo quodam orationis flumine temperatus.

EXOR-

EXORDIUM.

I. DIUTURNI silentii, P. C. quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundiâ, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, [a] quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum in summâ potestate rerum omnium [b] modum, tam denique incredibilem sapientiam ac penè divinam tacitus nullo modo præterire possum. M. enim Marcello vobis, P. C. reique publ. reddito, non solùm illius, sed meam etiam vocem & auctoritatem, & vobis & reipublicæ conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, P. C. ac vehementer angebar, cùm viderem, virum talem, qui in eâdem causâ esset, in quâ

INTERPRETATIO.

[a] *loquendi meo pristino more* ea *quæ vellem, & quæ sentirem.* [b] *moderationem.*

1. *Diuturni silentii.*] Diu siluerat Cicero propter illud bellum civile quod Pompeium inter & Cæsarem exarserat; alii enim in alias urbes se Senatores receperant; alii secuti fuerant Pompeium, ut ipse Cicero, cum multis è primoribus: quare Romæ nullus tunc Senatus habebatur. Deinde cùm ipse à Cæsare restitutus est, latuit, neque sententiam dixit in Senatu.

Ib. *Patres conscripti.*] Ordinum varietatem intulit Romulus in suam civitatem. Idem enim Senatum, idem equites instituit: sed qui neque Senatores neque Equites essent, eos in tertio Plebis ordine reliquit. Senatores autem nominavit, quos ad Consultationes de Repub. advocavit, quòd ad senes fere & majores natu acciderет, ad quos de summâ Repub. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publicè sibi suscipienda existimaret. Hosdem etiam Patres appellavit nempe à curæ similitudine, ut scripsit in Catilinæ conjuratione Sallustius. Unde precedentibus temporibus Patres Conscripti nominati sunt, qui in Novum Senatum erant lecti; quamvis postremò usus obtinuerit, ut omnes Senatores uno Patrum Conscriptorum nomine vocarentur.

2. *Non timore aliquo.*] Id dicit ad conciliandam Cæsaris sibi benevolentiam: quid enim ab eo timere poterat, à quo tam humaniter exceptus est, præcipuè cùm illi obviam venit redeunti ex Asiâ in Italiam; ut enim Plutarchus scribit in Cicerone, non priùs Cæsar Tullium ante alios sibi occurrentem vidit, quàm descenderit, salutaverit, cumque eo solo colloquenti multa stadia processerit. Adde quod singulari clementiâ & animi lenitate præditus est Cæsar.

Ib. *Partim dolore.*] Prima causa ejus silentii dolor fuit; quam ex absentiâ & casu Marcelli percipiebat, quòd cùm in eâdem causâ fuisset, quâ Cicero, non in eâdem fortunâ jam esset: Cicero pristinæ dignitati redditus est, & M. relictus.

Ib. *Partim verecundiâ.*] Verecundia metus est infamiæ; pudebat enim Ciceronem sine Marcello sententiam dicere in Senatu.

12. *In eâdem causâ.*] Secutus fuerat Marcellus Pompeium cum Cicerone contra Cæsarem.

ego

go fuiſſem, non in eâdem eſſe fortunâ: nec mihi perſuadere poteram, nec fas eſſe ducebam, verſari me in veſtro veteri curriculo, illo æmulo atque imitatore ſtudiorum, ac laborum meorum, quaſi quodam ſocio à me & comite diſtracto. Ergo & mihi, & meæ priſtinæ vitæ conſuetudinem C. Cæſar, interclusam aperuiſti, & his omnibus ad bene de omni republicâ ſperandum, quaſi ſignum aliquod ſuſtuliſti. Intellectum eſt enim mihi quidem in multis, & maximè in me ipſo, ſed paulò ante omnibus, cùm M. Marcellum Senatui populoque Romano & reipublicæ conceſſiſti, commemoratis præſertim offenſionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatemque reipublicæ tuis vel [c] doloribus, vel ſuſpicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis anteactæ vitæ hodierno die maximum cepit, cùm ſummo conſenſu Senatûs, tum præterea judicio tuo graviſſimo & maximo; ex quo profectò intelligis, quanta in dato beneficio ſit laus, cùm in accepto tanta ſit gloria. Eſt vero fortunatus ille, cujus ex ſalute non minor penè ad omnes, quàm ad illum ventura ſit, lætitia pervenerit. Quod ei quidem merito atque optimo jure contigit; quis enim eſt illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium ſtudio, aut innocentiâ, aut ullo genere laudis præſtantior? Nullius tantum eſt [d] flumen ingenii; nulla dicendi aut ſcribendi tanta vis, tanta copia, quæ non dicam exornare,

[c] *iræ tuæ.* [d] *ubertas.*

14. *Veteri curriculo.*] Intelligit Senatum ubi ſæpe cum Marcello ſententiam dixit; metaphora ſumpta à ludis, in quibus curſus agi ſolebant.

15. *Illo æmulo.*] Marcellus orator fuit inſignis, qui cum Cicerone de laude eloquentiæ certabat; cujus lib. de claris Oratoribus laudes proſequitur.

16. *Comite diſtracto.*] Longè Marcellus & Cicero à ſe invicem diſtracti erant, nam Romæ Cicero tum erat: Marcellus verò Mitylenis exulabat.

19. *Signum aliquod ſuſtuliſti.*] Tranſlatio à bello, in quo dum ſignum ſtat, ſpes affulget victoriæ; & Cæſar, reſtituto Cicerone & Marcello, ſignificat ſe Rempublicam nolle evertere.

22. *Offenſionibus.*] M. Marcellus Conſul contendit, ut Cæſari in Galliis bellum agendi ſucceſſor mitteretur; iſque exercitum ſtatim dimitteret, vel hoſtis patriæ declararetur. In oratione prædonem appellavit: imo decurionem Novicomi, quo coloniam Cæſar deduxerat, virgis cæcidit, ut civem eum non eſſe oſtenderet, & ita Cæſaris factum improbaret, eique plagarum ſuarum veſtigia oſtenderet.

24. *Suſpicionibus.*] Suſpicabatur Cæſar, ſibi à Marcello mortem intentari.

Ib. *Ille.*] Marcellus.

25. *Summo conſenſu Senatûs.*] Senatus univerſus poſtulavit à Cæſare, ut ab eo revocaretur Marcellus, et in priſtinam ſuam dignitatem reſtitueretur.

29. *Ad illum ventura.*] Indicat maximam percepturum lætitiam Marcellum cum audiret in exilio ſe à Cæſare revocari.

31. *Nobilitate.*] Licèt Marcellorum gens plebeia fuerit, tamen honoribus illuſtriſſima & nobiliſſima extitit, utpote in quâ ſex fuere Conſules, quorum unus quinque conſulatibus, alter tribus functus eſt.

Ib. *Optimarum artium ſtudio.*] Commentationibus quotidianis ſe exercuiſſe Marcellum ait Cicero lib. de claris Oratoribus: unde nulla ei Oratoris virtus defuit.

sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit; tamen hoc affirmo, & hoc [e] pace dicam tuâ, nullam in his esse laudem ampliorem quàm eam, quam hodierno die consecutus es.

[e] *dicam cum tuâ* veniâ.

CONFIRMATIO.

Duas partes habet Confirmatio. In primâ parte laudat Cæsaris clementiam. In secundâ diluit suspiciones insidiarum.

PRIMA PARS CONFIRMATIONIS.

In quâ laudat Cæsaris clementiam.

II. Soleo sæpe ante oculos ponere idque libenter [a] crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero [b] præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri; nec verò disjunctissimas terras citiùs cujusquam passibus potuisse peragrari, quàm

[a] *sæpe dicere.* [b] *expeditionem.*

1. *Soleo sæpe ante oculos ponere.*] Illustri distributione comparat res gestas à Cæsare, cum aliorum imperatorum victoriis, quas longè ait superasse.

2. *Nostrorum imperatorum.*] Ante Cæsarem claruerunt armorum gloriâ Scævola, Mucius, Cincinnatus, Camillus, Torquatus, Manlius, Curius, Fabius Maximus, Decii, Regulus, Marcellus, Scipiones, Catones, Paullus Æmilius, Pompeius.

Ib. *Exterarum gentium.*] Præ cæteris istæ gentes fortissimæ omnium habitæ sunt Persæ, Macedones, Thebani, Locrenses, Galli.

3. *Potentissimorum populorum.*] Potentissimi olim fuerunt, ante Romanos, Scythæ, Athenienses, Lacedæmonii.

Ib. *Clarissimorum regum.*] Hi reges cæteros vicerunt nominis gloriâ: Pyrrhus rex Epirotarum, Syphax, Jugurtha, Massinissa, Bocchus, Alexander, Mithridates.

4. *Numero præliorum.*] Cæsar quinquagies cum hoste signa contulit. Vide Plinium, lib. 7. cap. 26. Et præter civiles victorias undecies centum & nonaginta duo millia hominum præliis occidit.

5. *Nec varietate regionum.*] Bellum gessit Cæsar in Hispaniâ, Britanniâ, Galliâ, Ægypto, Germaniâ, Asiâ, Africâ, & Græciâ. Pompeium in Africâ, ad Pharsaliam vicit, Ptolomæum in Ægypto, Pharnacem filium Mithridatis in Ponto, Scipionem & Jubam in Africâ, Pompeii filios in Hispaniâ.

Ib. *Nec celeritate conficiendi.*] In Commentariis Cæsaris hoc de se frequenter ait: *Celeriùs opinione hoc aut illud Cæsar fecit*, Et de Pharnace à se superato, *Veni, vidi, vici.*

6. *Disjunctissimas terras.*] Vicit in Germaniâ & Africâ.

tuis,

tuis, non dicam cursibus, sed victoriis [c] lustratæ sunt. Quæ quidem ego nisi tam magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidem extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriæ sint imperatorum; & certè in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multùm juvant; maximam verò partem quasi suo jure fortuna sibi vindicat, & quidquid est prosperè gestum, id penè omne ducit suum. At verò hujus gloriæ, C. Cæsar, quam es paulò antè adeptus, socium habes neminem; totum hoc quantumcunque est, quod certè maximum est, totum est, inquam, tuum; nihil sibi ex istâ laude Centurio, nihil Præfectus, nihil cohors, nihil turma

[c] *pervagatæ.*

8. *Cursibus.*] Hyperbole egregia: vix enim quis has regiones posset cursibus peragrare.

10. *Sunt alia majora.*] Intelligit clementiam, quæ omnibus victoriis & rebus bellicis videtur anteponenda; quia tota est clementia Cæsaris: at victoriæ & res bellicæ ipsi sunt cum reliquis belli ducibus & militibus communes, unde sumunt nonnulli occasionem eas extenuandi.

13. *Imperatorum.*] Imperator dictus est, qui suis auspiciis exercitum ducebat, & aliquot hostium millia in acie ceciderat. Suetonius scribit, Julium Cæsarem Imperatoris prænomen perpetuum, & cognomen Patris patriæ à Senatu accepisse.

Ib. *Et certe in armis.*] Causas profert, ex quibus victoria efficitur.

14. *Commeatus.*] Per commeatum intelligit ea omnia quæ exercitui vel instruendo, vel alendo, prorsus necessaria sunt.

15. *Fortuna.*] Fortuna maximè in bellis anceps dicitur; quid enim victoriâ incertius?

17. *At verò hujus gloriæ.*] Apponit dissimilitudinem, quâ ostendit laudem clementiæ sibi propriam Cæsarem vindicare, restituendo Senatui Marcellum, quia ipsi unica est, nec communis cùm aliis.

20. *Centurio.*] Vegetius lib. 2. cap. 8. dicit fuisse *Centuriones, qui singulas centurias curabant, qui nunc centenarii nominantur.* Centurio verò equitum est, & Præfectus peditum dux.

Ib. *Nihil Præfectus.*] Præfecti varii fuerunt; alii legionis, qui propriè judicabant, & qui, absentibus legatis, tanquam ipsorum vicarii potestatem maximam retinebant; alii castrorum, ad quos castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat; alii annonæ, qui curabant annonam, & ut equi & vestes semper militibus paratæ essent.

Ib. *Cohors.*] Modestus & Vegetius in unâ legione Cohortes decem fuisse scribunt, quarum prima & numero & dignitate militum cæteris præstabat. Hæc autem suscipiebat Aquilam, quæ præcipuum Romanorum vexillum erat. Hæc habebat pedites mille centum & quinque, cum equitibus loricatis centum triginta duobus, & Cohors milliaria dicebatur, & princeps totius legionis erat, à quâ, cùm ad pugnam veniendum erat, prima acies instruebatur. 2. Secunda Cohors habebat pedites 555. & equites 66. & quinquagenaria dicebatur. Tertia tot numerabat pedites, & equites: in quâ validiores probabantur, quia in mediâ erat acie. Quarta pedites 600. & equites 66. Tot in quintâ numerabantur: sed strenuos quosque milites exigebat, quia sicut prima Cohors dextrum, sic illa sinistrum cornu tenebat; quinque porro illæ cohortes in primâ acie stabant.

Sexta Cohors habebat pedites 555. equites 66. illa autem in secundâ acie post Aquilam ordinabatur. Septima pedites 555. cum equitibus 56. in secundâ acie mediâ consistebat. In octavâ, nonâ, & decimâ totidem erant milites,

turma [d] decerpit: quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna in istius se societatem gloriæ non offert: tibi cedit; tuam esse totam, & propriam fatetur; nunquam enim temeritas cum sapientiâ commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed ea tamen vicisti, quæ & naturam, & conditionem ut vinci possent, habebant; nulla est enim tanta vis, [tanta copia] quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit: verùm animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modò extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem; hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem non solùm nostris, sed penè omnium gentium literis atque linguis: neque [e] ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodo etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore mili-

[d] *assumit.* [e] *ullum tempus.*

Hæc ultima in secundâ acie sinistrum cornu possidebat. Licèt illæ majores & præcipuæ legionis partes fuerint, nullæ tamen primis Romanorum temporibus extitere, ut Vegetius ait, cùm nulla earum apud Livium mentio fiat; quare vulgò plerique credunt à Mario primum cohortes institutas fuisse.

21. *Turma.*] Turma hinc dicta est, quod terdenis equitibus conflabatur: dividebatur autem in decurias, quæ nomen hinc traxit, quod decem equites [illegible] quæque contineret.

23. *Temeritas.*] Temeritas audacia sine consilio dicitur: in bellis autem sæpe temeritas & fortuna dominantur: at in clementia minimè; tota enim ab animi consilio proficiscitur.

25. *Domuisti.*] Redit Cicero ad enumerationem populorum, quos Cæsar superavit, adhibitaque comparatione cùm veniâ quam Marcello dedit, longe hanc omnibus aliis præstantiorem clementiæ victoriam extollit.

Ib. *Barbaris.*] Tales fuerunt Afri, Ægyptii, Britanni, Galli, Germani, Sarmatæ. Dicuntur autem illi populi immanitate barbari, vel propter morum feritatem, vel corporis magnitudinem.

Ib. *Multitudine innumerabiles.*] Legitur Cæsarem in solâ Galliâ vicisse populos quadringentos; sed nota per tot illos populos, eos nominari, qui ab urbe aliquâ vel breviore aliquo regionis tractu denominabantur, quales bene multi erant, in quâlibet nunc Galliæ provinciâ.

26. *Locis infinitas.*] Varias nationes in variis orbis partibus vicit Cæsar, ut dictum est superius.

Ib. *Copiarum genere.*] Præ cæteris populis qui victi sunt à Cæsare ditissimi fuere Galli, Alexandrini, & Hispani.

27. *Vinci possent.*] Vicit Cæsar populos qui vinci quidem, sed non sine maximâ difficultate, poterant. Neque enim omnino insuperabiles fuerunt.

29. *Animum vincere.*] Redditio est dissimilitudinis. Nam si vincere, quæ non facilè vincuntur, gloriosum est, longè est gloriosius animum vincere, &c.

30. *Adversarium.*] Marcellum nempe, qui Philosophiæ studio vir fuit eximius.

31. *Virtute.*] Vulgo nomine virtutis Romani intelligunt fortitudinem, quæ cum reliquis suum virtutis nomen communicat.

38, *Obstrepi clamore.*] Id est, strepitu & acclamatione militum ita obrui, ut minùs audiantur.] Solebant enim illi veteres, sive quæ belli, sive quæ domi res malè vel bene gestæ videbantur, acclamatione vel probare, vel impro-

militum videntur, & tubarum sono. At verò cùm aliquid clementer, mansuetè, justè, moderatè, sapienter factum, in iracundiâ præsertim, quæ est inimica consilio, & in victoriâ, quæ natura insolens & superba est, aut audimus, aut legimus; quo studio incendimur, non modò in [f] gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpe, quos nunquam vidimus, diligamus? Te verò, quem præsentem intuemur, cujus mentem sensusque & [g] os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum reipub. fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? quâ benevolentiâ complectemur? parietes medius fidius, C. Cæsar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt, quòd brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum, & suis sedibus. Equidem cùm C. Marcelli, viri optimi, & [h] commemorabili pietate [ac virtute] præditi lacrymas modò vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria [i] effodit: quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad paucos redactam, penè ab interitu [k] vindicasti.

III. Hunc tu igitur diem tuis maximis & innumerabilibus gratulationibus jure antepones; hæc enim res unius est propria C. Cæsaris: cæteræ, duce te, gestæ, magnæ illæ quidem, sed tamen multo magnoque comitatu; hujus autem rei tu idem & dux es & comes: quæ quidem tanta est, ut tropæis, monumentisque tuis [nulla unquam] allatura sit finem ætas; nihil enim est opere, aut manu factum, quod aliquando non conficiat & consumat vetustas; at verò hæc tua justitia, & lenitas animi florescet quotidie magis, ita

[f] *rebus veris.* [g] *vultum.* [h] *commemorandâ.* [i] *vulneravit.* [k] *liberasti.*

probare. Nota verò quòd illa vox *obstrepi* passivè sumpta insolens ac parum usitata sit.

45. *Quidquid belli.*] Hic locus ab Ennio desumptus est, qui sic cecinit, *quorum virtus belli fortuna peperit.* Id est, qui in bello non interierunt.

47. *Parietes.*] Translatio à rebus animatis, ad res inanimatas, quibus sensus ad lætitiam significandam conceditur.

Ib. *Medius fidius.*] De hoc dictum est pro Milone, parag. 16. not. ad l. 8.

49. *Illa auctoritas.*] Restituto Marcello à Cæsare restituitur pristina Senatus auctoritas; quæ tempore bellorum civilium planè jacuerat.

50. *C. Marcelli.*] Loquitur de Marcello fratre, qui supplex ad Cæsarem verit, ut pro hoc Marcello deprecaretur.

1. *Hunc tu igitur diem.*] Laudat Cæsarem à proprio clementiæ suæ facto, quod victoriis anteponendum est, quia multos comites victoriarum habet, nullos verò clementiæ, quæ ipsius tota est.

Ib. *Tuis gratulationibus.*] Ante bella civilia pro rebus feliciter gestis in Galliâ dierum 25. gratulationes seu supplicationes Cæsari decretæ sunt, quod nulli ante contigerat, ut ipse ait lib. 2. bell. civil. & confectis bellis civilibus dierum 40. ut Dio refert lib. 2.

5. *Tropæis.*] De his dictum Orat. in Pisonem paragr. 15. not. ad l. 35.

Ib. *Monumentisque.*] Monumentum generaliter res est memoriæ causâ in posterum prodita, in quâ si corpus inferatur, fiet sepulcrum; si nihil erat, monumentum memoriæ causâ factum est.

8. *Hæc tua justitia, & lenitas.*] Utraque

ita ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et cæteros quidem omnes victores bellorum civilium jam ante æquitate & misericordiâ viceras, hodierno ver die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, cùm ea ipsa, quæ illa erat adepta, victi remisisti; nam cùm ipsius victoriæ conditione jure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus; rectè igitu unus invictus es, à quo etiam ipsius victoriæ conditio visque devicta est. Atque hoc C. Cæsaris judicium, P. C. quàm latè pateat, attendite; omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero funestoque compulsi, etsi aliquâ culp tenemur erroris humani, à scelere certè liberati sumus; nan cùm M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ conservavit memet mihi & item reipublicæ, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, & sibi ipsos, & patriæ reddidit; quorum & frequentiam & dignitatem hoc ipso in [a] consessu videtis: non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, à plerisque ignoratione potius, & falso atque inani metu, quàm cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum; quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendumque esse putavi; semperque do-

[a] *Senatu.*

traque hæc virtus Cæsaris elucet in moderatione animadvertendi.

9. *Operibus tuis.*] Intelligit illa monumenta & tropæa, quæ opere & manu Cæsaris erecta sunt.

10. *Omnes victores bellorum civilium.*] Victores illi bellorum civilium fuere Sylla, Marius, Octavius, Cinna, qui non contenti effuso civium sanguine in bellis, post victoriam multùm iterum effuderunt.

12. *Te ipsum vicisti.*] Vicit semetipsum Cæsar, cùm, odio deposito, quo in Marcellum exarserat, ei pepercit.

13. *Ipsam victoriam vicisse videris.*] Ait Cicero Cæsarem vicisse victoriam, vel quia veniam eis concessit, in quos victoriæ jure animadvertere poterat, vel quia se victorem clementiâ & lenitate animi vicit.

18. *Atque hoc C. Cæsaris judicium.*] Judicium exprimit, quo Marcellus à Cæsare restitutus est.

19. *Ad illa arma fato.*] Ut illos excuset, qui arma Pompeii secuti sunt, fato causam adscribit, cui parere necessariò oportuit, juxta mentem illius temporis philosophorum, qui bellorum civilium discordias plerumque fato tribuebant, ut videre est apud Horatium Epod. 7. *Sic est, acerba fata Romanos agunt.*

21. *Erroris humani.*] Excusat eos qui contra Cæsarem à Pompeio steterunt, quod arbitrarentur in fraudem inducti, eum aliquid contra Remp. moliri, cùm unicè Rempub. & suam dignitatem conservare ac tueri conaretur.

23. *Memet mihi.*] Cicero primùm secutus fuerat Pompeium contra Cæsarem, sed se restitutum putavit, cum Marcellum vidit Reipub. redditum: quia & omnes alii sese restitutos quoque putaverunt; quare omnes animum resumpserunt, atque iterum Reipub. consulere cœperunt.

25. *Non ille.*] Ostendit judicium Cæsaris ex effectis & signis, Fuit autem judicium, quod putabat Cæsar eos non ex malitiâ, sed ex ignorantiâ peccasse, quia eos restituit in Senatum: quos nunquam restituisset, si eos hostes judicasset.

28. *Semper de pace agendum.*] Semper pacis auctor fuit Cicero. Unde lib. 7. Epist. 14. ad Att. *Pacem hortari non desino, quæ vel injusta utilior est, quam justissimum bellum cum civibus.*

luis,

ui, non modò pacem, sed orationem etiam civium pacem flagitantium repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia; semperque mea consilia pacis & togæ socia, non belli atque armorum fuerunt: hominem sum secutus privato officia, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, nt nullâ non modò [b] cupiditate, sed ne spe quidem, prudens & sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium minimè obscurum fuit; nam & in hoc [c] ordine, integrâ re, multa de pace dixi; & in ipso bello eadem etiam cum [d] capitis mei periculo sensi. Ex quo jam nemo erit tam injustus rerum [e] æstimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit, cùm pacis auctores conservandos statim censuerit, cæteris fuerit iratior. Atque id minùs mirum videretur fortasse tum, cùm esset incertus exitus, & anceps [f] fortuna belli; qui verò victor pacis auctores diligit, is profectò declarat, se maluisse non dimicare, quàm vincere. Atque hujus quidem rei M. Marcello sum testis; nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant: quoties ego eum, & quanto cum dolore vidi, cùm insolentiam certorum hominum, tùm etiam ipsius victoriæ ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Cæsar, nobis, qui illa vidimus, debet esse; non enim jam causæ sunt inter se, sed victoriæ com-

[b] *ambitione.* [c] *Senatu.* [d] *vitæ meæ.* [e] *judex.* [f] *victoria dubia.*

31. *Repudiari.*] Cæsar pacis cupidus fuit, Cicero suasor, hanc Pompeius semper repudiavit.

34. *Grati animi fidelis memoria.*] Beneficio Pompeii revocatus fuerat ab exilio Cicero, unde eum Cicero secutus est, non odio Cæsaris, sed, ut ait lib. 7. Epist. Fam. 3. *quia veritus sum deesse Pompeii saluti, cùm ille aliquando non defuisset meæ.*

26. *Ad interitum ruerem voluntarium.*] De Pompeii victoriâ nunquam bene Cicero ominatus est. Primùm quia neque magnas copias, neque bellicosas: deinde excepto duce, paucisque principibus, reliquos in bello rapaces, & in oratione crudeles: deinde amplissimorum virorum æs alienum, nihil denique boni præter ipsam causam Pompeii invenit. Pompeius signa tirone & collectitio exercitu cum Cæsaris legionibus robustissimis contulit; victus turpissimè, amissis etiam castris, solus fugit. Hæc Cicero scribit Mario lib. 7. Epist. 3. Fam.

38. *Integrâ re.*] Id est, nondum divisâ Repub. bellis civilibus.

32. *Ex quo.*] Conclusio totius argumenti superioris, quàm sic informat: Is pacem amavit, qui præcipuè pacis auctores conservavit: sed me pacis auctorem Cæsar conservavit, igitur pacem amavit.

48. *Insolentiam certorum hominum.*] Certos dicit, quasi odiosum esset eos appellare; sed inter eos potissimum fuere L. Lentulus, L. Domitius Ænobarbus, Curius, Antonius, qui bellum suadebant pacis conditionibus repudiatis.

49. *Ferocitatem extimescentem.*] Hic videtur indicare, fuisse utilius Cæsarem, quàm Pompeium, vicisse; propter eorum crudelitatem & cupiditatem qui cum Pompeio erant.

51. *Non enim causæ.*] Sæpe Cicero cum multis historicis, ac præcipuè Velleio Paterculo l. 2. Pompeii causam multò meliorem fuisse asseverat. Verùm hîc non agitur de causâ, sed de victoriâ; nam victoria Cæsaris longè moderatior extitit, quàm quæ à Pompeio

comparandæ. Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam; [g] gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus; quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriæ: ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret; quoniam ex eadem acie conservat quos potest. Alterius verò partis nihil ampliùs dicam, quàm id, quòd omnes verebamur, [h] nimis iracundam futuram fuisse victoriam; quidam enim non modò armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur: nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si pœnas à populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum & tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris & sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono, & fruere cùm fortunâ & gloria, tum etiam naturâ & moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus jucunditasque sapienti; cætera cùm tua recordabere, etsi persæpè virtuti, tamen plerumque felicitati tuæ gratulabere: de nobis, quos in repub. tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientiâ tuâ cogitabis: quæ non modò summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere; tantus est enim splendor in [k] laude vera, tanta in magnitudine animi & consilii dignitas, ut hæc à virtute donata, cæ-

[g] *vaginam vacuam gladio.* [h] *ferociorem.* [i] *ita ut.* [k] *virtute.*

peio fuisse relata, propter eorum superbiam & ferocitatem, quos secum habebat.

52. *Vidimus.*] Probat ab effectu moderationem Cæsarianæ victoriæ, quia post eam nemo occisus est, sed suis hostibus pepercit Cæsar.

58. *Eos Martis vis perculit.*] Si qui ceciderunt in victoriâ Cæsaris, ceciderunt illis armati. Non verò post prælium & victoriam interfecti sunt, ulciscente se victore.

57. *Alterius vero partis.*] A parte Pompeii si stetisset victoria, plena illa fuisset crudelitatis; Pompeiani enim eos pro hostibus habebant, qui secum unà non essent, etiam si secuti Cæsarem non essent; at Cæsar eos tantùm oppugnabat, qui contra essent armati, ut dicetur in Ligarianâ; & patet ex Epist. 9. ad Marcellum hunc lib. 4. ad Fam.

59. *Otiosis.*] Otiosos hic dicit, qui neutrius partis fuerunt.

65. *Ad clementiam.*] Mirificè hîc adulatur Cæsari. Ait enim divinâ providentiâ factum esse, ut clementi victori victoria concederetur, tum ut populum Rom. ulciscerentur, tum ut Cæsaris clementiam dii nobilitarent.

66. *Excellenti bono.*] Vocat Cæsaris clementiam bonum excellens.

68. *Cætera cùm tua recordabere.*] Id est, omnes victorias à te relatas, & populos subactos.

73 *Summa bona.*] Summum & solum differunt; summum enim bonum in comparatione eorum dicitur, quæ minora sunt; solum bonum sine comparatione dicitur. Alludit autem ad Peripateticorum & Stoicorum dogmata. Peripatetici summum bonum in animi, corporis & fortunæ bonis, Stoici verò in unâ virtute collocabant.

75. *Donata.*] Quæ donantur virtute non possunt eripi, quia virtus æterna.

tera à fortunâ commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim, aut pravitate aliqua lapsis, sed [m] opinione officii, stulta fortasse, certè non improba, & specie quâdam reipublicæ; non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt; contraque summa laus, quod plerique minimè timendum fuisse senserunt.

[m] *errore.*

76. *Commodata.*] Quæ commodantur, dantur tantùm ad tempus, quia fluxa est fortuna & caduca.

79. *Specie quâdam Reipub.*] Credebant videlicet, qui Pompeium secuti sunt, id ab eis exigere Reipub. conservandæ dignitatem; qui eam à Cæsare censebant oppugnari.

80. *Si te aliqui timuerunt.*] Qui cum Pompeio fuerunt, timuerunt Cæsarem.

Ib. *Plerique.*] Judicarunt fere omnes nihil post victoriam pertimescendum esse à Cæsare, cognitâ tantâ illâ clementiâ, ejus, & mansuetudine in condonandis injuriis.

SECUNDA PARS.

In quâ diluit insidiarum suspiciones.

IV. Nunc verò venio ad gravissimam querelam, & atrocissimam suspicionem tuam; quæ non tibi ipsi magis, quàm cum omnibus civibus, tum maximè nobis, qui à te conservati sumus, [n] providenda est; quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo: tua enim cautio nostra cautio est; ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quàm parum prudens: sed quisnam est iste tam demens? de tuisne? tametsi qui magis sunt tui, quàm quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui unà tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris; cavendum est, ne quid inimici: qui? omnes enim qui fuerunt, aut suâ pertinaciâ vitam amiserunt, aut tuâ misericordiâ retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen, cum in animis hominum tantæ latebræ

[n] *cavenda.*

1. *Ad gravissimam querelam.*] Cùm se abjecit Marcelli frater Marcellus ad pedes Cæsaris, de ejusdem Marcelli acerbitate graviter conquestus est Cæsar, dixitque se aliquid ab eo insidiarum metuere.

5. *Tua enim cautio.* Dicit Cicero, quod si diligenter sibi caveri Cæsar, omnibus se quoque eâdem operâ cavebit; & si illi aliquid mali acciderit, omnibus id quoque accidet.

Ib. *In alterutro.*] In timore nempe, vel securitate.

7. *Tam demens?* Qui sc. tibi insidiaretur.

ſint, & tanti receſſus, augeamus ſane ſuſpicionem tuam: ſimul enim augebimus & diligentiam; nam quis eſt omnium tam ignarus rerum, tam rudis in repub. tam nihil unquam nec de ſuâ, nec de communi ſalute cogitans, qui non intelligat, tuâ ſalute contineri ſuam? & ex unius tuâ vitam pendere omnium? Equidem de te dies noctéſque, ut debeo, cogitans, caſus duntaxat humanos & incertos eventus valetudinis, & naturæ communis fragilitatem extimeſco; doleoque cum reſpublica immortalis eſſe debeat, eam in unius mortalis animâ conſiſtere: ſi verò ad humanos caſus, incertoſque eventus valetudinis, ſceleris etiam accedat, inſidiarum, que conſenſio; quem deum, etiam ſi cupiat, opitulari poſſe reipublicæ credamus? Omnia ſunt excitanda tibi, C. Cæſar, uni, quæ jacere ſentis, belli ipſius impetu, quod neceſſe fuit, perculſa atque proſtrata: conſtituenda judicia, revocanda fides, comprimendæ [b] libidines, propaganda ſoboles: omnia, quæ dilapſa defluxerunt, ſeveris legibus [c] vincienda ſunt. Non fuit recuſandum in tanto bello civili, tantoque animorum ardore & armorum, quin quaſſata reſpublica, quicunque belli eventus fuiſſet, multa perderet & ornamenta dignitatis, & præſidia ſtabilitatis ſuæ; multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuiſſet: quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda ſunt, quibus præter te mederi nemo poteſt. Itaque illam tuam præclariſſimam & ſapientiſſimam vocem invitus audivi, ſatis te diu vel naturæ vixiſſe, vel gloriæ: ſatis, ſi ita vis, naturæ fortaſſe; addo etiam, ſi placet, gloriæ; at, quod maximum eſt, patriæ certe parum. Quare omitte, quæſo, iſtam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam; noli noſtro periculo ſapiens eſſe; ſæpe enim venit ad aures meas, te idem iſtud nimis crebrò dicere, ſatis te tibi vixiſſe; credo:

[b] *improbitates.* [c] *firmanda.*

27. *Omnia ſunt excitanda tibi.*] Hîc Cicero hortatur Cæſarem, ut Reipublicæ formam & dignitatem reſtituat, quæ bellis civilibus tota jacuerat.

29. *Fides.*] Id eſt, creditæ pecuniæ ſolutio.

30. *Propaganda ſoboles.*] Tranſlatio ſumpta à plantis. Curabant diligentiſſimè Romani, ut ſoboles augeretur, ut civium multitudinem haberent.

33. *Quicunque belli eventus fuiſſet.*] Sive Pompeius viciſſet, ſive Cæſar.

35. *Togatus.*] Toga inſigne fuit pacis.

36. *Belli vulnera.*] Intelligit incommoda, quæ bellorum civilium tempore paſſa fuit Reſpub.

37. *Itaque illam tuam.*] Venit ad ſecundam illam partem orationis quam habuit Cæſar in Senatu, ubi poſtquam conqueſtus eſt de Marcelli acerbitate, & de ſuſpicione inſidiarum, dixit demum vixiſſe ſe ſatis; hanc verò propoſitionem Cicero refellendam ſuſcipit.

39. *Vel naturæ vixiſſe.*] Jam quinquageſimum quartum ætatis annum agebat Cæſar.

41. *Iſtam doctorum hominum.*] Non eſt dubium quin hîc de Stoicis Philoſophis loquatur, qui de contemnendâ morte acriter diſputant.

44. *Te tibi vixiſſe.*] Suetonius cap. 86. in Julio refert Cæſarem ſuſpicionem quibuſdam ſuorum reliquiſſe, neque voluiſſe ſe diutiùs vivere, neque curaſſe, quòd valetudine minùs proſperâ uteretur.

ſed

ſed tum id [d] audirem, ſi tibi ſoli viveres, aut ſi tibi etiam ſoli natus eſſes; nunc, cùm omnium ſalutem civium, cunctamque rempublicam res tuæ geſtæ complexæ ſint, tantum abes à perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quæ cogitas, nondum jeceris. Hic tu [e] modum tuæ vitæ, non ſalute reipublicæ, ſed æquitate animi definies? quid, ſi iſtud ne gloriæ quidem tuæ ſatis eſt? cujus te eſſe avidiſſimum, quamvis ſi ſapiens, non negabis. Parùmne igitur, inquies, gloriam magnam relinquemus? immo verò aliis, quamvis multis, ſatis; tibi uni parùm; quidquid enim eſt, quamvis amplum ſit, id certe parùm eſt tum, cùm eſt aliquid amplius. Quod ſi rerum tuarum immortalium, C. Cæſar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adverſariis, rempublicam in eo ſtatu relinqueres, in quo nunc eſt? vide, quæſo, ne tua divina virtus admirationis plus ſit habitura, quàm gloriæ: ſiquidem gloria eſt illuſtris ac pervagata multorum & magnorum vel in ſuos, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama [f] meritorum. Hæc igitur tibi [g] reliqua pars eſt: hic reſtat actus: in hoc elaborandum eſt, ut rempublicam conſtituas, eâque tu in primis, cum ſummâ tranquillitate & otio, perfruare: tum te, ſi voles, cum & patriæ, quod debes, ſolveris, & naturam ipſam expleveris ſatietate vivendi, ſatis diu vixiſſe dicito. Quid eſt enim omnino hoc ipſum diu, [h] in quo eſt aliquid extremum, quod cùm venerit, omnis voluptas præterita pro nihilo eſt, quia poſtea nulla futura ſit? quanquam iſte tuus animus nunquam [i] his anguſtiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit: ſemper immortalitatis amore flagravit. Nec vero hæc tua vita dicenda eſt, quæ corpore & [k] ſpiritu continetur: illa inquam, illa vita eſt tua, Cæſar, quæ vigebit memoriâ ſæculorum omnium, quam poſteritas alet, quam ipſa æternitas ſemper tuebitur; huic tu inſervias, huic te oſtentes oportet: quæ quidem quæ

[d] *crederem.* [e] *finem.* [f] *beneficiorum.* [g] *reſtat.* [h] *quod habet aliquem finem.* [i] *hac brevitate.* [k] *reſpiratione.*

58. *Admirationis plus, quàm gloriæ.*] Plus admirationis habebat Cæſar propter res feliciter ubique geſtas, & triumphos ubique reportatos: minùs vero gloriæ, quia Rempub. bellis civilibus labefactatam omnino priſtinæ dignitati non reſtituit.

61. *Hic reſtat actus.*] Verbum iſtud *actus* tranſlatum eſt à comœdiâ. Itaque hic reſtat actus tanquam cataſtrophe in comœdiâ, ut omnia reſtituantur, & habeant lætum exitum.

65. *Satis diu.*] Dixerat Cæſar in ſuâ oratione, ſatis ſe diu vixiſſe: jam hanc vocem refutat Cicero, & explicat oſtendendo in hac voce *diu* errâſſe: quod enim habet finem non eſt diu; nihil autem eſt in rebus humanis, quod non habeat finem; ergo nihil eſt quod ſit diu. Quare Cæſar dicere non poteſt, ſe ſatis diu vixiſſe.

67. *Pro nihilo eſt.*] Voluptas præterita nullo loco habenda eſt, quia non ſentitur.

74. *Huic tu inſervias.*] Significat Cæſari huic immortalitati comparandæ dare operam Rempub. conſtituendo.

Ib. *Oſtentes.*] Debet Cæſar oſtendere æternitati, qualis, quantuſque fuerit in Repub. adminiſtrandâ.

miretur

miretur jampridem multa habet; nunc, etiam quæ laudet expectet: obstupescent posteri certe Imperia, Provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munera, triumphos audientes & legentes tuos; sed nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis & institutis erit, vagabitur [m] modo nomen tuum longè atque latè; sedem quidem stabilem, & domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio; cùm alii laudibus ad cœlum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris: ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam judicibus, qui multis post seculis de te judicabunt, & quidem [n] haud scio an incorruptiùs, quàm nos; nam & sine amore, ut sine cupiditate, & rursus sine odio, & sine invidiâ judicabunt. Id autem etiam si tunc ad te, ut quidem falsò putant, non pertinebit, nunc certe pertinet, te esse talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio. Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sen-

[m] *tantummodo.* [n] *ut arbitror, incorruptiùs.*

76. *Imperia.*] Cæsar imperator fuit in Galliâ, Britanniâ, Germaniâ, & Africâ, quò duxit exercitus.

Ib. *Provincias.*] Cæsari decreta fuit Hispania post Præturam; post Consulatum Gallia.

Ib. *Rhenum.*] Primus Rhenum fluvium ponte commisit, & cum exercitu transivit, domuitque Germanos quos hic alluit fluvius.

77. *Oceanum.*] Primus cum classe transivit in Britanniam, quæ oceano continetur.

Ib. *Nilum.*] Superavit regem Ptolomæum in Ægypto. Nilus autem alluit Ægyptum.

Ib. *Pugnas innumerabiles.*] De his superiùs dictum parag. II. l. 4.

Ib. *Incredibiles victorias.*] Præter civiles victorias undecies centum & nonaginta duo millia hominum in præliis occidit. Sed nulla illustrior, quàm quæ ab eo de Vercingetorige ad Alexiam relata est, quem cum trecentis hominum millibus superavit.

78. *Monumenta.*] Cæsari post civilem victoriam honores ut deo tributi sunt. Monumenta & statuæ in templis posita sunt & locis publicis, per tribus, municipia, & regiones Romanis amicas. Vide Appianum lib. 2. de bello civili.

Ib. *Munera.*] Post victoriam imperator militibus qui bene rem gesserant dabat munera, quæ congiaria dicebantur. Possunt etiam intelligi Epulæ, Venationes, Ludi Scenici, & Theatrales populo exhibiti, qui nomine munerum significabantur.

Ib. *Triumphos.*] Quinquies Cæsar triumphavit de Galliâ, de Ponto, Ægypto, Africâ, Hispaniâ. Vide Velleium Paterc. lib. 2.

85. *Ut illud fati fuisse.*] Posteri fato Reip. hæc bella civilia tribuent.

Ib. *Hoc consilii.*] Respub. restituta tribuetur Cæsaris prudentiæ.

86. *Iis judicibus.*] Intelligit posteros, qui incorruptiùs judicabunt de Cæsare; quàm qui illius ætate vivunt.

89. *Id autem.*] Hic leviter perstringit Cæsarem, qui, ut testatur Sallustius, non credidit post mortem hominum animos esse immortales.

90. *Non pertinebit.*] Mortuo corpore & animo nihil homines sentiunt. Loquitur ex mente Cæsaris.

92 *Diversæ voluntates civium.*] In bellis civilibus alii Pompeium, alii Cæsarem secuti sunt.

Ib. *Distractæ sententiæ.*] Alii causam Cæsaris meliorem, alii Pompeii crediderunt.

-tentiæ;

tentiæ; non enim consiliis solùm & studiis, sed armis etiam & castris dissidebamus. Erat autem [o] obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expediret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quid liceret. [p] Perfuncta respublica est hoc misero fataliquè bello: vicit is, qui non [q] fortunâ inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio, aut morte dignos judicaret: arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est injustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet [r] armatum: ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causâ animam profudit; quæ enim pertinacia est quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed quia jam omnis fracta dissensio est armis, & extincta æquitate victoris; restat, ut omnes [s] unum velint, qui modò habent aliquid non solùm sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, & in istâ sententiâ, quâ cùm antea, tum hodie vel maximè usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui [t] hæc salva esse volumus, & hortamur, & obsecramus, ut vitæ, ut saluti tuæ consulas: omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio) quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modò excubias & custodias, sed etiam laterum nostrorum [u] oppositus & corporum pollicemur.

[o] *error.* [p] *liberata,* [q] *victoriâ,* [r] *hostilem.* [s] *consentiant,* [t] *Rempublicam salvam,* [u] *oppositiones.*

100. *Aut morte.*] Faustum Syllæ filium, Afranium, & L. Cæsarem juvenem Cæsar ne volens quidem interfecit.

Ib. *Arma ab aliis posita.*] Victo Pompeio, alii omnino quieverunt; alii pertinaciter arma retinuerunt, & secuti sunt Catonem & Scipionem in Africam: quibus victis, arma detracta sunt.

103. *In causâ.*] Id est, cùm post victoriam res agitatur, & fontes puniuntur.

109. *Tum hodie.*] Id est, hoc ipso die quo Marcellus à Cæsare Reipublicæ redditus est.

113. *Subesse aliquid.*] Id est, aliquas tibi insidias obscurè parari.

Ib. *Excubias & custodias.*] Custodiæ ad diem, & excubiæ ad noctem pertinent, juxta illud Propertii: *Romulus excubias decrevit in otia solvi.*

114. *Laterum nostrorum.*] Plutarchus in vitâ Cæsaris ait, obsecravisse eum amicos, ut præsidio corpus muniret: cùmque ad id operam multi amicorum pollicerentur facere noluisse. Dicebat enim satius esse mori semel, quàm assiduâ expectatione pendere.

PERORATIO.

Gratias agit Cæsari pro Marcello restituto; redditque rationes, cur cæteris tacentibus potissimùm ipse dixerit.

V. Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio mea; maxi-

mas tibi gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus & lacrymis [a] sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere, à me certè dici volunt, cui necesse est quodammodo, & quod volunt, & quod, M. Marcello à te huic ordini populoque Romano & Reipublicæ reddito, præcipuè id à mê fieri debere intelligo; nam lætari omnes, non ut de [b] unius solùm, sed ut de communi omnium salute, sentio: quod autem summæ benevolentiæ est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo & amantissimo fratri, præter eum quidem cederem nemini; cum id solicitudine, curâ, labore, tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum; certè hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus præstare debeo. Itaque, C. Cæsar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus à te non conservato solùm, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus [c] hoc tuo facto cumulus accesserit.

[a] *videre.* [b] *Marcelli.* [c] *Marcello restituto.*

16. *Ornato.*] Cæsar pristinam Ciceronis dignitatem restituerat.

PRO

PRO

Q. LIGARIO,

Ad C. Cæsarem.

ARGUMENTUM.

Quintus Ligarius, civis Romanus, cum C. Considio legatus in Africam fuerat profectus. Decedente provinciâ Considio, Ligarius invitus Africæ præfectus est. Bellum interim Cæsarem inter & Pompeium exarsit. A Pompeio verò Attius Varus missus est, ut Africam occuparet. Paulò post, dum in Africâ Ligarius adhuc esset, L. Tubero, cum filio Q. Tuberone, in eam provinciam à Senatu, rei frumentariæ causâ, mittitur. Is à Q. Ligario & Varo non recipitur, ita ut nec filium ægrotum in littore poni pateretur. Pulsus igitur Tubero in Macedoniam, ad Pompeium concessit, ubi etiam adversus Cæsarem arma tulit. Victo autem Pompeio, se ad Cæsarem adjunxit, eumque est ad bellum Alexandrinum & Africanum secutus. Itaque finitis bellis civilibus, cùm multis Cæsar pepercisset, duo Ligarii fratres, T. Brocchus ejus avunculus, & C. Pansa, aliique Ligarii propinqui & amici, sæpe Cæsarem precati fuerunt, ut Ligario ignosceret. Quod cùm animadverteret, Q. Tubero Lucii filius, cujus patri Cæsar pepercerat, injuriæ nondum oblitus, Ligarium in foro apud Cæsarem accusavit, ut ab eo Cæsaris clementiam averteret.

PERSONÆ.

Reus Q. Ligarius, accusator Q. Tubero, patronus Cicero, Judex Cæsar, apud quem causa agitur.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 707. Julio Cæsare tertiùm, M. Æmilio Cos. Ciceronis verò 61.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est: accusatus enim defenditur à Cicerone Ligarius.

STY-

STYLUS.

Acutus est & subtilis, & in mediocri dicendi genere; suavitate enim condita est hæc Oratio, & iis figuris quæ suavitatem afferunt:

PARTES.

Quatuor sunt, Exordium, Narratio, Contentio, & Peroratio.

EVENTUS.

Plutarchus in Ciceronis vitâ refert, Cæsarem dixisse, cum Cicero Ligarii patrocinium suscepit, Quid est causæ cur Ciceronem orantem non audiamus? nam reum quidem hominem improbum & hostem esse, jampridem certum est. Ubi verò Cicero ingressus est dicere, mirificos motus concitavit: nam oratio visa fuit tum affectibus varia, tum venustate admirabilis. Perspicuè cognitum aiunt, varios colores Cæsaris vultum subiisse, ejusque animum omnibus modis fuisse commutatum: ac tandem cum Pharsalici prælii mentionem facere cæpisset, immodicis perturbationibus incitatum corpore contremuisse, & libellos quosdam è manu ejecisse. Victus igitur orationis vi, Ligarium crimine liberavit.

EXORDIUM.

Totum istud Exordium ironicum est.

I. NOVUM crimen, C. Cæsar, & ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in

NOTÆ.

1. *Novum crimen.*] Ironia est, ut vult Aquila, & cum eo ferè Interpretes, quâ videlicet Cæsar in rem minùs novam, tanquam novam se intenderet.

Ib. *C. Cæsar.*] Plutarchus quæst. Rom. 38. ait quod *Caius* idem sit ac dominus, seu paterfamilias. Unde in matrimoniis quæ per coëmptionem fiebant, usitatum fuit, ut dicerent, Ubi tu Caius, & ego Caia; quibus verbis, ut Plutarchus scribit, quasi paciscitur sibi commune cum viro dominium mulier, & par Imperium domi; ac si diceret: *Ubi tu es familiæ princeps & dominus, ego familiæ princeps sum & domina.*

Ib. *Cæsar.*] Cæsaris nomen à cæso matris utero dixit Accurs. in præfat. institit. dictione, *Imperator:* cui astipulatur Servius Virgilii interpres. Primum illud nomen datum est Scipioni Africano, ab Elephanto, quem occidit in prælio; qui linguâ Maurorum *Cæsa* dicitur; vel etiam quòd matre mortuâ, cæso ventre, vel quòd longâ cæsarie sit natus; vel quòd cæsios oculos habuerit, id est, glaucos. Brissonius in Lex. L. Ælium Verum primum eo nomine appellatum tradit, motus auctoritate Spartiani, qui in vitâ ejus sic scribit: huic naturalis pater fuit L. Ælius Verus, *qui à Hadriano adoptatus primus Cæsar dictus est.* Unde patet, non soli Juliæ genti hoc nomen proprium fuisse.

Ib. *Inauditum.*] Inauditum dicit, quia novum; nam accusatores Ligarii factum tanquam grande & singulare aliquod scelus extulerant: ironicè semper loquitur.

2. *Q. Tubero.*] Tubero orator fuit: verum

in Africâ fuisse: id C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse eâ familiaritate quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quò me vertam nescio; paratus enim veneram cùm tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses ut ignoratione tuâ ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam diligentiâ inimici investigatum est id, quod latebat, confitendum est, ut opinor: præsertim cùm meus [a] necessarius C. Pansa fecerit, ut id jam integrum non esset: omissâque controversiâ omni, oratio ad misericordiam tuam conferenda est, quâ plurimi sunt conservati, cùm à te non liberationem culpæ, sed [b] errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maximè optandum, confitentem reum: sed tamen ita confitentem, se in eâ parte fuisse, quâ te, Tubero, quâ virum omni laude dignum patrem tuum. Itaque priùs de vestro delicto confiteamini necesse est, quàm Ligarii ullam culpam reprehendatis.

[a] *amicissimus.* [b] *imprudentiæ.*

verum cum victus à Cicerone in hac causâ fuisset, ita laudem eloquentiæ desperavit, ut è foro se ad jus civile transtulerit; quæ fuerit autem cum Tuberonibus Ciceroni propinquitas, non apparet ex aliquo auctore. [*Dicebatur Tubero sororem Ciceronis duxisse uxorem*, ut refert Vet. Scholiastes utitur, ne offendat Cæsaris animum. De in locum.]

1. *In Africâ fuisse.*] Hac voce, *fuisse*, Jubâ rege, & Afris, tacet, quibus se contra Cæsarem adjunxerat.

Ib. *C. Pansa.*] Hic Pansa celebris fuit Orator, qui quondam apud Ciceronem declamaverit, & qui jam egerat pro Ligario. Is fuit summâ auctoritate apud Cæsarem, & quo, post Pharsalicam pugnam, multi qui Pompeium secuti fuerant, deprecatore usi sunt. Is postea anno urbis conditæ 709. Consul cum Hirtio in pugnâ Mutinensi interfectus est.

4. *Itaque quò me vertam.*] Dubitatio Ironica, quâ conqueritur sibi rationem negandi facti ereptam esse, quâ se uti voluisse simulat.

5. *Cum tu id.*] Nesciebat Cæsar in Africâ fuisse Ligarium.

8. *Inimici.*] Id est, Tuberonis, qui Ligarium accusavit. Ironia.

Ib. *Quod latebat.*] Non latebat illud crimen, sed Tubero sibi persuadebat latere. Pergit in Ironiâ.

10. *Integrum non esset.*] Integrum id dicitur, quod jure hoc vel illo modo facere vel dicere quis potest.

Ib. *Controversiâ.*] Controversia tunc esse dicitur, cum unus negat, & alter affirmat; aut jure factum esse dicitur, vel non. Si quis autem fateatur, aut deprecetur, jam omnis est sublata controversia: quare cum negari non posset à Cicerone, in Africâ fuisse Ligarium, totam suam orationem ad misericordiam Cæsaris refert.

12. *Liberationem culpæ.*] Multi qui Pompeium secuti fuerant, negare suum factum cum non possent, erratum confitendo, veniam obtinuerunt à Cæsare.

15. *Fuisse, quâ te.*] Ligarius necessitate coactus in Africâ, ut dictus est in Argumento; at Tubero pater & filius voluntate remanserunt: in quo gravius peccaverunt.

NARRATIO.

II. Q. igitur Ligarius, cùm esset adhuc nulla belli suspicio, legatus

legatus in Africam cum proconsule C. Considio profectus est: quâ in legatione & civibus & sociis ita se probavit, ut decedens Considius provinciâ satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciæ præfecisset. Itaque Q. Ligarius, cùm diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus: cui sic præfuit in pace, ut & civibus & sociis gratissima esset ejus [a] integritas & fides. Bellum subito exarsit: quod, qui erant in Africâ, ante audierunt geri, quàm parari; quo audito, partim cupiditate inconsideratâ, partim cæco quodam timore, primò salutis, pòst etiam studii sui, quærebant aliquem ducem: cùm Ligarius [b] omnum spectans, & ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus, qui Prætor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum statim concursum est; atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium: si illud imperium esse potuit, quod ad privatum, clamore multitudinis imperitæ, nullo publico consilio defe-

[a] *abstinentia*. [b] *cupiens domum* redire.

2. *Legatus.*] Legatus, qui vices gereret Proconsulis, vel Prætoris, cum Proconsule vel Prætore mittebatur in provinciam.

Ib. *In Africam.*] Cùm Carthago à Scipione Africano Æmiliano deleta esset, anno urbis conditæ 617. pars illa Africæ in provinciam redacta fuit, ut Velleius narrat; eique de more tributum à Romanis, & Romanæ leges impositæ sunt; & missus Prætor, & Proconsul qui eam regeret.

Ib. *Proconsule Considio.*] Non legitur Considius Consul fuisse; itaque intelligendum est hîc, non quòd Consul fuerit, sed quòd cum imperio Consulari missus fuerit à Senatu in Africam; mittebantur enimvero non tantùm Consulares aut Consules, sed & Prætores & Prætorii cum imperio Consulari in provincias. Sic Cicero lib. 1. de Legibus, de L. Gellio ait, *Pro consule ex Præturâ in Græciam venisse.*

3. *Civibus.*] Intelligit hîc nomine civium illos Romanos qui in Africâ negotiabantur.

Ib. *Sociis.*] Socii dicebantur, qui communi fœdere cum Romanis jungebantur.

5. *Alium provinciæ præfecisset.*] Si Proconsules vel Prætores provinciâ decederent antequam successor advenisset, tum legatum vel quæstorem provinciæ præficiebant, sed potius quæstorem, qui hæc aliâ dignitas superior erat.

8. *Bellum subito exarsit.*] Utitur hac voce, *exarsit*, sumpta metaphora à flammâ, quo meliùs illius belli civilis pernicies ostendatur, quod Cæsarem inter & Pompeium exortum est, & quidem tam subitò ut ne expectatis quidem Transalpinis legionibus, cum quinque peditum millibus Rubiconem trajecerit.

11. *Studii sui.*] Cum studio quodam inclinaret Ligarius in Pompeium, hunc ducem optabat; quia, victo Cn. Domitio, quondam Africæ res composuerat.

13. *P. Attius Varus.*] Attius Varus tum privatus amissis suis ad Auximum cohortibus, ex fugâ in Africam venit, & eam occupavit; quam paucis ante annis Prætor obtinuerat.

14. *Uticam.*] Utica urbs est Africæ, quam Phœnices condidere, quæ nunc Biserta dicitur; à quâ Cato Uticensis dictus est, quòd ibi violentas sibi manus intulit.

15. *Arripuit imperium.*] Cùm Uticam venisset Varus ille, ibi collegit exercitum sibique imperium exercitus, & potestatem administrandi Africam vindicavit.

16. *Si illud imperium.*] Dictum corrigit, quia imperium magistratûs lege Curiatâ privati senatusconsulto accipiebant.

rebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulùm adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpa vacat: domo est egressus, non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere; num igitur remansio? multo minus: nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, cum est legatus profectus; alterum, cum efflagitatus à provincia, præpositus Africæ est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit; quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ potius quam Romæ; cum P. Attio, quàm cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quam cum suis maluisset? cum ipsa legatio plena desiderii ac solicitudinis fuisset, propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic æquo animo esse potuit, belli dissidio distractus à fratribus?

19. *Conquievit.*] Non impulsus fuit deinceps ad accipiendum illius provinciæ imperium, quia sibi illud Varus assumpserat.

Ib. *Q. Ligarius omni culpa vacat.*] Immiscet commonitionem Orator, ut Cæsar diligenter attendat & observet, nihil peccavisse Ligarium.

20. *Domo est egressus.*] Id est, ex urbe Roma.

25. *Necessitatem honestam.*] Habuit necessitatem Ligarius remanendi in Africa, tum quia jussus est à Considio, à quo illi Provinciæ præfectus est; tum quia ab omnibus Afris petebatur.

26. *Duo tempora.*] Primum est quo Roma profectus est; secundum, quo remansit in Africa.

CONTENTIO.

III. Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ à te voluntatis; cujus ego causam, animadverte, quæso, quâ fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, literis, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse; nec [a] tuas tacitas cogitationes extimescit; nec, quid [b] tibi de alio audienti de seipso occurrat, reformidat. Vide, quam non reformidem: vide, quanta [c] lux liberalitatis & sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur; quantum potero, voce

[a] *quid cogites* de eo. [b] *cum audies de alio.* [c] *laus.*

3. *Cum prodo meam.*] Cicero fatetur se in eadem causa fuisse, qua Ligarius quem defendit.

4. *Monumentis.*] In Oratione pro Marcello dictum est, quid sit monumentum.

10. *Oboriatur.*] Id est, ex insperato oriatur.

contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat. Suſcepto bello, Cæſar, geſto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, judicio meo ac voluntate ad ea arma profectus ſum, quæ eran ſumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, cum hoc ſciret, tamen me, antequam vidit, reipublicæ reddidit: qui ad me ex Ægypto literas miſit, ut eſſem idem qui fuiſſem: qui, cum ipſe imperator in toto imperio populi Romani unus eſſet, eſſe me alterum paſſus eſt: à quo, hoc ipſo C. Panſa mihi nuncium perferente, conceſſos faces laureatos tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique ſe ſalutem putavit reddere, ſi eam nullis ſpoliatam ornamentis redderet. Vide, quæſo, Tubero, ut qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de ſe eadem dicerem, ignoſceret;

11. *Suſcepto bello.*] Liberè Cicero ſuum factum confitetur, ut inde clementiam Cæſaris extollendo, ejus animum Ligario conciliet; cum enim jam ex magna parte bellum illud civile geſtum eſſet, pulſo ex Italia Pompeio, & profecto in Hiſpaniam Cæſare, Cicero trajecit in Græciam ad Pompeium, ut refert Plutarchus, & ut ex epiſt. Cic. ad Att. patet.

15. *Reipub. reddidit.*] Victo debellatoque Pompeio, permiſit Ciceroni Cæſar ut rediret in patriam.

16. *Ex Ægypto literas miſit.*] Cæſar, poſt victum Pompeium, venit in Ægyptum, ubi novem menſes fuit, Appian. lib. 2. Hinc per Philotimum ſcripſit ad Ciceronem; cujus literas laudat, lib. 14. famil. Epiſt. ult. Oraverat autem Cicero Atticum per literas, ut ipſe ad Balbum, Panſam, & Hirtium ſcriberet, ut pro ſe Cæſarem deprecarentur, quia apud eum valebant familiaritate.

Ib. *Ut eſſem idem qui fuiſſem.*] Permiſit Cæſar ut Cicero ſuam priſtinam dignitatem, quam fuerat ante bellum aſſecutus, retineret.

17. *Qui, cum ipſe imperator.*] Duces nomine imperatoris decorabantur ab exercitu, communi militum conſenſu, qui illos dignos imperio judicabant. Hæc autem appellationis dignitas iis concedebatur, qui decem hominum millia cecidiſſent.

18. *Me alterum paſſus eſt.*] Cicero, Ser. Sulpicio & M. Marcello Coſſ. in Ciliciam Proconſul miſſus eſt; ubi vicit Armenios, & Pindeniſſum urbem cepit. Geſſit etiam bellum cum latronibus, qui Amanum montem tenebant, qua de cauſa à militibus Imperator appellatus eſt. Anno ſequente, L. Paullo & C. Marcello Coſſ. è provincia in Italiam reverſus eſt, & urbem acceſſit, cum jam Lentulo & Marcello Coſſ. bellum civile conflatum eſſet; ſed quia non urbem ingreſſus eſt, imperium retinuit, & Proconſul remanſit. Tamdiu enim imperium retinebant, quoad Romam ingreſſi eſſent. Habemus autem ex lib. epiſt. ad Atticum nono, epiſtolam tempore belli civilis ſcriptam ad Ciceronem, cujus ſalutatio ſic inſcribitur: *L. Cornelius Balbus M. Tullio Ciceroni Imperatori ſalutem.* Et lib. 10. *Cæſar Imperator M. Tullio Ciceroni Imperatori ſalutem.*

19. *Faſces laureatos.*] Proconſules ſex lictores habuerunt; qui ipſis faſces cum ſecuribus præferebant, ſonteſque virgis cædebant, & ſecuri feriebant, ut refert Plutarchus in Rom. Qui autem Imperatores fuerant appellati, inſignia laureæ faſcibus adjungebant.

20. *Quoad tenendos putavi.*] Tenuit ſuos lictores Cicero uſque ad menſem Octobrem, Cæſare iterum Dictatore, quo tempore ad portam eos abjecit, & urbem ingreſſus eſt, poſtquam eos cum imperio annos quatuor tenuiſſet.

22. *Vide, quæſo, Tubero.*] Per Epiphonema ad Tuberonem convertit orationem ſuam, & ait, ſi de ſuo facto non dubitat confiteri, & ipſi ignovit Cæſar, quidni Ligarii factum quoque auſit confiteri, ut ei donet ignoſcat?

eret; cujus ego induſtriæ gloriæque faveo, vel propter propin-ıam cognationem, vel quod ejus ingenio ſtudiiſque delector, l quod [d] laudem adoleſcentis propinqui exiſtimo etiam ad meum quem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet eſſe cri-en fuiſſe in Africa Ligarium? nempe is, qui & ipſe in Africa ſe voluit, & prohibitum ſe à Ligario queritur, & certe contra ſum Cæſarem eſt congreſſus armatus. Quid enim, Tubero, us ille diſtrictus in acie Pharſalica gladius agebat? cujus latus e mucro petebat? qui ſenſus erat armorum tuorum? quæ tua ens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid op-bas? Nimis urgeo: commoveri videtur adoleſcens: ad me re-rtar; iiſdem in armis fui: quid autem aliud egimus, Tubero, ſi ut, quod hic poteſt, nos poſſemus? Quorum igitur impu-tas, Cæſar, tuæ clementiæ laus eſt, eorum ipſorum ad crudeli-tem te [e] acuet oratio? Atque in hac cauſa nonnihil equidem, 'ubero, etiam tuam, ſed multo magis patris tui, prudenti-n deſidero: quod homo cum ingenio, tum etiam doctrina

[d] *ex laude percipere me aliquem fructum.* [e] *incitabit.*

25. *Vel propter propinquam cognationem.*] materno genere aliquam cum Cicerone gnationem habuit Tubero.

26. *Studiiſque delector.*] Studebat elo-entiæ Tubero, & cauſas agebat, quas ctus à Cicerone deſeruit.

27. *Vel quod laudem.*] Cum Cicero Tubero operam darent eloquentiæ, c ſe mutua ſtudiorum ſimilitudine ama-nt.

28. *Sed hoc quæro.*] Incipit jam crimi-tionem refutare.

29. *Nempe is.*] Tubero, in quem cri-inationem eandem rejicit, qui non ſo-m in Africa fuit, ſed & eſſe voluit; & ohibitum ſe fuiſſe queritur à Ligario rtu & oppido, cum huc venit, rei fru-entariæ cauſa miſſus à Senatu; quare ubero pulſus à Ligario, venit in Mace-oniam ad caſtra Pompeii.

31. *Quid enim, Tubero.*] Confirmat icero criminationem in Tuberonem à ne & conſilio armorum quæ cepit contra æſarem. Ita autem hac amplificatione æſaris animum permovit, ut Cæſar, uaſi elatus iracundia contra Tuberonem, bellos, quos in manu habebat, abji-ens, innuerit Ciceroni, quaſi omnia da-rus & conceſſurus quæ peteret pro Li-ario.

32. *Diſtrictus.*] Contra Cæſarem nempe uæ pugnavit pro Pompeio.

Ib. *In acie Pharſalica.*] Pharſalus Theſ-ſaliæ oppidum eſt à Pharſalo Acriſii filio denominatus. Hinc Pharſalicum prælium quod Cæſarem inter & Pompeium com-miſſum eſt verſus Enipeum fluvium. Vi-de Appianum, lib. 2.

Ib. *Cujus latus.*] Cæſaris nempe. No-ta porro quod punctim hoſtem ferire con-tendebant.

35. *Commoveri videtur adoleſcens.*] Cum Cæſar commoveretur hac oratione, Cicero hanc commotionem transfert in Tubero-nem.

36. *Iiſdem in armis fui.*] Fuit quidem in caſtris Pompeii Cicero, cum certatum eſt; ſed non pugnavit, propter infirmam valetudinem, ut Plutarchus ſcribit, & ipſe Cicero Epiſt. 18. lib. 9.

37. *Quod hic poteſt.*] Id eſt, nos in acie Pharſalica id egimus, ut Cæſarem poſſemus interficere: hic autem nunc nos poteſt.

Ib. *Quorum igitur.*] Jam dirigit oratio-nem ad Cæſarem.

40. *Patris tui prudentiam.*] Arguit jam patris temeritatem in accuſando Ligario, quæ utcunque ferenda eſſet in filio, quem junior ætas excuſare poteſt.

41. *Doctrina excellens.*] Excelluit Tu-bero filius juris doctrina: Tubero vero pater hiſtoriæ cognitione, ut indicat Ci-cero in Epiſt. ad Q. fratrem.

excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit; nam si vidi set, quovis profectò, quam isto modo à te agi maluisset. Argu fatentem: non est satis; accusas eum qui causam habet, aut, ego dico, meliorem quam tu; aut, ut tu vis, parem. Hæc ne modo mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. No habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, s ut necetur: hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi mores usque ad [f] sanguinem incitare solent odium aut leviu Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agi ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, cum hoc T. Broccho avunculo suo, ne cum ejus filio consobri suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? num est? num pot magis carere his omnibus, quàm caret? Italia prohibetur, exula Non tu ergo hunc patria privare, quâ caret, sed vita, vis. istud ne apud eum quidem Dictatorem, qui omnes, quos oder morte multabat, quisquam egit isto modo: ipse jubebat occi nullo [g] postulante: præmiis etiam invitabat; quæ tamen crud litas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudele esse vis, vindicata est. Ego vero istud non postulo, inquies: mehercule existimo, Tubero; novi enim te, novi patrem tuur novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis, ac f miliæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ plurimarum artiu atque optimarum, nota sunt mihi omnia: itaque certò sci vos non petere sanguinem: sed parum attenditis; res eni

[f] *mortem*. [g] *accusante*.

45. *Meliorem.*] Melior fuit causa Ligarii, quàm Tuberonis; quia Ligarius invitus remansit in Africa, Tubero verò volens nec coactus.

47.] *Condemnetur.*] Condemnatio sumebatur pro quovis pœnæ genere, quo quis, excepta morte, multabatur.

48. *Externi isti mores.*] Ostendit, Tuberonem longe abesse à moribus Romanorum, qui humanitate pleni sunt; sed eos sumpsisse à Græcis, qui & leves sunt, & crudeles, neque facilè suis civibus parcunt.

52. *T. Broccho.*] Brocchus cognomen fuit Furiæ familiæ, ut observat Abrahamus; quod nomen inditum esse ait à vitio corporis, nempe ab ore producto, & dentibus prominentibus.

Ib. *Consobrino.*] Consobrinus hic vocatur qui ex matris ejus fratre natus est. Natos autem & fratre & sorore Jurisconsulti amitinos vocant: at Trebatius eos quoque consobrinos vocat, ut scribit Paulus l. D. ultimo, de Gradibus.

56. *Dictatorem.*] Syllam intelligit, post victoriam de Marianis, & finito Marii & Carbonis Consulatu, Dictatur invasit.

58. *Præmiis invitabat.*] Multos p scripsit Sylla, & duo talenta pro morte jusque proposuit.

59. *Ab hoc eodem.*] Cæsar legem tu qua inter Sicarios haberentur illi, qui proscriptione ob relata civium Roma rum capita pecunias ex ærario accepera Suetonius in Julio.

Ib. *Aliquot annis.*] Annis 17.

61. *Mehercule.*] Jurandi adverbium id est, *per Herculem.*

62. *Generis.*] Tuberones è gen sive gente Æliorum fuerunt, è qua e titere Pæti, Lamiæ, & Tuberon qui præ cæteris eruditionis laude f ruerunt, quorum alii philosophi, a oratores, alii Jurisperiti, alii historici f erunt.

[h] spectat, ut ea pœna, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non vi-amini esse contenti: quæ est igitur alia, præter mortem? si iim in exilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? an, ne ig-ascatur? hoc vero multa acerbius, multoque est gravius; quod s domi petimus precibus & lacrymis, prostrati ad pedes, non m nostræ causæ fidentes, quam hujus humanitati, id ne impe-emus [i] pugnabis? & in nostrum fletum irrumpes? & [k] nos ja-ntes ad pedes supplicum voce prohibebis?

IV. Si, cum hoc domi faceremus, quod & fecimus, & ut spero, n frustra fecimus, tu derepentè irrupisses, & clamare cœpisses, . CÆSAR, cave credas, cave ignoscas, cave te fratrum pro atris salute obsecrantium misereat; nonne omnem humanitatem uisses? quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id à te in ro oppugnari? & in tali miseria multorum perfugium miseri-ordiæ tollere? Dicam planè, C. Cæsar, quod sentio: si in hac nta tua fortuna [a] lenitas tanta non esset, quantum [b] tu per te, er te, inquam, obtines (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu edundaret ista victoria; quam multi enim essent de victoribus qui e crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui, cùm à te nemini ignosci vellent, impedirent clementi-m tuam, cùm etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Cæsari possemus, in Africa Li-garium omnino non fuisse: si honesto & misericordi mendacio sa-luti civis calamitosi [c] consultum esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine & periculo civis, refellere & coarguere nostrum mendacium: & si esset alicujus, ejus certe non esset, qui in eadem causa & fortuna fuisset. Sed tamen aliud est [d] errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri: tum diceres, Cave, Cæsar, credas; fuit in Africa Ligarius; tulit arma contra te; nunc quid dicis? Cave ignoscas. Hæc nec hominis, nec ad hominem vox est: quâ qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citiùs abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus aditus, & postu-

[h] *tendit.* [i] *impedies.* [k] *non permittes supplicare.* [a] *clementia.* [b] *natura tua.* [c] *consulere.* [d] *decipi.*

70. *Domi petimus.*] Nempe primum in domo Cæsaris, deinde jam in foro, ubi hæc causa agitur.

1. *Si, cum hoc domi.*] A minori amplificat inhumanitatem Tuberonis, atque ita concludit; si nos supplicare domi Cæsaris impedires, certe esses dicendus inhumanus: at in foro supplicantes oppugnas, ergo multo es inhumanior.

Ib. *Quod & fecimus.*] Venerunt enim apud Cæsarem ut pro Ligario deprecarentur.

3. *C. Cæsar.*] Prosopopœia.

6. *In tali miseria multorum.*] Eos indicat qui Pompeium secuti sunt, quorum una spes est reditûs in Cæsaris clementia.

11. *De victis.*] Inter victos fuere Tuberones, nam erant in castris Pompeii: & est argumentum à minore ad majus.

24. *Ac primus aditus.*] Postquam crudelitatem Tuberonis insecutus est, proponit crimen quod ab illo objectum est

postulatio Tuberonis hæc, ut opinor, fuit, velle se de Q. Lig rii scelere dicere: non dubito, quin admiratus sis, vel quod nullo alio quisquam, vel quod is qui in eadem causa fuisset, quidnam novi facinoris adferret. Scelus tu illud vocas, Tubero cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem a pellant, alii timorem: qui duriùs, spem, cupiditatem, odium, pe tinaciam: qui gravissimè, temeritatem: scelus, præter te, adhu nemo. Ac mihi quidem, si proprium & verum nomen nost mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari d beat, humana consilia divinâ necessitate esse superata. Lice esse miseros, quanquam hoc victore esse non possumus: sed no loquor de nobis: de illis loquor, qui [e] occiderunt; fuerint [f] cupid fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furo parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis caren Quando hoc quisquam ex te, Cæsar, audivit? aut tua qu aliud arma voluerunt, nisi à te contumeliam propulsare? qu egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, & dig nitatem tuam? quid? tu cum pacem esse cupiebas, id-ne ageba

u

[e] *mortui sunt.* [f] *ambitiosi.*

est statim ab orationis principio, quam habuit contra Ligarium Tubero. Ostenditque crimen seu scelus non esse appellandum.

25. *Postulatio.*] Antequam nomen alicujus deferretur, potestas à Prætore petebatur; atque hæc postulatio nominis delationem præcedebat. Unde Cicero in Divinatione in Verrem, *Nuper cum in P. Vatinium vir fortissimus & innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet.* Deferre vero nomen est reum aliquem facere.

26. *De nullo alio.*] Qui nempe Pompeium secutus fuisset.

29. *Alii errorem.*] Putabant bene multi specie Reipublicæ decepti, meliores esse partes Pompeii, quam Cæsaris.

30. *Alii timorem.*] Verebantur alii ne nimia Cæsaris potentia in Tyrannidem deflecteret.

Ib. *Spem.*] Nam alii certo certius sperabant fore ut Pompeius tot victoriis illustris nova potiretur.

Ib. *Cupiditatem.*] Alii non dubitabant quin, si Pompeio studerent, multa bona & magistratus obtinerent.

Ib. *Odium.*] Alii odio flagrabant in Cæsarem.

Ib. *Pertinaciam.*] Quia cum semper superioribus bellis Pompeio adhæsissent, nolebant jam ab eo recedere.

31. *Temeritatem.*] Inconsulta belli g rendi cupiditate abripiebantur alii.

32. *Ac mihi quidem.*] Postquam pr tulit, quid de illo bello civili homines j dicarent, jam suum interponit judicium & totam mali causam ad fatalem necessita tem refert. Nam, ut dictum est in Ora pro Marcello, omnia bella civilia fa adscribebant.

36. *Hoc victore.*] Cæsare.

38. *Irati.*] Cæsari videlicet.

39. *Parricidii.*] Non reus tantum par ricidii dicebatur, qui patrem interemi set, sed qualemcunque hominem, ut Fe tus ait.

41. *Contumeliam propulsare.*] Conti melia triplici affectus est Cæsar, ut lib. comment. ejus intelligitur: 1. quod cu per decennium ei fuisset administrati Galliarum credita, successor ei datus ante tempus. 2. quod decedenti Galli & petenti Consulatum, ei denegatus fu 3. quod recusato ei triumpho voluerit Senatus, ut suæ administrationis rationem redderet.

43. *Pacem esse cupiebat.*] Semper ad pacem Cæsar inclinavit. Nam ante ci

vile

ıt tibi cum ſceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Aihi vero, Cæſar, tua in me maxima merita tanta certe non ideréntur, ſi me ut ſceleratum à te conſervatum putarem. Quomodo autem tu de republica benè meritus eſſes, ſi tot celeratos incolumi dignitate eſſe voluiſſes? Seceſſionem tu illam xiſtimaviſti, Cæſar, initio, non bellum: nôn hoſtile odium, ed civile diſſidium, utriſque cupientibus rempub. ſalvam, ſed artim conſiliis, partim ſtudiis, à communi utilitate aberrantius. Principum dignitas erat pene par; non par fortaſſe eorum, qui ſequebantur: cauſa tum dubia, quod erat aliquid in ıtraque parte, quod probari poſſet: nunc melior certe ea judiianda eſt, quam etiam dii adjuverint; cognita vero clementia ua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, niſi ırmatus?

V. Sed ut omittam communem cauſam, veniamus ad noſtram. Utrum tandem exiſtimas facilius fuiſſe, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Africam non venire? Poteramus-ne, inquies, cum Senatus cenſuiſſet? ſi me conſulis, nullo modo; ſed tamen Ligarium Senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere

ńile bellum eam petiit, ut ipſe narrat lib. 3. de bello civili, & patet ex ejus Epiſt. ad Oppium Cornelium, quæ extat lib. 9. ad Att. Ep. 8. & ipſe Cic. lib. 6. ad famil. ad Cæcinnam, ubi de Cæſaris & Pompeii bello loquitur: *Admirari ſoleo gravitatem, & juſtitiam, & ſapientiam Cæſaris; qui nunquam niſi honorificentiſſimè Pompeium appellat: at in ejus perſonam multa fecit aſperiùs; armorum iſta & victoriæ facta ſunt, non Cæſaris.*

44. *Uti tibi cum ſceleratis.*] A probitate Cæſaris, non ſcelus eſſe appellandum contendit, quia non eſſet paſſus ſceleratos in urbe, multo minus cum iis pacem habuiſſet.

45. *Mihi vero.*] Alia ratio cur ſcelus non ſit. Hanc à ſe deſumit Cicero: qui ſi eum tanquam ſceleratum conſervaſſet, non tanti æſtimaret Cæſaris in ſe merita.

48. *Seceſſionem.*] Ex Budæo *dicitur in bello ſeceſſio, quod defectionem dicimus.*

49. *Non bellum.*] Bellum propriè geritur contra externos hoſtes jure gentium.

50. *Diſſidium.*] Per hanc vocem *diſſidium*, & animorum diſſenſio, & corporum disjunctio notatur.

Ib. *Utriſque.*] Tum Pompeiani, cum Cæſariani, ſalvam eſſe Remp. volebant.

52. *Principum dignitas.*] Principes tunc erant in Repub. Pompeius & Cæſar. Pompeius dignitate & factis ſuperior erat Cæſare, at Cæſar Pompeio æquitate cauſæ, ſiquidem eam dii victoria comprobarunt.

55. *Cognita vero clementia.*] A clementia quam exhibuit Cæſar, commendat ejus victoriam.

1. *Communem cauſam.*] Intelligit eam cauſam, quæ ad omnes Pompeianos pertinet.

Ib. *Ad noſtram.*] Id eſt, ad Ligarii cauſam, de qua nunc agitur.

2. *Utrum tandem.*] Jam comparat Ligarii cauſam cum cauſa Tuberonis: Utrum ſcilicet Ligarius meliorem habuerit cauſam in Africa manendi, quam Tubero in eam navigandi. Sic autem utramque comparat, ut juſtiorem fuiſſe Ligarii oſtendat.

3. *Poteramus-ne.*] Introducit loquentes duos Tuberones, qui dicebant ſe Senatûs auctoritate in Africam veniſſe.

5. *Senatus idem legaverat.*] Id eſt, Ligarius Senatuſconſulto venerat legatus in Africam; etſi enim Proconſules ſibi legatos aſſumerent, tamen de iis erat per unum Conſulem referendum ad Senatum, qui conſtituebat, quid ea de re ſibi placeret.

Senatui necesse erat: vos tunc paruistis, cum paruit nemo qui noluit. Reprehendo igitur? minimè vero; neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ: sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors conjecta est ex S. C. cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat [se] excusare. Hæc ego novi propter communes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone: domi unà eruditi, militiæ contubernales, post affines, in omni denique vita familiares: magnum etiam vinculum, quòd iisdem semper studiis usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse, sed ita quidam agebant, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebant, ut etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset; cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit: unà est profectus cum iis, quorum erat [a] una causa: tardiùs iter fecit: itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius; nam si crimen est prohibere illum voluisse, non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quàm aliquem se imperatorem esse maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certe habebat. Sed quoquo modo se illud habeat, hæc querela vestra,

[a] *eadem.*

7. *Neque enim licuit.*] Non improbat Cicero quod Tuberones paruerunt Senatui, sed probat justiorem habuisse causam Ligarium manendi in Africa, eos autem nullam Ligarium reprehendendi.

10. *Tuberonis sors.*] Fatetur Tuberonem patrem non aliqua cupiditate aut ambitione obtinuisse Africam, sed sortitione juxta leges decernendi provincias. Hanc autem obtinere debuisse Tuberonem Cæsar ipse lib. 1. de bello civili declarat.

13. *Domi una eruditi.*] Eruditi fuerunt Tubero & Cicero in urbe Roma, in eadem schola.

Ib. *Contubernales.*] Ex Vegetio lib. 2. de re militari cap. 13. *Centuriæ in contubernia divisæ sunt, ut decem militibus sub uno papilione degentibus unus præesset decanus, qui caput contubernii nominatur.* Hinc autem inter milites familiaritates nascebantur. Contubernales autem fuerunt in bello Marsico, quod & Italicum & Sociale dictum est; eo bello Cicero in exercitu Cn. Pompeii Strabonis Consulis tiro fuit, ut refert ipse Cic. Phil. 12.

Ib. *Post affines.*] Affinitas per nuptias contrahitur, ut docet Modestinus in lib. 4. D. de Gradibus; forte autem uxor Tuberonis è genere Tullio fuit.

16. *Sanctissimum nomen opponebant.*] Excusat Tuberonem, qui inductus fuit ad illum bellum specie Reipublicæ, cujus jura defendere se Pompeiani jactabant.

18. *Amplissimi viri.*] Pompeii partes Senatus tuebatur.

21. *Occupatam.*] A Varo.

22. *Probibere illum voluisse.*] In argumento de hoc dictum.

23. *Arcem.*] Aptissima fuit Africa ad inferendum populo Romano bellum; hinc enim tria bella Punica eruperunt.

26. *Fasces certe habebat.*] De fascibus dictum superiùs. Præferebantur Dictatoribus, Consulibus, & Prætoribus, velut sui Magistratus insignia.

Tube-

Tubero, quid valet? recepti in provinciam non sumus: quid, si essetis? Cæsari-ne eam tradituri fuissetis, an contra Cæsarem retenturi? Vide quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quo Senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere; non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam ut ne offendam tuas [b] patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus [c] huic victoriæ maximè infestam: in quâ erat rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena voluntas, conventus firmi atque magni: quæro, quid facturi fuissetis? quanquam quid facturi fueritis non dubitem, cum videam quid feceritis. Prohibiti estis in provinciâ vestrâ pedem ponere; & prohibiti, ut perhibetis, summâ cum injuriâ: quomodo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quòd si Cæsaris causâ in provinciam veniebatis, ad eum profectò exclusi provinciâ venissetis: venistis ad Pompeium; quæ est hæc ergo apud Cæsarem querela, cum eum accusetis, à quo queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiamsi à Varo & quibusdam aliis prohibiti essetis; ego autem confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide, quæso, C. Cæsar, constantiam ornatissimi viri L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi à te cognovissem imprimis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia?

[b] *attentissimas*, [c] *Cæsaris*,

28. *Recepti in provinciam non sumus.*] Querelam occupat Tuberonum, qui à Ligario aditu in Africam prohibiti sunt.

29. *Cæsari-ne.*] Respondet autem jam orator, nempe quod illam provinciam Pompeio non Cæsari servassent, imo potius inde eum oppugnassent.

31. *Quo Senatus.*] Id est, quo ex Senatusconsulto, sortitione factâ, missus erat.

33. *Cujus id eum.*] Id est, cui utile fuit Africam provinciam à Tuberone tradi.

34. *Ejus consilium.*] Tradendi videlicet Cæsari provinciam, quam à Senatu acceperat.

39. *Rex potentissimus.*] Juba Rex Mauritaniæ, devicto Pompeio, vicissim ipse in Africa superatus est. Is autem infensissimus erat dignitati Cæsaris.

40. *Conventus firmi.*] Ita Festus de conventu: *Conventus uno modo intelligitur, cum à Magistratibus judicii causâ populus congregatur.* Hi autem potissimum in Italiæ præfecturis, tum etiam in provinciis fiebant.

45. *Nempe ad eum.*] Pompeio Africam tradere voluisse Tuberones constat.

con-

constantiam dico? nescio an melius patientiam possem dicere: quotus enim istud quisque fecisset, ut, à quibus partibus in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate ejectus, ad eas ipsas rediret? magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de susceptâ causâ propositâque sententiâ nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut enim cætera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quæ nequaquam fuerunt; hoc certe præcipuum Tuberonis fuit, quod justo cum imperio ex S. C. in provinciam suam venerat; hinc prohibitus, non ad Cæsarem, ne iratus; non domum, ne iners; non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam à quâ erat rejectus cum injuriâ. Quid? cum ista res nihil commovisset [d] ejus animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causâ fuistis: tantummodo in præsidiis eratis, animi vero à causâ abhorrebant. An, ut fit in bellis civilibus, nec in vobis magis, quam in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? pacis equidem semper auctor fui; sed tum serò; erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certe præcipuè, [e] qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses: quanquam, ut nunc se res habet, non dubito quin hanc salutem anteponas illi victoriæ. Hæc ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ, aut Cæsarem beneficii

[d] *Pompeii.* [e] *quoniam.*

66. *Justo cum imperio.*] Justum imperium dicitur, quod ex Senatusconsulto datum est.

67. *Ad Cæsarem.*] Tubero non venit ad Cæsarem, ne iratus videretur Pompeio.

68. *Aliquam in regionem.*] Quâ in regione nullus armorum tumultus, nullum bellum esset.

72. *Credo.*] Ironicè loquitur, neque enim coacti in castra Pompeii venerunt Tuberones, sed irâ concitati, ut contra Cæsarem pugnarent.

73. *In præsidiis eratis.*] Non ad castra profecti fuerant Pompeii Tuberones, ut tantum essent in illius præsidio, sed revera ut acie pugnarent.

75. *Pacis equidem semper auctor fui.*] Argumento à minore ad majus & à se desumpto ostendit Cicero summam fuisse in Tuberone vincendi cupiditatem. Nam licet Cicero semper pacis auctor fuisset, tamen ardebat vincendi cupiditate; ergo majori Tuberones, qui tanto studio Pompeium adjuvabant. Quod autem pacem semper suaserit, patet tum ex Plutarcho, qui refert sæpiùs de pace scripsisse ad Cæsarem, sæpiùs Pompeium obsecrasse, ut eam acceptaret, sed incensis utrinque animis nihil effecisse, tum ex Epist. lib. 7. tum ex 16. famil. ad Tironem, ubi testatur se omnia & fecisse & dixisse quæ ad pacem pertinerent.

76. *Tum sero.*] Jam nulla fieri poterat cum instructa jam esset acies, & ad prælium expedita.

80. *Hanc salutem.*] Loquitur de salute, quam ipse Tubero obtinuit à Cæsare post relatam ab eo victoriam.

81. *Beneficii sui.*] Indicat beneficium salutis, quam ipsi Tuberones obtinuerunt à Cæsare, cum ipsis ignovit.

sui pœniteret. Nunc quæro, utrum vestras injurias, an reipublicæ persequamini : si reipublicæ ; quid de vestrâ in eâ causâ perseverantiâ respondebitis ? si vestras ; videte ne erretis, qui Cæsarem vestris inimicis iratum forte putetis, cum ignoverit suis. Itaque num tibi videor, Cæsar, in causâ Ligarii [f] occupatus esse ? num de ejus facto dicere ? quicquid dixi, ad unam [g] summam referri volo, vel humanitatis, vel clementiæ, vel misericordiæ tuæ. Causas, Cæsar, egi multas & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum : certe nunquam hoc modo ; *Ignoscite, Judices : erravit : lapsus est : non putavit : si unquam posthac :* ad parentem sic agi solet ; ad judices, *Non fecit, non cogitavit, falsi testes, fictum crimen.* Dic te, Cæsar, de facto Ligarii judicem esse : quibus in præsidiis fuerit, quære ; taceo : ne hæc quidem colligo, quæ fortasse valerent etiam apud judicem : legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus : tum etiam fuit totus animo & studio tuus. Ad judicem sic agi solet ; sed ego ad parentem loquor, Erravi, temerè feci, pœnitet : ad clementiam tuam confugio : delicti veniam peto : ut ignoscas oro ; si nemo impetravit, arroganter ; si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti.

[f] *laborare.* [g] *caput.*

82. *Vestras injurias.*] Quænam istæ injuriæ ? nisi quibus se affectos putaverunt Tuberones cum à portu prohibiti sunt à Ligario. Vide argumentum Orat.

83. *In ea causa præseverantiâ.*] Constantes illi Tuberones fuerunt in causâ Pompeii usque ad Cæsaris victoriam : in quo si peccavit Ligarius, illi quoque peccaverunt.

87. *De ejus facto.*] Id est, de facto Ligarii, de quo accusatus est à Tuberone, quod nempe in Africa fuerit.

89. *Egi causas tecum.*] Antequam Prætor esset, multas causas egit Cæsar in foro, & orationes edidit in lucem, quas se Brutus legisse apud Ciceronem libro de Claris Oratoribus ait ; & ibidem Cicero de eodem, negat videre se, cui Cæsar debeat credere ; aitque eum elegantem, splendidam, magnificam ac generosam dicendi rationem tenere.

Ib. *Dum te in foro.*] Ab anno ætatis suæ vigesimo primo, quo Dolabellam repetundarum accusavit, usque ad annum trigesimum nonum versatus est in foro Cæsar, & causas egit, ut refert Tacitus.

90. *Nunquam hoc modo.*] Apud Judices non agitur deprecatione ; cum ea tantum apud parentem, non apud judicem valere debeat : tacitè autem & assentatoriè Cæsarem patrem patriæ appellat.

94. *Quibus in præsidiis fuerit.*] Nullas urbes contra Cæsarem defendit Ligarius.

P E R-

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio in comparanda Cæſaris clementia poſita eſt.

VI. An ſperandi Ligario cauſa non ſit, cum mihi apud te ſit [a] locus etiam pro altero deprecandi? Quanquam neque in hac oratione ſpes eſt poſita cauſæ, nec in eorum ſtudiis, qui à te pro Ligario petunt, tui neceſſarii. Vidi enim & cognovi, quid maximè ſpectares, cum pro alicujus ſalute multi [b] laborarent: cauſas apud te rogantium gratioſiores eſſe, quam preces: neque te ſpectare, quam tuus eſſet neceſſarius is qui te oraret; ſed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi eſſe videantur interdum, qui tuâ liberalitate fruuntur, quam tu ipſe, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen apud te cauſas, ut dixi, rogantium valere plus, quam preces; ab iiſque te moveri maximè, quorum juſtiſſimum dolorem videas in petendo. In Q. Ligario conſervando multis tu quidem gratum facies neceſſariis tuis: ſed hoc, quæſo, conſidera, quod ſoles. Poſſum fortiſſimos viros, Sabinos, tibi probatiſſimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiæ, robur reipublicæ proponere; noſti optimè homines; animadverte horum omnium mœſtitiam & dolorem; hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid exiſtimes, lacrymas ſqualoremque ipſius, & filii vides. Quid de fratribus dicam? noli, Cæſar, putare, de unius [c] capite nos agere; aut tres tibi Ligarii in civitate retinendi ſunt, aut tres ex civitate exterminandi; quodvis exilium his eſt optatius, quam patria, quam domus, quam Dii Penates, uno illo exulante. Si fraternè, ſi piè, ſi cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tu vox illa, quæ vicit; te enim dicere audiebamus, nos omnes adverſarios putare, niſi qui nobiſcum eſſent; te omnes, qui contra te non eſſent, tuos. Videſ-ne igitur hunc ſplendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Cæſetium, L. Corfidium, hoſce omnes

[a] *facultas.* [b] *ſoliciti eſſent.* [c] *ſalute.*

1. *Cum mihi.*] Argumentum à difficiliori; difficilius enim fuit Ciceroni, qui Pompeium ſecutus erat, deprecari pro alio qui Pompeium quoque ſecutus eſt, quàm alium ſperare veniam à Cæſaris clementiâ.

3. *Nec in eorum ſtudiis.*] Intelligit ſtudia eorum qui Cæſari neceſſitate conjuncti erant.

5. *Cauſas rogantium.*] Id eſt, eorum qui rogant pro aliorum ſalute.

15. *Sabinos.*] Sabinus videtur fuiſſe Ligarius.

25. *Germanitas.*] Germanitas eſt conjunctio inter germanos, qui ſunt quaſi ex eâdem ſtirpe geniti.

28. *Brocchorum domum.*] Brocchum patrem, & filium, qui Ligarii conſobrinus fuit.

29. *L. Marcium.*] Marcius eques Romanus fuit, Ligarii affinis.

Ib. *Cæſetium.*] Ille forte fuit Cæſetius, qui factus Tribunus-plebis, ejectus eſt è tribunatu, quod coronam lauream albâ faſciâ religatam ſtatuæ Cæſaris impoſitam detraxiſſet.

Ib. *L. Corfidium.*] Fatetur Cicero ſe his

nes equites Rom. qui adſunt veſte mutatâ, non ſolum notos tibi, verum etiam probatos viros, tecum fuiſſe? Atque his [maxime] iraſcebamur, & hos [d] requirebamus, & his nonnulli etiam minabantur. Conſerva igitur tuis ſuos; ut, quemadmodum cætera quæ dicta ſunt à te, ſic hoc veriſſimum reperiatur. Quod ſi penitus perſpicere poſſes concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum judicares fuiſſe. An poteſt quiſquam dubitare, quin, ſi Q. Ligarius in Italia eſſe potuiſſet, in eâdem ſententiâ futurus fuiſſet, in quâ fratres fuerunt? quis eſt, qui horum conſenſum conſpirantem, & penè conflatum, in hac prope æqualitate fraternâ non noverit? qui hoc non ſentiat, quidvis prius futurum fuiſſe, quam ut hi fratres diverſas ſententias fortunaſque ſequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempeſtate [e] abreptus eſt unus; qui ſi conſilio id feciſſet, eſſet eorum ſimilis, quos tu tamen ſalvos eſſe voluiſti. Sed ierit ad bellum: diſſenſerit non à te ſolum, verum etiam à fratribus: hi te orant tui. Equidem cum tuis omnibus negotiis intereſſem, memoriâ teneo, qualis tum T. Ligarius Quæſtor urbanus fuerit erga te & dignitatem tuam: ſed parum eſt me hoc meminiſſe; ſpero etiam te, qui obliviſci nihil ſoles, niſi injurias, quoniam [f] hoc eſt animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus Quæſtoris officio cogitantem, etiam de aliis quibuſdam Quæſtoribus reminiſcentem recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divinabat) niſi ut tu eum tui ſtudioſum, & bonum virum judicares, nunc à te ſupplex fratris ſalutem petit: quam hujus admonitus officio cùm utriſque his dederis, tres fratres optimos & integerrimos, non ſolum ſibi ipſos, neque his tot ac talibus viris,

[d] *deſiderabamus.* [e] *diviſus.* [f] *es hoc animo.*

hic erraſſe Epiſt. 42. lib. 13. ad Att. *Brutus mihi T. Ligarii verbis nunciavit, quod appelletur L. Corfidius in oratione Ligarianâ, erratum eſſe meum, ſed, ut aiunt, μνημονικὸν ἁμάρτημα. Sciebam Corfidium pernecesſarium Ligariorum: ſed eum video ante eſſe mortuum. Da igitur, quæſo, negotium Pharnaci, Antæo, Salvio, ut id nomen ex omnibus libris collatur.*

30. *Adſunt veſte mutata.*] Non ſolum rei in judicio veſtem mutabant, ſed omnes etiam propinqui, & amici qui judicio aderant.

34. *Hoc veriſſimum.*] Dixerat Cæſar, ſe ſuos omnes putare, qui contra ſe non fuiſſent. Cum igitur Ligarius contra eum arma non ſumpſerit, tanquam ſuum debet conſervare.

35. *Omnes fratres tecum.*] Duo alii Ligarii iſtius fratres Cæſarem ſecuti fuerant. Hic ſolus fuerat in Africa, qui ſi Romæ fuiſſet cum fratribus, ab iis non receſſiſſet.

38. *Conſpirantem, & pene conflatum.*] Metaphora ſumpta à ventis.

46. *Qualis tum T. Ligarius Quæſtor urbanus.*] Ligarius Quæſtor urbanus, Lentulo & Philippo Coſſ. cum ſtipendium Cæſari decretum eſt, cujus Cicero meminit lib. 1. ad famil. Epiſt. 7. ei præſtitit; quo tempore ipſe Cicero ſtipendium ſe non ſolum ei decreviſſe, ſed etiam ut Senatus decerneret, laboraſſe ait, Orat. de provin. Coſſ. Porro Quæſtores urbani curabant ærarium, ejuſque pecunias expenſas & acceptas in tabulas publicas referebant, ut docet *Aſconius* Verr. 3.

neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo & clarissimo M. Marcello restituto fecisti nuper in curiâ, nunc idem in foro de optimis, & huic omni frequentiæ probatissimis fratribus; ut concessisti illum Senatui, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti: & si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit; noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quàm sæpissimè quærere; nihil est enim tam populare quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior, misericordiâ est; homines enim ad deos nullâ re propius accedunt, quàm salutem hominibus dando: nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura tua melius, quam ut velis, conservare quamplurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura breviorem. Quare, cum utilius esse arbitrer te ipsum, quam me, aut quenquam loqui tecum, finem jam faciam: tantum te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

58. *M. Marcello.*] Pepercit M. Marcello Cæsar, licèt infensissimo sibi; de hujus acerbitate palàm in Senatu conquestus fuerat.

59. *In foro.*] In foro agebatur hæc Ligarii causa.

IN M. ANTONIUM PHILIPPICARUM LIBER II.

SEU PHILIPPICA PRIMA.

DE NOMINE.

QUintilianus lib. 10, ait Philippicas istas orationes in Antonium Ciceronem appellasse, Demosthenem imitatum, qui quatuor ejusdem nominis in Philippum Macedonum regem scripsit: eas tamen veterum aliqui, & in primis Aulus Gellius, Antonianas suo nomine nonnunquam vocaverunt.

ARGUMENTUM PRIMÆ PHILIPPICÆ.

Cum videret Cicero post mortem Cæsaris ab Antonio ejusdem collegâ Rempublicam opprimi, Athenas ire statuit, dum Antonius Consulatu suo fungeretur, ut, cum Hirtius & Pansa Consules designati suum Magistratum inissent, statim Romam rediret. Antonius interea factus audacior Dolabellæ alterius Consulis conjunctione, multos cives pessimos restituit, multis immunitates dedit, multorumque decretorum tabulas non tam ex actis Cæsaris, ut dicebat, quam ex libidine suâ finxit. Profectus itaque Cicero, & in Siciliam delatus, profectione mutatâ Romam reversus est. Postridie vero illius diei Antonius Senatum convocavit de faciendis Cæsari supplicationibus.

Cicero non adfuit, amicorum consilio: iratus Antonius milites confestim misit, qui nisi in Senatum veniret, domum ejus demolirentur. Sed nec venit propterea in Senatum Cicero, nec id perfecit Antonius. Ægrè tulit hanc injuriam Cicero, & sequenti die venit in Senatum, ubi suæ profectionis & reversionis consilia exposuit, de hesternâ injuriâ conquestus est; contra Antonii sententiam, de Cæsaris morte, de supplicationibus, & actis multum disputavit. Postremò utrumque Consulem, Dolabellam, qui tum præsens aderat, & Antonium, qui absens erat, commonuit, atque summâ sapientiâ cum omnium admiratione reprehendit.

TEMPUS ET LOCUS.

Habitæ sunt hæ orationes partim in Senatu, partim ad populum; & hæc quidem prima Calendis Septembris Antonio & Dolabella Coss. urbis conditæ anno 709. Ciceronis vero 63.

GENUS ET STYLUS.

Quæstio est in genere deliberativo, tenuis stylus, qualis esse debet in ejusmodi dicendi genere.

PARTES.

Quatuor sunt: Expositio suæ profectionis, & reversionis: Confirmatio, ubi docet acta Cæsaris esse servanda: Admonitio ad Consules, & brevis Peroratio.

PRIMA PARS.

In quâ I. *Exponit causas suæ profectionis.*
II. *Exponit causas reversionis.*
III. *Queritur de Antonio.*

I. ANtequam de republicâ, Patres Conscripti, dicam ea quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium & profectionis, & reversionis meæ. Ego cum sperarem [a] ali-

INTERPRETATIO.

[a] *tandem.*

NOTÆ.

1. *Patres conscripti.*] De his dictum est Orat. pro Marcello Parag. I. l. 1.

quando

quando ad vestrum consilium auctoritatemque rempublicam esse revocatam, manendum mihi statuebam, quasi in vigilia quadam Consulari ac Senatoria; nec vero usquam discedebam, nec à republica dejiciebam oculos, ex eo die, quo in Ædem Telluris convocati sumus; in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis: Atheniensiumque renovavi vetus exemplum: Græcum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa; atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censui. Præclara tum oratio M. Antonii; egregia etiam voluntas; pax denique per eum & per liberos ejus cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant; ad deliberationes eas, quas habebat domi de republica, principes civitatis adhibebat:

4. *Ad vestrum consilium.*] Per Julium Cæsarem Patribus sublata fuerat auctoritas administrandæ Reipublicæ: verùm eo occiso, eis restituta est.

5. *In vigilia*] Metaphora sumpta est à militibus qui in statione excubant. Hanc autem vocat *Consularem & Senatoriam*; quia Consul fuerat Cicero, & Senator erat, ad quos potissimùm pertinet invigilare Reipublicæ.

6. *Usquam.*] Per illam vocem ostendit, ita se invigilasse Reipublicæ conservandæ, ut nec in locum aliquem, nec ex aliquo loco discesserit, milites in statione sua imitatus.

7. *Ex eo die.*] Decimo quinto Kalend. April. venit in Ædem Telluris. Vide Epist. 11. & 16. lib. 14. ad Att.

Ib. *In Ædem Telluris.*] Post cædem Cæsaris ab Antonio convocatus est Senatus in Telluris templum, quod ad Forum Romanum, & Viam Sacram erat, non procul à Capitolio & Palatio. Huic ædi vicinior fuit ædes Antonii, ut ait Appianus; ibique potius quàm in curia Senatum haberi voluit, quòd subjecta hæc erat Capitolio, unde facilè à conjuratis ad cædem gladiatores evocari potuissent.

9. *Atheniensium.*] Cum Athenienses victi essent à Lacedæmoniis, triginta rectoribus, qui tyranni dicti sunt, regendi dati sunt; qui cùm tyrannidem in eos exercerent, tandem a Thrasybulo victi sunt & expulsi, restitutaque civitatis libertate, lex ab eodem lata est, ne quis rerum anteactarum accusaretur; ne qua præteritarum injuriarum mentio fieret, ne quis multaretur.

10. *Verbum usurpavi.*] Legem illam Græci dixêre ἀμνηστίαν, id est, oblivionem injuriarum. De hac lege loquitur Valer. Max. lib. 4. tit. de moderatione.

12. *Delendam censui.*] Scribit Dio, ita à Cicerone permotum fuisse Senatum, ut Senatusconsultum factum sit, ne quis acceptæ ab alio injuriæ in posterum meminisset.

Ib. *Oratio M. Antonii.*] Antonius in Æde Telluris de concordia habuit orationem.

13. *Per liberos ejus.*] Plures pro uno sic reponit Cicero; unum enim tantum habuisse ex prima sua conjuge Fabia legitur. Cum interfectores Cæsaris in Capitolio tutiùs remanerent, non ausi ad Senatum venire, parvum filium Antonius obsidem in Capitolium misit: &, ut Plutarchus in Bruto scribit, è Capitolio descenderunt; ac Brutus apud Lepidum, Cassius apud Antonium, cæteri apud alios cœnarunt. Postero die provinciæ eisdem in Senatu decretæ, Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia Citerior. Sed cum Cæsar funere elatus, & à M. Antonio laudatus esset, plebs cum facibus ad domum Bruti, Cassii, & aliorum concurrit, & ægrè depulsa est. Cicero de his scribit lib. 14. ad Att. Tum M. Brutus & Cassius urbem reliquerunt, & Antium atque Lanuvium profecti, ibi otiosi fuerunt. Lib. 14. & 15. ad Att.

ad hunc ordinem res optimas deferebat; summa cum dignitat & constantia ad ea, quæ quæsita erant, respondebat: nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris commentarii reperiebatur. Num qui exules restituti? unum aiebat, præterea neminem. Num immunitates datæ? nullæ, respondebat Assentiri enim nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula, post Idus Martias, ullius decreti Cæsaris, aut beneficii, figeretur. Multa prætereo, eaque præclara: ad singular enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quæ vim jam regiæ potestatis [b] obsederat, funditùs ex republica sustulit: de qua ne sententias quidem diximus: scriptum Senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit; quo recitato, auctoritatem ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per Senatusconsultum gratias egimus. [c] Lux quædam videbatur oblata, non modo regno, quod pertuleramus, sed [d] etiam regni timore sublato: magnumque pignus ab eo reipublicæ datum, se liberam civitatem esse velle, cùm Dictatoris nomen, quod

[b] *obtinuerat.* [c] *felicitas.* [d] *sublata potestate regia.*

17. *Ad hunc ordinem.*] Senatorium ordinem intelligit, ad quem res majoris momenti deferebantur. Inde autem sperabatur ut pristinæ libertati Respublica restitueretur ab Antonio.

18. *Cæsaris commentariis.*] Commentaria, sive Commentarii, libri sunt, in quibus summa tantùm capita, & velut initia describuntur.

20. *Unum aiebat.*] Quis fuerit ille exsul restitutus, non facile judicatur, nisi sit Sextus Clodious, Publii Clodii filius, qui Ciceroni fuit infensissimus. Certe id apertè testatur Antonius epistolâ quadam ad Ciceronem, lib. 14. ad Att.

21. *Immunitates datæ.*] Dabatur alicui populo vel civitati immunitas, cum à tributo, quod populo Romano pendebant, liberabantur.

22. *Ser. Sulpicio.*] Sulpicius Jurisconsultus fuit doctissimus & eloquentissimus. Is, cum videret multas immunitates tum civitatibus, tum hominibus qui Cæsari faverant contra Pompeium, ab eodem esse datas, atque illarum immunitatum edicta in tabulas æreas incidi, & in Capitolio figi ad memoriam sempiternam; Senatusconsultum fieri obtinuit, ne id deinceps fieret.

Ib. *Ne qua tabula.*] Leges, fœdera, & decreta quæ lata fuerant, in tabulis æreis incisa, in locis publicis, sed maximé in Capitolio, clavis ad parietes aut columnas figebantur.

25. *Dictaturam.*] Dictator hinc dictus est, quod à Consule dicebatur; aliquando etiam à populo nominatus: sed qui tamen à Consule diceretur, ut Livius observat lib. 27. quandoque vero ab interrege, et à Valerio Flacco Cornelius Sylla, teste Appiano lib. 1. bell. civil. denique etiam à Senatu; sic enim Caius Julius Cæsar Dictator creatus est, ut Plutarchus in ejus vita scribit. Porro creabatur quando discordiæ civium graviores poscebant, ut notavit Cicero lib. 3. de Legibus; vel crebra bella eaque graviora à finitimis populis oriebantur. Tantum autem illius fuit imperium, ut eo creato, Magistratus omnes, præter Tribunos, auctoritate sese abdicarent: haud amplius quam per sex menses sine provocatione, & majore quam Consules potestate imperabat. Primus omnium Sylla, deinde Cæsar, perpetuam hanc sibi potestatem usurparunt; unde ait, Cæsarem usurpavisse sibi regiam potestatem, qua summa uti apud omnes videbatur.

31. *Non modo regno.*] Intelligit Dictaturam, quam perpetuam invaserat Cæsar.

sæpe

sæpe justum fuisset, propter perpetuæ Dictaturæ recentem memoriam funditùs ex republica sustulisset. Liberatus cædis periculo paucis post diebus Senatus videbatur; uncus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collega; alia porro propria Dolabellæ: quæ, nisi collega abfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam cum serperet in urbe infinitum [a] malum, idque manaret in dies latiùs; iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant; & quotidie magis magisque perditi homines, cum sui similibus servis, tectis ac templis urbis minarentur: talis animadersio fuit Dolabellæ, cum in audaces sceleratosque servos, tum in impuros & nefarios liberos; talisque eversio illius execratæ columnæ, ut mirum mihi videatur, tam valde reliquum tempus ab uno illo die dissensisse. Ecce enim Kalend. Juniis, quibus ut adessemus edixerat, mutata omnia: nihil per Senatum, multa & magna per seipsum, & absente populo & invito. Consules designati se audere negabant in Senatum venire:

[a] *seditio domestica.*

34. *Sæpe justum fuisset.*] Dictatoris dignitas sæpe justa fuit, cum legitimè concedebatur à Consule, populo vel Senatu; & post sex menses deponebantur.

Ib. *Recentem memoriam.*] Antonius decreverat, ne quis deinceps Dictator crearetur, propter recentem illam dictaturam quam sibi Cæsar perpetuam vindicarat contra leges.

35. *Liberatus cædis periculo.*] Periculum indicat, quod nasci poterat ex quodam fugitivo & incognito homine, qui à Livio Epit. lib. 116. *Chamacus*; Valerio lib. 9. cap. 15. *Herophilus equarius Medicus*; ab Appiano lib. 3. *Amatius* nominatur. Is itaque se filium C. Marii, & propterea Cæsaris affinem dictitabat. Hominem popularem & seditiosum Antonius, indictâ causâ, summa cum approbatione Senatûs, interfecit: & interfectus unco ferreo ad Gemonias scalas, ad rupem Tarpeiam tractus est; unde in Tiberim fluvium damnati projiciebantur

41. *Iidem bustum.*] Bustum propriè locus dicitur, ubi cadaver combustum est. Verùm hic sumitur pro ipso monumento quod in honorem Cæsaris erectum est, & ad quod plurimæ ejus imagines appensæ sunt.

Ib. *Insepultam sepulturam.*] Vocat Cæsaris sepulturam insepultam, quia quotidie novæ quædam imagines Cæsaris comburebantur, ut illius mortui ac sepulti memoria semper superesset.

44. *In audaces sceleratosque.*] Plebs solidam columnam, duce Amatio, prope viginti pedum lapidis Numicidi in Foro in busto Cæsaris statuerat, & inscripserat, *Parenti patriæ*; atque apud eandem sacrificabat, vota suscipiebat, & controversias quasdam, interposito per Cæsarem jurejurando, distrahebat, ut Suetonius scribit. Hanc Dolabella, Consulum alter, sustulit, & homines seditiosos, qui illam eversionem molestè ferebant, partim in crucem egit, partim de saxo dejecit. Vide epist. 17. lib. 14. ad Att. & epist. 14. lib. 9. ad famil.

46. *Execratæ columnæ.*] Hanc eandem columnam bustum appellavit supra, quod Dolabella, absente collega Antonio, in foro evertit.

47. *Ab uno illo die.*] Intelligit diem quo repressi scelerati sunt, & columna disjecta est à Dolabella.

48. *Edixerat.*] Antonius Consul edixit, ut Cicero, qui mense Aprili & Maio rure fuerat in villis suis, adesset in Senatu Kal. Juniis.

50. *Consules designati.* Hirtius & Pansa Consules designati, inire proximo mense Januario Consulatum debebant.

patriæ liberatores urbe carebant ea, cujus à cervicibus jugum servile dejecerant: quos tamen ipsi Consules & in concionibus & in omni sermone laudabant. Veterani, qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissimè caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum prædarum incitabantur. Quæ cum audire mallem, quàm videre, haberemque jus legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem Kalend. Januariis, quod initium Senatûs cogendi fore videbatur.

II. Exposui, P. C. profectionis consilium; nunc reversionis, quæ plus admirationis habet, breviter exponam. Cum Brundusium, iterque illud, quod tritum in Græciam est, non sine causa vitavissem, Kalend. Sextilibus veni Syracusas, quod ab urbe ea [a] transmissio in Græciam laudabatur; quæ tamen urbs mihi conjunctissima, plus

[a] *trajectio.*

51. *Patriæ liberatores.*] Qui Cæsarem interfecerant, M. Brutus, D. Brutus, Cassius, aliique; hos liberatores patriæ nominat.

52. *Ipsi Consules.* Antonius & Dolabella publicè quidem in concionibus liberatores illos patriæ laudabant, quos tamen ad mortem clam persequebantur.

53. *Veterani.* Milites veterani dicebantur, qui viginti annis stipendia fecerant, quibus confectis mittebantur in colonias, eisque agri dividebantur. Cum autem se Romam retulisset Antonius, peragratis veteranorum illorum coloniis, multos secum ex eis adduxit: quod in causa fuit cur multi Senatores metu perterriti repentè diffugerint.

Ib. *Quibus hic ordo.*] Senatus prospexerat, ut omnibus veteranis militibus, ac iis maximè qui cum Cæsare fuerant, nihil deesset, ut commodè & honestè vivere possent.

55. *Quas habebant.*] Possessiones agrorum obtinuerant à Cæsare, dum viveret.

Ib. *Incitabantur.*] Veterani illi milites ab Antonio & Lepido impellebantur ad bona civium interficiendorum diripienda.

57. *Legationis liberum.*] Legatio libera dicebatur, quam Senatores privati negotii causâ, à Senatu ad aliquod tempus impetrabant. Cicero has legationes annuas lege sua fecerat; sed postea (ut scribit lib. ad Att. 15.) lege Julia quinquennium iis præfinitum fuit. Qui libera legatione aberat, non habebatur Reipublicâ causæ abesse, sed suâ. Tribus autem de causâ libera legatio dabatur: periculi vitandi causâ, voti solvendi, & hæreditatis nominumque persequendorum.

57. *Ut adessem Kalendis Jan.*] Cicero profectus fuerat Româ propter potentiam Antonii; qui omnia ad arbitrium gerebat, sine ulla Senatûs auctoritate. Sperabat autem se rediturum ad Kalendas Januarias, quibus novi Consules magistratum Pansa & Hirtius inirent; à quibus Senatus cogeretur de rebus publicis deliberaturus.

2. *Brundusium.*] Urbs est Calabriæ, portu suo celebris, unde solvebant Romani ituri in Græciam; quoque redeuntes in Italiam appellebant.

3. *Non sine causa.*] Brundusii multi erant è veteranis Cæsariani milites, qui ab Antonio sollicitati erant, quos evitare voluit.

4. *Kalendis Sextilibus.*] Kal. Sextilibus, id est, mense Augusto, qui tum Sextilis dicebatur, quique ab Augusto Cæsare Augustus, sicut Quintilis Julius à Julio Cæsare nominatus est.

Ib. *Syracusas.*] Syracusæ urbs fuit Siciliæ amplissima, ab Archia Corinthio annis ante Christum plus septingentis condita:

5. *Conjunctissima.*] Cum Quæstor esset in Sicilia Cicero, omnes Siculos ita humanitate & abstinentia sua sibi devinxerat, ut deinceps Romæ eum patronum & defensorem habere voluerint.

una me nocte cupiens retinere, non potuit; veritus sum, ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspicionis aliquid afferret, si essem commoratus. Cum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut [a] transmitterem: nec ita multùm provectus, rejectus austro sum in eum ipsum locum, unde conscenderam; cumque intempesta nox esset, mansissemque in villa P. Valerii comitis & familiaris mei, postridieque apud eundem, ventum expectans, manerem, municipes Rhegini complures ad me venerunt, ex his quidam Roma recentes: à quibus primum accipio M. Antonii concionem: quæ ita mihi placuit, ut ea lecta de reversione primum cœperim cogitare: nec ita multo post, edictum Bruti adfertur & Cassii; quod quidem mihi, fortasse quod eos etiam plus reipublicæ quàm familiaritatis gratia diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant præterea (fit enim plerumque ut ii, qui boni quid volunt adferre, affingant aliquid, quo faciant id, quod nunciant, lætius) rem conventuram: Kalend. Sextilibus Senatum frequentem fore: Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis Galliis provinciis, ad auctoritatem Sena-

[a] *trajicerem.*

8. *Leucopetram.*] Leucopetra Italiæ in Calabriæ finibus promontorium est, quod montis Apennini finis esse dicitur, ut vult Strabo lib. 6. quod à colore *Leucopetram*, id est, *saxum album*, appellant.

9. *Rhegini.*] Rhegium extremum agri Brutii oppidum est; nunc *Reggio*.

11. *Austro.*] Auster ventus est meridionalis, contrarius iis qui è Sicilia in Græciam navigant.

12. *Intempesta nox.*] Nox intempesta dicitur, in qua nullum est agendi tempus.

13. *Valerii comitis.*] Valerius fuit Jurisconsultus, ad quem scribit Cic. lib. 1. ad familiares; qui cum eo profectus erat.

14. *Municipes.*] Municipes sunt cives Romani, ex municipiis suo jure & legibus suis utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes; à quo munere capessendo appellati videntur, nullis necessitatibus, neque ulla populi Rom. lege adstricti.

15. *Recentes.*] Id est, qui nuperrimè Roma venerant.

16. *Antonii concionem.*] Antonius concionem habuit in Senatu pro Sexto Pompeio, Cn. Pompeii magni filio, qui tunc in Hispania bellum contra Cæsaris legatos gerebat. Hunc in patriam revocandum esse censuit, & pro patris bonis, quæ in Æde Opis in publicum redacta erant, vigesies & quinquagies decies mille drachmas Atticas restituit, & præsidium maris ei institui debere censuit. Ita vulgo omnes Ciceronis interpretes referunt; sed qua auctoritate fulti, non apparet; saltem credibile est multa bene de Republica dixisse, quæ spem quietis afferre videbantur.

17. *Edictum Bruti & Cassii.*] Brutus & Cassius Prætores urbani edictum tulerunt, ne cui intra vigesimum annum provincia obveniret.

22. *Rem conventuram.*] Id est, Rempublicam redituram ad pacem, compositis inter se Cæsaris interfectoribus & Antonio.

24. *Malis suasoribus.*] Multi viri audaces, & parati ad prædam, Antonium in Rempublicam & cives accendebant; quales fuere Capho, Saxa, Mustella, Tamisius.

Ib. *Remissis Galliis.*] In sortitione provinciarum, Cisalpina D. Bruto, Transalpina Planco evenerat. Cisalpinam Macedoniæ loco, quæ ei obtigerat, à Senatu

Senatûs esse rediturum. Tum vero tanta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli, neque remi, neque venti satisfacerent: non quo me ad tempus occursurum putarem, sed ne tardius, quàm cuperem, reipublicæ gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi, quanto meo dolore, non dico; turpe mihi ipsi videbatur, in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet: & ibi velle tutò esse, ubi ille non posset. Neque vero illum, similiter atque ipse eram, commotum esse vidi; erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientia, nihil de suo casu, multa de nostro querebatur; ex quo primùm cognovi, quæ Kalend. Sextilibus in Senatu fuisset L. Pisonis oratio: qui quanquàm parum erat (id enim ipsum à Bruto audieram) à quibus debuerat, adjutus; tamen & Bruti testimonio (quo quid potest esse gravius?) & omnium prædicatione, quos postea vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer, properavi, quem præsentes non sunt secuti: non ut proficerem aliquid (neque enim sperabam id, neque præstare poteram) sed ut, si [c] quid mihi humanitùs accidisset (multa autem impendere videbantur præter naturam, præterque fatum) hujus tamen diei vocem hanc testem reipublicæ relinquerem meæ perpetuæ erga se voluntatis.

III. Quoniam [a] utriusque consilii causam, Patres Conscripti, probatam vobis esse confido, priùs quàm de republica dicere incipio,

[c] *si mors.* [a] *profectionis & reversionis.*

à Senatu Antonius postulabat, ut refert Appianus lib. 2. belli civil. Cum autem fraudem Senatus suspicaretur, scripsit ad D. Brutum ut provinciam sibi conservaret, & exercitum compararet Antonio resistiturus.

29. *Veliam.*] Velia urbs est & portus in agro Lucano in Italia; quam à terra, Phocide fugati ab Harpalo, regis Cyri præfecto, condiderunt. Græci *Heliam* appellant, quoniam in paludibus sita est. quas Ἕλη Græci dicunt; nunc autem *Basilicata* ab Italis nominatur. Veliæ autem Cicero Brutum vidit, quò cum legatione libera venerat, quia vires suas confirmante Antonio, non tutum se Romæ arbitrabatur.

33. *Pulcherrimi facti sui conscientia.*] Laudat Brutum, quòd Cæsarem occiderit, & patriam ab ejus servitute liberaverit.

35. *L. Pisonis oratio.*] L. Piso socer fuit interfecti Cæsaris. Suadebat autem ille, depositis armis, omnia ad Senatûs auctoritatem esse deferenda; libertatem esse conservandam; Antonio esse obsistendum, eaque de causa advocandum esse Cn. Octavium; quem Julius adoptaverat.

43. *Præter naturam, præterque fatum.*] Clarissimè omnium, meo judicio, hanc explicuit orationem Abrahamus, in eundem locum; sic autem ait: Illa mors est secundum naturam, & secundum fata, quæ ex principiis naturæ intrinsecis, & ex pugna quatuor primarum qualitatum, una prævalente contingit. Illa præter naturam quidem, sed tamen secundum fata, quæ ab externa causarum serie infertur; ut si quis incendio, vel naufragio, vel alio casu pereat. Illa præter naturam, præterquè fatum, quæ nec à principiis naturæ intrinsecùs, nec à causis externis agendi necessitate constrictis, sed ab hominis libertate dependet; ut cum quis mortem sibi consciscit, vel alterius scelere occiditur.

auca querar de hesternâ M. Antonii injuriâ, cui sum amicus: dque me nonnullo ejus officio debere esse, præ me semper tuli. Quid tandem erat causæ, cur in Senatum hesterno die tam acerbè cogerer? solus-neaberam? an non sæpe minus frequentes fuistis? n ea res agebatur, ut etiam ægrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur: ad quam causam etiam Appium illum & cæcum & senem delatum esse, memoriæ proditum est. De supplicationibus referebatur: quo in genere Senatores deesse non solent; coguntur enim non pignoribus, sed eorum, quorum de honore agitur, [b] gratiâ: quod idem fit, cum de triumpho refertur; ita sine cura Consules sunt, ut penè liberum sit Senatori non adesse; qui cum mihi mos notus esset, cumque de via [c] languerem, & mihimet displicerem, misi pro amicitia, qui hoc ei diceret. At ille, vobis audientibus, cum fabris se domum meam venturum esse dixit; nimis iracundè hoc quidem, & valdè intemperanter; cujus enim maleficii tanta ista pœna est, ut dicere in hoc ordine auderet, se publicis [d] operis disturbaturum publicè ex Senatûs sententia ædificatam domum? quis autem unquam tanto damno Senatorum coegit? aut quid est ultra pignus, aut multam? qui si scisset, quam sententiam dictu-

[b] *causa.* [c] *fessus essem.* [d] *fabris.*

3. *Hesterna Antonii injuria.*] Cum rescivisset Antonius Romam advenisse Ciceronem, neque adesse in Senatu, minatus est se fabros, ad exturbandam ejus domum, & milites qui eum vi adducerent missurum.

4. *Nonnullo ejus officio.*] Officium vocat, quod ab Antonio Brundusii non sit occisus, ubi Ciceronem offendit, quò missus fuerat à Cæsare post pugnam Pharsalicam, ut Pompeianos aditu Italiæ prohiberet.

7. *Hannibal, credo.*] Ironicè deprimit Antonii factum, proferendo periculum quod ab Hannibale Romæ creatum est, cum post Cannensem pugnam, ad Anienem fluvium castra posuit, ad tertium ab urbe lapidem; & urbem obequitando, intra murus hastam injecit: quo tempore summa Romæ trepidatio fuit.

8. *Pyrrhi pace.*] Pyrrhus rex Epirotarum fuit, qui à Tarentinis advocatus contra Romanos bella gessit. Is ad vigesimum ab urbe lapidem castra posuit: cum de pace cum eo ageretur, Appius senex & cæcus, lectica in Senatum delatus, turpes conditiones dissuasit. Florus lib. 13. Epit.

10. *De supplicationibus.*] Mos fuit apud Romanos, ut à Senatu propter rem benè gestam, nomine imperatoris, supplicationes ad Templa, gratulationis causâ, per aliquot dies cum conjugibus & liberis celebrarent. Quoties autem de supplicationibus referendum erat, Senatores convocabantur per amicos illius, cujus gratia illæ instituebantur.

11. *Non pignoribus.*] Quotiescunque Senatus habebatur, adesse Senatores debebant, aut multâ cogebantur, nisi justa absentiæ causa subesset: quanquam non eadem pœna tenebantur, cum de supplicationibus aut triumpho agebatur.

13. *Cum de triumpho.*] Idem fiebat ac de supplicationibus, cum de triumpho decernendo agebatur.

Ib. *Sine cura.*] Id est, non curant Consules.

16. *Misi pro amicitia.*] Tunc amicus erat Antonio Cicero.

20. *Ex Senatus sententia ædificatam.*] Cum Clodius exulante Cicerone domum ejus incendisset, ex Senatûs decreto publicâ pecuniâ restituta est.

22. *Aut quid est ultra pignus, aut multam.*] Pignus est contractus, quo res ali-

dicturus essem, remisisset aliquid profectò de severitate cogendi. An me censetis, P. C. quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiabiles religiones in rempublicam inducerentur; ut decernerentur supplicationes mortuo? Nihil dico cui: fuerit ille L. Brutus, qui & ipse regio dominatu rempublicam liberavit, & ad similem virtutem, & simile factum, stirpem jam propè in quingentesimum annum propagavit: adduci tamen non possem, ut quenquam mortuum conjungerem cum deorum immortalium religione; ut, cujus sepulchrum nusquam extet, ubi parentetur, ei publicè supplicetur. Ego vero eam sententiam dixissem, Patres Conscripti, ut me adversus populum Romanum, si quis accidisset gravior reipublicæ casus, si bellum, si [e] morbus, si fames, faciiè possem defendere; quæ partim jam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant dii immortales, [f] velim, & populo Romano, qui id non probat, & huic ordini, qui decrevit invitus. Quid de reliquis reipublicæ malis? licet-ne dicere? mihi vero licet, & semper licebit, dignitatem tueri, mortem contemnere: potestas modo veniendi in hunc locum sit, dicendi periculum non recuso. Atque utinam, P. C. Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo Consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus republica inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos, L. Pisonem, ducem optimæ sententiæ non secutos

[e] *pestis.* [f] *utinam.*

aliqua creditori ea lege obligatur, ut in illa ipsa, cum primùm ei satisfactum erit, reddenda, dolum & levem culpam præstet. *Multa* vero species pœnæ est, pecuniaria duntaxat, quæ arbitrio ejus, qui multam pro suo jure dicit, cum specialis pœna constituta non esset, imponitur.

25. *Parentalia cum supplicationibus.*] Parentare est manibus defunctorum parentum sacrificare: unde parentalia dicta sunt sacra, quæ diis manibus solvuntur.

Ib. *Inexpiabiles religiones.*] Inexpiabiles religiones dicuntur, quæ nullo supplicio, nullo sacrificio purgari & lui possunt. Tales autem dicit supplicationes, quæ pro mortuo fiunt.

27. *Nihil dico cui.*] Id invidiosè dicit contra Cæsarem, quem tyrannum fuisse indicat; cuique opponit Brutum libertatis Romanæ assertorem, cujus ne quidem ad sepulchrum fiunt supplicationes.

6

Ib. *L. Brutus.*] Repone Junium Brutum, à quo Tarquinius Superbus cum filiis ejectus est.

29. *Stirpem propagavit.*] Extendit stirpem suam in hæc Ciceronis tempora, ex qua extitit M. Brutus, qui Cæsarem interfecit, qui regium dominatum vindicare sibi volebat.

31. *Cum deorum immortalium religione.*] Supplicationes ad deos pertinent, non ad mortuos; quibus tantùm parentatur.

36. *Partim jam sunt.*] Bellum gerebatur in Hispania contra filios Pompeii.

38. *Huic ordini.*] Senatorio.

42. *Kal. Sextilibus.*] Hoc tempore ab Antonio relatum est de supplicationibus, & parentalibus Cæsari decernendis.

43. *Unus modo Consularis.*] Piso; de quo supra, Paragr. II. l. 34.

46. *Ducem optimæ sententiæ.* Dux sententiæ dicebatur, qui primus eam aperu-

utos. Idcirco-ne nos populus Romanus Consules fecit, ut in altissimo amplissimoque gradu dignitatis locati, rempublicam pro nihilo haberemus? non modo voce nemo L. Pisoni Consularis, sed ne vultu quidem assensus est. Quænam (malum!) est ista voluntaria servitus? fuerit quædam necessaria; nec ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam loco Consulari dicunt; alia causa est eorum, quorum silentio ignosco; alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire, non modo metu, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suæ. Quare primùm maximas gratias & habeo & ago L. Pisoni, qui non, quid efficere posset in republica, cogitavit, sed quid ipse facere deberet: deinde à vobis, P. C. peto, ut, etiamsi sequi minùs audebitis orationem atque auctoritatem meam, benignè me tamen, ut fecistis adhuc, audiatis.

aperuisset. Auctor autem fuerat Piso, ne parentalia & supplicationes Cæsari fierent.

50. *Malum.*] Vox ista, *malùm*, interjectio est indignantis hominis.

51. *Quædam necessaria.*] Cæsar suâ potentiâ quandam tulerat in Rempublicam servitutem.

55. *Alium alia de causa.*] Multi, quia affecti fuerant beneficiis à Cæsare, tacuerunt.

SECUNDA PARS,

In quâ probat acta Cæsaris esse servanda.

IV. Primùm igitur acta Cæsaris servanda censeo: non quod probem; quis enim id quidem potest? sed quia rationem habendam maximè arbitror pacis atque otii. Vellem adesset Antonius, modò sine advocatis; sed, ut opinor, licet ei minùs valere: quod mihi herì per illum non licebat. Doceret me, vel potius vos, P. C. quemadmodum

1. *Acta Cæsaris.*] Actum est in Senatu, utrum omnia Cæsaris acta rescinderentur, quibus aliis provincias, aliis alia beneficia conferebat: servanda Senatus decrevit, propter bonum pacis. Libellos ejus conjux Calpurnia detulit ad Antonium, verita ne bona fisco addicerentur. Antonius hæc acta Cæsaris ad arbitrium suum mutavit, ac universam Rempub. laceravit, Cæsaris nomen & auctoritatem prætexens.

4. *Sine advocatis.*] Per advocatos milites illos veteranos intelligit, & fabros, quibus stipatus venit in Senatum; alludens ad consuetudinem Romanorum, qui in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes suos advocabant, quorum auctoritate moveri posse judices arbitrabantur.

Ib. *Licet ei minus valere.*] Carpit Antonium quod abesset à Senatu, qui quidem utebatur excusatione valetudinis, quàm excusationem non admisit erga Ciceronem, qui reverà de via languebat.

5. *Doceret me.*] Ostendit quod Antonius Cæsaris acta non servat, quia reverà leges ejus non servat.

modum ipse Cæsaris acta defenderet. An in commentariolis & chirographis, & libellis se uno auctore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodo dictis, acta Cæsaris firma erunt? quæ ille in æs incidit, in quo populi jussa, perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem sic existimo, nihil tam esse in actis Cæsaris, quam leges Cæsaris; an, si cui quid ille promisit, id erit fixum? quod idem facere non potuit, ut multis multa promissa non fecerit; quæ tamen multo plura illo mortuo reperta sunt, quam vivo beneficia per omnes annos tributa, & data; sed ea non muto, non moveo: summo enim studio præclara illius acta defendo: pecunia utinam ad Opis maneret; cruenta illa quidem, sed his temporibus, cùm iis, quorum est, non redditur, necessaria; quanquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit. Ecquid est, quod tam propriè dici possit actum ejus, qui togatus in repub. cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? quære acta Gracchi, leges Semproniæ proferentur: quære Sullæ, Corneliæ: quid? Cn. Pompeii tertius Consulatus in quibus actis constitit? nempe in legibus: à Cæsare ipso si quæreres, quidnam egisset in urbe & in toga; leges multas responderet se & præclaras tulisse; chirographia vero aut mutaret, aut non daret: aut si dedisset, non istas res in actis [a] suis duceret. Sed ea ipsa conce-

[a] *existimaret* esse.

6. *Commentariolis.*] Commentarioli libelli sunt, in quibus princeps eorum omnium nomina perscribit, quibus aliqua Reipublicæ procuratio commissa est.

7. *Chirographis.*] Chirographum est privata cautio, manu alicujus vel scripta, vel subscripta.

Ib. *Se uno auctore prolatis.*] Solus Antonius hæc dicebat esse acta Cæsaris, quæ ab omnibus aliis ignorabantur.

9. *In æs incidit.*] In æs incidebantur leges, ut perpetuæ servarentur.

Ib. *Populi jussa.*] Plebis scita & leges intelligit. Nam lex est generale jussum populi rogante magistratu.

13. *Quæ tamen multo plura.*] Carpit Antonii improbitatem, qui longe plura beneficia seu immunitates promisit, quam ipse Cæsar promiserit.

16. *Ad Opis.*] Id est, ad Opis ædem, ubi erat ærarium. Ops autem mater est Deûm, & Cybele dicitur, & Bona Dea, & Matuta.

Ib. *Cruenta illa.*] Mortuo Cn. Pompeio, & omnibus Pompeianis profligatis, bona eorum omnia in fiscum redacta sunt, & deportata ad ædem Opis, ut iis populus Romanus uteretur, si opus haberet.

28. *Ea quoque sit effusa.*] Non conqueritur Cicero dissipatam esse pecuniam illam ab Antonio, si in actis Cæsaris reperiatur, ut in aliquos dissiparetur: quanquam grave scelus ab illo committitur, si ad arbitrium suum, & in quos voluerit, dissipetur.

19. *Quod tam proprie dici possit actum.*] Probat leges esse acta per inductionem.

Ib. *Qui togatus.*] Per illam vocem *togatus* pacis tempus intelligit: quia tunc togis Romani utebantur, & sagis belli tempore.

21. *Ad Gracchi.*] Leges latæ à Graccho acta ejus sunt, quæ ab ejus nomine Semproniæ dictæ sunt; non enim à prænomine aut cognomine nominabantur.

22. *In quibus actis constitit?*] Tertiùm Consul Pompeius multas leges tulit, quæ ejus acta appellantur.

25. *Chirographa.*] Chirographa hic significant res promissas, & propria manu subscriptas.

do:

o: quibusdam in rebus etiam [b] conniveo: in maximis vero bus, id est, legibus. acta Cæsaris dissolvi ferendum non puto. Quæ lex melior, utilior, optima etiam republ. sæpiùs flagitata, iam ne Prætoriæ provinciæ plus quam annum, neve plus uam biennium Consulares obtinerentur? Hac lege sublata, vienturne vobis acta Cæsaris servari? quid? ea lege, quæ promulgata est de tertia decuria, nonne omnes judiciariæ leges Cæsaris issolvuntur? & vos acta Cæsaris defenditis, qui leges ejus vertitis? nisi forte, si quid memoriæ causa retulit in libellum, l numerabitur in actis, & quamvis iniquum & inutile sit, deendetur: quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in ctis Cæsaris non habebitur. At quæ est ista tertia decuria? Centurionum, inquit: quid? isti ordini, [c] judicatus lege Julia, tiam antea Pompeia, Aurelia non patebat? Census præfiniebatur, inquit, non centurioni quidem solùm, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines luxerunt, res & judicant & judicaverunt. Non quæro, inquit, istos:

istos:

[b] *consentio.* [c] potestas *judicandi.*

30. *Ne Prætoriæ provinciæ.*] Multas leges egregias quidem tulerat Cæsar; sed hanc præcipue laudat, ne provinciæ Prætoriæ, ad quas nempe Prætores, plusquam annum; Consulares verò, ad quas nempe Consules mittebantur, ne plusquam biennium obtinerentur. Nam antea quandoque triennium, & quinquennium obtinebantur.

31. *Sublata.*] Hanc legem sustulit Antonius, quia quotidie contrarium illi legi & suadet & facit.

32. *Promulgata est de tertia.*] Tulit Cæsar ut judicia ad duo genera judicum redigerentur, equestris ordinis & Senatorii. Tribuni vero ærarii, quod erat tertium, tollerentur. Tertium genus, seu decuriam judicum, centurionum nempe, adjicere voluit Antonius.

37. *Centuriatis comitiis.*] Comitia centuriata curiata honestiora fuêre; in illis enim per classes, & secundum dignitatem, honestatem, & censum suffragia rogabantur: in his vero illud non fiebat; unde est comparatio. De comitiis vide Orat. pro Muræna Paragr. I. not. ad lin. 2. ubi fuse de comitiis dictum est.

39. *Centurionum.*] Centuriones dicebantur qui certum militum numerum ducebant. Centuriones autem erant etiam equites Rom. quia verò Cæsar legem tulerat, ut equites Rom. judicarent, volebat Antonius ut Centuriones etiam judicarent.

Ib. *Lege Julia.*] Lege lata à Julio Cæsare, de qua jam jam, soli Senatores & equites: lege lata paulo ante à Pompeio, Senatores, equites, & ærarii Tribuni: lege lata ab Aurelio Cotta, ex tribus illis ordinibus selecti judices judicarunt.

40. *Census præfiniebatur.*] Lege Pompeia præfiniebatur, ut ex iis ordinibus nemo judicaret, nisi qui amplissimo censu erat, & equestribus facultatibus: at Antonius tollebat hoc discrimen; volebat quippe, ut quicunque Centurio fuisset, quacunque fortuna uteretur, posset judicare.

42. *Qui ordines duxerunt.*] Ducere ordinem in militia dicuntur, qui Magistratum aliquem in ea gerunt, sive præsint vel decuriæ, vel centuriæ, manipulis, aut cohorti.

43. *Non quæro, inquit, istos.*] Respondet Antonius non istos quidem quærere in judices, qui censum habent equestrem, vel qui in aliquo nominis splendore clari sunt, sed quicunque ordinem duxit, sive pauper, sive dives, &c. Id autem contendebat Antonius, ut omnes

sibi

istos: quicunque ordinem duxit, judicet. At si ferretis, quicunque equo meruisset, quod est laudatius, nemini probaretis. In judice enim spectari & [d] fortuna debet, & dignitas. Non quæro, inquit, ista: addo etiam judices manipulares ex legione Alaudarum; aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem iis quos ad judicandum nec-opinantes vocatis! hic enim est legis index, ut ii in tertia decuria judicent, qui liberè judicare non audeant: in quo quantus est error, dii immortales, eorum, qui istam legem excogitaverunt! ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissimè severitate judicandi [e] sordes suas eluet: laborabitque, ut honestis decuriis potius dignus videatur, quam in turpem jure conjectus.

V. Altera promulgata lex est, ut & de vi, & de majestate damnati, ad populum provocent, si velint: hæc utrum tandem lex est, an legum omnium dissolutio? quis enim est hodie, [a] cujus interfit istam legem manere? nemo [b] reus est legibus illis, nemo quem futurum putemus; armis enim gesta nunquam profectò in judicium vocabuntur. At res popularis; utinam quidem velletis aliquid esse populare; omnes enim jam cives de reipub. salute unâ & mente & voce consentiunt. Quæ est igitur ista cupiditas ejus legis ferendæ, quæ turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius, quàm qui majestatem populi Romani per vim minuerit, eum damnatum judicio, ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit jure damnatus? Sed quid plura de lege disputo? quasi vero id agatur, ut quisquam provocet; id agitur, id fertur, ne quis omninò unquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperie-

[d] *census.* [e] *illustrabit suam obscuritatem.* [a] *cui sit utile.* [b] *accusator.*

sibi militiæ duces addictos haberet, iisque uteretur ad arbitrium.

44. *Ad si ferretis.*] Id est, si permittatis, ut quicunque eques est, & cujus gradus splendidior est, judicet, nemo vestram sententiam probabit. Porro *equo merere* est equum habere ex publico; oportebat eum præstò esse cum equo, quoties Resp. ejus operâ indigebat.

46. *Non quæro, inquit, ista.*] Inducit semper respondentem Antonium, qui nec censum nec dignitatem in judicibus requirebat.

47. *Judices manipulares.*] Volebat Antonius etiam seligi judices ex iis, qui manipulos duxerant; erat vero manipulus parva militum manus ex viginti militibus conflata.

Ib. *Ex legione Alaudarum.*] Cæsar Dictator legionem unam ex Transalpinis conscripsit, quam vocabulo quoque Gallico Alaudam appellavit; eamque postea universam, disciplina cultuque Romano institutam & ornatam civitate donavit. Suetonius in Cæsare ait hinc dictam esse Alaudam, quòd in galeis pro crista Alaudæ formam haberent.

48. *Aliter enim nostri.*] Loquitur Antonius, aitque suæ factionis viros non posse salvos esse, neque evadere judicium, nisi homines ejusmodi judicent.

50. *Hic enim est legis index.*] Antonius viros ad judicandum eligit ex lege sua, qui neque leges norunt, neque audent conscientiâ scelerum suorum constricti judicare.

tur,

tur, qui reo condemnato objici se multitudini conductæ velit? aut judex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur [c] provocatio ista lege datur: sed duæ maximè salutares leges [d] quæstionesque tolluntur. Quid est igitur aliud adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? quam autem ad pestem furor Tribunitius impelli non poterit, his duabus quæstionibus, de vi & de majestate, sublatis? Quid, quod abrogatur legibus Cæsaris, quæ jubent ei, qui de vi, itemque ei, qui majestatis damnatus sit, aqua & igni interdici? quibus cum provocatio datur, nonne acta Cæsaris [e] rescinduntur? Quæ quidem ego, P. C. qui illa nunquam probavi, ita conservanda concordiæ causa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus Cæsar leges tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem quas post mortem Cæsaris prolatas esse & fixas videtis. De exilio reducti à mortuo: civitas data non solum singulis, sed etiam nationibus & provinciis universis à mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia à mortuo. Ergo hæc uno, verum optimo, auctore domo prolata defendimus: eas leges, quas ipse vobis inspectantibus recitavit, pronunciavit, tulit, quibus latis gloriabatur, iisque legibus rempublicam contineri putabat, de provinciis, de judiciis, eas, inquam, Cæsaris leges, nos, qui defendimus acta Cæsaris, evertendas putamus? At de iis tamen legibus, quæ promulgatæ sunt, saltem queri possumus: de iis, quæ jam latæ dicuntur, ne illud quidem licuit; illæ enim nulla promulgatione latæ sunt ante quam scriptæ. Quærunt quid sit, cur

[c] jus *provocandi*. [d] *judicia*. [e] *tolluntur*.

16. *Multitudini conductæ.*] Per multitudinem conductam intelligit vilissimos è plebè, & mercenariis operis, aliosque seditiosos viros, qui pecunia corrumpentur, ut rerum absolvant.

19. *Duæ maxime salutares leges.*] Leges de vi & majestate quas tulit Cæsar.

22. *Furor Tribunitius.*] Fere per Tribunos-plebis omnes Romæ seditiones excitabantur: quare sæpe furiosi illi à Cicerone nominantur.

25. *Aqua & igni interdici.*] Aliquem interdicere aqua & igni est illum prohibere ab usu aquæ & ignis, quibus duobus vita humana maximè continetur.

30. *Et fixas.*] Leges in parietibus in æs incisæ figebantur, ut possent ab omnibus legi.

Ib. *De exilio reducti à mortuo.*] Pungit Antonium, qui multos ab exilio revocavit, multos civitate donavit, quasi ante mortem id Cæsar in commentariosis suis reliquisset: illi autem qui ab Antonio his affecti sunt beneficiis *Charonitæ* per jocum dicti sunt, quasi ab inferis transmissi à Charonte.

31. *Nationibus.*] Nationes dicuntur homines, qui in aliquo loco nati sunt, neque aliundè venerunt, quos indigenas dicimus.

33. *Uno, verum optimo, auctore.*] Ironia in Antonium: quod enim ipse domi meditatus est, profert tanquam à Cæsare scriptum; & quod scriptum est à Cæsare evertit.

40. *Nulla promulgatione.*] Ut sæpe scripsimus in his orationibus, leges, antequam ferrentur, promulgabantur, id est, populo per trinundinum proponebantur; si placerent, permittebat populus; sin minus, intercedebant apud populum Tribuni, ne ferrentur.

aut

aut ego, aut quisquam vestrûm, P. C. bonis Tribunis-plebis leges malas metuat; paratos habemus qui intercedant: paratos qui rempublicam religione defendant: vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit, intercessiones, quas religiones nominas? eas scilicet, quibus reipublicæ salus continetur. Negligimus ista, & nimis antiqua, & stulta ducimus. Forum [f] sepietur: omnes claudentur aditus: armati in præsidiis multis locis collocabuntur: quid tum? quod erit ita gestum, id lex erit? & in æs incîdi jubebitis? cedo, illa legitima; CONSULES POPULUM JURE ROGAVERUNT (hoc enim à majoribus accepimus jus rogandi) POPULUSQUE JURE [g] SCIVIT: qui populus? isne, qui exclusus est? quo jure? an eo, quod vi & armis omne sublatum est? Atque hæc dico de futuris: quod est amicorum, ante dicere ea, quæ vitari possunt: quæ si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, [h] de quibus est integrum vobis: demonstro vitia; tollite: denuncio vim, arma; removete.

[f] *circumdabitur.* [g] *decrevit.* [h] *quas liberum est ferre, vel non ferre.*

42. *Bonis Tribunis.*] Id est, cum sint in Repub. boni Tribuni, qui poterunt intercedere.

45. *Quas religiones.*] Per religiones Auspicia intelliguntur, sine quibus lex nulla ferri poterat. Unde Augures, cum aliqua ferebatur, de cœlo servabant, & obnunciabant, si quid observatum erat, quo impediri comitia possent.

46. *Negligimus ista.*] Antonius respondet à se omnes istas religiones Augurum & intercessiones negligi.

50. *Cedo, illa legitima.*] Verba sunt Antonii; legitima autem dicuntur, quæ legibus fiunt & continentur.

52. *Qui populus?*] Respondet Cicero, an ille sit populus qui seditiosè partes Antonii, an ille qui partes Reipub. sequitur? cujus maxima pars exclusa est ab Antonio.

53. *Quo jure?*] Negat jus esse, ubi armati homines dominantur.

56. *De legibus promulgatis.*] Promulgabantur antequam ferrentur leges, & in æs incidebantur.

TERTIA PARS,

Ubi proponit, quæ tum à Dolabella, tum ab Antonio facta sunt.

VI. Irasci vos quidem mihi, Dolabella, pro republica dicenti non oportebit; quanquam te quidem id facturum non arbitror: novi enim facilitatem tuam. Collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quæ

1. *Irasci.*] Digreditur ad Dolabellam, qui præsens erat, & ad Antonium qui absens, quos tum vituperat, tum territat, ac demum dat illis consilium.

3. *Collegam tuum.*] Antonium nominat, qui Consul erat cum Dolabella, quique Cæsaris dominatum arripuerat.

ona ipsi videtur: mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum & vunculi sui Consulatum si imitaretur, fortunatior videretur: sed um iracundum audio esse factum. Video autem, quàm sit odioum habere iratum eundem & armatum, cùm tanta præsertim gladiorum sit impunitas: sed proponam [b] jus, & opinor æquum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid n vitam ejus aut in mores cum contumelia dixero, quo minus nihi inimicissimus sit, non recusabo; sin consuetudinem meam, [quam semper in republica habui] tenuero, id est, si liberè, quæ sentiam, de republica dixero, primùm deprecor, ne irascatur: deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi: armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa: iis qui pro republ. quæ ipsis visa erunt dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest æquius? Quod si, ut à quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra voluntatem ejus, oratio graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam: sed iidem illi ita mecum: Non idem tibi adversario Cæsaris licebit, quod Pisoni socero: & simul admonet quiddam, quod cavebimus: nec erit justior, P. C. in Senatum non veniendi morbi causâ, quàm mortis. Sed per deos immortales! te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum de utriusque vestrûm errore reticere. Credo enim vos homines nobiles, magna quædam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quæ semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est; non opes violentas, & populo Romano minimè ferendam potentiam, sed caritatem civium, & gloriam concupisse; est autem gloria laus rectè factorum, magnorumque in rempublicam meritorum, quæ cùm optimi cujusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui rectè factorum fructus esset, nisi te præter cæteros paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vitâ tibi illuxisse diem lætiorem, quam cùm, expiato Foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris pœnâ affectis, urbe incendio

[a] *armorum.* [b] *æquam conditionem.*

4. *Avorum & avunculi.*] M. Antonius Orator ille celeberrimus, de quo tam sæpe Cicero, Avus fuit hujus Marci Antonii. Is partes Syllæ secutus est, & à Mario interfectus. Avunculus ejusdem fuit L. Cæsar, Juliæ frater, ex quâ natus est hic Antonius, qui Consul fuit vir magni nominis & integritatis in Repub.

20. *Feremus amici naturam.*] Quandoque amici ferre debent amicorum iracundiam, & eam dissimulare, neque statim ab iis discedere.

Ib. *Sed iidem illi.*] Id est, amici Antonii ita mecum loquuntur.

21. *Pisoni.*] Piso ille, de quo supra, socer fuit Cæsaris.

22. *Quod cavebimus.*] Indicat tacitè ab familiaribus Antonii fuisse admonitum, quod sibi mortis periculum ab Antonio impenderet.

35. *Expiato foro.*] Expiavit Forum Dolabella, cum columnam seu aram illam dejecit, quæ ab Amatio, de quo supra Parag. I. not. ad l. 38. Cæsari erecta est post ejus mortem.

&

& cædis metu liberatâ, te domum recepisti? cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ stŭdia tum laudi, & gratulationi tuæ se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo [c] auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, & gratias boni viri agebant, & tuo nomine gratulabantur. Recordare, quæso, Dolabella, consensum illum theatri, cum omnes earum rerum obliti, propter quas tibi fuerant offensi, significarunt se beneficio novo memoriam veteris doloris adjecisse. Hanc tù, P. Dolabella, (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, potuisti æquo animo tantam dignitatem deponere? Tu autem, M. Antoni (absentem enim appello) unum illum diem, quo in æde Telluris Senatus fuit, non omnibus iis mensibus, quibus te quidam, multùm à me dissentientes, beatum putant, anteponis? quæ fuit oratio de concordia? quanto metu veterani, quanta solicitudine civitas tum à te liberata est? Tuum collegam, depositis inimicitiis, oblitus auspicia, teipso augure nunciante, illo primum die collegam tibi esse voluisti: reip. tuus parvulus filius in Capitolium à te missus pacis obses fuit; quo Senatus die lætior? quo populus Romanus? qui quidem nulla in concione unquam frequentior fuit: denique liberati per viros fortissimos videbamur: quia, ut illi voluerant, libertatem pax consequebatur. Proximo, altero, reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquos quotidie adferre reipublicæ; maximum autem illud, quod Dictaturæ nomen sustulisti; hæc [d] inusta est à te à te, inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus, decreto gentis

[c] *suasore.* [d] *impressa.*

41. *Consensum illum theatri.*] Cum post dejectam aram & columnam eversam Dolabella venisset ad theatrum, ei plausus ab omnibus datus est.

42. *Earum rerum obliti.*] Omnes ferè offenderat Dolabella propter Tribunatum seditiosè gestum; nam promulgarat legem, qua omne contractum æs alienum inter cives remittebatur. Hanc verò offensionem destructa illa execrata columna abolevit.

47. *Telluris Senatus fuit.*] Tertio post Caii Cæsaris mortem die, Antonius Senatum in Ædem Telluris convocavit.

48. *Omnibus iis mensibus.*] Idibus Martiis Cæsar interfectus est; reliquis aliis mensibus summo cum imperio ad Kalendas Septembres, quibus hæc habita fere est oratio, in Repub. dominatus est Antonius.

49. *Beatum putant.*] Felicissimus suis amicis Antonius videbatur, quia morte Cæsaris statim rerum potitus est.

50. *Quanto metu veterani.*] Unicè veterani, ne Cæsaris acta rescinderentur, timebant, quia in iis conferenda in ipsos beneficia continebantur.

52. *Collegam.*] Cæsar profecturus in Parthos substituere sibi Consulem Dolabellam voluit: obnunciavit Antonius captis auguriis. At interfecto statim Cæsare, eundem sibi Dolabellam collegam oblitus auspiciorum accepit.

54. *Obses fuit.*] De hoc superiùs Paragr. I. not. ad l. 14.

56. *Per viros fortissimos.*] Brutum & Cassium, qui Cæsarem interfecerunt.

62. *Manlii scelus.*] Ab hoc Manlio obsessum à Gallis liberatum est Capitolium. At cum ipse liberasset omnes obæratos, venit in regni affectandi suspicionem, ideoque cum tota ejus familia è medio sublatus est.

Man-

Manliæ, neminem patricium M. Manlium vocari licet: sic tum propter unius Dictatoris odium, nomen Dictatoris funditùs sustulisti. Num hujusce, cùm pro salute reipublicæ tanta gessisses, fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur subitò tanta ista mutatio? non possum adduci, ut suspicer te pecuniâ captum: licet, quod cuique libet, loquatur; credere non est necesse; nihil enim unquam in te sordidum, nihil humile cognovi; quanquam solent [e] domestici depravare nonnunquam: sed novi firmitatem tuam; atque utinam ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses! Illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriæ, gloriosum putes, plus te unum posse quàm omnes, & metui & civibus tuis, quàm diligi malis. Quod si ita putas, togam ignoras viam gloriæ. Carum esse civem, bene de republica mereri, laudari, coli, diligi, gloriosum est; metui verò, & in odio esse, invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in [f] fabula, ipsi illi, qui *Oderint dum metuant* dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, Antoni, avum tuum meminisses; de quo tamen multa audisti ex me, eaque sæpissimè. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem cæteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum ejus diem supremum malim, quàm L. Cinnæ dominatum, à quo ille crudelissimè est interfectus. Sed quid oratione te flectam? si enim [g] exitus C. Cæsaris efficere non potest, ut malis carus esse, quàm metui, nihil cujusquam proficiet, nec valebit oratio; quem qui beatum fuisse putant, miserrimi ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impunè, sed etiam cum summa interfectoris gloria, interfici possit. Quare flecte te, quæso, & majores tuos respice, atque ita guberna rempublicam, ut natum te esse cives tui gaudeant: sine quo nec beatus, nec clarus quisquam esse potest. Et populi quidem Romani judicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permolestè fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid populi concursus? quid Pompeii statuæ plausus infiniti? quid duobus tribunis-plebis qui vobis adversantur? parum-

[e] *familiares.* [f] *tragœdia.* [g] *mors.*

78. *Oderint dum metuant.*] Sententia ista usurpata fuit ab Accio poëta tragico, in Atrei persona.

79. *Avum tuum.*] De hoc avo Antonii dictum est superiùs not. ad l. 4.

88. *Quem.*] Cæsarem.

94. *Populi Romani judicia.*] Multa judicia populus dedit, quibus mortem Cæsaris comprobavit.

96. *Quid enim gladiatoribus.*] Id est, per ludos gladiatorios, in quibus plura hominum paria decertant. De his ludis diximus sæpe.

97. *Quid Pompeii statuæ.*] Interfecto Cæsare, posita est Pompeii statua à populo, quæ coronâ redimita reperta est.

98. *Quid duobus tribunis-plebis.*] Duo

parum-ne hæc significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? Quid? Apollinaribus ludis plausus, vel testimonia potius, & judicia populi Romani vobis parva esse videbantur? O beatos illos, qui, cum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen, & in medullis populi Romani ac visceribus hærebant! nisi forte Accio tum plaudi, & sexagesimo post anno palam dari putabatis, non Bruto; qui suis ludis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribuerit absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu & clamore lenierit. Equidem is sum, qui istos plausus, cum à popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim: idemque cùm à summis, mediis, infimis, cum denique ab universis hoc idem fit; cùmque ii, qui ante sequi populi consensum solebant, fugiunt; non plausum illum, sed judicium puto. Sin hæc leviora vobis videntur, quæ sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis, quod sensistis tam caram populo Romano vitam A. Hirtii fuisse? satis enim erat, probatum illum esse populo Romano, ut est: jucundum amicis, in quo vincit omnes: carum suis, quibus est ipse carissimus: tantam tamen solicitudinem bonorum, tantum timorem omnium in quo meminimus? certe in nullo. Quid igitur? [h] hoc vos,

[h] *non expenditis quale sit judicium?*

Duo illi tribuni fuerunt Tiberius Canutiùs, & L. Nonius Asprenas. Dolabellæ sibi Syriam provinciam petenti obstitit Asprenas. Canutius vero contra Antonium, Octavium Cæsarem produxit in concionem. Appianus lib 3.

100. *Apollinaribus ludis.*] Apollinares ludi dicti sunt, qui in laudem Apollinis, ut volunt alii, pestis averruncatæ, alii victoriæ gratiâ, celebrabantur. Cùm autem Romæ tutò non esset Brutus post necem Cæsaris, in Asiam profectus est: & quia Prætor tunc erat, Prætor absens ludos facere curavit, qui summâ magnificentiâ ab Attico exhibiti sunt, cura ei à Bruto demandata, quibus per epistolam adesse Ciceronem rogavit. In his ludis Bruto, licet absenti, magnus plausus datus est.

102. *O beatos illos.*] Beatos vocat Brutum & Cassium, quia, licet absentes, eos summo tamen amore populus Romanus prosequebatur. Id dicit in odium Cæsaris & Antonii.

104. *Nisi forte Accio.*] Lucius Accius scriptor fuit Tragœdiarum, natus Mancino & Serrano Consulibus. Pisaurum ille cum colonis ex urbe deductus fuit, & fundum illic habuit, qui Accianus dictus est: non huic autem à populo, cum jam à sexaginta annis obiisset, sed absenti Bruto liberatori patriæ plaudebatur.

110. *A summis, mediis, infimis.*] Tres ordines distinguit, Patricium seu Senatorium, qui omnium nobilissimus erat; Equestrem, clarum quidem illum & nobilem, Plebeium inter & Senatorium; infimum populo & plebe conflatum.

112. *Non plausum, sed judicium.*] Quando applauditur ab omnibus ordinibus, non tàm plausus est, quàm constans populi de alicujus virtute judicium.

114. *Carum pop. Rom. vitam Hirtii.*] Designatus erat Consul Hirtius, & inire magistratum mense Januario proximo debebat: cùm autem in morbum incidisset, pro ejus incolumitate populus vota fecit; quia sperabatur reipublicæ consulturus & libertati.

per

per deos immortales, quale sit, non interpretamini? quid eos ne de vestrâ vitâ cogitare censetis, quibus eorum, quos sperant reipublicæ consulturos, vita tam cara sit?

PERORATIO.

VII. Cepi fructum, P. C. reversionis meæ: quoniam ea & dixi, ut, quicunque casus consecutus esset, [a] extaret constantiæ meæ testimonium: & sum à vobis benignè ac diligenter auditus. Quæ potestas si mihi sæpiùs sine meo vestroque periculo fiet, utar: si minùs, quantum potero, non tam mihi me, quam reipublicæ reservabo. Mihi ferè satis est, quod vixi, vel ad ætatem, vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi quàm vobis, reique publicæ accesserit.

[a] *apparerit.*

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICA II.

ARGUMENTUM.

Graviter offensus Antonius à Cicerone Oratione primâ, adesse eum in Senatu jussit XIII. *Kalend. Octob. Ipse interea dies* 17. *de Cicerone in Tiburtino Scipionis declamitavit, &* XIII. *Kalend. in ædem Concordiæ venit, atque in Ciceronem absentem multa turpissimè evomuit: venire enim Cicero ab amicis prohibitus est, eò quòd Antonius à Cicerone cædis initium quæreret, facturusque putaretur.*

Absenti quamvis, velut præsenti respondet hâc divinâ oratione: in quâ primò objecta sibi ab Antonio diluit: secundò vitam ejus insectatur.

GENUS.

Partim est in genere judiciali, partim demonstrativo. In judiciali, quia maledictis Antonii respondet: in demonstrativo, quia Antonium vituperat.

PARTES.

Habet Exordium, Refutationem criminum, Confirmationem, & Perorationem.

TEMPUS.

Habita fuit hæc oratio eodem anno quo superior, Coss. Antonio & Dolabella, 13. *Kal. Octob.*

EVENTUS.

Hæc oratio Ciceroni mortem attulit: nam odio furens in eum Antonius, de eo interficiendo cogitavit.

EXORDIUM.

Exordium illum abruptum est & inflammatum, ideoque breve.

I. QUONAM meo fato, P. C. fieri dicam, ut nemo his annis viginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque [a] indixerit? Nec vero necesse est à me quenquam

INTERPRETATIO.

[a] *denunciarit.*

NOTÆ.

1. *Meo fato.*] Fata antiqui definiebant ex Augustino, lib. 5 de Civ. cap. 8. *omnium connexionem seriemque causarum, quâ fit omne quod fit.*

Ib. *His annis viginti.*] A Ciceronis consulatu ad M. Antonii consulatum viginti anni effluxerunt.

nom-

nominari vobis, cum ipsi recordemini; [b] mihi pœnarum illi plùs, quàm optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minùs mirabar; nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes à me reipublicæ causâ lacessiti; tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior quàm L. Catilina, furiosior quàm P. Clodius viderere, ultrò maledictis me lacessiti; tuamque à me alienationem commendationem tibi ad cives impios fore putavisti. Quid putem? contemptum-ne me? non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in Senatu facillimè de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestæ reipublicæ testimonium multis, mihi uni conservatæ dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est; quid enim plenius, quid uberius, quàm mihi & pro me, & contra Antonium dicere? Illud profectò est; non existimavit sui similibus probari posse, se esse hostem patriæ, nisi mihi esset inimicus.

[a] *puniti sunt graviùs quàm optavissem.*

6. *Exitus non perhorrescere.*] Catilina, qui contra Rempublicam & Ciceronem conspiraverat, armatus in prælio contra patriam occisus est. Socii illius conjurationis in carcere, Senatûs decreto, interfecti sunt. Cæsus à Milone Clodius est Ciceroni perinfensus, qui eum in exilium factionibus suis ejecerat.

Ib. *In aliis.*] Clodium, Catilinam, Vatinium, Pisonem & Gabinium intelligit, quos ipse Cicero lacessivit.

10. *Ultrò maledictis.*] Antonius prior Ciceronem aggressus est sponte, cum minis intentatis eum venire in Senatum, quamvis languentem ex itinere, compulit. Vide superiorem Orat.

12. *Gratiâ.*] Benevolentiam gratia significat, quam populus in Ciceronem habuit: quæ tanta fuit, ut, cum cedere ab urbe & in exilium per Clodium & Consules Pisonem & Gabinium exire cogeretur, omnis ferè equester ordo vestem mutaverit, nobilissimi adolescentes ad viginti millia numero sordidati deprecatores ejus comitati sint: Senatus frequens vestem, tanquam in publico luctu, mutandam censuerit. Redeunti verò ab exilio egressus Senatus ei obviam venit cum populo universo, à quo plausu maximo à porta Capena usque ad Capitolium, quasi triumphans deductus est. Accedentem verò ad urbem post reversionem è Græcia nuperam tanta multitudo convenit, ut dum ad portas ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies ferè consumptus fuerit. Vide Plutar. in Cicerone.

14. *Detrahi.*] Antonius credidit habendo orationem illam plenam maledictis in Ciceronem, posse aliquid imminuere de gratiâ, quâ valebat apud populum.

16. *Mihi uni conservatæ dedit.*] Cum Cicero Rempublicam à Catilinæ conjuratione vindicavit, ei supplicationem, quamvis togato, Senatus decrevit. M. Cato ea de re rogatus sententiam, Ciceronem patrem patriæ nuncupavit; qui honos in liberâ civitate antea nemini datus fuerat.

REFUTATIO.

Tria potissimum Antonius objecerat Ciceroni; 1. violatas amicitiæ leges; 2. Consulatum crudeliter gestum; 3. auctorem fuisse multorum criminum. Hæc tria refutat Cicero.

PRIMA PARS.

De violatâ amicitiâ.

II. Cui priusquàm de cæteris rebus respondeo, de Amicitiâ, quam à me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen judico, pauca dicam. Contra [a] rem suam me, nescio quando, venisse quæstus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari & necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis [b] spe, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris nequissimi beneficio obtinuit, non jure Prætorio? Sed hoc idcirco commemoratum à te puto, ut te infimo ordini commendares; cùm omnes te recordarentur libertini generum, & liberos tuos, nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras: (nam ita dixisti) domum

[a] *me causam ejus oppugnasse.* [b] *opinione, vel expectatione.*

4. *An ego non venirem.*] Venire verbum est judiciale.

Ib. *Contra alienum pro familiari.*] Quis ille fuerit Ciceronis familiaris, nec indicat, nec cognitum est. Quis autem fuerit alienus ille, nisi Q. Fadius Bambalio homo libertinus, cujus filiam uxorem duxit? Pro familiari illo suo Cicero venit advocatus in judicium contra Bambalionem; quo iratus Antonius violatam amicitiæ fidem Ciceroni objecit.

5. *Contra gratiam.*] Id est, contra Antonium hominem gratiosum, qui favore suo multum poterat.

6. *Sed ætatis flore collectam.*] Statim à juventute sua gratiam multorum fuerat aucupatus Antonius, non tàm virtute sua, quàm libidine, qua tum infamis fuit.

7. *Iste*] Socer Antonii Bambalio.

Ib. *Intercessoris nequissimi.*] Aliquis Tribunus-plebis corruptus fuit ab Antonio, vel Bambalione, ut intercederet contra Ciceronis familiarem, ne reus causam diceret; quod prohibere non potuit.

8. *Jure Prætorio.*] Jus Prætorium est, quod Prætores introduxerunt, adjuvandi, vel supplendi, vel corrigendi juris civilis gratiâ propter utilitatem publicam: quod & honorarium dicitur, ad honorem Prætorum sic nominatum, l. 7. De just. & jur.

9. *Infimo ordini.*] Plebeium ordinem intelligit, vel saltem in plebeio ordine libertinos, qui neque aditum ad magistratus, vel ad curiam habebant. *Libertini* porrò dicebantur, qui ex justa servitute manumissi sunt. lib. 5. D. de statu hom. quanquam & libertini etiam dicti sunt, non qui manumittebantur, sed ingenui ex eis procreati, ut scribit Suetonius in Claudio.

11. *In disciplinam meam tradideras.*] Sumptâ virili togâ adolescentes ad viros graves deducendi mos fuit, ut ab eis instituerentur ad honestam vivendi rationem.

meam [c] ventitaras: [d] næ tu, si id fecisses, meliùs famæ, meliùs pudicitiæ tuæ consuluisses: sed nec fecisti, nec si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratûs petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! ô impudentiam prædicandam! Quo enim tempore me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius & Q. Hortensius nominaverunt (neque enim licebat à pluribus nominari) nec tu solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversâ republica, incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cùm in Italia Curio non esset? aut tum, cum es factus, [e] unam tribum sine Curione ferre potuisses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quòd tui nimis studiosi fuissent. At beneficio sum usus tuo; quod quanquam illud ipsum, quod commemoras, semper [f] præ me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quàm cuiquam minus prudenti non satis gratus videri; sed quo beneficio? quod me Brundusii non occideris? quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset,

[c] *frequentaras.* [d] *certè.* [e] non *potuisses obtinere suffragium unius tribus.* [f] *confessus sum.*

15. *Per C. Curionem.*] Denotat Curionis filium, qui consuetudine Antonii ita perditus, & corruptus libidinibus evasit, ut grande æs conflaverit, quod cum Curio filius dissolvere conaretur, pater illius domo Antonium expulit: ex quo se Clodio adjunxit, cumque illi vis pararetur, in Asiam se contulit.

Ib. *Auguratus.*] Augurum collegium nobilissimum Romæ fuit, novum tunc auguribus conflatum, qui non solùm è patriciis, sed è plebe assumebantur; quorum dignitas erat perpetua.

17. *Augurem è toto collegio.*] Cum apud Parthos M. Crassus obiisset, in ejus locum augur suffectus est Cicero, anno urbis septingentesimo, ætatis suæ 54.

19. *Nec tu solvendo eras.*] Objecerat Ciceroni Antonius, desiisse se benevolentiæ causâ à petitione auguratûs, cùm eum intellexisset à Cicerone postulari: at refutat Cicero, tum quod Antonius ære alieno opprimeretur, nam lege cautum fuit, ut qui de repetundis damnati essent, vel creditoribus non possent satisfacere, neque peterent auguratum, neque augures nominarent: tum quia Curio erat in Asiâ Quæstor; cujus intercessionibus hanc potuisset dignitatem obtinere.

22. *Aut tum cum, es factus.*] Postea tamen factus est augur Antonius, acceptâ à Curione pecuniâ, ad obtinenda suffragia populi.

23. *Cujus etiam familiares.*] Cum à Curione productus esset augur Antonius Tribunus plebis, ejus amici, propter seditionem in comitiis excitatum, de vi damnati sunt.

28. *Quod me Brundusii non occideris.*] Post pugnam Pharsalicam, victo Pompeio, Cato Uticensis voluit Ciceroni persuadere navalis exercitûs imperium accipere, idque amicis rogantibus. Sed Cæsare postulante, fugit Cicero, & Brundusium venit Italiam petiturus. Huc cum à Cæsare missus jam fuisset Antonius, potuisset hic Ciceronem, ut Pompeianum & Cæsaris detrectantem imperia, interficere. Appian. lib. 2. bell. civil.

28. *Ipse victor.*] Cæsar noluit ut Cicero interficeretur.

29. *Ex latronibus suis principatum.*] Perstringit & Cæsarem & Antonium: indicat enim, illud bellum non tàm legitimum fuisse, quàm latrocinium, quia contra patriam gerebatur; & in illo bello inter latrones alios Antonium principatum tenuisse, qui ideo à Cæsare missus est in Italiam, ut eam subjectam armis suis & imperio teneret.

cum tu occideres? fac potuisse; quod est aliud, P. C. beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se vitam dedisse, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, à quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum à te, quàm miserum, id te impunè facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi à latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? an de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illa querela, misera quidem & luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me Senatus populusque Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum à me cum contumelia? quid non moderátè? quid non amicè? Et quidem cujus temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem, abstinere maledicto? præsertim cum tu reliquias reipublicæ dissipavisses? cum domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia: cum leges eas, quæ nunquam promulgatæ essent, & de te, & à te latas confiterere; cum auspicia augur, intercessionem Consul sustulisses; cum esses fœdissimè stipatus armatis; cum omnes impuritates pudicâ in domo quotidie susciperes, vino lustrisque [z] confectus. At ego, tanquam mihi

[z] *consumptus*.

34. *A quo erant servati,*] Bruto & Cassio exceptis, qui nunquam acquivere Cæsari, omnes reliqui ejus interfectores fuerant ab eo servati. Hos vide apud Appianum, lib. 2. bell. civil.

38. *Quàm miserum.*] Sane miserum est Ciceronem benè de Republicâ meritum ab Antonio perditissimo cive impunè interfici potuisse.

40. *De interitu Reipub.*] Rempublicam perdere voluit Antonius, quia non, solùm usurpatam à Cæsare summam potestatem sibi vindicare, sed ipsas latas à Cæsare leges evertere voluit; de quibus in Philippicâ primâ dictum est.

42. *Pro hoc gradu.*] Senator erat & Consulatis Cicero, quo honoris gradu nullus illustrior in Republica fuit.

46. *Reliquias Reipub.*] Vocat reliquias Reipublicæ pecuniam publicam, quæ in Opis æde servabatur, quæque ex largitionibus Cæsaris supererat, at quam sibi Antonius vindicavit; vel etiam potest intelligere Cicero quatuor millia talenta, quæ à Calphurniâ Cæsaris uxore accepit.

47. *Turpissimo mercatu.*] Turpissimè provincias, immunitates, & magistratus vendebat Antonius; de quibus infra.

48. *Promulgatæ essent.*] Antequam lex ferretur, proponebatur per trinundinum populo, cum his verbis. *Velitis, jubeatis, Quirites, ut lex illa,* &c. Et tunc lex promulgari dicebatur. De legibus ab Antonio latis dictum est superiori Orat. Parag. IV.

49. *De te.*] Voluit Antonius pro arbitrio suo provinciam retinere.

Ib. *Auspicia augur.*] Auspicia augur Antonius sustulit, licet pop. Rom. nihil nisi auspiciatò faceret.

Ib. *Intercessionem.*] Cum fuit Consul, tribunitiam intercessionem sustulit, quæ semper usurpata est in Republica,

51. *Omnes impuritates.*] Impuritas nihil est aliud, quam libidinum intemperantia.

Ib. *Pudicâ in domo.*] Id dicit propter majores, qui summa virtutis laude in Republica floruerant.

52. *Lustrisque.*] Lustra propriè sunt ferarum in silvis habitacula, quæ od Lupanaria transferuntur, & loca sordida & occulta, ubi gulæ & luxuriæ libidinosi & infames dant operam.

cum

cum M. Crasso contentio esset, quocum multæ & magnæ fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de rep. graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque, hodie perficiam, ut intelligat quantum à me beneficium tum acceperit. At etiam literas, quas me sibi misisse diceret, recitavit, homo & humanitatis expers, & vitæ communis ignarus. Quis enim unquam, qui paululùm modo bonorum consuetudinem nosset, literas ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit, palàmque recitavit? Quid est aliud tollere è vita vitæ societatem, quàm tollere amicorum colloquia absentium? quàm multa joca solent esse in epistolis, quæ prolata si sint, inepta esse videantur? quàm multa seria, neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuæ: stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustellæ Tamisio & Tironi Numisio videris? qui cum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu Senatûs, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quo modo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem me unquam istas literas ad te misisse? quo me teste convincas? an chirographo? in quo habes scientiam quæstuosam: quî possis? sunt enim librarii manu. Jam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam jam proferam, nihil sapere doceat. Quid enim est minùs non dico oratoris, sed hominis, quàm id objicere adversario, quod ille si verbo negarit, longiùs progredi non possit qui objecerit? At ego non nego: teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solùm, sed etiam amentiæ; quod enim verbum in istis literis est non plenum humanitatis officii, benevolentiæ? Omne autem crimen tuum est, quod te in his literis non malè existimem; quod scribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum; non tanquam ad sceleratum & latronem. At ego tuas literas, etsi jure poteram à te lacessitus, tamen non proferam; quibus petis, ut tibi per me liceat quendam de exilio reducere: adjurasque id te, invito me, non esse facturum: idque à me impetras; quid enim me in-

53. *Cum M. Crasso.*] Cum illo Crasso homine ditissimo, qui periit in Parthis, multæ & graves fuerunt Ciceroni inimicitiæ; qui eum conjurationis cum Catilinâ insimulavit; sed tamen propter filium, qui studiorum causâ Ciceronem affectabatur, cum eo reconciliatus est.

66. *Mustellæ Tamisio.*] Erant hi adulatores Antonii, sicarii, indocti homines, quibus tantum doctus & disertus videri poterat.

71. *An chirographo.*] Solent chirographum appellare quidquid manu scribitur.

Ib. *Scientiam quæstuosam.*] Id dicit propter acta Cæsaris, cujus manum imitatus multa proferebat Antonius tanquam à Cæsare scripta.

72. *Librarii manu.*] Scripta erant à scribâ sive amanuensi.

Ib. *Jam invideo magistro tuo.*] Hoc festivè & mordaciter dicitur in Antonium.

84. *Quendam de exilio.*] Exulabat tunc Sextus Clodius Publii filius, de quo credibile est loqui Ciceronem.

Ib. *Adjurasque.*] Adjurare est juramento quid confirmare.

85. *Quid me interponerem.*] Cicero petenti Antonio noluit resistere, quia sciebat ab eo reducendum esse Clodium, qui lege lata à Cæsare jam reducendus erat; quæ lex in ejus actis reperta est.

ter-

terponerem audaciæ tuæ, quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Romani, neque leges ullæ possent coercere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? sed videlicet [h] meam gratiam voluit esse: in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege latâ.

[h] *id debere mihi.*

REFUTATIONIS SECUNDA PARS.

Consulatum crudeliter gessisse.

III. Sed cum mihi, Patres Conscripti, & pro me aliquid, & in M. Antonium multa dicenda sint; alterum peto à vobis, ut me pro me dicentem benignè; alterum ipse efficiam, ut contra illum cum dicam, attentè audiatis: simul illud oro, si meam cum in omni vita, tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei: non tractabo ut Consulem; ne ille quidem me ut Consularem: etsi ille nullo modo Consul, vel quod ita vivit, vel quod ita rempublicam gerit, vel quod ita factus est [Consul]; ego sine ulla controversia Consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se Consulem profitetur, objecit mihi Consulatum meum; qui Consulatus, [a] verbo meus, P. C. re vester fuit; quid enim constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententia? Hæc tu homo sapiens, non solùm eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiâque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum Consulatum, præter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cujus quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, [b] manet: quoniam id domi tuæ est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. Antonio Consulatus meus: at placuit P. Servilio, ut eum pri-

[a] *nomine.* [b] *impendet tibi.*

14. *Homo sapiens.*] Ironia.

17. *Publium Clodium.*] Hic infensissimus fuit Ciceroni, ut ex pluribus ejus orationibus colligere licet, & eum damnavit, quod cives indemnatos, ut dicebat, necavisset, eos videlicet, qui Catilinariæ conjurationis socii fuere.

18. *Sicuti C. Curioni.*] Docet Appianus, Curionem, cum duas legiones duceret in Libyam contra Varum, qui à partibus Pompeii stabat, & contra Jubam Mauritaniæ Regem, qui se Varó adjunxerat, ad Bagradam fluvium cum suis trucidatum esse.

19. *Utrique fatale.*] Loquitur de Fulvia, quæ tres duxit nuptias; cum Clodio, qui à Milone occisus est; cum Curione, qui periit in Lybia interfectus à Pompeianis; jam denique cum Antonio, cui simile fatum afferet.

20. *Placuit P. Servilio.*] Servilius ille Isauros domuit in Cilicia; unde Isaurici nomen sortitus est: & extrema senectute mortuus est, Cæsare quintùm & Antonio Coss.

mum

mum nominem ex illius temporis Consularibus, qui proximè est mortuus: placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hac republica vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, & L. Murænæ, qui tum erant Consules designati: placuit idem, quo que ex Consularibus, M. Catoni: qui cum multa, vitâ excedens, [c] providit, tum quòd te Consulem non vidit. Maxime vero Consulatum meum Cn. Pompeius probavit: qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus & gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo Senatui sic placuit, ut esset nemo, qui non mihi ut parenti gratias ageret, qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam: Sed quoniam illis, quos nominavi, tot & talibus viris respublica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo è Consulari numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summâque prudentiâ, rebus iis gestis, quas tu re-

[c] *prospexit.*

22. *Q. Lut. Catulo.*] Catulus ille fuit vir magnæ auctoritatis in Repub. qui Ciceronem patrem patriæ nominavit.

23. *Duobus Lucullis.*] Lucius & Marcus Luculli ambo Consulares fuerunt, Lucius, ætate Pompeio grandior, contra Mithridatem rem bene gessit: ditissimus fuit, cujus imprimis horti propter magnificentiam celebrati sunt.

Ib. *M. Crasso.*] M. Licinius Crassus divitiis suis famosus, qui quantum Ciceronis Consulatum probaverit, intelliges ex ipso Cicerone ad Att. qui de illius Consulatu loquens, se, *quod esset Senator, quod civis, quod liber, quod viveret, mihi acceptum referre* dicebat; *quoties conjugem, quoties domum, quoties patriam videret, beneficium meum videre.*

Ib. *Q. Hortensio.*] Post Ciceronem eloquentissimus oratorum habitus est Hortensius, vir Consularis, cujus laudes ubique Cicero prædicat.

24. *C. Curioni.*] De hoc Curione patre loquitur Cicero in lib. de claris Oratoribus; tredecim annis ante Ciceronem Consul fuit.

Ib. *M. Lepido.*] Lepidus Magister equitum Cæsaris fuit, & postea unus è Triumviris [de alio tamen Lepido hîc loquitur.]

Ib. *Co Pisoni.*] Piso fuit frater Lucii Pisonis soceri Cæsaris.

Ib. *Glabrioni.*] Quatuor annis ante Ciceronem Consul fuit, quem in epistolis ad Atticum inter eos nominat, qui sententiam in Catalinam dixere.

Ib. *L. Volcatio.*] Consul fuit Volcatius tribus ante Ciceronem annis.

25. *Figulo.*] Ad hunc Figulum scribit Cic. lib. 14. Epist. vir fuit summæ conditionis & probitatis, qui quo Cicero anno Consul designatus est, ipse Consulatum gessit.

Ib. *D. Silano.*] D. Junius Silanus & Muræna designati sunt Consules Cicerone Consule, quorum alterum defendit in judicio.

26. *M. Catoni.*] M. Cato non gessit Consulatum, sed Præturam tantum: Vir summa innocentiâ & auctoritate apud Romanos, Stoicæ doctrinæ addictissimus, qui, ne videret servientem Cæsari patriam, Uticæ sibi violentas manus intulit, unde Uticensis dictus est.

27. *Te Consulem non vidit.*] Ponit Cicero Antonii Consulatum inter Reipub. Rom. calamitates.

28. *Cn. Pompeius.*] Statim atque ex Asia rediit Pompeius, gratias egit Ciceroni, affirmans frustra se triumphum petere nisi urbe servata fuisset à Cicerone, in quâ posset triumphare.

36. *L. Cotta.*] L. Aurelius Cotta, vir summæ prudentiæ & virtutis, duobus ante Ciceronem annis Consulatum gessit.

prehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis: eique illi, quos modo nominavi, Consulares, Senatusque cunctus assensus est; qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Cæsar, avunculus tuus, quâ oratione, quâ constantiâ, quâ gravitate sententiam dixit in sororis suæ virum, vitricum tuum? hunc tu cum auctorem, & præceptorem omnium consiliorum, totiusque vitæ debuisses habere, vitrici te similem, quam avunculi esse maluisti: hujus ego alienus consiliis Consul usus sum: tu sororis filius, ecquid ad eum unquam de republica retulisti? At ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius: cur? dat natalitia in hortis; cui? neminem nominabo: putatote eum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum Ballioni. O fœditatem hominis flagitiosam! ô impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu cum principem Senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de republ. nihil referas; ad eos referas, qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris Consulatus, perniciosus meus: adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego Senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præsidebat, consulebam: tu homines perditissimos cum gladiis collocasti? At etiam ausus es (quid autem est, quid tu non audeas) clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servorum armatorum fuisse; ut illa, credo, nefaria Senatusconsulta fierent, vim adferebam Senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nôsti) sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis præter te adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse

38. *Supplicationem decrevit.*] Vide Orationem præcedentem Paragr. III. not. ad lin. 11.

41. *L. Cæsar:*] Is Lucius Cæsar ante Ciceronem proximè Consul fuit.

Ib. *Avunculus.*] Avunculus dicitur matris frater, & patris frater, patruus.

42. *Vitricum tuum*] Vitricus dicitur matris vir, ex aliis nuptiis, sive matris meæ vir, non pater meus.

44. *Vitrici.*] Vitricus ille Lentulus Sura fuit, qui conjuratus cum Catilinâ, in carcere necatus est.

45. *Avunculi.*] Avunculus fuit L. Cæsar.

48. *Dies natales audiendi sunt.*] Dies natales apud Romanos maxima conviviorum magnificentia celebrabantur.

Ib. *Non descendit Antonius.*] Antonius non venit in Senatum, quia conviviis ejusmodi erat impeditus, non quæ propter sua, sed amici alicujus parasiti natalitia celebrabat.

50. *Phormioni, &c.*] Hominum profert nomina, qui famosi partim apud Terentium, partim apud Plautum parasiti sunt.

52. *Principem Senatorem.*] L. Cæsarem avunculum habuit Antonius.

56. *In eo templo.*] In Concordiæ templo, vel in curia quæ sacra erat, ideoque sæpe templi nomine appellatur, neque enim in alio loco, quàm in Sacro, haberi Senatum fas erat.

60. *Clivum Capitolinum.*] Clivus Capitolinus collis fuit, cujus in supremo vertice Capitolium erat, ubi arx fuit, & Jovis templum.

61. *Nefaria Senatusconsulta.*] Ironicè loquitur; intelligit enim Senatusconsulta, quæ de conjuratis facta sunt, quibus liberata est Respub. & illi patriæ liberatores pœnâ affecti sunt.

memi-

eminisset, cùm Senatus in hoc templo esset, in clivo Capitlino non fuit? quis nomen non dedit? quanquam nec scribæ ᴉfficere, nec tabulæ nomina illorùm capere potuerunt. Etenim ım homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur, conscioım indiciis, sua manu, voce penè literarum coacti, se urbem ıflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rempublicam ɔnsensisse; quis esset, qui ad salutem communem defendendam ɔn excitaretur? præsertim cùm Senatus populusque Romanus aberet ducem, qualis si quis nunc esset, tibi idem, quod illis acidit, contigisset.

IV. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat à me datum. Hoc erò ne P. quidem Clodius dixit unquam: quem, quia jure ei ıi inimicus, doleo à te jam omnibus vitiis esse superatum. Quid utem tibi venit in mentem [a] redigere in memoriam nostram, e domi P. Lentuli esse educatum? an verebare, ne non putareıus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset tiam disciplina? Tam autem eras [b] excors, ut tota in oratione ua tecum ipse pugnares: ut non modò non cohærentia inter se liceres, sed maximè disjuncta, atque contraria: ut non tanta mecum, quanta tecum, tibi esset contentio. Vitricum tuum in tanto fuisse scelere fatebare, pœnâ affectum querebare. Ita, quod propriè meum est, laudasti; quod totum Senatûs est, reprehendisti: nam comprehensio sontium, mea; animadversio, Senatûs fuit: homo disertus non intelligit eum, quem contra dicit, laudari à se; eos, apud quos dicit, vituperari. Jam illud cujus est non dico audaciæ (cupit enim se audacem dici) sed, quod minimè vult, stultitiæ, quâ vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cum inter subsellia nostra versentur armati? cùm in hac cellâ Concordiæ, ô dii immortales! in quâ, me Consule, salutares sententiæ dictæ sunt, quibus ad hanc diem

[a] *revocare.* [b] *stultus.*

66. *Capitolino non fuit.*] Statim atque periculum aliquod seditionis aut tumultûs oriebatur, pergebant Romam cives ad Capitolium, ut inde urbem defenderent.

67. *Quis nomen non dedit.*] Milites dabant nomina, tum eorum delectus habebatur, deinde militiæ sacramento obstringebantur.

69. *Consciorum indiciis.*] Præter multos Ceparius quidam, fide publicâ interpositâ totam conjurationem patefecit; quare, vel, propriâ confessione convicti conjuratores condemnati sunt.

74. *Haberet ducem.*] Detectam hanc conjurationem extinxit Consul Cicero, quem ducem tum cum omni Senatu populus secutus est.

Ib. *Quod illis accidit.*] Si quis jam Consul Ciceroni similis esset, Antonius eodem supplicio, quo Catilinarii conjuratores, afficeretur.

1. *Ad sepulturam.*] Objecit Antonius Ciceroni, quod sepeliendum Lentuli Suræ cadaver denegarat. Quod falsum fuisse docet Plutarchus in Antonio.

5. *Domi Lentuli.*] Lentulus ille nobilis quidem fuit; sed omnibus flagitiis inquinatus. Vide Plutarch. in Cic.

19. *In hac cellâ Concordiæ.*] Templum Concordiæ in clivo Capitolino fuit; cella vero pars erat templi, ubi res divina fiebat, & ubi numinis simulachrum.

viximus, cum gladiis homines collocati ſtent? Accuſa Senatum, accuſa equeſtrem ordinem, qui tum cum Senatu copulatus fuit: accuſa omnes ordines, cives, dum confiteare hunc ordinem, hoc ipſo tempore ab Ityræis circumſederi. Hæc tu non propter audaciam dicis tam impudenter, ſed quia tantarum rerum repugnantiam non videas: nihil profectò ſapis; quid eſt enim dementius, quàm, cum ipſe reipublicæ pernicioſa arma ceperis, objicere alteri ſalutaria? At etiam quodam loco facetus eſſe voluiſti: quàm id te, dii boni! non decebat? in quo eſt tua culpa nonnulla; aliquid enim [c] ſalis ab uxore mima trahere potuiſti: *Cedant arma togæ*; quid tum? nonne ceſſerunt? At poſtea tuis armis ceſſit toga. Quæramus igitur utrum melius fuerit libertati populi Romani ſceleratorum arma, an libertatem noſtram armis tuis cedere? Nec vero tibi de verſibus plura reſpondebo: tantùm dicam breviter, te neque illos, neque ullas omnino literas noſſe: me nec reipublicæ, nec amicis unquam defuiſſe, & tamen omni genere monumentorum meorum perfeciſſe operis ſubſecivis, ut meæ [d] vigiliæ meæque literæ & juventuti utilitatis, & nomini Romano laudis aliquid adferrent.

[c] *facetiarum.* [d] *elucubrationes.*

24. *Ityræis.*] Ityræi ab Ityræa Paleſtinæ Judeæ regione dicti, unde Antonius, cùm ibi militaret Gabinio Proconſule, multos ſatellites abduxit.

30. *Uxore mima.*] Antonius nobilis licet, mimam quandam nomine Hipplam uxorem accepit, quam Volumniam appellavit.

Ib. *Cedant arma togæ.*] Verſus à Cicerone editus de ſuo Conſulatu, in quo licet togatus conjurationem excitatam à Catilina extinxit, & arma fregit; de quo verſu multa in Oratione in Piſonem dicta ſunt, Parag. XII. Locus conſule.

37. *Monumentorum meorum.*] Monumentum id omne dicitur, quod memoriæ ſervandæ gratia exiſtit. Quare cum ad poſteritatem tranſmittenda eſſent, quæ in omni genere diſciplinæ & eruditionis à Cicerone ſcripta ſunt, rectè monumentorum nomine conſignantur.

Ib. *Subſecivis.*] Subſecivæ operæ dicuntur, quæ à conſuetis & quotidianis operis detracta ſunt.

TERTIA PARS.

Auctorem fuiſſe multorum ſcelerum Antonium.

V. Sed hæc non hujus temporis: majora videamus. P. Clodium meo conſilio interfectum eſſe, dixiſti. Quidnam homines putarent, ſi tum occiſus eſſet, cum tu illum in foro, inſpectante populo Romano, gladio ſtricto inſecutus es: negotiumque [a] tranſegiſſes, niſi ille

[a] *confeciſſes.*

se in scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis [b] impetum tuum [c] compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis; at Miloni ne favere quidem potui; priùs enim rem transegit, quàm quisquam eum id facturum suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicæ sine suasore non posset. At lætatus sum; quid ergo? in tanta lætitia cunctæ civitatis me unum tristem esse oportebat? Quanquam de morte P. Clodii fuit quæstió non satis prudenter illa quidem constituta: quid enim attinebat nova lege quæri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quæstio constituta? quæsitum est tamen. Quod ergo, cum res agebatur, nemo in me dixit; id tot annis post tu es inventus, qui diceres? Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, opera mea Pompeium à Cæsaris amicitia esse disjunctum, ob eamque causam meâ culpâ civile bellum esse natum: in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, præstantissimo cive, Consule, nihil prætermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium à Cæsaris conjunctione avocarem: in quo Cæsar fuit felicior; ipse enim Pompeium à meâ familiaritate disjunxit. Postea vero quam se totum Pompeius Cæsari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? stulti erat sperare: suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim: ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Cæsari prorogaret: alterum, ne pateretur fieri, ut absentis ejus ratio haberetur: quorum si utrumvis persuasissem, in has miseri-

as.

[b] *clausis.* [c] *repressisset.*

12. *Fuit quæstio.*] Legem tulit Pompeius, unde cæde in Appia via facta quæreretur. Vide Orat. pro Mil. ubi ista fusè tractantur Paragr. V.

Ib. *Non satis prudenter.*] Frustra nova quæstio de Clodii cæde lata est, cùm jam de morte civium lege XII. tabularum esset constituta.

19. *Non quidem tota re.*] Pompeium quidem abducere â Cæsare Cicero conatus est, dum verebatur, ne conjunctis armis Reipublicæ & Senatûs auctoritatem convellerent; non vero cum bellum civile inter eos vidit exardere. Nam revera semper & auctor & suasor pacis fuerat Cicero. Vide Orat. pro Marcello Paragr. III. l. 29.

20. *M. Bibulo.*] Marcus ille Bibulus Consul fuit cum Cæsare, qui sibi totius Consulatûs potestatem arripuit, imo Bibulum collegam suum à Senatu prohibuit. Tunc inita est Cæsarem, Pompeium, & Crassum inter societas: adeo ut eorum arbitrio tota Respublica gubernaretur. Tunc autem temporis optabant omnes boni cives, ut Cæsar à Pompeio sejungeretur.

24. *Pompeius Cæsari tradidit.*] Pompeius Juliam Cæsaris filiam uxorem duxit, ex quo matrimonio firmata est Cæsarem inter & Pompeium amicitia.

28. *Ne quinquennii imperium.*] Galliam utramque cum Illyrico lege Vatinia Cæsar obtinuerat in quinquennium. Quo elapso effecit per Pompeium & Crassum iterum ut per tot annos idem imperium sibi prorogaretur. Cui legi cùm Cato adversaretur, à Trebonio Tribuno-plebis in vincula conjectus est.

29. *Absentis ejus ratio haberetur.*] Cum unus esset tantum Consul Pompeius in Republicâ post mortem Clodii, egit

as nunquam incidissemus. Atque idem ego, cùm jam omnes opes & suas, & populi Rom. Pompeius ad Cæsarem detulisset, seròque ea sentire cœpisset, quæ ego ante multò provideram, inferrique patriæ bellum nefarium viderem; pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti: meaque illa vox est nota multis, UTINAM, Cn. Pompei, cum C. Cæsare societatem aut nunquam [d] coïsses, aut nunquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alterum prudentiæ tuæ. Hæc mea, M. Antoni, semper & de Pompeio, & de republica consilia fuerunt; quæ si valuissent, respublica staret; tu tuis flagitiis, egestate, infamia, concidisses. Sed hæc vetera: illud vero recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Jam vereor, Patres Conscripti, ne, quod turpissimum est, prævaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solùm meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis: quis enim [e] meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? cujus autem qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cujus non statim divulgatum? citiùs dixerim jactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, cùm conscii non fuissent, quàm ut quisquam celari vellet qui fuisset. Quàm verisimile porrò est, in tot hominibus partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam [f] desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? Hi igitur his majoribus orti ab alienis potius consilium peterent, quàm à suis? & foris potius, quàm domo?

[d] *conjunxisses.* [e] *nominari me.* [f] *non essent.*

git Cæsar cum Tribunis-plebis, ut ad populum referrent, ut sibi licèt absenti Consulatus iterùm decerneretur; quod neque Catoni, neque Ciceroni probatum est, qui Pompeium in lit. ad Att. provinciæ propagatorem, & absentis Cæsaris in omnibus adjutorem vocat.

31. *Opes & suas & pop. Rom.*] Pompeius duas legiones ad Cæsarem in Galliam misit, ut Plutarchus refert in Pomp.

37. *Alterum gravitatis.*] Pertinuit ad gravitatem Pompeii initam societatem non dirimere; ad prudentiam, non fecisse, sed prævidisse mala ex eâ secutura.

42. *Prævaricatorem.*] Prævaricator dicitur, qui, quam causam defendit, corruptus prodit.

44. *Sed etiam alienis.*] Brutus & Cassius & cæteri qui Cæsarem interfecerunt, singulari laude digni sunt, quia perturbatorem Reipublicæ sustulerunt; ejusdem laudis participem Antonius facere voluit Ciceronem, dum eum auctorem ejus cædis dixit.

52. *Brutos ego impellerem.*] Vult ostendere Cicero non fuisse sibi opus Brutos ad cædem Cæsaris impellere, cùm domesticos haberent impulsores. Nam habebat exemplum M. Brutus illius Junii Bruti, à quo ducebat originem, qui primis imperii Romani temporibus Tarquinios ejecerat: & Ahalæ Servilii, à quo ex materno genere oriundus erat, qui Spurium Melium largitione frumenti regnum affectantem in medio foro interfecit; quique eâ de causâ à Cincinnato, Dictatore summis laudibus cumulatus est.

55. *Quàm domo.*] Excitabatur ad id facinus ab ipsis suis majoribus Brutus, quorum imagines domi habebat; mos enim fuit apud Romanos, ut majorum suorum imagines in atrio domûs apud se asservarent.

Quid?

Quid? C. Cassius, in eâ familiâ natus, quæ non modò dominatum, sed ne potentiam quidem cujusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia, ad ostium fluminis Cydni, confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam, naves appulisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego persuasi, cui ne suadere quidem ausus essem? quo etiam majorem ei respublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiæ præposuit; depulsorque dominatûs, quàm particeps esse maluit. An L. Tullius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturam putavi; admiratus sum autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriæ fuisset. Quid duos Servilios, Cascas dicam, an Ahalas? & hos auctoritate meâ censes excitatos potiùs, quàm caritate reipublicæ? Longum est persequi cæteros: idque reipublicæ præclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæsare interfecto, inquit, statim cruentum altè extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimùm? [s] quod sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi mei, quòd cùm rem gessisset consimilem rebus eis, quas ipse gesseram, me potissimùm

[s] *an quia noveram?*

56. *Cassius in ea familia natus.*] Cassius habuit in suâ familiâ Cassium illum, qui filium interemit, quòd in suspicionem regni affectandi venisset, cujus bona Cereri consecravit. Vide Halicarn. lib. 8.

58. *His clarissimis viris.*] Duos Brutos intelligit, qui cum eo Cæsarem interfecerunt in Senatu.

59. *In Ciliciâ.*] Cum post Pharsalicam pugnam fugientem Pompeium Cæsar sequeretur, ad Hellespontum pervenit, ubi ei Cassius obviàm factus, ei septuaginta triremes dedit, cum anteà de interficiendo eo Cassius cogitaret.

Ib. *Cydni.*] Cydnus fluvius est in Cilicia, Tarsum urbem præterfluens; cujus aqua frigidissima est.

61. *Cn. Domitium.*] Cn. Domitius adolescens in ea conjuratione fuit; ejus pater Pompeium secutus, in acie Pharsalicâ occubuit.

Ib. *Non avunculi mors.*] Domitius ille junior avunculum habuit Catonem Uticensem, cujus sororem pater Domitius uxorem duxerat; alteram M. Bibulus.

63. *An C. Trebonio.*] Trebonius stabat à partibus Cæsaris, eique amicissimus erat.

67. *L. Tullius Cimber.*] Seneca in epistolis ad Lucilium ait, hunc Cimbrum vinolentum & ebriosum fuisse: huicque tamen de Cæsaris Dictatoris cæde tam creditam rem esse, quam Cassio, qui totâ vitâ aquam bibit.

70. *Duos Servilios.*] P. Servilius pater Consul anno urbis 673, expugnatis Isaurorum oppidis triumphavit, & Isaurici nomen retulit: ejus filius bis Consul fuit.

79. *Consimilem.*] Cicero liberaverat patriam ab incendio, & à Catilinæ conjuratione; & Brutus à Cæsaris dominatu.

teſtatus eſt, ſe æmulum mearum laudum exſtitiſſe. Tu autem, omnium ſtultiſſime, non intelligis, ſi id, quod me arguis, voluiſſe interfici Cæſarem, crimen ſit; etiam lætatum eſſe morte Cæſaris crimen eſſe? quid enim intereſt inter ſuaſorem facti, & probatorem? aut quid refert utrum voluerim fieri, an gaudeam factum? ecquis eſt igitur, te excepto, & iis qui illum regnare gaudebant? qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? omnes enim in culpâ; etenim omnes boni, quantum in ipſis fuit, Cæſarem occiderunt: aliis conſilium, aliis animus, aliis occaſio defuit; voluntas nemini. Sed ſtuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite; ſic enim dixit: M. BRUTUS, QUEM EGO HONORIS CAUSA NOMINO, CRUENTUM PUGIONEM TENENS, CICERONEM EXCLAMAVIT: EX QUO INTELLIGI DEBET, EUM CONSCIUM FUISSE. Ergò ego ſceleratus appellor à te, quem tu ſuſpicatum aliquid ſuſpicaris: ille qui [b] ſtillantem præ ſe pugionem tulit, is à te honoris causâ nominatur?

VI. Eſto: ſit in verbis tuis hic ſtupor; quanto in rebus ſententiiſque major: Conſtitue hoc Conſul aliquando: Brutorum, C. Caſſii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis eſſe cauſam: [a] edormi crapulam, inquam, & exhala: an faces admovendæ ſunt, quæ te excitent tantæ cauſæ indormientem? nunquam-ne intelliges, ſtatuendum tibi eſſe, utrum illi, qui iſtam rem geſſerunt, homicidæ ſint, an vindices libertatis? Attende enim pauliſper, cognationemque ſobrii hominis ad punctum temporis ſuſcipe; etenim ego, qui ſum illorum, ut ipſe fateor, familiaris, ut à te arguor, [b] ſocius, nego quidquam eſſe medium: confiteor eos, niſi liberatores populi Romani, conſervatoréſque reipublicæ ſint, plus quàm ſicarios, plus quàm homicidas, plus etiam quàm parricidas eſſe: ſiquidem eſt atrocius patriæ parentem, quàm ſuum occîdere. Tu, homo ſapiens & conſiderate, quid dicis? ſi parricidæ; cur honoris causâ à te ſunt, & in hoc ordine, & apud populum Roma-

[b] *cruentum.* [a] *concoque.* [b] *conſcius.*

89. *Stuporem hominis.*] Tam ſtupidus Antonius eſt, ut laudet Brutum auctorem mortis Cæſaris, & Ciceronem probatorem vituperet.

2. *Conſul.*] Quoniam Conſul erat Antonius, ad eum pertinebat de Republica primus vel ſententiam dicere, vel rogare alios ut dicerent.

3. *Quam velis eſſe cauſam.*] Petit ab Antonio, ut ſtatuat bona-ne ſit cauſa eorum qui interfecerunt Cæſarem, vel mala.

4. *Faces.*] Olim Romani facibus utebantur metaphoricè, ut nos fuſtibus: perinde igitur eſt, ac ſi diceret, *Tu diu nimium dormis, indiges baculo vel fuſte ut exciteris.*

10. *Eſſe medium.*] Nihil medium eſt parricidam inter & patriæ liberatorem.

12. *Sicarios.*] Sicarii dicuntur qui ſicam geſtant.

13. *Atrocius patriæ parentem.*] Atrocius eſt parentem patriæ, quàm proprium parentem interficere: quia ſe lædit tantùm & patrem, qui cum; at omnes cives, qui patriæ parentem necat.

num,

num, semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus quàm decem dies absuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciæ Cassio & Bruto datæ? cur Quæstores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque hæc acta per te; non igitur homicidæ: sequitur ut liberatores tuo judicio sint; quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est? num conturbo te? non enim fortassè satìs, quæ distinctiùs dicuntur, intelligis; sed tamen hæc est summa conclusionis meæ: quoniam scelere à te liberati sunt, ab eodem te amplissimis præmiis dignissimi judicati sunt. Itaque jam [c] retexo orationem meam, scribam ad illos, ut si quid fortè, quod à te mihi objectum est, quærent, sit-ne verum; ne cui negent: etenim vereor, aut ne celatum me illis ipsis non honestum; aut invitatum refugisse mihi sit turpissimum. Quæ enim res unquam (proh sancte Jupiter!) non modò in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta major? quæ gloriosior? quæ commendatior hominum memoriæ sempiternæ? in hujus me consilii societatem, tanquam in equum Trojanum cum principibus includis? non recuso. Ago etiam gratias, quoquo animo facis; tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos à te prædicas & relegatos? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quò accesserint, non affari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cùm eos adspexerint, non maximum cepisse vitæ fructum putent? quæ verò tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperienter, quæ eorum gloriam non

[c] *muto.*

16. *Te referente.*] Dicebatur is referre, qui primus sententiam rogabat.

Ib. *Legibus est solutus.*] Cum legibus cautum esset, ne Prætor abesset plus quàm decem dies ab urbe; Antonius de Bruto retulit in Senatu, ut liceret abesse, cum rei frumentariæ præfectus esset, ideoque legum necessitate liberatus est.

17. *Ludi Apollinares.*] Illi ludi in honorem Appollinis celebrabantur, cùm pestilentia Romæ grassabatur: illos laureatus populus spectabat.

18. *Cur provinciæ Cassio & Bruto.*] Macedonia decreta jam Bruto fuerat, & Syria Cassio: sed cùm Antonius Macedoniam, & Syriam Dolabella sibi assumpsissent, Creta Cassio, Bithynia Bruto data est.

19. *Quæstores additi.*] Sequebantur Quæstores in provinciam Proconsules, ad pecunias administrandas.

Ib. *Legatorum numerus.*] Legati erant Proconsulûm vicarii, vulgóque decem alsignabantur, quibus legiones & auxilia obtemperabant.

26. *Scribam ad illos.*] Hactenùs negavit Cicero, se in eâ fuisse conspiratione contra Cæsarem; nunc Ironicè ait, in eâ se fuisse, & scripturum ad Brutum & Cassium, ut rem totam aperiant.

33. *In equùm Trojanum.*] In equo ligneo inclusos fuisse Græcorum principes, scriptum est in Fabulis, indèque erupisse ad Trojam evertendam. Vide Virgil. lib. 2. Æneid. Hinc natum est illud proverbium. Plinius, lib. 7. credit, equum Trojanum fuisse machinam muralem, quæ nunc aries appellatur; cujus Epeus fabricator est.

immortalitatis memoriâ prosequantur? Tu verò adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor, ne non probes: si enim fuissem, non solum regem, sed regnum etiam de republicâ sustulissem: & si meus [d] stilus ille fuisset (ut dicitur) mihi crede non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quanquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide quæso, Antoni, quid tibi futurum sit; quem & Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, & ob ejus consilii societatem, cùm interficeretur Cæsar, tum te à Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quàm tecum agam non inimicè) quod benè cogitâsti aliquando, laudo; quod non indicasti, gratias âgo; quod non fecisti, ignosco; virum res illa quærebat. Quòd si te in judicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, CUI BONO FUERIT, vide, quæso, ne [e] hæreas; quanquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus BONO, qui servire nolebant; tibi tamen præcipuè, qui non modò non servis, sed etiam regnas: qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberâsti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti: ad

[d] *pugio.* [e] *vincaris.*

43. *Non solum regem, sed regnum etiam.*] Ait Cicero, si illâ fuisset conspiratione, se non solum Cæsarem, sed Antonium etiam interfecturum fuisse: & id videtur innuere, Epist. 1. ad Cass. & Epist. 8, 10, & 16. ad Att. lib. 14.

45. *Non solum unum actum, sed totam fabulam*] Respicit ad tragœdias, quæ vulgò quinque actibus perficiuntur; quare ait, si illius tragœdiæ scriptor fuisset, non eam imperfectam se relicturum fuisse, sed eam ad ultimum usque actum completurum; completa autem fuisset fabula interfecto Antonio.

47. *Narbone.*] Narbo, qui Martius dictus est, Galliæ civitas antiquissima, à quâ nomen provinciæ.

Ib. *Hoc consilium.*] Cum inter se conjurati de interficiendo Cæsare deliberarent, inter illos actum est, an Antonium ad rem perficiendam invitarent: at contradixit Trebonius, causatus se Antonii mentem exploratam habere, quem jam ad id excitârat, cum Cæsar ex Hispaniâ reverteretur; at Antonium recusâsse, nec tamen indicâsse Cæsari, sed fideliter tacuisse; quare iterum ab eis deliberatum est, an cum Cæsare Antonium occiderent: sed id prohibuit Brutus; censuit enim rem, quæ pro legibus & libertate susciperetur, carere omni invidiâ debere.

49. *Sevocari.*] Sevocant qui consilia privata & secreta communicant. Cum actum esset à conjuratis de interficiendo Cæsare, Trebonio datum est negotium, ut eo ingresso in Senatum, Antonium extra moraretur, sevocaretque: verebantur enim in Antonio potestatem Consularem.

52. *Virum res illa quærebât.*] Ad id facinus audendum opus erat viro forti & probo, qualis non est Antonius, qui unicè sibi studet, neglectâ Repub.

53. *Cui bono fuerit.*] De illo Cassiano dictum est in Orat. pro Milone, Parag. VIII. lin. 4.

57. *Ad ædem Opis.*] De eâ æde seu templo in superiori Oratione dictum est, ubi fuit ærarium populi Romani, quod prædatus est Antonius.

Ib. *Per easdem tabulas.*] Aut intelligit tabulas Cæsaris, in quibus ejus acta continebantur: vel tabulas eorumdem creditorum; nam solutâ pecuniâ veteri debitâ, priores tabulas cum iisdem creditoribus Antonius renovavit, rursus mutuatus ab eisdem pecunias, quas dissiparet.

 quem

quem è domo Cæſaris tam multa delata ſunt: cujus domus quæſtuoſiſſima eſt falſorum commentariorum & chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium, flagitioſiſſimæ nundinæ. Etenim quæ res egeſtati & æri alieno tuo, præter mortem Cæſaris, ſubvenire potuiſſet? Neſcio quid conturbatus eſſe mihi videris; nunquid ſubtimes, ne ad te [f] hòc crimen pertinere videatur? libero te metu; nemo credet unquam: non eſt tuum de republicâ bene mereri: habet iſtius pulcherrimi facti clariſſimos viros reſpublica auctores: ego te tantùm gaudere dico, feciſſe non arguo. Reſpondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis reſpondendum eſt.

VII. Caſtra mihi Pompeii atque omne illud tempus objeciſti; quo quidem tempore, ſi, ut dixi, meum conſilium auctoritaſque valuiſſet, tu hodie egeres, nos liberi eſſemus; reſpublica non tot duces & exercitus amiſiſſet. Fatear enim, me, cum ea, quæ acciderunt, providerem futura, tantâ in mœſtitiâ fuiſſe, quanta cæteri optimi cives, ſi idem providiſſent, fuiſſent. Dolebam, dolebam, P. C. rempublicam veſtris quondam meiſque conſiliis conſervatam, brevi tempore eſſe perituram. Neque vero eram tam indoctus ignaruſque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cupiditatem, quæ me manens conficeret angoribus, dimiſſa moleſtiis omnibus liberaret; illos ego præſtantiſſimos viros, lumina reipublicæ, vivere volebam, tot Conſulares, tot Prætorios, tot honeſtiſſimos Senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui ſi viverent, quamvis iniquâ conditione pacis (mihi enim pax omnis cum civibus bello civili utilior videbatur) rempublicam hodie teneremus. Quæ ſententia ſi valuiſſet, ac non ii maxime mihi, quorum ego vitæ conſule-

[f] *accuſatio.*

60. *Ad quam è domo Cæſaris.*] Mortuo Cæſare, omnes ejus amici ad Antonium confugerunt, ad quem & Calpurnia Cæſaris uxor relictam ab eo pecuniam detulit.

61. *Falſorum commentariorum.*] Antonius adulteravit Cæſaris commentarios, quos ad arbitrium ſuum protulit.

68. *Clariſſimos viros.*] Brutum, Caſſium, & alios conjurationis in Cæſarem auctores.

Ib. *Tantum gaudere.*] Erat cur gauderet Antonius de morte Cæſaris, quia maximos ex eâ fructus & utilitates perceperat; hinc exhauſit ærarium, adulteratis commentariis, dedit provincias quibus voluit, &c.

1. *Caſtra Pompeii.*] Objecit Ciceroni Antonius, quòd Pompeium ſecutus, omnia in caſtris perturbâſſet: quod refutat.

3. *Nos liberi eſſemus.*] Cùm in caſtra Pompeii veniſſet Cicero, ibique omnia perturbatè agerentur, ſuaſit pacem, quâ compoſitâ, priſtina Reipublicæ libertas reſtitueretur.

Ib. *Tot duces.*] In illo civili bello præſtantiſſimi viri perierunt; Pompeius ſcilicet, Cato, Petreius, & Afranius.

11. *Præſtantiſſimos viros.*] De illis loquitur, qui in acie Pharſalicâ perierunt.

15. *Iniquâ conditione pacis.*] Optandum fuiſſet potiùs ad Cæſarem rem rediiſſe, quâm tot viros egregios periiſſe.

17. *Ac non ii maximè.*] Pompeius & Cice-

sulebam, spe victoriæ elati obstitissent; ut alia omittam, tu certè nunquam in hoc ordine, vel potius nunquam in hac urbe mansisses. At verò Cn. Pompeii voluntatem à me abalienabat oratio mea; an ille quemquam plus dilexit? cum nullo aut sermones, aut consilia [a] contulit sæpius? quod quidem erat magnum, de [b] summâ rep. dissentientes, in eâdem consuetudine amicitiæ permanere: sed & ego quid ille, & contra ille quid ego & sentirem & spectarem, videbat; ego incolumitati civium primùm, ut posteà dignitati possemus? ille præsenti dignitati potius consulebat: quod autem habebat uterque quod sequeretur, idcircò tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero ille singularis vir ac penè divinus de me senserit, sciunt qui eum de Pharsalicâ fugâ Paphum persecuti sunt; nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cùm me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora; & ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimiùm felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti: erant illa quidem castra plena curæ; verùm tamen homines, quamvis in [c] turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod autem idem mœstitiam meam reprehendit, idem jocum; magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum.

[a] *communicavit.* [b] *pace.* [c] *tristibus.*

Cicero censebant bellum illud esse producendum; at obsistebant Senatores, & equites ferè universi, à quibus vel invitus Pompeius ad pugnam impulsus est, certissimam enim sibi victoriam promittebant.

20. *At verò Cn. Pompeii.*] Objecerat Antonius Ciceroni, Pompeium in castris ab eo alineno fuisse animo, quòd ne jocis quidem in exercitu abstinuisset; at Cicero Antonii calumniam diluit.

24. *Sed et ego quid ille.*] Pompejus nullam pacem volebat cum Cæsare: eam verò Cicero suadebat. Pompeius suam dignitatem spectabat, quam armis tueri volebat, vel cum periculo Reipub. Cicero incolumitatem, & dignitatem sine periculo.

29. *Paphum.*] Pompeius Paphum fugit post Pharsalicam pugnam, oppidum Cypri, quod Agapenor condidit.

33. *Te sectorem.*] Sector est æstimator ac redemptor bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectans lucri sui, id est, secutus spem æstimationis suæ, bona omnia auctione vendit, & semel infert pecuniam vel ærario, vel sociis. Ita Pedianus. Cicero autem acerbè Antonium sectorem Pompeii appellat, quia sub hastâ ea redemerat, cùm nemo alias sat impudens repertus sit, qui ad illud facinus accederet.

34. *Ne jocis quidem.*] Hilari quidem fuit animo Cicero, sed mordaci; itaque cùm ei Pompeii objiceret: *Serò venis, Cicero: Non serò,* inquit ille, *nihil enim video paratum.* Ita cùm ei dixisset Pompeius in suâ manu esse victoriam, respondit, *Si tibi negotium esset cum mulieribus.* Et cùm post Pharsalicam pugnam Nonnius quidem retulisset, adhuc Aquilas septem, quæ sunt Romanorum signa, superesse, & ob id bono essent animo: *Rectè,* inquit, *admones, si adversus Graculos pugnaremus.*

hæreditates mihi negâsti venire. Utinam hoc tuum verum [d] crimen esset! plures amici mei & necessarii viverent: sed quî istuc tibi venit in mentem? Ego enim ampliùs H. S. ducenties acceptum hæreditatibus retuli. Quanquam in hoc genere fateor feliciorem esse te: me nemo, nisi amicus, fecit hæredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur; te is, quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas fecit hæredem: & quidem vide, quàm te amârit is, qui, albus aterve fueris ignorans, fratris filium præteriit: Q. Furii honestissimi equitis Romani, suique amicissimi, quem palàm hæredem semper factitârat, ne nomen quidem perscripsit; te, quem nunquam viderat, aut certe nunquam salutaverat, fecit hæredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius quâ facie fuerit, quâ staturâ, quo municipio, quâ tribu; nihil scio, inquies, nisi quæ prædia habuerit: igitur fratrem exhæredans te faciebat hæredem. In multas præterea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris hæredibus, tanquam hæres esset, invasit. Quanquam hoc maximè admiratus sum, mentionem te hæreditatum ausum esse facere, cùm ipse hæreditatem patris non adisses. Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies in alienâ villâ declamâsti? quanquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitànt) vini exhalandi, non ingenii acu-

endi

[d] *maledictum*, sive *criminatio*.

40. *Hæreditates mihi negâsti venire.*] Aliud maledictum sibi objectum ab Antonio de hæreditatibus refellit; turpe enim fuit apud Romanos nullam habere hæreditatem in testimonio amicorum.

Ib. *Utinam.*] Optat Cicero, ut nulla sibi hæreditas obvenisset, si ejus viverent amici.

42. *H. S.*] Id est, sestertia. (De sestertiis dictum est Orat. in Cæcilium Paragr. V. l. 20.) H. S. autem *ducenties*, est ducenties centena millia nummûm, sive ducenties centena sestertia.

Ib. *Acceptum hæreditatibus.*] Id est, ex hæreditatibus accepi. Expensum ferre, & acceptum referre, usitata locutio est, apud Latinos. Expensa ferimus, quæ damus aliis; accepta referimus, quæ ab aliis accipimus. Hinc antiqui codicem accepti & expensi vocant, in quo accepta & expensa perscribuntur.

43. *Quanquam in hoc genere.*] Ostendit Cicero, amicitiam suam sibi hæreditates comparâsse; Antonium autem in aliorum hæreditates involâsse.

46. *Rubrius Cassinas.*] Cassinum Campanæ oppidum est, ubi Latina via cum Appiâ jungitur.

47. *Albus aterve.*] Proverbialis locutio de homine, qui negligitur.

48. *Fratris filium præteriit.*] Id est eum hæredem non instituit, cum ab eo nominari debuisset.

50. *Quem nunquam viderat.*] Cùm non sit probabile ab eo Antonium fuisse nominatum hæredem, quem nunquam viderat, probabilius certe est defuncti hominis bona invasisse.

53. *Nisi quæ prædia habuerit.*] Illius Turselii se quoque falsò hæredem scripsit Antonius, quem non tam novit, quàm quæ prædia illius sibi vindicavit.

57. *Hæreditatem patris non adisses.*] Non adiit Antonius, patris hæreditatem, quia nullam ei reliquit; nam bona dilapidaverat.

59. *In alienâ villâ.*] Ridet Antonium, qui, ut hæc maledicta in Ciceronem conjiceret, se per septendecim dies in Tiburtino Scipionis recepit, ut ad illam se declamationem exerceret.

60. *Vini exhalandi.*] In contemptum addu-

endi causâ declamitas. Et verò adhibes joci causâ magistrum, suffragio tuo & compotorum tuorum rhetorem; cui concessisti ut in te, quæ vellet, diceret: [e] falsum omninò hominem! sed materia facilis, [f] in te & in tuos dicta dicere. Vide autem, quid intersit inter te & avum tuum: ille sensim dicebat, quod causæ prodesset; tu [g] cursim dicis aliena. At quanta merces rhetori data est? Audite, audite, P. C. & cognoscite reipublicæ vulnera; duo millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignasti; & quidem immunia, ut pro tantâ mercede nihil sapere disceres: num etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis? Sed dicam alio loco & de Leontino agro, & de Campano: quos iste agros ereptos reipublicæ turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim quoniam criminibus ejus satis respondi, de ipso emendatore & correctore nostro quædam dicenda sunt; nec enim omnia effundam, ut, si sæpius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

[e] *facetum.* [f] *jocari & mordere te & tuos.* [g] *temere.*

adducit Antonium, dicendo eum non se tam declamationis, quàm crapulæ causâ recepisse.

61. *Magistrum.*] Assumpsit sibi magistrum declamandi Sextum Clodium.

62. *Rhetorem.* Rhetor vocabulum quidem Græcum est, & idem quod Sophista, qui dat præcepta Rhetorica; eo verò tanquam Latino Romani usi sunt. Orator verò diversus est à Rhetore, quod Orator nomen honoris fuit, utpote qui palàm diceret; Rhetor verò qui privatim suos exerceret.

65. *Et avum.*] Avus Antonii fuit celeberrimus ille Orator M. Antonius, de quo in lib. de Orat.

68. *Duo millia jugerum.*] Jugerum mensura agrestis fuit, quæ in longitudinem pedum 240, in latitudinem 120, extenditur. Vulgò dicimus arvipendium.

Ib. *Campi Leontini.*] Leontium urbs est Siciliæ Septentrionalis, agris feracissima.

69. *Immunia.*] Illa jugera nullum vectigal pendere voluit Antonius, contra leges Siculorum, quorum agri decumam pendebant.

70. *Ex Cæsaris commentariis.*] Carpit Antonium, qui dicet haud dubiè ex commentariis relictis à Cæsare huic Clodio hæc assignata fuisse jugera.

71. *De Campano.*] Campanus ager publicus erat, quem Antonius largitus est.

CONFIRMATIO.

Continet, quid egerit in pueritiâ, quid in magistratibus: ac 1. quid in tribunatu; 2. quid in equitum magisterio; 3. quid in privatâ vitâ; 4. quid in Consulatu.

PRIMA PARS.

Quid egerit Antonius in pueritiâ.

VIII. Visne igitur te inspiciamus à puero? sic opinor; à princi-

pio

pio ordiamur. Tenesne memoriâ prætextatum te decoxisse? patris, inquies, ista culpa est; concedo: at enim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciæ tuæ, quòd sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset lege Rosciâ decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti: primò vulgare scortum: certa flagitii merces, nec ea parva: sed citò Curio intervenit, qui te à meretricio quæstu abduxit; &, tanquam stolam dedisset, id matrimonio stabili & certo locavit. Nemo unquam puer emptus libidinis causâ tam fuit in domini potestate, quàm tu in Curionis: quoties te pater ejus domo suâ ejecit? quoties custodes posuit, ne limen intrares? cùm tamen tu, nocte sociâ, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere; quæ flagitia domus illa diutiùs ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis dicere? recordare tempus illud, cùm pater Curio mœrens jacebat in lecto: filius se ad pedes meos prosternens, lacrymans, te mihi commendabat: orabat ut te [a] contra suum patrem, si sestertiûm sexagies peteret, defenderem: tantùm enim se pro te [b] intercessisse [dicebat.] Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui diffidii ferre non posset, se in exilium esse iturum. Quo ego tempore tanta mala florentissimæ familiæ sedavi, vel potiùs sustuli; patri persuasi, ut æs alienum filii dissolveret; redimeret adolescentem summâ spe & animi & ingenii præditum, rei familiaris facultatibus; eumque à tuâ non modò familiaritate, sed etiam congressione, patrio jure & potestate prohiberet. Hæc tu cùm per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, [c] gladiis confideres, maledictis me provocare ausus

[a] *apud.* [b] *spospondisse.* [c] *armatis.*

2. *Prætextatum.*] Per prætextam ætas designabatur. Nam veste prætextâ utebantur pueri ab anno septimo ad decimum sextum. Prætexta autem dicta est, quod limbo purpureo circumduceretur, si alterius esset coloris: eâdem veste utebantur Romani nobiles.

Ib. *Decoxisse.*] Decoquere dicuntur, qui diminuto patrimonio fluxâ fide creditores fallunt, & circumscribunt.

Ib. *Patris.*] Pater Antonii fuit ille M. Antonius Creticus, qui bona omnia abligurivit.

3. *Pietatis plena defensio.*] Ironia.

5. *Lege Rosciâ.*] Tulit M. Roscius Otho Tribunus-plebis L. Metello & Q. Mart. Coss. anno urbis conditæ 682. ut in Theatro equitibus Rom. qui revera censum equestrem haberent, quatuordecim gradus spectandi gratiâ assignarentur; exceptis iis qui suo aut fortunæ vitio decoxissent.

7. *Muliebrem togam.*] *Togam* gestabant meretrices, ut à matronis dignoscerentur. Matronarum autem *stola* fuit ad pedes usque dimissa. Mordet hìc Antonium quasi impudicum, & libidinibus infamem hominem.

Ib. *Vulgare scortum.*] Subauditur *fuit*: nam primam adolescentiam omnibus pro certâ mercede prostituit Antonius.

9. *A meretricio quæstu.*] Curio noluit Antonium prostitutum omnium fuisse libidini, quare eum sibi proprium voluit esse, ac si, detractâ togâ, stolam dedisset.

19. *Sestertiûm sexagies.*] Id est, sexagies centena, quæ efficiunt apud nos sexaginta librarum millia.

20. *Ipse.*] Curio filio.

esses?

esses? Sed jam stupra, & flagitia omittam; sunt quædam quæ honestè non possum dicere; tu autem eò liberior, quòd ea in te admisisti, quæ à verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitæ cursum videte: quem quidem celeriter perstringam; ad hæc enim quæ in civili bello, in maximis reipubl. miseriis fecit, & ad ea quæ quotidie facit, festinat animus: quæ peto, ut quanquam multò notiora vobis, quàm mihi sunt, tamen, ut facitis, attentè audiatis; debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio; tametsi [d] incidamus oportet media, ne nimis serò ad extrema veniamus. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat; ejus omnium incendiorum fax; cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est: quid dicam, ipse optimè intelligit. Inde [e] itur Alexandriam contra Senatûs auctoritatem, contra religionem; sed habebat ducem Gabinium, [f] quîcum quidvis rectissimè facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? priùs in ultimam Galliam ex Ægypto, quam domum: quæ autem erat domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua: domum dico? quid erat in terris, [g] ubi in tuo pedem poneres, præter unum Misenum, quod cum sociis tanquam Sisaponem tenebas? Venisti è Gallia ad quæsturam petendam. Aude

[d] *prætereamus.* [e] *ivit.* [f] *quocum.* [g] *cujus non arriperes possessionem.*

38. *Intimus erat in tribunatu Clodio.*] Antonius se addixit Clodio Tribuno-plebis, sed cùm videret multos ei esse inimicos, ab eo discessit, & Græciam navigavit.

39. *Qui sua erga me beneficia commemorat.*] Antonius sua in Ciceronem beneficia prædicare non debuit, si quidem Clodio infensissimo ejus inimico se adjunxit.

40. *Ejus omnium incendiorum fax.*] Antonius fax fuit incendiorum, quæ Clodius excitavit. Per translationem intelligit turbas & seditiones, ad quas Clodium Antonius impulit.

Ib. *Cujus etiam domi.*] Antonius Fulviæ Clodii uxoris pudicitiam tentavit, quam, mortuo Clodio, duxit.

42. *Alexandriam.*] Commemorat ea, quæ facta sunt pro Ptolemæo Ægypti rege, qui ab Alexandrinis ejectus Romam venit, ubi à Pompeio exceptus est, à quo reduci in regnum vehementissimè cupiebat; sed res demandata fuit Gabinio, quàm suadente Antonio contra Senatûs auctoritatem suscepit.

Ib. *Contra religionem.*] Antonius id persuasit Gabinio contra religionem, quia Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne rex Ægypticus cum exercitu reduceretur; imo eâ de re factum fuit Senatusconsultum, quo decretum est, ut nihil contra religionem oraculorum fieret.

44. *Qui tum inde reditus.*] Rediens Antonius ex Ægypto, quò se cum Gabinio contulerat, nullum amicorum Romæ vidit, sed statim se contulit ad Cæsarem in Galliam Transalpinam.

45. *Quæ erat domus?*] Nullam habebat sibi propriam Antonius, quia jam antè juvenis decoxerat, expulsus paternâ domo.

47. *Usquam tuâ.*] Indicat furtum Antonii, qui, mortuo Pompeio, domum ejus possedit.

48. *Præter unum Misenum.*] Prædium unum in Campaniâ ad Misenum Promontorium, prope Cumas, habuit Antonius, sed commune cum aliis parasitis vel creditoribus suis, qui partem ejus occupabant.

Ib. *Sisaponem.*] Sisapo civitas est in Hispania, quam ait Plinius lib. 31. cap. 7. mi-

le dicere, te prius ad parentem tuam venisse, quàm ad me; acceperam enim jam antè Cæsaris literas, ut mihi satisfieri paterer à te: itaque ne loqui quidem sum te passus de [h] gratiâ; postea [i] cultus sum à te, tu à me observatus in petitione Quæsturæ; quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in foro es conatus occidere: cùmque eam rem tuâ sponte conarere, non impulsu meo; tamen ita prædicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me injuriis satis esse facturum: in quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cùm te ultrò mihi idem illud deferentem nunquam sum adhortatus: quanquam si in eo perseverâsses, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quàm ad meam gratiam. Quæstor es factus; deinde continuò sine Senatusconsulto, sine sorte, sine lege ad Cæsarem cucurristi; id enim unum in terris egestatis, æris alieni, nequitiæ, perditis vitæ rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te cum & illius largitionibus, & tuis rapinis explevisses (si hoc explere, quod statim effundas) advolas egens ad Tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, vitrici tui similis esses.

[h] *reconciliatione.* [i] *tu me honorasti.*

minario metallo abundare; quæ cum esset vectigalis populi Romani, à publicanis tenebatur: inde apparet, quare Misenum quasi Sisaponem habuerit Antonius, quia non solus prædium illud possidebat.

51. *Mihi satisfieri paterer.*] Cùm Antonius offendisset Ciceronem, quia cum Clodio ejus inimico junxerat societatem, per literas Cæsar petiit à Cicerone, ut hanc Antonio veniam concederet. Timebat videlicet Antonius, ne sibi Quæsturam petenti adversaretur Cicero.

53. *A me observatus.*] Observabantur adolescentes à proceribus, qui in petitione magistratuum honoris & commendationis causâ deducebantur.

61. *Quæstor es factus.*] Quæstores, inquit Varro, à quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas, & eas asservabant. Ante omnes alios fere Magistratus creati sunt.

62. *Sine Senatusconsulto.*] Objicit Antonio quòd ad Cæsarem sine ullo Senatusconsulto profectus sit: quia nemo Quæstor in provinciam proficiscebatur, nisi eam ex Senatusconsulto & lege sortiretur.

64. *Perfugium esse ducebas.*] Scribit Suetonius reorum, obæratorum, & prodigæ juventutis subsidium unicum, ac promptissimum, Cæsarem fuisse.

67. *Vitrici tui.*] Curionem indicat, qui circa id tempus Tribunus-plebis fuit.

Quid egerit in Tribunatu Antonius.

IX. Accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se, atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter sed quæ in nos fortunasque nostras, id est, in universam rempublicam impiè ac nefariè fecerit; ab hujus enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam cum L. Lentulo, C. Mar-

Marcello Consulibus, Kalendis Januar. labentem & prope cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsique C. Cæsari, si sanâ mente esset, consulere velletis; tum iste venditum atque [a] mancipatum Tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei subjecit [b] securi, quâ multi minoribus in peccatis [c] occidêrunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit Senatus, & quidem incolumis, nondum tot luminibus extinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum; & tu apud Patres Conscriptos contra me dicere ausus es, cùm ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reipublicæ judicatus? [d] Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria delata, dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupidè à Senatu, quid temerè fiebat, cùm tu unus adolescens universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti? neque id semel, sed sæpius? neque tu tecum de Senatûs auctoritate [e] agi passus es? quid autem agebatur, nisi ne deleri & everti rempublicam funditùs velles? cùm te neque principes civitatis rogando, neque ma-

[a] *addictum.* [b] *pœnæ.* [c] *condemnati sunt.* [d] *mentio.* [e] *deliberari.*

6. *Labentem.*] Ruinam metuebat Respublica propter summam Cæsaris potentiam.

9. *Consiliis vestris.*] Deliberabatur à Senatu de revocando Cæsare, & de Repub. Pompeio demandandâ, ne eam armis sibi Cæsar subjiceret. Sed Senatusconsulto intercessit Antonius Tribunus corruptus à Cæsare, quare uterque à Senatu hostis judicatus est.

12. *Tot luminibus extinctis.*] Intelligit cives illos præstantissimos, Catonem, Marcellum, Lentulum, Domitium, qui in bello civili perierunt.

Ib. *Hostem togatum.*] Per hostem togatum intelligit domesticum & perduellem, qui cùm talis judicatus esset à Senatu, more majorum Senatu & urbe ei interdicebatur. Cùm autem Senatus ita decrevisset in Antonium, Curionem, & Cassium Tribunos-plebis, qui patrocinium absentis Cæsaris acerrimè suscipiebant; ad eum servili in veste, rhedâ meritoriâ, miserando habitu profugerunt; quâ re perculsus Cæsar belli civilis occasionem nactus est.

14. *Ab hoc ordine.*] Senatorio videlicet ad quem pertinebat de bonis & malis civibus decernere.

18. *Si per te licuerit.*] Objicit Antonio quod imperii nomen sempiternum futurum sit, nisi suis sceleribus ei exitium afferat.

Ib. *Pestifera intercessio.*] Cùm Marcellus Consul legiones Pompeio decerneret, Tribunus Antonius intercessit, rogationem ferens, ut præsentes copiæ militares in Syriam mitterentur adversùs Parthos. Deinde cùm epistolas Cæsaris legi Senatus vetaret, eas ipse Tribunitiâ potestate fultus recitavit, quâ ex lectione multos sibi conciliavit. Quare cùm hanc rogationem promulgasset, placeretne Cæsarem & Pompeium ab armis discedere, & exercitum dimittere, eam omnes probaverunt. Hortabanturque Antonium ut eam legem ferret. At Consules vetuere.

19. *Quid cupide.*] Objecit Antonio Cicero, quod pro Cæsare contra Senatum egisset. At jam ostendit nihil à Senatu temerè factum esse.

20. *Cum tu unus adolescens.*] Antonium fuisse tyrannum probat, quia solus & adolescens annos natus tantum triginta, prohibuit Senatum agere de Reipub. libertate, cùm huic ordini cedere debuisset.

ores natu monendo, neque frequens Senatus agendo, de venditâ atque addictâ sententiâ movere potuit? Tum illud, multis rebus ante tentatis, necessariò tibi vulnus inflictum quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo; tum contra te [f] dedit arma hic ordo Consulibus, reliquisque imperiis & [g] potestatibus, quæ non effugisses, nisi te ad arma Cæsaris contulisses. Tu, tu, inquam, M. Antoni [h] princeps C. Cæsari, omnia perturbare cupienti, causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam dementissimi sui consilii & facti afferebat, nisi quòd intercessio neglecta, jus tribunitium sublatum, [i] circumscriptus à Senatu esset Antonius? omitto quàm hæc falsa, quam levia; præsertim cùm omninò nulla causa justa cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæsare: tibi certe confitendum est, causam perniciosissimi belli [l] in personâ tuâ constitisse. O miserum te, si intelligis! miseriorem, si non intelligis hoc literis mandari, hoc memoriæ prodi, hujus rei ne posteritatem quidem omnium sæculorum unquam immemorem fore, Consules ex Italiâ expulsos, cumque his Cn. Pompeium, qui imperii populi Romani decus ac lumen fuit; omnes Consulares, qui per valetudinem [m] exsequi cladem illam fugamque potuissent, Prætores, Prætorios, Tribunos plebis, magnam partem Senatûs, omnem sobolem juventutis, unoque verbo rempublicam expulsam, atque exterminatam suis sedibus. Ut igitur in seminibus est causa arborum & stirpium; sic hujus luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis tres exercitus populi Romani interfectos; interfecit Antonius: desideratis clarissimos cives; eos

[f] *imperavit arma.* [g] *magistratibus.* [h] *primus.* [i] *illusus.* [k] *in te fuisse.* [l] *fugere.*

25. *De venditâ atque addictâ.*] Sententiam suam Antonius Cæsari vendidit, quasi ad eam emendam largius pretium obtulisset.

26. *Illud vulnus inflictum.*] Ait esse tunc condemnatum Antonium. Nam hostis judicatus est, eique aquâ & igne interdictum est, & omnibus potestas facta est eum interficiendi.

27. *Quod paucis ante te.*] Pauci ante Antonium simile judicium experti sunt, nisi Fimbria, Saturninus, & Gracchi, qui omnes interfecti sunt.

29. *Reliquisque imperiis.*] Per imperia duces intelligit, qui à populo Romano in diversis orbis provinciis constituti erant, quos imperatores post relatas victorias appellabant.

34. *Intercessio neglecta.*] Sacrosancta habebatur Tribunitia potestas & intercessio.

39. *O miserum te.*] Per exclamationem incipit à conglobatis omnes calamitates recensere, quæ ex hoc bello civili, cujus causa exstitit Antonius, secutæ sunt.

42. *Consules.*] Marcellus & Lentulus Consules, veniente cum exercitu ad urbem Cæsare, profugêrunt, & Pompeium secuti sunt, qui jam Capuam ad exercitum profectus erat.

46. *Omnem sobolem juventutis.*] Omnem juniorum multitudinem intelligit, in quibus spes est prolis suscipiendæ, & Reipub. propagandæ.

49. *Tres exercitus populi Romani.*] In Pharsaliâ Pompeii & Senatûs exercitus deletus est; in Hispaniâ Petreii & Afranii; in Africâ Scipionis & Jubæ regis.

50. *Clarissimos cives.*] Eos intellige, qui in illis exercitibus perierunt.

quoque

quoque eripuit vobis Antonius: auctoritas hujus ordinis afflicta est; afflixit Antonius: omnia denique, quæ postea vidimus (quid autem mali non vidimus?) si rectè ratiocinabimur, uni accepti referemus Antonio: ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ causa belli, causa pestis atque exitii fuit. Reliquæ partes Tribunatûs principio similes: omnia perfecit, quæ Senatus salvâ republicâ, ne fieri possent, [n] perfecerat; cujus tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos; in his patrui nulla mentio: si severus, cur non in omnes? si misericors, cur non in suos? sed omitto cæteros. Licinium Denticulam de aleâ condemnatum, collusorem suum, restituit; quasi verò ludere cum condemnato non liceret: sed ut, quod ille in aleâ perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui oporteret? absentem credo in reos relatum; rem indictâ causâ judicatam; nullum fuisse de aleâ lege judicium: vi oppressum & armis; postremò, quòd de patruo tuo dicebatur, pecuniâ judicium esse corruptum: nihil horum. At vir bonus & republicâ dignus. Nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem; hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro aleâ ludere, lege, quæ est de aleâ, condemnatum, qui in [o] integrum restituit, is non apertissimè studium suum ipse profitetur? In eodem vero Tribunatu, cum Cæsar in Hispaniam proficiscens huic [p] con-

[n] *vetuerat ne fierent.* [o] *pristinum statum.*

54. *Helena Trojanis.*] Helena Tyndari filia rapta à Theseo est, & à suis fratribus recepta Menelao nupsit; verùm iterum rapta à Paride filio Priami, belli Trojani occasionem dedit: ita Antonius pulsus è Curiâ & profectus ad Cæsarem totius belli civilis auctor fuit, seu potius Cæsari suam explendi dominatûs cupiditatem dedit.

57. *Scelus in scelere.*] Vocat Tribunatum Antonii scelus, quia venditus fuerat, & partus scelere.

58. *Patrui nulla mentio.*] C. Antonius collega Ciceronis in Consulatu, repetundarum condemnatus, in exilium abierat: hunc autem non restituit, sed Denticulam.

61. *Collusorem suum.*] Cum Denticulâ Antonius aleâ solitus fuit ludere.

Ib. *Quasi verò.*] Festivè ridet Antonium, qui hominem nequam sceleratum ab exilio revocavit, ut cum eo luderet.

62. *Beneficio legis dissolveret.*] Misericors fuit in Denticulam Antonius; nam idcirco legem de illius restitutione tulit, ut quod in aleâ perdidisset, iterum restitutus lucraretur.

64. *Absentem credo.*] Fingit causas Ironicè, cur absentem Denticulam restituerit. 1. Itaque causa fuit ejus absentia, neque enim quis absens damnabatur. 2. Causa non audita. 3. Lex nulla lata fuit ad eum accusandum & damnandum, neque enim sine lege quis accusari & damnari poterat.

71. *Lege, quæ est de aleâ.*] L. Cornelius Sylla legem tulit, ne quis in pecuniam luderet, sponsionemve in ludo, nisi qui corporis exercendi causâ susceptus esset, faceret: veluti hastâ, pilove jaciendo, currendo, saliendo, luctando, pugnando, Marcian. 1. 3. D. de aleat.

73. *Cum Cæsar in Hispaniam.*] Cæsar profecturus in Hispaniam, antequam Pompeium sequeretur ultra mare, Lepido Prætori urbem, Antonio Tribu-

[p] conculcandam Italiam tradidiſſet: quæ fuit ejus peragratio itinerum? luſtratio municipiorum? Scio me in rebus celebratiſſimis ſermone omnium verſari; eaque quæ dico dicturuſque ſum, notiora omnibus eſſe, qui in Italiâ tum fuere, quam mihi, qui non fui: notabo tamen ſingulas res: etſi nullo modo poterit oratio mea ſatisfacere veſtræ ſcientiæ. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitiſſe auditum eſt? tantam turpitudinem? tantum dedecus: vehebatur in eſſedo Tribunus plebis: Lictores laureati antecedebant: inter quos, apertá lecticâ, mima portabatur: quam ex oppidis municipales, homines honeſti, obviàm neceſſariò prodeuntes, non toto illo & mimico nomine, ſed Volumniam conſalutabant: ſequebatur rheda cum lenonibus: comites nequiſſimi: rejecta mater amicam impuri filii, tanquam nurum, ſequebatur. O miſeræ mulieris fœcunditatem calamitoſam! [q] Horum flagitiorum iſte veſtigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam impreſſit. Reliquorum factorum ejus, P. C. difficilis eſt ſane reprehenſio, & [r] lubrica; verſatus in bello eſt; ſaturavit ſe ſanguine diſſimillimorum ſui civium; fuit felix, ſi poteſt ulla eſſe in

[p] *vexandam.* [q] *iſte infixit in Italiâ memoriæ hominum ſua flagitia.* [r] *anceps.*

Tribuno-plebis Italiam & cætera præſidia commiſit, ubi multa libidinosè & contumeliosè patravit. Cæſar tamen ex Hiſpaniâ victor rediens, Antonii errata neglexit: gnaruſque illum virum fortem eſſe, & manu promptum, ejus operâ deinde in bello uſus eſt.

77. *Qui non fui.*] Poſt Cæſaris profectionem in Hiſpaniam, Cicero aliquo tempore in Italiâ ſubſtitit, ſed non diu.

81. *Eſſedo.*] Eſſedum vehiculi genus eſt, quod apud Belgas Gallos primò inventum eſt.

Ib. *Lictores laureati.*] Cæſar dedit Lictores laureatos ſuis legatis in Italiâ, quos habere Antonius non poterat, quia Tribunus plebis tantùm erat, Tribuno autem non concedebantur.

82. *Mima portabatur.*] Cytheris meretrix Antonii, mulier Hiſtrionica, quam Volumniam appellavit, quia Volumnii civis Romani liberta fuerat.

83. *Municipales.*] Municipales hîc accipiuntur pro ruſticanis, qui rure habitant.

84. *Neceſſariò prodeuntes.*] Prodeunt vulgo honoris causâ homines liberè & volentes; at hi neceſſariò & inviti, coacti ab Antonio.

85. *Rheda.*] Rheda vehiculi genus, quo Galli utebantur.

Ib. *Cum lenonibus.*] Lenones venditores ſunt, & quaſi mancipes meretricum.

86. *Rejecta mater.*] Rejecta Julia mater Antonii, nobiliſſima fœmina, ſequebatur Cytheridem illam mimam quaſi nurum.

87. *Fœcunditatem.*] Miſera fuit hæc Julia, quòd peperit filium Antonium tàm nequam & impudicum hominem.

88. *Omnia municipia.*] Municipium id hominum genus eſt, qui cùm Romam veniſſent, neque Romani cives eſſent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, excepto ferendo ſuffragio, aut capiendo Magiſtratu.

89. *Præfecturas.*] Præfecturæ dicebantur in quibus jus dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Reſp. neque tamen ſuos magiſtratus habebant; ſed in eas præfectus Romani mittebantur quotannis, qui jus dicerent.

92. *Diſſimillimorum.*] Intelligit viros probos, qualis non fuit Antonius.

ſcele-

ſcelere ſelicitas. Sed quoniam veteranis cautum eſſe volumus, quanquam diſſimilis eſt militum cauſa, & tua; illi ſecuti ſunt, tu quæsîſti ducem: tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor è Theſſaliâ Brunduſium cum legionibus revertiſti: ibi me non occidiſti; magnum beneficium: potuiſſe enim fateor; quanquàm nemo erat eorum; qui tùm tecum fuerunt, qui mihi non cenſeret parci oportere; tanta enim eſt caritas patriæ, ut veſtris etiam legionibus [s] ſanctus eſſem, quòd eam à me ſervatam eſſe meminiſſent: ſed [t] fac id te dediſſe mihi, quod non ademiſti; meque à te habere vitam, quia à te non ſit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc beneficium ſic tueri, ut tuebar, præſertim cùm te hæc auditurum videres? Veniſti Brunduſium in ſinum quidem & in complexum tuæ mimulæ. Quid eſt? num mentior; quàm miſerum eſt id negare non poſſe, quod ſit turpiſſimum conſiteri? ſi te municipiorum non pudebat; ne veterani quidem exercitûs? quis enim miles fuit, qui Brunduſii illam non videret? quis, qui neſcieret veniſſe eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam ſerò ſe, quàm nequam hominem ſecutus eſſet, cognoſcere? Italiæ rurſus percurſatio, eâdem comite mimâ: in oppida militum crudelis & miſera deductio: in urbe auri, argenti, maximèque vini, fœda direptio.

[s] *inviolabilis.* [t] *ponamus.*

93. *Veterani cautum eſſe volumus.*] Veterani dicuntur milites, qui ſtipendia militaria confecerunt. De quibus non vult hîc agere Cicero, ne priventur militiæ commodis, quæ jam adepti ſunt à Cæſare.

94. *Diſſimilis militum cauſa.*] Veterani ſecuti ſunt Cæſarem, qui eis datus fuerat dux jam antea à Senatu: Antonius verò ſuo ſibi arbitrio ducem quæſivit Cæſarem.

96. *Victor è Theſſalia.*] In Theſſaliâ prælium Pharſalicum commiſſum eſt, in quo dextrum cornu ducens Domitium interfecit.

Ib. *Brunduſium.*] Brunduſium Italiæ portus eſt, quo Cæſar poſt Pharſalicum prælium miſit Antonium, ut tutaretur Italiam dum ipſe Pompeium inſequeretur.

Ib. *Cum legionibus.*] Legio à Romulo trium millium peditum, & trecentorum equitum numero inſtituta fuit: poſteà mille pedites additi ſunt: pulſis regibus peditum quatuor millium fuit: poſteà ex Senatûs judicio modò quinque, modò ſex millium peditum fuit. Peditibus ſex tribuni præerant, centuriones ſexaginta: equitibus triginta decuriones, quorum alii turmas ſingulas regebant, præfectus alam integram.

97. *Ibi me non occidiſti.*] Cum videret Cicero nihil profeciſſe Pompeium, ſed quotidie illius partes imminui, poſt Pharſalicam pugnam, cui valetudinis causâ non potuit intereſſe, rediit in Italiam, & venit Brunduſium, ubi potuit ab Antonio facilè interfici.

110. *Tot dierum viam.*] Quatuordecim dierum itinere Roma Brunduſium diſtabat.

113. *In urbe.*] Romæ Antonius avaritiæ ſe dedit & vino.

Quid

Quid egerit Antonius in Magisterio Equitum.

X. Accessit, ut, Cæsare ignaro, cùm esset ille Alexandriæ, beneficio amicorum ejus Magister Equitum constitueretur: tum existimavit se suo jure cum Hippiâ vivere, & equos vectigales Sergio mimo tradere; tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? cogebat egestas: quo se verteret, non habebat: nondum ei tanta à L. Rubrio, non à L. Turselio hæreditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum, multorumque aliorum, qui aberant, repentinus hæres successerat: erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset. Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus: lòquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, istâ gladiatoriâ totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiæ nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Rom. conspectu vomere postridie. O rem non modò visu fœdam, sed etiam auditu! Si inter cœnam, in ipsis tuis [a] immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in cœtu verò populi Romani negotium publicum gerens, Magister Equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum & totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendida. Cæsar Alexandriam se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur; meâ autem sententiâ, qui reipublicæ sit infelix, felix esse non po-

[a] *ingentibus.*

1. *Cæsare ignaro.*] Cùm Pharsalicam victoriam Cæsar retulisset, ad annum Dictator creatus est, & Antonius Magister Equitum; non tamen ignaro Cæsare, ut ait Cicero, sed ipso eum seligente, ut Plutarchus indicat in Antonio.

2. *Magister Equitum.*] Nunquam creabatur Dictator, quin ei Magister Equitum adderetur, qui summum in milites omnes jus habebat.

3. *Hippiæ.*] Matrona fuit Romana, sed suis libidinibus infamis.

Ib. *Equos vectigales.*] Equi vectigales erant, qui tributi nomine mittebantur.

4. *Non hanc.*] Intelligit domum Pompeii, quam invaserat, & quam filius ejus sibi repetebat.

10. *Repentinus hæres.*] Repentinus hæres dicitur, qui fraude verum hæredem circumscripsit, & vi & fraude ad hæreditatem sibi non debitam pervenit.

13. *Tu istis faucibus.*] Ratiocinatio egregia: habere magnas fauces & ampla latera, ventrem magnum qui multum possit capere, & tum ita inebriari, ut quis evomat, hominis est intemperantis.

15. *In Hippiæ nuptiis.*] Hippia reliquit primum suum maritum Senatorem, & Sergio mimo nupsit: tantum autem in eis nuptiis vini exhausit Antonius, ut firmis suis lateribus, & gladiatoriâ corporis firmitate coquere non potuerit.

20. *Esculentis.*] Esculentum dicitur quod esui aptum est.

test: hasta posita [b] pro æde Jovis Statoris, bona Cn. Pompeii (miserum me! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbissimæ subjecta præconis: una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit; servientibusque animis cùm omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit: expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, præter Antonium: præsertim cùm tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent: unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset & reformidasset audacia. Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut veriùs dicam, tantus, furor, ut, primum cum sector sis [c] isto loco natus, deinde cum Pompeii sector, non te execrandum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi deos, non omnes homines, & esse inimicos, & futuros scias? At quàm insolenter stàtim helluo invasit in ejus viri fortunas, cujus virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, justitiâ carior? In ejus igitur viri copias cùm se subito [d] ingurgitavisset, exultabat gaudio, persona [e] de mimo, modò egens, repentè dives; sed, ut est apud poëtam nescio quem, *Male parta, male dilabuntur*: incredibile ac simile portenti est, quónam modo illa tam multa, quam paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit: maximus vini numerus fuit, permagnum opimi pondus argenti, pretiosa vestis multa, & lauta supellex, & magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis: horum paucis diebus nihil erat. Quæ Charybdis tam vorax? Charybdin

[b] *ante ædem.* [c] *ista familia.* [d] *immisisset.* [e] *histrionica.*

25. *Hastâ positâ.*] Postquam totum bellum Alexandrinum confectum est à Cæsare, bona Pompeii proscripsit Antonius, quæ hastæ subjecta fuisse dicuntur, quia in eo loco, ubi vendebantur, hasta figebatur.

Ib. *Jovis Statoris.*] Jupiter à stando Stator dictus est; cùm enim bello Sabino Romulus suos fugientes videret, Jovi ædem vovit, si starent. Vide Liv. lib. 1.

32. *Illud scelus sectionis.*] Id est, auctionis. Sectores autem dicti sunt, qui proscriptorum bona posita sub hastâ redimunt.

33. *Hastam illam.*] Intelligit hastam positam à Cæsare, sub quâ Pompeianorum bona vendebantur.

34. *Alia omnia auderent.*] Id est, qui auderent emere omnium aliorum bona, exceptis solius Pompeii bonis.

Ib. *Unus inventus est.*] Solus Antonius inventus est, qui eâ valuit audacia, ut Pompeii bona emeret.

40. *Helluo.*] Helluonem veteres dixêre, qui bona sua immoderatè consumit, & gulæ indulget.

43. *Modò egens, repentè dives.*] Histriones modo divitum, modo egentium personas sustinent. Talis autem fuit Antonius.

44. *Male parta.*] Res quæ voluptatibus & malis artibus comparatæ sunt, per easdem voluptates & malas artes effunduntur. Videtur autem illa Nævii poëtæ sententia.

47. *Pondus argenti.*] Argentum usurpat pro vasis argenteis.

50. *Quæ Charybdis.*] Hyperbole egregia. Charybdis autem vorago quædam fuit, seu potius mare voricibus suis infame, naves submergens; at Poëtæ mon-

rybdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum; apothecæ totæ nequissimis hominibus [f] condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur, atque id locis pluribus: [g] suggerebantur etiam sæpe (non enim semper iste felix) damna aleatoria: conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta; non modò unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes & regna celeriter [h] tantâ nequitiâ devorare potuisset. At idem ædes etiam & hortos. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium diis penatibus os importunissimum ostendere? Quam domum aliquandiu nemo aspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire, hac te in domo tamdiu diversari non pudet? in quâ, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum. An tu illa in vestibulo rostra, spolia cùm adspexisti, domum tuam te introire putas? fieri non potest: quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen & te, & tua, & tuos nosti; nec verò te unquam neque vigilantem, neque in somnis credo [i] mente posse consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, violentus & fu-

[f] *donabantur.* [g] *subjiciebantur.* [h] *tanta prodigalitas.* [i] *tranquillum esse.*

monstrum fuisse quoddam immane fabulati sunt. Vide Virg. Æneid. 3.

51. *Medius fidius.*] Vide Orat. pro Mil. Paragr. XVI. Not. ad lin. 9.

54. *Apothecæ.*] Apothecæ loca sunt, in quibus vinum, oleum, & alia id genus reponuntur.

58. *Damna aleatoria.*] Antonius sæpe magnum pecuniæ jacturam aleæ ludis faciebat.

Ib. *Conchyliatis.*] Ait Cicero conchyliatis peristromatis Cn. Pompeii lectos in servorum cellis stratos fuisse. Conchylia autem sunt conchæ marinæ genera quædam, quorum ex sanguine purpura tingebatur. Vide Plin. lib. 9.

59. *Peristromatis.*] Peristromata audæa sunt, & stragula vestimenta sunt.

63. *Ædes & hortos.*] Antonius nempe ingredi ausus est, & emere positos sub hastâ.

64. *Sanctissimum limen.*] Sanctum limen appellat quia limina fingebant antiqui suum habere deum Limentinum, cui sacra erant.

65. *Diis penatibus.*] Dii penates domestici fuerunt, ut ait Cic. (lib. 2. de Natura Deorum) ita dicti quòd penes nos nati sint, vel quòd non longè absint ab hâc vitâ; sive quòd penitus insident.

Ib *Os importunissimum.*] Os pro vultu vel singulari quadam audaciâ & temeritate ponitur.

69. *Vestibulo.*] Vestibulum sæpe sumitur pro loco ante ædes vacuo, per quem à viâ aditus accessusque ad ædes est; aliquando pro atrio etiam usurpatur.

Ib. *Rostra.*] Rostra earum navium, quas bello Piratico ceperat, erant affixa in vestibulo domûs; quæ tam religiosè hic asservabantur, ut nec emptori eas tollere liceret. Plin. lib. 35. cap. 2.

71. *Te, & tua, & tuos.*] Id est, nosti vitam tuam, res tuas, & tuos necessarios: in quibus omnibus infamis est Antonius.

 rensè

rens, cùm tibi objecta sit [k] species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam sæpe vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum, atque tectorum: quid enim unquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimò more & sanctissimâ disciplinâ? fuit enim ille vir, P. C. sicut scitis, cùm foris clarus, tùm domi admirandus; neque rebus externis magis laudandus, quàm institutis domesticis: hujus in ædibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinæ sunt: etsi jam negat; nolite, nolite quærere; [l] frugi factus est; mimam illam suam suas [m] res sibi habere jussit, ex duodecim tabulis; claves ademit, forasque exegit: quàm porro spectatus civis, quàm probatus; cujus ex omni vitâ nihil est honestius, quàm quod cum mimâ fecit divortium?

[k] *imago Pompeii.* [l] *moderatus.* [m] *expulit.*

81. *Stabula.*] Stabulum modò pro diversorio, modò pro lupanari sumitur.

Ib. *Tricliniis.*] Triclinia loca sunt, in quibus habentur convivia, inde dicta, quòd id iis triplex esset lectus ad accumbendum mensis.

Ib. *Popinæ sunt.*] Popinæ loca sunt, in quibus cibi concinnantur & venduntur; & diversorium est libidinis & gulæ.

Ib. *Etsi jam negat.*] Antonius negat hæc omnia; quare non est de istis quærendum amplius.

82. *Suas res sibi habere jussit.*] Indicat Cicero, inter Antonium & mimam Cytheridem factum esse divortium; nam hæc divortiorum formula fuit: *Res tuas tibi habeto.* Item, *Res tuas tibi agito.*

83. *Ex duodecim tabulis.*] Ex lege duodecim tabularum ad faciendum divortium causa erat exponenda, eaque justa.

Ib. *Claves ademit.*] Cùm primùm mariti domum mulieres ingrediebantur, iis à marito claves dabantur, quibus indicabatur eas domûs habere potestatem.

Quid egerit Antonius in privatâ vitâ.

XI. At quàm crebro usurpat, *Et Consul, & Antonius?* hoc est dicere, & Consul, & impudicissimus; & Consul, & homo nequissimus: quid enim est aliud Antonius? nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset aliquando, credo, avus tuus, et Consul, & Antonius; nunquam dixit: dixisset etiam collega meus, patruus tuus: nisi tu solus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non sunt

1. *At quàm crebro usurpat, et Consul & Antonius?* A notatione nominis in invidiam trahit Antonium, quoniam ipse nomen suum, & dignitatem in legibus & edictis usurpabat; non enim *Consul Antonius*, sed *Consul*, et *Antonius*, ad majorem sibi auctoritatem conciliandam, apponebat.

3. *Si dignitas.*] Si aliqua fuisset dignitas in Antonii nomine, avus ejus M. Antonius Orator, qui Consul fuit, dixisset se, & Consulem, & Antonium.

5. *Patruus.*] C. Antonius, qui cum Cicerone Consul fuit.

6. *Nisi tu solus es.*] Id est, *nisi dicas solum te nominari Antonium.*

earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti; ad ipsas tuas [r]partes redeo, id est, ad civile bellum: quod natum, conflatum, susceptum operâ tuâ est; cui bello cùm propter timiditatem tuam, tùm propter libidines defuisti: [a] gustâras civilem sanguinem, vel potius [b] exsorbueras: fueras in acie Pharsalicâ antesignanus: L. Domitium, nobilissimum & clarissimum virum, occideras: multos, qui è prælio effugerant, quos Cæsar, ut nonnullos, fortasse servâsset, crudelissimè persecutos trucidâras? quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit causæ, cur in Africam Cæsarem non sequerere, cum præsertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem, post ejus ex Africâ reditum, obtinuisti? quo [c] numero fuisti? cujus tu imperatoris Quæstor fueras, Dictatoris Magister Equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, prædæ socius, testamento, ut ipse dicebas, filius, appellatus es de pecuniâ, quam pro domo, pro hortis, pro [d] sectione debebas: primò respondisti planè [e] ferociter; & (ne omnia videar contra te) propemodum æqua & justa dicebas. A me C. Cæsar pecuniam? cur potius, quàm ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem: ego [f] ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi; ego arma contra Consules imperatoresque populi Romani, contra Senatum populumque Romanum, contra deos patrios, arasque & focos, contra patriam tuli: num sibi soli vicit? quorum facinus est commune, cur non sit eorum præda communis?

[a] *effuderas.* [b] *exhauseras.* [c] *gradu.* [d] *emptione.* [e] *arroganter.* [f] *auctor ei fui belli civilis.*

7. *Earum partium.*] Per illas partes, Cæsarianas intelligit, quas secutus est Antonius.

9. *Cui bello.*] Confecto bello Alexandrino, quòd à Cæsare post victoriam Pharsalicam susceptum ést, novum contra Scipionem & Catonem in Africâ susцepit, quò non est secutus Cæsarem Antonius.

12. *Antesignanus.*] Dicitur antesignanus qui ante signa pugnat. Vult autem significare, in solâ pugnâ Pharsalicâ fuisse Antonium, ubi sinistrum cornu duxit.

Ib. *L. Domitium.*] L. Domitius Ænobarbus, genere & rebus gestis vir clarissimus, jussus fuérat à Senatu Cæsari in Gallias succedere ante bellum civile.

20. *Testamento.*] Jactabat Antonius se à Cæsare adoptatum.

21. *Appellatus es.*] Appellare debitorem, pro eo quod crebriùs dicitur interpellare, id est, ab eo id quod debet reposcere. Itaque Antonius interpellatus est à Cæsare, ut pecuniam sibi debitam redderet pro Pompeii bonis.

24. *Cæsar pecuniam?*] Nempe Cæsar potest à me pecuniam petere?

28. *Contra deos patrios.*] Aut deos penates intellige, aut deos quos habebat domesticos patria.

29. *Focos.*] Focos volunt res necessarias omnes, sine quibus vivere non possunt homines; vel etiam focus ubi æternus ille ignis à Vestâ fovebatur.

30. *Quorum facinus commune.*] Non solus bellum intulit patriæ Cæsar, sed Antonius, & reliqui qui cum illo erant: quare devictæ illius spolia ad eos omnes pertinere debent.

Jus postulabas: sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque [g] excussis tuis vocibus, & ad te, & ad prædes tuos milites misit: cùm repentè à te præclarâ illâ tabulâ prolatâ, qui risus hominum? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus præter partem Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis adspectus, vestis Pompeii non multa, eaque maculosa; ejusdem quædam argentea vasa [h] collisa, sordidata mancipia: ut doleremus, quidquàm esse ex illis reliquiis, quod videre possemus. Hanc tamen auctionem hæredes L. Rubrii decreto Cæsaris prohibuerunt. [i] Hærebat nebulo: quò se verteret non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Cæsaris percussor ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum sicâ; de quo Cæsar in Senatu, apertè in te invehens, questus est. Proficiscitur in Hispaniam Cæsar, paucis tibi ad solvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus; ne tum quidem sequeris: tam bonus gladiator rudem tam citò accepisti? hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in [k] suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est tandem aliquando Hispaniam: sed tutò, ut ait, pervenire non potuit; quonam modo igitur Dolabella pervenit? aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni; aut, cùm suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Cæsar cum civibus; in Thessaliâ, Africa, Hispania: omnibus affuit his pugnis Dolabella; in Hispaniensi etiam vulnus accepit: si de meo judicio quæris, nollem; sed tamen consilium à

[g] *examinatis.* [h] *attrita.* [i] *dubitabat.* [k] *quorum erat* justa *possessio.*

31. *Jus postulabas.*] Ironia, quasi æqua, & sibi postularet Antonius.

32. *Et ad prædes.*] Prædes in re nummariâ appellantur, qui vades in re capitali sponsores dicuntur.

33. *Præclarâ tabulâ.*] Tabulam intelligit bonorum Pompeii, quam obtulit Antonius, ut pretium sectionis dissolveret.

35. *Præter partem Miseni*] De hac re superiùs.

40. *Hæredes L. Rubrii.*] Illi hæredes, decreto Cæsaris interposito, auctionem prohibuerunt, quia Antonius bona eorum acceperat.

41. *Nebulo.*] Ex Pompeio Festo: *Nebulo est qui non pluris est quàm nebula; aut qui non facilè perspici potest, qualis sit, nequam, & nugator.*

Ib. *Ipsis temporibus.*] Quibus nempe hæc actio fiebat.

42. *Ab isto missus.*] Ab Antonio.

44. *Proficiscitur in Hispaniam.*] Confecto bello Africano, profectus est Cæsar in Hispaniam, ubi filius Pompeii ingentem confecerat exercitum, ut patris mortem ulcisceretur.

46. *Tam bonus gladiator.*] Vocat Antonium gladiatorem, quia civium sanguinem in bello civili effuderat.

Ib. *Rudem tam cito accepisti.*] Rudis fœminino genere virga est, quâ donati gladiatores emeriti erant; neque deinceps cogi ad prœlium poterant.

51. *Ista causa.*] Cæsaris videlicet.

52. *Ter depugnavit Cæsar.*] Primò pugnavit in Thessaliâ cum Pompeio ad Pharsalum; in Africâ cum Scipione & Juba ad Thapsum; in Hispaniâ cum liberis Pompeii ad Mundam

54. *In Hispaniensi etiam.*] Ad Mundam fluvium vulneratus est Dolabella, & desperatis ferè rebus, de morte sibi violentâ afferendâ Cæsar cogitavit.

rimo reprehendendum, laudanda constantia. Tu verò quis es? Cn. Pompeii liberi primum patriam repetebant; esto: fuerit parium hæc causa communis: repetebant deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quæ tu invaseras; hæc cùm repeterent armis iis; quorum erant legibus (etsi in rebus iniquissimis quid potest esse æqui?) tamen erat æquissimum contra Cn. Pompeii liberos Cn. Pompeii pugnare sectorem.

XII. An tu Narbone mensas hospitum cum vomeres, Dolabella pro te in Hispaniâ dimicaret? Qui verò Narbone reditus? & tamen quærebat, cur ego ex ipso cursu tam subitò revertissem. Exposui nuper, P. C. causam reditûs mei; volui, si possem, etiam ante Kalendas Januarias prodesse reipublicæ: nam quod quærebas quomodo redissem; primùm luce, non tenebris; deinde cum calceis & togâ, nullis nec gallicis, nec lacernâ. At etiam adspicis me, & quidem, ut videris, iratus: [a] næ tu jam mecum in gratiam redeas, si scias, quàm me pudeat nequitiæ tuæ, cujus te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi; qui Magister Equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum Consulatum peteres, vel potius [b] rogares, per municipia, coloniasque

[a] *certè.* [b] *flagitares.*

57. *Fuerit hæc.*] Patria communis erat Pompeianis & Cæsarianis.

58. *Focos.*] Ad focos sacra fiebant diis Laribus, quos præcipuè religione familiæ venerabantur, iisque aras consecrabant.

61. *Tamen erat æquissimum.*] Non iniquum esse videbatur, si pugnaret Antonius pro rebus non reddendis, quas sibi proprias vindicaverat, utpote quas à Cæsare redemerat in auctione.

1. *Narbone.*] Narbo, qui olim Martius dictus est, Galliæ Braccatæ olim nobilissimum emporium, & colonia Romanorum.

2. *Pro te dimicaret.*] Cùm dimicaret Dolabella, ne Respublica & patrimonium suum direptum ab Antonio perderet, Antonius ipse Narbone crapulæ sedabat.

Ib. *Qui verò Narbone reditus.*] Arguerat reditum Ciceronis Romam Antonius; at ostendit, longè turpissimum ex Galliâ Antonii fuisse; rediit enim Cicero ut patriæ consuleret in electione Consulum; at Antonius rediit, quia audivit Cæsarem interfectum esse; & domum noctu venit veste servili indutus.

7. *Nec gallicis.*] Gallicæ fuerunt soleæ, & calceamenta effœminatorum hominum, quibus uti viros indecorum erat.

Ib. *Lacernâ.*] Lacerna idem est ac penula, & vestimenti genus brevius, quo milites utebantur; indecorum autem fuit Senatorem cum lacernâ & gallicis ad comitia Consulatum petiturum venire.

11. *Magister Equitum viderer.*] Non sibi videri debet reverà fuisse verus magister equitum Antonius, quia hanc dignitatem oppressâ Republicâ obtinuit.

13. *Coloniasque Galliæ.*] Cùm audiisset Antonius redire à Galliâ Cæsarem in urbem, ad eum venit ille, ut favore municipiorum, & coloniarum quæ erant in Galliâ, illius in Consulatu collega fieret; nam municipia & coloniæ jus habebant civitatem, & dandi suffragii in comitiis Consularibus, ad quæ cum gallicis & lacernâ venit rogaturus, ut pro se apud Cæsarem intercederent. Id autem vehementer arguit Cicero quasi alienum à more consuetudineque Romanorum, qui non rogare, sed petere Consulatum solebant à viris probis; peti quidem poterat, sed non erat precibus efflagitandus.

Galliæ, à quâ nos tum, cùm Consulatus petebatur, non rogabatur, petere Consulatum solebamus, cum gallicis & lacernâ cucurristi. At videte levitatem hominis. Cùm horâ diei decimâ ferè ad Saxa rubra venisset, delituit in quâdam cauponulâ, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperum: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Janitor, Quis tu? à Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus causâ venerat, deducitur, eique epistolam tradit: quam cùm illa legeret flens (erat enim amatoriè scripta: [c] caput autem literarum, sibi cum illâ mimâ posthac nihil futurum; omnem se amorem abjecisse [d] illinc, atque in hanc transfudisse) cum mulier fleret uberiùs, homo misericors ferre non potuit: caput [e] aperuit; in collum invasit. O hominem nequam! (quid enim aliud dicam? magis propriè nihil possum dicere) ergo ut te catamitum, nec opinatò cùm ostendisses, præter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? & domi quidem causam amoris habuisti, foris etiam turpiorem, ne L. Plancus prædes tuos venderet: productus autem in concionem à Tribuno-plebis, cùm respondisses, te rei tuæ causâ venisse, populum [f] in te dicacem etiam reddidisti.

[c] *initium.* [d] *ab ea.* [e] *detexit.* [f] *convicianten tibi.*

16. *Diei decimâ ferè.*] Romani veteres diem in horas duodecim, & noctem in totidem dividebant; quare horas inæquales, & æstate quidem diurnas longiores, breviores nocturnas, hieme contra, nocturnas longiores, breviores diurnas habuerunt; cum autem sol medium cursûs spatium confecerat, sextam horam numerabant; per decimam autem quarta nostra serotina intelligenda est.

17. *Ad Saxa rubra.*] Saxa rubra locus est in viâ Cassiâ inter urbem & Veios. Vide Livium, lib. 2. Ibi ceciderunt Fabii trecenti.

18. *Inde cisio.*] Cisium genus rhedæ celerrimum est, [*vehiculi biroti genus*, Nonio Marc.]

20. *A Marco.*] Id est, à Marco Antonio tabellarius est.

Ib. *Ad eam.*] Fulviam indicat.

23. *Illâ mimâ.*] Cytheride, quam Volumniam nominaverat.

26. *O hominem nequam!*] Nemo vir turpior effœminato; & nequam dicitur quasi nequicquam.

27. *Catamitum.*] Catamitus dicitur puer meritorius, ut ait Servius ad Ecl. 8. qualis fuit Ganymedes.

28. *Terrore nocturno.*] Cùm fama fuit in urbem Antonium advenisse, crediderunt omnes mortuum fuisse Cæsarem.

30. *L. Plancus.*] Is est Plancus Munatii Planci frater, Ciceroni amicissimus, ad quem plures sunt ejus epistolæ. Cum autem tum Reipub. tùm Cæsari multas pecunias deberet Antonius, quibus impar erat solvendis, Plancus ille Tribunus-plebis sponsores Antonii se venditurum minatus est; à quo cùm urgeretur Antonius, dixit in concione se rediisse ut rem suam ageret; cui dicenti non credidit populus, persuasus ob mortem Cæsaris rediisse.

Quid egerit Antonius in Consulatu.

XIII. Sed nimis multa de nugis: ad majora veniamus. Cæsari ex Hispaniâ redeunti obviam longissimè processisti: celeriter

isti,

[a] isti, & redisti, ut cognosceret, te, si minùs fortem, attamen [b] strenuum : factus es ei rursus nescio quomodo familiaris ; [c] habebat hoc omninò Cæsar ; quem planè perditum ære alieno egentemque, si eundem nequam hominem audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissimè recipiebat. Hic igitur rebus præclarè commendatus, jussus es renunciari Consul, & quidem cum ipso : nihil queror de Dolabellâ, qui tùm est impulsus, inductus, elusus. Quâ in re quanta fuerit utriusque vestrûm perfidia in Dolabellam, quis ignorat ? ille induxit, ut peteret : promissum & receptum intervertit, ad seque transtulit : tu ejus perfidiæ voluntatem tuam [d] adscripsisti. Veniunt Kalendæ Januariæ : cogimur in Senatum : invectus est copiosiùs multò in istum & paratius Dolabella, quàm nunc ego. Hic autem iratus quæ dixit, dii boni ! cùm primùm Cæsar ostendisset, se, prius quàm proficisceretur, Dolabellam Consulem esse jussurum ; quem negant regem, qui & faceret semper ejusmodi aliquid, & diceret : sed cùm Cæsar ita dixisset, tùm hic bonus Augur eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset ; idque se facturum esse asseveravit. In quo primùm incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim ? isthuc,

[a] *ivisti.* [b] *promptum.* [c] *erat eâ indole.* [d] *addidisti.*

9. *Cum ipso.*] Cæsar quartùm Consul factus est, sibique collegam assumpsit Antonium, ut postea Dolabellam sibi substitueret, quia abdicare se Consulatu volebat Cæsar.

Ib. *Nihil queror de Dolabellâ.*] Cum Antonius videret sibi dari collegam in Consulatu, Dolabellam inimicissimum, in eum vehementissimè invectus est, & re infectâ Senatus dimissus est. Cùmque in eâdem semper esset Cæsar voluntate, auguria Antonius objecit.

Ib. *Impulsus.*] Dolabella ad petendum Consulatum à Cæsare impulsus fuerat ; à quo postea deceptus est. Nam assumpsit collegam Antonium.

11. *Ille.*] Cæsar.

12. *Intervertit.*] Intervertere propriè est rem alicui promissam ad se transferre, & efficere malitiosè, ne justo possessori restituatur.

13. *Kalend. Jan.*] His Kalendis inibant Magistratum Consules, & Senatum boni ominis causâ convocabant.

14. *In istum.*] In Antonium invectus est Dolabella, cùm non auderet in Cæsarem, à quo deceptus fuerat.

15. *Hic autem iratus.*] Antonius.

16. *Prius quàm proficisceretur.*] Cæsar cogitabat de bello Parthis inferendo, & de substituendo sibi Dolabella Consule.

17. *Esse jussurum.*] Invidiosè hac voce *jussurum* utitur, quasi summum sibi Reip. dominatum Cæsar assumpsisset. Nam pertinebat tantùm ad Consules interrogare, & ad populum jubere.

Ib. *Quem negant regem.*] Dicebant illi Cæsarem non Regem esse, cùm reverà Rex esset, cùm omnia ad arbitrium ageret in Repub.

19. *Bonus Augur.*] Ironia.

Ib. *Sacerdotio.*] Auguratum intelligit, qui sacer habebatur.

20. *Comitia auspiciis.*] Sicut intercedere Tribuni poterant, ita augures obnunciare, ne cum populo ageretur.

Ib. *Vitiare.*] Postquam habita erant comitia, poterant ostendere Augures in electione Consulum vitium aliquod vel defectum fuisse, v. g. quod de cœlo servatum non sit, quod tonuerit, pluerit, &c.

22. *Isthuc.*] Ostendit stultitiam Antonii, quia ignoravit quid sit Augurium.

quod te ſacerdotii jure facere poſſe dixiſti, ſi augur non eſſes, & Conſul eſſes, minus facere potuiſſes? vide ne etiam faciliùs: nos enim nunciationem ſolùm habemus; Conſules & reliqui magiſtratus etiam ſpectionem. Eſto hoc imperitè, nec enim ab homine nunquam ſobrio poſtulanda prudentia: ſed videte impudentiam: multis ante menſibus in Senatu dixit, ſe Dolabellæ comitia aut prohibiturum auſpiciis, aut id facturum eſſe, quod fecit: quiſquamne [e] divinare poteſt, quid vitii in auſpiciis futurum ſit, niſi de cœlo ſervare conſtituit? quod neque licet comitiis per leges; &, ſi quis ſervavit, non [f] habitis comitiis, ſed prius quàm habeantur, debet nunciare: verùm implicata inſcitia impudentia eſt, ſi nec ſcit quod Augurem, nec facit quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus uſque ad idus Martias Conſulatum: quis unquam apparitor tàm humilis, tàm abjectus? nihil ipſe poterat: omnia rogabat: caput in averſam lecticam inferens, beneficia, quæ venderet, à collegâ petebat. Ecce Dolabellæ comitiorum dies; ſortitio prærogativæ; quieſcit; renunciatur; tacet: prima claſſis vocatur; renunciatur: deinde,

[e] *prævidere.* [f] *completis.*

24. *Minus facere potuiſſes.*] Id eſt, multò plus impedire Conſul comitia potuiſſes.

Ib. *Vide ne etiam facilius.*] Id eſt, multo facilius potuiſſes facere.

25. *Nos.*] De ſe loquitur, quia inter Augures adſcriptus fuerat.

Ib. *Nunciationem.*] Poterant tantum Augures obnunciare quòd tonuerit, quòd pluerit, &c. At verò Senatus & Conſules inſpicere & judicare an impediri poſſit quod obnunciatum eſt. [*Spectio in auguralibus ponitur pro aſpectione,* inquit Feſtus; quod quidam neſcientes pro *ſpectionem* hic reponunt *inſpectionem.*]

26. *Eſto.*] Concedit ſe Antonium imprudentiæ arguiſſe, quam jam in eo ſingularem eſſe confirmat. Nam multis ante menſibus Dolabellæ minatus erat, aut prohibiturum auſpiciis comitia, aut per ſe prohibiturum.

31. *De cœlo ſervare.*] Id eſt, auſpicia cœlum obſervando captare.

Ib. *Per leges.*] Lex Ælia & Fuſia vetabat de cœlo ſervare, dum agebatur cum populo, quia id ante fieri conveniebat.

33. *Implicata inſcitia.*] Implicatam inſcitiam Antonii ait, quia admixtam habet impudentiam: inſcitia illius ſingularis eſt, quia rationem auguriorum ignorat; impudentia vero, quia minatur ſe impediturum quod ſine causâ prohibere non poteſt, & de futuris ſe divinaturum dixit.

35. *Ad idus Martias.*] Hoc tempore Cæſar interfectus eſt.

36. *Quis unquam apparitor.*] Apparitor dicitur, qui juſſa principum vel magiſtratuum exequitur.

37. *Omnia rogabat.*] Antonius omnia rogabat Cæſarem.

Ib. *In averſam lecticam.*] Lecticam, quâ Cæſar vehebatur, comitabatur Antonius.

38. *Quæ venderet.*] Gratis accipiebat Antonius à Cæſare beneficia, quæ poſtea aliis vendebat.

Ib. *Ecce Dolabellæ comitiorum dies.*] Cùm Cæſar ad Parthos profecturus eſſet, proximè voluit Conſulatum abdicare, & dare Dolabellæ; quare ad comitia populus convocatus eſt.

39. *Sortitio prærogativæ.*] Supple *fit.* Duo fuerunt genera tribuum, quæ ſuffragium ferebant: alteræ prærogativæ dicuntur, alteræ jure convocatæ. Prærogativæ quæ primæ ferunt ſuffragium, aliæ quæ jure convocatæ ſunt; ſecundo loco, quæ ex magnâ parte prærogativarum ſuffragium ſequebantur in creandis Magiſtratibus.

Ib. *Quieſcit.*] Nihil agit Antonius.

40. *Renunciatur.*] Conſul fit Dolabella: & nihil agit Antonius.

Ib. *Prima claſſis.*] Prima claſſis vocatur per præconem ad ferendum ſuffragium; obſerva autem quaſque tribus in quinque claſſes, claſſes vero in centurias, fuiſſe diſtributas.

Ib. *Renunciatur.*] Id eſt, primæ claſſis

e, ut adsolet, suffragatum secunda classis vocatur; quæ omnia ius sunt facta, quàm dixi. [g] Confecto negotio, bonus Augur ælium diceres) ALIO DIE, inquit. O impudentiam singuem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim de cœlo servasse dixisti, neque hodie dicis: id igitur obvenit ium, quod tu jam Kalendis Januar. futurum esse prævideras, tanto ante prædixeras. Ergo, hercule, magna, ut spero, tua tius, quàm reipublicæ calamitate, ementitus es auspicia: obinxisti populum Romanum religione: Augur Auguri, Consul onsuli obnunciavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellæ videar convellere; quæ necesse est aliquando ad nostrum collegium derantur. Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite: uamdiu tu voles, vitiosus Consul Dolabella: rursus cùm voles, alvis auspiciis creatus: si nihil est, cùm Augur iis verbis nunciat, juibus tu nunciasti; confitere te, cùm, ALIO DIE, dixeris, sorium non fuisse: sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, Augur à collegâ requiro.

XIV. Sed ne forte, ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam

[g] *lato suffragio.* [h] *rescindere.*

...is suffragio Dolabella Consul renunciatur.

41. *Suffragatum.*] Ad ferendum de more suffragia secunda classis vocatur.

42. *Bonus Augur.*] Antonium ironicè comparat cum Lælio augure sapientissimo; cujus summa fuit nominis auctoritas in Repub. De hoc Cic. in claris Orat. loquitur.

43. *Alio die.*] Cùm vidit Antonius Dolabellum Consulem electum, tunc eligendum alio die dixit esse, quasi vitiosè creatus esset.

44. *Quid videras.*] Jam impudentiam Antonii vituperat, qui cùm ne aves vidisset, nec sensisset pluvias, aut terræ motum, nec audivisset tonitru, ausus est tamen comitia illa Consularia tanquam vitiosa reprehendere.

45. *Obvenit vitium.*] Cùm Cæsar sibi collegam Antonium assumpsisset, statuissetque statim Consulatum abdicare, renunciari Consulem Dolabellam voluit: at Antonius objecit Auguria, utpote offensus Dolabellæ, quem non posse Consulem fieri, sine magnâ Reipublicæ calamitate dixit, neglecta præsertim Auguriorum religione. Ait autem Cicero quod prævisum ab Antonio vitium evenerit, sed quod prædicta calamitas in eum potius, quàm in Remp. recidet.

48. *Ementitus es auspicia.*] Finxit auspicia Antonius, cùm reverà nulla essent, quibus à Consulatu Dolabella prohiberetur.

Ib. *Obstrinxisti populum Rom.*] Deorum metu & irâ populum Romanum perculit Antonius, cùm dixit ab eo contra auspiciorum religionem Dolabellam renunciatum esse Consulem.

49. *Augur Auguri.*] Antonius Augur erat, & Consul; & Cæsar Augur etiam & Consul. Consules autem inter se & vitiare, & retinere auspicia poterant. Alii autem Magistratus inferiores obnunciare Consulibus non poterant.

51. *Ad nostrum collegium.*] Augurum collegium intelligit; ad quos videlicet pertinebat statuere de vitiis auspiciorum.

53. *Vitiosus Consul.*] Vitiosus Consul dicitur, in cujus creatione vitium aliquod obvenit, cùm aliquid animadversum est, ut cùm pluit, vel fulgur visum est, vel aliquid ejusmodi evenit. Salva autem auspicia dicuntur, in quibus nihil tale accidit.

54. *Si nihil est.*] Si nihil ab Augure servatum est.

56. *Sin est aliqua.*] Si quid est servatum quod nunciandum esset.

57. *Augur.*] Ego qui sum Augur.

[a] pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissimulat, P. C. apparet esse commotum; sudat, pallet: quidlibet, modò ne [b] nauseat, faciat, quod in porticu Minucià fecit: quæ potest esse turpitudinis tantæ defensio? cupio audire; ut videam ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in rostris collega tuus, amictus togâ purpureâ, in sellâ aureâ, coronatus: adscendis: accedis ad sellam; (ita eras Lupercus, ut te Consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis: gemitus toto foro; unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum & cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum [c] plangore populi; ille cum plausu rejiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui, cum auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles, & idem [d] tentares, quid populus Romanus ferre & pati posset. At etiam misericordiam captabas, supplex te ad pedes adjiciebas? quid petens? ut servires; tibi uni peteres, qui ita à puero vixeras, ut omnia paterere, ut facilè servires? à nobis populoque Romano mandatum id certè non habe-

[a] *turpissimam.* [b] *evomat.* [c] *gemitu.* [d] *experireris.*

2. *Lupercalia.*] Lupercalia sacra quædam fuerunt, quæ mense Februario à Lupercis, id est, Sacerdotibus Panos, in ejus honorem celebrabantur. Nam ut ait Servius in lib. 8. Æneid. dum illa peragerentur quondam, pecora Romanorum subitò à latronibus rapta sunt. Illi projectis vestibus latrones persecuti sunt, quibus oppressis, ac receptis pecoribus, propter rem bene gestam à nudis, consuetudo invaluit, ut nudi Lupercalia celebrarent. Eorum primus institutor Romulus à Valerio Max. dicitur; vultque in memoriam Romuli & Remi nutritorum à Lupâ celebrari.

4. *Porticu Minucia.*] Porticus illa Minucia in nonâ urbis regione fuit, quæ Minuciâ vel à portâ dicta est, vel ab arâ juxta illam, quæ Minucio sacra fuit, quem deum Romani colebant.

6. *Ubi rhetoris.*] Sextum Clodium intelligit Rhetorem suum, de quo supra.

7. *In rostris collega tuus.*] Rostra erant in foro Romano, ubi habebantur conciones ad populum.

Ib. *Collega tuus.*] Julius Cæsar in rostris sedebat, ad eos verò tantùm pertinuit sedere, qui judicabant.

Ib. *Togâ purpureâ.*] Toga purpureâ Regum erat & triumphantium.

8. *In sella aurea, coronatus.*] Sellâ aureâ Reges utebantur, quam etiam Cæsari Senatus decrevit, cum potestate perpetuò lauream coronam, auream in Ludis gestandi.

Ib. *Adscendis.*] Adscendit ad rostra Antonius.

Ib. *Accedis ad sellam.*] In quâ sedebat Cæsar.

9. *Ita eras Lupercus.*] Lupercus ab arcendis lupis dicitur: Consul verò à Consulendo, quia patriæ consulere debet. Lupercorum autem proprium erat insolescere, Consulis autem gravitatem præ se ferre, à quâ maximè alienus est Antonius.

Ib. *Diadema.*] Diadema regum est insigne, & fascia quædam, quæ eorum capiti circumligatur. Corona etiam regum est, sed cum hoc discrimine, quod etiam privatis civibus ob rem bene gestam, & triumphantibus concederetur.

10. *Gemitus toto foro.*] Id est, gemitus in foro à toto populo factus est.

11. *Meditatum & cogitatum scelus.*] Non ex improviso ostendit illud diadema quasi statim repertum, sed per summum scelus meditatus domi fuerat Cæsari imponere, quo summum ejus in totum populum dominatum ostenderet.

17. *Tibi uni peteres.*] Tolerabile fuisset, si petiisset, ut uni sibi servire licuisset.

bas.

bas. O præclaram illam eloquentiam tuam, cùm es nudus concionatus! quid hoc turpius? quid fœdius? quid suppliciis omnibus dignius? num expectas, dum te stimulis fodiam? hæc te, si ullam partem habes sensûs, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor ne imminuam summorum virorum gloriam: dicam tamen dolore commotus: quid indignius, quàm vivere eum, qui imposuerit diadema; cùm omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit? At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, C. CÆSARI, DICTATORI PERPETUO, M. ANTONIUM CONSULEM POPULI JUSSU REGNUM DETULISSE, CÆSAREM UTI NOLUISSE. Jam jám minimè miror, te otium perturbare; non modò urbem odisse, sed etiam lucem; cum perditissimis latronibus non solùm de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus & in judiciis esse potest, quæ tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti; Ideone L. Tarquinius exactus; Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius necati, ut multis pòst seculis, à M. Antonio, quod fas non est, rex Romæ constitueretur? Sed ad auspicia redeamus. De quibus rebus Idibus Martiis fuit in Senatu Cæsar acturus, quæro tum tu quid egisses? Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus ta-

20. *Nudus concionatus.*] Luperci nudi incedebant in Lupercalibus; & cùm Lupercus esset Antonius, meritò dicit nudum concionatum esse.

26. *Interfectum esse.*] Cæsar interfectus fuit Bruto & Cassio, cæterisque conjuratoribus, quia regium sibi dominatum vindicare videbatur, cujus tamen respuit insignia. At Antonius longè dignior morte fuit, qui ei illud voluit imponere.

27. *In fastis ad Lupercalia.*] Fasti libri sunt, quibus anni totius descriptio continetur, & in quos acta Consulum referebantur.

Ib. *Ad Lupercalia.*] Designat tempora quibus hoc diadema ab Antonio Cæsari oblatum est. Sic in Epist. Cic. ad Brut. *Decrevi ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur.*

28. *Dictatori perpetuo.*] Invidiosè dicit inscripsisse, *Dictatori perpetuo*, quia Dictator in discordiis civium tantùm ad sex menses creabatur.

29. *Populi jussu regnum detulisse.*] Turpiter mentitur Antonius populum imperium regni Cæsari detulisse.

32. *De die.*] De die vivunt qui palam, sine pudore, interdiu voluptatibus indulgent, tempestiva quæ vocantur convivia celebrantes. *In diem* vivere dicuntur, qui diei tantùm præsentis rationem habent, & de crastino non cogitant: quod latrones & impudentissimi quique faciunt.

35. *L. Tarquinius.*] Is septimus & ultimus fuit regum Romanorum, qui à L. Bruto ejectus est.

Ib. *Sp. Cassius.*] Cùm ille Cassius pro frumento Siculo pecuniam acceptam populo dedisset, necatus est. Vide Liv. lib. 2.

36. *Sp. Melius.*] Sp. Melius eques Romanus cùm suâ impensâ populo frumentum largitus esset, atque ob id factum in regni affectandi suspicionem venisset, ab Ahalâ Servilio Equitum Magistro jussu Cincinnati Dictatoris occisus est. Vide Liv. lib. 4.

Ib. *M. Manlius.*] M. Manlius Capitolium contra Gallos defendit; cùm verò multos ære alieno oppressos liberaret, affectandi regni crimine damnatus de rupe Tarpeiâ dejectus est: & Senatusconsultum factum, ne quis de gente Manliâ Marci cognomen assumeret.

38. *Cæsar acturus.*] Acturus erat Cæsar de auspiciis ab Antonio nunciatis contra Dolabellam, quem Cæsar profecturus brevi ad Parthos substituere sibi Consulem volebat.

40. *Ementitis.*] Ementiri quis auspicia dicitur, qui falsò obnunciat, & se de cœlo servasse asserit, cùm tamen non servarit.

men parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem [c] fortuna populi Romani: num etiam tuum de auspiciis judicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est.

XV. Quæ tua fuga? quæ formido præclaro illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ? cùm ex illâ fugâ, beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea frustra semper verissima Auguria rerum futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cùm me ad te ire vellent, ut ad defendendam rempublicam te adhortarer: quod metueres, omnia te promissurum: simul ac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque cùm cæteri Consulares irent, redirent, in sententiâ mansi: neque te illo die, neque postero vidi: neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, & quidem invitus, cùm omnes aditus armati obsiderent; qui tibi ille dies, Antoni, fuit? quanquam mihi subitò inimicus extitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. Qui tu vir, dii immortales! & quantus fuisses, si illius diei [a] mentem servare potuisses? pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem puerum nobilem [M. Antonii filium] M. Bambalionis nepotem: quanquam te bonum timor faciebat, non diuturni magister officii; improbum fecit ea, quæ dum timor abest, à te non discedit, audacia: etsi tum, cùm optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri [b] tyranni, si illud funus

[c] *felicitas.* [a] *consilium.* [b] *Cæsaris.*

43. *Interitus Cæsaris.*] Illo tempore Cæsar interfectus.

Ib. *Incidi in id tempus.*] Ait jam se nolentem, & præter consilium suum, in ea tempora incidisse, quæ mortem Cæsaris subsecuta sunt.

1. *Quæ tua fuga.*] Non prius audivit mortem Cæsaris Antonius, quàm abjectis Consularibus insignibus, fugâ suæ saluti consuluerit.

2. *Beneficio eorum.*] Brutus, Cassius, aliique qui Cæsarem occiderunt, sed Brutus præsertim, cùm de Antonio quoque interficiendo ab iis deliberaretur, vetuit ne ille occideretur, ut Plutarchus refert.

4. *Frustra semper verissima.*] Vera quidem erant Auguria Ciceronis, quia ante & post civile bellum prænunciavit quæ erant eventura, & reverà evenerunt; sed quibus nec Cæsar, nec Pompeius, nec Brutus credere voluerunt. Persuaserat enim Cæsari & Pompeio, ut res inter se componerent, & Bruto, ut Antonio diffideret; sed nemo eorum eum dicentem audivit.

5. *Liberatoribus nostris.*] Liberatores appellat Brutum, Cassium, aliosque conspiratores, qui, interfecto Cæsare, in Capitolium se receperunt.

11. *Post diem tertium.*] Nempe à morte Cæsaris.

12. *Ædem Telluris.*] De eâ dictum est, Philip. I. Parag. I. not. ad l. 7.

13. *Obsiderent.*] M. Lepidus post cædem Cæsaris, per noctem forum militibus replevit.

17. *M. Antonii filium.*] M. Antonius filium obsidem in Capitolium ad Brutum miserat, de quo Philip. I. Parag. I. not. ad l. 14.

18. *Bambalionis.*] De isto Bambalione dictum est, Philip. II. Parag. II. not. ad l. 7.

Ib. *Non diuturni magister officii.*] Timor homines in officio continet, sed non diu.

fuit,

fuit, sceleratissimè præfuisti: tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio: tu, tu, inquam, illas faces incendisti, & eas, quibus semiustulatus ille est, & eas quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit; tu illos impetus perditorum hominum, & ex maximâ parte servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen, quasi fuligine abstersâ reliquis diebus in Capitolio præclara Senatusconsulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula, neve cujus beneficii figeretur Meministi ipse de exulibus: scis de immunitate quid dixeris; optimum verò, quod Dictaturæ nomen in perpetuum de republicâ sustulisti; quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum Dictatorem, tolleres metum; [c] constituta respublica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutiùs sui potuit esse dissimilis? inspectantibus vobis, toto Capitolio, tabulæ figebantur: neque solùm singulis [d] veniebant immunitates, sed etiam populis universis: civitas non jam sigillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si hæc manent, quæ stante republicâ manere non possunt, provincias universas, P. C. perdidistis: neque vectigalia solùm, sed etiam imperium populi Romani hujus domesticis [e] nundinis diminutum est. Ubi est septies millies sestertiûm, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius

[c] *pacata.* [d] *vendebantur.* [e] *pactionibus.*

22. *Pulchra laudatio.*] Ironia. Antonius Orationem habuit ad populum de Cæsaris laudibus, in quâ concitavit populum contra illius interfectores.

Ib. *Tua miseratio.*] Populum non solum verbis, sed etiam ostensâ Cæsaris imagine, quam ex cerâ confecerat, & tunicâ sanguine conspersâ, manibus acceptâ & explicatâ ad miserationem provocavit. Appianus & Plutarchus.

23. *Tua cohortatio.*] Eâdem Oratione populum ad vindicandam Cæsaris mortem impulit.

Ib. *Illas faces incendisti.*] Commota plebs Antonii Oratione, facibus ex rogo Cæsaris acceptis, domum Bellieni Senatoris combussit, & ad aliorum percussorum ædes cucurrit, ad eas pariter incendendas; sed à Dolabellâ alio Consule vix repulsa est.

27. *Fuligine.*] Dum haberet Antonius suam Orationem, à rogi fumo, in quo comburebatur Cæsaris cadaver, fuliginosus factus est.

29. *Immunitatis tabula.*] Multæ immunitates & vacationes à bello militibus datæ fuerunt à Cæsare, quas ultrò conferre Antonius volebat, sed suadente Servio Sulpicio, Senatusconsultum factum est, quo vetabatur, ne qua ejusmodi deinceps immunitas valeret.

Ib. *Figeretur.*] Leges, decreta, & alia ejusmodi beneficia, quæ concedebantur, tabulis & æreis incisa, in Capitolio & in aliis locis publicis figebantur, ut omnibus innotescerent.

31. *Dictaturæ nomen.*] Tulit, ne quis ullam ob causam de Dictatore creando referret, neve Dictaturam oblatam acciperet; qui secus facit, eum ut necare jus fasque esset.

39. *Civitas.*] Romana civitas singulis & privatis hominibus dabatur.

44. *Septies millies sestertiûm.*] Id est, septemdecim milliones & quingenta millia aureorum nostratium Gallicorum.

43. *Quod in tabulis.*] Loquitur de tabulis, in quibus summæ pecuniarum continebantur.

Ib. *Ad Opis.*] Supple *ædem* Opis, ubi erat ærarium.

qui-

quidem pecuniæ; sed tamen, si iis, quorum erant, non redderentur, quæ nos à tributis possent vindicare. Tu autem H. S. quadringenties, quod idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere desiisti? [Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar?] Sunt ea quidem innumerabilia, quæ à diversis emebantur [f] non insciente te: sed unum egregium de rege Dejotaro, populo Romano amicissimo, decretum in Capitolio fixum: quo proposito, nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicior, quàm Dejotaro Cæsar? æque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rempublicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur à quo vivo, nec præsens, nec absens rex Dejotarus quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus est [g] gratus. Compellârat hospitem præsens, computârat, pecuniam imperârat, in ejus tetrarchiam unum ex Græcis comitibus suis collocârat: Armeniam abstulerat à Senatu da-

[f] *te conscio.* [g] *gratiosus.*

44. *Funestæ illius quidem pecuniæ.*] Pecunias ait esse funestas, quia ex proscriptione bonorum collectæ erant, qui Pompeio adhæserant.

46. *Quæ nos à tributis.*] Illæ pecuniæ, quanquam injustè collectæ sint, poterant tamen privatos cives ab illis pecuniis eximere, quas solvere coguntur Reip.

Ib. *H. S. quadringenties.*] Id est, millionem unum auri Gallici.

48. *Debere desiisti.*] Quærit quomodo æs dissolverit Antonius tam subitò. Ironicè loquitur, quia reverà non ille dissolverat, sed jure quodam tyrannico sibi vindicaverat.

Ib. *De commentariis infinitis.*] De his dictum est Phil. I. Parag. l. 18.

51. *De rege Dejotaro.*] Dejotarus Rex Gallogræciæ, amicus populi Romani, & Rex Armeniæ minoris à Senatu appellatus, cum Pompeio fuit in acie Pharsalicâ; at victo Pompeio à Cæsare, in regnum suum se recepit; satisfecit Cæsari, ad quem equites & pecuniam ab eodem Cæsare imperatam misit; quem etiam ad bellum contra Pharnacem proficiscentem in castello suo Lucceio recepit. Is à suis accusatus, quasi Cæsarem apud se divertentem occidere voluisset, à Cicerone defensus est; sed tamen alterâ Gallogræciæ parte à Cæsare multatus est, & ablata data ei à Senatu Armenia: at interfecto Cæsare, quidquid ablatum fuit, ei redditum est. Verùm Antonius legatis Regis & hospitibus dissuadentibus pollicitus est, si certam pecuniæ summam ei conferret Dejotarus, edictum se prolaturum, quo erepta à Cæsare restituerentur, quasi illud in commentariis Cæsaris invenisset.

54. *Huic ordini.*] Senatorio.

55. *Massiliensibus.*] Amicissimi fuerunt semper populo Romano Massilienses; quos tamen per legatos D. Brutum & A. Trebonium expugnavit: Immò eorum urbs Massilia in triumpho ejus deportata est, ut refert lib. 2. de Officiis. Infensus autem illis fuit, quòd Pompeio Senatuique faverint.

56. *Nec præsens.*] Bis vidit Dejotarum Cæsar; cùm nempè in Asiam contra Pharnacem profectus est, & cùm ex Asiâ rediit.

Ib. *Nec absens.*] Bis defensus est Dejotarus apud Cæsarem; Nicææ à M. Bruto, Romæ à Cicerone.

58. *Compellârat.*] Dejotarum Cæsar compellârat de pecuniâ sibi dandâ.

Ib. *Computârat.*] Id est, rationes contulerat, quibus summam fecerat ejus pecuniæ, quam ex toto Dejotari regno colligere poterat, ut eam populis suis imperaret.

59. *Tetrarchiam.*] Tetrarchia dicitur quarta regni pars.

tam; hæc vivus eripuit, reddidit mortuus: at quibus verbis? modo æquum sibi videri, modo non iniquum: [h] mira verborum complexio; at [i] ille nunquam (semper enim absenti affui Dejotaro) quidquam sibi, quod nos pro illo postularemus, æquum dixit videri.

XVI. Syngrapha H. S. centies per legatos viros bonos, sed timidos & imperitos, sine nostrâ, sine reliquorum hospitum regis sententiâ, facta in gynæceo: quo in loco plurimæ res [k] venierunt & veneunt; quâ ex syngraphâ quid sis acturus meditari censeo. Rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Cæsaris, simul atque audivit ejus interitum, [l] suo Marte res suas recuperavit; sciebat homo sapiens, jus semper hoc fuisse, ut quæ tyranni eripuissent, ea, tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur jureconsultus, ne iste quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem hæc agis, ex ista syngrapha deberi dicit pro iis rebus, quæ erant ante syngrapham recuperatæ: non enim à te emit; sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus. Quid ergo de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea, tanquam gladiatorum libellos, palàm venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam [m] appendantur, non numerentur, pecuniæ. At quam cæca avaritia est! nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimæ Cretensium vectigalibus liberantur: statuiturque, ne post M. Brutum Proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? an Cæsaris decreto

[h] *confusa dispositio.* [i] *Cæsar.* [k] *venditæ sunt & venduntur.* [l] *per se.* [m] *ponderentur.*

1. *Syngrapha.*] Syngrapha est formula obligationis, quâ nos aliquid ab alio accepisse, & reddere promittimus.

Ib. *H. S. centies.*] Ducenta quinquaginta millia scutatorum Gallicorum.

3. *Gynæceo.*] Gynæceum locus est destinatus solis mulieribus.

9. *Ne iste quidem.*] Intelligit Sextum Clodium Rhetorem & Consultorem Antonii; quem ab exilio revocavit.

13. *Ille vir.*] Dejotarus, qui fortiter egit recuperando sua bona, quæ Cæsar abstulerat.

14. *Auctorem.*] Cæsarem, qui auctor fuit.

Ib. *Commentariis infinitis.*] De istis commentariis dictum est superiore Oratione, qui infiniti à Cicerone dicuntur, quia nihil in eis certum.

16. *Imitatores.*] Hîc imitatores eos dicit, qui aliorum manus imitari poterant.

Ib. *Gladiatorum libellos.*] Respicit ad morem gladiatorum: nam qui pugnam editurus erat, solebat proponere libellos, in quibus dies futuri muneris designarentur, in quibus item nomina & paria gladiatorum exponerentur. Vide Lipsium Satur. l. 2. c. 18.

21. *Post M. Brutum.*] Post mortem Cæsaris Creta provincia Bruto decreta est, quam per decretum liberavit ab onere provinciæ, cum abierit è vivis Brutus; neque enim ausus id ante fuerat, ne Brutum læderet: ait autem, fixam fuisse tabulam, quia in tabula decreta & leges describebantur.

22. *Non constringendus.*] Insaniæ accusat Antonium.

Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cum Creta nihil a Brutum, Cæsare vivo, pertineret? At hujus venditione decreti ne nihil actum putetis, provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. E de exulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? nullius insecto calamitatem: tantum queror, primùm eorum reditus inquinatos, quorum causam dissimilem Cæsar judicaverit: deinde *nescio*, cur reliquis idem non tribuas: neque enim plus quam tres aut quatuor reliqui sunt: qui simili in calamitate sunt, cur tuâ misericordiâ simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti; quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quæ & risus hominum & querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia Tribunus-plebis sinistrum *fulmen* nunciabat? cùm tua quid interest, nulla auspicia sunt: cùm tuorum tam sis religiosus? quid? eundem in septemviratu nonne destituisti? intervenit enim: quid metuisti? credo, ne salvo capite negare non posses: omnibus eum contumeliis o-

23. *Creta nihil ad Brutum.*] Cæsar in annum sequentem Cassio Syriam, & Bruto Macedoniam decreverat, ut refert Appianus lib. 3. de bell. civil.

26. *Hic venditor.*] M. Antonius.

27. *De exulibus.*] Commentus est Antonius legem latam fuisse à Cæsare de exulibus revocandis, quam ad columnas appendi voluit.

28. *Reditus inquinatos.*] Id est, reditus ignominia notatos, quod serius aliqui aliis restituerentur. Legunt quidam *reditus æquatos*, quia quosdam restituit Antonius, quorum causæ dissimiles erant: nam dissimilium dissimilis ratio esse debet; qui graviùs peccarant, graviùs puniri par est. Eos autem æquavit Antonius, quia non ex Cæsaris mente, sed ex sua libidine restituit.

32. *In loco patrui.*] C. Antonius olim in Consulatu collega Ciceronis, patruus M. Antonii, accusatus à Cœlio de repetundis, ob Macedoniam ab eo expilatam; defensus à Cicerone, exilio damnatus fuerat. Sed licet Antonius multos ab exilio revocatos in pristinam dignitatem restitueret, de patruo suo nullam unquam mentionem fecit.

34. *Ad censuram petendam impulisti.*] Cum Antonius postea fuisset restitutus, eum ad censuram petendam excitavit, subornavitque homines levissimos & abjectissimos, qui illius essent competitores; quod & risus hominum movit, & querelas, quòd homines ejusmodi fierent Censuræ candidati, & quòd vir nobilissimus sic ab Antonio luderetur.

36. *Comitia non habuisti.*] Censores à Consulibus comitiis centuriatis creabantur.

Ib. *An quia Tribunus-plebis sinistrum.*] Ironicè ridet, quod fuerit prohibitus à comitiis habendis obnunciatione alicujus Tribuni, qui fulmen aliquod sinistrum viderat, quod vitiosum erat comitiis: nam tonante Jove & fulgurante, comitia haberi nefas.

38. *Religiosus.*] Ironia. Augur autem erat Antonius, ideoque religiosus, unde suos auspiciis subesse non existimabat, & se ac suos extra omnia auspicia positos esse sibi persuadebat.

Ib. *Eundem in septemviratu.*] Cum C. Antonius septemviratum peteret, ab Antonio relictus est. Septemviri autem illi Epulones dicti sunt, quòd epulas indicendi Jovi cæterisque diis potestatem haberent.

39. *Intervenit enim.*] Id est, adfuit C. Antonius; quare absentiam causari non potuit Antonius.

Ib. *Ne salvo capite.*] Sic interpretor cum Maturatio: *Id est, salva & integra fama C. Antonii, quem idcirco adesse voluit Antonius, ut majori dedecore afficeretur, cum negare septemviratum ei integra fama non posset.*

nerasti,

nerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas; filiam ejus, sororem tuam [d], ejecisti, alia [e] conditione quæsita, & ante perspecta: non est satis; [f] probri insimulasti pudicissimam fœminam: quid est, quod addi possit? contentus eo non fuisti; frequentissimo Senatu Kalendis Jan. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii causam ausus es dicere, quod ab eo sorori & uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentior-ne, qui in Senatu; an improbior, qui in Dolabellam; an impurior, qui patre audiente; an crudelior, qui in illam miseram tàm spurcè, tàm impiè dixeris? Sed ad chirographa redeamus: [g] quæ fuit tua cognitio? acta enim Cæsaris pacis causâ confirmata sunt à Senatu: quæ quidem Cæsar egisset, non ea, quæ Cæsarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur; si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur [h] veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Juniis de Cæsaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocasti? quas Kalendas Junias expectasti; an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O præclaram illam [i] percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tùm, cùm etiam Capuam deducere coloniam conatus es! quemadmodum illinc abieris, vel potius penè non abieris, scimus: [k] cui tu urbi minitaris; utinam conere, ut aliquando illud, PENE, tollatur. At quàm nobilis est tua illa peregrinatio? quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cùm de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicæ [l] vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, & collusoribus dividebas; mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hæ quondam arationes, Campana & Leontina, in populi Romani patrimonio

[d] *repudiasti.* [e] *alia uxore.* [f] *stupri.* [g] *cur ea tu solus cognovisti?* [h] *venduntur?* [i] *peragrationem.* [k] *quali.* [l] *damnum.*

42. *Sororem tuam.*] Erat filia C. Antonii, qui patruus erat hujus Antonii; patrueles enim fratres vel sorores sunt, ait Caius, qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.

51. *Ad chirographa redeamus.*] Chirographum est privata cautio manu alicujus vel scripta, vel subscripta. Loquitur de chirographis hîc, quæ falso Cæsaris nomine protulit.

55. *At si placuerat.*] Occupatio quæ fit ab ipso Cicerone.

60. *Capuam coloniam.*] Ridet Antonium, qui cum Capuam coloniam deducere vellet ex veteranis militibus, à Capuanis non solum prohibitus, sed pene interfectus est.

63. *Penè tollatur.*] Penè occisus est Capuæ Antonius: optat ut illud *penè* tollatur, sed interficiatur Antonius.

66. *Agrum Campanum.*] Campanus ager publicus & vectigalis erat; quem tamen Antonius dividere militibus veteranis voluit, ut sibi addictos haberet.

70. *Agro Leontino.*] Ager Leontinus est in Sicilia, quem Sexto Clodio suo dicendi magistro cedit.

71. *In pop. Rom. patrimonio.*] Quamdiu illi agri in populi Romani patrimonio fuerunt.

grandi fœnore, & fructuosæ ferebantur. Medico tria millia jugerum, quasi te sanum fecisset; Rhetori duo, quasi disertum facere potuisset.

XVIII. Sed ad iter Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Cæsar ante deduxerat. Consuluisti me per literas de Capuâ tu quidem (sed idem de Casilino respondissem) posses ne, ubi colonia esset, eò coloniam novam jure deducere: negavi in eam coloniam, quæ esset auspicatò deducta, dum esset [a] incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos [b] adscribi posse rescripsi: tu autem, [c] insolentia elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta; ut vexillum tolleres, & aratrum circumduceres; cujus quidem vomere portam Capuæ penè perstrinxisti, ut florentis coloniæ territorium minueretur. Ab hâc perturbatione [d] religionum [e] advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem: quo jure? quo ore? eodem, inquies, quò in hæredum L. Rubrii, quo in hæredum L. Turselii prædia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et si ab hastâ, valeat hasta, valeant tabulæ, modò Cæsaris, non tuæ: quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quîdem

[a] *integra.* [b] *adjungi.* [c] *superbia.* [d] *auguriorum.* [e] *invadis.*

72. *Grandi fœnore, & fructuosæ.*] Id est, feracissimi illi agri multos populo Romano fructus referebant. In aliis codicibus legitur *glandiferæ*, at vox ista quercuum est, quæ steriles sunt: nisi forte vellt Cicero glandibus hos agros ad sues pascendos abundare. [Sed de Arationibus hic agitur. Manutius *grandiferæ* legit.]

73. *Quasi disertum facere potuisset.*] Rhetor ille Clodius operam in edocendo Antonio declamationem perdiderat: cui tamen tria millia jugerum pro mercede rependit; at quam longè plura, si doctiorem reddidisset?

a. *Casilinum.*] Casilinum oppidum est Campaniæ ad flumen Vulturnum, quò jam Cæsar, confectis bellis civilibus, coloniam deduxerat.

5. *Auspicato deducta.*] Nihil Romani suscipiebant, quin prius auspicia captarent.

9. *Ut vexillum tolleres.*] Quod fieri solet in colonia deducenda, *Manut.*] Quia ferè milites confectis stipendiis, mercedis gratia in colonos assumebantur, illi sub vexillo in colonias deducebantur; quò cum pervenissent, vexillum figebatur.

Ib. *Aratrum circumduceres.*] Agri qui novæ coloniæ concedebantur, aratro designabantur.

10. *Portam Capuæ.*] Spatium terræ Casilinensibus agris adjunctum, tam amplum fuit, ut penè ad portam urbis Capuæ pertineret.

11. *In M. Varronis.*] Marcus ille Varro longe omnium togatorum sui temporis doctissimus Pompeium secutus fuerat. Eo mortuo, invasit in ejus fundum Antonius, causatus eum à Cæsare accepisse pecuniam.

15. *Et si ab hasta.*] Concedit Antonio Cicero legitimè illum agrum emisse, quia à Cæsare hastæ subjectus est.

16. *Non tuæ.*] Id est, falsæ, quia multas falsas tabulas, quasi à Cæsare scriptas, proferebat.

Ib. *Quibus debuisti.*] Proferebantur Senatorum tabulæ, quibus patebat ingentem pecuniæ summam, de qua superius, Idibus Martiis debuisse.

17. *Non quibus tu te liberavisti.*] Falsis nominibus tabulas Antonius proferebat, quibus se ære alieno liberabat.

Cas

Caffinatem fundum quis [f] veniiffe dicit? quis haftam iftius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit? mififfe te dicis Alexandriam, qui emeret à Cæfare; ipfum enim expectare magnum fuit: quis verò audivit unquam (nullius autem falus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam effe detractam? Quòd fi etiam fcripfit ad te Cæfar, ut redderes; quid fatis poteft dici de tantâ impudentiâ? Remove gladios illos parumper, quos videmus: jam intelliges, aliam caufam effe haftæ Cæfaris, aliam confidentiæ & temeritatis tuæ; non enim te dominus modò illis fedibus, fed quivis amicus, vicinus, hofpes, procurator arcebit. At quàm multos dies in eâ villâ turpiffimè es perbacchatus? ab horâ tertiâ bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipfa mifera, *quàm difpari domino!* quanquàm quomodo ifte dominus? fed tamen quàm à difpari tenebantur! ftudiorum enim fuorum M. Varro voluit effe illud, non libidinum diverforium: quæ in illâ villâ anteà dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? jura populi Romani, monumenta majorum, omnis fapientiæ ratio omnifque doctrinæ. At verò, te inquilino (non enim domino) perfonabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoriis, fcorta inter matres-familias verfabantur. Caffino falutatum veniebant, Aquino, Interamna: admiffus eft nemo;

[f] *venditum effe.*

19. *Mififfe te dicis Alexandriam.*] Dicebat Antonius, fubjecta haftæ fuiffe, feu auctione vendita fuiffe Alexandriæ à Cæfare Varronis bona, ad quæ emenda miferat.

20. *Magnum fuit.*] Ironia; tanta enim avaritiæ cupiditate ducebatur Antonius, ut non potuerit expectare dum Cæfar Romam rediiffet.

23. *Ut redderes.*] Cæfar fcripfit ad Antonium, ut Varroni fuum fundum redderet Caffinatem.

24. *Remove gladios.*] Oftendit ipfum vi & armis obtinere iftum fundum Varronis, & fejungit Cæfaris caufam ab Antonii audaciâ.

26. *Non dominus modò.*] Si deftituatur armis Antonius, non modo Varro illius fundi dominus eum non recipiet, fed nemo erit qui non Antonium dejiciat ex illis poffeffionibus, quas injuftè fibi vindicavit.

28. *Es perbacchatus.*] Id eft, omni te libidinis infaniæ turpiffimè permififti.

29. *Ab horâ tertiâ.*] Sunt qui putant Ciceronem loqui de tertiâ noctis horâ, & de illis antelucanis cœnis, quas frequentiffimè reprehendebat in Catilina. [Sed multo turpius erat ab horâ tertiâ diei perbacchari, cum hora noua fobriis initium effet cœnæ.]

32. *Diverforium.*] Diverforium dicit, quia in villis tantum ad tempus, animi relaxandi causâ, habitatur.

35. *Inquilino.*] Inquilino dicitur qui folus in ædibus conductis habitat, non autem cum domino, vel eo qui habitandi jus habet.

38. *Meritoriis.*] Pueri meritorii dicuntur, qui fub corpore quæftum faciunt.

Ib. *Scorta.*] Scortum mulier infamis eft.

Ib. *Matres-familias.*] Mater familias pro muliere pudicâ & honeftâ, five vidua fit, five nupta, fumitur.

Ib. *Caffio.*] Caffinum Campaniæ oppidum eft.

39. *Aquino.*] Aquinum oppidum eft in Latio.

Ib. *Interamna.*] Interamna Campaniæ oppidum eft, non longe ab Aquino, quod fic dictum eft, quia inter duos amnes in unum confluentes, Melpim & Lirim, interjacet. Strabo.

jure id quidem. In homine enim turpissimo [g] obsolebant dignitatis insignia. Cùm inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviàm ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multitudo; at iste opertâ lecticâ latus est per oppidum, ut mortuus. Stultè Aquinates; sed tamen in viâ habitabant: quid Anagnini? qui, cùm essent [h] devii [obviam ei] descenderunt, ut istum, tanquàm si esset Consul, salutarent: incredibile dictu est; tamen inter omnes constabat, neminem esse resalutatum; præsertim cùm duos secum Anagninos haberet, Mustellam & Laconem; quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos? vexavit Puteolanos, quòd C. Cassium, quòd Brutos patronos adoptassent: magnó quidem judicio, studio, benevolentiâ, caritate; non tu te, ut Basilum, vi & armis, & alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo esse illorum cliens. Intereà dum tu abes, qui dies ille collegæ tui fuit, cùm illud, quòd tu venerati solebas, bustum in foro evertit? quâ re tibi nunciatâ, ut constabat inter eos, qui unà fuerunt, concidisti: quid evenerit postea, nescio: metum credo valuisse, & arma. Collegam quidem de cœlo detraxisti; effecistique non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certè ut dissimilis esset sui.

XVIII. Qui verò reditus inde Romam? quæ perturbatio totius urbis?

[g] *obscurabantur.* [h] extra *viam.*

44. *Stulte Aquinates.*] Aquinates venerunt quidem obviam, quia habitabant circa viam Latiam, per quam iter faciebat: sed stultè egerunt; neque enim dignus erat qui tanto in honore haberetur Antonius.

45. *Anagnini.*] Anagnia oppidum est Campaniæ.

48. *Mustellam & Laconem.*] Ce his loquitur lib. ad Att. 16.

51. *Sidicinos.*] Sidicinum, sive Teanum, colonia & urbs Campaniæ fuit, Cassinum versus.

Ib. *Puteolanos.*] Puteoli maritimum oppidum est in Campania. Festus: *Puteolos dictos putant ab aquæ calidæ putore: quidam à multitudine puteorum earundem aquarum gratiâ factorum.*

52. *Brutos.*] Invaluerat hæc consuetudo apud illos veteres, ut singulæ nationes Romæ patrones haberent, in quorum essent clientelâ.

53. *Basilum.*] Basilus ille primo Pompeium, deinde Antonium secutus est.

56. *Collegæ.*] Dolabellam dicit, qui bustum Cæsaris evertit; de quo dictum Philip. I. Parag. I.

58. *Concidisti.*] Id est, metu exanimatus es.

Ib. *Metum credo, & arma.*] Hic Cicero Dolabellam arguit, quòd Reipublicæ partes deseruerit, non metu armorum Antonii, ut dicebat: sed quia ab eo pecuniâ corruptus est, ut eum sibi semper addictum haberet.

59. *De cælo detraxisti.*] De cælo detrahere, sive disturbare, idem est, ac aliquam de maximâ gloriâ dejicere, seu laudibus spoliare: nam quos laudamus, dicimus eos ad cœlum laudibus efferre.

Ib. *Effecisti.*] Cùm non tàm esset improbus Dolabella quàm Antonius, effecit non ut sibi Antonio esset similis Dolabella; id est, tàm sceleratus quàm Antonius; sed saltem non tàm probus quàm anteà fuisset.

urbis? memineramus Cinnam nimis potentem; Syllam posteà dominantem, Cæsarem regnantem videramus: erant fortasse gladii, sed ii absconditi, nec ita multi; ista verò quæ & quanta barbaria est? agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: [a] scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis, P. C. consuetudine obduruimus; Kalendis Juniis, cùm in Senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repentè diffugimus: at iste, qui Senatu non egeret, neque desideravit quemquam, & potiùs discessu nostro lætatus est, statim illa mirabilia facinora effecit: qui chirographa Cæsaris defendisset lucri sui causâ, is leges Cæsaris, easque præclaras, ut rempublicam concutere posset, evertit; numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cùm actorum Cæsaris defensor esse deberet, & in publicis, & in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis actis nihil est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret promulgatas, promulgavit. Testamentum irritum fecit: quòd etiam [b] infimis civibus semper [c] obtentum est, [d] signa, [e] tabulas, quas populo Cæsar unà cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

[a] plenas *scutis*. [b] *abjectis*. [c] *ratum fuit*. [d] *statuas*. [e] *imagines*.

2. *Cinnam.*] Cinna civis fuit Romanus, qui crudelitate suâ Rempub. vastavit, & adversarios vocatis ad pileum servis vicit.

Ib. *Syllam.*] Sylla Dictaturam invasit, in eâque summâ crudelitate superatis partibus Marianis contra cives usus est.

3. *Gladii absconditi.*] Cinna, Sylla, & Cæsar dominatum sibi quidem usurpabant, sed non apertè ut Antonius.

5. *Agmine quadrato.*] Sequebantur Antonium milites quasi semper parati ad prælium.

7. *Obduruimus.*] Obdurescere dicuntur qui callum obducunt.

Ib. *Kal. Jun.*] Kalendis Juniis rediit in urbem Antonius, quo tempore propter illius metum, nemo Senator in Senatum venire ausus est.

9. *At iste.*] Antonius videlicet, qui tyrannus erat, non indiguit ope Senatûs; cum vellet Remp. ad arbitrium suum regere.

10. *Mirabilia facinora.*] Per illa mirabilia facinora intelligit ea quæ præter omnium admirationem fiunt. Ironia: nam postea exponit, quæ sceleratè & ambitiosè ab Antonio facta sunt.

11. *Chirographa.*] Cæsaris chirographa valere quidem voluit Antonius, quia iis ad avaritiam suam & libidinem abutebatur, sed non alias Cæsaris leges; quia Rempub. stabiliebant, quam evertere funditùs volebat.

13. *Numerum annorum.*] Tulerat Cæsar ne provinciæ Prætoriæ plusquàm annum, ne plusquam biennium Consulares obtinerentur. At eorum imperium ad plures annos prorogavit Antonius.

16. *Firmissimum est testamentum.*] Ex Ulpiano, *testamentum est mentis nostræ contestatio in id solemniter facta, ut post mortem nostram valeat.* Quare firmissimum omnium, quæ fiunt à privatis, haberi debet.

17. *Sine promulgatione.*] Lex promulgari tum dicebatur, cum populo proponebatur vel ferenda, vel abroganda. Ferre enim, vel abrogare legem sine jussu populi non licuit.

Ib. *Alias, ut tolleret, &c.*] Veras leges quas tulerat Cæsar sustulit; & falsas promulgavit, & exposuit populo.

21. *In hortos Pompeii.*] Domum & hortos Pompeii Antonius emerat.

Ib. *Villam Scipionis.*] Hæc villa erat in Tiburtino, quam ab hasta emit Antonius.

Et tu in Cæsaris memoriâ diligens? Tu illum amas mortuum? quem is [f] majorem honorem consecutus erat, quàm ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergò flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic Divo Julio Marcus Antonius? quid igitur [g] cessas? cur non [h] inaugurare? sume diem: vide, qui te inauguret: collegæ sumus: nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quòd tyranni sacerdos es, sive quòd mortui! Quæro deinceps, num hodiernus dies qui sit ignores? nescis, heri quartum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quintus prætereà dies Cæsari tribueretur? cur non sumus prætextati? cur honorem Cæsari tuâ lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quæres; placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem? mihi verò nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi fortè vis fateri te omnia quæstu tuo, non illius dignitate [i] metiri. Quid ad hæc tandem? expecto eloquentiam tuam:

[f] *poterat consequi majorem honorem.* [g] *differs?* [h] *consecratis.* [i] *æstimare.*

22. *Cæsaris memoriâ diligens.*] Id est, tu qui tam diligens es in honorandâ memoriâ Cæsaris.

24. *Pulvinar, simulacrum.*] Pulvinar lectulus erat stratus in templis, in quo numinis alicujus simulacrum reponebatur.

Ib. *Fastigium.*] Fastigium moles quædam erat instar pyramidis in altum extructa, quàm variis picturis ornatam in consecrationibus Deorum erigebant: [is igitur Cæsari honos datus, ut tanquam in æde sacrâ, sic in ejus domo fastigium esset.

Ib. *Est ergo flamen.*] Flamen seu sacerdos divis assignabatur, ut Jovi, quia Dialis; Marti, quia Martialis; Romulo, quia Quirinalis dicebatur. Unde porrò flamen dictus sit, jam exposuimus in Orat. pro Mil. Parag. VI. l. 32.

25. *Divo Julio.*] Divos appellabant eos homines, qui virtute cæteris superiores inter deos referebantur.

27. *Collegæ sumus.*] Cicero & Antonius augures erant.

28. *Sive quod mortui!*] Contendit non esse referendum in Deos Cæsarem, tum quia tyrannus, tum quia occisus fuit. Homines autem ejusmodi planc indigni erant honoribus.

29. *Quæro deinceps.*] M. Antonius tulerat ad populum, & populus comprobaverat, ut quinto ludorum die sacra Cæsari fierent: quod neglexit Antonius, & quod in eo jam carpit Cicero.

30. *Ludorum Rom.*] Illi ludi primum à Tarquinio Prisco instituti, hique Romani seu Circenses dicti sunt, quod in Circo maximo exhiberentur, in quibus pugiles & equites decertabant.

32. *Cur non sumus prætextati?*] Ex illo loco edocemur cum prætextâ ludis adfuisse Romanos, quibus jus vestis illius erat; de hâc dictum est sæpe.

33. *Supplicationes.*] Antonius tulerat ut supplicationes mortuo Cæsari quasi Deo deferrentur.

34. *Pulvinaria noluisti?*] Noluit Antonius ut pulvinaria Cæsaris statuæ collocarentur, ne qua forte injuria inferretur. At inde eum arguit Cicero, quia vel ei omnes honores divini exhibendi sunt, vel nullus.

36. *Pulvinar esse.*] Quatuor hæc honorum genera ei, qui in deos referebantur, conferebant, simulacrum sive statuam; pulvinar, in quo reponeretur ad populorum venerationem; fastigium; sacerdotem.

40. *Expecto eloquentiam.*] Ridet Antonium, cujus nulla erat eloquentia, & dicendi usus, quem ironicè confert cum avo suo disertissimo oratore, quem pas-

am: disertissimum cognovi avum tuum; at te etiam apertiorem in dicendo: ille nunquam nudus est concionatus; tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad hæc? aut omninò [k] hiscere audebis? ecquid reperies ex tam longâ oratione meâ, cui respondere posse confidas? Sed præterita omittamus. Hunc unum diem, hunc unum, inquam, hodiernum diem, hoc [l] punctum temporis, quo loquor, defende, si potes: cur armatorum coronâ Senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur [m] valvæ Concordiæ non patent? cur homines omnium gentium maximè barbaros, Ityræos, cum sagittis deducis in forum: Præsidii sui causâ se facere dicit.

[k] *aperire* os. [l] *momentum*. [m] *fores*.

sim laudat Cicero in libris de Oratore.

41. *Disertissimum.*] Dicebat hic Antonius Orator multos se disertos Oratores, eloquentem neminem vidisse.

Ib. *At te etiam apertiorem.*] Apertus & simplex idem significant. Amphibologicè autem Antonium ridet, dum apertum & simplicem vocat; nam & ad corpus, & ad orationem hæc verba referri possunt. Nam cum esset Lupercus, nudus concionatus erat.

47. *Armatorum coronâ.*] Quando Antonius primæ Ciceronis orationi respondit, omnia loca armatis militibus complevit.

49. *Concordiæ.*] Id est, templi Concordiæ.

50. *Ityræos.*] De his supra Parag. IV. l. 23.

PERORATIO.

In quâ conatur Antonium ad meliorem frugem revocare: & ab ipsâ scelerum suorum magnitudine, quæ diuturna esse non potest; & ab exemplo Cæsaris eum confirmat, qui occisus est, cùm longè Antonium superaret: denique ostendit quantùm mortem contemnat, modò moriens populum Romanum liberum relinquat.

XIX. Nonne igitur millies perire est melius, quàm in suâ civitate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, præsidium; caritate & benevolentiâ civium septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista populus Romanus, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobiscum egeris, dùm istis consiliis uteris, non potes esse, mihi crede, diuturnus; etenim ista tua minimè avara conjux, quam ego sine contu-

5. *Salvis nobis.*] Exprobrat tacitè Antonio consilium de Cicerone interficiendo.

7. *Minime avara conjux.*] Fulvia conjux Antonii, jam Clodio, & Curioni nupserat; duos illos posteriores ad seditiones excitandas impulerat. Quorum uterque, Clodius videlicet à Milone interfectus est, Curio à Juba rege Mauritaniæ cum suis copiis deletus est. Sperat

contumeliâ describo, nimiùm debet diù populo Romano tertiam [a] pensionem. Habet populus Romanus ad quos gubernacula reipublicæ deferat; qui ubicunque terrarum sunt, ibi est omne reipublicæ præsidium, vel potiùs ipsa respublica, quæ se adhuc tantummodò ulta est, nondum recuperavit: habet quidem certè respublica adolescentes nobilissimos, paratos defensores; quò volent, illi cedant, otio consulentes; tamen à republicâ revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, & ipsa res salutaris; sed inter pacem & servitutem plurimùm interest: pax est tranquilla libertas; servitus malorum omnium postremum, non modò bello, sed morte etiam repellendum. Quod si seipsos illi nostri liberatores è conspectu nostro abstulerunt; at exemplum facti reliquerunt; illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tamen rex fuit, cùm esse Romæ regem licebat. Spurii Cassius, Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati: hi primi cum gladiis, non in regnum appetentem sed in regnantem impetum fecerunt; quod cùm ipsum factum per se præclarum atque divinum est, tùm expositum ad imitandum; præsertim cùm illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix cœlo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsâ conscientiâ pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contemnendam. Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo Dictaturam sustulisti: pone ante oculos lætitiam Senatûs populique Romani: confer cum hac nummatione tuâ tuorumque; tum intelliges, quantum inter laudem & lucrum intersit; sed nimirùm, ut quidam morbo aliquo & sensûs stupore suavitatem cibi non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi veræ laudis gustum non habent. Sed si te laus allicere ad rectè faciendum non potest, ne metus quidem à fœdissimis factis potest avocare? Judicia non metuis, si propter innocentiam laudo; si propter vim non

[a] *solutionem.*

rat quoque Orator, & brevi Antonium interficiendum esse conjugis facinore.

9. *Ad quos.*] Brutum & Cassium designat, qui Rempub. contra Tyrannos defendent, quam jam à Cæsaris invasione vindicarunt.

14. *Illi cedant.*] Etiamsi Brutus & Cassius profecti fuissent in provincias post Cæsaris cædem, voluerunt illi cedere ad tempus, ut Reipub. otio consulerent. At illi facile revocabuntur, ut eandem Rempub. contra Antonii potentiam tueantur.

20. *Tarquinium Brutus.*] Junius Brutus Tarquinium exegit Româ: de hoc dictum Phil. II. Parag. V. not. ad *l.* 52. Vide Livium lib. 1.

22. *Cassius, Melius, Manlius.*] De his supra ibid. l. 56.

24. *In regnantem.*] Cæsarem.

32. *Nummatione.*] Nummatio est magna vis pecuniæ. [Sed alii rescribendum censent *Nundinatione.*]

intel-

intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes, egregiosque cives, quod à corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutiùs non ferent. Quæ est autem vita, dies & noctes timere à suis? nisi verò majoribus habes beneficiis obligatos, quàm ille quosdam habuit ex iis, à quibus est interfectus. An tu es ullâ re cùm eo comparandus? fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literæ, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, attamen magnus: multos annos regnare meditatus, magno labore, magnis periculis, quod cogitaret, effecerat: muneribus, [b] monumentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam delenierat: suos præmiis, adversarios [c] clementiæ specie devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu, partim patientiâ, consuetudinem serviendi. Cùm illo ego te dominandi cupiditate conferre possum: cæteris verò rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ [d] sunt inusta, hoc tamen boni est, quòd didicit jam populus Romanus, quantum cuique crederet, quibus se committeret, à quibus caveret. Hæc igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulchrum, beneficio gratum, famâ gloriosum, tyrannum occidere? an, cùm illum homines non tulerint, te ferent? certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas expectabitur. Respice, quæso, aliquando rempublicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles; cum republicâ redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso profitebor; defendi rempublicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinæ gladios, non pertimescam tuos; quinetiam corpus libenter obtulerim, si [e] repræsentari morte meâ libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Romani pariat quod jamdiù parturit. Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso

[b] *ædificiis.* [c] *clementia ficta.* [d] *illata.* [e] *restitui.*

41. *Tui te.*] Ait, quod, quemadmodum ab hominibus amicis & familiaribus occisus est Cæsar, ita à suis sit Antonius occidendus.

44. *Quosdam habuit.*] Cæsar pluribus beneficiis multos ex suis interfectoribus affecerat, præcipuè Decimum Brutum, quem in secundis hæredibus nominaverat. Marcus vero Brutus filius ejus creditus fuerat.

50. *Congiariis.*] Congiarium munus significat, quod ab imperatore dabatur.

63. *Quibus ortus sis.*] Habuit in familia M. Antonius avum M. Antonium oratorem celeberrimum, qui Consulatum gessit anno urbis 654. & Caium Antonium, qui cum Cicerone Consul fuit.

69. *Pariat, quod jamdiu parturit.*] Parere dicitur qui fœtum in lucem edit; parturire vero, qui parere desiderat.

in templo negavi, poſſe mortem immaturam eſſe Conſulari, quanto veriùs nunc negabo ſeni? Mihi verò, P. C. jam etiam optanda mors eſt, perfuncto rebus iis, quas adeptus ſum, quaſque geſſi: duo modò hæc opto; unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam; hoc mihi majus à diis immortalibus dari nihil poteſt: alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republicà quiſque mereatur.

76. *Ut de Repub. quiſque mereatur.*] Optat ut bene iis, qui bene de Republicâ, at male iis, qui male de Republicâ meriti ſunt, eveniat.

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICA IX.

ARGUMENTUM.

LEGE cautum erat apud Romanos, ut qui in munere obeundo legati interfecti essent, eis statua erigeretur; quare cùm in suâ legatione ad Antonium Servius Sulpicius interiisset, actum est in Senatu de statuâ ei decernendâ: in eâ fuerunt opinione Pansa Consul & Cicero. P. Servilius eum quidem sepulcro, non statuâ, honestandum censuit, utpote qui non ferro, sed tantùm ex valetudine obiisset. Contendit Cicero & sepulcro & statuâ ornandum esse, hâc maximè fretus ratione; quòd etsi non ex casu obierit, tamen ei legatio mortem attulerit, quia gravi affectus valetudine profectus ad Antonium est.

GENUS CAUSÆ.

In genere deliberativo est: agitur enim de statuâ legato erigendâ, qui in legatione diem obiit.

STYLUS.

Stylus quidem mediocris est, versatur enim in legis & exemplorum interpretatione, & narrationibus; quandoque tamen sublimior, maximè cùm Sulpicium laudat.

PARTES.

Hæc oratio Exordio constat, Narratione, Divisione, Confirmatione, & Peroratione.

EVENTUS.

Erecta est in Rostris Servio Sulpicio statua; ut refert Pomponius lib. Digest. 1. tit. de Orig. Juris.

EXOR-

EXORDIUM.

I. VELLEM, dii immortales fecissent, P. C. ut vivo potius Servio Sulpicio gratias ageremus, quàm mortuo honores quæreremus. Nec verò dubito, quin, si ille vir [a] legationem renunciare potuisset, reditus ejus & nobis gratus fuerit, & reipublicæ salutaris futurus: non quo L. Philippo & L. Pisoni aut studium, aut cura defuerit in tanto officio tantoque munere; sed cùm Servius Sulpicius ætate illos anteiret, sapientiâ omnes, subitò ereptus è causâ totam legationem orbam & [b] debilitatam reliquit.

INTERPRETATIO.

[a] *legatione peractâ domum redire.* [b] *imperfectam.*

NOTÆ.

7. *Sapientiâ omnes.*] Ait Sulpicium superare omnes alios sapientiâ propter singularem ejus juris tum humani tum divini scientiam, quâ excellebat; dicitur autem centum & octoginta libros reliquisse.

NARRATIO.

In quâ exponit nulli legato justiorem honorem decerni potuisse.

II. Quòd si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quàm in Ser. Sulpicio, reperietur. Cæteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum, sine ullo mortis metu, profecti sunt: Ser. Sulpicius cum aliquâ perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nullâ revertendi; qui cum ita [a] affectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor vitæ accessisset, [b] sibi ipse diffideret, non recusavit, quò minùs vel [c] extremo spiritu, si quam opem reipublicæ ferre posset, [d] experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit: cùmque jam ad congressum colloquiumque ejus pervenisset, ad quem erat missus; in ipsâ curâ

[a] *ægrotaret.* [b] *desperaret* de *vitâ suâ.* [c] *agens animam.* [d] *tentaret.*

5. *Nulla revertendi.*] Cum male affectus valetudine profectus fuisset legatus ad Antonium, non ei redeundi spes fuit.

10. *Longitudo itineris.*] Mutina Româ distat itinere septem dierum.

&

& meditatione obeundi sui muneris excessit è vitâ. Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, præclarè, quòd nos ad ornandum Ser. Sulpicium cohortatus es, & ipse multa copiosè de illius laude dixisti; quibus à te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi ei qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, P. C. sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quærendum.

13. *Ut igitur alia.*] Id est, ut multa solitus est Pansa dicere generosè, tum generosissimè dixit, cum exhortatus est Senatum, ut ornaret Sulpicium, quem tot laudibus extulit.

DIVISIO ET CONFIRMATIO.

In quâ probat Servio Sulpicio in legatione suâ mortuo statuam esse decernendam, quia in legatione obiit.

Digreditur etiam ad laudes Sulpicii celebrandas ab animi bonis, à juris scientiâ præsertim.

III. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum extare voluerunt; ut in belllis periculosis obirent homines legationis munus audaciùs. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, à quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. Lar. Tolumnius, rex Veientium, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit; quorum statuæ in Rostris steterunt usque ad nostram memoriam: justus honos; iis enim majores nostri qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vitâ diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari viri & magni, qui

5. *Lar Tolumnius.*] Lar sive Lars Tolumnius augur fuit, qui pro Turno bellavit in Æneam. Vide Virg. lib. 12. *Expediuntque manus, primusque Tolumnius Augur.* [Sed ille alter ab hoc Larte.]

Ib. *Rex Veientium.*] Veiens seu Veientium urbs fuit ejus gentis primaria, quæ Larthenianum antea dicta est, deinde à Romanis Veiens nuncupata.

6. *Fidenis.*] Fidenæ urbs fuit in Latio olim ampla, & Romanorum colonia, cujus anno urbis conditæ 327. populi ad Lartem Tolumnium defecere. Cum autem ad eos à Romania quatuor legati missi essent, ut ab eis defectionis causam sciscitarentur, Tolumnii imperio interfecti sunt.

9. *Cn. Octavii.*] Octaviorum familia olim inter Patricias à Servio Tullio quidem adjecta est, sed post aliquot annos ad plebem transivit. Primus C. Octavius Rufus Quæstorius, Cn. & Caium procreavit, à quibus duplex Octaviorum familia defluxit diversâ conditione, siquidem Cneius & qui ab eo posteri, extitere, summis honoribus affecti sunt: at Caius, & qui ab eo prodiderunt, in equestri ordine remanserunt usque ad Augusti patrem, qui functus Præturâ Macedoniam provinciam obtinuit; altera autem à Cneio familia tota periit, nam tantum ad perpetuam memoriam sola illius Cneii statua superstes fuit. Cum enim ille ad Sidetem Demetrii filium, Antiochi magni nepotem, missus esset, ac eum virgulâ circumscripsisset, neque eum exiturum è circulo nisi responso dato jurasset; Regis imperio inter-

qui primus in eam familiam, quæ posteà viris fortissimis floruit, attulit Consulatum, statuam videmus in Rostris; nemo tùm novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in quâ periculi suspicio non subesset. Nam cum esset missus à Senatu ad animos regum perspiciendos liberorumque populorum, maximèque ut nepotem Antiochi regis, ejus qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet, Laodiceæ in gymnasio à quodam Leptine est interfectus Reddita est ei tum à majoribus statua pro vitâ, quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam sola restaret. Atqui & huic, & Tullio Cluvio, & Lucio Roscio, & Sp. Antio, & C. Fulcinio, qui à Veientium rege cæsi sunt, non sanguis, qui est profusus in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita honori fuit. Itaque P. C. si Ser. Sulpicio casus mortem attulisset, dolerem quidem tanto reipublicæ vulnere, mortem verò ejus non monumentis, sed luctu publico esse honorandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit: quam, si nobiscum remansisset, suâ curâ, optimi filii, fidelissimæque conjugis diligentiâ vitare potuisset. At ille, cum videret, si vestræ auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui; sin paruisset, munus sibi illud pro republicâ susceptum vitæ finem fore; maluit in maximo reipublicæ discrimine emori, quàm minus, quàm potuisset, videri reipublicæ profuisse. Multis illi in urbibus, quà iter faciebat, reficiendi se & curandi potestas fuit: aderat hospitum invitatio liberalis pro dignitate summi viri, & eorum hortatio, qui unà erant missi, ad requiescendum, & vitæ consulendum. At ille properans, festinans, mandata vestra conficere cupiens, in hac constantiâ, morbo adversante, perseveravit. Cujus eùm adventu maximè perturbatus esset Antonius, quod ea, quæ sibi jussu vestro denunciarentur, auctoritate erant & sententiâ Ser. Sulpicii constituta; declaravit quàm odisset Senatum, cum auctorem Senatûs extinctum [a] lætè atque insolenter tulit. Non igitur magis Octavium Leptine,

[a] *gavisus est insolenter.*

Interfectus est, eique à Senatu in Rostris, id est, in foro, statua posita est.

17. *Laodicea.*] Laodicea altera est in majori Phrygia, & illius maxima: altera in Media; in eâ occisus videtur; nam Media Syriæ provincia fuit, ubi Antiochus dominabatur.

Ib. *Gymnasio.*] Gymnasium locus est ubi vario ludorum genere juventus exercetur.

Ib. *Quodam Leptine.*] Vir is fuit incognitus, qui vel odio Romani nominis vel imperio regis legatum interfecit.

10. *Et huic.*] Sulpicio videlicet.

30. *Dissimilem sui.*] Cum semper diligentissimè imperiis Senatûs Sulpicius paruisset, paruit modò vel vitæ periculo, cum legationem ad Antonium, affectâ jam valetudine, sibi demandatam suscepit.

36. *An requiescendum.*] Hortabantur Sulpicium, ut valetudinis causâ quietem aliquam acciperet.

nec

c Veientium rex eos, quos modo nominavi, quàm Ser. Sulpium occîdit Antonius. Is enim profectò mortem attulit, qui caumortis fuit. Quocirca ad poſteritatis etiam memoriam pertiere arbitror, extare, quod fuerit de hoc bello judicium Senatûs; it enim ſtatua ipſa teſtis, bellum tam grave fuiſſe, ut legati inritus honoris memoriam conſecutus ſit. Quod ſi excuſationem er. Sulpicii, P. C. legationis obeundæ recordari volueritis, nulla ubitatio relinquetur, quin honore mortui, quam vivo injuriam ecimus, ſarciamus. Vos enim P. C. (grave dictu eſt, ſed dicenlum tamen) vos, inquam, Ser. Sulpicium vitâ privaſtis. Quem cum videretis re magis morbum, quàm oratione excuſantem, non vos quidem crudeles fuiſtis (quid enim minus in hunc ordinem convenit?) ſed cum ſperaretis nihil eſſe, quod non illius auctoritate & ſapientiâ effici poſſet, vehementiùs excuſationi obſtitiſtis; atque eum, qui ſemper veſtrum conſenſum graviſſimum judicaviſſet, [b] de ſententiâ dejeciſtis. Ut verò Panſæ Conſulis acceſſit cohortatio gravior, quam aures Ser. Sulpicii ferre didiciſſent, tum vero denique filium, meque [c] ſeduxit, atque ita locutus eſt, ut auctoritatem veſtram vitæ ſuæ ſe diceret anteferre; cujus nos virtutem admirati, non auſi ſumus adverſari voluntati: movebatur ſingulari pietate filius: non multum ejus perturbationi meus dolor concedebat: ſed uterque noſtrûm cedere cogebatur magnitudini animi, orationiſque gravitati; cum quidem ille maximâ laude & gratulatione omnium veſtrûm pollicitus eſt, ſe quod velletis eſſe facturum, neque ejus ſententiæ periculum vitaturum, cujus ipſe auctor fuiſſet: quem exequi mandata veſtra properantem mane poſtridie proſecuti ſumus; qui quidem diſcedens mecum ita locutus eſt, ut ejus oratio omen [d] fati videretur. Reddite igitur, P. C. ei vitam, cui ademiſtis; vita enim mortuorum in memoriâ vivorum eſt poſita: perficite ut is, quem vos inſcii ad mortem miſiſtis, immortalitatem habeat à vobis; cui ſtatuam in Roſtris decreto veſtro ſtatueritis, nulla ejus legationem poſteritatis obſcurabit oblivio. Nam reliqua Ser. Sulpicii vita multis erit præclariſque monumentis ad omnem memoriam commendata; ſemper illius gravitatem, conſtantiam, fidem, præſtantem in republicâ tuendâ curam atque prudentiam, omnium mortalium fama celebrabit. Nec vero ſilebitur admirabilis quædam & incredibilis, ac penè divina ejus in legibus interpretandis, æquitate explicandâ, ſcientia. Omnes ex omni ætate, qui in hac civitate intelligentiam juris habuerunt, ſi unum in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non ſunt comparandi. Neque enim ille magis Juris conſultus, quam Juſtitiæ fuit,

[b] *coegiſtis mutare ſententiam.* [c] *ſevocavit.* [d] *mortis.*

83. *Magis Juris conſultus, quam Juſtitiæ.*] Jus legibus continetur, juſtitia vero æquitate, quæ conſtans & perpetua voluntas eſt cuique jus ſuum tribuendi.

Ita ea, quæ proficiscebantur à legibus, & à jure civili, semper [e] ad facilitatem æquitatemque referebat; neque instituere litium actiones malebat, quam controversias tollere. Ergo hoc statuæ monumento non eget; habet alia majora: hæc enim statua mortis honestæ testis erit: illa, memoria vitæ gloriosæ: ut hoc magis monumentum grati Senatûs, quam clari viri futurum sit. Multum etiam valuisse ad patris honorem pietas filii videbitur; qui quanquam afflictus luctu non adest, tamen sic [f] animati esse debetis, ut si ille adesset: est autem ita [g] affectus, ut nemo unquam unici filii mortem magis doluerit, quàm ille mœret patris. Et quidem etiam ad famam Ser. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur honorem debitum patri præstitisse; quanquam nullum monumentum clarius Ser. Sulpicius relinquere potuit, quam effigiem morum suorum, virtutis, constantiæ, pietatis, ingenii, filium: cujus luctus aut hoc honore vestro, aut nullo solatio levari potest. Mihi autem recordanti Ser. Sulpicii multos in familiaritate nostrâ sermones, gratior illi videtur, si quis est sensus in morte, ænea statua futura, & ea pedestris, quàm inaurata equestris; qualis est L. Syllæ prima statua: mirificè enim Ser. Sulpicius majorum continentiam diligebat; hujus seculi insolentiam vituperabat. Ut igitur si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem ex ære statuam, tanquam ex ejus auctoritate & voluntate decerno; quæ quidem magnum civium dolorem & desiderium honore monumenti minuet & leniet. Atque hanc meam sententiam, P. C. P. Servilii sententia comprobari necesse est, qui sepulcrum publicè decernendum Ser. Sulpicio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine cæde atque ferro nullum honorem desiderat, cur decernit honorem sepulturæ, qui maximus haberi potest mortuo? Sin id tribuit Ser. Sulpicio, quod non est datum Cn. Octavio; cur, quod illi datum est, huic dandum esse non censet? Majores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulcra paucis: sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate: sepulcrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri potest; atque ut cætera extinguuntur, sic sepulcra sanctiora fiunt vetustate,

[e] *judicabat ex æquo jure.* [f] *affecti.* [g] *tristis.*

85. *Actiones.*] Actio est jus suum persequendi judicio: lis autem est jurgium de re quapiam inter aliquos apud judicem institutum.

96. *Quam effigiem morum.*] Filius imago & effigies patris esse debet, ejus virtutes referendo.

102. *L. Syllæ prima statua.*] Tres Syllæ Dictatori erectæ sunt statuæ, eæque in rostris positæ. Prima, referente Plinio lib. 34. ænea fuit, & pedestris; aliæ equestres.

115. *Sanctitas in ipso solo est.*] Probat, gloriosius esse sepulchrum, quam statuam decerni: quia, pereunte statuâ, desinit locus ubi posita statua erat; at verò pereunte sepulchro locus remanet religione sanctus; & in profanum usum assumi non potest; quia cum mortuus aliquis in locum aliquem illatus est, religiosus semper est.

Auge-

Augeatur igitur isto etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus potest: grati simus in ejus morte decorandâ, cui nullam jam aliam [h] gratiam referre possumus: notetur etiam M. 12 Antonii, nefarium bellum gerentis, scelerata audacia; his enim honoribus habitis Ser. Sulpicio, repudiatæ rejectæque legationis ab Antonio manebit testificatio sempiterna.

[h] *gratitudinem.*

PERFORATIO.

Peroratio complectitur honores, quibus in sepulcro & statuâ Servius Sulpicius ex mandato Consulum ornari debet.

IV. Quas ob res ita censeo: CUM Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia, Rufus, difficillimo reipublicæ tempore, gravi periculosoque morbo affectus, auctoritatem Senatûs salutemque populi Romani vitæ suæ præposuerit, contraque vim gravitatemque morbi contenderit, ut in castra Antonii, quò Senatus eum miserat, perveniret; isque cùm jam prope castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit in maximo reipublicæ munere: ejusque mors consentanea vitæ fuerit sanctissimè honestissimèque actæ, in quâ sæpe magno usui reipublicæ Ser. Sulpicius & privatus & in magistratibus fuerit: cùm talis vir ob rempublicam in legatione morbo obierit: Senatui placere, Ser. Sulpicio statuam pedestrem æneam in Rostris ex hujus ordinis sententiâ statui, cicumque eam statuam locum gladiatoribus ludisque liberos posterosque ejus quoquoversus pedes quinque habere, quòd is ob rempublicam mortem obierit, eamque causam in basi inscribi: utique C. Pansa, A. Hirtius Consules, alter, ambove, si iis videbitur, Quæstoribus urbanis imperent, ut eam basim, statuamque faciendam & in rostris statuendam locent; quantique locaverint, tantam pecuniam redemptori attribuendam solvendamque curent: cùmque antea Senatus auctoritatem suam in virorum fortium funeribus ornamentisque ostenderit; placere, eum quàm amplissimè [a] supremo die suo efferri: & cum Ser. Sulpicius, Q. F. Lemonia, Rufus, ita de republicâ

[a] *die funeris sui.*

1. *Cum Ser. Sulpicius.*] Servius ille Sulpicius filius fuit Q. Sulpicii Rufi, ex Lemoniâ Tribu, quæ Lemonia à Pago Lemonio appellata est, juxta portam Capenam, viâ Latina.

13. *Locum gladiatoribus.*] Vult ut locus posteris Sulpicii detur in foro, unde spectent ludos qui à gladiatoribus exhibentur.

Ib. *Ludisque.*] Hæc vox videtur abundare, nam ludi scenici non in foro, sed in theatro dabantur.

15. *In basi.*] Basis est quod statuam, aut rem quamvis solo altiùs sustinet.

18. *Redemptori.*] Redemptor dicitur, qui certo pretio opus aliquod faciendum suo periculo conduxit. *Ulp.* Lib. 32. D. de rei vind.

meritus sit, ut his ornamentis decorari debeat; Senatum censere, atque è republicâ existimare, ædiles curules edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii, Q. F. Lemonia, Rufi, funeri [b] mittere: utique locum sepulcro in campo Esquilino C. Pansa Consul, seu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquoversus adsignet, quo Ser. Sulpicius inferatur; quod sepulcrum, ipsius, liberorum, posterorumque ejus sit, uti quod optimo jure sepulcrum publicè datum est.

[b] *proponere.*

24. *Edictum quod de funeribus habeant.* Cicero decernit ut Consules jubeant Ædilibus, ut id curent ad Sulpicii memoriam exhiberi, quod in edictis & mandatis publicis de funeribus publicis ornandis præscriptum est à Republicâ. Ad Ædiles autem pertinuit ludos funebres exhibere.

26. *Campo Esquilino.*] Campus Esquilinus is erat, qui in urbe colli Esquilino subjectus erat: quândam lege xii. tabularum cautûm fuerat, ut nemo in urbe sepeliretur, tamen in eâ viris claris, & benè de Republicâ meritis, sepultura concedebatur.

28. *Adsignet.*] Id est, describat & tanquàm proprium ipsis ad sepulturam concedat. Hoc enim verbum monumentis ac limitibus maximè convenit: hinc in marmoribus antiq. *Locus assignatus monumento:* hinc Ep. 19. ad Att. L. 3. *Mihique ex agro tuo tantum assignes, quantum meo corpore occupari potest.* Alii legunt, *designet*, quod minus convenit. Designatores enim dicuntur, qui ipsi conducuntur ut funera curent, & ut defuncti cum honore efferantur. Unde Horat. lib. 1. epist. 7. *Designatorem decorat lictoribus atris.* Atri porro dicuntur, propter atras vestes, quibus in funeribus utebantur.

Ib. *Quod sepulcrum.*] Sepulcra alia familiaria dicebantur, quæ quis sibi familiæque suæ constituit; alia hæreditaria, quæ quis sibi hæredibusque suis constituit, vel quæ pater-familias jure hæreditario acquisivit.

FINIS.

NOTÆ

NOTÆ quædam in tres Orationes, *Divinationem* nempe, *Pisonianam*, & *Milonianam*, ex *Asconio*, *Manutio*, *N. Abrahamo*, &c. decerptæ.

ARGUMENTUM in Orationem quæ *Divinatio* dicitur, ex ASCONIO.

CN. Pompeio primùm & M. Crasso Coss. C. Verres perfunctus Quæsturâ, Legatione, & Præturâ urbanâ, vivo patre C. Verre, & Prætextato filio, ac filiâ nuptâ, uxorem habens, cùm successisset in Siciliâ C. Sacerdoti Prætori, eamque non sibi succedente Arrio per triennium tenuisset, atque in eâ fuisset libidinosè, avarè, crudeliterque versatus, succedente tandem in eâdem provinciâ L. Metello, repetundarum reus ab Siculis postulatus est; qui omnes præter Syracusanos & Mamertinos, M. Tullium, illo tempore florentem defensionibus amicorum, ad accusandum descendere compulerunt, jam pridem illis necessitudine copulatum, quòd Quæstor in Siciliâ fuisset Prætore Sext. Peduceo, & quòd cùm decederet, in illâ Oratione, quam Lilybæi habuit, multa iis benignè promisisset. Accessit his non ignobilis futura de Verre victoria, quia à Metellis, Scipionibus, & multis aliis Nobilibus viris, & præcipuè ab Hortensio ipso defenderetur, facilè & Principe in Senatu propter nobilitatem, & in foro ob eloquentiam rege causarum, & eodem Consule designato cum Q. Metello fratre Metellorum, alterius Prætoris Siculi, alterius Prætoris urbani.

His ita constitutis extitit Q. Cæcilius Niger, homo Siculus & Quæstor Verris, & ejusdem, ut ipse dicebat, inimicus, qui se potiùs accusatorem contenderet constitui oportere, has afferens causas.

Unam, quòd ab eo læsus, & ob hoc jure sit illi inimicus, quare prævaricator esse non possit.

Alteram, quòd, cum Quæstor ei tum fuerit, etiam ipse in Quæsturâ crimina noverit Verris.

Tertiam, quod Siculus pro Siculis agat.

Hujuscemodi propositionibus Cicero designatus Ædilis his sex capitibus respondet: Accusatorem eum esse oportere: Qui invitus cogitur Re-

Religione officii; rogatus ab omnibus Siculis: Qui pro Repub. agat? Quem volunt, qui accusant: Quem metuit, qui accusatur: Qui idoneus est facundiâ & innocentiâ: Qui hoc facit imitatione Majorum.

Divisio principalis una de seipso, altera de contentione sui & Cæcilii.

Divinatio dicitur hæc Oratio, qui non de facto quæritur & conjecturâ, sed de futuro, quæ est Divinatio, uter debeat accusare. Alii ideò putant Divinationem dici, quòd injurati judices, in hâc causâ sedeant, ut, quod velint, præsentire de utroque possint. Alii quod res agatur sine testibus, & sine tabulis, & his remotis argumenta sola sequantur judices, & quasi divinent. Agitur autem causa senatoriis Judiciis in invidiâ apud populum constitutis corruptione multorum, vexatis provinciis omnibus, ac sociis Populi Romani fessis toto orbe terrarum, libidine & iniquitate Romanorum Magistratuum, accusatoribus prævaricatione infamibus, flagitante Plebe judicia equestris Ordinis, quæ ferè ante annos X. victor Sylla sustulerat, cognoscente de pecuniis repetundis M. Glabrione Prætore, & amplissimis quibusque senatorii Ordinis judicantibus, summâ expectatione cunctorum.

Genus causæ Honestum. Status, Qualitas negotialis comparativa de constituendo accusatore, qui potissimùm de duobus, aut qui solus accuset: dicit enim Cæcilius aut à se accusandum esse Verrem, aut à se quoque.

N O T Æ.

Pag. 2. *Eorum qui adsunt.*] Coronam populi dicit, circum subsellia stantem. *Ascon.*

Ib. *Unà & id quod facio prob.*] Principalis divisio hujus causæ bipartita est, utrum rectè Cicero accuset, & utrum Cæcilio sit anteponendus. *Ascon.*

3. *Sese jam ne deos.*] Mirè imitatus est verba Siculorum, dolore oxymora & inania: quasi Deos non habeant qui simulacra perdiderunt. *Ascon.*

Ib. *Rogare & orare.*] Rogare ut homines, orare ut Deos; jam enim *Deos* quibus id facerent, non habebant. *Ascon.*

5. *Exitii solatium.*] Quod solatium? ut condemnentur ii quorum scelere afflicti perditique sunt. *Manut.*

Ib. *Difficultatibus.*] Propter plebem rusticam, quæ partim agros, partim jus civitatis amisit; partim omnino proscripta est victore Sylla, quòd plebs Romana de Marianis partibus fuerat. Difficultatem enim paupertatem significat. *Ascon.*

Ib. *Tribunitia potestas efflagitata est.*] Primus Sicinius Tribunus-plebis, nec multo post Quintius, & postremò Palicanus perfecerant ut Tribunitiam potestatem populo redderent Coss. Cn. Pompeius Magnus & M. Licinius Crassus. *Ascon.*

Ib. *Ordo quoque alius ad res.*] C. Gracchus legem tulerat, ut Equites Romani judicarent: judicaverunt per annos XL. sine infamiâ. Post, victor Sylla leges tulerat, ut Senatorius ordo judicaret: & judicavit per decem annos turpiter. Nunc Aurelius Cotta legem fert, ut Senatores & Equites Romani ac Tribuni ærarii simul judicent: hoc est quod Tullius dicit offensione Senatorii ordinis fieri; & bene addit *quoque*, ut simul judicaturos alios esse monstraret. *Ascon.*

6. *Cognitorem juris sui.*] Qui defendit alterum in judicio, aut Patronus dicitur, si Orator est; aut Advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commodat amico; aut Procurator, si negotium absentis suscipit; aut Cognitor, si præsentis causam novit, & sic tuetur ut suam: ergò Cognitorem dixit modo, familiarissimum defensorem. *Ascon.*

8. *Quàm neminem.*] Ac per hunc neminem Cæcilium significat. *Ascon.*

Accedere aut aspirare.] Accedere est proximum fieri: Aspirare, in eam partem, quà quid quæsitum est, vultum & oculos spiritum oris advertere. *Ascon.*

10. *Aliquis metus adjunctus sit ad gratiam.*] Id agit Corruptor, ut gratiosus judex non solùm velit servare corruptori suo fidem, verùm etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur, ad custodiendam pactionis promissæ à se gratiæ. Quid autem est quod metum adjungat ad gratiam? scilicet, aut custos, aut signum, aut aliquid ejusmodi. *Ascon.*

Ib. *Certus.*] Aut ob hoc, quod sententiam suam, cur quisque damnaret, aut cur quisque absolveret, priùs dixisset: aut ideo *certos* quasi sequestres hujus rei inter judices se habere dicat Hortensius, quibus, antequàm tabulas in unum omnes conjiciant atque confundant, furtim ostendant, quam quisque sententiam constituendo accusatori conscripserit. *Ascon.*

Ib. *Non enim singulos ferre sententiam, &c.*] In Divinationibus, & in aliis causis majoribus, universi judices in cistam tabulas simul conjiciebant suas; easque insculptas literas habentes; A, Absolutionis; C, Condemnationis: cùm de alicujus capite agebatur, N. L. Ampliationis; his enim literis significabant. Non Liquere. Vult ergò corruptionis tantam sollicitudinem circa judices esse Tullius, ut hâc religione injectâ pro se judicent.

Singuli autem sententiam de tabulâ pronunciabant in levioribus causis, & ob id ipsum neque notâ neque custode opus fuit, cur corruptor judicium adjungeret metum ad gratiam judicantis. *Constituere* autem, tabulas in cistâ ponere significat, magis quàm decernere. *Ascon.*

11. *Ceratam unicuique tabellam dari, &c.*] Terentius Varro frater C. Varronis consobrini M. Tulli, reus ex Asiâ, apud L. Furium Prætorem primò de pecuniis repetundis, deinde apud P. Lentulum Suram est accusatus; absolutusque est à Q. Hortensio, qui corruptis judicibus hunc metum adjunxit ad gratiam, ut discoloribus ceris insignitas judices tabellas acciperent, ut timeret unusquisque eorum, ne fidem pactionis non servasse videretur, si non in tabulâ quam unicuique datam meminisset Hortensius, ex nota ceræ scilicet discoloris, absolutum Varronem reperiret. *Ascon.*

Ib. *Non illa infami ac nefaria.*] Mirè ex ipsius Hortensii personâ hoc dicitur, quæ sæpe virtus maxima Ciceronis in hujusmodi allocutionibus invenitur. *Ascon.*

Ib. *Elusit.*] Vide pag. 16. in verbo *elusurus*.

Ib. *Si à Quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in quâ re quartam partem de proscriptorum bonis, quos detulerant, assequebantur. Alii dicunt, Quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ, ut pecuniæ gravioribus usuris fœneratæ, quàm pro consuetudine: aut ejusmodi aliorum criminum. *Ascon.*

Ib. *Omnis improbitas.*] Et corrupti judices, & corruptores eorum & sequestres, & interpretes & emissarii, & omne quod vitii est. *Ascon.*

12. *Ex Siciliâ literas.*] Id est, instrumenta quæ in Verrem conscripta tibi darentur, si ejus accusator constitutus, in Siciliâ ejus crimina inquireres. *Sylvius.*

Ib. *Deportare.*] Asportare aliquid ut intereat; deportare ut mutet locum. *Ascon.*

Ib. *Illius Prætura & tua Quæstura.*] Id est, crimina quæ Verres Prætor & quæ tu Quæstor in Siciliâ admisissetis iisdem literis conscripta essent. *Sylvius.*

Ib. *Asportare.*] Ut perirent; id est, lacerare aut urere. *Sylvius.*

Ib. *Lectissimum adolescentem.*] Vera laudatio. Vult enim illum non ut inimicum fratris contra germanitatis officium esse cum Verre, sed ideò quòd Cæcilius quoque Verri carior sit. *Ascon.*

Lectissimum atque ornatissimum adolescentem.] Veram esse laudationem Pedianus ait, quòd à fratre non dissentiat, quem sciat amicum esse Verri. Sed eâ-ne causâ esse debuit, cur lectissimus atque ornatissimus adolescens diceretur? quæ communis & ampla quædam laus est, non ad germanitatis officium, ut existimasse videtur Asconius, propriè pertinet. Ego argumentum quidem agnosco de prævaricatione Cæcilii, quòd ejus frater cum Verre sit; sed Ironiam abesse non arbitror, quum eum egregiè laudet, qui cum homine perditissimo Verre, contra quem Sicilia tota testimonium dicat, familiarissimè & amicissimè vivat. *P. Manutius.*

13. *Frumentum sibi in cellam.*] Annonas Prætoris dicit; quæ in frumenti certo numero præbebantur ab Siculis: in quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos in modios singulos exegerit, sexies plus quàm emebatur. *Ascon.*

Ib. *Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis.*] Sicilia dabat decumanum frumentum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio. Dabat emptum pro quo ex S. C. pecunia solvebatur. Dabat æstimatum,

tum, quod decretum Prætor in cellam, hoc est, in usus cellæ æstimare solebat, accipiens; cùm interdum pro frumento pecuniam sumeret. *Ascon.*

Ib. *Pecuniam publicam in tractabas.*] Hæc erat prima Senatoris administratio, Quæstorem fieri, & in provinciâ curam gerere pecuniæ publicæ in usus diversos erogandæ.

13. *Neque deductio fieret.*] Modò deductio dispendium significat; aliàs deductio imminutio est etiam justa. *Ascon.*

Deductio.] Diminutio, quæ facta est à Verre diversis nominibus, pro spectatione, pro collybo, pro nescio quo cerario, pro scriba; ut lib. 3. in Verrem. *Manut.*

Ib. *Mancipes à civitatibus.*] Mancipes sunt Publicanorum Principes Romani homines. Qui quæstûs sui causâ, si decumas redimunt, Decumani appellantur: si portum aut pascua publica, Portitores aut Pecuarii: quorum ratio scriptura dicitur. Hi omnes exigenda à sociis suo periculo exigunt, & Reipublicæ repræsentant, providentes etiam in illâ redemptione commodis suis. Licet autem, si moderatè fiat, æstimare in cellam Prætori frumentum. Mancipi pro frumento ab aratoribus pecuniam accipere non licet. *Ascon.*

14. *Quemadmodùm defensurus esset.*] Commune crimen erat inter Mancipes & Verrem: illi pro frumento pecuniam exigebant; quod non licebat: hic furtorum prædarumque particeps, permittebat iis, ut quanti vellent, decumanum frumentum æstimarent, id est, quantum vellent ab aratoribus pecuniam exigerent. *Manutius.*

Ib. *Judicium postulas.*] Asconius legit, *Indicium*, & rectiùs. Certa sunt, in quibus impunitas Indici datur, ut in causâ proditionis, Majestatis, & siquid hujusmodi est. Certæ etiam personæ sunt, quæ Indices fieri possunt: itaque neque repetundarum causa per Indices agi solet; neque Senatoria persona potest indicium profiteri salvis legibus. Index est autem, qui facinoris, cujus ipse est conscius, latebras indicat impunitate propositâ. Est autem sensus: Judex potes esse, si tibi hoc licet: Accusator, de quâ re agimus, esse non potes. Satis contumeliosè tanquam levem hominem exagitavit Cæcilium. *Ascon.*

15. *Athenis, non Lilybæi; Romæ, non in Siciliâ.*] Dicit illum Græcas literas simul & Latinas in Siciliâ dedicisse; in eâ insulâ, quæ neutrâ linguâ benè utatur; ita enim Plautus in Persâ:

Dabuntur dotis inde sexcenti tibi logi:
Atque Attici omnes. Nullum Siculum acceperis.

Ib. *Athenis, non, &c.*] Locum hunc Asconius interpretatur; tantùm igitur in ejus sententiam Plauti verba ex Menæchmis subscribam: *Atque adeo hoc argumentum Græcissat, tamen non Atticissat, verùm Sicilicissat.* Hotoman.

Ib. *Quo die, citato reo.*] Nam apud veteres, ut alio quodam loco scribit Asconius, & judices & rei, & accusatores & defensores à præcone Prætoris citabantur. Plutarchus in Apophthegm. scribit, Ciceronem tanto in metu cujusdam agendæ causæ tempus expectasse, ut servum nomine Erotem libertate donarit, quòd causam quam acturus erat in posterum diem dilatam nunciasset. *Hotoman.*

16. *Omnes homines petitiones.*] Potest esse Metaphora à gladiatoribus sumpta, ut intelligas petitiones, insultus, subitos ictus & invasiones; ut enim gladiatores, sic etiam oratores se invicem petunt. *Taxita.*

17. *Subire invidiam.*] *Invidiæ* legit Asconius, & addit exemplum; *magno ponderi subire*; quod proprium est: translatum autem *invidiæ subire.* Manut.

Ib. *In hac prolusione.*] Prolusio est id quòd vulgò appellant præludium; ut qui seriò lusuri sunt præmeditatione quâdam ante se exercent, ut lusione concalescant. Servius exponens illud Virgilii lib. 12. Æneid. de Tauro ad pugnam se præparante,

—Sparsâ ad pugnam proludit arenâ.

Ad pugnam proludit (inquit) id est, præmeditatur. Cicero: si mecum in hâc prolusione nihil fueris, id est, præmeditatione certaminis. *Sylvius.*

Ib. *Cum subscriptoribus.*] Subscriptores dicuntur Causidici qui adjuvare Accusatorem solent: quos oportet summissiùs agere quam dicat ille quem sequuntur. *Ascon.*

Subscriptores.] Minores auctores causarum, qui acta observabant & notabant, & ex ipsis monebant accusatorem. *Taxita.*

Ib. *In clamando quidem.*] Hujusmodi homines, in libris de Oratore, non declamatores, sed clamatores idem Tullius vocat. *Ascon.*

18. *Quartum quem sit habiturus.*] Subscriptorem scilicet à Cæcilio: is enim primus est, L. Apuleius secundus, Allienus tertius, quartum non nominat. *Taxita.*

Ib. *Ex illo grege Oratorum.*] Non recessit à translatione Scenicorum, qui sunt tragici & comici, dicendo quartum actorem & gregem. Obturbatores quosdam sordidosqueCausidicos significat, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliore-

adve

advocati recrearentur, & se denuò comparerent ad dicendum. *Ascon.*

Oratorum.] Alii legunt *Moratorum*, Asconii verbis in eam opinionem adducti, quod equidem non improbo: necessaria tamen mutatio non videtur. *Manut.*

19. *Nunquam tales viros commissuros.*] Malè facturos, pravè & iniquâ ratione. Nam committi fraus dicitur atque peccatum: sum enim fidelis & diligens; & ideò nec custode indigeo, & speculatorem esse inter mea secreta non patior. *Ascon.*

Ib. *Speculatorem.*] Speculator est hostium, custos nostrorum. *Toxita.*

20. *Judicium dat statim, si pareret.*] Dat recuperatores in hæc verba; *Si pareret eam se & omnia Veneris esse dixisse: dare judicium*, veteres dicebant pro *judices dare*, certâ quâdam verborum formulâ, à quâ discedere non liceret. Exemplum formulæ à Cæcilio datæ hoc est: *Si pareret eam se & omnia sua Veneris esse dixisse*: legendum autem, *si pareret*, non *si pateret*: cùm tamen sensus idem sit; sed multis in locis ubi *paret* fuit, repositum est *apparet*, ignoratione veterum formularum, in quibus *paret* fuisse pro *comparet*, *apparet*, auctor est Festus. *P. Manut.*

25. *Quod in offensione deperdat.*] Quod amittat si offenderit, hoc est, si parùm feliciter accusarit, seu parùm prosperè hæc accusatio ei processerit. *Lambin.*

Ib. *Ut turpissimè flagitiosissimè discedat.*] Quamvis in accusando Verre turpissimè, id est, nullâ diligentiâ, & flagitiosissimè, id est, nullâ fide, se gesserit. *Manut.*

Ib. *Requiret.*] Amissum sentiet, hoc est enim, nihil requiret: non sentiet sibi deesse aliquid ex iis rebus, quas nunquam habuit. *Ascon.*

IN

PISONEM,

ARGUMENTUM

P. MANUTII.

NEmini, qui paulò sit humanior, & in hoc elegantioris doctrinæ studio vel minimùm versatus, ignotæ sunt Ciceronis inimicitiæ cum L. Pisone & A. Gabinio, ortæ ex eo, quòd illi Consules, P. Clodio Tribuno pl. rogationem in Ciceronem iniquissimam ferente, non modò non obstiterant pro Consulari officio & potestate, verùm etiam nefarios ejus conatus & exitiosa Reip. consilia vehementer juverant.

Abfuit

Abfuit Cicero Clodiâ lege pulsus per sexdecim menses: restitutus præcipuè Lentuli Consulis operâ, memor injuriæ Pisonis & Gabinii, quum aliis locis acerbè eos accusavit, tùm verò, referentibus Marcellino & Philippo Coss. de provinciis Consularibus lege Semproniâ decernendis, summo studio egit in Senatu, (habitâ, quæ extat, Oratione de provinciis) ut Piso è Macedoniâ, Gabinius è Syriâ revocarentur: in quàm sententiam Senatusconsultum factum est. Piso prior, ut ex provinciâ quæ propiùs aberat, rediit; &, ut hæc Oratio declarat, questus est graviter in Senatu de sententiâ Ciceronis: ad eam querelam, nactus occasionem ulciscendi doloris sui, iracundè & acerbè hâc Oratione Cicero respondit, Pompeio & Crasso II. Coss. quod Pedianus contra Fenestellam & sentit & probat.

NOTÆ.

Pag. 247. *Syrum nescio quem.*] Nota singulorum verborum Energiam. *Syrum* ait, quòd Syri essent ad servitutem nati. Subjungit majoris contemptûs causâ *nescio quem*; eum Syrum appellat *de grege & turbâ*, unum de multis, vile mancipium, neque de quâlibet turbâ servorum, sed de *grege Novitiorum*, qui ne ministeriis quidem servilibus & officiis instructi sunt. *Abrahamus.*

249. *Non iste Piso.*] Non is qui es, sed is quem decebat esse, cui Pisoni nomen esset. *Manut.*

250. *Melioribus auctoribus.*] Quam quos Rullus Tribunus-plebis lege suâ decemviros creabat: utitur autem hâc distinctione, *si dividi non oportuit, si oportuit:* ne Cæsarem offendat, qui Consul partem agri Campani, latâ lege, diviserat. *Manut.*

Ib. *Ego in C. Rabirio perduellionis reo, xl. annis ante me, &c.*] Possit aliquis credere lapsum memoriâ Ciceronem, qui dicat xl. annis ante se Consulem factum esse S. C. adversus L. Apuleium Saturninum Tribunum-plebis; cum xxxvi. anni à C. Mario & L. Valerio Flacco Consulibus numerentur: sed hîc non subtilis computatio annorum facta est, verùm summatim tempus comprehensum est; ac perinde accipiendum est ac si dixeris, *prope xl. annis:* hæc enim consuetudo est ipsius Ciceronis: itaque idem in eâ quoque, quam habuit in Catilinam in Senatu, cùm octavus decimus dies esset posteaquàm factum est S. C. ut viderent Consules nequid Resp. detrimenti caperet, dixit, *Vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis.* Ascon.

251. *Ego cùm in Concione abiens.*] Mirum fortasse quis existimat quid sit cur Cicero post Q. Catuli, L. Gellii, totius Senatûs auctoritatem, sui etiam fecerit mentionem, quasi vero magni retulerit quid de seipso sentiret. Duæ fuerunt rationes: altera ut res à se gestas propriæ conscientiæ juramenti religione devinctæ testimonio, altera ut easdem universis populi suffragiis comprobaret. Ego, inquit, cùm in rostris, populo ad concionem vocato, deponens Consulatum, dicere à Qu. Metello Nepote Tribuno-plebis prohiberet, cumque idem Metellus tantummodò permitteret, ut secundum morem Majorum jurarem me nihil fecisse contra leges; non servavi consuetam jurandi formulam, sed ita mihi rerum à me gestarum conscius eram, ut sine ullâ dubitatione juraverim, meâ unius operâ Rempublicam fuisse à conjuratione & interitu liberatam. *Abrahamus.*

252. *Sext. Clodium.*] Omnium ferè P. Clodii scelerum conscium, ministrum, adjutorem; itaque Clodianus canis infra vocatur. *Manut.*

Ib. *Ergo his fundamentis positis Consulatûs tui, &c.*] L. Pisone & A. Gabinio Coss. P. Clodius Tribunus-pl. quatuor leges Reip. perniciosas tulit: Annonianam, de quâ Cicero hoc loco mentionem non facit, (fuit enim summè popularis, ut frumentum populo, quod antea semis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur:) Alteram, nequis per eos dies,

quibus

quibus cum populo agi liceret, de cœlo servaret; propter quam rogationem ait legem Fusiam & Ælíam, propugnacula & muros tranquillitatis atque otii, eversam esse: obnunciatio enim, quâ perniciosis legibus resistebatur, quam Ælia lex confirmaverat, erat sublata. Tertiam de Collegiis restituendis, novisque instituendis, quæ ait ex servitiorum fæce constituta. Quartum ne quem Censores in Senatu legendo præterirent, neve quâ ignominiâ afficerent, nisi qui apud eos accusatus & utriusque Censoris sententiâ damnatus esset. Hâc ergò ejus lege Censuram, quæ magistra pudoris & modestiæ est, sublatam ait. *Ascon.*

253. *Non nemo improbus.*] Vatinium intelligit Abrahamus, allato etiam loco ex Oratione Vatinianâ: *Lex Ælia & Fusia, quæ leges sæpenumerò Tribunitios furores debilitarunt & represserunt, quas contra, præter te, nemo unquàm est facere conatus, &c.*

254. *Bustum legum omnium.*] In quo leges omnes conflagraverunt. *Manut.*

Ib. *Egere, foris esse Gabinium.*] Manutius legendum putat, *ægre consistere posse Gabinium*, & congruit cum verbo *stare*, ut dicat? Nunc quidem vix consistit Gabinius; sed nisi provinciam habeat, sine dubio corruet, ære scil. alieno oppressus. Hæc ille.—Ego interpretor non esse in suis nummis, sed in ære alieno, quòd qui sunt in ære alieno non possunt facilè domi suæ conveniri, ut & illum lib. 4. ad Atticum Epist. 16. locum intelligo, *Candidati Consulares omnes rei ambitus: accedit etiam Gabinius, quem P. Sylla non dubitans quin foris esset, postularet.* Abrahamus.

259. *Barbato Epicuro.*] Deliciis & voluntatibus deditos Epicureos barba longior, severitatis index, non decere videbatur. Piso tamen & Epicureus erat, ut infrà ostenditur, & barbam alebat, ut gravitatem ac mores ab Epicureorum institutis discrepantes præ se ferens civitatem falleret. *Manut.*

260. *Arbitria non mei solùm, sed Patriæ.*] Præmia mei funeris, provinciam scilicet Macedoniam; quam, prodito Cicerone, accepit, lege Clodia, tanquam præmium. Pro Sextio: *Illo ipso die, dico; immò horâ atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publicæ pernicies, Gabinio & Pisoni provincia rogata est.* Arbitria, i. e. præmia dixit in ea quoque post red. in Senatu, & pro domo. *Manut.*

Ib. *Fortunæ rotam.*] Hoc ut juveniliter, sine decoro & gravitate dictum, reprehendi solere, Tacitus ait in Dialogo de Orat. *Manut.*

264. *Sed fasti ulli.*] Adeò Consulis nomine sunt indigni, ut ne fasti quidem sive annorum inscriptiones ferre possint annum horum Consulum nominibus inscribi. Multa exemplaria habent, *facti* sed malè *Abrab.*

269. *Paule noster.*] Confido vos intelligere, L. Paulum nunc significari, qui fuit Pater naturalis Africani posterioris, quique de Macedoniâ, atque ultimo ejus de rege triumphavit. Macedoniam autem Piso, in quem hæc oratio est, obtinuit: propter quòd Paulum eum appellat; irridens eum, quòd ibi se non prosperè gessit. *Ascon.*

271. *M. Marcellus qui ter, &c.*] Hic Marcellus cum statuas sibi, ac patri itemque avo poneret in Monumentis avi sui ad Honoris & Virtutis ædem, subscripsit, *III. Marcelli novies Coss.* fuerat autem avus quinquies, pater semel, ipse ter; itaque neque mentitus est, & apud imperitores patris sui splendorem auxit. *Ascon.*

274. *Interpositâ religione.*] Quam religionem incutiebat Sibyllinum Oraculum, vetans ne Rex Ægyptius, si unquam à Romanis auxilium petiisset, reduceretur. *Abrab.*

Sibi ipse præcidit.] Effecit ipse suis sceleribus ne redire posset. *Manut.*

276. *Addicebas Tribuno-pleb.*] Ponebas pretium tuo Consulatui & eum P. Clodio Tribuno-plebis eâ conditione mancipabas, *Ut si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex Reipub. visceribus* dedisset, omnium ejus *scelerum socium te adjutoremque præberes*; supra. *Abrahamus.*

279. *Vertes te ad alteram scbolam.*] Ab istâ Epicuri Theologiâ ad alteram ejus doctrinæ partem te convertes, quâ parte de finibus bonorum & malorum disputat, & moralia complectitur. *Abrab.*

280. *Triumphalibus ferculis.*] Ligneis instrumentis quibus & captorum oppidorum simulacra & reliqua triumphi pompa ferebatur. *Manut.*

Ib. *Ratio quidem hercle apparet, &c.*] Senarius Plauti in Trinum, cujus imitatione dixit Terentius in Phorm. *Non ratio nobis, sed argentum deerat.* Manut.

Ib. *O paterni generi oblite, materni vix memor.*] Non solùm à nobilissimâ Calphurniorum gente & paterno genere degeneras, verùm ne maternæ quidem Calventiorum genti planè respondes. *Abrab.*

Ib. *Parva aut nulla.*] *Parva* ad Cottam, *nulla* ad Crassum refertur. Nam Cotta, si vixisset, triumphaturus erat, Auctore Pediano. *Manut.*

281. *Neque vero contempsisti, &c.*] Non à petitione triumphi destitisti, quòd

cum

tum triumphum contemneres: sed quia metuebat, ne, triumphum petiisses, Senatus te cum indignatione & convitiis exploderet. *Abrab.*

Ib. *Os verberari.*] Sic Q. Cicero ad Tironem: *Verberavi te cogitationis tacito duntaxat convicio*; & congruunt simul, *Os verberari, noluisti*, fore sciebas, ut cùm à Senatu triumphum peteres, magnum tibi convicium fieret. *Manut.*

285. *Quære ex familiari tuo.*] Philodemo, qui cùm floreat poeticis studiis, poterit certiùs de poesi judicare, & germanum versûs mei sensum exponere. *Abrab.*

287. *Cùm certi homines non studium ejus.*] Fictis sermonibus. Pro Domo: *Hanc nostram conjunctionem, hanc conspirationem in Repub. bene gerendâ hanc jucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus & falsis criminibus dirimerunt: cum iidem illum ut me metueret, me caveret, monerent; iidem, apud me mihi illum esse uni inimicissimum dicerent.* Manut.

290. *Hospitis tui Platoris.*] De Haruspi. Responsf. *Quis Platorem ex Orestide, quæ pars Macedoniæ libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum (ut ipse appellavit) Imperatorem venisse nescit? quem ille, propter pecuniam quam ab eo extorquere non poterat, in vincula conjecit; & medicum intromisit suum, qui legato, socio, amico, libero fœdissimè & crudelissimè venas incideret.* Id.

Ib. *Ut venas minis incideret.*] Ad exhauriendum omnem sanguinem à venis, & lentâ morte necandum hominem. *Abrab.*

291. *Quasi Vasarii nomine.*] Quasi promissum à vade P. Clodio, si meam illi salutem tradidisses. Vas est qui vadimonium pro altero promittit: inde Vasarium puto communiter ad omnia quæ promitterentur, esse deductum. Nec tamen ignoro, aliter ab aliis hunc locum accipi. *Manut.*

292. *Pellium nomine.*] Prætextu pellium ad loricas, clypeos, papiliones faciendos; quâ ratione tantum lucratus est, quantum pater fuerat ante lucratus. *Abrab.*

294. *Præposterus Imperator.*] Amisit enim oppida, legiones perdidit, & Imperator appellatur. *Manut.*

295. *Suavissimi hominis.*] Ironia. Nam acerbissimus provinciæ fuerat. *Manut.*

298. *Videre te volui, & vidi.*] Et vim habet & elegantiam verbi repetitio. *Manut.*

Ib. *Evenerit.*] Ut aliquis te accuset. *Idem.*

Ib. *Tuâ indignitate.*] Cum te sine ullâ dignitate, eum scilicet qui nunc es, videbo. *Manut.*

Q. ASCONIUS PEDIANUS *in Orat.* *CIC. pro* A. MILONE.

HANC dixit Cn. Pompeio III. Consule, a. d. VI. Idus April. quod judicium cùm ageretur, exercitum in foro & omnibus in templis, quæ circum forum sunt, collocatum à Cn. Pompeio fuisse, non tantùm ex oratione, & annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur De optimo genere Oratorum.

ARGUMENTUM.

ANnius Milo, & P. Plautius Hypsæus, & Q. Metellus Scipio Consulatum petierunt, non solùm largitione palàm profusâ, sed etiam factionibus armatorum succincti.

Miloni & Clodio summæ erant inimicitiæ, quòd & Milo Ciceronis erat amicissimus, in reducendoque eo enixè operam reipub. dederat, & P. Clodius restituto Ciceroni erat infensissimus, ideoque summè studebat

debat Hypsæo, & Scipioni contra Milonem. At sæpe inter se Milo & Clodius cum suis factionibus Romæ depugnaverant, & erat uterque audaciâ par; sed Milo pro melioribus partibus stabat.

Præterea in eundem annum Consulatum Milo, Clodius Præturam petebat: quam debilem futuram, Consule Milone, intelligebat.

Deinde cùm diu tracta essent comitia Consularia, perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, & ob id mense Januario nulli dum neque Consules, neque Prætores essent, traherenturque dies eodem quo anteà modo, dum Milo quamprimùm comitia confici vellet, conficeretque cùm bonorum studiis, qui obsistebant Clodio, tùm etiam populi, propter effusas largitiones, impensas quoque ludorum scenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat, competitores verò ejus trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis, & T. Munatius Tribunus pl. referri ad Senatum de Patriciis convocandis, qui Interregem proderent, non essent passi, cùm Interregem prodere moris esset:

A. d. xiii. Cal. Feb. (acta enim magis sequenda & ipsam orationem, quæ actis congruit, puto, quàm Fenestellam, qui a. d. xiv. Cal. Feb. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, & ibi tùm Dictator, profectus est ad Flaminem prodendum posterâ die: occurrit ei circa horam nonam Clodius paulò ultra Bovillas, rediens ab Ariciâ, prope eum locum in quo Bonæ deæ sacellum est; erat autem allocutus Decuriones Aricinorum; vehebatur Clodius equo; servi xxx. fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur; erant cum Clodio præterea tres comites ejus, ex quibus Eques Romanus unus C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo rhedâ vehebatur, cum uxore Faustâ filiâ L. Syllæ Dictatoris, & M. Fusio familiari suo: sequebatur eos magnum servorum agmen; inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus & Birria: hi in ultimo agmine tardiùs euntes, cum servis P. Clodii rixam commiserunt; ad quem tumultum cùm respexisset Clodius minitabundus, humerum ejus Birria romphæa trajecit: inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Milo, ut cognovit vulneratum Clodium, cùm sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnum solatium esset habiturus, etiam si subeunda esset pœna, exturbari tabernam jussit: fuit antesignanus servorum ejus M. Fustenus; atque ita Clodius latens extractus est, multisque vulneribus confectus: cadaver ejus in viâ relictum, quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter saucii, latebant. Sext. Tedius senator, qui fortè ex rure in urbem revertebatur, sustulit, & lecticâ suâ Romam ferri jussit: ipse rursus eodem, unde venerat, gressum recepit: perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam; infimæque plebis & servorum maxima multitudo magna luctu corpus in atrio domus positum circumstetit: augebat enim facti

invidiam

invidiam uxor Clodii Fulvia, quæ cùm effusâ lamentatione vulneri ejus ostendebat: major posterâ die luce primâ multitudo ejusdem generis confluxit, compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. [Erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio.] Eodem Munatius Plancus frater L. Planci oratoris, & Q. Pompeius Rufus Syllæ Dictatoris ex filiâ nepos, Tribuni pl. accurrerunt: eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum calceatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit, & in Rostris posuit. Ibi pro concione Plancus, & Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt: populus duce Sext. Clodio scribâ, corpus P. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum; quo igne & ipsa quoque curia flagravit, & item Porcia basilica, quæ ei erat juncta, ambusta est; domum quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus) & absentis Milonis, eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit: deinde sagittis repulsa est; tùm fasces ex lecto Libitinæ raptos attulit ad domum Scipionis & Hypsæi, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modò Consulem, modò Dictatorem.

Incendium curiæ majorem aliquando indignationem civitatis moverat, quàm interfectio Clodii.

Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exilium, invidiâ adversariorum recreatus, nocte eâ redierat Romam, quâ incensa erat curia, petebatque nihilo deterius Consulatum, apertè quoque tributim in singulos millia assium dederat.

Concionem etiam ei post aliquot dies dedit M. Cælius Tribunus pleb. & Manilius Canianus ejus collega, ipsiusque causam etiam ad populum probabant: dicebant utrique, Miloni à Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis Interreges, qui comitia consularia, propter eorum candidatorum tumultus & easdem manus armatas, habere non poterant: itaque primò factum erat S. C. ut Interrex & Tribuni pl. & Cn. Pompeius, qui pro Consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti resp. caperet; delectus autem Pompeius tota Italia haberet: qui cùm summâ celeritate præsidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustæ uxoris ejus, exhibendam, duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, & ob id illi patrui sui mortem, velut auctore fratre, persequebantur: easdem Faustæ & Milonis familias pistulaverunt duo Valerii, Nepos, & Leo, & L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam, & comitum ejus postulavit eodem tempore Cælius: familiam Hypsæi, & Q. Metelli, Manilius Canianus ejus collega.

Affuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sylla; verba pauca Q. Hortensius dixit; quæ sunt, liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam post recentem cædem manumiserat eos Milo sub hoc titulo, quòd caput suum ulti essent. Hæ

Hæc agebantur menſe intercalari: poſt diem trigeſimum fere, quam erat Clodius occiſus, Q. Metellus Scipio in ſenatu contra M. Cæpionem conqueſtus eſt, ac de cæde P. Clodii falſum eſſe dixit quod Milo ſic ſe defenderet, & Clodium Aricinos Decuriones alloquendi grâtia abiiſſe, profectum cum ſex ac xx. ſervis: Milonem ſubitò poſt horam quartam, ſenatu miſſo, cum ſervis amplius CCC. armatis obviam ei contendiſſe, & ſupra Bovillas inopinantem in itinere aggreſſum: ibi P. Clodium, tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam à Milone: ſemianimem Clodium extractum, in viâ Appiâ occiſum eſſe, annulumque ejus ei morienti extractum: deinde Milonem cùm ſciret in Albano parvulum filium Clodii veniſſe ad villam, & cùm puer ante ſubtractus eſſet, de ſervo Alicore quæſtionem ita habuiſſe, ut eum articulatim conſecaret: villicum & duos præterea ſervos jugulaſſe: ex ſervis Clodii, qui dominum defenderint, undecim eſſe interfectos: Miloni duos ſolos ſaucios factos eſſe: ob quæ Milonem poſtero die xii. ſervos, qui ei maximè operam navaſſent, manumiſiſſe, populoque tributim ſingula millia æris ad defendendos de ſe rumores dediſſe.

Milo miſiſſe ad Cn. Pompeium dicebatur, quòd Hypſæo ſummè ſtudebat quòd fuerat ejus Quæſtor, deſiſtere ſe petitione Conſulatûs, ſi ita ei videretur: Pompeium reſpondiſſe, nemini ſe neque petendi, neque deſiſtendi auctorem eſſe, neque populi Romani poteſtatem, aut conſilium, aut ſententiam interpellaturum: deinde per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egiſſe quoque dicebatur, ne ſe de hâc re conſulendo invidia oneraret.

Inter hæc cùm crebeſceret rumor, Cn. Pompeium creari Dictatorem, neque opportunè aliter mala civitatis ſedari poſſe; viſum eſt optimatibus, tutius eſſe, eum Conſulem ſine collegâ creare: & cùm tractata ea res eſſet in Senatu, facto in M. Bibuli ſententiam S. C. Pompeius, ab Interrege Ser. Sulpicio v. Cal. Mart. menſe intercalario, Conſul creatus eſt, ſtatimque Conſulatum iniit.

Deinde poſt diem tertium de legibus novis ferendis retulit: duas ex S. C. promulgavit. Alteram de vi, quâ nominatim cædem in Appiâ viâ factam, & incendium curiæ, & domum M. Lepidi interregis oppugnatam, comprehendit. Alteram de ambitu; pœnam graviorem, & formam judiciorum breviorem. Utraque enim lex prius teſtes dari per triduum, deinde uno die atque eodem & ab accuſatore & ab reo perorari jubebat, ita ut duæ horæ accuſatori, tres reo darentur.

His legibus obſiſtere M. Cælius Tribunus pl. ſtudioſiſſimus Milonis conatus eſt, quòd & privilegium diceret in Milonem ferri, & judicia præcipitari: & cùm pertinaciùs legem Cælius vituperaret, eò proceſſit iræ Pompeius, ut diceret, ſi coactus eſſet, armis ſe remp. defenſurum: timebat autem Pompeius Milonem, ſeu timere ſe ſimulabat: plerùmque non domi ſuæ, ſed in hortis manebat, idque ipſum in ſuperioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat: Senatum quoque ſemel in porticu ſuo habuerat Pompeius, quòd diceret timere ſe adventum Milonis.

Dein

Dein proximo Senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat; postulaverat, ut femur nudaret; & ille sine morâ tunicam levaverat: tùm M. Cicero exclamaverat, omnia illi similia crimina esse, quæ in Milonem dicerentur alia.

Deinde Munatius Plancus Tribunus-pl. produxerat in concionem M. Æmilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi: is se dicebat, pariterque secum quatuor liberos homines iter facientes supervenisse, cùm Clodius occideretur, &, ob id cum proclamassent, abreptos & perductos in villam Milonis, ibique per duos menses præclusos fuisse: eaque res, seu vera, seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat; idemque Munatius & Pompeius Tribuni-pl. in Rostra produxerant Triumvirum capitalem, eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum cædes facientem deprehendisset: ille dormientem in tabernâ pro fugitivo deprehensum, & ad se perductum esse responderat: denunciaverant tamen Triumviro, ne servum remitteret; sed posterâ die Cælius Tribunus-pl. & Manilius Canianus collega ejus ereptum è domo Triumviri servum Miloni reddiderunt.

Etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero; tamen, quia ita comperreram, putavi exponenda.

Inter primos & Q. Pompeius, & C. Sallustius, & T. Munatius Plancus, Tribuni-pl. inimicissimas conciones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis infensa non solùm Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni.

Posteà Pompeius & Sallustius in suspicione fuerunt in gratiam rediisse cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissimè perstitit, atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit: Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem ejus comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea sæpiùs querebatur, fieri sibi quoque insidias, & id palam: ac majore manu se armabat: dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat; posteà autem Q. Pompeius idem minitatus erat; tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi à se alienatione, non Cn. Pompeii suspicionibus, non periculi futuri metu, si sibi dies ad populum diceretur, non armis, quæ palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit à defensione ejus, cum posset omne periculum suum & offensionem inimicæ multitudinis declinare, redimere etiam Cn. Pompeii animum, si paulùm ex studio defensionis remisisset.

Perlatâ deinde lege Pompeii, in quâ id quoque scriptum erat, ut Quæsitor suffragio populi ex iis, qui Consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Ænobarbus Quæsitor: aliorum quoque judicum, qui de eâ re judicarent, Pompeius tales proposuit, ut nunquam neque clariores viros, neque sanctiores propositos esse constaret,

Post

Post quod statim novâ lege Milo postulatus à duobus Appiis Clodiis adolescentibus, iisdem, à quibus antea familia ejus fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis; & præterea de vi à Q. Petulcio, & L. Cornificio; de Sodalitiis à P. Fulvio Nerato: postulatus autem erat de Sodalitiis & de ambitu eâ spe, quod primum judicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant, nec postea responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est, Quæstore A. Torquato: atque ambo Quæstores, Torquatus & Domitius, pridie Nonas Apr. reum adesse jusserunt; quo die Milo ad Domitii tribunal venit, & ad Torquati amicos misit: ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi judicium esset perfectum.

Apud Domitium autem Quæsitorem major Appius postulavit à Milone servos exhiberi numero IV. & L. & cum ille negaret, eos qui nominabantur in suâ potestate esse, Domitius ex sententiâ judicum pronunciavit, ut ex servorum eorum numero accusator quot vellet ederet.

Citati deinde testes, secundum legem, quæ, *ut supra diximus*, jubebat, ut priùs, quàm causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum judices consignarent, quartâ die adesse omnes in diem posterum juberentur, ac coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus postero die sortitio judicum fieret unius & lxxx: qui numerus cùm sorte obtigisset, ipsi protinùs sessum irent; tùm ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo judicaretur: prius autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & unus.

Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cùm is occisus est, dixit; atrocitatemque rei factæ, quam maxime potuit, auxit; quem cum interrogare M. Marcellus cœpisset, tanto tumultu Clodianæ multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal à Domitio reciperetur; quam ob causam M. Marcellus & ipse Milo à Domitio præsidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad ærarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit, se postero die cum præsidio descensurum, idque fecit: quare territi Clodiani, silentio verba testium per biduum audiri passi sunt: interrogarunt eos M. Cicero, M. Marcellus, & Milo ipse; multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quæ ibi facta erant, cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Vestales dixerunt, mulierem ignotam venisse ad se, quæ Milonis mandato votum solveret, quòd Clodius occisus esset: ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani filia, socrus P. Clodii, & uxor Fulvia, & fletu suo magnoperè eos, qui adstabant, commoverunt.

 Dimisso

Dimisso circa horam decimam judicio, T. Manutius pro concione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset, & elabi Milonem non pateretur, judiciumque & dolorem suum ostenderet.

*Euntibus ad tabellam ferendam postero die judicibus, qui fuit judicii primus * a. d. iii. Idus Apr. clausæ fuerunt totâ urbe tabernæ: præsidia in foro & circa omnes fori aditus Pompeius disposuit: ipse pro ærario, ut pridie, consedit, septus delectâ manu militum: sortitio deinde judicum, ut primo die, facta est; post, tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset.*

Tum intra horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius major & M. Antonius, & P. Valerius Nepos: usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero; & cùm quibusdam placuisset, ita defendi crimen, interfici Clodium, pro republicâ fuisse, quam formam M. Brutus secutus est in eâ oratione, quam pro Milone composuit & edidit, quamvis non egisset, Ciceroni id non placuit, quòd, non qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset: itaque cùm insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat (nam fortè illa rixa commissa fuerat) Cicero apprehendit, & contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit; eòque tota oratio ejus spectavit: sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verùm fortè occurrisse; ex eâ rixâ servorum ad cædem perventum: notum tamen erat, utrumque mortem alteri sæpè minatum esse: & sicut suspectum Milonem major, quàm Clodii, familia faciebat, ita expeditior & paratior ad pugnam Clodianorum quàm Milonis fuerat.

Cicero cùm inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt: itaque non eâ, quâ solitus erat, constantiâ dixit.

Manet autem illa quoque excepta ejus oratio: scripsit verò hanc, quam legimus, ita perfectè, ut jure prima haberi possit.

* Aut hîc legendum, *a. d. vi. Idus*, aut in capite Argumenti, *v. d. iii. Idus*, ut constet numerus.

NOTÆ.

Pag. 301. *Si opposita Miloni.*] Dissimulat Orator, ne Pompeium offendat: nam reverâ etsi multo magis à Clodianis, nonnihil tamen & à Milone Pompeius timebat. *Manut.*

309. *Divisa sententia est postulante*, &c.] Quid sit dividere sententiam explicat Asconius Pedianus, ex quo & Plinii Junioris lib. 9. Epistola nondum edita: verum ita obscurè (quod nec Ascon. integer eo loco, & Plinii Epistola multis in locis corrupta sit) ut assequi nequeas veram ejus rei declarationem: verùm quantum licuit in studiosorum gratiam hæc collegimus. Pompeius v. Cal. Mart. solus Consul ab Interrege Servio Sulpicio renunciatus post diem tertium de novis legibus ferendis retulit; quas binas ex S. C. promulgavit; unam de vi, alteram de ambitu. His latis, Pompeius Comitia habuit: Populi suffragiis L. Domitius Ænobarbus de vi factus est inquisitor; A Torquatus de ambitu. Pridie Kal. Mart. in Senatu dixit Hortensius (pro decreto, ut arbitror) de veteribus ut extra ordinem

ordinem legibus quæreretur. Huic sententiæ intercessit furiosus ille Trib. Pleb. Munatius Plancus emptus à Clodianis: Quod innuit Cic. inquiens, *Reliqua Senat. auctoritas emptâ intercessione sublata est.* Quare novâ lege de vi ab Appiis adolescentibus Milo postulatus est apud L. Domitium: hæc lege novâ de vi quæstionem habuit; quæ cum esset multiplex, nempe de cæde factâ in Appiâ viâ, de incendio Curiæ, de domo Lepidi interregis oppugnatâ; eam dividi postulavit Q. Fufius Senator, id est, ut de rebus singulis actiones haberentur singulæ: & hoc est quod ait Cicero, *Divisa sententia est postulante nescio quo.* Itaque Milo jussus prid. Non. Aprilis ad Comitii tribunal venit; à quo per triduum ex lege Pompeii testibus auditis, tertio Idus April. Judicum sortitio acceptis tabellis facta est. Tum ad horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius Major, M. Antonius, & P. Valerius Nepos; qui in agendâ cæde Clodii duabus ex lege Pompeii horis usi sunt: his unus respondit M. Tull. Cicero. *Jac. Cruquius.*

312. *Sed stulti sumus, qui.*] Correctio Oratoris, recapitulatio, Ironia, quarum concentu, ut alias figuras omittam, mirè Oratio temperatur. *Abrab.*

Ib. *Dederas enim, quam contemneres populares.*] Constantiam L. Domitii quam in Prætura præstitit, significat. Nam eo tempore, cum Cn. Manlius Tribunus Pl. subnixus libertinorum & servorum manu perditissimam legem ferret, ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, idque per tumultum ageret & Clivum Capitolium obsideret, discusserat perruperatque cœtum Domitius, ita ut multi Manlianorum interficerentur; quo facto & plebem infimam offenderat, & Senatûs magnam gratiam inierat. *Ascon.*

313. *Non religione aliquâ.*] Non ideo permotus est ad relinquendam eo anno Praturæ petitionem, quia viderat non semel inauspicatis avibus, & aliis sinistris auspiciis, Comitia prohiberi. *Abrab.*

322. *Quando illius postea sica,* &c.] Manifestum est pertinere ad id tempus; quo, post rogationem à Publio Clodio in eum promulgatam, urbe cessit.

Quare dicat, *insidiata Pompeio est*, fortassis quæratis: Pisone & Gabinio Coss. pulso Cicerone in exilium, cum III. Idus Sext. Pompeius in Senatum venit, dicitur servo P. Clodii sicam excidisse, eaque ad Gabinium Consulem delata dictum est servo imperatum à P. Clodio, ut Pompeius occideretur. Pompeius statim domum rediit, ex eo domi tenus obsessus est etiam à liberto Clodii Damione, ut ex actis ejus temporis cognovi; in quibus xv. Cal. Sept. L. Novius Tribunus Pleb. Collega Clodii, cum Damio adversum Flavium Prætorem appellaret Tribunos, & Tribuni de appellatione cognoscerent, ita sententiam dixit: *Et hoc Apparitore P. Clodii vulneratus sum; & hominibus armatis præsidiis dispositis à Republicâ remotus sum: Cneius Pompeius obsessus est; cum appeller non utar ejus exemplo quem vitupero; & judicium tollam & reliqua de intercessione.* Ascon.

323. *Nece Papirii cruentavit.*] Pompeius post triumphum Mithridaticum, Tigranis filium in catenis deposuerat apud Flavium Senatorem; qui postea cum esset Prætor eodem anno, quo Tribunus pl. Clodius, petit ab eo Clodius super cœnam, ut Tigranem adduci juberet, ut eum videret; adductum collocavit in convivium: dein Flavio non reddidit. Tigranem dimisit & habuit extra catenas, nec repetenti Pompeio reddidit; postea in navem deposuit; & cum profugeret ille tempestate delatus est Antium; illico ut deduceretur ad se, Clodius Sext. Clodium misit qui eum reduceret. Flavius quoque re cognitâ ad diripiendum Tigranem profectus est: ad quartum lapidem ab Urbe pugna facta est; in qua multi ex utrâque parte ceciderunt, plures tamen ex Flaviis, inter quos & M. Papirius eques Romanus Publicanus, familiaris Pompeio. Flavius sine comite Romam vix perfugit. *Ascon.*

Ib. *Posuitne L. Cæcilii justissimi fort.* &c.] L. Cæcilius Rufus, de quo dicitur, Prætor fuit P. Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote Coss. quo anno Cicero restitutus est. Is cum faceret ludos Apollinares, ita infima concitata multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes, qui in theatro spectandi causa consederant, pellerentur: de oppugnatâ domo nusquam adhuc legi. Pompeius tamen cum defenderet Milonem apud populum, de vi accusante Clodio, obstitit; & legimus apud Tironem Libertum Ciceronis in libro quarto de Vitâ ejus, oppressum à Clodio L. Cæcilium Prætorem. *Ascon. Pedianus.*

330. *Quibusdam de servis.*] Hinc infirmatur fides quæstionis, quòd & essent servi Clodii, & è domo accusatoris producerentur, & ipse accusator haberet quæstionem. *Abrab.*

331. *Quis eos postulavit? Appius.*] Non P. Clodii frater, sed Caii fratris ejus filius, Milonis accusator. *Idem.*

Ib. *Clodius insidias fecit Miloni.*] Et hoc contra quæstionis morem, quam qui habebat, nullum debebat suggerere nominatim: deinde fas non erat minis aut pro-

promiſſis ad hac potiùs quàm illud dicendum eos qui torquebantur impellere. *Abrahamus.*

Ib. *Quid hâc quæſtione dici poteſt integrius?*] Ironia. *Idem.*

335. *Non jam hoc Clodianum crimen timemus.*] Diximus in Argumento Orationis hujus, Cn. Pompeium ſimulaſſe ſe timere, ſeu planè timuiſſe Milonem; & ideo ne domi quidem ſuæ, ſed in hortis ſuperioribus ante judicium manſiſſe, ita ut villam quoque præſidio militum circumdaret. Q. Pompeius Tribunus-plebis, qui fuerat familiariſſimus omnium P. Clodio, & ſectam ſuam ſequi ſe palam profitebatur, dixerat in concione paucis poſt diebus quam Clodius erat occiſus: *Milo dedit quem in Curiâ cremaretis, dabo quem in Capitolio ſepeliatis.* In eâdem concione idem dixerat (habuit enim eam ad vii. Kal. Febr. cum Milo pridie, id eſt viii. Kal. Febr. venire ad Pompeium in hortos ejus voluiſſet) *Pompeium ei per hominem propinquum miſiſſe nè ad ſe veniret.* Priùs etiam quàm Pompeius tertiùm Conſul crearetur, tres Tribuni, Q. Pompeius Rufus, C. Salluſtius Criſpus, T. Munatius Plancus, cum quotidianis concionibus ſuis magnam invidiam Miloni propter Clodium excitarent, produxerant ad populum Cn. Pompeium, & ab eo quæſierent, num ad eum delatum eſſet illud quoque indicium, ſuæ vitæ inſidiari Milonem. Reſponderat Pompeius, Licinium quemdam de plebe, ſacrificulum, qui ſolitus eſſet familias purgare, ad ſe detuliſſe, ſervos quoſdam Milonis, itemque liberos, comparatos eſſe ad cædem ſuam: nomina quoque ſervorum edidiſſe: ad Milonem miſiſſe, ut eos in poteſtate ſuâ haberet: à Milone reſponſum eſſe, ex iis ſervis quos nominaſſet, partim neminem ſe unquam habuiſſe, partim manumiſiſſe. Dein, cùm Licinium apud ſe haberet, Lucium quemdam de plebe ad corrumpendum Indicem veniſſe: quâ re cognitâ, in vincula eum publica à ſe conjectum: decreverat enim Senatus, ut cum Interrege & Tribunis plebis Pompeius daret operam, nequid Reſp. detrimenti caperet. Ob has ſuſpiciones Pompeius in ſuperioribus hortis ſe continuerat; deinde ex S. C. delectu per Italiam habito, cùm rediiſſet, venientem ad ſe Milonem unum omnium non admiſerat: item cùm Senatus in porticu Pompeii haberetur, ut Pompeius poſſet intereſſe, unum tùm excuti priùs quàm in Senatum intraret, juſſerat. Hæ ſunt ſuſpiciones, quas dicit ſe Cicero pertimeſcere. *Aſcon.*

Ib. *Eâ voce, ut me audire.*] Tam clara & elata, ut me è Roſtris dicentem exaudire poſſis ſedens, ex ipſo veſtibulo ærarii, ut notat Aſconius *in argumento.* Abrahamus.

Ib. *Conquiſitores tui.*] Vulgò Commiſſarii, qui alterius nomine milites conquirunt conſcribendos. *Abrah.*

341. *Vir Verè.*] Verè fortis & generoſus. *Abrah.*

347. *Sed etiam tribus ſuis patrimoniis.*] Milo ex familiâ fuit Papiâ, deinde adoptatus fuit à C. Annio avo ſuo materno; tertium patrimonium videtur ſignificare Matris, aliud enim quod fuerit non invenio.

Peractâ utrinque causâ, ſinguli quinos accuſator & reus Senatores, totidem Equites & Tribunos ærarios rejecerunt, ita ut unus & quinquaginta ſententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII. abſolverunt VI. Equites condemnaverunt XIII. abſolverunt IV. Tribuni Ærarii condemnaverunt XIII. abſolverunt III. [*Hæc Pedianus: dubium tamen eſſe non poteſt, quin error in notas numerorum irrepſerit; ſi enim unus & quinquaginta fuerint, oportet è ſingulis ordinibus ſeptem & decem fuiſſe; quare fortaſſe ſic legendum fuerit,* Senatores condemnaverunt XI. abſolverunt VI. &c. Tribuni ærarii condemnaverunt XIII. abſolveruut IV. *Sed quis poſſit hæc divinare?* Abrahamus. *Pergit Aſconius.*] Videbantur non ignoraſſe judices, inſcio Milone vulneratum eſſe Clodium; ſed comperèrant, poſtquàm vulneratus eſſet, juſſu Milonis occiſum.

Fuerunt qui crederent, M. Catonis ſententiâ eum eſſe abſolutum; nam & benè cum republicâ actum eſſe morte P. Clodii non diſſimulaverat, & ſtudebat in petitione Conſulatûs Miloni, & reo affuerat. Nominaverat quoque eum Cicero præſentem & teſtatus erat, audiiſſe eum à M. Favonio ante diem tertium quam cædes facta erat, Clodium dixiſſe periturum eſſe eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam vindicare P. R. utile viſum eſt: unde ſciri nunquam potuit, utram ſententiam tuliſſet. Damnatum autem operâ maximâ Appii Claudii pronunciatum eſt.

Milo poſtero die factus reus ambitûs apud Manlium Torquatum abſens damnatus eſt: illâ quoque lege accuſator fuit ejus Appius Claudius; & cùm ei præmium lege daretur, negavit ei. Subſcripſerunt & in ambitûs judicio P. Valerius Leo, & Cn. Domitius, Cn. F. Poſt paucos dies quoque Milo apud Favonium Quæſtorem de Sodalitiis damnatus eſt, accuſante P. Fulvio Nerato, cui lege præmium datum eſt. Deinde apud L. Fabium Quæſtorem iterum abſens damnatus eſt de vi. Accuſavit L. Cornificius, & Q. Patulcius.

Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est: bono ejus propter alieni æris magnitudinem semuncia venierunt.

Post Milonem, eâdem lege Pompeiâ, primus est accusatus M. Saufeius, M. F. qui dux fuerat in expugnandâ tabernâ Bovillis & Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius, C. F. C. Valerius. Defenderunt M. Cicero, M. Celius; obtinueruntque, ut unâ sententiâ absolveretur. Condemnaverunt Senatores X. absolverunt VIII. Condemnaverunt Equites Romani IX. absolverunt VIII. sed ex Tribunis ærariis decem absolverunt VI. condemnaverunt: manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, cum ejus vel pejor causa quam Milonis fuisset, qui apertè dux fuerat expugnandæ tabernæ repertus.

Deinde post paucos dies apud Considium Quæstorem, lege Plautiâ vi, subscriptione eâdem accusatus est, quod loco occupasset, & cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius, Cn. F. M. Seius Sex. F. Defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibba: absolutus est sententiis plenius quam prius; graves habuit XIX. absolutorias II. & XXX. Sed è contrario hoc, ac priore judicio, accidit. Equites enim, ac Senatores eum absolverunt, Tribuni ærarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Cesennio Philone, M. Aufidio, L. Aponio, magno consensu damnatus est, sententiis VI. & XL. Absolutorias V. omnino habuit, duas Senatorum, tres Equitum.

Multi præterea, & præsentes, & cùm citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum. *Ascon.*

VARIÆ LECTIONES.

In Q. CÆCILIUM *Divinatio.*

Parag. I. *DEscendere.*] C. Stephanus Lin. 4. (aut quisquis ille fuerit qui varias lectiones ad finem illius editionis positas collegerit) hæc habet: *Dubium non est* (inquit) *aut Ciceronem multis amanuensibus usum fuisse, aut sæpius transcripta sua exemplaria emendasse, aut perperam ab indoctis descripta, deinceps emendata fuisse*: id scilicet vult vel ab ipso Ciceronis ævo variantes lectiones in ejus scriptis extitisse. Et hoc verum esse vel hoc ipso loco liquet; *ubi Asconius* hæc notat. [*Hoc toto Capite Solœcismi species continetur, nisi addas ET aut IDEM; ut sit* ET subito nunc mutatâ voluntate ad accusandum descenderim: *quare multi non* descenderim *legunt, sed* descendere.] Hinc patet Asconium legisse *descenderim*, alios *descendere*; & certè in diversum abeunt Codd. qui nunc extant.

II. 40. *Eam partem*; lege *ad eam partem*, excidit enim *ad* operarum incuria.

III. 3. *Quod sequi*; al. *quid sequi.*

V. 18. *Senatus pop.* al. *Senati pop.*

23. Pro *imprudens*, lege *impudens.*

31. *Taceant.* Ita. C. Steph. & aliæ Edd. Grævius autem è MSS. reponit. *tacerent.*

38. Pro *interponi*, lege *interponis.*

42. *Nam, te ea.* Grævius reponit *Num, te ea.*

VI. 10. *Hortensius.* Vocem *Hortensius*, quæ in MS. nonnullis abest, ex margine intrusam censet Grævius.

IX. 16. *Vere de def.* Dele. *se*, quod operæ intruserunt.

29. *Judicium.* Ita Ed. C. Steph. &c. Sed. *Ascon.* & alii *indicium* rectè.

X. 10. *Quid facere*; lege & *quid facere.*

17. *Patrarit.* F. Fabricius, Grævius, &c. *peccarit.*

X. 45. *Illius diei.* Sic. Asconius & Editi multi, Manutios secuti. Sed MS. multi, ut & Priscianus, *illius temporis* habent.

XI. 13. *Orationis subire invidiam.* In Ascon. edito, *Orationis subire invidiæ*, sed in Asconio Grævii MS. *Orationi subire* sine vo e *invidiæ*; & sic apud Nonium Marcellum: *Poterisne ejus orationem* [al. *orationi*] *subire?*

15. *Præstringat.* Lamb. *Præstringuat.*

XIII. 6. *Oratorum.* Sic. plerique editi, ut & magna pars MS. Sorum. Sed alii habent *Moratorum*, quod eruditis magis placet.

XIV. 25. *Tibi se.* Dele *se*, errore typog. intrusum.

XVI. 6. *Quamobrem eum cui quæstor fueris.* Sic apud *Asconium* legitur, approbante *Hotomanno.* Alii aut habent, *quamobrem qui quæstor ejus fueris*,

XVII. 21. *M. Silano.* Sic recte restituit *Hotomannus* ex ipso Cicerone in iv. Verrin. cum Codd. omnes perperam habeant *Decimo Silano.*

Pro Lege MANILIA.

Var. I. *COntingere.* Sic olim editi omnes. Lin. 7. Grævius autem è Cod. Erfurt. reponit *attingere*, quod Ciceroni familiarius.

16. *Mandandum.* Sic vulgati ferè omnes; sed F. Fabricius, Grævius, & alii *Mandandis* è MSS. reponunt.

22. *Atque in primis*; lege *Atque illud in primis.*

II. 13. *Succurrerit.* Sic Manut. & libri tam MSS. quam impressi: sed alii habent *successerit*, quod recepit Grævius.

III. 11. *Et à vobis & ab imperatoribus reip. consulendum.* Sic multi MSS. & editi ante Lambinum omnes; ipse autem, probante F. Fabricio, sic è quibusdam Codd. reposuit. *à vobis, & ipsorum, & reipub. causa consulendum.*

IV. 13. *Reportarint*; rectius *reportarent.*

28. *Distracti.* Cod. Fabricii & alii *districti.*

40. *Naviculatoribus.* Sid. Edd. & Pall. omnes Grut. sed vetus Fabricii Codex *Navicularii.*

VI. 6. *Si ad belli——retinere.* Sic optimè ex Cod. Werd. restituit Gulielmus, approbante Grævio, quia nemo novit quid sit belli utilitatem sustinere: sic enim in vulgatis erat, *Si & belli utilitatem—sustinere.*

33. *fructui sunt.* Sic. Cod. Fabric. & Erfurt. Sed vulg. *fructuosi sunt*, quod etsi ferendum sit, tamen non æquè placet.

VII. 20. *Id quidem certè.* Sic rectè Cod. F. Fabric. ut & Francii Erfurt. Vulgati malè, *Id quod certè.* Hotomannus ex conjecturâ delevit *quod.*

VIII. 7. *Sapienti.* Sic ex opt. MSS. Græv. alii *Sapientissimo.*

9. *instructas fuisse, urbemque.* Sic optimi MSS. & antiquitùs editi: sed alii vulgati habent *instructas fuisse deletas, urb.* ineptè. Nam hîc Mithridatis copias amplificat, ut Lucullum laudet.

53. *processio.* Sic Codd. antiquiores, al. *processus.*

75. *quantùm illud bellum factum*; ità meliores notæ MSS. & edd. vett. *quantum factum* exponit Lamb. *quàm magnum factum, quantopere actum*, &c. quod qui non intelligebant pro *factum* substituerunt *futurum.*

IX. 21. Pro *exercuit* lege *exercuerit.*

X. 46. *potestate.* Testatur quidam apud A. Gellium. I. 7. *potestatem* scripsisse Ciceronem; & certè eodem modo loquitur supra pag. 23. *quæ in amicitiam P. R. ditionemque essent.*

121. *devocavit.* Sic Cod. Fabric. & alii: h. e. quasi *de viâ vocavit*: vulgati multi habent *revocavit.*

XI. 26. *nisi ipsum id temporis.* Sic ed. Steph. ut & aliæ multæ, Lamb. autem *ad id ipsum temporis*: sed Græv. è Colon. & Erfurt. sic restituit, *nisi ad ipsum discrimen ejus temporis.*

40. *Eumque Pomp.* Græv. è MSS. reponit. *Eum, quem Pomp.*

XIII. 27. *transmarinam.* Sic Lamb. & Græv. è MSS. Vulgati *maritimam*, quod huic loco minus convenit.

XIII. 51. *ascendere.* Grævius è MS. Col. reponit *ascendere*, quæ vox à librariis minus intellecta sæpe suo loco mota est.

73. *quem per vos ipse*; Sic Grævius è MSS. alii *per se ipse*; ineptè.

XIV. 3. *Si quid de eo factum esset.* Sic editi plerique; al. *si quid eo factum esset*: utrovis modo locuti sunt veteres. Sic noster, *quid illo fiet?* Ep. I. l. 6. ad Att. *Quid nec fiet?* Terent.

34. *Sed etiam studio omni visendam p.* Hunc locum Grævius è MS. uno & altero sic auxit, *sed omnium etiam studio visendam & concelebrandam p.*

67. *interiorum nationum.* Sic Grævius ex optimis MSS. & primis editis. *Interiores* autem dicuntur quæ longius à finibus nostris sunt remotæ, & interiorem regionis partem habitant. Sic *intra* & *interiores* usurpat P. Mela, l. 1. c. 4. & 8.

87. Post vocem *liberis.* Gruterus è MSS. hæc addidit, *qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum.*

93. *populus Romanus.* Cum in antiquis ferè P. R. exaratum sit, Hotoman. & Lamb. legunt *populum R.* alii *Prætores*, & sic vocem *videbat* de *ora maritima* dici putant; alii aliter rem expediunt. Sed vulgatam lectionem tuetur Gronovius l. 4. cap. 4. de Pec. Vett.

94. *neque nos.* Sic Grævius è MS. al. *neque eos.*

XV. 61

XV. 6. *quantum nunc—videmus.* Sic Grævius ex Cod. Hittorp. & Erfurt al. *quantum non—vidimus.* Sed hoc totum membrum fortè rectius abesse posse putat idem Grævius.

Pro C. RABIRIO.

Par. II. Lin. 5. EXpromenda, Ita Manut. Ed. C. Steph. &c. Grut. *exprimenda.*

30. *Convenerint.* Sic omnes ed. Grævius è Francii lib. *concurrerint.*

V. 4. *Prætores, præter Glauciam.* Vocem *Prætores* (quæ è libris etiam scriptas exciderat propter sequentem *præter*) rectè restituit Adr. Turnebus; quem & alii sequuntur eruditi.

I. *In* L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 5. COnsensus bonorum. Sic legitur apud Quintil. l. 9. cap. 3. Sed MSS. multi habent *concursus.*

35. *patre natus, avis maj.* Grut. & Græv. *patre, avo, maj.* quod & inter. varias lectiones C. à Steph. repositum.

36. *Prætorem mors ac reipub. pœna.* Sic locum hunc è MSS. suis repræsentat Grævius, alii aliter. *Prætorem* alii malè omittunt, *& mors à reip. p.* legunt: Sed vide Grævium.

39. *tanquam gladium in v.* Sic hunc locum citat Asconius in Pisoniana, & sic vulgati plerique. Sed *gladium* ab optimis MSS. abesse testantur Muret. Lamb. Grut. Græv.

III. 20. *vacuam fecisses.* Græv. & alii è MSS. *vacuefecisses,* quod etiam inter Var. Lect. C. Steph. Sic enim infra *subsellia vacuefacta sunt.*

28. *tibi hæc lux.* Sic Grævius è Codd. alii, *tibi hujus vitæ hæc lux,* quod è Glossâ natum videtur.

33. *fortunam reipub.* al. *fortunam P. R.* id est, *Populi Rom.* quod. Ursino, Mureto, & Grævio placet.

69. *Nullum jam tot annos.* al. *Nullum aliquot jam annis.*

IV. 32. *Cedas.* Sic Græv. è MSS. opt. editi perperam *Concedas.*

65. *occisorum.* Manut. & Græv. *otiosorum.* [h. e. in pace & otio viventium] Et supra pro *ad insidiandum,* Grut. & Græv. *insidiantem* reponunt.

V. 14. *Romanorum.*] Grævius rescribit *meorum,* è Codd. quibusdam.

II. *In* L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 8. *NON jam*, al. *non enim jam*. Sed *enim* delent Muret. Manut. &c.

18. *Prostratusque est, Qu.* Sic è MS. Ursinus al. *prostratus, Qu.*

II. 5. *Interemptum.* Muret, & Græv. è vett. *Interfectum.*

III. 40. *Ab istis suis sociis.* Muret Græv. & alii delent *suis sociis* tanquam glossemata.

42. *Consumeret.* Sic lib. vett. & Ed. C. Steph. pro quo alii habent *consumerentur.*

IV. 54. *Unum genus.* Sic MSS. ed. C. Steph. & alii. Sed in aliis *Primum genus.*

59. *dubites aliquid de poss. det. ac fid. acq.* Muret. & alii, *dubites de poss. detr. acquirere ad fidem.*

68. *quod aut ded.* Græv. *qui aut ded.*

V. 1. *jam confectum.* Sic multi editi, MSS. alii, *jam effœtum, sed tamen* alii *ætate jam affectum*; quod & Grævius admisit. Idem paulo post pro *conviviis, apparatibus,* habet *conviviis apparatis,* ut & R. St.

55. *Cumulis,* al. *Tumulis.*

58. *Suppeditamus*; al. *Superamus*; al. *Suppeditamur.*

60. *Si, inquam.* Vox *inquam* abest à vett. libris Mureti.

VI. 36. Pro *quam* lege *quod.*

37. *ut nequis bonus.* Lib. Vet. Mureti, *ut neque bonus quisquam.* Francii lib. quem & Grævius sequitur, *ut neque quisquam bonorum.*

III. *In* L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 21. *ET expectati.* Sic & MSS. & impressi melioris notæ; alii perperam, *ex actis.*

II. 7. *exierit.* Sic libri vett. Mureti & aliorum; al. *egressus est,* & paulò post, pro *restitissent,* quod & MSS. & ed. vett. habent, alii legunt *remansissent.*

31. *bipartiti.* Grævius è Cod. vet. legit *bipartito,* qui dubitat an usquam *bipartior* passivè legatur. *Bipartito* etiam in ed. R. Steph.

34. *in reipub. præsidio.* Muret. Lamb. & Græv. reponunt *in republica, præsidio e. gl. miseram,* i. e. ut præsidio essent, sc. prætoribus, &c.

80. *Saturnalibus.* Malè hic in notis, *decimum quartum diem Februarii,* ponitur pro *decimum nonum Decembres*: hoc est, xiv. Kal. Januar. ut è Macrobio constat.

87. *præcepissent.* Muret. & Græv. legendum censent *recepissent,* i. e. polliciti essent se velle facere.

88. *aliquid tamen.* Sic omnes lib. vett. Mureti; in editis nonnullis deest *tamen*; qui, pro *apud ipsum erant,* habent *apud illum itidem erant.*

III. 30. *Sed indicare se ipsi.* Ita Muret. & Græv. è MSS. vulgati habent: *Sed ipsi à se vid.* omisso verbo *indicare.*

36 *prudentia*; al. *providentia.*

48. *Colonis quas*; al. *Colonis quos.*

62. *interest.* Sic è Codd. emendat. Græv. vulg. *intersit.*

65. *Confess.* lege *& confess.*

IV. 25. *in repub.* Sic è Codd. Muretus; quod & optimè respondet ei quod supra dicitur, *in privata domo*: al. *in rempub.*

38. *ut terræ motus, cæteraque quæ.* Sic plerique editi; sed Muret. & Grævius è Codd. vett. *ut terræ motus relinquam, ut omittam cætera, quæ.*

47. *lactentem*; lege *lactantem.*

62. *statuerunt*; MSS. potiores *locaverunt,* h. e. operariis faciendum dederunt.

69. *& ea à perditis civibus.* Vett. lib. Muret. & Græv. *& ea per cives.*

V. 5. *Erepti enim estis*; in vulgatis deest *estis,* quod è Codd. opt. restituit Grævius.

V. 53.

V. 53. *quod mihi vivendum sit cum illis.* Græv. è lib. suis, *quod mihi cum his vivendum est: vivendum est* etiam habet ed. R. Steph.

81. *priori nocte.* Sic MSS. multi, ut & Vict. sed alii addunt *fecistis.*

IV. *In* L. CATILINAM.

Par. I. *BOnorumque,* lege *horumque.*

Lin. 36. 39. *quem mihi videtur amplecti resp.* Ita rectè Muret. & Græv. Sed editi multi, *qui mihi videtur amplecti remp.*

43. *una reipub. peste per.* Sic omnes ante Lambinum editi, ut et MSS. Lambin. autem, *una cum repub. per* quod Grævius meritò repudiat.

III. 15. *itaque municipiis.* Vox *itaque* in plerisque MSS. non habetur. Sed vocem *fontes,* vel aliam ejusmodi deesse suspicatur Grævius, qui habet *quæ municipiis disp.* &c.

33. *hoc auctore & cognitore.* Sic quidem omnes MSS. Lamb. Grut. & Græv. Sed edd. *hoc monitore & auctore.*

53. *de pernicie reipub.* Grut. & Græv. pro *reipub.* è MSS. reponunt *populi Rom.* ut & infra pro *in pernicie reipub.* quod in multis est libris, iidem habent *in pernicie populi Rom.* ut & ed. Rob. Steph.

IV. 2. *Supplicium de servis quam acerb.* Sic quidem libri plerique & edd. & MSS. Apud Lactantium autem hic locus sic habetur, *Supplicium de servo nunquam acerrimum,* Lib. de irâ Dei, cap. 17. Unde Lambinus sic refinxit, *Supplicium de servo non quam acerbissimum,* contra omnes libros, qui negationem omittunt, & *servis* retinent; mos enim Romanis fuit familiam omnem (i. e. omnes servos) ad supplicium agere ob unius parricidium; ut apud Tacitum videre licet, Lib. 14. cap. 42.

4. *qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit;* ita multi editi, ut & Grævii etiam. Sed alii, inter quos C. Steph. *qui non dolorem suum & cruciatum dolore nocentis & cruciatu lenierit.* At MS. Francii, ut & ed. Vict. R. Steph. *qui non dolorem cruciatu lenierit:* omissis cæteris: quod fortasse rectius.

19. *fuit factum;* in libb. nonnullis deest *fuit.*

24. *arcessivit—concitavit—evocavit.* Multi Codd. habent *arcessit—concitat—vocat.* Sic etiam Var. Lect. C. Steph.

32. *fuisse videamini.* Sic vulgati plerique. Sed Muretus è MSS. *fuisse videamur;* quod fortasse clausulæ aptius.

38. *Et communes;* lege *& ad communes.*

58. *frequentasset.* Sic plures MSS. & edd. optimi: alii habent *frequentes advocasset;* quod interpretis esse videtur, *frequentare* enim pro *congregare* vel *cogere,* alibi usurpat Cicero. Mox pro *video ab expect.* nonnulli libri habent *video, amore debitæ pecuniæ, ab expect.*

64. *qui sua virtute fortunam civitatis conf.* ita libri vett. ut & editi ante Muretum & Lambinum, quod & Grævio placet: alii reponunt, *sua virtute ac fortuna, civitatis jus* [vel *hujus civitatis: jus*] *confec.*

72. *qui non obstare cupiat,* ita edd. vett. sed Lamb. & Græv. è MSS. *qui non hæc stare cup.*

V. 21. *possit. vobis hod.* Grut. & Græv. *possit à civibus, hod.*

34. *Semper bene gestæ—conservatæ reip.* Græv. delet *Semper;* & *bene gesta—conservata repub.* legendum censet, ut in præcedenti Oratione habetur, Parag. III. l. 62. Sed in Orat. contra Pisonem, de eadem re loquens, *bene gestæ—& conservatæ* habet, ut nescias utrum sit magis Ciceronianum.

50. *recepti hen.* al. *recepti in amicitiam hen.* quod glossema videtur.

Pro L. MURÆNA.

MUræna semper scribendum censet Manutius, cùm à pisce nomen sit qui Græce Μύραινα dicitur; sed lapides Capitolini habent *Murena*; & sic scripsisse vett. Rom. ideò verisimile sit, quia apud Plutarchum vocatur Μυρήνας. Sed non tanti res est, ut in lite dirimendâ immoremur.

Par. I. L. 1. *precatus*, edd. vett. & nonnulli MSS. habent *deprecatus*.

II. 1. post vocem *severitatis* Hotomannus ex conjecturâ interponit, *Cato*; sed MSS. non consentiunt, & subintelligi rectè potest.

IV. 33. *Tempestivi convivii*. Sic legendum censent Lamb. Grut. & Grævius. Tempestiva autem convivia, Tempestivæ epulæ, &c. vocantur, quæ ante horam consuetam (i. e. nonam) instituuntur, & in longum protrahuntur. Qui vim *Tempestivi* nesciebant, reposuerunt *intempestivi*, quod viri docti jam dudum reprobarunt.

VI. 50. *promulgata*; ita Vict. & Græv. è MSS. al. *pervulgata*.

65. *Nullo usu*; al. *Nullo usui*.

Ib. *Superstitibus præsentibus*. Manutius & Hotomannus *præsentibus* delendum censent, tanquam meram interpretationem vocis antiquæ *Superstitibus*.

VII. 57. *pellitur è medio*; ita legitur apud Gellium, l. 20. c. 10. & sic etiam MSS. Lamb. Alii habent, *tollitur è medio*.

VIII. 27. *pugnâ excitatum*; sic ed. C. Steph. & aliæ: sed MSS. nonnulli *pugna excitaret*; al. *pugna excitarit*.

70. *arbitraretur*; sic omnes MSS. ut ἀναφορικῶς dictum sit, quemadmodum *fateatur* in Orat. 2. contra Rullum, c. 21. Lambinus *arbitraremur* malle videtur.

IX. 13. *opibus*. Sic Hotoman. & Lamb. legendum statuunt; sed edd. alii & MSS. pro *opibus* habent *opera*.

X. 16. *persalutatio*; sic optimi MSS. vulg. *salutatio*.

24. *testatam rem abjic*. Sunt qui malunt *testantem abjic*. Sed per *testatam rem* nihil aliud vult, nisi eam causam quæ testibus contra alios comparandis tota fuerat occupata.

40. *Cum te de Curr*. Sic & MSS. & edd. vett. sed recentiores omittunt.

74. *vestræ satietati*. Sic & Hotomannus & Lambinus legunt, & sic se legere malle dicit Grævius, nisi obstarent MSS, & edd. qui habent *vestræ sapientiæ*.

107. *indicavit atque induit*. Sic primùm ex conjecturâ Hotomannus, quod postea Lamb. & alii è MSS. confirmarunt. Alii editi habent *indicavit atque innuit*. Sed *induere* sæpe hoc modo usurpat Cicero. Sic lib. 2. in Ver. cap. 42. *Videte, in quo se laqueos induerit*. Et mox, *Videte, ut, dum expedire se vult, induat*. Sic etiam, 5 in Verr. 64. *Suâ confessione induatur ac juguletur necesse est*.

XI. 31. *exitio viæ cuiquam*. Vocem *exitio* primus restituit Lambinus, sine quâ sensus erat mutilus; nisi forte ex conjecturâ Camerarii legendum *ipse viæ cuiquam*, &c.

XII. 11. *quanta in ipso imperio*. In editis quibusdam sic habetur, *quanta sit homine quoquam, in ipso imperio*. Sed istam accessionem merito repudiant Lamb. Manut. & melioris notæ edd.

XIII. 51. *aut seposuisses, aut mit*. Sic omnes libri scripti & editi optimi; at Lamb. ex Hotomanni conjecturâ legit, *aut si potuisses, mit*. sed sine causâ; nam *seposuisses* idem est ac si dixisset, ex *observatione & memoriâ hominum removisses*.

61.—*ne sis: Etiam, in dissolvenda severitate; sed tamen*. Sic libri fere omnes: sed Lambinus Hotomanni conjecturam secutus nimis licenter sic legendum censet—*ne sis, sed tamen in dissolvendâ severitate laus*.—

63. *Verò*. Sic MSS. al. *Enimverò*. Sed *Vero* sic sæpe usurpatur apud probatos auctores.

71. *communiorem*. Sic quidem optimi MSS. quos & Grævius sequitur. Editi multi *comiorem*; ut supra C. Lælio *comior*. Utrumvis satis convenit; sed *communis* sæpe mutatum est in *comis* ab iis qui hanc vim vocis ignorabant. *Communis* enim est *facilis*, *commodus*, *popularis*, & *æquitatis patiens*. Vide Cic. ep. 9. lib. 4. ad Fam.

XVII. 27. *duos Consules.* MSS. nonnulli *duo Consules*; sic etiam in Pison. VIII. 6. *duo Duces*; & ita sæpe dixerunt veteres.

40. *designati* [*Tribuni*] Vocem *Tribuni* uncis inclusimus, quæ & glossam sapit, & à quibusdam MSS. abest; & eam omiserunt Victorius & Grævius.

XVIII. 5. *ego fidem vestram, vel def.* al. *fide in vos def.* At Manutius *fide defens.* Nos enim fidem judicum hic orat, sed fide adductus—orat, *ut hominis miseri*, &c.

Pro ARCHIA *POETA.*

Par. I. PRO *adsciscendum fugit*, lege *ad-* Lin. 37. *sciscendum fuisse.*

II. 16. Pro *celebritate*, lege *celebritate famæ.*

82. *in Siciliam*; ita plerique MSS. & edd. vett. sed vulg *Ciliciam.*

III. 3. *Gracche*; sic libri vulgati; sed Græv. è Cod. Erfurt. *Grati*; al. *Gratie.* Sunt qui *Gratium* hunc fuisse Poetam censent. Sed an *Gracchus* fuerit, an *Gratius*, qui Archiam reum fecerit, cùm aliunde non constet, difficile dictu est.

Ib. Pro *cum* MSS. habent *tum.*

26. *An domicilium*—Sic Lamb. sed alii *At domicilium*—Ironicè.

IV. 11. *ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum*; ita Grævius è MSS. quod etiam C. Steph. inter Varias Lectiones reposuit; *tempus* autem *periculum* vel afflictam alicujus fortunam notat alibi apud Ciceronem. Sed editi multi habent, *ut ab illis nullo unquam me tempore*, &c.

40. *crescit Oratio*; ita plurimi MSS. ut & edd. sed alii habent, *censetur Oratio*, quod & Gruterus admisit; & Grævius.

49. *Modestissimos.* Græv. *Moderatissimos.*

55. *animi remissionem*; ita plerique edd. etiam melioris notæ. Sed MSS. multi habent *animi adversionem*, quod & Victorius tuetur in Var. Lect. ut *animadversio* ad studia referatur. Muretus autem maluit *animi aversionem.*

58. *alunt*; al. *agunt.*

V. 5. *inflari*; ita omnes MSS. & Gruteri & Grævii. Vulg. *afflari.*

42. *triumphi*; *quia quorum*—Ita olim legebat Pantagathus; & sic etiam in quibusdam MSS. legi docet Grævius; quod & multo melius quam vulgatum *triumphi. Quarè quorum*—Nam ideo *nostra* (*i. e.* Populi R.) *sunt tropæa, N. M. N. triumphi, quia, quorum ing. b. f. ab iis pop. R. famâ cel.*

VI. 68. *absfutura sunt—pertinebunt*; ita MSS. nonnulli, etiam boni, ut & edict. plurimæ: quæ verba sic ad res gestas referuntur. Sed alii habent *absfutura est—pertinebit*; ut ad *memoriam* referantur: quam lectionem Lambinus acriter pro more suo tuetur; Grævius autem modestius amplecti videtur; prior tamen lectio non temerè rejicienda.

VII. 2. *amicorum videtis*, &c. Ita MSS. optimi: sed editi multi, *amicorum studiis videtis*, &c. quod rectè repudiat Grævius.

Pro

Pro. M. Coelio.

Par. I. Lin. 13. *Oppugnari autem ob.* al. ed. *oppugnari autem hunc op.* sed *hunc* in multis MSS. deest; & rectius abest.

II. 57. Has voces (*atque dignitati*] quæ in multis libris desunt, ex Agrætio restituit Lambinus, quos Grut. etiam in MSS. Pall. invenit, quæ optimè huic loco conveniunt; est enim *dignitas* pulchritudo virilis.

65. *nihil dicam hoc loco.* Gruterus omittit *dicam*, quod in uno & altero MS. deest.

III. 25. *illa initia ætatis.* Codd. aliqui pro *initia* habent *imperia*, quod & Gruterus amplectitur.

IV. 26. *Sin autem est rivulus*; ita Græv. è MSS. sed editi alii pro *est* habent *ut*.

V. 8. *qui negavit*; ita Pall. MSS. Grut. & olim cusi; sed posteriores edd. *qui non negavit*; sed particula negans rectiùs abesse videtur, de Ascitio enim loquitur, qui & negavit & absolutus est.

12. *Non modò Susp.* Sic habent MSS. Lamb. Græv. editi autem multi, *non modo non Susp.* Sed aliis in locis sæpe alterum *Non* omittit Cicero, cum sequitur *sed ne*, quasi diceret *non dico suspicione, sed ne infamiâ.* Vide P. Manutii Comment. in Ep. 9. lib. I. ad Fam.

VI. 2. *versatur*; ita editi enim optimi, sed vett. aliqui lib. Grut. & Græv. *urgetur*; sed tum delenda erit præpositio *in* ante *quibus*, quam tamen omnes libri retinent. Præterea, cùm *ista una atque eadem persona* non de Cœlio, sed de ipso Clodio intelligi debeat, ut ex sequentibus liquet, ipsa vox *versatur* magis quadrare videtur; infra etiam de eâdem re dicit par. IX. l. 3. *duo sunt enim crimina una in muliere*———

66. *quæ moliris.* Grut. è Pall. MSS. *quæ in sororem tuam melius.* Et sic inter Var. Lect. C. Steph. habetur; quæ tamen verba quorsum spectent haud facilè dixeris.

69. *Baias, actas, convivia*; hanc lectionem è MSS. reposuit Gruterus, quæ & ad rem amplificandam aptior quam vulgata *Baiis acta convivia.* Sunt autem *actæ* litora maris amœniora ubi genio indulgere solebant, quod & ἀκτάζειν Græcis dicitur. Vide lib. 5. in Verrem cap. 31.

VII. 2. *ex hisque tuis.* Sic edd. ferè omnes: at MSS. multi, *ex his igitur tuis.*

10. *pepulerunt.* Lambinus reponit *perculerunt*, Græv. *pepulerunt.*

Ib. Lamb. è MSS. *fuisti nonnunquam*, quod & in ed. R. Steph. habetur; sed C. Steph. ad varias Lectiones relegavit.

34. *Cœlii causâ*: ita ed. plerique: sed Grævius è MSS. & edd. antiquis reponit *filii causâ.* Utrumvis ferri potest.

116. *Sed inerat—ratio est bonis*; ita Græv. & Grut. è Codd. Pall. quod magis convenit quam vulgatum *oratio*; supra enim dixit *genus orationis*, cui non rectè dicitur *oratio* inesse.

VIII. 10. *Omittendæ*; alii MSS. *Obterendæ*, quod & inter Varias & Lectiones Car. Steph.

11. *Sermo etiam penè omnium fam.* Grut. *Sermo est penè fam.* Omissa voce *omnium.*

IX. 20. [*Facinoris tantum.*] Has voces auctoritate MSS. abjecit Grut.

51. *tentatum negl.* Vulg. *tentatum esse negl.* Sed Grævius rectè delevit *esse.*

68. *minimè dubia, tamen in.* Var. Lect. C. Steph. *minimè dubitanda in*; & sic Grævius edidit omissâ voce *tamen.*

X. 40. *Post, quam in curia, est nostris, in rep.* Grævius è MS. Erfurt. *post quam in curia, quàm in rostris, quàm in reip.* quomodo etiam in Var. Lect. C. Steph. habetur. Vide Orat. in Cæcil. par. XV. l. 40.

56. *nequam vocem eliciat?* ita editi omnes; sed *ejiciat*, quod in nonnullis MSS. habetur, Ursino, Mureto, & Gifanio, (in Conlect. Lucret.) admodùm placet.

107. *Si non retraxisset.* Græv. è 2. Codd. *quam si tradidisset.*

XI. 23. *Conspectus.* Vet. lib. Ursini *consessus.*

31. *inveniemus—videatur*; ita Grut. è Pall. & Erfurt. &c. Sed in vulgatis *inveniemus—dicatur*.

41. [*Et pervulgata*] has voces delent Lamb. & Gruter.

XII. 10. *O stultitiam! Stultitiamne*. Gruter. *O stultitiamne*.

67. *efferbuisse!* al. *effervisse*; ut & infra *deferverint*, & Par. vii. 23. *defervissent*.

61. *jam ista dies*; ed. C. Steph. omittit vocem *ista*, & ad variantes Lectiones relegat.

In L. PISONEM.

Par. I. HIC *in errorem hom. imp.* Sic Lin. 6. quidem omnes ferè libri impressi. Sed Faernus, acerrimi vir judicii, & in libris vett. scrutandis diligentissimus, hunc locum sic refinxit, *hic in fraudem hom. imp.——fefellit, induxit*, quem secutus est Lambinus.

III. 10. *Tu, cum in Kalendas Jun.* ita Erfurt. & alii MSS. ut & editi optimi, pro quo Ad. Turnebus (Adversar. xxi. 15.) *Tum cum in* iii. *Kal. Ian.* quod meritò improbat Hotomannus; nam iii. Kal. Jan. nondum Consulatum inierat Piso, sed erat tantum designatus, nec potestatem habebat; at Consulatus ejus *initium fuit Ludi Compitalitii*, ut supra dixit Cicero; hoc etiam postulat ipsa ratio, quo fortius in Pisonem invehatur, qui id jam Consul passus est fieri, *quod ne fieret privatus Metellus auctoritate obtinuit*. Gruterus tamen Turnebum sequitur; ut & Ed. Grævii, qui quam ipse lectionem minus probat, sæpe tamen è Gruteriana editione non movet.

Ib. *incidisset.*] Ita Manut. & Lamb. & Hotoman. ex Asconio; quia unus tantum eorum ludorum dies esset, ut ex Varrone constat.

16. *Lex Ælia & Fusia.*] Faernus habet *Fufia*. Sed cum hæc lex à L. Furio (sive Fusio) Philo lata videatur, & alia sit ab ea lege Fufia quam postea tulit Q. Fufia Cal nus, à vulgata *Fusia* non recedimus. Vide *Manut.* de Legib.

30. *Notionemque censoriam*; ita MSS. Lamb. & C. Steph. Manut. & alii. Sed ed. Vict. & multi MSS. habent *rationemque Censoriam*, quod retinet Grævius, etsi *notionem* magis probet.

78. *delatio*, ita ed. Vict. Steph. & F. Ursinus è Cod. Ant al. *relatio*.

87. *interire*, al. *interimere*.

IV. 13. *ferro ac furori.* Sic reponunt è MSS. Grut. & Græv. editi autem alii non habent *ac furori*.

44. *in hoc animali*; ita MSS. & edd. olim omnes. Sed Turnebus ex Isidoro reponit *Maiali*, i. e. sue castrato, quod & retinet Grut. & ed. Græv. in contextu: Hotomanno autem admodum displicet.

50. *barbato Epicuro*; ita ed. C. Steph. cum multis aliis. Sed Faernus *barbato Epicureo*. Manutius autem *barbato* retinet. Lambinus *Epicureo*; ita enim infra dicitur *confer nunc, Epicure noster*. Pro *Laternatio* (sive *Lanternario* quod alii MSS. habent) Turnebus (Advers. xxi. 15.] *Lautumiario* reponendum censet, quod doctis viris vix admittendum videtur.

V. 19. [*omni officio tuendo Max.*] &c. verba hæc, quæ uncis inclusimus, in omnibus olim editis desunt; ea primus è MSS. reposuit Gruterus, quem & Grævius sequitur.

97. *idemque in Italia.* Sic libri omnes sed locum esse corruptum omnes clamant, quem alii aliis modis sanare conantur. Manutius sic, *is neque in Italia*: nempe *is* (sc. Cicero) *neque in Ital.* tutò se posse consistere statuit. F. Ursini amicus quidam *idemque* in *is se* mutat. Sed quid si pro *idemque* reponas *idem se*, i. e. idem se in Italia tuto statuit esse non posse.

107. *dicerent, consules.* Græv. è Codd. Pith. *dicerent hos Consules*.

VI. 28. *tibi proficiscenti.* Faerni lib. 1. margine alia manu adscriptum habuit *in provinciam*; quod & ipse in contextum admitti voluit, sed reclamantibus cæteris libris; & certè interpretamentum videtur.

43. *Unius salutem*, Faern. vet. lib. *unius hominis salutem*, ubi etiam vox *civium* deest; quæ tamen est in opt. Grævii.

49. *principum civitatis*; ita vet. Cod. Faerni & Grævii; *civitatis* autem in multis edd. deest.

50. *gratissime*; ita ed. Vict. & MS. Faern. ut & Erfurt. & alii Græv. quod & ipse probat. al. *gravissimè*; quod & in Contextu Græviano manet; & ed. C. Steph.

65. *Splendorem*; sic Faern. sed al. *Splendidiorem*.

66. *diribitores*; ita Lamb. & multi edd. & C. Steph. Sed R. Steph. Vict. & MSS. Grut. & Græv. *distributores*.

VII. 20. *quam tantæ barbarorum gentes attingunt*; ita Faerni Cod. Ant. Editi plerique etiam Vict. & C. Steph. *quæ tantis barbarorum gentibus attingitur*: iidem etiam pro *Macedonicis* habent *Macedonibus*.

23. *qui non triump.* Faern. *quin triumph.*

33. *an amicos*; sic omnes editi; sed τὸ *an* delendum censet Grævius. Lamb. legit *& amicos*.

48. *nihil illi ex.* Ita Faern. deleta vocula *in*, quem plerique Codd. habent; & paulo post pro *auderet* Faernus habet *audeat*?

80. *afficior ex famæ*. Ita MSS, Faern. & Græv. ut & ed. Manut. i. e. ex laceratione *famæ*. Sed edd. multi *ex infamia*.

83. *ut tu naufragio exp.* Quæ sequuntur poetæ verba paulo aliter habentur lib. 1. Tusc. cap. 45. ubi vide Cl. Bentleii emendationes, qui ad trochaicos tetrametros acatalectos redigit hoc modo:

Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus.
Latere pendens, saxa spargens tabe, sanie & sanguine atro.

Posterior hic versus apud *Nonium* habetur in v. *spargere*, sed omissa voce *saniæ*; hæc autem verba, *ut tu naufragio expulsus uspiam*, non esse ipsius poetæ verba, sed Ciceronis, putat idem vir doctissimus. Sed utcunque hæc se habeant, aliquantulum fortasse verba poetæ ad mentem suam deflectit orator (mutando *pendens* in *penderes*) ut execratio complexione absolvatur, quæ alias suspenso sensu procedet, utpote quæ pars tantum sit Thyesteæ execrationis.

VIII. 4. *gloria & laude*. Faern. *in gloria & laude*, al. *gloriæ laude*.

4. *Ecce duos duces*; ita omnes edd. sed Faern. *Esse duos*; MSS. autem Pall pro *duos* habent *duo* more antiquo.

12. *absens imp.* Manutius & Grævius legendum censent *ab Senatu imp.* Ib. pro *est appell.* quod Faernus reposuit, alii habent *fit appell.*

48. *Quid aliud est furore, non cog.* Editi multi *nisi non cog.* quòd & Manutius probat; sed illud *nisi* in opt. MSS. deest, & potest abesse salvo sensu.

55. *Cruentare corpus suum?* Faernus & Lamb. addunt, *leve est*; quod Manutius imperiti hominis glossema esse statuit; hoc nempe vult, an *cruentare corpus suum*, furere est?

53. *præsidium tu reipub.* Ita Faern. pro quo alii editi habent *præsidium tu populi Romani*.

59. *ad hunc Tusculani Mont.* Ita vet. lib. Faerni; al. *Tusculanum*. Manutius autem è quibusdam libris *ad hunc Tusculanum in monte montem*.

60. *cum jam egeret*; hæc tria verba, quæ in cæteris desunt, primus è Cod. vet. reposuit Faernus, qui etiam pro *immensa & intol.* habet *intermissa intol.* & mox l. 67. *præbuit* pro *tribuit*.

IX. 5. *viderem*. Faern. *viderit*. ut referatur ad ventum.

15. *progredi visa est*; ita Faern. è Cod. vet. & sic vitatur Hemistichium in clausula, quod alii Codd. habent, in quibus legitur *procedere visa est*.

20. pro *Patres conscripti*, quod & vet. lib. Faerni, & alii MSS. ut & ed. Steph. habent, in nonnullis est *Prætores*; quod & in Ascon. edito habetur.

42. *cum non longe*; ita Grut. & Græv. è MSS. ubi multi editi omittunt illud *non*.

X. 8. *Velare*. Faern. *celare*, quod & arripuit Lambinus; sed Grævii MSS. omn. habent *velare*, quod & ipse meritò retinet.

16. *Sic levis est animi*; ita quidem omnes lib. & MSS. & edd. sed cum hæc vox *levis* huic loco minus conveniat, Faernus legendum censet *lævi*, Manut. *vilis*, Pantagathus, teste Ursino, *jejuni*. Lambinus autem illud *levis* ut otiosum prorsus delendum censet, & fortasse rectè. Nam ut hoc Hemistichium, *sic levis est animi*; *lucem* à Cicerone sit, haud credam.

21. *Non eversæ per te, sed perditæ*; ita omn. MSS. Græv. & plerique edd. Faernus autem, deleta particula negante, legit

legit *eversæ per te & perditæ*; cui accedunt Manut. & Lamb: sed pro *perditæ*; Turnebo placet *proditæ*.

25. *redderetur*; ita libb. omnes; quod & Grævio placet; Faerno autem *traderetur*.

71. *ferculis*; ita lib. ant. Faerni; pro quo alii habent *vehiculis*, quod fortasse interpretamentum est.

XI. 4. *infimo*; ita MSS. & Lamb. & Græv. sed vulgati *infirmissimo*.

8. *præstantissimus*; Græv. è MSS. Pith. & Franc. addit *& ornatissimus*.

30. *protervius*; ita Faern. pro quo vulgati habent *posterius?* quod & ipsum Turnebo non displicet. Adversar. l. xx. c. 9.

64. *Epicurum disertum dicere; est tamen: dicit, ut opinor*. Ita quidem edidit & distinxit Grævius è Cod. Faern. & quibusdam Manutianis, sic se explicans, *est tamen*, inquit Cicero, *ita*; dicit Epicurus, ut opinor, voluptatem esse summum bonum. Plerique olim editi sic habent. *Epicurum disertum decernere; & tamen dictum opinor*. Manutius voluit, *& tandem dictum opinor*. Quid si sic legatur? *& etiam dicit ut opinor*. Sed utcunque se res habeat, verba sunt concedentis ita dixisse revera Epicurum, *se nullum bonum intell.* &c.

84. *Detrahi nihil volo*; ita Faern. ubi vulgati habent *detrahi nolo*.

XII. 7. *Scripsisti enim CEDANT*; vulgo. *Scripsisti enim versus CEDANT*. Sed vocem *versus* meritò delevit Faernus auctoritate Cod. Vat. ut & Manut. & Græv.

11. *UT quod Marcus*. Malè vulg. *UT, non quod Marcus*. Negativum hic rectè sustulerunt Faernus, Grævius, *&c.* supra enim dixit., *nusquam opinor.*—

25. *Concedat laurea laudi*; acriter hîc inter se contendunt viri docti, utrum *laudi* an *linguæ* legendum sit. *Laudi* habent & plurimi & optimi MSS. & edd. Manut. ut & R. & C. Steph. hoc in loco; (quamvis l. 1. Offic. tam R. quam C. Steph. habent *linguæ*) & certe si sequentia Ciceronis verba *minimæ laudi lauream concessisse* spectes *laudi* præferas oportet. Plutarchi autem verba, τῇ γλώσσῃ τὴν θριαμβικὴν ὑπείκειν δάφνην *linguæ* magis favent. Quid si diversis temporibus diverso modo protulerit hunc versum ipse Cicero? Qui plura de hâc re vult, adeat Grævium, qui tam hoc loco quam illo in l. 1 offic. *laudi* retinendum censet.

42. *Complecteris*. Erfurt. & Pith. *complecti vis*.

68. *Sumpturum*; al. *Suscepturum*.

XIII. 7. *Cujus ego beneficiis quidem*. Sic omnes libri & MSS. & edd. ante Lambinum, qui sic edidit, *cujus ego ne benef.* quod & Grævius libentiùs amplecteretur, si MSS. annuerent quia sensus id ipsum postulare videtur. Sed ea mutatione non opus est; hoc enim velle videtur Cicero, se non postulasse ut Cæsari nimis carus esset, quia tum beneficiis ejus victus à sententia sua recedere, eamque Cæsari tradere coactus esset. F. Ursinus rem aliter expedit, pro *quidem* reponendo *pridem*.

XIV. 48. *pleræque*; lege *peræque*.

69. ——*legatorum tuorum optimus*. Ita omnes MSS. Faern. Grut. & Græv. sed editi plerique sic, *legatorum tuorum turpissimus? optimus*——

XV. 24. *Arsinoen, Stratum*. Sic Turnebi è MSS. al. *Arsinoen Thratum*.

XVI. 11. *Conjicitur*; ita libri omnes sed Faernus ex conjectura, *connitetur*.

13. *invitus invitabis*. Hottoman & Lamb. malunt *invitum invitabis*.

53. *de te FECISSE VIDERI pronun*— Ita rectè hunc locum è MSS. emendavit Faernus; ubi priùs editi habent *de te sententiam tulisse videris, tum judicium pronunc*.

62. *ponderari, neque*—Sic etiam rectè hunc locum constituerunt Manut. Lamb. *&c.* ubi vulgati habent, *ponderari dicere audes? neque*, &c.

Pro T. Annio Milone.

Par. I. Lin. 3. *CUM. T. Annius* [*Milo*] Cognomen *Milo* abest apud Quintil. l. xi. cap. 3. & in Var. Lect. Steph. &, ut credo, rectiùs abest.

7. *requirunt*. Sic F. Fabricius & alii MSS. & sic etiam legitur apud Quintil. xi. 3. pro quo vulgati multi habent *minime vident*, quod interpretamentum

 esse

esse videtur, ut *amittunt* quod est inter Var. Lect. C. Steph. Nam *requirere* est quasi *amissum sentire, desiderare.*

25. *intuentes, unde aliqua—videtis.* Sic hunc locum constituunt F. Fabric. & Græv. è MSS. Sed Vulgati habent *intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde*—omissâ voce *videtis* in fine.

46. *Suppliciorum*; ita MSS. & Var. Lect. C. Steph. Vulg. *exitiorum.*

III. 4. *omni errore*; ita edd. plerique; sed MSS. Grut. *omni terrore.*

22. *Non solum divina*; ita Lamb. ed. C. Steph. sed alii reponunt *humana*; apud Quint. i. v. 11. legitur etiam *humana*, quod minus placet; nam humanis sententiis liberatus non esset, nisi accessisset divina, i. e. ipsius Minervæ.

37. *Est enim hæc*; ita edd. & ita citat Quintil. ut & ipse Cicero in libro qui *Orator* inscribitur: sed Grut. *est igitur hæc.*

46. *Quæ non modo bom.* Lamb. & alii illud *modo* delendum censent contra MSS. Vide Græv.

IV. 2. *in qua P.* Sic recte Grut. è MSS. In olim edd. deest præpositio *in*; quæ tamen infra habetur Par V. lin. 2. & videtur necessaria. Nam non de ipsa cæde Clodii Senatus judicavit, sed tantum de cæde facta, in qua inter cæteros etiam Clodius occisus erat.

V. 5. *at patet.* Sic Fabric. MS. estque *paret* verbum juris proprium. Edd. *patet.*

34. *P. Clodius M. Pap.* In plurimis edd. deest *P. Clodius*, quod à MSS. reposuit Grut.

77. *Conjunxit cum multis*; ita omnes edd. Gruterus autem reponit *cum bonis.*

90. *isque præpos.*] Ita Fabric. Lamb. & Græv. al. *& isti præp.*

VI. 15. *Coloniam novam, dilectum perd.* Ita vulgati fere omnes. Et hanc lectionem tuetur Hottomannus, F. autem Fabricius, *Collinam novam dilectu perd.* quod & Lambinus acerrimè defendit. Vide Not. Grævii.

46. *penulatus, magno & impedito & mul. ac delic.* Ita F. Fabric. è Cod. vetustiss. quod & Grævio admodum placet. Edd. alii *penulatus, vulgi magno impedimento ac mul.*

59. *Et revera put.* Sic Fabric. & Græv. è MS. pro quo edd. habent *& ita esse put.* quod ex interpretatione natum videtur.

VII. 17. *Multis antea in causis jam quæs* Grævius è MSS. Erfurt. *Multis in causis sæpe quæs.*

VIII. 22. *Sustulisse.* Grævius ex Erfurt. *Extulisse.*

Ib. *Videlicet*; ita Fabric. Lamb. & Græv. pro eo quod in aliis est, *inde.*

32. *quam rem etsi necessario fec.* Ita vulgati; F. Fabric. & Græv. è MSS. *quare & si nefariè fec.* quod ad rem aptius.

IX. 8. *Et mihi videlicet in causa, aut mala aut mea, &c.* Sic locum restituit Fabric & Græv. è MSS. ubi perperam olim, *Et mihi Judices in causa, aut vestra mala, aut mea nec præclarissima.*

15. *Mulcatus*; al. perperam *Mulcatus* vel. *Mulctatus.*

X. 26. *familiarissimus*; ita Gruterus & Grævius è MSS. Vulg. *familiaris meus.*

34. *quippe qui ei obvius fuit.* Ita Vict. R. & C. Steph. sed MSS. & olim edit. Græv. *quippe si ille obvius ei fuit.* quod inter Var. Lect. reposuit C. Steph.

43. *Igitur. ne Clod.* Illud. *Igitur*, quod in Vulgatis deerat, è MSS. reposuerunt. Fabricius & Grævius.

53. *Quid afferebat festinatio?* Ita Vict. & C. Steph. & alii; sed multi MSS. *quid afferebat festinationis?* ut scil. subaudiatur *causa Romam proficiscendi.* Græv. *quid afferebat causa festinationis?* sed vocem *Causa* in plurimis MSS. deesse fatetur: al. *quid afferebat festinationem?* sed quid si totum hoc membrum è margine in textum irrepserit? potest certe abesse sine sensûs detrimento.

58. *Subsistendum*; al. *subsidendum.* Sic infra, *in eo loco subsedit.*

XI. 23. *Noctem prope urbem expectandam*; ita Fabric. è MSS. al. *Nocte prope urbem expectandum.*

30. *Valentium*; *edito atque excelso*—In vulgatis olim sic, *Valentium adversari. Atqui excelso.* In Macrobio, hunc locum citante, deest *adversari*; quod & Manutius etiam delet. Codd. aliqui, *Valentium. Edito adversarii atque excelso*; quod & Grævius admisit. Sed vox ista *adversari* vel *adversarii*, quæ incertam sedem jam habet, fortè olim ad marginem adscripta à sciolo quodam (qui sequentia verba Adversariorum esse objectionem putavit) in contextum demum transiit: in multis etiam deest *edito.*

XII. 30. *& dominis morte*, ita Grut. è Cod. Colon. ubi olim editi, *& domini morte*.

32. *Heus ubi Ruscio? ubi Casca*. Sic omnes olim editi: mira autem in MSS. varietas: unde F. Fabricius & Grævius, *Heus tu Ruscio* (al. *Fusio*) *verbi causâ cave sis mentiaris*; *Clod. &c.* Sed istud *verbi causâ* vix Ciceronis esse videtur; retinemus igitur *ubi Casca*, ut maneant duorum servorum nomina; nam *subitò arrepti in quæstionem* mox dicuntur, quod de uno tantùm non dicitur.

XV. 23. *memoriam publicam recens.* Ita F. Fabric. & Grut. è MSS. sed al. edd. ut & Lamb. *publicæ recens.*

33. *Splendido*; ita MS. Fabric. al. *splendidissimo*. F. Fabric. & Grævius omittunt *viro*; quod tamen sic sæpe appositum usurpat Cicero. Ib. *T. Pacuvio*, al. *M. Paconio*.

35. *atque arma*: ita MSS. ut & edd. R. & C. Steph. sed Lamb. pro *arma* primus posuit *arenam*.

38. *Scentia*, al. *Sanctia*, *Apenio*, al. *Aprenio*.

XVI. 6. *ferre? si imperium si*——Sic totum hunc locum constituit Grævius, quem vide.

29. *per me unum, ut jus*: al. *per me unum effectum est ut jus*; quæ duo verba in om. MSS. deesse testatur Lambinus, & certe interpolata videntur.

52. *eâ virtute ac fortunâ*. Ita & MSS. & opt. edd. sed al. ad. *eâ virtute ac sapientiâ*.

57. *Nolitis*. Ita ed. ut & Quintil. sed Græv. *Nolletis*.

59. *interfector qui esset, in confitendo ab hisne pœnam*;——ita Græv. è Cod. Francii; & ad eundem fere modum F. Fabric. è lib. vet. *interfector si esset in confitendo ab iisne p.* & sic bis apud Priscianum citatur, ubi de præpositione *in* apposita τῷ *confitendo* agit: Manutius autem & alii vulg. habent, *interfector non esset, etiam confitendo ab iis impertaturus ne pœnam*, &c. quod è glossemate natum videtur.

69. *fuisset*; deest *fuisset* in Pall. & potest abesse.

96. *nullam vim esse ducit*. Ita Fabricii MSS. ut & Lamb. & Grut. pro quo edd. multi, *nullam vim cœlestem existimat*; inter Var. Lect. C. Steph. sic, *nullam putant vim æternam*; ut facile credas utrasque has lectiones nihil aliud esse nisi interpretationes τῦ *vim esse ducit*. Grævius autem pro *vim* habet *majestatem*; quod & ipse valde probat. Sed *vim* potiùs retinemus, quia paullo post sequitur *est, profectò illa vis*; & *ea vis*; *ea est*.

123. *Latiaris, sancte Jup.* Ita Lamb. & Græv. è MSS. editi alii *Latialis*. Utroque modo proferunt veteres; sed Græci ferè omn. Λατιάριον Δία vocant. Gruterus perperam *Latiari* legit, ut cum monte conjungat, qui non *Latiaris* sed *Albanus* erat. In MS. Werd. teste Grutero habetur *Latiarei*; unde fortè conjicere licet, olim scriptum fuisse *Latiari, & Sancte*, vocandi casu, à nominativo *Latiarius*; nam *Latiario Jove* est apud Plin. lib. 34. cap. 7.

XVII. 40. *Vexatum*; ita MS. Fabric. ali ed. perperam *necatum*.

63. *Cum falcibus ad Cast.* al. *fascibus*: Græv. *facibus*.

XVIII. 45. *Cursum*; ita MSS. sed vulgati plerique *Casum*.

63. *Centesima Lux*——*& opinor altera: qua fines*. Sic Gruter. & Græv. è melioribus MSS. sed editi ut & Manut. habent *centesima*——*P. Clodii*; *&, ut opinor, ultra quam fin.* Sed vix credibile est tam frigidè & dubitanter locutum esse Ciceronem de fama Milonis. Multo potius *opinari* se dixisse de die cædis Clodii; *lux est, opinor, centesima & altera*; i. e. ut vulgò loquimur, *centesima secunda* (nam id valet *altera* apud Ciceronem & alios probatos scriptores.) Et certè si Clodius interfectus fuit xii. Kal. Febr. ut ex hac oratione constat, & hæc oratio habita vi. Id. April. ut monet Asconius, qui & hoc anno intercalatum fuisse docet (mensis autem intercalatus dierum erat xxii. juxta Censorium) necesse est ut dies CII. interfluxerint inter cædem Clodii & dictæ Orationis diem.

74. *illa tamen ad Cons.* Cod. Lamb. *illa saltem ad*.

90. *dimicatio Capitis*. Grut. ex Erfurt. *diminutio capitis*.

120. *Distrabor*. MSS. Fabric. *distrabar*.

138. *& fortissimum*; hoc è MSS. addidit Grævius.

Pro M. MARCELLO.

Par. I. Lin. 12. *ANgebar, cùm viderem.* Faernus has voces, *cùm viderem*, delet; nec necessariæ sunt.

25. *anteactæ vitæ*; al. *anteactæ ætatis.*

II. 8. *lustratæ sunt*; sic legendum censent Victorius, Lamb. Manut. ut & Grævius è MSS. Alii libri habent *illustratæ*, quod si admittatur, exponendum per *patefactæ*, ut 1. Catil. II. 22. & VI. 10.

22. *Cum militibus*; al. *cum multis*; Var. Lect. C. Steph. & Græv.

53. *memoria effodit*; ita uterque Steph. ut & Victor. sed Faernus, *memoriam effudit*; Grævius, *memoria obfudit.*

III. 5. [*Nulla unquam*] *ali.* Ita vulg. & hanc lectionem tuetur Rob. Titus; sed alii *non nulla aliquando.* Sed Gruterus & Grævius has voces *nulla unquam* prorsus delent, quas ideo uncis inclusimus.

12. *perinde*; vulg. *non perinde* ma'è; nam *vereor ut perinde.* idem est ac *vereor ne non perinde.*

28. *crudelitate bellum*; vulg. *crùdelitate civile bellum*; sed illud *civi'e* tanquam glossema rectè delevit Grævius, consentientibus MSS.

IV. 7. *tam demens?* In quibusdam edd. hæc sequuntur, *qui scilicet tibi insidiaretur*; sed ex annotatione adscriptâ nata videntur, nec in Codd. melioribus inveniuntur.

36. *curan.is*; ita ed. Car. Steph. sed R. Steph. *sananda*; quod & Grævius retinuit.

39. *Satis te diu vel naturæ vixisse vel gl.* Faern. & Græv. *Satis diu vel naturæ vixi vel gl.* ut sint ipsissima Cæsaris verba.

59. *in suos vel*; vulg. *in suos cives vel.* Sed *cives* delent Faern. & Græv. quod & abest in Var. Lect. C. Steph & rectè abest propter sequentia *vel in patriam*, quæ ipsa cives complectitur.

62. *tu in primis tum summa tranq.* Sic. Faernus & Grævius è MSS. Edd. autem *tu in primis composita, summa tranq.* Vox autem *composita* in plerisque MSS. deest, ut & in Var. Lect. C. Steph.

78. *Monumenta, munera.* Lamb. & Græv. *monumenta innumera.*

113. *qui in causâ*; al. *quam qui in causâ.* Sed in melioris notæ Codd. deest illud *quam*, quod qui recipiunt, in explicandâ sententiâ miserè se torquent.

Pro Q. LIGARIO.

Par. III. Lin. 21. *PUtavit reddere—redderet*; ita vulgati; sed multi MSS. sic, *putare dare—dedisset*; quod & Grævius admisit.

48. *externi isti mores usque ad s.* Hic multum inter se discrepant MSS. alii enim, *externi isti sunt mores, usque ad*: alii, *externi isti sunt mores, usque ad s. incitari solent odio.* Gruterus autem, *incitari solet odium.*

68. *an, ne ignoscantur? hoc w. m. ac. multoque est gravius.* Inter V. Lect. C. Steph. *an ne ignoscat? multo acerbius hoc est multoque durius.* Grævius etiam è MSS. suis reponit *ignoscat? & durius*, & paulò post, *precibus, lacrymis, strati ad pedes.*

IV. 3. *cave credas.* Hæc duo verba in multis MSS. non habentur.

4. *obsecrantium misereat.* Apud Priscianum, *precantium misereatur.*

15. *saluti civis calamitosi consultum esse*; ita vulgati; sed MSS. Lamb. & Græv. *saluti civi calamitoso esse*, omissâ voce *consultum.*

28. *Novi facinoris*; al. *Novi sceleris*, quod & Grævius admisit.

V. 11. *statuerat (se) excusare.* Grævius delet *se.* consentientibus MSS. ut potius *morbum* subaudiatur. Vide Philip. ix. p. 111. l. 53.

22. *Si crimen est prohibere illum vol.* Ita vulgati etiam boni; sed MSS. *Si crimen est illum vol.* sine voce *probibere.*

50. *gloriari.* Græv. è Colon. & duobus Lambini MSS. non malè reponit *gloriemini.*

VI. 6. *gratiosiores*; sic habetur inter Var. Lect. C. St. Græv. *&c.* & hoc est quod infra dicitur *plùs valere*; vulg. *gratiores*; nonnulli Codd. pro *preces* habent *vultus.*

PHILIPPICA I.

Par. I. Lin. 17. *Summâ cum dignitate & constantiâ.* Faernus auctoritate Cod. ant. legit *summâ constantiâ*, omissis vocibus mediis.

36. *Senatus videbatur*; hanc vocem *videbatur* Grævius è Cod. pervetusto reposuit, quæ in vulgatis deerat.

II. 43. *hujus tamen diei*; ita Faernus è Cod. Vat. in vulg. deest *tamen*.

Ib. *vocem hanc*; sic Grævius è Cod. suo; in vulg. deest *hanc*.

III. 5. *tamen acerbe cogerer?* Ita ed. C. Steph. Græv. &c. sed al. *tam acerbe solus cogerer?* ut in ed. Steph.

29. *tanta ista pœna.* Vocem *tanta* primùm è Cod. vet. exhibuit Faernus, quæ in vulgatis deest.

V. 20. *Quid est igitur aliud adhortari*; ita Ferrar. C. Lang. & ed. C. Steph. sed alii vulgati habent, *Quid est igitur aliud, quam adhort.* Sed Faernus delet *igitur* & *quam*.

33. *uno verum optimo auct.* Ita Faernus & Muretus è Cod. Vat. sed vulg. *uno viro optimo auctore*.

34. *quod est amicorum, ante dicere ea quæ vitari possunt.* Hæc omnia pro glossemate habet Ferrarius.

VI. 1. *Irasci vos*; ita Ferrar. & Faern. è Cod. ant. al. *Irasci te*; & pro *oportebit*, Faern. Muret. Lamb. & Græv. *oportebat*.

12. [*quam semper in repub. habui.*] Hæc verba desunt in lib. ant. Faerni, & delenda censet Grævius: uncis igitur inclusimus; glossam enim redolent.

44. *Hanc tu, P. Dollabella*; sic Faernus, Muretus, Manutius ed. C. Steph. & Græv. sed R. Steph. & recentiores, *Hanc tu potuisti, Dolabella.*

51. *oblitus auspicia teipso Augure nun ante.* Sic ed. C. Steph. ut & Græv. Cod. alii autem, *oblitus auspiciorum auguria teipso Augure nunciante.* Alii aliter.

70. *quanquam solent domestici depravare*; sic quidem Muret. Manut. Lam. ed. C. Steph. & plerique antiqui, ut & editio minor R. Steph. Sed recentiores (ut & ed. major R. Steph.) sic habent, *quanquam nihil est tam sanctum, quod non soleant domestici depravare.*

93. *nec clarus quisquam esse potest.* Sic edd. Victor. Manut. R. & C. Steph. & Græv. & ut ipsius Faerni, qui tamen in Cod. Vat. sic mendosè scriptum invenit, *nec clarus, nec unctus quisquam esse omnino potestate.* Unde Muretus sic legendum conjecit, *nec clarus, nec tutus quisquam esse omnino potest.* Turnebus sic, *nec auctus quisquam esse omnino potestate.* Sed, his omissis, pro *clarus* lubenter reponerem *carus*, si MSS. adstipularentur.

97. *populi concursus*; ita Ferrar. & ed. C. Steph. sed ed. R. Steph. ut & Faern. Muret. Manut. Græv. &c. *populi versus*; quibus, sc. extempore fusis animum suum testari solet populus.

98. *quod duobus tribus.* Ita Ferrarius, quoniam in Cod. Vat. *quid* ii *trib.* sed edd. alii, *quid iis trib.*

100. *Apollinaribus ludis*; itaque Ferrarius legendum statuit; plerique autem libri *Apollinarium ludorum*; olim sc. scriptum erat ambiguè, *Apollin. lud.*

VII. 2. *Constantiæ.* Sic Faern. è Vat. & Græv. è Colon. pro quo vulgati habent *Conscientiæ.*

PHILIPPICA II.

Par. I. Lin. 11. *Commendationem tibi ad cives impios fore*; ita Ferrar. Muret. Faern. Manut. Græv. C. Steph. sed Grut. & alii, *ad cives impios tibi gloriæ fore.*

II. 6. *virtutis spe*; ita Vat. & alii MSS. optimi; sed editi multi, *virtutis specie.*

74. *sapere doceat*; sic Faern. è Vat. quem sequuntur Muret. Lamb. & Græv. quia adhuc sub eo magistro declamabat Antonius. Vulgati habent, *sapere docuit.*

III. 17. *tibi fatum, sicuti C. Curioni*; ita Cod. Vat. quem sequuntur Faern. Muret. Lamb. Græv. sed vulgati, *te fatum, sicuti C. Curionem.*

54. *suam rem*; ita Cod. Vat. sed vulg. *domum suam.*

IV. 27. *reipublicæ pernic.* Ita Ferrarius è MSS. ut & Grut. sed olim cusi pro *reipub.* habent *contra rempub.*

V. 29. *ut pateretur ferri*; sic Faern. Vict. Muret. sed vulg. nonnulli *ne pat. fieri*.

32. Pro *populi Rom.* alii habent *reipub.*

33. *provideram*; al. *prævideram*; sed *provideram* magis è more Ciceroniano. Sic infra, *providerem* & *providissent*.

45. *in istâ societate gl.* Sic Faern. è Cod. Vat. ut & Muret. Manut. Lamb. sed alii MSS. habent, *in istius gloriosissimi facti conscientia*, quod retinuit Gruterus; & sic etiam manet in ed. Grævii, qui tamen ipse alteram lectionem magis probat: hoc etiam alibi fieri videmus, ut improbata ipsi lectio in contextu maneat juxta editionem Gruterianam, scribarum credo incuriâ.

48. *in eâ societate vid. cum socii non f.* Hunc locum sic expressimus cum Faerno, Mureto, & Grævio, ubi alii habent *viderent socii. cum socii non fuissent*.

VI. 7. *homicidæ*; sic Faern. Manut, &c. sed Vict. & alii edd. *homicidi rei*, quod tamen glossam olet.

VII. 23. *de summâ rep. dissentientes*; ita recte restituit Faernus è Cod. Vat. quem & Muretus sequitur. Vulg. *de re dissidentes*.

28. *singularis vir.* Sic optime Faern. è Cod. Vat. Vulgati male, *consularis vir.*

VIII. 6. *Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti.* Sic optime Faern. & Muret. è Cod. Vat. quibus consentiunt Manut. & Lamb. quæ lectio satis ex sequentibus confirmatur. Sed editi plerique, *Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam redd.* Stola autem non convenit *vulgari scorto*.

40. *intercessisse dicebat*; ita Vulg. sed Ferrarius ex auctoritate trium Codd. delet *dicebat*, quem Grut. & alii sequuntur.

42. *inde itur Alex.* Ita C. Steph. & Lang. sed R. Steph. *itum*. Faern. & alii, iter; al. *itur in Alex. direxit*, quod etsi à sciolo intrusum, tamen *iter* in Vett. fuisse monstrare videtur.

43. *Contra religionem*; ita Ferrarius, sed al. *Contra religiones*. Faernus autem, *Contra remp. & religiones*.

50. *ad parentem tuam.* Plures tam MSS. quam edd. habent *ad patrem tuum*, quod doctis tamen minime ferendum videtur, quia nec patrem, nec etiam vitricum jam tum habuit Antonius. Cum itaque *parentem tuum* sit in Vatic. & aliis; hinc plerique, Buchananum secuti, *parentem tuam* reponendum censent, ut de Julia matre intelligatur.

53. *cultus sum*; ita Ferrar. & ed. C. Steph. sed al. *custoditus sum*.

66. *advolas*, Faern. è Vat. *advolasti*.

IX. 23. *deleri & everti*; ita Faern. Vulgati autem, *delere & evertere*.

42. *expulsos*; Grut. *excussos*.

56. *principio similes.* Faern. & Muret. ex Vat. *principiis similes*.

85. *rheda cum leonibus.* Sic plerique MSS. etiam optimi: sed P. Victorius (quem nonnulli alii sequuntur) ex uno aut altero Cod. *lenibus* reponendum censet; quia Leones ad currum junxisse Antonium (è Plinii lib. viii. c. 16.) constat. Qui plura de hac re videre cupit, interpretes adeat tam hoc loco quam Ep. 13. lib. x. ad Atticum.

X. 23. *Alexandria se rec.* Ita recte Ferrarius, & ed. C. Steph. sed MSS. fere omnes & impressi *Alexandriam se rec.* contra mentem auctoris.

47. *vini numerus*: Modus est loquendi optimis scriptoribus usitatus, quem qui nesciebant pro *vini* reposuerunt *auri*, contra omnes libros.

51. *fuit animal unum*; aliqui MSS. habent *fuit animal vivum*: Et sic apud Quintil. l. viii. cap. ult.

62. *At idem ædes*; ita Faern. è Cod. Vat. sed alii, *At ejusdem ædes*: Pompeii scilicet.

69. *in vestibulo rostra, spolia*; ita Muret. sed vulgati habent *vestibula, rostra, spolia*. Liber autem Vat. *in vestibulo rostra spolia*: Unde Grævius legendum censet, *rostra aut spolia*; ne desit conjunctio inter duas voces.

83. *claves ademit, forasque exegit*; ita hic locus habetur apud Nonium Marcellum in voce *exigere*. Alii sic habent, *causam addidit, exigit*.

XI. 4. *avus tuus, & Consul & Antonius*; ita C. Steph. & alii edd. sed Muretus è Vat. ut & R. Steph, *avus tuus se, & Consulem & Antonium*.

9. *Cui bello.* Sic è Cod. Vat. hunc locum emendat Faernus, & emendationis suæ rationem reddit, quam apud Grævium videre potes. Alii habent, *cur ei bello*.

33. *qui risus hominum?* Sic è Vat. Faernus, Manut. Lamb. deletis vocibus *de te erat*, quæ in vulgatis habentur.

56. *Tu vero quis es?* ita ed. R. Steph. sed MS. Vat. ed. Faern. Muret. Manut. *quid es?* alii *quid censes?* ut C. Steph.

61. *tamen erat æquissimum, &c.* Sic & Faern. & omnes fere: sed Muret. è Cod. Vat. *tamen quem erat æquissimum, c. Cn. P. lib. pugnare? quem? te sectorem:* & ita etiam edidit Grævius.

XII. 1. *Mensas hospitum convom.* Ita Faern. è Vat. Sed alii editi habent, *in mensas hospitum cum vomeres.*

16. *levitatem hominis.* Sic legitur in Cod. Vat. ut & apud A. Gellium l. 7. cap. 11. aliis deest vox *hominis.*

19. *capite involuto;* sic libri plerique; & eodem modo in Pisonem III. 61. Sed Faern. *capite obvoluto;* apud Gellium autem *ore involuto,* quod forte rectius.

23. *illine;* apud Gell. *illum;* quod & Lambinus reposuit.

XIII. 33. *inscitia;* Faernus & Muretus *inscientia.*

41. *Suffragatum secunda classis vocatur;* ita Faernus, Grævius, & alii: sed editi multi perperam, *suffragio: tum secunda c. v.*

XIV. 14. *quem collegam habebas;* editi vulgo habent, *quem collegam regni habebas.* Sed illud *regni* auctoritate Cod. Vat. recte delet Faernus, ut & Muretus & alii.

XV. 17. *M. Antonii filium.* Hæc verba non habentur in Cod. Vat, nec à Ciceronis manu esse, sed ab aliis expilicandi gratiâ adita cênset Grævius.

19. *diuturni;* al. *diuturnus.*

30. *neve cujus bon.* Ita Faernus, Muretus, Manutius; sed editi vulgo habent *neve cujusquam bon.*

45. *quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, parebat;* ita edd. R. & C. Steph. ut & Faern. & Muret. è Cod. Vat. ubi alii habent *petebatur:* sed Manut. & Lamb. *quod est in tabulis, quæ sunt ad Opis.* Miror autem nihil dixisse Grævium de verbis sequentibus, sc. *funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen, si iis quorum erant, non redderentur, quæ nos à tributis possent vindicare;* quæ quidem lectio Abramii est, qui sic eam exponit, ut *pecuniæ funestæ* sint pluralis numeri, & per *illius* intelligatur *Cæsaris.* Sed Stephanorum editiones, ut & optimæ pleræque aliæ sic habent—*sed tamen, si iis quorum erat, non redderetur, quæ nos à tributis posset vindicare;* & hoc modo *funestæ illius pecuniæ* patrio casu singularis numeri proferuntur, ut ita à superioribus pendeant. Sunt autem quædam minoris prætii editiones, quæ hæc verba male sibi convenientia repræsentant, sc. *quorum ERAT non REDDERENTUR, quæ nos à tributis POSSET vindicare;* quæ tamen prava lectio tam in editione Grovovii quam Grævii, scribarum, credo, incuriâ retinetur.

48. [*Quid ego de comment.*—] Quæ uncis inclusimus rectiùs hîc abesse possunt cum infra habeantur pag. sequente.

57. *gratus;* sic Faernus, Muretus, & libri etiam MSS. sed Manut. & Lamb. *gratiosus;* ut olim ex conjectura legendum censuit Ubaldinus.

XVI. 2. *Sine nostra;* multi MSS. habent *sine sui,* quod Ferrarius ex conjectura mutavit in *sine Sexti,* quod recentiores editiones receperunt. Sed Muretus & Grævius è Cod. Vat. recte reponunt *sine nostra,* quia Delotarus non minus Ciceronum quam Pompeiorum hospes fuit.

63. *At quam nobilis est tua.* Sic libri plerique editi. Sed Ferrarius è MSS. hoc membrum superiori annectit hoc modo, *tollatur, atque nobilitate sit tua,* &c. ut & ed. C. Steph.

XVII. 9. *Vexillum tolleres;* sic è Cod. Vat. Faern. Muret. Manut. & Lamb. alii autem *vexillum videres,* quod minus huic loco convenit.

45. [*obviam ei*] *desc.* Hæc duo verba, *obviam ei,* desunt Faern, Muret. Lamb. Græv. & rectius absunt.

46. *incredibile dictu est; tamen inter omnes;* ita ed. C. Steph. & aliorum, ex conjectura Ferrarii. Nam mire hic turbant MSS. sed alii ed. *incredibile dictu sed tum nimis inter omnes.*

49. *gladiorum.* Ita Ferrar. è Cod. Coloniano, Faern. Muret. & sic habetur in Var. Lect. C. Steph. ea figura qua *poculorum.* Sed editi alii *gladiatorum.*

XVIII. 5. *Sequuntur milites: Scutorum lecticas portari videmus.* Sic hunc locum constituunt Ferrarius, Faern. & Græv. ut & ed. Car. Steph. Sed alii habent, *sequuntur scutati milites: sicas portari videmus.* Ita ed. R. Steph. sed Muretus, *scutati milites: scutorum lecticas p.*

XIX. 8. *populo Romano.* MSS. Ferrar. *reipub.*

22. *Spurii Cassius, Melius.* Ita è Var. Faern. Muret. Lamb. & Manut. Sed vulgati, *Sp. Cassius, Sp. Melius.*

35. *gustatum;* ita Cod. Vat. & qui illum sequuntur; sed vulgati *gustum.*

43. *Nisi vero majoribus——interfectus. An tu es ulla*—Ita Victor. ed. R. Steph. & alii. Sed Ferrarius è Cod. Colon. *nisi vero aut majoribus——interfectus; aut tu es ulla:* quam lectionem admisit C. Steph. & etiam alii; sed prior lectio vehementior videtur, & magis placet; neque satis apposité dici videtur *nisi tu es ulla re*, sine interrogatione: dixisset potius, *aliquo modo*.

PHILIPPICA IX.

Par. II. Lin. 15. *AD ornandum.* Libri antiqui Ferrar. & Faern. habent *ad honorandum.*

III. 5. *Lar Tolumnius:* Ita rectè Faern. Muret. Manut. &c. ut & Priscianus; alii edd. habent. *Lartes.*

7. *ad nostram mem.* al. *ad* meam *mem.*

30. *Sin parvisset, munus;* sic Faern. R. Steph. & alii, *si parvisset, munus;* sed alii, omissis vocibus *si parvisset*, habent *sed munus*, quod non placet.

31. *finem fore;* ita Faern. sed alii *finem allaturum.*

37. *Mandata vestra;* ita Faern. sed alii *Mandata nostra;* ut & paulo post, *jussu nostro.*

53. *re magis morbum;* ita optimè Faern. è Vat. Cod. ut & Manut. Sic enim latinè dici solet, *excusare morbum, valetudinem*, &c. i. e. Morbum, valetudinem, &c. causam afferre quo minus hoc vel illud fiat; editi autem [illegible] habent *se magis morbo quam*, &c.

102. *Mirifice;* ita Ferrar. Faern. & Muret. & qui illos sequuntur; & hoc rectius esse putamus; sed alii habent *magnificè.*

IV. 13. *quoquoversus;* ita Faernus reponendum censet; nam in Vat. *quoquoversus;* in aliis *quoquoversus;* quod alii mutant in *quaquaversus;* & ita etiam paulo infra.

25. *funeri mittere;* ita vulgati fere omnes; sed Faern. & Manut. *funeri remittere;* quod sic explicat, ut in Sulpicii funus erogari plus liceat quam edicto permittatur,

29. *ejus sit—datum est;* Faern. è Cod. Vat. *ejus esset—datum . est.*

M. TUL.

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR,

SIVE

De SENECTUTE;

ET

LÆLIUS,

SIVE

De AMICITIA.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] τα τα[illegible]

[illegible] και [illegible]

[illegible] και τα [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] τι και

[illegible]

[illegible]

[illegible] και [illegible] την [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

M. TULLII CICERONIS
CATO MAJOR.

Ad T. Pomponium Atticum *PRÆFATIO.*

I. O *TITE, si quid ego adjuero curamve levasso,*
Quæ nunc te coquit & versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum,

Ille vir haud magnâ cum re, sed plenus fidei.

quanquam certò, scio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

novi enim moderationem animi tui & æquitatem; teque non cognomen solùm Athenis deportasse, sed humanitatem & prudentiam intelligo: & tamen te suspicor iisdem rebus, quibus meipsum interdum graviùs commoveri; quarum consolatio & major est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est de senectute aliquid ad te conscribere; hoc enim onere, quod mihi commune tecum est, aut jam urgentis, aut certe adventantis senectutis, & te, & meipsum levari volo; etsi te quidem id modicè ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certe scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrùm communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem; nunquam igitur satis laudare dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestiâ possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus; hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius; parum enim esset auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio, apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè senectutem ferat, iisque eum respondentem; qui si eruditiùs videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in se-

nectute,

nectute. Sed quid opus eſt plura? jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

II. *Scip.* Sæpenumerò mirari ſoleo cùm hoc C. Lælio, tùm cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiam, tùm vel maximè, quòd nunquam ſenectutem tibi gravem eſſe ſenſerim; quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætnâ gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſane difficilem, Scipio & Læli, admirari videmini; quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia bona à ſeipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat; quo in genere in primis eſt ſenectus: quam ut adipiſcantur omnes optant; eandem accuſant adeptam: tanta ineſt inconſtantia ſtultitiæ atque perverſitas. Obrepere aiunt eam citius quàm putaſſent. Primùm quis coegit eos falſum putare? quì enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia obrepit? deinde quì minùs gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent, quàm octogeſimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quocircà ſi ſapientiam meam admirari ſoletis (quæ utinam digna eſſet opinione veſtra, noſtroque cognomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem, tanquam deum, ſequimur, eique paremus: à quâ non veriſimile eſt, cum cæteræ partes ætatis benè deſcriptæ ſint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta eſſe neglectum: ſed tamen neceſſe fuit eſſe aliquid extremum, & tanquam arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempeſtivâ, quaſi vietum & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti; quid enim eſt aliud gigantum more bellare cum diis, niſi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam ſperamus, volumus quidem certè, ſenes fieri, ante multo à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus. *Cato.* Faciam vero, Læli; præſertim ſi utrique veſtrum, ut dicis, gratum futurum eſt. *Scip.* Volumus ſanè, niſi moleſtum eſt, Cato, tanquàm aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quò perveniſti, videre quale ſit.

III. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli; ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium, pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur, quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines Conſulares, noſtri fere æquales, deplorare ſolebant; tùm quòd voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent: tùm quòd ſpernerentur ab iis, à quibus eſſent coli ſolliti; qui mihi non id videbantur accuſare, quod eſſet accuſandum; nam ſi id culpâ ſenectutis accideret, eadem mihi uſu evenirent, reliquiſque omnibus majoribus natu: quorum ego multorum cog-

novi senectutem sine querelâ? qui se & libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate; moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani senes, tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni ætate molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato; sed fortassè dixerit quispiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est isthuc quidem, Læli aliquid; sed nequaquàm in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec herculè, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquàm fuisses: quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summâ inopiâ levis esse senectus potest, ne sapienti quidem; nec insipienti etiam in summâ copiâ non gravis. Aptissima omninò sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multum diuque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solùm quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, quanquàm id maximum est, verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est.

IV. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem; erat enim illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat; quanquàm eum colere cœpi non admodùm grandem natu, sed tamen jam ætate provectum; anno enim post Consul primùm fuerat, quàm ego natus sum: cumque eo quartùm Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum Quæstor: deinde Ædilis, quadriennio post factus sum Prætor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano & Cethego, cùm quidem ille admodùm senex, suasor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bellum gerebat ut adolescens, cum planè grandis esset; & Annibalem juveniliter exultantem patientiâ suâ molliebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Unus qui nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò, quâ vigilantiâ, quo consilio recepit, cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui amisso oppido, fugeret in arcem, glorianti atque ita dicenti: Meâ operâ, Q. Fabi, Tarentum recepisti: Certè, inquit ridens; nam, nisi tu amisisses, nunquàm recepissem. Nec verò in armis præstantior, quàm in togâ: qui Consul iterùm, Sp. Carvilio collegâ quiescente, C. Flaminio Tribuno-pl. quoad potuit restitit, agrum Picentem & Gallicum viritim contra Senatûs auctoritatem dividenti; Augurque cùm esset,

dice-

dicere ausus est, *optimis auspiciis ea geri, quæ pro reip. salute gererentur: quæ contra remp. ferrentur, contra auspicia ferri.* Multa in eo præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & Consularis: est in manibus laudatio; quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modò, atque in oculis civium magnus; sed intùs domique præstantior: qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurii? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella; cujus sermone ita tùm cupidè fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore unde dicerem neminem.

V. Quorsum igitur hæc tàm multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur; est enim quietè, & purè & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium posteà; cujus magister Leontinus Gorgias centum & septem complevit annos; neque unquam in suo studio atque opere cessavit, qui, cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vitâ? nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum; sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modò mentionem feci, Ennius.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi Consules, T. Flamininus, & M. Acilius facti sunt: ille autem Cæpione & Philippo iterum Consule mortuus est; cùm ego quidem V & LX annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suasissem. Annos LXX natus, tot enim vixit Ennius, ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem & senectutem, ut eis pænè delectari videretur. Etenim, cùm contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmius: tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quanta quàmque sit justa unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ in juventute geruntur & viribus? Nullæne igitur res sunt seniles quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur?

Nihil

Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, Socer optimi viri, filii mei? cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum remp. consilio, auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia Senatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
*Antehac, dementes sese flexere * via?* * al. *vias.*

cæteraque gravissimè; notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni decem interfuissent, Censorque ante Consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse; & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt iis qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea quæ juvenes; at vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententia; quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet: nisi fortè ego vobis, qui & miles, & Tribunus, & Legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At Senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo: Carthagini malè jam diu cogitanti bellum multò ante denuncio? de quâ vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero: quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipió, reservent, ut avi reliquias persequare; cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus, sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, novem annis post meum Consulatum, cum Consul iterum, me Consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminùs hastis, aut cominùs gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia: quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, ut audere voletis externa, maximas resp. ab adolescentibus labefactas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram remp. tantam amisistis tam citò? sic enim percontatur, ut est in Nævii ludo, respondentur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis; prudentia senescentis.

VII. At

VII. At memoria minuitur: credo, nisi eam exerceas, aut si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cum aetate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, & avos; nec sepulcra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam; his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum: nec verò quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quae curant, meminerunt; vadimonia constituta; qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid Jurisconsulti? quid Pontifices? quid Augures? quid Philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & *industria*: nec ea solùm in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragoedias fecit: qui propter studium cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more malè rem gerentibus patribus bonis interdici solent; sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Œdipum Coloneum recitasse judicibus, quaesisseque, num illud carmen desipientis videretur: quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romae vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus iis studiorum agitatio vitae aequalis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos vicinos & familiares meos, quibus absentibus, nunquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus: quanquam in illis minus hoc mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quae sciunt nihil omnino ad se pertinere.

Serit arbores, quae alteri saeculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis senex, quaerenti, cui serat, respondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modò haec à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.

VIII. Melius Caecilius de sene alteri seculo prospiciente, quam illud idem:

Ædepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
Quod diu vivendo, multa quae non volt vidit.

Et multa fortasse, quæ vult; atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum equidem in senectâ hoc deputo miserrimum,
Sentire eâ ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potiùs, quam odiosum; ut enim adolescentibus bonâ indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur; nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modò languida atque iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid & moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vitâ fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici: quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis: quod cùm fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

IX. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plùs, quàm adolescens tauri, aut elephanti desiderabam: quod est, eo decet uti; & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cùm jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse. At hi quidem jam mortui sunt. Non verò tàm isti, quàm tu ipse nugator; neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius; nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator metuo ne languescat senectute; est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi, & videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis, quietus & remissus, facitque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio: quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere & Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magistri non

beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium adolescentiæ vitiis efficitur sæpiùs, quàm senectutis; libidinosa etenim & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodùm senex esset, negat se unquam sensisse, senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio post alterum Consulatum Pontifex Maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ità bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere: quanquàm est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur.

X. Videtisne, ut apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans nimis videretur aut insolens, aut loquax: etenim, ut ait Homerus, ex ejus linguâ melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me: quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non mè quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut Quæstor eodem bello, aut Consul in Hispaniâ fuerim, aut quadriennio post, cum Tribunus Militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Acilio Glabrione Consule: sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites; nec enim unquàm sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem antèquàm essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minùs habeo virium, quam vestrûm utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis; num idcirco est ille præstantior? moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum potest quisque, nitatur; næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem vivum: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paulùm ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & una via naturæ, eaque simplex; suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data: ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jàm constantis ætatis, & senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes

hospes tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non adscendere; cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio & temperantia etiam senectuti conservare aliquid pristini roboris.

XI. Non sunt in senectute vires; ne postulantur quidem vires à senectute; ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri; itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omninò vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit! quàm tenui, aut nullâ potiùs valetudine! quod ni ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis; ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cùm ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentiâ compensanda sunt. Pugnandum tanquàm contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multo magis. Nam hæc quoque, nisi tanquàm lumini oleum instilles, extinguuntur senectute; & corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescunt; animi autem exercitando levantur: uam quos ait Cæcilius——*comicos stultos senes*, hos significat credulos, obliviosos, dissolutos: quæ vitia non sunt senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, ut libido, magis est adolescentium, quàm senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellàri solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus: intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti: tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illâ domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum vindicet jus suum: ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo est adolescentis aliquid, probo: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquàm erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monu-

omenta colligo: causarum illustrium, quascumque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: jus Augurum, Puntificum, Civile tracto: multùm etiam Græcis litteris utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratià, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his desudans atque elaborans corporis vires non magnoperè desidero: adsum amicis: venio in Senatum frequens, ultròque affero res multùm & diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis viribus; quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed ut possim, facit acta vita; semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentià vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ, Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à naturâ datam; cujus voluptatis avidæ libidines temerè & effrenatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpub. eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium nullis illecebris excitari aliis, nisi voluptatis. Cùmque homini sive natura, sive quis deus nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tàm inimicum, quàm voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, neque omninò in voluptatis regno virtutem posse consistere: quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat, tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima; nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dùm ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset; quocirca nihil esse tàm detestabile, tàmque pestiferum, quàm voluptatem. si quidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo, Caudino prælio Sp. Posthumius, T. Veturius, Consules, superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitià populi Rom. permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat, cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio Consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientià non possemus, magnam haben-

dam ſenectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret; impedit enim conſilium voluptas, rationi inimica eſt, ac mentis, ut dicam, præſtringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortiſſimi viri T. Flaminini fratem L. Flamininum è Senatu ejicerem ſeptem annos poſt, quam Conſul fuiſſet: ſed notandam putavi libidinem. Ille enim cùm eſſet Conſul in Gallia, exoratus in convivio à ſcorto eſt, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in vinclis eſſent damnati rei capitalis: hic Tito fratre ſuo Cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt: mihi verò & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII. Sæpe audivi à majoribus natu, qui ſe porrò pueros à ſenibus audiiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quòd cùm apud regem Pyrrhum legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cyneâ, eſſe quendam Athenis, qui ſe ſapientem profiteretur: eumque dicere, omnia quæ faceremus ad voluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes, M. Curium & T. Coruncanium optare ſolitos, ut id id Samnitibus, ipſique Pyrrho perſuaderetur: quò facilius vinci poſſent, cùm ſe voluptatibus dediſſent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio antę eum Conſulem ſe pro rep. quarto Conſulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius; qui cum ex ſuâ vitâ, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant eſſe profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod ſuâ ſponte peteretur: quodque ſpretâ & contemptâ voluptate, optimus quiſque ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de voluptate? quia non modò vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quod ea voluptates nullas magnoperè deſiderat: caret epulis, extructiſque menſis, & frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentiâ, & cruditate, & inſomniis. Sed ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obſiſtimus, divinè enim Plato eſcam malorum voluptatem appellat, quod eâ videlicet homines capiantur, ut hamo piſces; quanquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis tamen conviviis delectari poteſt. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos claſſe primus devicerat, redeuntem à cœnâ ſenem ſæpè videbam puer: delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ ſibi nullo exemplo privatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipſum jam revertar. Primùm habui ſemper ſodales: ſodalitates autem me Quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ Matris acceptis: epulabar igitur cum ſodalibus omnino modicè, ſed erat quidem fervor ætatis: quâ progrediente, omnia fient indies mitiora; neque enim ipſorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar: benè enim majores noſtri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctio-

nem haberet, convivium nominârunt, meliùs quàm Græci; qui hoc idem tùm compotationem, tum concœnationem vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur.

XIV. Ego verò propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci admodum restant, sed cum vestrâ etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est fortasse quidam naturalis modus, non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta; & is sermo, qui more majorum à summo adhibetur in poculis: & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta atque rorantia, & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hibernus; quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidiè compleo, quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem; nihil autem molestum, quod non desideres. Benè Sophocles, cùm ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, uteretur-ne rebus venereis: Dii meliora, inquit; libenter vero istinc, tanquàm à domino agresti ac furioso, profugi; cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere; satiatis vero & expletis jucundius est carere, quam frui: quanquàm non caret is, qui non desiderat. Ego hoc non desiderare dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibusbona ætas fruitur libentiùs; primùm parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abundè potitur, non omninò caret: ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in primâ caveâ spectat; delectatur tamen etiam qui in ultimâ: sic adolescentia voluptates propè intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tanquàm emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque, ut dicitur, vivere? si verò habet aliquod tanquàm pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pænè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio: quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cùm manè cœpisset! quàm delectabat eum defectiones solis & lunæ multò ante nobis prædicere! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium: qui cùm sex annos antè, quàm ego natus sum, fabulam docuisset,

set, Centhone, Tuditanoque Consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificii & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex Maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his vuluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ; quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa indies addiscentem: quâ voluptate animi nulla certe potest esse major.

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector; quæ nec ullâ impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere: habent enim rationem cum terrâ, quæ nunquam recusat imperium, nec unquàm sine usurâ reddit, quod accepit; sed alias minore, plerumque majore cum fœnore: quanquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat; quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit, primùm id occæcatum cohibet; ex quo occasio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore & compressu suo diffindit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur, è quibus cum emerserit, fundit frugem spici, ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentaque pernoscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terrâ; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, vivi radices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ naturâ caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsa & erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur: â quo oriens uva sese ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens prima est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit: vestitaque pampinis, nec modico tempore caret & nimios solis defendit ardores; quâ quid potest esse cum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me so-

lùm, ut ante dixi, ſed etiam cultura, & ipſa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio & propagatio vitium; ſarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes? quid foſſiones agri, repaſtinationes que proferam, quibus ſit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi; de quâ doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cum de culturâ agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante ſæculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec verò ſegetibus solùm, pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed etiam hortis & pomariis: tum pecudum paſtu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec conſitiones modò delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertius.

XVI. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum; ſed ea ipſa, quæ dixi, fuiſſe ſentio longiora. Ignoſcetis autem: nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum, & ſenectus eſt naturâ loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vitâ M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis; cujus quidem villam ego contemplans, abeſt enim non longè à me, admirari ſatis non poſſum vel hominis ipſius continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cùm attuliſſent, repudiati ab eo ſunt; non enim aurum habere præclarum ſibi videri dixit; ſed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipſo recedam. In agris erant tum Senatores & iidem ſenes; ſiquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nunciatum eſt, eum Dictatorem eſſe factum: cujus Dictatoris juſſu Magiſter Equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem, occupatum interemit: à villâ in Senatum arceſſebantur & Curius & cæteri ſenes; ex quo, qui eos arceſſebant, viatores nominati ſunt: num igitur horum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agri cultione oblectabant? Meâ quidem ſententiâ haud ſcio, an ulla beatior eſſe poſſit: neque ſolùm officio, quòd hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione, quam dixi, & ſaturitate copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria eſt, villaque tota locuples eſt; abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc ſupervacanei operis aucupium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordi-

ordinibus, aut vinearum olivetorumque ſpecie dicam? Brevi præcîdam. Agro benè culto nil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut caleſcere vel apricatione melius, vel igni; aut viciſſim umbris aquiſve refrigerari ſalubrius? Sibi igitur habeant arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, ſibi pilam, ſibi natationes & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras: id ipſum utrum lubebit; quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt.

XVII. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt; quos legite, quæſo, ſtudioſè, ut facitis: quàm copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuendâ re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem regem Perſarum, præſtantem ingenio atque imperii gloriâ, cum Lyſander Lacedæmonius vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eique dona à ſociis attuliſſet; & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum oſtendiſſe: cùm autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur è floribus; tùm dixiſſe, mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego omnia iſta ſum dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum meâ manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem ejus purpuram & nitorem corporis, ornatumque Perſicum multo auro multiſque gemmis, dixiſſe: Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hac igitur fortunâ frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, & imprimis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. Marcum quidem Valerium Corvum accepimus ad centeſimum annum perduxiſſe, cùm eſſet actâ jam ætate in agris, eoſque coleret; cujus inter primum & ſextum Conſulatum ſex & quadraginta anni interfuerunt: itaque quantum ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit; atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris verò minùs. Apex autem ſenectutis eſt auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Atilio Calatino! in quem illud elogium unicum: *plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum*; notum eſt carmen inciſum in ſepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum, nuper Pontificem Maximum, quem

poſtea

poſtea M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in ſententiâ ſolùm, ſed etiam in nutu deſidebat auctoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auctoritatem, ut ea plùris ſit, quam omnes adoleſcentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit: ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi: *Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet:* non cani, non rugæ repentè auctoritatem arripere poſſunt; ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentiſſimè obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cujus modò mentionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquàm enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior: quin etiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis civibus nuſquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, cùm legati eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem illum ſeſſum recepiſſe: quibus cùm à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam, Athenienſes ſcire quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara; ſed hoc, de quo agimus, imprimis, quod, ut quiſque ætate antecedit, ita ſententiæ principatum tenet; neque ſolùm honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendidè uſi ſunt, ii mihi videntur fabulàm ætatis peregiſſe, nec tanquàm inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes, ſi quærimus, etiam avari: ſed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. Ac moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur: contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt: quæ tamen omnia dulciora ſunt & moribus bonis & artibus: idque tùm in vitâ, tùm in ſcenâ intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic ſe res habet: ut enim non omne vinum, ſic non omnis ætas vetuſtate coaceſcit: ſeveritatem in ſenectute probo, ſed eam, ſicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo: avaritia verò ſenilis quid ſibi velit, non intelligo; poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quàm, quo minùs viæ reſtat, eò plus viatici quærere?

XIX, Quar.

XIX. Quarta restat causa, quæ maximè angere atque solicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longâ ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam optanda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquàm quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? quin etiam ætas illa multò plures quàm nostra mortis casus habet: faciliùs in morbos incidunt adolescentes; graviùs ægrotant; tristiùs curantur: itaque pauci veniunt ad senectutem; quod ni ita accideret, meliùs & prudentiùs viveretur: mens enim, & ratio, & consilium in senibus est; qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem: quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentiâ esse commune? Sensi ego cùm in optimo filio meo, tùm in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. Ad sperat adolescens, diu se victurum; quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat: quod enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eò meliore conditione quàm adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quanquàm, ô dii boni! quid est in hominis vitâ diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum: cùm enim id advenit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & rectè factis consecutus sis: horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur sciri potest: quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus: neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modò, in quocumque fuerit actu, probetur; neque sapienti usque ad *plaudite* vivendum: breve enim tempus ætatis satis est longum ad benè honestèque vivendum; sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem autumnumque venisse: ver enim, tanquàm adolescentia significat, ostenditque fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus & percipiendis accommodata sunt: fructus autem senectutis est, ut sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò, quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis: quid est autem tàm secundùm

natu-

naturam, quem senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibita vi, consumptus ignis extinguitur; & quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tàm jucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longâ navigatione esse venturus.

XX. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: rectéque in eâ vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere; ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est; cum illi quærenti, Quâ tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret? respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integrâ mente cæterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut, ædificium idem destruit facillimè, qui construit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit: jam omnis conglutinatio recens ægrè, inveterata facilè divellitur: ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avidè appetendum senibus, nec sine causâ deferendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum & lamentis vacare: vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentiâ debet esse, mortem ut negligamus; sine quâ meditatione, tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certè est; & id incertum, an eo ipso die; mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quî poterit animo consistere? de quâ non ita longâ disputatione opus esse videtur, cùm recorder, non solum Brutum, qui in liberandâ patriâ est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte luit collegæ in Cannensis ignominiâ temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus

quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpè locum profectas alacri animo & erecto, undè se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satietas vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia; num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ; num ea constans jam requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis; nec ea quidem quæruntur à senectute: sunt extrema quædam studia senectutis: ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis: quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo meliùs mihi cernere videor, quo ab eâ propius absum. Ergò vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dùm sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur; est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantiâ: nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pænè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universâ mente divinâ delibatos animos haberemus: demonstrabantur mihi præterea quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem; cùmque semper agitetur animus, nec principium motûs habeat, quia se ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motûs, qui nunquàm se ipse sit relicturus; &, cùm simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi; quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque antè quàm nati sint, quod jam pueri, cùm artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tùm primùm accipere videantur, sed reminisci, & recordari.

XXII. Hæc

XXII. Hæc Plato noster. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi carissimi filii, me, cùm à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore; nec enim, dùm eram vobiscum, animum meum videbatis: sed eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis: eundem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutiùs memoriam sui tuerentur. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dùm in corporibus essent mortalibus, vivere; cùm exiissent ex iis, emori: nec verò tùm animum esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evasisset; sed cùm omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tùm esse sapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est, quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec cùm adest, nec cùm discedit, apparet. Jam verò videtis, nihil esse morti tàm simile, quàm somnum. Atque dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cùm remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote ut deum; sin unà est interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostri piè inviolatèque servabitis.

XXIII. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, si placet, nostra videamus. Nemo unquàm mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes, ut de me ipso aliquid more senum glorier, me tantos labores diurnos nocturnosque, domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? nonne melius multò fuisset otiosam ætatem & quietam sine ullo labore & contentione traducere? sed nescio quomodò animus erigens se posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vitâ, tum denique victurus esset: quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat & longiùs, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cui obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi; neque verò eos solos convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem

haud

haud ſanè quis facilè retraxerit: neque tanquàm Peliam recoxerit: & ſi quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recuſem: nec verò velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres à calce revocari; quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? ſed habeat ſanè; habet certè tamen aut ſatietatem, aut modum; non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi & ii docti ſæpe fecerunt: neque me vixiſſe pœnitet, quoniam ita vixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem; & ex vitâ ita diſcedo, tanquàm ex hoſpitio, non tanquàm ex domo; commorandi enim natura diverſorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiſcar! cumque ex hac turbâ & colluvione diſcedam! proficiſcar enim non ad eos ſolùm viros, de quibus antè dixi; ſed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior; cujus à me corpus crematum eſt: quod contra decuit ab illo meum; animus verò non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profectò loca diſceſſit, quò mihi ipſi cernebat eſſe veniendum: quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum; non quod æquo animo ferrem; ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum & diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio, id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti, levis eſt ſenectus, nec ſolùm non moleſta, ſed etiam jucunda: quòd ſi in hoc erro: quod animos hominum immortales eſſe credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dùm vivo, extorqueri volo: ſin mortuus, ut quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mortui philoſophi irrideant: quod ſi non ſumus immortales futuri, tamen extingui homini ſuo tempore optabile eſt. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis eſt tanquàm fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præſertim adjunctâ ſatietate. Hæc habui de ſenectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

M. TULLII CICERONIS

LÆLIUS.

SIVE

DE AMICITIA.

DIALOGUS.

Ad T. Pomponium Atticum *PRÆFATIO.*

I. QUINTUS Mucius Augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter & jucundè solebat; nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ità eram deductus, ad Scævolam, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio & justitiâ præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad Augurem. Cùm sæpe multa, tum memini, domini hemicyclio sedentem, ut solebat, cùm & ego essem unà, & pauci admodùm familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore: meministi enim, Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio utebare multùm, cùm is Tribunus-pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, diffideret, quocum conjunctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de Amicitiâ habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas hoc libro exposui meo arbitratu; quasi enim ipsos induxi loquentes, ne *inquam*, & *inquit*, sæpiùs interponerentur; atque ut tanquam à præsentibus coram

coràm haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum ageres, ut de Amicitiâ ſcriberem aliquid, digna mihi res cùm omnium cognitione, tùm noſtrâ familiaritate viſa eſt. Itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui eſt ſcriptus ad te de Senectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illâ ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipsâ ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cùm accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælii perſona viſa eſt, quæ de amicitiâ ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui exiſtimem. Sed ut tùm ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic hoc libro ad amicum amiciſſimus de Amicitiâ ſcripſi. Tùm eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & ſapiens, ſic eſt enim habitus, & amicitiæ gloriâ excellens, de amicitiâ loquitur. Tu velim animum à me parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius: cujus tota diſputatio eſt de Amicitiâ, quam legens tu ipſe cognoſces.

II. *Fannius.* Sunt iſta, Læli; nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior; ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapientem & appellant & exiſtimant; tribuebatur hoc modo M. Catoni; ſcimus L. Atilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem; ſed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens eſſe in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum uſum habebat: multa ejus & in Senatu & in foro vel proviſa prudenter, vel acta conſtanter, vel reſponſa acutè ferebantur; propterea quaſi cognomen jam habebat in ſenectute ſapientis; te autem alio quodam modò, non ſolùm natura & moribus, verùm etiam ſtudio & doctrina eſſe ſapientem: nec ſicut vulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in toto Græcia neminem: nam qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientium non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum; hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas; humanoſque caſus virtute inferiores putes; itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti auguris, commentandi causâ, ut aſſolet, veniſſemus, tu non adfuiſti: qui diligentiſſimè ſemper illum diem, & illud

munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem quem acceperis cùm summi viri, tùm amicissimi morte, ferre moderatè: nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ; quod autem his Nonis in nostro collegio non adfuisses, invaletudinem causæ, non mœstitiam fuisse *Læl.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè; nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi, cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed, ut mihi videris, non rectè judicas de Catone; aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mortem filii tulit? memineram Paulum, videram Gallum: sed hi in pueris; Cato in perfecto & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut jam cum utroque loquar, sic habetote.

III. Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes: sed certè mentiar; moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquàm erit; &, ut confirmare possum, nemo certè fuit: sed non egeo medicinâ; me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent; nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? nisi enim, quod ille minimè putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui Consulatum petivit nunquàm, factus est Consul bis, primum ante tempus: iterum sibi suo tempore, reipub. pænè serò; qui duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? nota sunt vobis: quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quod igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? senectus enim, quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere; moriendi autem sensum celeritas abstulit; quo de genere mortis difficile dictu est: quid

homines suspicentur videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vitâ celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quo, Senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est è Patribus Conscriptis, à P. R. sociis & Latinis, pridiè quàm excessit à vitâ: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur Deos potiùs, quàm ad inferos pervenisse: neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tàm religiosa jura tribuerunt; quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tum florebat, institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus, qui non tùm hoc, tùm illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cùm è corpore excessissent, reditum in cœlum patere optimoque & justissimo cuique expeditissimum; quod item Scipioni videbatur, qui quidem quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus & Manlius adessent, & alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republicâ: cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet tanquam è custodiâ vinculisque corporis, cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali; sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc civitas dum erit lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optimè est; mecum incommodius: quem fuerat æquius, ut priùs introieram, sic prius exire de vita: sed tamen recordatione nostræ amicitiæ, sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjúncta cura de re publicâ & de privatâ fuit, quocum & domus & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tàm ista me sapientiæ, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore; idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus sæculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis & Lælii amicitiam notam posteritati fore. *Fann.* Istud quidem, Læli, ita necesse: sed quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi fe-

ceris, spero item Scævola, si quemadmodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur; sic de amicitiâ disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæv.* Mihi verò pergratum erit: atque, id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit; quamobrem utrique nostrûm gratum admodùm feceris.

V. *Læl.* Fgo verò non gravarer, sic mihi ipse confiderem; nam & præclara res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi; sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur de quo disputent quàmvis subitò. Magnum opus est, egetque exercitatione non parvâ. Quamobrem quæ disputari de amicitiâ possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur; ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis; nihil est enim tàm naturæ aptum, tàm conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtiliùs disserunt, fortassè verè, sed ad communem utilitatem parùm; negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè; sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; nos autem ea, quæ sunt in usu vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus; nunquàm ego dicam, C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen & invidiosum & obscurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: negabunt id nisi sapienti posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia, ut ii fuerunt, modò quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequuntur, quantùm homines possunt, naturam, optimam benè vivendi ducem; sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet: itaque cives potiores, quam peregrini; & propinqui, quàm alieni; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis; namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitiâ non potest; sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest: quòd ex infinitâ societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Est

VI. Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentiâ & caritate summa consensio: quâ quidem haud scio, an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum; divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca & incerta, posita non tàm in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit & continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest; jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur: nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentiâ metiamur: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Galios, Scipiones, Philos; his communis vita contenta est; eos autem omittamus, qui omninò nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutuâ benevolentiâ conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quîcum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque ac tu ipse gauderet? Adversas verò ferre difficile esset sine eo, qui illas graviùs etiam, quàm tu, ferret; denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare, opes ut colare, honores, ut laudare, voluptates, ut gaudeas, valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquò te verteris, præstò est, nullo loco excluditur, nunquàm intempestiva, nunquàm molesta est. Itaque non aquâ, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quàm amicitiâ; neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa & delectat, & prodest, sed de verâ, & perfectâ loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit; nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens communicansque, leviores.

VII. Cùmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tùm illa nimirum præstat omnibus, quod bonam spem prælucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verùm etiam amicum qui intuetur, tanquàm exemplar aliquod intuetur sui; quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum; ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis; quod si exemeris ex naturâ rerum benevolentiæ junctionem, nec domus ulla, nec urbs stare poterit: ne agri quidem cultus permanebit; id si minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest.

test. Quæ enim domus tàm stabilis, quæ tàm firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditùs possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitiâ judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum naturâ totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam; atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt & re probant. Itaque, si quando aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores totâ caveâ nuper in hospitiis & amici mei, M. Pacuvii, novâ fabula, cùm, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re fictâ: quid arbitramur in verâ fuisse facturos? facilè indicabat ipsa natura vim suam; cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitiâ quid sentirem, potuisse dicere: siqua prætereà sunt, credo autem esse multa, ab iis, si videbitur, qui ita disputant, quærìtote. *Fann.* Nos autem à te potiùs: quanquàm etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de Republica disputatum, affuisses, qualis tum patronus justitiæ fuit contrà accuratam orationem Phili! *Fann.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summâ fide, constantiâ, justitiâque servatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. *Læl.* Vim hoc quidem est afferre; quid enim refert, quâ me rogatione cogatis? cogitis certè; studiis enim generorum, præsertim in re bonâ, cùm difficile est, tùm ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitiâ cogitanti maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia: ut dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior & pulchrior, & magis à naturâ ipsâ profecta alia causa; amor enim (ex quo amicitia nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam; nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & observantur causâ temporis. In amicitiâ autem nihil fictum, nihil simulatum; &, quidquid in eâ est, id est verum & voluntarium. Quapropter à naturâ mihi videtur potiùs, quàm ab indigentiâ orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest: quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus,

&

& ab eis ita amantur, ut facilè earum ſenſus appareat; quod in homine multò eſt evidentius. Primùm ex ea caritate, quæ eſt inter natos & parentes: quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt. Deinde, cùm ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cujus cum moribus & naturâ congruamus, quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis & virtutis perſpicere videamur; nihil eſt enim amabilius virtute, nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe cùm propter virtutem & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricii, M. Curii non cum caritate aliqua & benevolentia memoriam uſurpet, quos nunquam viderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italiâ decertatum, Pyrrho & Hannibale: ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem ſemper hæc civitas oderit.

IX. Quod ſi tanta vis probitatis eſt, ut eam vel in eis, quos nunquàm vidimus, vel, quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus, quid mirum ſi animi hominum moveantur, cùm eorum, quibuſcum conjuncti eſſe poſſunt, virtutem & bonitatem perſpicere videantur? Quanquàm confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo: quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit, per quem quiſque aſſequatur, quod deſideret, humilem ſanè relinquunt, & minimè generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopiâ atque indigentiâ natam volunt: quod ſi ita eſſet: ut quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus; quod longè ſecus eſt; ut enim quiſque ſibi plurimum confidit, & ut quiſque maximè virtute & ſapientiâ ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſita judicet, ita in amicitiis expetendis colendiſque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minimè herclè: ac ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quâdam virtutis ejus, ille viciſſim opinione fortaſsè nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam conſuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberaleſque ſumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) ſed naturâ propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic amicitiam non ſpe mercedis adducti, ſed quod omnis ejus fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè diſſentiunt; nec mirum; nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum ſuſpicere poſſunt, qui ſuas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, támque contemptam; quamob-

rem hos quidem ab hoc ſermone removeamus: ipſi autem intelligamus, naturâ gigni ſenſum diligendi, & benevolentiæ caritatem, factâ ſignificatione probitatis; quam qui appetiverunt, applicant ſeſe & propriùs admovent, ut & uſu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; ſintque pares in amore & æquales, propenſioreſque ad benè merendum, quàm ad reſpoſcendum. Atque hæc inter eos ſit honeſta certatio; ſic & utilitates ex amicitiâ maximæ capientur: & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior; nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eâdem commutatâ diſſolveret; ſed quia natura mutari non poteſt, idcirco veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, niſi quid ad hæc fortè vultis. *Fann.* Tu verò perge, Læli; pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo jure reſpondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem; quamobrem audiamus.

X. *Læl.* Audite ergo, optimi viri, ea quæ ſæpiſſimè inter me & Scipionem de amicitiâ diſſerebantur; quanquàm ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiam uſque ad extremum vitæ permanere: nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere ſæpe: vel ut de rep. non idem ſentirent: mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alios adverſis rebus, alios ætate ingraveſcente; atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis, quod ſummi puerorum amores ſæpe unà cum prætextâ ponerentur; ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipiſci uterque non poſſet; quod ſi qui longiùs in amicitiâ provecti eſſent, tamen ſæpè labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent; peſtem enim majorem eſſe nullam in amicitiis, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem: in optimis quibuſque honoris certamen & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe: magna enim diſſidia, & plerumque juſta naſci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur: ut aut libidinis miniſtri, aut adjutores eſſent ad injuriam; quod qui recuſarent, quamvis honeſtè id facerent, jus tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri; omnia ſe amici causâ eſſe facturos; eorum querela inveteratas non modò familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni ſempiterna. Hæc ita multa quaſi fata impendere amicitiis, ut omnia ſubterfugere non modò ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri.

XI. Quamobrem id primùm videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat; num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viſcellinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium debuerunt juvare? Ti. quidem Gracchum remp. vexantem, à Qu.

Tube,

Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blosius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam Lænati & Rupilio Consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem. Sed si voluisset? Paruissem. Videtis quam nefaria vox; & hercle ita fecit, vel plus etiam quam dixit; non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hâc amentiâ, quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reip. graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris; nam cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis; ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà Consules, & collegas in censura: tùm & cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse, M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ proditum est; igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra remp. esset; nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint; æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tib. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimus tum quidem Caius frater, nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in amicitià sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati; turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tùm si quis contra remp. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim jàm aliquantulùm de spatio curriculoque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile pop. R. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici & propinqui, quid in P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere; nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi, sustinuimus. De C. Gracchi autem Tribunatu, quod expectem, non

libet

libet augurari; ſerpit deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cùm ſemel cœpit, labitur. Videtis in tabellâ jam ante quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt, Caſſia. Videre jam videor populum à Senatu disjunctum, multitudiniſque arbitrio res maximas agi; plures enim dicent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment, ita ſe alligatos, ut ab amicis magna aliqua re in remp. peccantibus non diſcedant: improbis autem pœna ſtatuenda eſt: nec verò minor iis, qui ſecuti erunt alterum, quàm iis, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cum imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberaſſet, propterque invidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit; fecit idem quod xx. annis ante apud nos fecerat Coriolanus: his adjutor contra patriam inventus eſt nemo; itaque mortem ſibi uterque conſcivit; quare talis improborum conſenſio non modò excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda; ut ne quis ſibi conceſſum putet amicum, vel bellum patriæ inferentem, ſequi; quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit; mihi autem non minori curæ eſt, qualis reſpub. poſt mortem meam futura ſit, quam qualis hodie ſit.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſâ honeſta faciamus: nec expectemus quidem, dùm rogemur: ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit: conſilium verò dare gaudeamus liberè: plurimum in amicitiâ amicorum benè ſuadentium valeat auctoritas: eaque & adhibeatur ad monendum non modò apertè, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit: & adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam; ſed nihil eſt quod illi non perſequantur ſuis argutiis: partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit unum ſolicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſupèrque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum: alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas cùm velis, vel remittas: caput enim eſſe ad beatè vivendum ſecuritatem; quâ frui non poſſit animus, ſi tanquàm parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multò etiam inhumanius, quem locum breviter perſtrinxi paulò antè, præſidii adjumentique cauſâ, non benevolentiâ, neque caritatis, amicitias eſſe expetendas: itaque ut quiſque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maximè: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærunt, quàm viri; & inopes, quam opulenti: & calamitoſi, quam ii, qui putentur beati.

beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vitâ tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius; quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda; neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne solicitus sis, aut non suspicere, aut susceptam deponere; quod si curam fugimus, virtus fugienda est; quæ necesse est, cùm aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi benè constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex ejus animo exstirpatam humanitatem arbitremur, quæ causa est, cur amicitiam funditùs tollamus è vitâ, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter hominem & pecudem; sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt, quæ quidem est cum multis in rebus, tum in amicitiâ, tenera atque tractabilis: ut & bonis amici quasi diffundantur, & incommodis contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe cupiendus est, non tantum valet, ut tollat è vitâ amicitiam: non plus, quàm ut virtutes, qui nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur.

XIV. Cùm autem contrahat amicitiam, ut supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet & adjungat; id cum contingit, amor exoriatur necesse est; quid enim tàm absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu, cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eò, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare possit, non admodùm delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tàm illiciat & tàm attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedetur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi propinquitate conjunctos atque naturâ; nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quàmobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse; qui est amicitiæ fons à naturâ constitutus: sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet; non est enim inhumana virtus, neque immunis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eisque optimè consulere soleat: quod non faceret profectò, si à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt ami-

amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere; non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: tùmque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximèque virtute præditi, in quâ plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint & beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquàm omninò deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquàm consilio, nunquam operâ nostrâ, nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitiâ, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, proh deûm fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantiâ vivere? hæc enim est tyrannorum vita; in quâ nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita: nullus locus amicitiæ: quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus; quod si fortè, ut fit plerumque, ceciderint, tùm, intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum; quod Tarquinium dixisse ferunt tùm exulantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset; quanquam miror, illâ superbiâ & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere; sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi ferè fastidio & contumaciâ: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui anteà commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, cùm plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parantur pecuniâ, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ, ut ità dicam, supellectilem? etenim cætera cùm parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causâ laborent; ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: ut etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus.

XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitiâ fines, & quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri;

quarum

quarum nullam probo: unam, ut eodem modò erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos; alteram, ut nostra in amos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque respondeat: tertiam, ut, quanti quisque seipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus; quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum? precari ab indigno, supplicare; tùm acerbiùs in aliquem invehi, insectarique vehementiùs: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè: multæque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potiùs, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus; hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare restrictè, ne plus reddat, quàm acceperit; neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis; sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior; non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potiùs eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quam ejus qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus; nec verò se adduci posse, ut hoc quemadmodùm putaretur, à Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem, sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quinetiam necesse erit cupere & optare; ut quàm sæpissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum: rursùm autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere: quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus; quinetiam si minus felices diligendo fuissemus, ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum ſint, tùm ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, voluntatum, ſine ullâ exceptione, communitas; ut etiam ſi quâ fortunâ acciderit, ut minus juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibùs eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum ſit de viâ, modò ne ſumma turpitudo ſequatur; eſt enim quatenus amicitiæ dari venia poſſit, nec verò negligenda eſt fama; nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis & aſſentando colligere turpe eſt; virtus, quam ſequitur caritas, minimè repudianda eſt. Sed ſæpe, etenim redeo ad Scipionem; cujus omnis ſermo erat de amicitiâ, quòd omnibus in rebus homines diligentiores eſſent; ut capras, & oves quot quiſque haberet, dicere poſſet; amicos quos haberet, non poſſet dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe; nec habere quaſi ſigna quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi: cujus generis eſt magna penuria; & judicare difficile eſt ſanè niſi expertum; experiendum autem eſt in ipsâ amicitiâ; ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut currum, ſic impetum benevolentiæ: quo utamur, quaſi equis tentatis, ſic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parvâ pecuniâ perſpiciuntur, quàm ſint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magnâ; ſin verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponent? ut cum ex alterâ parte propoſita hæc ſint, ex alterâ jus amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiam ſi neglectâ amicitiæ conſecuti ſunt, obſcuratum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magnâ causâ ſit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publicâ verſantur. Ubi enim iſtum invenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? hæc ut omittam, quàm graves, quàm difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates? ad quas non eſt facilè inventu qui deſcendant. Quanquàm Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen hæc duo levitatis & infirmitatis pleroſque convincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt, aut in malis deſerunt.

XVIII. Qui igitur utrâque in re gravem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & pænè divino. Firmamentum autem ſtabilitatis conſtantiæque eſt ejus, quam in amicitiâ quærimus, fides. Nihil enim eſt ſtabile, quod infidum eſt. Simplicem prætereà, & communem, & conſentientem, & qui rebus iiſdem

dem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem; neque enim fidum potest esse multiplex ingenium & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, naturaque consentit, aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam, nisi inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitiâ: primùm, ne quid fictum sit, neve simulatum: apertè enim vel odisse magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam: deinde, non solùm ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem & in omni re severitas, habet illa quidem gravitatem; sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: num quando amici novi, digni amicitiâ, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio; non enim esse debent amicitiarum, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissima: verumque illud est, quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit; novitates autem, si spem afferunt, ut tanquàm in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ; vetustas tamen loco suo conservanda; maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Quin ipso equo, cujus modò mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentiùs utatur, quam intractato & novo. Nec verò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis ipsis delectemur montuosis etiam & sylvestribus, in quibus diutiùs commorati sumus. Sed maximum est in amicitiâ, superiorem parem esse inferiori: sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Nunquàm se ille Philo, nunquàm Rupilio, nunquàm Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omninò sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquàm superiorem colebat; suosque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque est omnibus: ut si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorationem stirpis & generis

in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profectò magis in veris patribus certisque faciendum: fructus enim ingenii & virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere, se à suis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari: quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si habere se putant, quod officiosè, & amicè, aut cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere; sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant; quod non ferè contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primùm, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere; non enim tu possis, quamvìs licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quòd si etiam possis quidvìs deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis & ætatibus, judicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tùm eodem studio præditos dilexerunt; isto enim modo nutrices, & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi; aliter amicitiæ stabiles permanere non possunt; dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia, quod persæpe fit, impediat magnas utilitates amicorum: nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset; & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facilè ferat, is & infirmus est, mollisque naturâ, & ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari.

XXI. Eſt enim quaſi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam neceſſaria: jam enim à ſapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum cùm in ipſos amicos, tùm in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia; tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione usûs eluendæ, &, ut Catonem dicere audivi, diſſuendæ magis, quam diſcindendæ: niſi quædam admodùm intolerabilis injuria exarſerit, ut neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio disjunctioque facienda ſit: ſin autem aut morum, aut ſtudiorum commutatio quædam, ut fieri ſolet, facta erit, aut in reip. partibus diſſenſio interceſſerit (loquor enim jam, ut paulò ante dixi, non de ſapientium, ſed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non ſolùm amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur; nihil enim eſt turpius, quàm cum eo bellum gerere, quîcum familiariter vixeris. Ab amicitiâ Q. Pompeii meo nomine ſe removerat, ut ſcitis, Scipio: propter diſſenſionem autem, quæ erat in repub. alienatus eſt à collega noſtrò Metello: utrumque egit graviter, auctoritate & offenſione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera eſt, nequa amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppreſſæ eſſe videantur. Cavendum verò, ne etiam in graves inimicitias convertant ſe amicitiæ: ex quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur; quæ tamen, ſi tolerabilia erunt, ferenda ſunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus, ut is in culpâ ſit; qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omninò omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio eſt, atque una proviſio, ut ne nimis citò diligere incipiant, neve non dignos. Digni autem ſunt amicitiâ, quibus in ipſis ineſt cauſa, cur diligantur. Rarum genus, & quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum; ſed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit: & amicos, tanquam pecudes, eos potiſſimùm diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos: ita pulcherrimâ illâ & maximè naturali carent amicitiâ, per ſe & propter ſe expetendâ: nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta ſit. Ipſe enim ſe quiſque diligit, non ut aliquam à ſe ipſe mercedem exigat caritatis ſuæ, ſed quod per ſe ſibi quiſque carus eſt: quod niſi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur; eſt enim is quidem, tanquam alter idem. Quòd ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, nantibus, agreſtibus, cicuribus, feris; primùm ut ſe ipſæ diligant, id enim pariter cum omni animante naſcitur; deinde, ut requirant atque appetant, ad quas ſe applicent ejuſdem generis animantes: idque faciunt cum deſiderio, & cum quâdam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine ſit na-

turâ, qui & se ipse diligit, & alterum anquirit, cujus animum ita cum suo misceat, ut efficiat pæne unum ex duobus?

XXII. Sed plerique perversè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. Equidem in talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest: cum homines benevolentiâ conjuncti primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiâque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet; neque quidquam unquam nisi honestum & rectum alter ab altero postulabit: neque solùm colent inter se ac diligent sed etiam verebuntur; nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex eâ tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimat libidinum peccatorumque omnium in amicitiâ licentiam. Virtutum amicitia adjutrix à naturâ data est, non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & consociata cum alterâ perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut &, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine quâ neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus; eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cùm eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca, dicendum est enim sæpiùs, cùm judicaveris, diligere oportet; non cùm dilexeris, judicare; sed cùm multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & deligendis & colendis; præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam implicati ultrò & citrò vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offensione, dirumpimus.

XXIII. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt; quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur; multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment; itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent; de amicitiâ omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempub.

ſe contulerunt; & ii, qui rerum cognitione doctrinâque delectantur; & ii, qui ſuum negotium gerunt otioſi: poſtremò ii, qui ſe totos tradiderunt voluptatibus, ſine amicitiâ vitam eſſe nullam ſentiunt, ſi modò velint aliquâ ex parte liberaliter vivere; ſerpit enim neſcio quomodo per omnium vitas amicitia: nec ullum ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui. Quinetiam ſi quis eà aſperitate eſt & immanitate naturæ, congreſſus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus; tamen is pati non poſſit, ut non ànquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis ſuæ. Atque hoc maximè judicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentiâ tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abundantiam & copiam, hominis omninò aſpiciendi poteſtatem eriperet; quis tam eſſet ferreus, qui eam vitam ferre poſſet, cuique non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo? Verum ergo illud eſt, quod à Tarentino Archytâ, ut opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audivi, ab aliis ſenibus auditum: Si quis in cœlum aſcendiſſet, naturamque mundi, & pulchritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuavem illam admirationem ei fore, quæ jucundiſſima fuiſſet, ſi aliquem cui narraret habuiſſe. Sic natura ſolitarium nihil amat, ſemperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt.

XXIV. Sed cùm tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, deſideret; obſurdeſcimus tamen neſcio quomodò; nec ea, quæ ab eâ monemur, audimus? eſt enim varius & multiplex uſus amicitiæ, multæque cauſæ ſuſpicionum offenſionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, ſapientis eſt: una illa ſublevanda offenſio eſt, ut & veritas in amicitiâ, & fides retineatur; nam & monendi amici ſæpe ſunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andriâ familiaris meus dicit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta veritas, ſi quidem ex eâ naſcitur odium, quod eſt venenum amicitiæ; ſed obſequium multo moleſtius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri ſinit; maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hâc in re habenda ratio & diligentia eſt: primùm, ut monitio acerbitatè, deinde ut objurgatio contumeliâ careat: in obſequio autem, quoniam Terentiano verbo lubenter utimur, comitas adſit; aſſentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modò amico, ſed ne libero quidem digna eſt: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clauſæ ſunt, ut ab amico verum audire

dire nequeat, hujus salus desperandá est; scitum est enim illud Catonis, ut multa; Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos qui dulces videantur; illos verum sæpè dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent vacare: peccasse enim se non anguntur, objurgari molestè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ: & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditiam, assentationem; quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine quâ nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; quî id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio; postremò imperavi egomet mihi,
Omnia assentari.

ut ait idem Terentius, sed ille sub Gnathonis personâ: quod amici genus adhibere, omninò levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit auctoritas; secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest, adhibitâ diligentiâ, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de Tribunis-pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentiùs. Quanta illa, dii immortales! fuit gravitas, quanta in oratione majestas! ut facilè ducem pop. Rom. non comitem diceres; sed affuistis, & est in manibus oratio; itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque. ut ad me redeam; meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino Consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C, Licinii Crassi videbatur; cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primùm instituit in forum versus agere cum populo; tamen illius vendibilem o-

rationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat; atque id actum eſt Prætore me, quinquennio ante, quàm Conſul ſum factus; itaque re magis, quàm auctoritate, cauſa illa defenſa eſt.

XXVI. Quòd ſi in ſcenâ, id eſt, in concione, in quâ rebus fictis & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, ſi modò id patefactum & illuſtratum eſt, quid in amicitiâ fieri oportet. quæ tota veritate perpenditur? in quâ, niſi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cùm id quàm verè fiat, ignores. Quanquam iſta aſſentatio, quamvis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur: ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maximè, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maximè ipſe delectat. Omninò eſt amans ſui virtus; optimè enim ſe ipſa novit, quamque amabilis ſit intelligit: ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione; virtute enim ipſâ non tàm multi præditi eſſe, quam videri volunt. Hos delectat aſſentatio: his fictus ad ipſorum voluntatem ſermo cùm adhibetur, orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant: nulla eſt igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas verò agere gratias Thaïs mihi?

Satis erat reſpondere, Magnas: *Ingentes*, inquit: ſemper auget aſſentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem, quanquam blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illum allectant & invitant; tamen etiam graviores conſtantioreſque admonendi ſunt, ut animadvertant, ne callidâ aſſentatione capiantur; apertè enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors; callidus ille & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſè cavendum eſt; nec enim facillimè agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſæpe aſſentetur; & litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus vidiſſe videatur: quid autem turpius quàm illudi? Quod ne accidat, magis cavendum eſt, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſimè.

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum & credulorum ſenum.

XXVII. Sed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt, ſapientium (de hac dico ſapientiâ, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eâque ipsâ concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſervat; in eâ eſt enim convenientia rerum,

in eâ ſtabilitas, in eâ conſtantia: quæ, cùm ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit agnovitque in alio: ad id ſe admovet, viciſſimque accipit illud, quod in altero eſt: ex quo exardeſcit ſive amor, ſive Amicitia; utrumque enim dictum eſt ab amando; amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæſitâ; quæ tamen ipſa effloreſcit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſecùtus ſis; hac nos adoleſcentes benevolentiâ ſenes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, T. Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum dileximus; hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium; viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus; ut in veſtrâ, ut in Q. Tuberonis; equidem etiam admodum adoleſcentis, P. Rutilii, & A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata eſt vitæ naturæque noſtræ, ut alia ætas oriatur; maximè quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis, quibus cum tanquàm è carceribus emiſſus ſis, cum iiſdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque ſunt, ſemper aliqui anquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur; caritate enim benevolentiâque ſublatâ, omnis eſt è vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubitò ereptus, vivit tamen, ſemperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non eſt; nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui, ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis; nemo unquam animo, aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. In hac mihi de repub. conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium; in eadem requies plena oblectationis fuit; nunquam illum ne minimâ quidem re offendi, quod quidem ſenſerim; nihil audivi ex eo ipſo, quod nollem; una domus erat, idem victus, iſque communis: neque ſolùm militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationeſque communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid atque diſcendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otioſum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio & memoria ſi unà cum illo occidiſſet, deſiderium conjunctiſſimi atque amantiſſimi viri ferre nullo modo poſſem; ſed nec illa extincta ſunt, alunturque potius & augentur cogitatione & memoriâ meâ: & ſi illis plane orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutiùs enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum. Omnia autem brevia, tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſint. Hæc habui de Amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, ſine quâ amicitia eſſe non poteſt, ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præſtabilius putetis.

HISTORIA SUCCINCTA

RERUM GESTARUM ET SCRIPTORUM

M. T. CICERONIS.

Anni Urbis Cond.	Anni ante Ordinat. Julianam labentes.	Anni ætatis Tullii exacti.	
647	62	—	M. Tullius Cicero Arpini natus iii. Non. Januar.
664	45	17	In Juris Civilis ſtudio operam dedit Q. Mutio Scævolæ J. C.
665	44	18	Philonem Philoſophum Academicum, qui, Mithridate eo tempore in Græciam exercitum mittente, Athenis Romam profugerat, in Philoſophia audivit.
666	43	19	Apollonio Moloni Rhodio Rhetori in Oratoria operam dedit.
672	35	27	P. Quinctium oratione privatim defendit coram M. Tullio & Cn. Dolabella Coſſ.
673	36	26	Sext. Roſcium Amerinum ad L. Syllam & Q. Pium Coſſ. publicè defendit.
674	37	25	Sufceptâ peregrinatione Aſiaticâ, Athenis Antiochum Academicum in Philoſophia 6 menſes audivit.
675	34	28	Aſiâ & Rhodo peragratâ Romam rediit à Molone Rhodio laudatus.
678	31	31	Quæſturam petit; mox Sex. Peducæi Prætoris Siciliæ Quæſtor.
684	25	37	Ædilis Curulis Verrem accuſavit. Pro Fonteio & pro Cæcina dixit.
687	22	40	Prætor Urb, inter 8 primus, Orationes pro Lege Maniliâ & pro Cluentio habuit.
689	20	42	Filium Marcum ex Terentiâ uxore ſuſcepit.
690	19	43	Conſul factus, Orationes 12 Conſulares habuit, de L. Agraria 3. contra P. Servilium Rullum: pro C. Rabirio Perduellionis reo: pro Muræná: 4. in L. Catilinam, cujus Conjurationem in Senatum detexit, fortiterque repreſſit: & tres alias, quæ perierunt. Et ab hoc tempore, uſque ad extremum vitæ 16 libros Epiſtolarum ad Atticum ſcripſit.
691	18	44	Conſulatu abiens, præter morem, publico juramento affirmavit, ſuâ unius operâ remp. & urbem eſſe ſalvam. Frater ejus Q. Tullius Prætor Urbanus.
692	17	45	Idem Q. Tullius Aſiæ Prætor per triennium.
695	15	47	Valerium Flaccum Oratione defendit.
694	14	48	Clodii furoribus cedens in Macedoniam exul abiit: & maximam rei familiaris jacturam fecit.
696	13	49	Romam honorificè ab exilio reductus Prid. Non. Septemb. Orationes poſt reditum in Senatu: ad Quirites: pro Domo: de Haruſp. Reſponſis habuit.

697	12	50	Acta Clodiana rescidit. Tulliam filiam Crassipedi desponsavit. Orat. pro Sextio habuit, & interrogationem in Vatinium.
698	11	51	Scripsit libros 3. de Oratore: & 6. de Republica, qui interierunt. Orationem habuit in Pisonem.
699	10	52	Cn. Plancium ambitûs rerum defendit. Scripsit ad Lentulum longam illam Epistolam Lib. 1. Famil. itemque illas ad Trebatium. C. Rabirium Posthumum defendit.
700	9	53	Epistolas ad Curionem scripsit.
701	8	54	Orationem habuit pro T. Annio Milone.
702	7	55	Ariobarzanem juniorem Regem Cappadociæ restituit. Proconsul in provinciam Siciliam profectus Parthos & Arabas ad Amanum Montem feliciter devicit, Imperator ab exercitu salutatus. Epistolæ primæ lib. 15. & Cœlii ad Cic. lib. 8. & ad Cœlium lib. 2. & ad Appium Pulchrum lib. 3. exaratæ.
703	6	56	Filiam suam Tulliam viduam Dolabellæ desponsavit.
704	5	57	Proconsul Capuam atque oram Maritimam Campaniæ obtinuit: cùm Cæsar Hispaniis occupatis Massiliam expugnasset, Epistol. lib. 7, 8, 9, 10. ad Atticum scripsit.
705	4	58	Dyrrhachii fuit cum prælium Pharsalicum inter Cæsarem & Pompeium committeretur.
706	3	59	Brundusii Cæsarem Victorem ex Ægypto reducem expectavit.
707	2	60	Ad Cæsarem Orationem habuit pro M. Marcello. Libros reliquos Oratorios scripsit: item illos de Finibus: Quæstiones Academicas & Tusculanus & de Natura Deorum. Epistolas scripsit ad Torquatum & Cæcinam. Cum Terentia divortium fecit.
708	1	61	Virginem nomine Publiliam uxorem duxit. Tulliam filiam amisit partu extinctam. Paulò pòst conjugem Publiliam dimisit. Orationes pro Ligario, & pro Rege Dejotaro habuit ad Cæsarem, qui sub id tempus anni formam ordinavit.
709	An. ord. Jul. 1	62	Post Cæsaris cædem Idibus Martiis factam libros de Divinat. & de Fato scripsit. Athenas ad filium Marcum navigaturus, ventoque adverso in Italiam rejectus, in itinere confecit Epistolas ad Atticum lib. 16. itemque Topica ad Trebatium: Romamque reversus 3 libros de Officiis, cùm ante hos librum quoque de Senectute ad Atticum scripsisset.
710	2	63	Philippicas in M. Antonium dixit. Epistolas ad Plancum lib. 10. Famil. & ad D. Brutum lib. 2. & ad Cassium lib. 12. misit: sub finem anni à Cæsare Octavio fil. quem suis ante sententiis ornaverat, proscriptus: paulò pòst Antonii jussu per Popilium in fuga interfectus est.

INDEX

Rerum & Verborum quæ in Notis explicantur.

INDEX.

B. Bacchari

B.

C.

Con-

L. Do-

G.

H.

I.

L.

Sodales

 Trebel-

FINIS.

School-Books printed for G. G. J. and J. Robinson.

GRÆCUM Lexicon Manuale, primùm à B. Hederico institutum, post repetitas Sam. Patricii curas, auctum myriade ampliùs verborum, innumeris vitiis repurgatum, plurimisque novis significatibus verborum locupletatum cura J. Augusti Ernesti, nunc iterum recensitum, et quamplurimùm in utraque parte auctum, a T. Morell, S. T. P. 4to.

C. Schrevelii Lexicon Manuale Græco-Latinum, et Latino-Græcum: studio atque operâ J. Hill, nec non J. Entick vocabulorum decem quasi millibus auctum; et ad calcem adjectæ sunt sententiæ Græco-Latinæ, quibus omnia Gr. Linguæ primitiva comprehenduntur. Item tractatus duo; alter de resolutione verborum, de articulis alter; uterque perutilis, et adhuc desideratus. 8vo. pr. 7s. 6d.

Poetæ minores Græci, selecti et emendati, omnibus ferè paginis subjicitur vocum difficiliorum explicatio grammatica. In *Hesiodo* inseruntur tabulæ ære incisæ instrumenta veterum agris colendis inservientia describentes. 8vo. pr. 4s.

Homeri Ilias, Græcè et Latinè. Annotationes regio jussu scripsit atque edidit Sam. Clarke, S. T. P. 2 vols. 8vo. pr. 14s.

Christophori Cellarii Geographica antiqua, recognita denuò, et ad veterum novorumque Scriptorum fidem, Historicorum maximè, identidem castigata. Huic demum editioni tot chartas ex *majori* auctoris *Geographiâ antiquâ*, quot ad *minorem hanc* illustrandam requirebantur, duplicemque indicem, quorum priori vetera locorum nomina novis præponuntur, posteriori nova veteribus addidit, totam recensuit, et scholarum usui accommodavit, Samuel Patrick, LL. D.

The Pantheon, representing the fabulous Histories of the Heathen Gods and most illustrious Heroes; in a short, plain, and familiar Method, by way of Dialogue. By Andrew Tooke, M. A. late Professor of Geometry in Gresham-College; and Master of the Charter-house School. Illustrated with Cuts of the several Deities. pr. 4s.

W 14

